

Biblioteka

Izveštaji

11

Biblioteka
Izveštaji

LJUDSKA PRAVA U SRBIJI 2007
PRAVO, PRAKSA I ME UNARODNI
STANDARDI LJUDSKIH PRAVA

Izdavač

Beogradski centar za ljudska prava
Beogradska 54, Beograd, Tel/fax. (011) 308 5328, 344 7121
e-mail: bgcentar@bgcentar.org.yu; www.bgcentar.org.yu

Za izdavača

dr Vojin Dimitrijevi

Urednik

Ana Jerosimi

Korektor

Jasna Alibegovi

ISBN 978-86-7202-106-6

Priprema i štampa

Dosije, Beograd

LJUDSKA PRAVA U SRBIJI 2007

PRAVO, PRAKSA I
ME UNARODNI STANDARDI LJUDSKIH PRAVA

Beogradski centar za ljudska prava
Beograd, 2008

Objavlivanje ovog izveštaja finansijski su pomogle
Ambasada Savezne Republike Nemačke i Misija OEBS u Srbiji

Sadržaj

Skra enice	17
Predgovor.....	23
Uvod.....	25
Rezime	29
Ljudska prava u pravnim propisima	29
Ljudska prava u primeni.....	33
I LJUDSKA PRAVA U PRAVNIM PROPISIMA	39
1. Ljudska prava u pravnom poretku Srbije.....	39
1.1. Uvod	39
1.2. Ustavne odredbe o ljudskim pravima	40
1.3. Me unarodna zajam ena ljudska prava i Srbija.....	41
2. Pravo na delotvoran pravni lek za kršenje ljudskih prava.....	45
2.1. Redovni pravni lekovi.....	45
2.2. Ustavna žalba	46
2.3. Ombudsman.....	47
2.3.1. Ombudsman na nivou Republike Srbije	48
2.3.2. Vojvodina	49
2.3.3. Ombudsman na lokalnom nivou	49
2.4. Sprovo enje odluka me unarodnih organa	50
3. Ograni enja i derogacija ljudskih prava.....	51
3.1. Ograni enja ljudskih prava.....	52
3.2. Odstupanja (derogacije) u vreme „izvanredne opšte javne opasnosti“	54
3.2.1. Opšte	54
3.2.2. Derogacije u vreme ratnog stanja	54
3.2.3. Vanredno stanje	55

4. Posebna prava	56
4.1. Zabrana diskriminacije	56
4.1.1. Opšte	56
4.1.2. Zakon o spremanju diskriminacije osoba sa invaliditetom	58
4.2. Pravo na život	59
4.2.1. Opšte	61
4.2.2. Samovoljno lišavanje života	62
4.2.3. Zaštita života pritvorenika i zatvorenika	63
4.2.4. Obaveza države da štiti život od rizika po zdravlje i drugih rizika po život (kada je upoznata sa rizikom)	63
4.2.5. Pobačaj	64
4.3. Zabrana mučenja, neovlaštene ili ponižavajuće postupanja ili kažnjavanja	65
4.3.1. Opšte	65
4.3.2. Krivično zakonodavstvo	66
4.3.3. Krivični postupak i izvršenje kazni	68
4.3.4. Upotreba prinude od strane policije	70
4.4. Zabrana ropstva i prinudnog rada	71
4.4.1. Opšte	72
4.4.2. Trgovina ljudskim bićima i krijumčarenje ljudi	73
4.4.2.1. Trgovina ljudima	73
4.4.2.2. Trgovina ljudskim organima	75
4.4.2.3. Krijumčarenje ljudi	75
4.4.3. Zaštita i obeštećenje žrtava	76
4.4.3.1. Zaštita žrtava	76
4.4.3.2. Oduzimanje koristi stečene kriminalom i obeštećenje žrtava	76
4.4.4. Prinudni rad	77
4.5. Pravo na slobodu i bezbednost ličnosti i postupanje sa licima lišenim slobode	79
4.5.1. Pravo na slobodu i bezbednost ličnosti	80
4.5.1.1. Zabrana samovoljnog hapšenja i lišenja slobode	80
4.5.1.2. Pravo na obaveštenje o razlozima hapšenja i o optužbi	82
4.5.1.3. Izvođenje pred sudiju u najkraćem roku i pravo na suđenje ili oslobođenje u razumnom roku	83
4.5.1.4. Pravo na žalbu sudu zbog lišenja slobode	84

4.5.1.5.	Pravo na naknadu štete zbog nezakonitog lišenja slobode	84
4.5.1.6.	Pravo na bezbednost li nosti	84
4.5.2.	Postupanje s licima lišenim slobode	85
4.5.2.1.	Obaveza ove nog postupanja i poštovanja dostojanstva	85
4.5.2.2.	Razdvajanje okrivljenih i optuženih, maloletnika i odraslih.	85
4.5.3.	Posebne odredbe u slu ajnu suzbijanja organizovanog kriminala	86
4.6.	Pravo na pravi no su enje	86
4.6.1.	Sudski sistem	89
4.6.2.	Nezavisnost i nepristrasnost sudova	90
4.6.2.1.	Izbor sudija.	90
4.6.2.2.	Stalnost sudijske funkcije	91
4.6.2.3.	Prestanak sudijske funkcije	92
4.6.2.4.	Princip nepremestivosti	92
4.6.2.5.	Izuze e	92
4.6.2.6.	Kontrola i zaštita	92
4.6.2.7.	Nespojivost.	92
4.6.2.8.	Pravo na slu ajnu dodelu predmeta.	93
4.6.3.	Pravi nost postupka	93
4.6.4.	Su enje u razumnom roku.	94
4.6.5.	Javnost rasprave i javnost presude	95
4.6.6.	Garantije optuženima za krivi na dela	97
4.6.6.1.	Pretpostavka nevinosti	98
4.6.6.2.	Obaveštenje o optužbi, bez odlaganja i na jeziku koji optuženi razume	98
4.6.6.3.	Dovoljno vremena i mogu nosti za pripremu odbrane i pravo na kontakt s braniocem	99
4.6.6.4.	Zabrana su enja u odsustvu i pravo na odbranu.	100
4.6.6.5.	Pravo na pozivanje i ispitivanje svedoka	101
4.6.6.6.	Pravo na prevodioca.	102
4.6.6.7.	Zabrana samooptuživanja	103
4.6.6.8.	Pravo na žalbu	103
4.6.6.9.	Pravo na odštetu.	103
4.6.6.10.	<i>Ne bis in idem</i>	104
4.6.7.	Ustavno sudstvo.	104
4.7.	Pravo na zaštitu privatnog života, porodice, stana i prepiske	106
4.7.1.	Opšte	106

4.7.2.	Pristup i prikupljanje li nih podataka	107
4.7.2.1.	Opšta pravila	107
4.7.2.2.	Otvaranje dosijea službi bezbednosti.	109
4.7.2.3.	Ovlaš enja službi bezbednosti.	109
4.7.2.4.	Krivi nopravna zaštita privatnog života	111
4.7.3.	Stan (dom)	111
4.7.4.	Prepiska	113
4.7.5.	Porodi ni život i porodica	114
4.7.6.	Seksualna autonomija	115
4.8.	Pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti	115
4.8.1.	Opšte	116
4.8.2.	Odvojenost crkve od države	117
4.8.3.	Versko organizovanje i ravnopravnost verskih zajednica	118
4.8.4.	Verska nastava	120
4.8.5.	Pravo na prigovor savesti	121
4.8.6.	Restitucija imovine verskih organizacija.	122
4.9.	Sloboda izražavanja.	123
4.9.1.	Opšte	123
4.9.2.	Zakon o javnom informisanju Srbije.	124
4.9.3.	Osnivanje i rad elektronskih medija	124
4.9.3.1.	Zakon o radiodifuziji	125
4.9.3.2.	Dozvola i postupak izdavanja dozvola za emitovanje programa	125
4.9.4.	Odredbe krivi nih zakona	126
4.9.5.	Zabrana propagande rata i pozivanja na nacionalnu, rasnu ili versku mržnju	128
4.10.	Pravo na slobodu mirnog okupljanja	130
4.10.1.	Ograni enja slobode okupljanja.	130
4.10.2.	Zabrana javnog skupa	132
4.10.3.	Posebne mere koje predvi a Zakon o spre avanju nasilja i nedoli nog ponašanja na sportskim priredbama	133
4.11.	Sloboda udruživanja	134
4.11.1.	Opšte	135
4.11.2.	Registracija i prestanak rada udruženja gra ana	136
4.11.3.	Udruživanje stranaca	136
4.11.4.	Ograni enja	137
4.11.4.1.	Zabrana organizacije	137
4.11.4.2.	Finansiranje politi kih stranka.	137
4.11.4.3.	Ostala ograni enja	138

4.11.5. Ograni enje slobode udruživanja javnih službenika	138
4.12. Pravo na mirno uživanje imovine	139
4.12.1. Opšte	139
4.12.2. Eksprijacija	140
4.12.3. Promene oblika svojine u korist državne svojine	142
4.12.4. Nadzi ivanje	143
4.12.5. Povra aj bespravno oduzete imovine i obešte enje ranijih vlasnika	143
4.12.6. Stanarsko pravo	146
4.13. Prava pripadnika manjina	146
4.13.1. Opšte	146
4.13.2. Ustavna zaštita	147
4.13.3. Zabrana izazivanja i podsticanja rasne, nacionalne, verske ili druge neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti	148
4.13.4. Izražavanje nacionalne pripadnosti	149
4.13.5. O uvanje identiteta manjina	149
4.13.6. Zabrana asimilacije i vešta kog menjanja strukture stanovništva	150
4.13.7. Vo enje javnih poslova i nacionalni saveti	150
4.13.8. Širenje duha tolerancije i me ukulturnog dijaloga	151
4.14. Politi ka prava	151
4.14.1. Opšte	152
4.14.2. U eš e u upravljanju javnim poslovima	152
4.14.2.1. Ograni enja u obavljanju javne funkcije	152
4.14.3. Politi ke stranke	153
4.14.4. Aktivno i pasivno bira ko pravo	154
4.14.5. Izborni postupak	155
4.14.5.1. Organi za sprovo enje izbora	155
4.14.5.2. Utvr ivanje rezultata izbora	155
4.14.5.3. Prestanak mandata	156
4.14.5.4. Pravna zaštita	156
4.15. Posebna zaštita porodice i deteta	157
4.15.1. Zaštita porodice	158
4.15.2. Brak	159
4.15.3. Posebna zaštita deteta	160
4.15.3.1. Opšte	160
4.15.3.2. „Mere zaštite ... koje zahteva položaj maloletnika“	162

4.15.3.3. Zaštita maloletnika u krivi nom pravu i postupku	163
4.15.3.4. Ro enje i li no ime deteta	164
4.16. Državljanstvo	165
4.16.1. Opšte	165
4.16.2. Sticanje državljanstva Srbije	167
4.17. Sloboda kretanja	170
4.17.1. Opšte	171
4.17.2. Azil	172
4.17.2.1. Ustavni okvir	172
4.17.2.2. Zakonski okvir	172
4.17.3. Ograni enja slobode kretanja	177
4.17.4. Sporazum o readmisiji	179
4.18. Ekonomska, socijalna i kulturna prava	181
4.18.1. Opšte	181
4.18.2. Pravo na rad	182
4.18.3. Pravo na pravedne i povoljne uslove rada	183
4.18.3.1. Pravi na zarada i jednaka nagrada za rad	184
4.18.3.2. Napredovanje u poslu	185
4.18.3.3. Zaštita na radu	185
4.18.3.4. Pravo na odmor, rasonodu i ograni eno radno vreme	186
4.18.4. Sindikalne slobode	187
4.18.4.1. Sloboda sindikalnog organizovanja	188
4.18.4.2. Zaštita radni kih predstavnika	189
4.18.4.3. Pravo na štrajk	190
4.18.5. Pravo na socijalno obezbe enje	192
4.18.6. Pravo na zaštitu porodice	194
4.18.7. Pravo na odgovaraju i životni standard	196
4.18.7.1. Pravo na stanovanje	196
4.18.7.2. Pravo na adekvatnu ishranu	198
4.18.8. Pravo na najbolje fizi ko i mentalno zdravlje	198
4.18.8.1. Opšte	199
4.18.8.2. Zdravstveno osiguranje	199
4.18.8.3. Zdravstvena zaštita	199
4.18.8.4. Prava pacijenata	200
4.18.9. Pravo na obrazovanje	201
4.18.9.1. Univerzitet	203
4.18.9.2. Afera Indeks	204
4.18.10. Prava osoba sa invaliditetom	205
4.18.10.1. Pravo na rad	205

4.18.10.2. Pravo na socijalno obezbeđenje	206
4.18.10.3. Pravo na obrazovanje	207
II LJUDSKA PRAVA U PRIMENI – ODABRANE TEME	209
1. Uvod	209
1.1. Doma i mediji kao izvor podataka	209
1.2. Ostali izvori podataka	210
2. Odabrane teme	211
2.1. Politička prava i funkcionisanje institucija	211
2.1.1. Parlamentarni izbori i obrazovanje vlade	211
2.1.2. Rad Narodne skupštine	211
2.1.3. Predsednički, lokalni i pokrajinski izbori	212
2.1.4. Nefunkcionisanje lokalnih samouprava i nedopustivo trajanje privremenih mera	213
2.1.5. Finansiranje političkih partija	213
2.1.6. Političke afere	213
2.1.7. Sukob u islamskoj zajednici u Sandžaku	214
2.1.8. Rehabilitacija	215
2.2. Sloboda pristupa informacijama od javnog značaja	216
2.3. Tranziciona pravda – Suo avanje s prošlošću u Srbiji	222
2.3.1. Presuda Međunarodnog suda pravde	222
2.3.2. Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju	224
2.3.2.1. Uvod	224
2.3.2.2. Presude Haškog tribunala u 2007. godini	225
Dragan Zelenović (IT-96-23/2)	225
Blagojević i Jokić (IT-02-60)	226
Milan Martić (IT-96-23/2)	226
Limaj i drugi (IT-03-66)	226
Mrkšić i drugi (IT-95-13/1)	226
Halilović (IT-01-48)	227
Dragomir Milošević (IT-98-23)	227
Presude zbog nepoštovanja suda	227
2.3.3. Saradnja Srbije sa Haškim tribunalom	227
2.3.4. Izveštavanje štampanih medija u Srbiji o Haškom tribunalu	228
2.3.5. Reparacije	229

2.4.	Su enja za ratne zlo ine u Srbiji	230
2.4.1.	Presude u sudskim postupcima za ratne zlo ine	234
2.4.1.1.	Predmet „Ov ara 2“	234
2.4.1.2.	Predmet „Anton Lekaj“	234
2.4.1.3.	Predmet „Škorpioni“	234
2.4.1.4.	Predmet „Sinan Morina“	236
2.4.2.	Predmeti u kojima je sudski postupak u toku	237
2.4.2.1.	Predmet „Ov ara 1“	237
2.4.2.2.	Predmet „Vladimir Kova evi Rambo“	237
2.4.2.3.	Predmet „Zvornik“	237
2.4.2.4.	Predmet „Bra a Biti i“	239
2.4.2.5.	Predmet „Suva Reka“	240
2.4.3.	Predmeti u kojima je podignuta optužnica	240
2.4.3.1.	Predmet „Tuzlanska kolona“	240
2.4.3.2.	Predmet „Zlo in u Slunju“	240
2.4.3.3.	Predmet „Lovas“	241
2.5.	Su enja za organizovani kriminal u Srbiji	241
2.5.1.	Ubistvo premijera Zorana in i a	242
2.5.1.1.	Presuda	242
2.5.1.2.	Politi ka pozadina ubistva	245
2.5.1.3.	Intervju osu enog Milorada Ulemeka Legije	245
2.5.2.	Ostali postupci pred Posebnim odeljenjem Okružnog suda u Beogradu	246
2.5.2.1.	Predmet „zemunski klan“	246
2.5.2.2.	Predmet „ste ajna mafija“	248
2.5.2.3.	Predmet „drumska mafija“	249
2.5.2.4.	Predmet „GSP mafija“	249
2.5.2.5.	Predmet „Kertes“	249
2.5.2.6.	Predmet „saobra ajna mafija“	250
2.5.2.7.	Predmet „duvanska mafija“	251
2.5.2.8.	Ostale krivi ne prijave, istrage, hapšenja i optužnice u slu ajevima organizovanog kriminala	252
2.6.	Stanje ljudskih prava na Kosovu i Metohiji pod administracijom UN	254
2.6.1.	Uvod	254
2.6.2.	Pregovori	255
2.6.3.	Ljudska prava u kosovskom zakonodavstvu u 2007. godini	256
2.6.3.1.	Savetodavno ve e za ljudska prava	258
2.6.3.2.	Ombudsman za Kosovo	258

2.6.3.3.	O sprovo enju Zakona o upotrebi jezika	258
2.6.3.4.	Jedinice za ljudska prava	259
2.6.3.5.	Zakon protiv diskriminacije	259
2.6.3.6.	Prava manjinskih zajednica	261
2.6.3.6.1.	O kontinuiranom problemu vezanom za akreditaciju Univerziteta u Kosovskoj Mitrovici.	261
2.6.3.6.2.	O stalnom problemu diskriminatorskih odredaba kojima se ure uje proces privatizacije na Kosovu	263
2.6.4.	Ljudska prava u praksi 2007. godine	265
2.6.4.1.	Slu ajevi pred Evropskim sudom za ljudska prava	265
2.6.4.2.	Savetodavno ve e za ljudska prava	266
2.6.4.3.	Institucija Ombudsperson na Kosovu	267
2.6.4.4.	Pravna pomo	267
2.6.4.5.	Vladavina prava i bezbednost	267
2.6.4.6.	Napadi na kulturnu baštinu i verske objekte	268
2.6.4.7.	Pristup ekonomskim i socijalnim pravima	269
2.6.4.8.	Povratak imovine	269
2.6.4.8.1.	Rok za podnošenje zahteva	271
2.6.5.	Kosovo i mediji u Srbiji u 2007. godini	272
2.7.	Zabrana diskriminacije i položaj manjina	274
2.7.1.	Nacionalne manjine	274
2.7.1.1.	Napadi na Rome	274
2.7.1.2.	U eš e manjina u politi kom životu	275
2.7.2.	Govor mržnje	276
2.7.3.	Neonacizam u Srbiji	277
2.7.4.	Diskriminacija osoba s invaliditetom	278
2.7.5.	Primena Zakona o crkvama i verskim zajednicama	279
2.7.6.	Diskriminacija žena u radnim odnosima	280
2.7.7.	Problemi zakonske zaštite i na ini borbe protiv diskriminacije	282
2.7.7.1.	Neadekvatnost krivi nopravne zaštite	282
2.7.7.2.	Predlog zakona protiv diskriminacije	283
2.8.	Pravo na život	284
2.8.1.	Sudski postupci	284
2.8.2.	Nesavesno ili nestru no le enje	286
2.8.3.	Ugrožavanje opšte sigurnosti	287
2.8.4.	Život u zdravoj životnoj sredini	287
2.8.5.	Ostali slu ajevi kršenja prava na život	288

2.9. Zabrana mučenja	289
2.9.1. Sudski i disciplinski postupci zbog zlostavljanja	289
2.9.2. Stanje u zatvorima	291
2.9.3. Stanje u psihijatrijskim ustanovama	292
2.10. Zabrana ropstva, položaja sli nog ropstvu i krijumarenje ljudi	293
2.10.1. Trgovina ljudima	294
2.10.2. Krijumarenje ljudi	295
2.11. Pravo na pravi no su enje i stanje u pravosu u	296
2.11.1. Izbor republi kog javnog tužioca	296
2.11.2. Su enje u razumnom roku	296
2.11.3. Zastarevanje predmeta	297
2.11.4. Štrajk u pravosu u	297
2.11.5. Kaznena politika	297
2.11.6. Pretnje i napadi na sudije	298
2.11.7. Korupcija	298
2.11.8. Stanje u zatvorima	299
2.11.9. Izvršavanje odluka me unarodnih tela za zaštitu ljudskih prava	299
2.11.10. Presude Evropskog suda za ljudska prava u predmetima protiv Srbije	299
2.12. Sloboda izražavanja	300
2.12.1. Napadi na novinare	301
2.12.2. Su enja, pritisci i uvrede	302
2.12.3. Nepoštovanje profesionalnih standarda i etičkih normi	303
2.12.4. Ponašanje medija u osetljivim sudskim postupcima	304
2.13. Posebna zaštita porodice i deteta	305
2.13.1. Nasilje u porodici	305
2.13.1.1. Opšte	305
2.13.1.2. Karakteristike sudskog postupka	306
2.13.1.3. Kazne za nasilnike	306
2.13.1.4. Zahtev za pristup informacijama od javnog značaja	307
2.13.1.5. Sigurnost	307
2.13.1.6. Besplatna pravna pomoć	307
2.13.1.7. Istraživanje Sudija za prekršaje	308
2.13.1.8. Mediji	309
2.13.2. Položaj žena	309

2.13.3. Položaj dece	310
2.13.3.1. Izveštaj UNICEF-a o stanju dece u Srbiji	310
2.13.3.2. Alternativni izveštaj o pravima deteta	311
2.13.3.3. Slu ajevi edomorstva	311
2.13.3.4. Seksualno zlostavljanje dece	311
2.14. Ekonomska, socijalna i kulturna prava	312
2.14.1. Nezaposlenost	312
2.14.2. Zaštita na radu	312
2.14.3. Šikaniranje na radnom mestu	313
2.14.4. Siromaštvo	314
2.14.5. Životni standard	315
2.14.6. Štrajkovi	316
2.14.6.1. Sindikalne aktivnosti u javnom sektoru	316
2.14.6.2. Sindikalne aktivnosti u privatnom sektoru	317
2.14.6.3. Štrajkovi gla u	317
2.14.6.4. Nedožvoljene sindikalne aktivnosti	318
Dodatak I	
Najvažniji ugovori o ljudskim pravima koji obavezuju Srbiju	319
Dodatak II	
Indeks propisa u Srbiji koji se pominju u ovoj knjizi	324

Skra enice

- ABA/CEELI – Ameri ko udruženje pravnika/ Pravna inicijativa za sred-
nju Evropu i Evroaziju
- AI – Amnesty International
- APV – Autonomna pokrajina Vojvodina
- BIA – Bezbednosno informativna agencija
- BIH – Bosna i Hercegovina
- CeSID – Centar za slobodne izbore i demokratiju
- CIDA – Kanadska me unarodna agencija za razvoj
- CoE – Savet Evrope
- CPD – Centar za prava deteta
- CPT – Evropski komitet za spre avanje mu enja
- CUPS – Centar za unapre ivanje pravnih studija
- dok. UN – dokument Ujedinjenih nacija
- DB – Državna bezbednost
- DS – Demokratska stranka
- DSS – Demokratska stranka Srbije
- EKPS – Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih
sloboda od 4. novembra 1950.
- EU – Evropska unija
- Evropski sud – Evropski sud za ljudska prava u Strazburu
- FBI – Federalni istražni biro Sjedinjenih Ameri kih Država
- FHP – Fond za humanitarno pravo
- FNRJ – Federativna Narodna Republika Jugoslavija
- GSS – Gra anski savez Srbije
- GSP – Gradsko saobra ajno preduze e
- Haški tribunal – Me unarodni krivi ni tribunal za bivšu Jugoslaviju
- HRW – Human Rights Watch
- ICG – Me unarodna krizna grupa

- Izveštaj 1998 – Ljudska prava u Jugoslaviji 1998, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava, 1999.
- Izveštaj 1999 – Ljudska prava u Jugoslaviji 1999, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava, 2000.
- Izveštaj 2000 – Ljudska prava u Jugoslaviji 2000, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava, 2001.
- Izveštaj 2001 – Ljudska prava u Jugoslaviji 2001, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava, 2002.
- Izveštaj 2002 – Ljudska prava u Jugoslaviji 2002, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava, 2003.
- Izveštaj 2003 – Ljudska prava u Srbiji i Crnoj Gori 2003, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava, 2004.
- Izveštaj 2004 – Ljudska prava u Srbiji i Crnoj Gori 2004, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava, 2005.
- Izveštaj 2005 – Ljudska prava u Srbiji i Crnoj Gori 2005, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava, 2006.
- Izveštaj 2006 – Ljudska prava u Srbiji 2006, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava, 2007.

JNA – Jugoslovenska narodna armija

JSO – Jedinica za specijalne operacije

JUKOM – Komitet pravnika za ljudska prava

KEBS – Konferencija za evropsku bezbednost i saradnju

KFOR – Meunarodne vojne snage na Kosovu

KPA – Kosovska imovinska agencija

KPCC – Kosovska komisija za imovinske zahteve

KPZ – Kazneno-popravni zavod

KZ – Krivični zakonik Srbije

LDP – Liberalno demokratska partija

LSV – Liga socijaldemokrata Vojvodine

MDRI – Meunarodna organizacija za zaštitu prava osoba ometenih u razvoju

MOR – Meunarodna organizacija rada

MSP – Meunarodni sud pravde

MUP – Ministarstvo unutrašnjih poslova

NATO – Severnoatlantski pakt

- NS – Nova Srbija
- NUNS – Nezavisno udruženje novinara Srbije
- NVO – Nevladina organizacija ili nevladine organizacije
- ODIHR – Biro za demokratske institucije i ljudska prava
- OEBS – Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju
- OIPV – Odluka o izboru poslanika u Skupštinu AP Vojvodine
- OMCT – The World Organisation Against Torture
- OSCE – Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju
- OUP – Organ unutrašnjih poslova
- OVK – Oslobodilačka vojska Kosova
- PESK – Meunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima od 16. decembra 1966.
- PGP – Meunarodni pakt o građanskim i političkim pravima od 16. decembra 1966.
- Povelja – Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama SCG
- RDB – Resor državne bezbednosti
- PZ – Porodični zakon
- RIK – Republička izborna komisija
- RRA – Republička radiodifuzna agencija
- RS – Republika Srbija
- RTS – Radio televizija Srbije
- SAJ – Specijalne antiterorističke jedinice
- SCG – Srbija i Crna Gora
- SDPO – Srpski demokratski pokret obnove
- SDU – Socijaldemokratska unija
- SE – Savet Evrope
- SFRJ – Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
- Sl. glasnik – Službeni glasnik
- Sl. list – Službeni list
- SO – Skupština opštine
- SPC – Srpska pravoslavna crkva
- SPGS – Specijalni predstavnik Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija

- SPS – Socijalisti ka partija Srbije
- Srbija – Republika Srbija
- SRJ – Savezna Republika Jugoslavija
- SRS – Srpska radikalna stranka
- SUP – Sekretarijat unutrašnjih poslova
- SUS – Savezni ustavni sud
- SVM – Savez vojvo anskih Ma ara
- UBPOK – Uprava za borbu protiv organizovanog kriminala
- UN – Organizacija ujedinjenih nacija
- UNDP – Program Ujedinjenih nacija za razvoj
- UNESCO – Organizacija UN za obrazovanje, nauku i kulturu
- UNICEF – Fond Ujedinjenih nacija za pomo deci
- Univerzalna deklaracija – Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Rezolucija Generalne skupštine UN br. 217 A(III) od 10. decembra 1948.
- UNHCR – Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbeglice
- UNMIK – Misija Ujedinjenih nacija na Kosovu
- UNS – Udruženje novinara Srbije
- UO – Upravni odbor
- USS – Ustavni sud Srbije
- Ustavna povelja – Ustavna povelja državne zajednice Srbija i Crna Gora
- Ustavni zakon – Ustavni zakon za sprovo enje Ustava Republike Srbije
- Ustav Srbije – Ustav Republike Srbije
- Venecijanska komisija – Evropska komisija za demokratiju putem prava Saveta Evrope
- VJ – Vojska Jugoslavije
- VS – Vojska Srbije
- VRS – Vojska Republike Srpske
- VSS – Vrhovni sud Srbije
- ZDO – Zakon o društvenim organizacijama i udruženjima gra a-
na
- ZIKS – Zakon o izvršenju krivi nih sankcija
- ZINP – Zakon o izboru narodnih poslanika

ZLI – Zakon o lokalnim izborima
ZKP – Zakonik o krivi nom postupku
ZOE – Zakon o eksproprijaciji
ZOP – Zakon o prekršajima
ZOR – Zakon o radu
ZPP – Zakon o parni nom postupku
ZVP – Zakon o vanparni nom postupku
ZZO – Zakon o zdravstvenom osiguranju
ZZZ – Zakon o zdravstvenoj zaštiti

Predgovor

Beogradski centar za ljudska prava već deset godina objavljuje svoj sintetički i sveobuhvatan izveštaj o stanju ljudskih prava u zemlji, čija je svrha da se prikažu i ocene ustavna i zakonska rešenja u oblasti ljudskih prava. Srbiju obavezuju mnogi međunarodni ugovori, između ostalih i oni kojima država preuzima dužnost da poštuje i osigura poštovanje ljudskih prava. Zato se analiza usredsredila na utvrđivanje obima u kome je domaće zakonodavstvo usaglašeno sa standardima iz dva najvažnija univerzalna međunarodna ugovora usvojena u Ujedinjenim nacijama i ratifikovana od strane naše države – Pakta o građanskim i političkim pravima i Pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, kao i s Evropskom konvencijom o ljudskim pravima pošto je Srbija kao članica Saveta Evrope u obavezi da uskladi svoje zakonodavstvo s ovom Konvencijom i praksom Evropskog suda za ljudska prava.

Za razliku od prethodnog, ovogodišnji izveštaj sadrži dva dela.

U prvom delu se analiziraju u bliže objašnjavaju zakonska rešenja koja se tiču ljudskih prava. Analizirane su ustavne odredbe, najvažniji važeći zakoni i neki podzakonski akti koji mogu da utiču na puno uživanje ljudskih prava. Komentarišu se i neki važni zakoni koji će tek stupiti na snagu, kao i nacrti zakona koji zadiru u oblast koja se obrađuje. Odgovarajuće odredbe domaćih zakona porede se sa članovima paktova UN i Evropske konvencije o ljudskim pravima i tumačenjima koje pruža praksa komiteta UN i Evropskog suda za ljudska prava. U pojedinim zakonima koji se analiziraju koristi se terminologija koja nije u skladu s postojećim stanjem, jer zakoni, bilo republički, bilo nekadašnji savezni zakoni, odnosno zakoni državne zajednice, nisu prilagođeni novim okolnostima. Tako, u pojedinim zakonima pominju se npr. jugoslovenski državljani, ili granice Srbije i Crne Gore. U Izveštaju se koristi terminologija koju poznaju zakoni, iako je ona, kao što smo rekli, ponegde zastarela.

Drugi deo izveštaja posvećen je stvarnom uživanju, ograničenjima ili kršenjima ljudskih prava koja su garantovana međunarodnim ugovorima i Ustavom i zakonima Srbije. U ovogodišnjem Izveštaju, tekstovi koji su prethodnih godina bili podeljeni u dva dela Izveštaja (*Ljudska prava u primeni* i *Glavni problemi*), spojeni su u jednu celinu. Odeljak *Ljudska prava u primeni – Odaabrane teme*, pored tekstova koji govore o nivou poštovanja pojedinih ljudskih prava u praksi, obuhvata i posebne tematske celine koje obrađuju veći broj onih pojedinih ljudskih prava koje odgovaraju ova tema najviše povezuje, kao i one zasebne teme čiji je izbor, kao i u prethodnim izveštajima, uslovljen time što imaju snažne političke implikacije, a istovremeno utiču na stanje ljudskih prava u zemlji. U ovom delu Izveštaja redosled

tema je promenjen u odnosu na izveštaje iz prethodnih godina, pa su pomenute ve e tematske celine prikazane ve na samom po etku drugog odeljka, kako bi itaoca na adekvatniji na in uvele u širi kontekst zbivanja u okviru koga se u Srbiji ostvaruju ljudska prava.

Saradnici Beogradskog centra sistematski su pratili medije i izveštaje i saopštenja me unarodnih i doma ih nevladinih organizacija. Iz obimne gra e izdvojene su one pojave koje ukazuju da se pojedina prava ozbiljno krše. U Izveštaju se ne daju kona ne ocene, ve se samo prenosi ono što su mediji ili izveštaji o stanju ljudskih prava objavili.

Saradnici Beogradskog centra posebno su pratili postupanje državnih organa, doga aje i tendencije u etiri oblasti od velikog zna aja za nastavak procesa tranzicione pravde, suo avanje s prošloš u, unapre ivanje i razvoj kulture ljudskih prava i uopšte za ostvarivanje i poštovanje ovih prava u Srbiji. Radi se naime o su enjima za organizovani kriminal, su enjima za ratne zlo ine, zabrani diskriminacije i nasilju u porodici. Ove aktivnosti Centra odvijale su se u okviru projekta „Monitoring i izveštavanje o aktivnostima pravnih institucija u Srbiji u oblastima organizovanog kriminala, ratnih zlo ina, diskriminacije i nasilja u porodici“ koji je podržala Kanadska me unarodna agencija za razvoj (CIDA). Zahvaljuju i projektu, saradnici Centra su na mnogo neposredniji na in pratili rad pravosudnih i drugih državnih organa i uopšte dešavanja u ove etiri oblasti, sistematskim prikupljanjem informacija uz pomo izveštaja medija i nevladinih organizacija, i naro ito li nim prisustvom su enjima, okruglim stolovima i tribinama organizovanim na ove teme, kao i razgovorima s predstavnicima državnih organa i stru ne javnosti. Rezultat celogodišnjeg rada ogleđa se u tri tromese na biltena pod nazivom *Osmatračnica* i mese nim izveštajima dostupnim na internet stranici Centra, kao i u sveobuhvatnim pregledima trenutnog stanja u ove etiri oblasti koji su objavljeni u drugom delu Izveštaja i kojima je iz napred navedenih razloga posve en nešto ve i prostor nego ostalim temama. Jedna od ove etiri teme, koja se inicijalno bavila uglavnom zabranom diskriminacije dopunjena je tekstem o pitanjima ostvarivanja i zaštite prava manjina u praksi.

Objavljivanje ovog Izveštaja podržale su Misija OEBS u Srbiji i Ambasada Savezne Republike Nema ke u Beogradu. Centar koristi ovu priliku da se zahvali i Kanadskoj me unarodnoj agenciji za razvoj koja je podrškom gore pomenutog projekta dala zna ajan doprinos ve oj informativnosti Izveštaja u etiri navedene oblasti.

Izveštaj su izradili saradnici Beogradskog centra za ljudska prava: Igor Bandovi , Nevena Di i , Dina Dobrkovi , Bojan uri , Stefano Giantin, Ana Jerosimi , An elka Markovi , Žarko Markovi , Milica Matijevi , Gordana Mihajlovi , Marina Mijatovi , Marko Milanovi , Damir Milutinovi , Vesna Petrovi , Ivan Proti , Duška Tomanovi , Miloš Stojkovi , Miloš Stopi i Jovana Zori . U tome su im mnogo pomogli i Marko Proti , Jovana i Ana Penezi i Tamara Proti .

Uvod

Srbija je do ekala 2007. godinu kao nezavisna država. Po prvi put posle ujedinjenja u Jugoslaviju 1918. godine, ona je opet pravno sasvim samostalna država. Kako je to ve pomenuto u *Izveštaju 2006*, novi status Srbije opredeljen je njenim Ustavom, prihva enom na referendumu, održanom 28. i 29. oktobra 2006. godine.

Ovaj je Ustav prihva en s velikim rezervama, kako u pogledu njegovog teksta, tako i u pogledu na ina njegovog donošenja. Najvažnije zamerke na proceduru ustavnih promena odnose se na odsustvo javne diskusije i na brzinu donošenja ovog osnovnog akta. Što se ti e samog sadržaja, Ustav je usvojen kao kompromis razli- itih i raznovrsnih politi kih snaga i po cenu unošenja u njegovu preambulu programske odredbe, prema kojoj su svi politi ki akteri obavezni da se zalažu za održanje postoje eg statusa Kosova i Metohije kao pokrajine u okviru Srbije i da se suprotstavljaju svakom pokušaju da ova Pokrajina stekne nezavisnost. Albanci sa Kosova, iako formalno državljani Srbije, bojkotovali su i referendum, kao i sve izbore u Srbiji posle 1989. godine. Me utim, ova injenica nije uzimana u obzir pri likom izra unavanja rezultata.

Iako je Ustav stupio na snagu, pa ni postoje e kritike nisu mogle da mu umanje legalnost, njegove mane su postajale sve jasnije u 2007. godini. Pored pitanja Kosova, ovi su se nedostaci ispoljavali i u neprekidnim raspravama o tome kako Ustav i Ustavni zakon o njegovom sprovo enju treba izvršavati. Najupadljiviji od njih je bio spor oko datuma održavanja predsedni kih i lokalnih izbora. Demokratska stranka Srbije, a s njom sve one snage koje su se izdavale za patriotske, smatrale su da izbora ne sme biti sve dok je teritorijalni integritet Srbije ugrožen. Kao što se moglo o ekivati, ovako široka formulacija dopušta razli ita tuma enja, od kojih bi jedno bilo da se izbori odlažu na neodre en rok jer po nekim mišljenjima teritorijalni integritet Srbije može na razne na ine dugo da bude u opasnosti.

ak i da se ne govori o apstraktnom ugrožavanju tog integriteta, razlog za odlaganje izbora bilo bi nerešeno pitanje Kosova, jer se u toku 2007. godine to pitanje intenziviralo iz dva osnovna razloga. S jedne strane, me unarodna zajednica, tj. uticajne države koje u estvuju u rešavanju statusa Kosova u me unarodnim organizacijama i u posebnoj Kontakt grupi za Kosovo, smatrale su da je 2007. godine sazrelo vreme da se ovo pitanje kona no reši. Zato je pomenuta Kontakt grupa po- ela da se ovim pitanjem sve upornije bavi, pa je ak poverila predstavnicima najvažnijih zainteresovanih strana, Evropske unije, Rusije i Sjedinjenih Ameri kih Država, da u konsultaciji s ovlaš enim organima Republike Srbije i privremene vlade Kosova izrade predlog kona nog rešenja. Ovaj posao je „Trojka“ obavila do 10. decembra 2007, dakle, datuma koji je bio unapred odre en, ali zbog unutrašnjih

mimoilaženja nije mogla da iznese jedinstveni predlog, tako da se pitanje vratilo u Savet bezbednosti UN. Na svojoj sednici od 19. decembra 2007. Savet bezbednosti nije mogao da se usaglasi oko odgovora na ovo pitanje.

Ispostavilo se pak da mnoge relevantne vlade smatraju da je najbolje rešenje plan koji je svojevremeno izradio bivši predsednik Finske Marti Ahtisari (*Martti Ahtisaari*) i koji je predviđao ograničenu („nadgledanu“) nezavisnost Kosova, iako mu se energično suprotstavljala Vlada Republike Srbije. Iz takvog stava poteklo je i mišljenje da kosovski Albanci i njihovi politički predstavnici ne mogu više eklatantno proglašavanje nezavisnosti i da je jedini kompromis koji mogu prihvatiti primena Ahtisarijevog plana i pristanak da Kosovo bude ograničeno nezavisno. S njihove tačke gledišta, pregovori sa Vladom Srbije nisu više umesni, te, ako nema rešenja ni u Savetu bezbednosti, odluku o priznanju nezavisne kosovske države treba prepustiti individualnom nahođenju svake strane vlade. U tom pogledu postoje signali da bi veliki broj država, među njima i većina članica Evropske unije, priznao takvo nezavisno Kosovo.

S druge strane, pitanje sudbine Kosova, koje se politički zagrejavalo i tokom 2006. godine, postalo je odlučujuće i najdramatičnije unutrašnje političko pitanje u Srbiji. Iako su 21. januara 2007. održani parlamentarni izbori, koji su sastav vlade izmenili utoliko što ona više ne zavisi od podrške Miloševićevim Socijalističkoj partiji Srbije i što je Demokratska stranka, koja se kvalifikuje kao umerenija i više sklona Zapadu od ostalih velikih stranaka u Srbiji, ušla u vladu i u njoj ima većinu ministara, prioritet Kosova time nije doveden u pitanje. Predsednik Vlade, Vojislav Koštunica, ostao je isti a ministri iz njegove stranke, posebno onaj na čelu novoformiranog Ministarstva za Kosovo i Metohiju, davali su osnovni ton svim pregovorima o Kosovu. Ova stranka, kao i njoj bliska „narodnja“ stranka Nova Srbija, ukinule su da se svi građani Srbije u prvom redu moraju da izjašnjavaju o pitanju Kosova i uklonili su sa političkog dnevnog reda skoro sve ono čime su se bavile vlade u Srbiji posle pada režima Slobodana Miloševića 2000. godine.

Postavljanju pitanja Kosova kao osnovnog političkog pitanja su, pored navedenih stranaka, doprinele i razne nacionalne institucije, a naročito mediji pod kontrolom vlade ili pod uticajem krajnje desnice. U toku 2007. godine je pojava kampanja protiv svih onih koji su predlagali da se pitanju Kosova pristupi racionalnije i povede računa ne samo o teritoriji ove pokrajine već i o ljudima koji je naseljavaju tj. o albanskoj većini koja tamo živi. Taj netolerantni signal su prihvatili i mnogi pokreti i nevladine organizacije koji smatraju da je došao trenutak obračuna sa svim građanima Srbije koje oni kvalifikuju kao nacionalno nesigurne, pa i „izdajnici“. Ovakve organizacije, od kojih neke otvoreno koketiraju s fašizmom, uspevale su da spreče javne skupove neistomišljenika, pa čak i da iskoriste lokalnu vlast da zabranjuju koncerte umetnicima čiji im se kritički stavovi nisu dopadali. S obzirom na silu ovakve propagande i ovakvih kampanja s ponašanjem vlasti u doba Miloševićevog režima, mnogi su zabrinuti jer smatraju da se atmosfera iz devedesetih godina ponovo vraća u Srbiju. Neke NVO tu bojazan jasno izražavaju.

Može se reći i da je politika ko uznemirenje podstaknuto kosovskim pitanjem istovremeno i na in na koji se u Srbiji sukobljavaju proevropske i antievropske snage. Naime, u toku rasprave o Kosovu odvija se i proces pridruženja Srbije Evropskoj uniji. Ovaj je proces bio zaustavljen zbog toga što Srbija po naho enju organa Evropske unije nije ispunjavala svoju obavezu da sara uje s Me unarodnim krivi - nim tribunalom za bivšu Jugoslaviju, oli enu u dužnosti da preda Tribunalu preosta - le optuženike za me unarodne zlo ine, naro ito generala Ratka Mladi a. Pošto je Vlada Srbije dala dokaze da sara uje u svim drugim stvarima sem u hapšenju po - menutih lica, pregovori su nastavljeni tako da je 7. novembra 2007. parafiran Ugo - vor o stabilizaciji i pridruživanju izme u EU i Srbije. Krajem 2007. godine dato je i obe anje da e ovaj ugovor biti i potpisan po etkom naredne godine, ak iako sve obaveze Srbije prema Tribunalu nisu izvršene. Me utim, politike snage u Srbiji koje se protive ulasku u Evropsku uniju poja ale su svoju delatnost 2007. godine pokušavaju i da povežu sudbinu Kosova s pristupanjem Uniji, odnosno da uvere javnost da e cena pristupanja Uniji biti odricanje od suvereniteta na Kosovu. U tome su im išle na ruku i neke izjave politike ara u evropskim državama.

Antievropske snage gde pored DSS spada i najja ka stranka u Srbiji, Srpska radikalna stranka, zalažu se za sve ve e približavanje Rusiji, ija se vlada ispostavila kao energični protivnik brzog odlu ivanja o Kosovu. Ove snage esto otvoreno ne istupaju protiv pristupanja Evropskoj uniji (jer to je jedno od zvani nih programskih opredeljenja nove vlade), ali umesto Evropske unije nalaze druge kriv - ce na Zapadu, kao što je na primer NATO, nepopularan u stanovništvu zbog oruža - ne intervencije protiv Jugoslavije 1999. godine. Ulogu u otporu integraciji igraju i zna ajni ekonomski interesi koji zaziru od snažnije kontrole koja bi postojala posle ulaska u EU i otežala im delatnost u još uvek pravno i ekonomski nesre enoj Srbi - ji, gde posednici velikog bogatstva, mahom ste enog u ratovima iz Miloševi eve ere, imaju veliki uticaj na politike stranke i medije.

Još je rano prosu ivati o napretku koje je nova vlada postigla u drugim obla - stima. Ona je nesumnjivo uspela da dovrši reformu vojske, da tu snagu podredi sebi i da iz nje ukloni skoro sve ostatke Miloševi evog režima. To, nažalost, ne važi i za tajne službe bezbednosti. O igledno je i nastojanje novog Ministarstva pravde da reformiše sudstvo tako što e broj sudija svesti na razumnu meru i iz sudstva uklo - niti one koji nisu dorasli svom zadatku. U tom pogledu iskorisili su i skandalozni doga aji, gde se ispostavilo da se neke važne presude nisu mogle doneti zbog zasta - relosti izazvane nemarom sudija, nekonzistentnost kaznene politike, koja se vrlo blago odnosi prema nepoliti kom kriminalu, i opšti utisak stanovništva da je sudska vlast korumpirana. Nadležna ministarstva nastoje da poboljšaju i ekološku situaciju u zemlji, da reše pitanja socijalno ugroženih grupa i da modernizuju administraciju u celini. Privatizacija velikih preduze a u Srbiji nije mnogo uznapredovala: državne kompanije i dalje imaju monopolisti ki položaj u energetici, aviosaobra aju i žele - znici. Ima se utisak da vladaju e stranke preko njih obezbe uju važne prihode i zapošljavaju svoje kadrove.

I pored svih zamerki koje mu se mogu uputiti, Ustav Srbije od 2006. godine sadrži modernu glavu o ljudskim pravima. Politi ka situacija u Srbiji se, ako se to može navesti kao pohvala, poboljšava u toj meri da se nijedna politička stranka ne usuje da otvoreno bude protiv ljudskih prava kao takvih. Međutim, slabosti u ovom pogledu ogledaju se kako u nesavršenoj administraciji, tako i u potcenjenoj kulturi ljudskih prava. U prvom pogledu karakteristične su muke oko obrazovanja Ustavnog suda Srbije, koji bi trebalo da se sastoji od 15 sudija, od kojih je do kraja 2007. godine izabrano samo 10, i u teškoj situaciji da se sprovedu odluke međunarodnih tela za zaštitu ljudskih prava, u koje spadaju nadležni komiteti Ujedinjenih nacija i – od osnivanja u Savetu Evrope – Evropski sud za ljudska prava. U kulturne prepreke spada i izazivanje mržnje i podozrenja prema ugroženim manjinskim grupama, naročito prema Romima, pripadnicima malih verskih zajednica i osobama drugačije seksualne orijentacije.

Položaj nevladinih organizacija koje se zalažu za ljudska prava uslovljen je svim do sada pomenutim faktorima. Medijska hajka na „nevladine organizacije“, pod kojima se prvenstveno podrazumevaju organizacije za zaštitu demokratije i ljudskih prava, ali ne i ultranacionalističke i profašističke organizacije, i dalje je vrlo jaka. One se smatraju izdajnicima, naročito ako se zalažu za prava Albanaca i drugih manjina. Pored ovakvih političkih diskvalifikacija, širi se, s istim rezultatom, fama o ogromnim sredstvima koje Zapad daje tim organizacijama, ali oni tobože nemaju idealističke, već lukrativne motive. Ovo je moguće zato što Srbija kao siromašna zemlja ne može da materijalno podrži civilni sektor, pogotovo zato što najimu nije ljudi i preduzeća a još nisu shvatili svoju društvenu odgovornost. Ova vrsta napada je utoliko više cinična jer su strani donatori pokazali upadljiv nedostatak interesa za civilni sektor posle 2000. godine, smatrajući i verovatno da je Srbija konačno dobila demokratsku vlast i da je preporučljivo pomagati vladu nego nevladine organizacije. I pored svega toga, civilni sektor se u Srbiji razvija i, što je možda najvažnije, demetropolizuje. Broj lokalnih i regionalnih nevladinih organizacija sve je veći i okuplja sve više ljudi. Ovakva vrsta aktivnosti, koja nije skoncentrisana samo u Beogradu i drugim velikim centrima, omogućava jači društveni uticaj, mada pripadnici tih organizacija često dovode u sukob s lokalnim vlastima.

Rezime

Ljudska prava u pravnim propisima

1. Stanje ljudskih prava u Srbiji, kao i stanje državnih organa o njihovom ostvarivanju i zaštiti, bilo je tokom 2007. godine pod znatnim uticajem, a esto i u senci burnih političkih zbivanja. Potpuna blokada rada političkih institucija i, naročito, srbijanskog parlamenta, nastupila je u momentu pokretanja kampanje za usvajanje Ustava u septembru 2006, a zbog održavanja parlamentarnih izbora u januaru 2007. prenela se i u ovu godinu. Tako parlament nije radio gotovo osam meseci, dok je bivša Vlada za to vreme nastupala u kapacitetu „tehni kog kabineta“. Istovremeno, glavni politički potencijal zemlje bio je usmeren na potrebe velikih kampanja – referendumske i izborne. Izborni rezultati uveli su jedanaest stranaka i koalicija u parlament. Iako se u javnosti vrlo esto uložilo da su na izborima pobjedu odnele stranke tzv. „demokratskog bloka“, može se reći da većinu u aktuelnom parlamentu čine stranke čija se politička orijentacija nalazi desno od centra.

Posle održavanja izbora usledio je veoma mučan postizborni period u kome su tri meseca trajali bezuspešni pregovori i beskonačna politička suprotstavljanja budući ih vladajućih političkih stranaka oko pojedinih načela na kojima će se zasnovati rad nove izvršne vlasti. Postizborni proces u 2007. godini ostao je zapamćen i po izboru Tomislava Nikolića, zamenika predsednika Srpske radikalne stranke za predsednika Narodne skupštine nekoliko dana pre isteka roka za formiranje nove vlade, što je izazvalo burne reakcije u domaćoj i međunarodnoj javnosti, a sednica na kojoj je Nikolić izabran na tu funkciju po verovatno najvećoj količini uvreda i suprotstavljanja onih političkih stranaka koje danas čine srbijansku Vladu. Ipak, kada je konačno postignut dogovor o novoj parlamentarnoj većini, Nikolić je podneo ostavku, a za predsednika Skupštine je izabran predstavnik Demokratske stranke. Delimično nejasne ustavne odredbe o ovlašćenjima predsednika Srbije u postupku određivanja mandatarata, ali još više nedovoljna politička tradicija u sličnim situacijama, doveli su do toga da mandat za sastav vlade bude poveren dotadašnjem premijeru Vojislavu Koštunici, predsedniku trećeplasirane stranke na izborima, tek nekoliko dana pre isteka roka za izbor nove vlade. Vlada je izabrana 15. maja, nekoliko minuta pre isteka roka koji bi označio i raspuštanje tek izabranog parlamenta, raspisivanje novih izbora i nastavak urušavanja ionako krhke političke i pravne stabilnosti u Srbiji. Sadašnja Vlada Srbije ima predsednika, jednog potpredsednika (zaduženog za evropske integracije) i 23 ministara. Po broju ministara, radi se o jednom od najglomaznijih kabineta u savremenoj evropskoj politici kojim se praktički

2. Iako je verifikovanjem mandata novih narodnih poslanika, Narodna skupština formalno uspostavljena 14. februara, zbog nepostojanja dogovora oko nove vladajuće koalicije, odnosno parlamentarne većine, nikakva zakonodavna aktivnost nije bila moguća a pa je jedini akt nove Narodne skupštine u prvih tri meseca rada bila vladina rezolucija o Kosovu kojom se odbacuju svi oni stavovi iz plana Martija Ahtisarija kojima se, prema vladinom mišljenju, ugrožava suverenitet Srbije. U atmosferi opšteg nepoverenja i zakulisnih pregovora, opstrukcija rada parlamenta i odlaganje izbora predsednika ostavili su teške posledice po zakonodavnu aktivnost, pa je Narodna skupština do sredine decembra usvojila tek nešto više od 60 zakona, od kojih je samo desetak novih i to uglavnom onih kojima se ispunjava formalna obaveza predviđena Ustavnim zakonom za sprovođenje Ustava. Ovogodišnji rad parlamenta obeležila su kašnjenja u donošenju zakona, a gotovo svi zakoni koji su usvojeni predlagani su i razmatrani po hitnom postupku, što je ugrozilo mogućnost ozbiljne rasprave i suštinskog poboljšanja zakonskog teksta kroz usvajanje amandmana. Tumačenje uslova i rokova iz Ustavnog zakona u vezi s raspisivanjem predsedničkih i lokalnih izbora bilo je predmet velikih sporenja čak i u okviru vladajuće parlamentarne većine. Predsednik Narodne skupštine (DS) raspisao je 12. decembra predsedničke izbore koji će biti održani 20. januara 2008. godine. DSS, stranka aktuelnog premijera, osporila je legalnost ovog akta, pozivajući se na činjenicu da neki od usvojenih zakona neophodni za raspisivanje predsedničkih izbora još uvek nisu stupili na snagu. Pored toga, predsedniku parlamenta je upućena kritika da je odluku o izborima doneo bez konsultacija s koalicionim partnerima. Ipak, posle naknadnog političkog dogovora između DS i DSS, stranka premijera je prestala da osporava legitimnost i legalnost raspisivanja predsedničkih izbora. Kao deo istog „paketa“ dogovora u vrhu vladajuće koalicije, većina u Narodnoj skupštini je, krajem decembra, usvojila zakone neophodne za raspisivanje lokalnih i pokrajinskih izbora, pa je predsednik Narodne skupštine ove izbore raspisao za 11. maj 2008. godine.

3. Protekla godina bila je prva godina primene novog Ustava Srbije, usvojenog 30. septembra i potvrđenog na referendumu 28. i 29. oktobra 2006. godine. Ustav je usvojen u veoma kratkom roku, bez javne rasprave i mogućnosti da, pre usvajanja, stružna javnost o njemu da neki sud. Takav postupak državnih organa izazvao je burne reakcije u javnosti. Još uvek je rano za davanje sveobuhvatne ocene o domašaju odredbi novog Ustava koje je međunarodna i domaća stružna javnost ocenila problematičnim, a koje su svakako u velikoj meri posledica njegovog usvajanja bez javne rasprave. Iako je Ustav donet na način neuobičajen za demokratske zemlje, ne može se osporiti činjenica da on sadrži daleko bolji katalog ljudskih prava od prethodno važećeg Ustava Srbije.

4. Početkom 2007. godine trebalo je da bude početak funkcionisanja reformisanog sudskog sistema, u kome bi postojali i upravni, apelacioni i prekršajni sudovi. Ovi sudovi nisu, međutim, konstituisani ni do kraja godine. Rokovi za sprovođenje reforme sudstva utvrđeni Zakonom o uređenju sudova iz 2001. godine i njegovim kasnijim izmenama, više puta su prolongirani, da bi, najzad, nejasnim i opštim odredbama Ustavnog zakona bilo omogućeno da se konstituisanje novih sudskih

instanci ponovo odloži i time iznova ugrozi sprovođenje reforme koja je neophodan uslov za poboljšanje sudske zaštite ljudskih prava. Iako je Narodna skupština prema Ustavnom zakonu imala obavezu da u toku drugog zasedanja nakon izbora Vlade uskladi s novim Ustavom zakone koji se odnose na primenu odredaba Ustava na sudove i javna tužilaštva ovi zakoni se do kraja 2007, odnosno završetka drugog zasedanja Skupštine nisu našli na njenom dnevnom redu. Pošto se ni nacrti ovih zakona do kraja godine nisu pojavili u javnosti, gotovo je izvesno da ova obaveza iz Ustavnog zakona ne može biti ostvarena.

5. Novim Ustavom je u pravni poredak Srbije uveden institut ustavne žalbe, kao sredstva za zaštitu ljudskih prava. U delotvornost ovog pravnog leka građani Srbije ipak nisu uspeali ni tokom ove godine da se uvere, pošto je tek krajem novembra usvojen novi Zakon o Ustavnom sudu i stvorena zakonska mogućnost da se otkloni problem nefunkcionisanja ovog suda koje je trajalo čitavih godinu dana, kao i da se pristupi izboru novog sastava Ustavnog suda, koji se inače bira po veoma složenoj proceduri. Do kraja godine, deset od petnaest članova Ustavnog suda je izabrano, a Ustavni zakon dozvoljava mogućnost da on po nekoj sradom i u dvotrećinskom sastavu. Ipak, preostalih pet sudija na svoj izbor mora da sačekava formiranje Vrhovnog kasacionog suda, Visokog saveta sudstva i Državnog veća a tužilaca, čiji je izbor opet uslovljen usklađivanjem starih i donošenjem novih zakona, pa će novi Ustavni sud za prvo vreme morati da radi u nepotpunom sastavu. Treba istaći i da, nažalost, paran broj sudija nosi opasnost blokiranja donošenja odluka ovog suda usled podeljenih glasova. Nedostaci i nepreciznosti u ustavnom aranžmanu koji uređuje kandidovanje i izbor sudija Ustavnog suda, pokazali su se već prilikom utvrđivanja liste kandidata u Narodnoj skupštini. Očigledno je da Ustav i Ustavni zakon nisu pružili jasna pravila efikasnog izbora sudija Ustavnog suda, niti valjane garancije nezavisnosti Ustavnog suda. Nažalost, prilika da se neke ustavne nedoslednosti isprave u Zakonu o Ustavnom sudu nisu iskorišćene. U delu zakona koji se bavi pitanjima izbora sudija, trajanja njihovog mandata i uslova za prestanak funkcije su uglavnom ponovljene štupure i nejasne odredbe samog Ustava.

6. Iako je Zakon o Zaštitniku građana, usvojen septembra 2005. godine, predviđao izbor ove institucije u roku od šest meseci po stupanju na snagu, Srbija je tek sredinom 2007. godine dobila svog prvog ombudsmana. I ovom prilikom su do izražaja došle nesavršenosti sistema koji je postavljen samim tim zakonom. Pored toga, izbor Zaštitnika je obavljen u atmosferi „žurbe“ da se usklade postojeći zakoni s novim ustavnim poretkom, pa je propuštena prilika da se izboru prvog ombudsmana pruži odgovarajuća pažnja koja bi ojačala položaj ove nove institucije. Prve mesece rada novog Zaštitnika prate problemi slični onima sa kojima su se suočavale neke druge nezavisne institucije u Srbiji. Tek sledeća naredna godina pokazati koliko i kakvu ulogu će Zaštitnik građana imati u pravnom poretku Srbije. U decembru 2007. godine Vlada je u skupštinsku proceduru uputila predlog Zakona o Zaštitniku građana deteta.

7. U pravnom poretku Srbije još uvek ne postoji efikasan i zakonom definisan mehanizam za izvršavanje obavezujućih odluka međunarodnih tela za zaštitu

ljudskih prava. Dosadašnje izrazito nepovoljno iskustvo nesprovođenja nekih odluka komiteta UN pokazuje da je neophodno usvajanje istovog paketa izmena koje će u brojnim zakonima, a ne samo procesnim, obezbediti uslove za efikasno i potpuno izvršavanje odluka međunarodnih tela. Izazovi s kojima će se državni organi suočiti u postupku izvršavanja odluka Evropskog suda za ljudska prava morali bi da budu putokaz za pripremanje i usvajanje takvih rešenja.

8. Domaće zakonodavstvo ne predviđa efikasan pravni lek protiv neopravdanog dugog trajanja postupka i povrede prava na suđenje u razumnom roku, garantovanog članom 6, st. 1 Evropske konvencije što je jedan od najvažnijih problema koji u Srbiji postoji povodom prava na pravično suđenje. Zbog toga što nisu formirani apelacioni sudovi, okružni sudovi i Vrhovni sud pred sobom imaju veliki broj predmeta što je opet jedan od razloga za veoma loše situacije u kojima se suđenja ne okončavaju u „razumnom roku“. Poseban problem je što, i kada se najzad dođe do pravnosnažne presude, njeno izvršenje često traje veoma dugo. Primenjena građana na dužinu postupka međutim najčešće imaju u predstavkama protiv Srbije pred Evropskim sudom za ljudska prava, koji je u oktobru 11 od 15 presuda, koliko ih je do sada protiv Srbije ukupno doneto, našao da je došlo do povrede prava na pravično suđenje zbog predugog trajanja postupka ili zbog neizvršenja pravnosnažne presude. Odugovlačenje postupka često dovodi i do zastarevanja predmeta. Rad sudova je ove godine bio dodatno blokiran štrajkom zaposlenih u pravosuđu u koji su zahtevali povećanje plata i potpisivanje kolektivnog ugovora, pa se u sudovima u to vreme obezbedivao samo „minimum procesa rada“, a suđenja su uglavnom odlagana.

9. Otvaranje dosijea službi državne bezbednosti, posebno važno sa stanovišta prava na privatnost, kao i za ostvarenje dve vrlo važne potrebe srbijanskog društva – suočavanja s totalitarnom prošlošću i ispravljanja posledica teških kršenja ljudskih prava i zaštite prava na privatnost i drugih važnih prava pojedinaca – još uvek nije zakonski regulisano.

10. U tesnoj vezi s uvidom u dosijea državne bezbednosti je regulisanje odgovornosti lica koja su u prošlosti kršila ljudska prava (tzv. lustracija). Srbija je 2003. godine donela zakon o lustraciji (Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava), ali se on uopšte ne primenjuje. Umesto da je u pravosuđu sprovedena lustracija po odredbama ovog zakona, Ustavnim zakonom za sprovođenje novog Ustava predviđen je reizbor svih sudija u Srbiji.

11. Službe bezbednosti nisu reformisane ni u drugim segmentima. Krajem 2007. donet je Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije koji predviđa da rad službi bezbednosti podleže demokratskoj civilnoj kontroli Narodne skupštine, predsednika Republike, Vlade, javnosti, kao i novog tela, Saveta za nacionalnu bezbednost koji se stara o usaglašenoj primeni propisa i standarda za zaštitu podataka o ličnosti, kao i drugih propisa kojima se štite ljudska prava a koja mogu biti ugrožena razmenom informacija ili drugim operativnim radnjama. Međutim, Zakon u članu 19 taksativno nabroja oblasti o kojima članovi nadležnog odbora Narod-

ne skupštine ne mogu tražiti informacije, ali su neki od ovih osnova nedopustivo široko postavljeni, ime se suštinski ugrožava mogućnost kontrole rada službi.

12. U 2007. godini usvojen je i dugo najavljivani Zakon o azilu. Iako predstavlja pozitivan korak u unapređenju zaštite u ovoj oblasti i sadrži veliki broj garantija za zaštitu prava lica na koja se odnosi, ovaj zakon je, kao i mnogi akti koji se danas usvajaju u Srbiji, donet bez odgovarajuće javne rasprave. Izmeću ostalog, i to je razlog što neka rešenja usvojena u Zakonu nisu do kraja u skladu s međunarodnim standardima. Pored donošenja zakonodavstva o azilu, Srbija je u 2007. ispunila još jedan uslov za približavanje „beloj šengenskoj listi“ donošenjem novog zakona o putnim ispravama.

13. Ni u 2007. godini nije usvojen zakon o udruženjima građana, što stvara nesigurnost u radu domaćih i međunarodnih nevladinih organizacija. Trenutno se u formalnoj skupštinskoj proceduri nalazi Vladin predlog zakona o udruženjima koji je prošao javnu raspravu i koji pored domaćih, reguliše i status i delovanje stranih udruženja, što je naročito važno jer u tom pogledu u Srbiji postoji pravna praznina.

14. Iako je kao tema prisutno u stručnoj javnosti nekoliko poslednjih godina, i u nekoliko navrata preporučivano od međunarodnih organizacija, ni u 2007. nije došlo do usvajanja opšteg, sistematskog i sveobuhvatnog zakona protiv diskriminacije koji bi definisao osnovne pravne pojmove, pravila i standarde koje bi sudovi bili dužni da primenjuju, kao i posebne mehanizme zaštite žrtava diskriminacije. Poslednjih godina pojavilo se nekoliko predloga ovog zakona, izmeću ostalog i predlog Vlade od 2006. godine, ali se trenutno u formalnoj skupštinskoj proceduri nalazi samo jedan ovakav predlog koji je podnela opoziciona politička stranka (LDP). Iz tih razloga još uvek je neizvesno kada će Srbija dobiti sistematsko i sveobuhvatno antidiskriminaciono zakonodavstvo.

Ljudska prava u primeni

1. Veliki problem u zaštiti i ostvarivanju ljudskih prava i dalje predstavlja loše funkcionisanje institucija nadležnih da štite ljudska prava. Javno tužilaštvo se veoma retko oglašavalo kada su u pitanju povrede ljudskih prava, a policija i dalje vodi veoma duge istrage, koje ne daju zadovoljavajuće rezultate. Sudski postupci takođe traju neopravdano dugo. Veliki raspon propisanih kazni omogućava sudovima znatnu diskreciju pri njihovom izricanju, što je jedan od uzroka veoma neujednjenih kaznenih politika.

2. Stoji se utisak da se izvršna vlast često meša u rad sudske i zakonodavne vlasti, kao i da su zakoni koji se usvajaju plod kompromisa izmeću političkih stranaka, a ne deo usvojene strategije reforme pravnog i ekonomskog sistema. To rađa teškoće pri primeni zakona, što stvara još veću nesigurnost kod građana.

3. Bez obzira na pojedine pozitivne tendencije u primeni Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, uživanje ovog prava u praksi još

uvek nije na zadovoljavajućem nivou. Nesprovođenje nadzora nad primenom Zakona i odsustvo prekršajne odgovornosti zbog kršenja njegovih odredbi i dalje spadaju u glavnu grupu problema koji otežavaju efektivno uživanje ovog prava.

4. Februara 2007, Međunarodni sud pravde doneo je presudu po tužbi Bosne i Hercegovine protiv SRJ, odnosno Srbije za navodni genocid izvršen tokom oružanog sukoba u BiH 1992–1995. Presudom, donetom posle postupka koji je trajao više od 14 godina, utvrđeno je da je zločin genocida u BiH izvršen „samo“ u Srebrenici jula 1995, kada su snage Vojske Republike Srpske ubile preko 7.000 Bošnjaka, čime je odbijena glavna teza zastupnika BiH da svi zločini u injenji u BiH u celini čine genocid. Sud je ustanovio da Srbija nije odgovorna za ovaj genocid, niti da je bila saučesnik u ovom zločinu, ali da je prekršila član I Konvencije o genocidu, zato što nije ništa učinila da taj akt spreči, iako svesna ozbiljnog rizika da će do njega doći, kao i što nije kaznila učinioca, s obzirom da je propustila da optužene za genocid, pre svega generala Ratka Mladića, preda Haškom tribunalu. Sud je odbio zahtev BiH za materijalnu naknadu. Presuda MSP je u široj javnosti i u Srbiji i u BiH mahom pogrešno shvaćena, kao sudska abolicija Srbije od njene umešanosti u rat u BiH. Takva tumačenja isključivo su plod nerazumevanja dobrovoljne prirode nadležnosti MSP, koja je u ovom slučaju bila ograničena samo na genocid i nije obuhvatala druge međunarodne zločine, kao i nerazumevanja vrlo striktno pravne definicije genocida, pojma koji je inače vrlo podložan inflaciji i politici manipulaciji. Mada je presuda MSP u potpunosti potvrdila nalaze Haškog tribunala i obim zločina izvršenih u BiH, ona je, iz formalnih razloga, ograničena obima. Nažalost, Srbija ni do kraja 2007. godine nije postupila po nalogu MSP da Ratka Mladića preda Tribunalu i uspostavi punu saradnju s ovim međunarodnim sudom. Neuspešno se završio i pokušaj nekih političkih stranaka i nevladinog sektora da Skupština Srbije usvoji deklaraciju kojom bi osudila srebrenički genocid. U ostalim oblastima tranzicione pravde, pre svega u oblasti institucionalne reforme (lustracije i vetinga) i utvrđivanja istine o prošlosti, malo je učinjeno. Inicijative za utvrđivanje istine o prošlosti nisu institucionalizovane niti su predmet interesovanja državnih institucija. Tokom 2007. godine saradnja Srbije sa Haškim tribunalom je u odnosu na 2006. godinu bila intenzivnija i obimnija je, pre svega, u hapšenju dva begunca, Vlastimira Orlovića i Zdravka Tolimira.

5. Tokom 2007. godine rad državnih organa na polju saradnje za međunarodne zločine se u izvesnoj meri pojačao. Nadležnost tužilaštva je proširena i na gonjenje lica koja pomažu u skrivanju osumnjičenih za ratne zločine. Do sada se pomagalo sudilo pred opštinskim sudovima, gde se postupci nisu mogli efikasno voditi. Ipak, ukoliko se ne unapredi saradnja s MUP, promene zakonskih odredbi neće otkloniti sve probleme. Saradnja je poboljšana osnivanjem Službe za otkrivanje ratnih zločina u okviru MUP ali je rešeno malo službi skromnih kapaciteta. Dodatni problem predstavlja i kapacitet Posebnog odeljenja Okružnog suda u Beogradu. Otpor koji prema saradnjama za ratne zločine postoji u javnosti, ali i nedovoljna podrška izvršne vlasti, doprinosi stvaranju atmosfere u društvu koja oštećuje i dru-

ge svedoke odvra a od svedo enja, što dodatno otežava vo enje postupaka. Od svog osnivanja, Tužilaštvo za ratne zlo ine izloženo je politi kim pritiscima, u emu u estvuje i deo medija. Po pravilu, ne objavljuju se izjave odgovornih lica iz tužilaštva kojim se demantuju lažni navodi. Tužilac, njegovi zamenici, kao i portparol tužilaštva izloženi su pretnjama i verbalnim, pa ak i fizi kim napadima. Tokom 2007. godine donete su etiri presude u postupcima za ratne zlo ine, podignute su tri optužnice, a u toku je više postupaka. Saradnja izme u tužilaštava u regionu bila je intenzivna.

6. Maja 2007. doneta je prvostepena presuda u slu aju ubistva prvog demokratskog premijera Srbije, Zorana in i a. U presudi je utvr eno da je, u nameri ugrožavanja ustavnog ure enja i bezbednosti države, stvorena zavera s ciljem sticanja uticaja na nosioce vlasti u najvišim državnim organima, i to tako što e atentatom na premijera i neke funkcionere i drugim aktima nasilja kod gra ana biti stvoreni nesigurnost i nemir. Organizatorima i izvršiocima atentata na premijera Srbije, na osnovu brojnih nepobitno utvr enih dokaza izvedenih u toku samog postupka, izre ene su najstrože kazne. Ipak, ovo su enje nije dalo odgovore na mnoga pitanja u vezi s atentatom na premijera, doga ajima koji su mu prethodili kao i doga ajima koji su usledili. Iako se iz obrazloženja sudskog ve a i nekih izjava specijalnog tužilaštva zaklju uje da oni prepoznaju zna aj rasvetljavanja politike pozadine ubistva premijera za uspostavljanje vladavine prava u Srbiji, nedostatak politike volje i podrške drugih državnih institucija ne opravdava nedostatak hrabrosti tužilaštva i suda da se upusti u rasvetljavanje ovih doga aja. U 2007. godini uo eno je vršenje indirektnog pritiska na organe za borbu protiv organizovanog kriminala od strane izvršne vlasti, izme u ostalog i zbog potpunog izostanka efikasne istrage u slu ajevima pokušaja atentata i pretnji sudijama Posebnog odeljenja Okružnog suda koji sude u ve ima za organizovani kriminal. Neki od postupaka koji su u toku pred Posebnim odeljenjem Okružnog suda predstavljaju svojevrstan vid suo avanja s prošloš u, dok praksa Vrhovnog suda Srbije stalno podse a koliko je to suo avanje teško i koliko je srbijanskom pravosu u neophodna reforma da bi se borilo protiv organizovanog kriminala. U 2007. godini dogodio se i veliki broj hapšenja i pokretanja postupaka u slu ajevima organizovanog kriminala.

7. Tokom 2007. godine u ustalost kršenja zabrane mu enja i drugih oblika zabrane zlostavljanja bila je važna tema u javnosti. in i se da je to posledica sistemskih problema koji postoje u srbijanskom društvu. Naime, posle usvajanja novih pravnih propisa vezanih za zabranu mu enja, ratifikacije me unarodnih ugovora i usvajanja podzakonskih akata, problem kršenja zabrane mu enja se još više primeuje u praksi. Pritom, mnogi problemi su rezultat nespremnosti državnih organa, pre svega policije, da suštinski promene svoj odnos prema ovom pravu gra ana i odsustva efikasnih pravnih mehanizama da se mu enje spre ava i kažnjava. Kona no, i dalje postoji veliki problem stanja u zatvorima i drugim ustanovama za izvršavanje zavodskih sankcija. Loši uslovi u psihijatrijskim ustanovama, na koje ukazuju i doma e i me unarodne organizacije, bilo je posebno esta tema u javnosti tokom ove godine.

8. Tolerisanje diskriminacije u praksi ogleda se, pre svega, u neefikasnim istragama, gonjenju i kažnjavanju lica koja vrše diskriminaciju, kao i nedostatku sistematske i sveobuhvatne zakonske regulative. Diskriminacija romske nacionalne manjine, esto pra ena i fizi kim nasiljem, i dalje je veoma rasprostranjena u srbijskom društvu, a sudovi su skloni da izri u blage kazne napada ima na Rome.

Izbor predstavnika manjina u parlament predstavlja znatan napredak u odnosu na situaciju iz prethodnih godina. Me utim, ostaje problemati no koliko je zaista predstavnicima manjinskih stranaka omogu eno da aktivno u estvuju u radu skupštine, gde je jedan od najve ih problema i dalje, uprkos postojanju odgovaraju ih zakonskih odredaba, upotreba jezika nacionalnih manjina.

Govor mržnje je u Srbiji još uvek veoma rasprostranjen, ak i u medijima i izdava koj delatnosti, a može se uti i sa skupštinske govornice. U Srbiji deluje ve i broj neonacisti kih pokreta koji su i u prethodnom periodu bili vinovnici razli itih incidenata.

I pored donošenja zakona protiv diskriminacije osoba s invaliditetom u 2006. godini, državni organi i organi lokalne samouprave esto ne ispunjavaju svoje obaveze, pa se ovaj zakon ne primenjuje na najadekvatniji na in.

Donošenjem Zakona o crkvama i verskim zajednicama 2006. godine donekle je regulisana sfera verskih sloboda i verskog organizovanja. Me utim, brojne odredbe ovog zakona ostaju veoma problemati ne sa stanovišta slobode veroispovesti i ustavnog na ela ravnopravnosti verskih zajednica. Upadljivo je da se neki od napada na verske zajednice ponavljaju godinama a da policija ne uspeva da uhvati napada e. Diskriminacija žena i dalje je prisutna, naro ito u radnim odnosima, ali su informacije o tome slabo dostupne. Veoma su retki slu ajevi u kojima se licima koja diskriminatorno postupaju sudi u krivi nom postupku, a krivi na dela po kojima se to ini nisu dovoljna da bi se obezbedila potpuna krivi nopravna zaštita. Klju ni problem u sudskim postupcima i dalje je izazov dokazivanja diskriminacije, koji bi se usvajanjem odgovaraju ih zakonskih odredaba svakako u velikoj meri otklonio.

9. Tokom 2007. u estalost kršenja slobode izražavanja i broj prekršaja profesionalnih standarda u medijima je u porastu, što je nastavak trenda zapo etog 2004. godine. Situaciju u oblasti rada elektronskih medija dodatno pogoršavaju odnosi medija, pravosu a i Saveta Republi ke radiodifuzne agencije. Nejasna primena propisanih kriterijuma RRA bila je vidljiva i pri dodeli regionalnih televizijskih frekvencija u 2007. godini. U ovoj godini uo ena je dalja „tabloidizacija“ medija, kršenje pravila struke, novinarske etike i osnovnih na ela poštovanja nezavisnosti sudstva, naro ito u odnosu na istrage i su enja u predmetima koji imaju politi ku konotaciju ili su povezana s kršenjem prava u ratnim sukobima na teritoriji bivše Jugoslavije. Medijsko izveštavanje u ovoj godini obeleženo je najve im brojem izveštaja o procesu rešavanja kona nog statusa Kosova, dok je druga najzastupljenija tema bila izveštavanje o radu Haškog tribunala. I u 2007. godini novinari su bili izloženi pretnjama i napadima.

10. Iako je nasilje u porodici inkriminisano u zakonodavstvu, istraživanja pokazuju da se žrtvama ne pruža adekvatna zaštita, kao i da se nasilje u velikom procentu ne prijavljuje zbog straha od osude sredine u kojoj žrtva živi, straha od nasilnika, ali i zbog nepoverenja u pravni sistem. Hitnost sudskog postupka nije dovoljno zagarantovana zakonom, pa se naj eš e dešava da žrtve odustanu od daljeg postupka, a tužilaštva retko gone lica osumnji ena za nasilje. Sudska praksa govori o veoma retkom izricanju mera zaštite predvi enih Porodi nim zakonom i ekstremno blagoj kaznenoj politici u izricanju sankcija na osnovu Krivi nog zakona.

11. Ekonomska i socijalna prava su i dalje najviše ugrožena – sli no kao i u drugim zemljama koje prolaze kroz politi ku i ekonomsku tranziciju. U Srbiji je situacija specifi na jer je, zbog dugogodišnjeg sistematskog ugrožavanja gra anskih i politi kih prava, glavna pažnja bila usredsre ena na kršenja ovih prava, pa je borba za puno uvažavanje i zaštitu ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava bila zastavljena. Zbog toga su sindikati i profesionalna udruženja nerazvijeni i neobu eni da na efikasan na in ukazuju na povrede i da tako vrše pritisak na izvršnu i zakonodavnu vlast. Mogu nost za ozbiljna kršenja ekonomskih i socijalnih prava poja ana je i ovogodišnjim propuštanjem da se usvoji novi Opšti kolektivni ugovor s obzirom da je raniji prestao da važi. Time se ugroženi pojedinci stavljaju u još neravnopravni položaj prema poslodavcima i državi, bez obzira da li se ona pojavljuje kao poslodavac ili donosilac odluka u procesu ekonomske transformacije zemlje. Stopa nezaposlenosti u Srbiji je i dalje veoma visoka, a siromaštvo jedan od najve ih problema. Veoma je raširena pojava šikaniranja na radnom mestu (mobinga) i o ovoj temi se sve više govori. Socijalno nezadovoljstvo je u daljem porastu, pa je zabeležen i veliki broj štrajkova, u javnom i, mada u nešto manjem obimu, privatnom sektoru.

I

LJUDSKA PRAVA U PRAVNIM PROPISIMA

1. Ljudska prava u pravnom poretku Srbije

1.1. Uvod

Pravo Srbije se u ovom izveštaju posmatra u odnosu na građanska, politička, ekonomska, socijalna i kulturna prava zajemena meunarodnim ugovorima koji obavezuju Srbiju. Pre svega, razmatra se njegova saglasnost s pravima u Meunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima (PGP), Evropskoj konvenciji o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (EKPS) i njenim protokolima, kao i standardima koje je ustanovio Komitet UN za ljudska prava, odnosno Evropski sud za ljudska prava kroz praksu.¹ Takođe, na odgovarajućim mestima uzeti su u obzir i standardi iz Meunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (PESK), iz meunarodnih ugovora koji se bave pojedinim oblastima zaštite ljudskih prava (npr. UN Konvencija protiv mučenja i Konvencija o pravima deteta), kao i iz pojedinih ugovora Meunarodne organizacije rada (MOR).

U izveštaju se razmatraju svi propisi relevantni za određeno zajemeno pravo; analiza se ne zadržava samo na tekstu propisa, nego obuhvata i njihovo tumačenje u sudskoj praksi (ako je ima). Usklađenost propisa s meunarodnim standardima procenjuje se kroz sledeće elemente:

- da li je pravo uopšte zajemeno;
- ako je tako, kako je formulisano u domaćim propisima i da li se, i u kojoj meri, ta formulacija razlikuje od formulacije PGP i EKPS;
- da li jemstva određenog prava u domaćim propisima, kao i njihovo tumačenje od strane državnih organa, obezbeđuju isti obim i isti sadržaj prava kao PGP i EKPS;

1 SCG je ratifikovala EKPS 26. decembra 2003. godine, *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 9/03. Državna zajednica Srbije i Crne Gore primljena je u Savet Evrope 3. aprila 2003. Vidi [www.press.coe.int/cp/2003/178a\(2003\).htm](http://www.press.coe.int/cp/2003/178a(2003).htm).

- da li su ograničenja predviđena doma im propisima šira ili uža nego što dozvoljavaju PGP i EKPS;
- da li postoje delotvorni sudski pravni lekovi za zaštitu određenog prava?

Izveštaj se odnosi na propise koji su bili na snazi tokom 2007. godine, mada su komentarisani i zakoni koji će stupiti na snagu u 2008. godini, kao i predlozi zakona koji se nalaze u skupštinskoj proceduri i koje se usvajanje tek očekuje.

1.2. Ustavne odredbe o ljudskim pravima

Protekla godina bila je prva godina primene novog Ustava Srbije² usvojenog 30. septembra i potvrđenog na referendumu 28. i 29. oktobra 2006. godine. Ustav je usvojen u veoma kratkom roku, bez javne rasprave i mogućnosti da, pre usvajanja, stigne na javnost o njemu da neki sud. Takav postupak državnih organa izazvao je burne reakcije u javnosti.³ Do usvajanja novog Ustava u Srbiji je na snazi bio Ustav iz 1990. godine s daleko lošijim katalogom ljudskih prava od novog Ustava, kao i Povelja o ljudskim i manjinskim pravima koja se do prestanka postojanja SCG u junu 2006. primenjivala i u Srbiji. Nakon toga, postavilo se pitanje koji će katalog ljudskih prava ubuduće važiti za stanovništvo Republike Srbije. Ovo pitanje, u stvari, nikada nije ni rešeno⁴ već je usvojen novi Ustav Srbije.

Novi Ustav preuzima dosta rešenja sadržanih u Povelji, ali ipak, možda i zbog brzine prilikom usvajanja novog najvišeg akta države, ili iz nekih drugih razloga, u nekim odredbama javljaju se određeni propusti i nejasnoće, a neke odredbe nedostaju.⁵ Nije jasno zašto se predlaga i Ustava nisu odlučili da rešenja iz Povelje doslednije preuzmu, uz eventualne manje izmene ili dopune, kada je Povelja već dobila visoke ocene,⁶ i kada se prethodno primenjivala tri godine na našoj teritoriji.

2 *Sl. glasnik RS*, 83/06.

3 O postupku donošenja Ustava vidi više u *Izveštaj 2006*, III.2.

4 Vlada je u julu 2006. podnela predlog zakona kojim bi se regulisalo važenje zakona državne zajednice na teritoriji Srbije, i koji ima i odredbu koja se odnosi na Povelju, ali taj zakon nikada nije usvojen. Pored toga, rešenje koje se odnosilo na važenje Povelje nije bilo zadovoljavajuće, jer je predlog zakona predviđao da će se Povelja primenjivati kao zakon Republike Srbije, dakle kao akt manje pravne snage od Ustava, koji samim tim, mora da bude u saglasnosti sa Ustavom Republike Srbije, pa je bilo i izričito predviđeno da se Povelja ne može primenjivati u delu koji nije u saglasnosti s Ustavom. Ovo je bilo, naravno, problematično rešenje, jer su ljudska prava u Ustavu iz 1990. daleko restriktivnije regulisana nego u Povelji, pa bi se moglo reći da Povelja u velikoj meri „nije u skladu s Ustavom“, i da se primenjuju odredbe o ljudskim pravima koje građanima pružaju manju zaštitu.

5 Odredbe novog Ustava koje se odnose na ljudska prava analizirane su u delu Izveštaja u kom se nalaze komentari pravnih propisa koji se odnose na pojedinačna prava.

6 Povelja je predstavljala veliki napredak u oblasti normativnog regulisanja ljudskih prava. Evropska komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija) je njen tekst ocenila kao odli-

Ustav, ipak, sadrži jednu odredbu koja omogućuje da se određene mane u pogledu garantovanih ljudskih prava tumačenjem isprave. Naime, stavom 3 člana 18 predviđeno je da se odredbe o ljudskim i manjinskim pravima tumače „u korist unapređenja vrednosti demokratskog društva, saglasno meunarodnim standardima ljudskih i manjinskih prava, kao i praksi meunarodnih institucija koje nadziru njihovo sprovođenje.“⁷ To znači da se prilikom tumačenja odredbi ljudskih prava u obzir moraju uzeti stavovi npr. Evropskog suda za ljudska prava ili ugovornih tela osnovanih meunarodnim ugovorima o ljudskim pravima koji su usvojeni u okviru UN. Može se pretpostaviti da bi tumačenje koje uzima u obzir stavove meunarodnih tela za zaštitu ljudskih prava (što je, prema tekstu Ustava, obaveza onih koji tumače ove odredbe) išlo u prilog unapređenju ljudskih prava.

Ipak, ne treba izgubiti iz vida da, i pored toga što Ustav sadrži bolja rešenja u odnosu na ljudska prava od svog prethodnika, to i dalje ne umanjuje problem legitimnosti ovog akta koji je usvojen bez javne rasprave.

1.3. Međunarodna zajamčena ljudska prava i Srbija

Srbiju obavezuju svi meunarodni ugovori koji su obavezivali državnu zajednicu Srbija i Crna Gora, SRJ i SFRJ.⁸

Prema Ustavu Srbije, opšteprihvaćena pravila meunarodnog prava i potvrđeni meunarodni ugovori čine sastavni deo domaćeg pravnog poretka i neposredno se primenjuju (čl. 16, st. 2). Pored toga, član 18 predviđa da se neposredno primenjuju ljudska prava zajamčena opšteprihvaćenim pravilima meunarodnog prava i potvrđenim meunarodnim ugovorima.

Međutim, Ustav sadrži i jedno sporno rešenje, prema kome se meunarodni ugovori u hijerarhiji propisa nalaze iznad zakona, ali ispod Ustava, jer potvrđeni meunarodni ugovori moraju biti u skladu s Ustavom (čl. 16, st. 2 i čl. 194, st. 4).⁹ To znači da meunarodni ugovori koji od ranije važe više ne bi mogli da se prime-

an. Vidi Venice Commission for Democracy Through Law, Jan E. Helgesen, *Comments on the Draft Charter on Human and Minority Rights and Civil Liberties* (Opinion No. 234/2003), 2. april 2003. na [www.venice.coe.int/docs/2003/CDL\(2003\)010fin-e.html](http://www.venice.coe.int/docs/2003/CDL(2003)010fin-e.html).

7 Vidi R. Žarevac, „Pitanje poverenja i prakse“, *Evropski forum* br. 10 (objavljeno kao dodatak nedeljnika *Vreme* br. 825 od 26. oktobra 2006).

8 Prema tumačenju Komiteta za ljudska prava, PGP bi u svakom slučaju obavezivao sve države nastale iz SFRJ, jer kada se PGP jednom ratifikuje, prava garantovana u njemu pripadaju ljudima koji žive na teritoriji države ugovornice, bez obzira na to da li se ona raspala na više država. Vidi stav 4 Opšteg komentara br. 26 (61) o pitanjima vezanim za kontinuitet obaveza prema PGP, Komitet za ljudska prava, dok. UN, CCPR/C/21/Rev.1/Add.8, 8. decembar 1997.

9 I Venecijanska komisija je u svom Mišljenju o Ustavu Srbije konstatovala da ovakva odredba pokreće važna pitanja. Vidi Evropska komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija), *Mišljenje o Ustavu Srbije*, Mišljenje br. 405/2006, CDL-AD(2007)004, 19. mart 2007, st. 15–17.

njuju ukoliko nisu saglasni sa novim Ustavom. Na me unarodnom planu, ipak, država ne može da se odrekne obaveza koje je prihvatila me unarodnim ugovorom tako što e izmeniti pravila u doma em pravnom sistemu, pa makar to bile i ustavne odredbe, tako da se postavlja pitanje kakve prakti ne posledice nastaju ukoliko neki ranije potvr en me unarodni ugovor zaista nije u skladu s Ustavom. Kad su u pitanju me unarodni ugovori koji tek treba da budu potvr eni, oni ne bi mogli da budu ratifikovani ako nisu saglasni s Ustavom.

Ovde treba primetiti da se traži samo da „potvr eni me unarodni ugovori“ moraju da budu u skladu s Ustavom, dok se ovaj uslov ne postavlja za opšteprihva ena pravila me unarodnog prava, za koja se tako e izri ito kaže da su deo pravnog poretka Srbije.

SFRJ je ratifikovala sve važnije univerzalne me unarodne ugovore o ljudskim pravima: Me unarodni pakt o gra anskim i politi kim pravima, Me unarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Me unarodnu konvenciju o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, Me unarodnu konvenciju o ukidanju diskriminacije prema ženama, Konvenciju o pravima deteta, Konvenciju o spre avanju i kažnjavanju zlo ina genocida, Konvenciju protiv mu enja i drugih svirepih, ne ove nih i ponižavaju ih kazni ili postupaka itd. (Vidi Dodatak I). Me utim, državni organi i sudovi u Srbiji još uvek ne obra aju dovoljno pažnju na me unarodno garantovana ljudska prava iako je poslednjih godina uo ena tendencija pozivanja na odredbe EKPS u obrazloženjima nekih sudskih presuda.

SCG je tokom 2003. podnela periodi ne izveštaje o sprovo enju PGP¹⁰ i PESK¹¹ nadležnim ugovornim telima. Komitet za ljudska prava je razmatrao izveštaj u julu 2004. godine i objavio svoje zaklju ke o sprovo enju PGP u SCG,¹² a izveštaj Komiteta za ekonomska, socijalna i kulturna prava o sprovo enju PESK u SCG objavljen je u maju 2005.¹³ Po etkom 2007. godine Komitet UN za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena razmatrao je inicijalni izveštaj Srbije podnet za period od 1992. do 2003. godine. Posle dužeg zakašnjenja, Srbija je 2007. godine Komitetu za prava deteta podnela inicijalni izveštaj o ostvarivanju Konvencije o pravima deteta u Republici Srbiji za period 1992–2005 iji e se tekst na i na diskusiji pred Komitetom u aprilu 2008. godine.

Još je SFRJ priznala pravo na podnošenje individualnih predstavki Komitetu protiv mu enja na osnovu lana 22 i mogu nost me udružavne predstavke na osnovu lana 21 Konvencije protiv mu enja i drugih svirepih, ne ove nih i ponižavaju ih kazni ili postupaka. Opcioni protokol uz Konvenciju protiv mu enja kojim se ustanovljava efikasan sistem nadgledanja zatvorskih i pritvorskih jedinica SCG je rati-

10 CCPR/C/SEMO/2003/1.

11 E/1990/5/Add.61.

12 CCPR/CO/81/SEMO.

13 E/C.12/1/Add.108, Komitet je, pored državnog, uzeo u razmatranje i izveštaje koje su mu podnele neke nevladine organizacije.

fikovala decembra 2005. godine.¹⁴ SRJ je 22. juna 2001. godine ratifikovala Fakultativni protokol uz PGP i time prihvatila pravo na individualnu predstavku Komitetu za ljudska prava UN. Tako e, SRJ je 22. jula 2001. donela Zakon o potvrivanju Drugog fakultativnog protokola uz PGP, koji ima za cilj ukidanje smrtne kazne.¹⁵

Savezna vlada je 7. juna 2001. godine na osnovu lana 14, st. 1 dala Izjavu o prihvatanju nadležnosti Komiteta za ukidanje rasne diskriminacije da prima i razmatra pojedina ne i kolektivne žalbe zbog kršenja prava garantovanih Konvencijom o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije.¹⁶

SRJ je 2002. godine ratifikovala Opcioni protokol uz Konvenciju o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena¹⁷ kojim se prihvata nadležnost Komiteta zaduženog za nadzor nad sprovo enjem ove konvencije da prima i razmatra predstave podnete od strane ili u ime pojedinaca ili grupe pojedinaca zbog kršenja prava zajem enih ovom konvencijom.

Novim Ustavom uveden je institut ustavne žalbe za zaštitu ljudskih prava o kojoj rešava Ustavni sud, ali se pominje samo zaštita prava garantovanih Ustavom, a ne i me unarodnim ugovorima.¹⁸

SCG je 26. decembra 2003. ratifikovala EKPS i njenih trinaest protokola. EKPS i protokoli br. 1 i 4 uz EKPS su za SCG stupili na snagu 4. marta 2004. godine. Protokol br. 6 stupio je na snagu 1. aprila 2004; Protokol br. 7 1. juna 2004, Protokol br. 13 1. jula 2004. godine, a Protokol br. 12 1. aprila 2005. godine. Srbija i Crna Gora ratifikovala je i Protokol br. 14,¹⁹ ali on e stupiti na snagu tek pošto ga ratifikuju sve strane ugovornice EKPS.

Na Konvenciju su stavljene rezerve na obavezni pritvor (koji je bio predvi en 1. 142, st. 1 Zakonika o krivi nom postupku), na odredbe o javnosti upravnog spora u Srbiji i na odre ene odredbe zakona o prekršajima država lanica.²⁰ Tako e je stavljena rezerva u odnosu na lan 13 EKPS, za period dok Sud SCG ne po ne sa radom. U me uvremenu je usvojen zakon kojim se omogu ilo povla enje ove rezerve,²¹ a prestala je da važi i rezerva koja se odnosi na obavezni pritvor.²²

14 *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 16/05.

15 *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 4/01.

16 Multilateral Treaties Deposited with the Secretary-General of the United Nations, www.untreaty.un.org/ENGLISH/bible/englishinternetbible/partI/chapterIV/treaty2.asp.

17 *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 13/02.

18 Vidi I.2.2.

19 *Sl. list SCG*, 5/05.

20 *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 9/03.

21 *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 5/05.

22 Više o rezervama koje je SCG stavila uz EKPS vidi na internet stranici <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?PO=SAM&NT=&MA=44&CV=0&NA=&CN=999&VL=1&CM=5&CL=ENG>.

Po etkom 2005. je usvojena Uredba o zastupniku SCG pred Evropskim sudom za ljudska prava u Strazburu.²³ Uredbom je regulisan postupak izbora i razrešenja, ovlaš enja i na in postupanja zastupnika. Za zastupnika je imenovan Slavoljub Cari .²⁴

Skupština SCG je tako e 26. decembra 2003. godine ratifikovala i Evropsku konvenciju o spre avanju mu enja i ne ove nih ili ponižavaju ih postupaka i kažnjavanja.²⁵ Ova Konvencija je stupila na snagu 1. jula 2004. godine. U septembru 2004. godine Komitet za spre avanje mu enja je posetio SCG i izveštaj je dostavljen državi. Evropsku povelju o regionalnim ili manjinskim jezicima Skupština SCG je ratifikovala 21. decembra 2005.²⁶ Još 1998. godine je tadašnja SRJ ratifikovala Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina.²⁷

Tokom 2007. godine Narodna skupština ratifikovala je Konvenciju o policijskoj saradnji u Jugoisto noj Evropi,²⁸ Evropsku povelju o lokalnoj samoupravi,²⁹ Kjoto protokol uz Okvirnu konvenciju Ujedinjenih nacija o promeni klime,³⁰ Dodatni protokol uz Krivi nopravnu konvenciju o korupciji,³¹ Gra anskopravnu konvenciju o korupciji,³² Konvenciju o proceni uticaja na životnu sredinu u prekograni nom kontekstu,³³ Sporazum izme u Republike Srbije i Evropske zajednice o olakšanoj proceduri za izdavanje viza,³⁴ Sporazum izme u Republike Srbije i Evropske zajednice o readmisiji lica koja nezakonito borave,³⁵ Sporazum o izmeni i pristupanju sporazumu o slobodnoj trgovini u centralnoj Evropi – CEFTA 2006.

U 2007. godini Srbija je potpisala Konvenciju UN o pravima osoba sa invaliditetom, a od ugovora usvojenih u okviru Saveta Evrope potpisala je Evropsku konvenciju o me unarodnom važenju krivi nih presuda, Drugi dodatni protokol uz Evropsku konvenciju o uzajamnoj pomo i u krivi nim stvarima, revidiranu Evropsku konvenciju o zaštiti arheološkog nasle a, Evropsku konvenciju o prirodnom okruženju, Okvirnu konvenciju Saveta Evrope o vrednosti kulturnog nasle a za društvo i Konvenciju SE o zaštiti dece od seksualne eksploatacije i seksualne zloupotrebe.

23 *Sl. list SCG*, 7/05, *Sl. glasnik RS*, 49/06.

24 Rešenje Saveta ministara SCG o izboru zastupnika SCG pred Evropskim sudom za ljudska prava, *Sl. list SCG*, 37/05.

25 *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 9/03.

26 *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 18/05.

27 *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 6/98.

28 *Sl. glasnik RS*, 70/07.

29 *Sl. glasnik RS*, 70/07.

30 *Sl. glasnik RS*, 88/07.

31 *Sl. glasnik RS*, 102/07.

32 *Sl. glasnik RS*, 102/07.

33 *Sl. glasnik RS*, 102/07.

34 *Sl. glasnik RS*, 103/07.

35 *Sl. glasnik RS*, 103/07.

2. Pravo na delotvoran pravni lek za kršenje ljudskih prava

2.1. Redovni pravni lekovi

Pravo na delotvoran pravni lek zaštićeno je članovima 22 i 36 novog Ustava Srbije. Član 22 Ustava uređuje pravo na sudsku zaštitu:

Svako ima pravo na sudsku zaštitu ako mu je povređeno ili uskraćeno neko ljudsko ili manjinsko pravo zajemčeno Ustavom, kao i pravo na uklanjanje posledica koje su povredom nastale.

Gradani imaju pravo da se obrate meunarodnim institucijama radi zaštite svojih sloboda i prava zajemčenih Ustavom.

Član 36 Ustava reguliše pravo na jednaku zaštitu prava i na pravno sredstvo:

Jem i se jednaka zaštita prava pred sudovima i drugim državnim organima, imaojcima javnih ovlašćenja i organima autonomne pokrajine i jedinica lokalne samouprave.

Svako ima pravo na žalbu ili drugo pravno sredstvo protiv odluke kojom se odlučuje o njegovom pravu, obavezi ili na zakonu zasnovanom interesu.

S druge strane, novi Ustav uvodi u pravni poredak Srbije institut ustavne žalbe, koji omogućiti da o pojedinačnim kršenjima ljudskih prava konačno rešenje uvek ima Ustavni sud.

Što se krivičnog postupka tiče, srbijanski parlament je sredinom godine odložio primenu Zakonika o krivičnom postupku³⁶ (dalje „novi ZKP“) do 31. decembra 2008. godine. Time je do tada nastavljena primena starog Zakonika o krivičnom postupku (dalje „stari ZKP“). Ministar pravde Srbije je krajem godine oformio dve radne grupe koje će raditi na izradi novog ZKP i usklađivanju važećeg s novim Ustavom.

U pogledu pokretanja krivičnog postupka, i po starom i po novom ZKP za izvesna krivična dela postupak je moguć i pokrenuti samo po privatnoj tužbi, dok za ostala dela, koja se gone po službenoj dužnosti, to može biti samo javni tužilac. U drugom slučaju, tek ako javni tužilac nađe da nema osnova za krivično gonjenje, oštećenik može da preuzme gonjenje (čl. 61 starog ZKP). Nažalost, novi ZKP (čl. 60, st. 4) usvojio je potpuno isto rešenje, te oštećenik i dalje može biti uskraćeno pravo da pokrene krivični postupak usled nemarnosti ili zle namere državnog tužioca.

Novi ZKP značajno menja prirodu jednog vanrednog pravnog leka, zahteva za zaštitu zakonitosti, koga republikanski javni tužilac može uložiti Vrhovnom sudu ako je nekom pravnosnažnom odlukom prekršen zakon. Po starom ZKP taj pravni

36 Zakon o izmeni Zakonika o krivičnom postupku, *Sl. glasnik RS*, 49/07.

lek bio je potpuno diskrecione prirode, jer je javni tužilac imao apsolutnu slobodu pri odlučivanju da li da uloži zahtev za zaštitu zakonitosti ili ne. Sama diskreciona priroda ovog pravnog leka automatski je dovodila do toga da se on ne može smatrati delotvornim, odnosno da njegovo iscrpljivanje ne može biti preduslov za podnošenje predstavke nekom meunarodnom organu, npr. Evropskom sudu za ljudska prava. Novi ZKP, u članu 438, radikalno menja postojeću u strukturu ovog pravnog leka, pošto sada dozvoljava žalbu Vrhovnom sudu na odluku republike kog javnog tužioca da ne uloži zahtev za zaštitu zakonitosti. Sud može ovu žalbu usvojiti ako ustanovi *verovatnoću očiglednog postojanja* razloga na koji se poziva okrivljeni i postupci kao da je podnesen zahtev za zaštitu zakonitosti (čl. 438, st. 8 i 9 novog ZKP). Ovo praktično znači da se, pošto novi ZKP počinje da se primenjuje, biti neophodno uložiti zahtev za zaštitu zakonitosti pre podnošenja ustavne žalbe Ustavnom sudu, odnosno predstavke nekom meunarodnom organu.

2.2. Ustavna žalba

Ustavna žalba je specifičan pravni lek za zaštitu ljudskih prava, koji je postojao u nekadašnjem Ustavu SRJ i u Ustavu Crne Gore, a sada je novim Ustavom po prvi put uveden u pravni poredak Srbije. Ustavna žalba se može izjaviti protiv pojedinca, akata ili radnji državnih organa ili organizacija kojima su poverena javna ovlašćenja, a kojima se povređuju ili uskrađuju ljudska ili manjinska prava i slobode zajemene Ustavom, ako su iscrpena ili nisu predviđena druga pravna sredstva za njihovu zaštitu (čl. 170 Ustava), a podnosi se Ustavnom sudu Srbije. Treba primetiti da član 170 ne pominje da se i prava zaštićena meunarodnim ugovorima mogu štiti putem ustavne žalbe, što je u nesaglasnosti sa članom 18, st. 2 Ustava, koji propisuje da se ustavom jemče i kao takva neposredno primenjuju ljudska i manjinska prava zagarantovana meunarodnim pravom. Ovaj nedostatak nije otklonjen ni usvajanjem Zakona o ustavnom sudu³⁷ u novembru 2007. godine. Ustavni sud bi ovu nesaglasnost trebalo da reši sistemskim tumačenjem člana 170 u vezi sa članom 18 Ustava, tako da dozvoli i ustavne žalbe koje se neposredno zasnivaju na ratifikovanim meunarodnim ugovorima o ljudskim pravima. Time bi se obezbedila zaštita pred Ustavnim sudom i onih ljudskih prava, pre svega ekonomskih i socijalnih, koje sam Ustav ne garantuje, poput prava na vodu, hranu ili adekvatne uslove stanovanja.

Za povrede ljudskih prava opštim aktima (zakonima, uredbama i sl.) nije moguće podneti ustavnu žalbu, čak ni ako ti akti samim postojanjem neposredno krše ustavom garantovana ljudska prava. Jedina mogućnost da se oni napadnu jeste da se podnese inicijativa za pokretanje postupka za ocenu ustavnosti i zakonitosti, koju Ustavni sud nije obavezan da prihvati (čl. 168 Ustava). Ustav sada uvodi i još jednu mogućnost za apstraktnu kontrolu ustavnosti, putem zahteva za

37 *Sl. glasnik RS*, 109/07.

ocenu ustavnosti zakona pre njegovog stupanja na snagu, koji može podneti najmanje jedna trećina narodnih poslanika (l. 169). Ovi različiti postupci za apstraktnu kontrolu ustavnosti ne mogu se sami po sebi smatrati delotvornim pravnim lekovima za konkretna, pojedina na kršenja ljudskih prava.

U skladu s praksom bivšeg Saveznog ustavnog suda, ustavna žalba predviđena Ustavom SRJ bila je potpuno nedelotvorna, s obzirom na to da je Sud odbacivao ustavne žalbe ako je i samo formalno postojao neki drugi oblik pravne zaštite.³⁸ Novi Ustav suštinski menja ovaj zahtev za prihvatljivost ustavne žalbe time što propisuje da se ona može podneti „ako su iscrpljena ili nisu predviđena druga pravna sredstva“ (kurziv naš) za zaštitu određenog prava (l. 170). Ovakvo rešenje omogućava podnošenje ustavne žalbe posle iscrpljivanja svih drugih delotvornih pravnih lekova, i samim tim i centralizaciju odlučivanja o kršenjima ljudskih prava, za koje je Ustavni sud predstavljati konačnu instancu koja se mora iscrpeti pre obranjanja meunarodnim telima.

Time su obezbeđeni formalni uslovi da ustavna žalba postane istinski delotvoran pravni lek, a da obranjanje Ustavnom sudu Srbije postane preduslov za obranjanje Evropskom sudu za ljudska prava. Ipak, neophodno je obezbediti i materijalne uslove za uspešan rad Ustavnog suda, a delotvornost ustavne žalbe ipak najviše zavisi od buduće prakse Suda.

2.3. Ombudsman³⁹

U Republici Srbiji su do sada ustanovljeni ombudsmeni na tri nivoa: na nivou države, na nivou Autonomne Pokrajine Vojvodine i na nivou lokalne samouprave.⁴⁰ Osim uspostavljanja ombudsmana koji će imati opštu nadležnost, u Srbiji bi uskoro trebalo da bude ustanovljen i ombudsman sa specijalnom nadležnošću. Naime, Mi-

38 Vidi npr. rešenje U.ž. br. 21/95, *Odluke i rešenja SUS*, 1995, str. 265.

39 Evropski sud za ljudska prava zauzeo je stav da ombudsman sam po sebi ne predstavlja delotvoran pravni lek u smislu člana 13 Konvencije, zato što ombudsman ne poseduje ovlašćenja da sam menja ili ukida pravne akte kojima se krše ljudska prava. Međutim, ova ustanova može bitno da doprinese delotvornosti nekog drugog pravnog leka (vidi *Leander protiv Švedske*, ECHR, App. No. 09248/81 (1987)).

40 Uvođenje ombudsmana u pravni sistem prethodi ustavno ili zakonsko regulisanje. Raniji nedostatak ustavnih odredbi neizbežno je doveo do problema kod statusnih pitanja u republikom zakonu. Predlagač republikog zakona, Ministarstvo za državnu upravu i lokalnu samoupravu, uprkos mišljenjima pravnih stručnjaka, nije želeo da predvidi izbor ombudsmana (Zaštitnika građana) apsolutnom ili kvalifikovanom većinom narodnih poslanika, već samo relativnom. Argument predlagača bio je da tadašnji Ustav Srbije izričito predviđa u kojim situacijama se odluke Narodne skupštine donose kvalifikovanom većinom, a kako se izbor ombudsmana među tim situacijama ne pominje, oni nisu bili spremni na predlaganje neustavnog zakona. Nažalost, da li nepažnjom ili namerom, mogućnost ispravljanja ovakvog nedostatka propuštena je i donošenjem novog Ustava. Ustavotvorac ni ovaj put ne predviđa posebnu kvalifikovanu većinu prilikom izbora ombudsmana na nivou Republike Srbije.

nistarstvo za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku predložilo je usvajanje Zakona o zaštitniku prava deteta, a Predlog ovog zakona je u skupštinskoj proceduri.

2.3.1. *Ombudsman na nivou Republike Srbije.* – Narodna skupština Srbije usvojila je Zakon o Zaštitniku građana 14. septembra 2005.⁴¹ Vlada Srbije je prihvatila pojedine predloge koje su iznele međunarodne i nevladine organizacije, ali se u pojedinim oblastima odstupilo od izvesnih ključnih principa koji su od suštinske važnosti za obezbeđivanje nezavisnosti i nepristrasnosti u radu ove institucije.⁴²

Vlada Srbije je 7. aprila 2006. usvojila Plan za sprovođenje prioriteta iz Evropskog partnerstva. U okviru planova povodom reforme državne uprave, Vlada je kao kratkoročni prioritet označila i „sprovođenje zakonodavstva za osnivanje Kancelarije zaštitnika građana“, o čemu će brigu voditi Ministarstvo za državnu upravu i lokalnu samoupravu.

Nažalost, niti je poštovan Plan za sprovođenje prioriteta iz Evropskog partnerstva, niti Zakon, prema kojem je prvog zaštitnika građana Narodna skupština trebalo da izabere u roku od šest meseci od dana stupanja Zakona na snagu. Ovaj rok je istekao 24. marta 2006, a da nisu obavljene ozbiljne pripreme i konsultacije o najboljim kandidatima za ovu funkciju.⁴³

Sredinom 2007. godine, izabran je prvi Zaštitnik građana. Narodna skupština je, tokom prvog redovnog zasedanja izabrala pravika Sašu Jankovića za ombudsmana. I ovom prilikom su do izražaja došle nesavršenosti sistema koji je postavljen samim Zakonom o zaštitniku građana. Pored toga, izbor Zaštitnika je obavljen u atmosferi „žurbe“ da se usklade postojeći zakoni s novim ustavnim poretkom, pa je delimično propuštena prilika da se izboru prvog ombudsmana pruži odgovarajuća pažnja koja bi ojačala položaj ove nove institucije. Prvi meseci rada novog Zaštitnika prate problemi slični onima sa kojima su se suočavale neke druge nezavisne institucije u Srbiji. Naredna godina će pokazati koliku i kakvu ulogu će Zaštitnik prava građana imati u pravnom poretku Srbije.

41 *Sl. glasnik RS*, 79/05, 54/07.

42 Za detaljniju analizu ovog Zakona vidi *Izveštaj 2005*, 1.2.4.1.1.

43 Vrlo je značajno da se u Skupštini obezbedi široki konsenzus oko izbora zaštitnika građana, kako bi se obezbedilo poverenje javnosti u njegovu nezavisnost i samostalnost. S obzirom da njegova ovlašćenja nisu velika, niti odluke obavezujuće, izbor od strane većine poslanika prisutnih na sednici na kojoj bi se vršio izbor, a ne apsolutne ili dvotrećinske većine, mogao bi da dovede u pitanje njegov autoritet pred organima uprave. Vlada čak nije prihvatila predlog stručnjaka da se propiše odlučivanje dvotrećinskom većinom u Odboru za ustavna pitanja ili da se oko kandidata za izbor Zaštitnika građana moraju složiti kako odbor Skupštine nadležan za ustavna pitanja, tako i odbor za pitanja uprave i to odlukom donetom od strane dve trećine od ukupnog broja članova svakog odbora. Za slično mišljenje vidi npr. *Joint Opinion on the Draft Law on the Ombudsperson of Serbia by the Venice Commission*, the Commissioner for Human Rights and the Directorate General of Human rights of the Council of Europe, Opinion no. 318/2004, CDL-AD(2004)041, usvojeno 6. decembra 2004. Vidi takođe komentare Beogradskog centra za ljudska prava na www.bgcentar.org.yu.

2.3.2. *Vojvodina*. – Zakonom o utvrđivanju određenih nadležnosti autonomne pokrajine⁴⁴ i Statutom APV,⁴⁵ AP Vojvodina je dobila pravo da samostalno ustanovi i uredi položaj i organizaciju pokrajinskog ombudsmana. Skupština AP Vojvodine je na sednici 23. decembra 2002. usvojila Odluku o Pokrajinskom ombudsmanu,⁴⁶ a 24. septembra 2003. izabrala je prvog Pokrajinskog ombudsmana, Petra Teofilovića,⁴⁷ koji je poeo da radi sa strankama sredinom januara 2004. Sedište ombudsmana je u Novom Sadu, a osnovane su i dve lokalne kancelarije, u Subotici (10. januara 2004) i u Pančevu (10. januara 2005).

Jedan od najvećih problema predstavlja normativni položaj ove institucije, i to što nije inkorporirana u sistem pokrajinske vlasti. Iako je Odluka o pokrajinskom ombudsmanu usvojena još decembra 2003, jedino još Odluka o pokrajinskoj upravi sadrži odredbe koje se odnose na njegov položaj. Još uvek nisu izmenjeni i/ili dopunjeni drugi propisi koji sadrže odredbe koje su od značaja za normalno delovanje ove institucije, a što dovodi i do različitog tumačenja njene uloge u sistemu vlasti i odnosu s drugim organima.

Pokrajinski ombudsman takođe ima problem s nemogućnošću u zapošljavanju potrebnog broja saradnika, kao što je predviđeno Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mesta, zatim s nedostatkom kancelarijskog prostora i opreme, te vozila, jer ostvarivanje mnogih terenskih aktivnosti zavisi od volje izvršnih organa, čiji rad kontroliše i u odnosu na koje bi trebalo da bude nezavisan, da mu ustupe auto.

Pokrajinski ombudsman takođe ima obavezu da Skupštini podnosi godišnje i *ad hoc* izveštaje, ali Poslovnik ne sadrži odredbe kojima se uređuje postupak po kom se se izveštaj predstavljati.

2.3.3. *Ombudsman na lokalnom nivou*. – Posebnu novinu Zakona o lokalnoj samoupravi⁴⁸ predstavlja građanski branilac – opštinski ombudsman. Svakoj opštini je omogućeno da donese odluku kojom će ustanoviti opštinskog ombudsmana. Do sada su ombudsmani na lokalnom nivou uspostavljeni u gradu Beogradu, Bačkoj Topoli, Somboru, Zrenjaninu, Šapcu, Nišu, Kragujevcu, Grockoj, Rakovici, Vladičinom Hanu i Subotici.

Najveći i problemi s kojima se susreću u opštinski ombudsmani ogledaju se u neznanju lokalnih organa vlasti, ali i građana, o njihovoj ulozi, prirodi i ovlašćenjima. Nedovoljno poznavanje prirode ove institucije bilo je primetno npr. kod izbora ombudsmana na nivou grada Beograda. Problem je uočen i prilikom postupka izbora ombudsmana. Nadležni organi su raspisali konkurs za izbor prvog ombudsmana

44 član 56, *Sl. glasnik RS*, 6/02.

45 član 21, st. 1, t. 1.

46 *Sl. list AP Vojvodine*, 23/02, stupila na snagu 8. januara 2003.

47 *Sl. list AP Vojvodine*, 15/03.

48 *Sl. glasnik RS*, 9/02, 33/02, 33/04.

grada Beograda, što je u nekim krugovima shvaćeno kao omalovažavanje institucije, a u drugim upravo kao želja za transparentnošću.

Opštinske odluke nemaju potpuno jednoobrazna rešenja. Većina odluka zahteva iscrpljivanje svih pravnih lekova pre obraćanja ombudsmanu, što nije dobro, imaju i u vidu da je jedan od razloga za postojanje ove institucije upravo delovanje na sprečavanje problema i posredovanje pre konačnog rešavanja. S obzirom da odluke i preporuke ombudsmana nisu pravno obavezujuće i nemaju izvršnu snagu kao presude ili konačne odluke u upravnom postupku, pitanje je u čemu se ogledati ovlašćenja ombudsmana ako deluje protiv presude ili npr. konačne odluke upravnog suda. U gotovo svim odlukama se kaže da je ombudsman nezavisan i samostalan u svom radu, ali se njegova nezavisnost ne obezbeđuje drugim odredbama. On je često odgovoran za svoj rad predsedniku opštine ili skupštini opštine, čime se suštinski negira ideja efikasnosti ove institucije. Najčešće se opštinski ombudsman bira na predlog predsednika opštine, a na isti način i razrešava. Osim toga što kandidata za opštinskog ombudsmana predlaže predsednik opštine, u nekim opštinama ga bira relativna odbornička većina, tako da oko njegovog izbora ne mora postojati konsenzus, već se ostavlja mogućnost vladajućoj stranci/koaliciji da izabere osobu koja ne mora biti politički nezavisna i nepristrasna. Iako neke od odluka predviđaju mogućnost obrazovanja stručne službe koja će pomagati ombudsmanu, ili eventualno jednog stručnog saradnika, često se predviđa da administrativno tehničke poslove i druge poslove za njega obavlja opštinska uprava, što ga ponovo dovodi u nepovoljan položaj. U budžetima nekih opština nije predviđena posebna stavka za budžet opštinskog ombudsmana ili posebna sredstva za njegov rad. Oni su prinudjeni da sredstva traže od lokalne uprave, a kako mehanizmi i postupak nisu predviđeni, oni suštinski finansijski zavise od organa čiji rad bi trebalo da kontrolišu i kritikuju.

2.4. Sprovođenje odluka međunarodnih organa

Uloga međunarodnih organa kao korektiva i vodiča domaće vlasti mora se na pravi način uvažiti u osnovnim procesnim zakonima Srbije. Ovakva koncepcija već je bila prihvaćena u Zakonu o parničnom postupku⁴⁹ (ZPP). Novi ZKP (čl. 426, st. 6) isto tako propisuje da je dozvoljeno ponavljanje postupka u korist okrivljenog, ako je odlukom Evropskog suda za ljudska prava ili drugog suda nastalog ratifikovanim međunarodnim ugovorom, utvrđeno da su u toku krivičnog postupka kršena ljudska prava i osnovne slobode i da je presuda zasnovana na takvom kršenju, a da je ponavljanjem postupka moguće ispraviti učinjenu povredu. U slučajevima u kojima ponavljanje postupka nije potrebno, novi ZKP dozvoljava i ulaganje zahteva za zaštitu zakonitosti (čl. 438, st. 2).

49 Sl. glasnik RS, 125/04.

Po ugledu na ove odredbe ZKP i ZPP trebalo bi reformisati i član 51 Zakona o upravnim sporovima.⁵⁰

Ipak, izrazito nepovoljno iskustvo nesprovedenja odluka nekih drugih međunarodnih tela (Komiteta protiv mučenja, Komiteta za ljudska prava) pokazuje da je bitno neophodno usvajanje celovitog paketa zakonskih izmena koje će u brojnim zakonima (a ne samo procesnim) obezbediti uslove za efikasno i potpuno izvršavanje odluka međunarodnih tela. Izazovi sa kojima će se državni organi suočiti u postupku izvršavanja odluka Evropskog suda za ljudska prava morali bi da budu putokaz za pripremanje i usvajanje takvih rešenja.

3. Ograničenja i derogacija ljudskih prava

Član 4 PGP:

1. U slučaju da izuzetna opšta opasnost ugrozi opstanak nacije i da je to objavljeno službenim aktom, države članice ovog pakta mogu da preduzmu, u onom strogom obimu u kojem to stanje zahteva, mere koje odstupaju od obaveza predviđenih ovim paktom, pod uslovom da te mere ne budu u nesaglasnosti s ostalim obavezama koje im nameće međunarodno pravo i da nemaju za posledicu diskriminaciju zasnovanu samo na rasi, boji, polu, jeziku, veri ili socijalnom poreklu.

2. Prethodna odredba ne dopušta nikakvo odstupanje od članova 6, 7 i 8, t. 1 i 2, 11, 15, 16 i 18 ovog pakta.

3. Države članice ovog pakta koje se koriste pravom odstupanja moraju odmah da preko generalnog sekretara Ujedinjenih nacija, saopšte ostalim državama članicama odredbe od kojih su odstupile, kao i razloge ovog odstupanja. One će istim putem ponovo obavestiti o tome kada budu prestale s ovim odstupanjima.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

Član 15 EKPS:

1. U doba rata ili druge javne opasnosti koja pretila opstanku nacije, svaka Visoka strana ugovornica može da preduzme mere koje odstupaju od njenih obaveza po ovoj Konvenciji, i to u najnužnijoj meri koju iziskuje hitnost situacije, s tim da takve mere ne budu u neskladu s njenim drugim obavezama prema međunarodnom pravu.

2. Prethodna odredba ne dopušta odstupanja od člana 2, osim u pogledu smrti prouzrokovane zakonitim ratnim postupcima, ili člana 3, 4 (st. 1) i 7.

3. Svaka Visoka strana ugovornica koja koristi svoje pravo da odstupa od odredbi Konvencije obaveštava u potpunosti generalnog sekretara Saveta Evrope o mera-

50 *Sl. list SRJ, 46/96.*

ma koje preduzima i razlozima za njih. Ona tako e obaveštava generalnog sekretara Saveta Evrope kada takve mere prestanu da deluju i kada odredbe Konvencije ponovo po nu da se primenjuju u potpunosti.

(Sl. list SCG (Međunarodni ugovori), br. 9/03)

3.1. Ograničenja ljudskih prava

Ustav propisuje da se njime zajem ena ljudska i manjinska prava mogu ograni iti ako to on dopušta i to samo u onoj meri koja je neophodna da bi se u demokratskom društvu zadovoljila svrha zbog koje je ograni enje dozvoljeno. Ograni enja se ne smeju uvoditi u druge svrhe osim onih koje Ustav dopušta, ali treba imati u vidu da Ustav ne koristi formulaciju koja postoji u Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima, naime da ograni enje mora imati *legitimni* cilj, ve je dozvoljena svaka svrha koju dopušta sam Ustav. Ustav propisuje da pri ograni avanju ljudskih i manjinskih prava i tuma enju ovih ograni enja svi državni organi, a naro ito sudovi, imaju obavezu da vode ra una o suštini prava koje se ograni ava, važnosti svrhe ograni enja, prirodi i obimu ograni enja, odnosu izme u ograni enja i njegove svrhe i o tome da li postoji na in da se ta svrha postigne manjim ograni enjem prava, dok ograni enje ni u kom slu aju ne sme da zadire u suštinu zajem enog prava (l. 20),⁵¹ ali ne pominje izri ito da cilj ograni enja mora biti legitiman. Ovaj propust donekle može da se nadomesti opštom odredbom o tuma enju sadržanom u lanu 18, prema kojoj se „odredbe o ljudskim i manjinskim pravima tuma e ... u korist unapre enja vrednosti demokratskog društva, saglasno važe im me unarodnim standardima ljudskih i manjinskih prava, kao i praksu me unarodnih institucija koje nadziru njihovo sprovo enje“, pa bi imaju i u vidu praksu Evropskog suda za ljudska prava legitimni cilj morao da bude uslov za prihvatljivost ograni avanja ljudskih prava.

Prema lanu 18, st. 2 Ustava, na in ostvarivanja pojedinih sloboda i prava oveka može se zakonom propisati u dva slu aja: 1) kada je to ustavom izri ito predvi eno, i 2) kada je to neophodno za ostvarivanje pojedinog prava zbog njegove prirode. U prvom slu aju, priznaje se da odre ena prava nisu neposredno sprovodiva i da sam Ustav na to može izri ito da ukaže kada odre uje da se na in njihovog sprovo enja odre uje zakonom. To ne mora nužno da zna i ograni enje prava, iako injenica da Ustav ostavlja zakonu da razradi ostvarenje nekog prava stvara mogu nost izvesnog sužavanja polja primene tog prava.

51 U svom mišljenju o Ustavu Venecijanska komisija je komentarisala lan 20 Ustava koji se odnosi na ograni enja ljudskih i manjinskih prava (st. 28–30 Mišljenja). Pored ukazivanja na injenicu da se Ustavom ne zahteva postojanje legitimnog cilja kako bi ograni enje bilo dozvoljeno, ovaj lan je kritikovala i zbog toga što je preterano komplikovano formulisan, pa otvara mogu nost da se jave mnoga pitanja u vezi s tuma enjem razli itih vrsta ograni enja. Vidi Evropska komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija), *Mišljenje o Ustavu Srbije*, Mišljenje br. 405/2006, CDL-AD(2007)004, 19. mart 2007.

U drugom slučaju, za razliku od prethodnog, Ustav ne određuje izričito koja su prava neposredno sprovodiva a koja nisu, već se ta ocena ostavlja parlamentu. Time se donekle otvara mogućnost zloupotrebe i ograničavanja neposredno sprovodivih prava putem zakona.

Ustav izričito propisuje da zakon kojim se uređuje ostvarivanje prava ni u kom slučaju ne sme da zadire u suštinu samog prava.

Članom 20 propisano je kad se prava zajemena Ustavom mogu ograničiti zakonom. Najpre, ograničenje mora biti dopušteno Ustavom. On propisuje posebna ograničenja ljudskih prava u onim odredbama u kojima se o tim pravima govori. Na primer, Ustav dozvoljava ograničavanje slobode mirnog okupljanja zakonom „ako je to neophodno radi zaštite javnog zdravlja, morala, prava drugih ili bezbednosti Republike Srbije“ (čl. 54), kao i ograničavanje slobode kretanja „ako je to neophodno radi vođenja krivičnog postupka, zaštite javnog reda i mira, sprečavanja širenja zaraznih bolesti ili odbrane Republike Srbije“ (čl. 39).

Svrha ograničenja mora biti dopuštena Ustavom, a ograničenje ne sme da zadire u suštinu zajemeno prava.

Članom 20 Ustava princip proporcionalnosti je jasno definisan, kao i merila po kojima se pre svega sudovi moraju rukovoditi pri tumačenju ograničenja ljudskih i manjinskih prava.⁵² Princip proporcionalnosti je dosta strogo postavljen. Merila ocenjivanja proporcionalnosti su u skladu s praksom Evropskog suda za ljudska prava.⁵³

Za razliku od Povelje o ljudskim i manjinskim pravima, Ustav ne sadrži odredbu kojom se izričito zabranjuje ograničavanje ljudskih i manjinskih prava zajemених opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, međunarodnim ugovorima i zakonima i drugim propisima na snazi, već samo sadrži uopšteniju odredbu kojom se propisuje da se dostignuti nivo ljudskih i manjinskih prava ne može smanjivati.

U članovima koji se odnose na slobodu misli, savesti i veroispovesti (čl. 43) i na slobodu izražavanja (čl. 46), kao razlog za ograničenje pominje se i jedna, u međunarodnoj praksi nepoznata, kategorija. Naime, sloboda misli, savesti i veroispovesti, kao i sloboda izražavanja, mogu biti ograničene ako je to potrebno, između ostalog, radi zaštite „morala demokratskog društva“. Nije jasno šta se pod ovim podrazumeva. U međunarodnim instrumentima za zaštitu ljudskih prava (npr. EKPS), da bi ograničenje bilo dozvoljeno potrebno je da bude nužno u demokratskom društvu, a može imati za svrhu, između ostalog, zaštitu javnog morala. U odredbi Ustava čini se da su ova dva uslova pomešana, pa smo dobili novi pojam „moral demokratskog društva.“ Ostaje da se vidi kakve će to posledice imati za uživanje prava garantovanih u ova dva člana Ustava.

52 Formulacija Ustava u velikoj meri se poklapa s Poveljom o ljudskim i manjinskim pravima, kojom je prvi put uveden princip proporcionalnosti u naš pravni sistem.

53 Vidi *Handyside protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (1976) 1 EHRR 737, ECHR; *Informationsverein Lentia protiv Austrije*, (1993) 17 EHRR 93, ECHR; *Lehideux i Isorni protiv Francuske*, ECHR, App. No. 24662/94 (1998).

3.2. *Odstupanja (derogacije) u vreme „izvanredne opšte javne opasnosti“*

3.2.1. *Opšte*

Ustav predvi da su, po proglašenju ratnog ili vanrednog stanja, dozvoljene mere odstupanja od ljudskih i manjinskih prava zajem enih Ustavom, i to samo u onom obimu u kome je to neophodno (l. 202, st. 1). Ova formulacija je blaža od one iz Evropske konvencije o ljudskim pravima, koja dozvoljava odstupanja samo u „najnužnijoj meri koju iziskuje hitnost situacije“, a može se postaviti pitanje i zašto se još neke odredbe nisu našle na listi onih od kojih odstupanja nisu dozvoljene (l. 202, st. 4).⁵⁴

Ustav predvi da dva uslova za derogaciju ljudskih i manjinskih prava – proglašenje ratnog ili vanrednog stanja (formalni uslov) i nužnost mera derogacije u datoj situaciji (materijalni uslov). Uslovi su blaže postavljeni nego što je to bilo u Povelji, jer Ustav ne postavlja ugroženost opstanka države kao uslov za ograni enje prava. Ipak, postojanje javne opasnosti koja ugrožava opstanak države ili građana jeste uslov za proglašavanje vanrednog stanja (l. 200, st. 1), pa se praktično za dopuštenost odstupanja od ljudskih prava prema Ustavu traži i ovaj uslov, bar kada je u pitanju vanredno stanje.

Mere derogacije imaju privremeni karakter i prestaju da važe kad prestane vanredno ili ratno stanje (l. 202, st. 3).

Odstupanje od pojedinih ljudskih prava za vreme ratnog i vanrednog stanja u skladu je s obavezom iz člana 4 PGP i člana 15 EKPS da do derogacije može doći kada „opstanak nacije ugrozi izvanredna javna opasnost“.

U Ustavu su nabrojana prava od kojih nikada nije dozvoljeno odstupanje (l. 202, st. 4). Lista ovih prava u skladu je s PGP i EKPS.

3.2.2. *Derogacije u vreme ratnog stanja*⁵⁵

Prema Ustavu, ratno stanje proglašava Narodna skupština, koja tom prilikom može propisati mere kojima se odstupa od ljudskih i manjinskih prava zajem enih Ustavom (l. 201, st. 1 i 3). Ako Skupština nije u mogućnosti da se sastane, odluke o proglašenju ratnog stanja i derogaciji ljudskih i manjinskih prava donose zajedno predsednik Republike, predsednik Narodne skupštine i predsednik Vlade (l. 201, st. 2 i 4). Skupština potvrđuje sve mere propisane u periodu ratnog stanja kad bude u mogućnosti da se sastane (l. 201. st. 5), što je u skladu sa standardima OEBS u

54 Vidi Evropska komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija), *Mišljenje o Ustavu Srbije*, Mišljenje br. 405/2006, CDL-AD(2007)004, st. 97–98.

55 U vezi s uredbama koje su ograničavale pojedina prava i slobode za vreme ratnog stanja u SRJ 1999. godine, vidi opširnije *Izveštaj 1999*, I.3.2.4.

ovoj oblasti.⁵⁶ Nije, me utim, propisano šta se dešava u slučaju da ih Narodna skupština ne potvrdi. Logično je pretpostaviti, i treba pretpostaviti da u tom slučaju, posle sednice Skupštine, ove mere prestaju da važe. Povelja je ovo izričito predviđala, i trebalo je da i tvorci novog Ustava predvide ovakvu odredbu, a ne da nepotrebno ovo pitanje ostave da bude podložno tumačenju.

3.2.3. Vanredno stanje⁵⁷

Narodna skupština proglašava vanredno stanje kada „javna opasnost ugrožava opstanak države ili građana“ i tada može propisati mere kojima se odstupa od Ustavom zajamčenih ljudskih i manjinskih prava (čl. 200, st. 1 i 4). Odluka o proglašenju vanrednog stanja važi najduže 90 dana, posle čega se može produžiti za još 90 dana (st. 2).

Kad Narodna skupština nije u mogućnosti da se sastane, odluku o proglašenju vanrednog stanja donose zajedno predsednik Republike, predsednik Narodne skupštine i predsednik Vlade, dok odluke o merama kojima se odstupa od ljudskih i manjinskih prava u tom slučaju donosi Vlada uz „supotpis“ predsednika Republike (st. 5 i 6). Ove odluke moraju da se podnesu Narodnoj skupštini da ih potvrdi u roku od 48 sati od donošenja odluke, odnosno kad Narodna skupština bude u mogućnosti da se sastane. U slučaju vanrednog stanja, izričito je propisano da, ukoliko Narodna skupština ne potvrdi odluku, odluka o proglašenju vanrednog stanja prestaje da važi završetkom prve sednice Narodne skupštine održane po proglašenju vanrednog stanja, a mere kojima se odstupa od ljudskih i manjinskih prava 24 sata posle početka prve sednice Narodne skupštine održane po proglašenju vanrednog stanja (st. 8 i 9).

Mere kojima se odstupa od ljudskih i manjinskih prava mogu se primenjivati najduže 90 dana, posle čega se mogu „obnoviti pod istim uslovima“ (st. 7).

U Srbiji postoji Zakon o merama za slučaj vanrednog stanja⁵⁸ čija rešenja nisu u skladu s novim Ustavom. Na primer, ovaj zakon daje predsedniku Republike ovlašćenja da donosi odluke kojima se odstupa od ljudskih prava. Dok je ovo rešenje bilo u skladu sa starim Ustavom, prema novom Ustavu predsednik nema ovakva ovlašćenja. Ustavnim zakonom za sprovođenje Ustava Republike Srbije⁵⁹ predviđeno je da svi zakoni moraju da se usklade s Ustavom do 31. decembra 2008. godine (čl. 15).

56 Vidi *Dokument moskovskog sastanka KEBS o ljudskoj dimenziji*, 1991, st. 28.2. Vidi takođe *Pariske minimalne standarde o normama ljudskih prava u vanrednom stanju*, Odsek A, st. 2, ILA, *Report of the Sixty-First Conference Held at Paris*, London, 1985; 79 *AJIL* 1072 (1991).

57 Vanredno stanje je u Srbiji uvedeno 2003. godine, posle ubistva premijera Zorana Đinđića, na osnovu Odluke o proglašenju vanrednog stanja (*Sl. glasnik RS*, 21/03) vršioca dužnosti predsednika Republike, a na predlog Vlade. Vidi *Izveštaj 2003*, IV.1. i *Izveštaj 2004*, I.3.2.3.

58 *Sl. glasnik RS*, 19/91.

59 *Sl. glasnik RS*, 98/06.

4. Posebna prava

4.1. Zabrana diskriminacije

lan 2, st. 1 PGP:

Države članice ovog pakta obavezuju se da poštuju i garantuju svim licima koja se nalaze na njihovoj teritoriji i koja potpadaju pod njihovu nadležnost, prava priznata ovim paktom bez obzira naročito na rasu, boju, pol, jezik, veru, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, imovno stanje, rodnost ili svaku drugu okolnost.

lan 26 PGP:

Sva su lica jednaka pred zakonom i imaju pravo bez ikakve diskriminacije na podjednaku zaštitu zakona. U tom smislu, zakon mora da zabranjuje svaku diskriminaciju i da obezbedi svim licima podjednaku i uspešnu zaštitu protiv svake diskriminacije, naročito u pogledu rase, boje, pola, jezika, vere, političkog ubeđenja, nacionalnog ili socijalnog porekla, imovnog stanja, rodnosti ili svakog drugog stanja.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

lan 14 EKPS:

Uživanje prava i sloboda predviđenih u ovoj Konvenciji obezbeđuje se bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što su pol, rasa, boja kože, jezik, veroispovest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, veza s nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rodnost ili drugi status.

lan 1 Protokola br. 12 uz EKPS:

1. Svako pravo koje zakon predviđa ostvariva se bez diskriminacije po bilo kom osnovu kao npr. polu, rasi, boji kože, jeziku, veroispovesti, političkom i drugom uverenju, nacionalnom ili društvenom poreklu, povezanosti s nacionalnom manjinom, imovini, rodnosti ili drugom statusu.

2. Javne vlasti ne smeju ni prema kome vršiti diskriminaciju po osnovima kao što su oni pomenuti u stavu 1.

(Sl. list SCG (Međunarodni ugovori), br. 9/03)

4.1.1. Opšte

U pogledu zabrane diskriminacije, Srbiju obavezuju, osim odredaba PGP, PESK, EKPS i Protokola br. 12 uz EKPS i Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije protiv

žena, Konvencija MOR br. 111 koja se odnosi na diskriminaciju u pogledu zapošljavanja i zanimanja,⁶⁰ kao i Konvencija UNESCO protiv diskriminacije u oblasti obrazovanja.⁶¹

Novi Ustav Srbije zabranu diskriminacije reguliše u članu 21:

Pred Ustavom i zakonom svi su jednaki.

Svako ima pravo na jednaku zakonsku zaštitu, bez diskriminacije.

Zabranjena je svaka diskriminacija, neposredna ili posredna, po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog uverenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti i psihičkog ili fizičkog invaliditeta.

Ne smatraju se diskriminacijom posebne mere koje Republika Srbija može uvesti radi postizanja pune ravnopravnosti lica ili grupe lica koja su suštinski u nejednakom položaju sa ostalim građanima.

Član 21 Ustava o igledno je zasnovan na članu 3 Povelje o ljudskim i manjinskim pravima SCG, s tim što je ustavopisac promenio terminologiju stava 4 ovog člana, koji je izvorno propisivao da je dozvoljeno privremeno uvođenje posebnih mera koje su neophodne za ostvarivanje ravnopravnosti, posebne zaštite i napretka lica ili grupe lica koje se nalaze u nejednakom položaju, da bi im se omogućilo puno uživanje ljudskih i manjinskih prava pod jednakim uslovima. Ustavopisac je tako i potpuno izostavio odredbu iz člana 3, st. 5 Povelje da se posebne mere iz stava 4 ovog člana mogu primenjivati samo dok se ne ostvare ciljevi zbog kojih su preduzete. Ove izmene u pogledu mera afirmativne akcije nažalost ne predstavljaju nikakvo unapređenje u odnosu na Povelju. Nedostatak vremenskog ograničavanja mera afirmativne akcije posebno je problematičan pošto je u pitanju kriterijum koji je apsolutno neophodan za povoljnu ocenu proporcionalnosti ovih mera, mada se može očekivati da će ovaj nedostatak biti otklonjen kroz sudsku praksu.

Priroda diskriminacije u članu 21 Ustava formulisana je kao u međunarodnim instrumentima. Po Ustavu, „zabranjena je svaka neposredna ili posredna diskriminacija, po bilo kom osnovu“, što znači da Ustav, kao i PGP i EKPS, ostavlja mogućnost zabrane diskriminacije i po osnovima koji nisu izričito navedeni.

Diskriminacija je predviđena kao krivično delo u Krivičnom zakoniku⁶² (čl. 128, 317 i 387). Antidiskriminatorne odredbe sadrže i brojni drugi zakoni – Zakon o crkvama i verskim zajednicama⁶³ (čl. 2), Zakon o radu⁶⁴ (čl. 18–23), Zakon o

60 *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 3/61.

61 *Sl. list SFRJ (Dodatak)*, 4/64.

62 *Sl. glasnik RS*, 85/05.

63 *Sl. glasnik RS*, 36/06.

64 *Sl. glasnik RS*, 24/05, 61/05.

zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti⁶⁵ (l. 8), Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja,⁶⁶ Zakon o zdravstvenoj zaštiti⁶⁷ itd.

U pravnom poretku Srbije još uvek ne postoji opšti zakon protiv diskriminacije, koji bi definisao osnovne pravne pojmove, pravila i standarde koje bi sudovi bili dužni da primenjuju, kao i posebne mehanizme zaštite žrtava diskriminacije. Podsećamo da su i UN Komitet za ljudska prava u julu 2004. (st. 23)⁶⁸ i UN Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava u maju 2005. (st. 11 i 39)⁶⁹ u svojim zaključnim komentarima nakon razmatranja državnog izveštaja tadašnje SCG o sprovođenju PGP, odnosno PESK, ukazali na nedostatak i potrebu usvajanja sveobuhvatnog antidiskriminacionog zakonodavstva u našoj zemlji. Uprkos tome, pomenuti zakon još uvek nije donet pa se postavlja pitanje koliko ozbiljno Srbija uzima u obzir preporuke tela međunarodne organizacije koja je članica. Koalicija za borbu protiv diskriminacije je još pre nekoliko godina izradila predlog zakona protiv diskriminacije koji je tekst opoziciona politička stranka (LDP) početkom oktobra 2007. predložila Narodnoj skupštini.⁷⁰ Krajem 2006. godine Vlada Republike Srbije je sačinila svoj predlog zakona. Predlog je povučen iz procedure i upućen je Venećijanskoj komisiji na ekspertizu. Još uvek nije izvesno kada će Srbija dobiti sistematsko i sveobuhvatno antidiskriminaciono zakonodavstvo.

4.1.2. Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom

Skupština Srbije je u aprilu 2006. usvojila Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom.⁷¹ Zakon između ostalog propisuje obavezu državnih organa da u javno dostupnim javne usluge i objekte osobama sa invaliditetom i zabranjuje diskriminaciju u posebnim oblastima, poput radnih odnosa, zdravstva i obrazovanja (l. 11–31). Posebno su značajne odredbe zakona koje ustanovljavaju pozitivne obaveze državnih organa i organa lokalne samouprave da preduzimaju posebne mere za podsticanje ravnopravnosti osoba sa invaliditetom (l. 32–38). Mada Zakon definiše ove mere samo u najopštijim okvirima, s obzirom da one moraju biti mnogo bliže odredbama u svakom konkretnom slučaju, propuštanje nadležnih institucija da ovakve mere uvedu predstavljalo bi kršenje jedne utužive obaveze i dovelo do odgovornosti države, odnosno jedinice lokalne samouprave.

65 *Sl. glasnik RS*, 71/03, 83/04.

66 *Sl. glasnik RS*, 62/03, 64/03, 58/04 i 62/04.

67 *Sl. glasnik RS*, 107/05.

68 Concluding Observations of the Human Rights Committee: Serbia and Montenegro, CCPR/CO/81/SEMO, 12. avgust 2004.

69 Concluding Observations by the Committee on Economic, Social and Cultural Rights: Serbia and Montenegro, E/C.12/1/Add.108, 23. jun 2005.

70 Vidi www.parlament.sr.gov.yu, pristupljeno 13. decembra.

71 *Sl. glasnik RS*, 33/06.

Najznačajnije su odredbe Zakona kojima se propisuju posebna pravila parničnog postupka u sporovima za zaštitu od diskriminacije na osnovu invalidnosti (čl. 39–45). Zakonom se uvodi posebna tužba za zaštitu od diskriminacije, kojom se može zahtevati zabrana izvršenja radnje od koje pretila diskriminacija, zabrana daljeg vršenja radnje diskriminacije, odnosno zabrana ponavljanja radnje diskriminacije; izvršenje radnje radi uklanjanja posledica diskriminatornog postupanja; utvrđenje da je tuženi prema tužiocu diskriminatorno postupao; kao i naknada materijalne i nematerijalne štete (čl. 42 i 43). Zakon takođe uvodi i posebna pravila o mesnoj nadležnosti, dozvoljenosti revizije, i uslovima za određivanje privremenih mera u ovim sporovima.

Ovaj zakon, iako velika prekretnica u pravnom regulisanju ove oblasti, ipak ima nekih nedostataka. Teret dokazivanja je na tuženom, a tužbu može podneti samo sama žrtva diskriminacije. Da bi prava osoba s invaliditetom bila u dovoljnoj meri zaštićena trebalo bi da aktivnu legitimaciju imaju i pojedine organizacije (npr. organizacije koje pružaju pomoć osobama s invaliditetom).

Srbija je u decembru 2007. godine potpisala Konvenciju UN o pravima osoba sa invaliditetom usvojenu u Generalnoj skupštini decembra 2006. godine. Konvenciju je do sada potpisalo 119 država, a ratifikovalo 12. Da bi stupila na snagu potrebno je 20 ratifikacija.⁷²

4.2. Pravo na život

Član 6 PGP:

1. Pravo na život je neodvojivo od čovekove ličnosti. Ovo pravo mora da bude zakonom zaštićeno. Niko ne može da bude proizvoljno lišen života.

2. U zemljama gde smrtna kazna nije ukinuta, smrtna presuda se može izreći samo za najteže zločine, shodno zakonodavstvu na snazi u času kada je delo počinjeno i ne može da bude u suprotnosti s odredbama ovog pakta ni s Konvencijom o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida. Ova kazna se može primeniti samo na osnovu pravnosnažne presude koju je doneo nadležni sud.

3. Kada lišenje života predstavlja zločin genocida, podrazumeva se da nijedna odredba ovog pakta ne ovlašćuje državu članicu ovog pakta da odstupa na bilo koji način od bilo koje obaveze preuzete na osnovu odredaba Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida.

4. Svaki osuđeni na smrt ima pravo da zatraži pomilovanje ili zamenu kazne. Amnestija, pomilovanje ili zamena smrtne kazne mogu se odobriti u svim slučajevima.

72 *Vesti B92*, 19. decembar, www.b92.net.

5. Smrtna kazna se ne može izreći za zločin koje su počinila lica koja nisu navršila 18 godina i ne može se izvršiti nad bremenitim ženama.

6. Nijedna odredba ovog člana se ne može uzeti kao razlog za odlaganje ili sprečavanje ukidanja smrtne kazne od strane države članice ovog pakta.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

Član 1 Drugog fakultativnog protokola uz PGP:

1. Niko u nadležnosti države ugovornice ovog Protokola ne može biti pogubljen.

2. Države ugovornice će preduzeti sve neophodne mere u okviru svoje nadležnosti u cilju ukidanja smrtne kazne.

(Sl. list SRJ, br. 4/01)

Član 2 EKPS:

1. Pravo na život svake osobe zaštićeno je zakonom. Niko ne može biti namerno lišen života, sem prilikom izvršenja presude suda kojom je osuđen za zločin za koji je ova kazna predviđena zakonom.

2. Lišenje života se ne smatra protivnim ovom članu ako proistekne iz upotrebe sile koja je apsolutno nužna:

(a) radi odbrane nekog lica od nezakonitog nasilja;

(b) da bi se izvršilo zakonito hapšenje ili sprečilo bekstvo lica zakonito lišenog slobode;

(c) prilikom zakonitih mera koje se preduzimaju u cilju suzbijanja nereda ili pobune.

Protokol br. 6 uz EKPS:

Član 1

Smrtna kazna se ukida. Niko se ne može osuditi na smrtnu kaznu ili pogubiti.

Član 2

Država može u svom zakonodavstvu da predvidi smrtnu kaznu za dela izvršena u doba rata ili neposredne ratne opasnosti; takva kazna primeniće se samo u slučajevima predviđenim zakonom i u skladu s njegovim odredbama. Država obavestava generalnog sekretara Saveta Evrope o odgovarajućim odredbama tog zakona.

Član 3

Nijedna odredba ovog Protokola ne može se ukinuti na osnovu člana 15 Konvencije.

Protokol br. 13 uz EKPS:

Član 1

Smrtna kazna se ukida. Niko se ne može osuditi na smrtnu kaznu ili pogubiti.

lan 2

Nijedna odredba ovog Protokola ne može se ukinuti na osnovu lana 15 Konvencije.

(*Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, br. 9/03)

4.2.1. Opšte

Pravo na život garantovano je svim osnovnim meunarodnim i regionalnim instrumentima za zaštitu ljudskih prava koji važe u Srbiji. Ono se nikako ne sme tumačiti restriktivno.⁷³ Državne organe bi trebalo ojačati i podsećati na pozitivnu obavezu države da usvoji i preduzme sve mere koje dovode do efektivnog obezbeđivanja i uživanja prava na život, kako u smislu procesnih obaveza i preduzimanja efikasne istrage okolnosti ubistva, tako i preduzimanja svih razumnih koraka kako bi zaštitila osobe pod svojom jurisdikcijom od opasnosti za koje je znala da postoje.⁷⁴

Novi Ustav Srbije, kao i raniji ustavni akti, propisuju neprikosновенost ljudskog života (l. 24, st. 1) i konačno zabranjuju smrtnu kaznu (st. 2), koja je u krivičnom zakonodavstvu ukinuta još 2002. godine.⁷⁵

Meunarodni dokumenti ne dozvoljavaju derogacije prava na život (l. 4 PGP; l. 15 EKPS), s tim što EKPS predviđa izuzetak u pogledu smrti prouzrokovane zakonitim ratnim postupcima. Novi Ustav Srbije zabranjuje mere odstupanja od prava na život u vreme vanrednog ili ratnog stanja (l. 202), čime ispravlja nedostatak ranijeg Ustava, koji nije čak ni pominjao prava koja se ne mogu ograničiti.

Krivični zakonik⁷⁶ (KZ) sadrži krivična dela kojima se štiti pravo na život, a nadležni javni tužilac ima obavezu da ih goni po službenoj dužnosti. To su pre svega krivična dela protiv života i tela (l. 113–127), krivična dela protiv obojane rase i drugih dobara zaštite enih meunarodnim pravom, kao što su genocid (l. 370), zločin protiv obojane rase (l. 371), ratni zločin protiv civilnog stanovništva (l. 372), protivpravno ubijanje i ranjavanje neprijatelja (l. 378) i podsticanje na agresivni rat (l. 386). KZ sadrži i grupe krivičnih dela kojima se može ugroziti život ljudi, kao što su dela protiv zdravlja ljudi, opšte sigurnosti, bezbednosti javnog saobraćaja, protiv životne sredine, itd.

KZ u lanu 119 sankcioniše krivično delo navođenja na samoubistvo i pomaganje u samoubistvu, za koja se, u zavisnosti od oblika, može izreći kazna zatvora

73 Opšti komentar 6/16, st. 1, usvojen 27. jula 1982. na 378. sastanku (16. sesiji) Komiteta za ljudska prava.

74 Vidi *Mahmut Kaya protiv Turske*, ECHR, App. No. 22535/93 (2000); *LCB protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, 27 EHHR 212 (1998).

75 Vidi *Izveštaj 2003*, I.4.2.1. Prema ZKP, u slučaju ekstradicije stranaca, ministar se u rešenju kojim se dozvoljava izdavanje stranca, navesti da se prema strancu „ne može primeniti teža kazna od one na koju je osuđen, niti smrtna kazna“, što je u skladu s obavezama koje je Srbija preuzela ratifikacijom Evropske konvencije o ekstradiciji (*Sl. list (Međunarodni ugovori)*, 10/01).

76 *Sl. glasnik RS*, 85/05.

od tri meseca do 10 godina. KZ (l. 117) ne dekriminalizuje eutanaziju (ak ni pasivnu), ali je predvi a kao zasebno i lakše krivi no delo u odnosu na ubistvo.⁷⁷

Novi Ustav Srbije, kao i ranija Povelja, izri ito zabranjuje kloniranje ljudskih bi a (l. 24, st. 3), a ono se smatra i krivi nim delom prema KZ. Zakonik predvi a krivi no delo protivpravno vršenje medicinskih eksperimenata i ispitivanje leka, gde propisuje da e se kaznom zatvora od tri meseca do pet godina kazniti „i ko vrši kloniranje ljudi ili vrši eksperimente u tom cilju“ (l. 252, st. 2).

4.2.2. Samovoljno lišavanje života

PGP i EKPS nalažu državama obavezu da zaštite život ljudi od samovoljnog, odnosno namernog lišavanja, a posebno bi trebalo da preduzmu mere zaštite života kada je re o postupcima državnih bezbednosnih snaga.⁷⁸ Me utim, ne smatra se kršenjem prava na život svaka upotreba sile od strane policije sa smrtnom posledicom. Neophodna upotreba sile u cilju samoodbrane, krajnja nužda, hapšenje ili spre avanje bekstva, spre avanje nereda i pobuna, ne mogu se smatrati namernim ili samovoljnim lišavanjem života sve dok zadovoljavaju kriterijume apsolutne nužnosti, odnosno proporcionalnosti.⁷⁹ Me utim, prema jurisprudenciji Komiteta za ljudska prava i Evropskog suda za ljudska prava, slu ajevi nenamernih ubistava od strane državnih agenata bi mogli predstavljati kršenje prava na život, ako je upotreba sile u momentu ubistva bila neopravdana ili nije bila u skladu s procedurom predvi enom doma im zakonodavstvom.⁸⁰ Komitet zahteva da zakoni država moraju strogo kontrolisati i ograni iti okolnosti u kojima bi gra anin mogao biti lišen života akcijom organa države. Ipak, s obzirom da i samo nacionalno zakonodavstvo može biti arbitrerno i davati preširoka ovlaš enja državnim organima, Komitet je ak i situaciju koja je zadovoljavala doma e kriterijume proglašavao kršenjem prava na život.⁸¹

Zakon o policiji⁸² propisuje ovlaš enja pripadnika policije da upotrebe sredstva prinude, koja se mogu primeniti „samo ako se na drugi na in ne može izvršiti zadatak i to suzdržano i srazmerno opasnosti koja preti zakonom zašti enom dobru i vrednosti, odnosno težini dela koje se spre ava ili suzbija“ (l. 84, st. 2). Službeno lice ima pravo da upotrebi vatreno oružje, samo ako primenom drugih sredstava prinude nije mogu e postiti rezultat prilikom izvršavanja zadatka, i to samo ako je to apsolutno nužno da bi se ostvario jedan od taksativno pobrojanih ciljeva (l.

77 Vidi *Izveštaj 2005*, I.4.2.1

78 Opšti komentar 6/16, napomena 1, st. 3.

79 *McCann i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, App. No. 18984/91 (1995); *Suarez de Guerrero protiv Kolumbije*, App. No. 45/1979, (1985) dok. UN CCPR/C/OP/1.

80 *Burrell protiv Jamajke*, App. No. 546/93, dok. UN CCPR/C/53/D/ 546/1993 (1996); *Stewart protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECmHR, App. No. 10044/82, 39 DR 162, (1982); *X. protiv Belgije*, ECmHR, 12 Yearbook 174 (1969).

81 *Suarez de Guerrero protiv Kolumbije*, App. No. 45/1979, (1985), dok. UN CCPR/C/OP/1.

82 *Sl. glasnik RS*, 101/05.

100).⁸³ Nije jednostavno zaštititi određena lica ili objekte u praksi, a ne pre i pri tom prag „striktno proporcionalnosti“,⁸⁴ tako da bi trebalo pratiti implementaciju ovog zakona. Nadležno ministarstvo još uvek nije donelo podzakonske akte kojima je trebalo detaljnije regulisati postojeća i ovlašćenja.

4.2.3. Zaštita života pritvorenika i zatvorenika

Država ima posebne obaveze da preduzme sve potrebne i dostupne mere kako bi zaštitila život svih lica koja su lišena slobode ili se nalaze na izdržavanju zatvorske kazne. Nepružanje medicinske pomoći, lišavanje hrane, mučenje, nespričavanje samoubistva lica lišenih slobode ili neadekvatna istraga u slučaju smrti mogu da predstavljaju povredu prava na život.⁸⁵

U tom smislu, novi Ustav Srbije proklamuje da se prema licu lišenom slobode mora postupati obojako i s uvažavanjem dostojanstva njegove ličnosti, te da je svako nasilje i iznuđivanje iskaza zabranjeno (čl. 28).⁸⁶ Zakon o izvršenju krivičnih sankcija Srbije⁸⁷ (ZIKS) propisuje uslove za primenu prinude nad osuđenima (čl. 128–132) i garantuje besplatnu zdravstvenu zaštitu osuđenom (čl. 101).⁸⁸

Kako bi se ovaj zakon dalje sprovodio u praksi, potrebno je hitno pristupiti donošenju podzakonskih akata. Za sada je usvojen Pravilnik o merama za održavanje reda i bezbednosti u zavodima za izvršenje zavodskih sankcija.⁸⁹

4.2.4. Obaveza države da štiti život od rizika po zdravlje i drugih rizika po život (kada je upoznata sa rizikom)

Država takođe ima obavezu da preduzme i aktivne mere za sprečavanje neuhranjenosti, poboljšanja zdravstvene zaštite i druge mere socijalne politike usmerene na smanjenje smrtnosti i produženje životnog veka.⁹⁰ Ustav Srbije pruža posebnu zaštitu porodici, majkama, samohranim roditeljima i deci (čl. 66, st. 1), a deca, trudnice, majke tokom porodijskog odsustva, samohrani roditelji s decom do sedme godine i stari ostvaruju zdravstvenu zaštitu iz javnih prihoda, ako je ne ostvaruju na drugi način (čl. 68, st. 2).⁹¹

83 O ovlašćenjima pripadnika policije vidi više u *Izveštaj 2005*, I.4.2.2.

84 *Stewart protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, App. No. 10044/82, 39 DR 162, (1982); *McCann i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, App. No. 18984/91 (1995); *Kelly i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, App. No. 30054/96 (2001); *Gul protiv Turske*, ECHR, App. No. 22676/93 (2000).

85 *Keenan protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECmHR, App. No. 27229/95, (1999); *Dermitt Barbato protiv Urugvaja*, App. No. 84/1981, st. 9.2.

86 Vidi I.4.3.

87 *Sl. glasnik RS*, 85/05.

88 O zaštiti života pritvorenika i zatvorenika vidi više u *Izveštaj 2006*, I.4.2.3.

89 *Sl. glasnik RS*, 105/06. Vidi I.4.3.

90 Opšti komentar Komiteta za ljudska prava br. 6/16 od 27. jula 1982.

91 Vidi I.4.18.

Zakon o zaštiti životne sredine⁹² uređuje „integralni sistem zaštite životne sredine kojim se obezbeđuje ostvarivanje prava oveka na život i razvoj u zdravoj životnoj sredini i uravnotežen odnos privrednog razvoja i životne sredine“ (1. 1). Zakon propisuje da je nadležno Ministarstvo za oštuvanje životne sredine dužno da obavesti javnost i donese akt o uvođenju posebnih mera u sluđajevima neposredne opasnosti ili prekoračenja propisanih graničnih vrednosti zagađenja (1. 42, st. 1). U sluđaju kad je zagađenje ograničeno na teritoriju lokalne samouprave, organ jedinice lokalne samouprave ima istu obavezu (st. 2). Takođe, u sluđaju udesa i procene njegovih posledica koje mogu izazvati direktnu ili indirektnu opasnost po ljudsko zdravlje i životnu sredinu, mora se proglasiti stanje ugroženosti, preduzeti potrebne mere i o ovome obavestiti javnost (1. 62).

Republika Srbija, autonomna pokrajina i jedinica lokalne samouprave imaju obavezu da obezbede „kontinualnu kontrolu i praćenje stanja životne sredine“ (1. 69). Ovi organi, kao i ovlašćene i druge organizacije, dužni su da redovno, blagovremeno, potpuno i objektivno, obaveštavaju javnost o stanju životne sredine, odnosno o pojavama koje se prate u okviru monitoringa emisije i emisije, kao i merama upozorenja ili razvoju zagađenja koja mogu predstavljati opasnost za život i zdravlje ljudi (1. 78, st. 1). Pored obaveze državnih organa, garantovano je i pravo javnosti na pristup registrima i evidencijama koje sadrže informacije i podatke koje se odnose na zaštitu životne sredine, pod određenim uslovima (1. 78, st. 2, 1. 79–80). Trebalo bi revnosnije pratiti ispunjavanje ovih obaveza države, jer se iskazuju sumnje da država preduzima preventivne mere kako bi blagovremeno sprečila situacije opasne po zdravlje i život ljudi, odnosno obavestila ih na vreme o takvim stanjima.

KZ ima posebnu glavu o krivim delima protiv životne sredine u kojoj su predviđena nova krivična dela usmerena upravo na zaštitu životne sredine, kao što su: nepreduzimanje mere zaštite životne sredine (1. 261), protivpravna izgradnja i stavljanje u pogon objekata i postrojenja koja zagađuju životnu sredinu (1. 262), oštećenje objekata i uređaja za zaštitu životne sredine (1. 263), oštećenje životne sredine (1. 264). Predviđenim krivim delima progonom povećan je značaj zaštite životne sredine i obaveze i briga države u ovoj oblasti.

4.2.5. Pobačaj

Ni u PGP ni u EKPS ne definiše se poetak života koji se štiti.⁹³ Evropski sud je potvrdio da embrion/fetus može imati status ljudskog bića u smislu zaštite ljudskog dostojanstva, ali ne status individue koja uživa zaštitu člana 2 EKPS.

92 *Sl. glasnik RS*, 135/04.

93 Re „svako“ iz člana 2 EKPS ostavlja mesto tumačenjima da li je zaštićen i život fetusa, ali je Evropska komisija za ljudska prava zaključila da kontekst u kojem je korišćen termin „svako“ u članu 2 ne ukazuje da je postojala namera da se zaštititi i nerođeno dete (*X. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, App. No. 8416/78 (1980)), a 2004. je i Evropski sud za ljudska prava doneo presudu u predmetu *Vo protiv Francuske* (ECHR, App. No. 53924/00 (2004)), gde je zauzeo stav da je pitanje kada život počinje u nadležnosti država članica, s obzirom da u Evropi ne postoji konsenzus o naučnoj i pravnoj definiciji početka života.

Poba aj je regulisan Zakonom o postupku prekida trudno e u zdravstvenoj ustanovi Srbije.⁹⁴ Prema ovom zakonu, prekid trudno e se može izvršiti samo na zahtev bremenite žene,⁹⁵ a traži se i izri ita pismena saglasnost. Zahtev bremenite žene da prekine trudno u dovoljan je uslov do desete nedelje gestacije (l. 6), a izuzetno i posle 10, odnosno 20 nedelje.

KZ (l. 120) predvi a krivi no delo nedozvoljenog prekida trudno e, odnosno poba aja izvršenog, zapo etog ili pomognutog protivno propisima.⁹⁶

4.3. Zabrana mu enja, ne ove nog ili ponižavaju eg postupanja ili kažnjavanja

lan 7 PGP:

Niko ne može biti podvrgnut mu enju ili svirepim, ne ove nim ili ponižavaju im kaznama ili postupcima. Posebno je zabranjeno da se neko lice lice podvrgne medicinskom ili nau nom eksperimentu bez njegovog slobodnog pristanka.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

lan 3 EKPS:

Niko ne sme biti podvrgnut mu enju, ili ne ove nom ili ponižavaju em postupanju ili kažnjavanju.

(Sl. list SCG (Međunarodni ugovori), br. 9/03)

4.3.1. Opšte

Pored obaveze o zabrani mu enja koju ima prema lanu 7 PGP i lanu 3 EKPS, Srbiju obavezuje i Konvencija UN protiv mu enja i drugih svirepih, ne ove nih ili ponižavaju ih kazni ili postupaka (dalje: Konvencija protiv mu enja). Prilikom ratifikacije Konvencije protiv mu enja SFRJ je priznala nadležnost Komiteta protiv mu enja u odnosu na prijem i razmatranje me udržavnih (l. 21, st. 1) i pojedina nih predstavki (l. 22, st. 1). Decembra 2002. Generalna skupština UN usvojila je Opcioni protokol uz Konvenciju protiv mu enja kojim se ustanovljava efikasan sistem nadgledanja zatvorskih i pritvorskih jedinica. SCG je ratifikovala ovaj protokol decembra 2005. godine.⁹⁷ Pod okriljem Saveta Evrope, osim EKPS, Srbiju obavezuje i Evropska konvencija o spre avanju mu enja i ne ove nih ili ponižava-

94 *Sl. glasnik RS, 16/95.*

95 Ustav Srbije propisuje da „svako ima pravo da slobodno odlu i o ra anju dece“, te da država podsti e roditelje da se odlu e na ra anje dece i pomaže im u tome (l. 63).

96 O poba aju vidi više u *Izveštaj 2006, I.4.2.5.*

97 *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori), 16/05.*

ju ih kazni ili postupaka⁹⁸ koja detaljnije predviđa a obaveze države u tom pogledu, kao i efikasan sistem nadgledanja sprovedenja obaveza u zatvorskim ustanovama. Osim toga, Statut Međunarodnog krivičnog suda (1. 7) određuje mučenice kao zločin protiv čovečnosti.⁹⁹

Ustav Srbije izričito zabranjuje mučenice (1. 25):

Fizički i psihički integritet je nepovrediv.

Niko ne može biti izložen mučenju, ne ovim ili ponižavajućim postupanjem ili kažnjavanjem, niti podvrgnut medicinskim ili naučnim ogledima bez svog slobodno datog pristanka.

Posebno su precizirane garantije zabrane mučenice tokom krivičnog postupka i u drugim slučajevima lišenja slobode (1. 28). Ozbiljna zamerka može se uputiti na nepostojanje opšteg prava na pristup lekaru u slučaju lišenja slobode. Novi Ustav Srbije, odredbom člana 202, st. 4, onemogućuje ukidanje ili ograničenje zabrane mučenice čak i u vreme ratnog ili vanrednog stanja.

Prema mišljenju Evropskog komiteta za sprečavanje mučenice i neovlašćenih ponižavanja njegovih postupanja ili kažnjavanja (CPT) u okviru Saveta Evrope,¹⁰⁰ posebno bitne garantije licima lišenim slobode su pravo da bez odlaganja o lišenju slobode obavesti lice po svom izboru, pravo da njegovom saslušanju prisustvuje advokat koga sam izabere i pravo da bude pregledan od strane doktora po svom izboru. Ustav Srbije priznaje prva dva navedena prava (1. 27, st. 2 i 29, st. 1), ali ne poznaje pravo na pristup doktoru. U skladu sa mišljenjem Evropskog komiteta, ovo pravo razrađeno je Zakonikom o krivičnom postupku koji predviđa da lice lišeno slobode dovedeno istražnom sudiji, njegov branilac, član njegove porodice ili lice sa kojim živi u vanbračnoj ili kakvoj drugoj trajnoj zajednici, može zahtevati da istražni sudija odredi lekarski pregled.

Ustav garantuje pravo na delotvornu sudsku zaštitu u slučaju kršenja prava na nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta, kao i pravo na uklanjanje posledica takvog kršenja, što podrazumeva i pravo na odštetu u slučaju mučenice i sličnog postupanja bez obzira na lice koje je preduzelo akte zlostavljanja (1. 22).

4.3.2. Krivično zakonodavstvo

Konvencija protiv mučenice predviđa a obavezu države da inkriminiše akte mučenja, pokušaj izvršenja mučenice i sve druge postupke bilo kog lica koji predstavljaju saopštenje u nekom obliku mučenice, kao i da propiše odgovarajuće kazne srazmerne težini dela (1. 4).

KZ prepoznaje zlostavljanje i mučenice kao posebno krivično delo (1. 137).

S obzirom da član 1 Konvencije protiv mučenice predviđa a kao izvršioca službeno lice ili neko drugo lice koje deluje po službenoj dužnosti ili na osnovu izričite

98 *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 9/03.

99 *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 5/01.

100 Drugi opšti izveštaj Evropskog komiteta, www.cpt.coe.int/lang/srp/srp-standards-s.pdf.

tog naloga ili pristanka službenog lica, relevantna su prvenstveno krivi na dela protiv sloboda i prava oveka i građana. Odredbama člana 137 KZ zamenjuje i proširuje postojeće u inkriminaciju zlostavljanja u vršenju službe. Istom odredbom zamenjuje se i krivi no delo zlostave u službi koje u svom opisu, pored namere, izostavlja i radnje nanošenja težih fizičkih ili duševnih patnji i zastrašivanja tako da ne sankcioniše mu enje ve samo one radnje koje mogu predstavljati ne ove no ili ponižavaju e postupanje.

Krivi no delo protivpravnog lišenja slobode predvi eno je krivi nim zakonodavstvom. Vršiti ga službeno lice koje u vršenju službe drugog protivpravno zatvori, drži zatvorenog ili mu na drugi na in oduzme slobodu kretanja.

Izvršilac osnovnog oblika može biti svako lice, a izvršenje od strane službenog lica predstavlja teži oblik dela. Odredbama KZ kao radnju izvršenja osnovnog oblika dela navodi i protivpravno ograni enje slobode kretanja. Osnovni oblik ovog krivi nog dela, zavisno od na ina izvršenja, predstavlja inkriminaciju ne ove nog ili ponižavaju eg postupanja, a njegovi teži oblici bi mogli odgovarati pojmu mu enja ako bi bili pra eni nanošenjem ve ih fizičkih ili psihičkih patnji (čl. 132).

Iznu ivanje iskaza kao krivi no delo predvi eno je u čl. 136 KZ. Pod osnovni oblik ovog krivi nog dela u praksi e naj eše biti podvedeni ne ove ni ili ponižavaju i postupci kod kojih intenzitet sile i ozbiljnost pretnje nisu takvi da za posledicu imaju teške fizičke ili duševne patnje. Ako bi iznu ivanje iskaza bilo pra eno teškim nasiljem onda bismo mogli govoriti o aktima mu enja koji odgovaraju pojmu mu enja iz čl. 1 Konvencije protiv mu enja. Zabrana iznu ivanja iskaza „drugim nedopuštenim sredstvom ili nedopuštenim na inom“ odnosi se prvenstveno na zabranu podvrgavanja nekog lica medicinskim ili nau nim eksperimentima.

Doma e krivi no zakonodavstvo inkriminiše i one akte zlostavljanja koji predstavljaju delovanje privatnih subjekata, kroz krivi na dela: izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje, razdora ili netrpeljivosti (čl. 317), genocid (čl. 370), ratni zlo ini (čl. 371–374), surovo postupanje s ranjenicima, bolesnicima i ratnim zarobljenicima (čl. 381), teška telesna povreda (čl. 121), laka telesna povreda (čl. 122), prinuda (čl. 135), otmica (čl. 134), kleveta (čl. 171), uvreda (čl. 170), krivi na dela protiv dostojanstva li nosti i morala (čl. 103–110), krivi na dela protiv polne slobode (čl. 178–182), trgovina ljudima (čl. 388), zapuštanje i zlostavljanje maloletnog lica (čl. 193), nasilje u porodici (čl. 194), nasilni ko ponašanje (čl. 344), itd.

Konvencija protiv mu enja zabranjuje ne samo akte mu enja izvršene od strane službenog lica ili nekog drugog lica koje deluje po službenoj dužnosti, ve i sve oblike zlostavljanja izvršene na osnovu izri itog naloga ili pristanka službenog lica. Izri it nalog službenog lica u doma em krivi nom zakonodavstvu kažnjava se kao umišljajno podstrekavanje (čl. 34), a za odgovornost službenog lica koje je pristalo da se izvrši akt zlostavljanja osnov se može na i u nekom od slede ih krivi nih dela: zloupotreba službenog položaja (čl. 359), nesavestan rad u službi (čl. 361), neprijavljivanje krivi nog dela i/ili u inioca (čl. 332) – ako se za takvo delo po zakonu može izre i pet godina zatvora ili teža kazna.

U skladu s obavezom iz člana 4 Konvencije protiv mučenja, prema našem krivičnom zakonodavstvu kažnjivi su svi oblici saopštenja u nekom postupku mučenja. Osim toga, kod krivičnih dela protivpravno lišenje slobode i iznuđivanje iskaza kažnjivi su pokušaji svakog oblika izvršenja. Kod zlostavljanja i mučenja iz člana 137 KZ kažnjiv je pokušaj teže oblika dela bez obzira na svojstvo izvršioca. U tom smislu Srbija ne ispunjava obavezu iz člana 4, st. 1 Konvencije protiv mučenja kod svih inkriminacija sa elementima mučenja, ne oveseljuje ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje, pa se rešenje može naći u poveljama kazni ili u izričito propisivanju kažnjavanja i za pokušaj ovih krivičnih dela.

S obzirom na ozbiljnost akata mučenja, ne oveseljuje ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje, čini se da zaprećena kazna za krivično delo zlostave u službi (zlostavljanje u vršenju službe i lakši oblici zlostavljanja i mučenja) – do jedne godine, odnosno od tri meseca do tri godine zatvora, nije adekvatna. Za krivično delo protivpravno lišenje slobode i za krivično delo iznuđivanje iskaza Zakonom o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Srbije bile su pooštrene ranije kazne ali su novim KZ kazne za najteže oblike ovih krivičnih dela ponovo smanjene. Sudska kaznena politika još je blaža od zakonodavne pa sudovi najčešće ublažavaju kaznu tako što izriču kaznu ispod granice propisane zakonom na koju zatim, još češće, primenjuju institut uslovne osude, što nije u skladu s obavezama države prema Konvenciji protiv mučenja.

4.3.3. Krivični postupak i izvršenje kazni

Odredbes o poštovanju ličnosti osumnjičenog i okrivljenog sadržane su u ZKP. Zabranjeno je i kažnjivo svako nasilje nad licem lišenim slobode i licem kojem je sloboda ograničena, kao i svako iznuđivanje priznanja ili kakve druge izjave od okrivljenog ili drugog lica koje u estvuje u postupku (čl. 9). Prema okrivljenom se ne smeju upotrebiti sila, pretnja, obmana, oveseljenje, iznuda, iznurivanje ili druga sredstva (čl. 143, st. 5), da bi se došlo do njegove izjave ili priznanja ili nekog injenja koje bi se protiv njega moglo upotrebiti kao dokaz, ili da bi se time postizali bilo koji drugi ciljevi.

Takođe, ZKP predviđa zabranu primenjivanja prema osumnjičenom, okrivljenom ili svedoku medicinske intervencije ili takvih sredstava kojima bi se uticalo na njihovu svest i volju pri davanju iskaza (čl. 143, st. 5). Međutim, dozvoljeno je da se telesni pregled osumnjičenog ili okrivljenog preduzme i bez njegovog pristanka ako je to potrebno radi utvrđivanja injenica važnih za krivični postupak. Ovakva zakonska rešenja nisu zabrinjavajuća sa stanovišta zabrane mučenja, ne oveseljuje ili ponižavajuće postupanje, jer se svode samo na određivanje telesnog pregleda koji sam po sebi ne doseže najniži nivo zlostavljanja, a koji vrši lekar po pravilima medicinske nauke. Uzimanju uzorka krvi i preduzimanju drugih medicinskih radnji koje su po pravilu medicinske nauke neophodne radi analize i utvrđivanja drugih injenica važnih za krivični postupak, može se pristupiti i bez pristanka lica koje se pregleda, izuzev ako bi zbog toga nastupila kakva šteta po njegovo

zdravlje (1. 143, st. 2 ZKP). Uzimanje uzorka krvi predviđeno je na ovom mestu prvenstveno radi utvrđivanja alkoholisanosti u esnika u saobraćaju, pa kao dijagnostička mera ne predstavlja eksperiment u smislu člana 7 PGP. Najviše kontroverzi izaziva suviše neodređen pojam „druge medicinske radnje“.

Prema ZKP sudske odluke se ne mogu zasnivati na dokazima koji su sami po sebi ili prema načinu pribavljanja u suprotnosti s odredbama ovog zakonika, drugog zakona, ustava ili *međunarodnog prava* (1. 15).

ZKP sadrži i posebne odredbe o poštovanju ličnosti pritvorenika. U toku pritvora se ne sme vršiti ličnost i dostojanstvo pritvorenika i prema njemu se mogu primenjivati samo ona ograničenja koja su potrebna da se spreči bekstvo i obezbedi nesmetano vođenje krivičnog postupka (1. 180). Pritvoreniku se obezbeđuju, uz odobrenje sudije, posete branioca, bliskih srodnika, a po njegovom zahtevu – lekara i drugih lica, diplomatskih i konzularnih predstavnika. Dozvoljena je prepiska pritvorenika sa licima van zatvora pod nadzorom sudije, ukoliko nije štetna za vođenje postupka (1. 182). Obavezan je obilazak pritvorenika najmanje jedanput nedeljno radi provere uslova u pritvoru i načina na koji se sa pritvorenicima postupa. Pravilnik o kućnom redu za primenu mere pritvora¹⁰¹ nije saglasan sa odredbama ZKP i ne sadrži zabranu zlostavljanja.

ZIKS u velikoj meri otklanja nedostatke dosadašnjih zakonskih rešenja u vidu nekontrolisanih diskrecionih ovlašćenja ministra, upravnika i službenih lica, isključivanja mogući sudske kontrole kršenja prava osuđenih lica, nepredviđanja kaznenih odredaba za službena lica odgovorna za kršenje Zakona i nepredviđanja obaveznih periodičnih kontrola i sačinjavanja izveštaja. ZIKS predviđa da se sankcija izvršava na način kojim se jamči poštovanje dostojanstva lica prema kome se ona izvršava i propisuje izričitu zabranu i kažnjavanje postupaka kojima se lice prema kome se izvršava sankcija podvrgava bilo kakvom obliku mučenja, zlostavljanja, ponižavanja ili eksperimentisanja, kao i kažnjavanje prinude koja je nesrazmerna potrebama izvršenja sankcije (1. 6). Predviđena je zabrana diskriminacije osuđenih lica i njihovo pravo na zaštitu osnovnih prava propisanih Ustavom, *ratifikovanim međunarodnim ugovorima, opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava* i tim zakonom (1. 7 i 8).¹⁰²

Krajem novembra 2006. donet je Pravilnik o merama za održavanje reda i bezbednosti u zavodima za izvršenje zavodskih sankcija.¹⁰³ Ovaj Pravilnik je donet na osnovu ZIKS i njime su razrađena pravila za postupanje s licima koja se nalaze u ovim ustanovama. Nažalost, ni novi Pravilnik ne predviđa izričitu zabranu zlostavljanja i zadovoljava se odredbom da se prilikom upotrebe mera za održavanje reda i bezbednosti poštuje ljudsko dostojanstvo i vodi računa o zdravstvenom stanju (1. 7, st. 1). Posle upotrebe sredstava prinude obavezan je lekarski pregled (koji se

101 Sl. glasnik RS, 35/99.

102 O odredbama ZIKS vidi više u *Izveštaj 2006*, I.4.3.3.

103 Sl. glasnik RS, 105/06.

ponavlja još dva puta u naredna 24 asu). O primeni prinude se podnosi izveštaj upravniku ustanove (l. 7, st. 1 i 2).

Država ne sme da vrati u drugu državu lica ako ona tamo mogu biti izložena zlostavljanju (*pravo non-refoulement*). Ta zabrana se odnosi i na proterivanje (deportaciju) i na postupak ekstradicije. Proizlazi iz PGP,¹⁰⁴ a eksplicitno je predvi ena i članom 3 Konvencije protiv mu enja.¹⁰⁵ Sli nu odredbu sadrži i član 33 UN Konvencije o statusu izbeglica.¹⁰⁶ Ovo pravilo bilo je više puta potvr eno i pred Evropskim sudom za ljudska prava. Isti princip je Evropski sud za ljudska prava izveo i za proterivanje.¹⁰⁷

Kako se izdavanje okrivljenih i osu enih lica sprovodi po odredbama me unarodnih multilateralnih i bilateralnih ugovora, vlasti su obavezne da prilikom zaklju ivanja ovakvih ugovora poštuju navedeno pravilo. Ukoliko me unarodni ugovor ne postoji ili ako njime odre ena pitanja nisu regulisana, doma i ekstradicioni postupak sprovodi se po odredbama ZKP (l. 516). Za takve slu ajeve ZKP predvi a da organ odre en posebnim propisom ne e dozvoliti izdavanje stranca ako postoje ozbiljni razlozi da se veruje da e u državi koja traži izru enje stranac biti izložen nehumanom postupanju, mu enju ili da mu može biti izre ena smrtna kazna.

KZ propisuje mogu nost izricanja ove mere bezbednosti uz svaku sankciju koja je strancu izre ena u krivi nom postupku, s tim što je njeno trajanje ograni eno na najviše deset godina (l. 88). Bitnu novinu predstavlja stav 4 ovog lana koji predvi a da se ova mera ne može izre i u iniocu koji uživa zaštitu u skladu sa ratifikovanim me unarodnim ugovorima.

4.3.4. Upotreba prinude od strane policije

Pravila postupanja pripadnika policije, koji se naj eš e navode kao po inioci zlostavljanja, sadržana su u Zakonu o policiji ijim je stupanjem na snagu, 28. novembra 2005. prestao da važi Zakon o unutrašnjim poslovima.¹⁰⁸

Upotreba prinude od strane policije detaljnije je regulisana Pravilnikom o uslovima i na inu upotrebe sredstava prinude¹⁰⁹ koji ostaje na snazi do stupanja na snagu propisa koji e biti doneti na osnovu Zakona o policiji.¹¹⁰ Pravilnik predvi a da e ovlaš eno službeno lice prilikom upotrebe sredstava prinude „nastojati da, kad god je to mogu e, zaštititi život lica i da službeni zadatak obavi sa najmanje štetnih posledica po lica ili lica protiv kojih sredstvo prinude upotrebljava“ i samo

104 Komitet za ljudska prava naglašava ovu obavezu u Opštem komentaru, General Comment No. 20 (44), st. 9.

105 Konvencija protiv mu enja name e ovu obavezu državi samo ako postoji pretnja da e osoba biti izložena mu enju, ali ne i blažim oblicima zlostavljanja.

106 *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 7/60.

107 *Vidi Izveštaj 2005*, I.4.3.3.

108 Za analizu Zakona o policiji vidi *Izveštaj 2005*, I.4.3.4.

109 *Sl. glasnik RS*, 133/04.

110 *Vidi Izveštaj 2005*, I.4.3.4.

za vreme dok za to postoje razlozi uz primenu principa srazmernosti (1. 2). Prinuda se može primeniti samo prema licu zateenom u vršenju krivih delata, radi savladavanja otpora lica koje narušava javni red i mir ili koje treba privesti, zadržati ili lišiti slobode, radi odbijanja napada od sebe, drugog lica ili objekta koji se obezbeuje, radi spreavanja bekstva lica lišenog slobode, lica koje primenjuje silu ili pretda e neposredno primeniti silu (1. 1). O svakoj upotrebi sredstava prinude podnosi se izveštaj neposrednom starešini, najkasnije 24 sata od upotrebe. U sluajeovima kada je usled upotrebe sredstava prinude nastupila smrt ili telesna povreda nekog lica, materijalna šteta ili uznemirenost građana, predviđena je obaveza neodložnog obaveštavanja nadležnog javnog tužioca i istražnog sudije koji organizuju i vrše uviđaj, prikupljaju i obezbeuju materijalne dokaze, kao i Službe generalnog inspektora koja utvrđuje opravdanost upotrebe prinude (1. 35). Sam postupak ocene opravdanosti i pravilnosti upotrebe sredstava prinude značajno je poboljšana predviđanjem nekoliko nivoa interne istrage, zaključeno sa mogućnošću podnošenja žalbe generalnom inspektoratu Resora javne bezbednosti. Osnovni nedostatak ranije predviđenog postupka¹¹¹ otklonjen je propisivanjem obaveze da se u svakoj fazi postupka razmatraju i navodi lica protiv kojeg je sila upotrebljena kao i drugih lica koja mogu da se izjasne o relevantnim okolnostima (1. 36).

Uputstvo o policijskoj etici i načinu obavljanja poslova policije¹¹² zasniava se na Evropskom kodeksu policijske etike i predstavlja e obavezan predmet u policijskim obrazovnim ustanovama. Ono predviđa da nikome u Ministarstvu nije dozvoljeno da naredi, izvrši, izaziva ili toleriše mučenje ili kakvo drugo surovo i nehumano postupanje kojim se ponižava ličnost ovekata, a pripadnik Ministarstva koji bi bio prisutan nekoj od ovih zabranjenih radnji dužan je da na takav slučaj ukaže svom pretpostavljenom, generalnom inspektoratu i organima spoljnjeg civilnog nadzora.

4.4. Zabrana ropstva i prinudnog rada

član 8 PGP:

1. Niko se ne može držati u ropstvu; ropstvo i trgovina robljem zabranjeni su u svim svojim oblicima.
2. Niko se ne može držati u zavisnom položaju.
3. (a) Niko se ne može primorati na obavljanje prinudnog ili obaveznog rada.
(b) Tačka (a) ovog stava ne može se tumačiti kao da zabranjuje izvršenje kazne prinudnog rada, izrečene od strane nadležnog suda, u zemljama gde se za neki zločin može izreći kazna lišenja slobode s prinudnim radom.

111 član 34 Pravilnika o uslovima i načinu upotrebe sredstava prinude (*Sl. glasnik RS*, 40/95, 48/95 i 1/97).

112 *Sl. glasnik RS*, 41/03.

- (c) Ne smatra se kao „prinudan ili obavezan rad“ u smislu ovog stava:
- (i) svaki rad ili služba, na koji se odnosi ta ka (b), a koji se normalno traže od lica lišenog slobode na osnovu redovne sudske odluke ili koje se na osnovu takve odluke nalazi na uslovnom otpustu,
 - (ii) svaka služba vojne prirode, u zemljama gde je dozvoljen prigovor savesti, svaka nacionalna služba koja se traži na osnovu zakona od takvih prigovara a,
 - (iii) svaka služba koja se traži u slu aju više sile ili nesre e koje ugrožavaju život ili blagostanje zajednice,
 - (iv) svaki rad ili služba koje ine deo normalnih gra anskih obaveza.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

lan 4 EKPS:

1. Niko se ne sme držati u ropstvu ili ropskom položaju.
2. Ni od koga se ne može zahtevati da obavlja prinudni ili obavezni rad.
3. Za svrhe ovog lana izraz „prinudni ili obavezni rad“ ne obuhvata:
 - (a) rad uobi ajen u sklopu lišenja slobode odre enog u skladu sa odredbama lana 5 ove Konvencije ili tokom uslovnog otpusta;
 - (b) službu vojne prirode ili, u zemljama u kojima se priznaje prigovor savesti, službu koja se zahteva umesto odsluženja vojne obaveze;
 - (c) rad koji se iziskuje u slu aju kakve krize ili nesre e koja preti opstanku ili dobiti zajednice;
 - (d) rad ili službu koji ine sastavni deo uobi ajenih gra anskih dužnosti.

lan 1 Protokola br. 4 uz EKPS:

Niko se ne može lišiti slobode zato što nije u stanju da ispuni ugovornu obavezu.

(Sl. list SCG (Međunarodni ugovori), br. 9/03)

4.4.1. Opšte

U pogledu zabrane ropstva i prinudnog rada, Srbiju obavezuje, osim odredaba PGP, i veliki broj me unarodnih ugovora o zabrani ropstva i držanja u ropskom položaju.¹¹³ Ratifikacijom ovih ugovora preuzeta je obaveza zaštite odre e-

113 Konvencija o ropstvu (Sl. novine Kraljevine Jugoslavije, 234/29), Konvencija MOR br. 29 o prinudnom radu (Sl. novine Kraljevine Jugoslavije, 297/32), Konvencija o suzbijanju trgovine odraslim ženama (Sl. list FNRJ, 41/50), Konvencija o suzbijanju i ukidanju trgovine licima i eksploataciji drugih (Sl. list FNRJ, 2/51), Dopunska Konvencija o ukidanju ropstva, trgovine robljem i ustanova i prakse sli nih ropstvu (Sl. list FNRJ (Dodatak), 7/58), Me unarodni pakt o ekonomskim i socijalnim pravima (Sl. list SFRJ, 7/71), Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori), 11/81), Konvencija o pravu mora (Sl. list SFRJ (Dodatak), 1/86), Konvencija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i

nih prava, uz obavezu suzbijanja i kažnjavanja svih oblika ropstva, položaja sli njih ropstvu, prevoza lica u ropskom položaju, trgovine ljudskim bi ima i prisilnog rada.¹¹⁴

4.4.2. Trgovina ljudskim bićima i krijumčarenje ljudi

lan 4, st. 2 PGP zabranjuje derogaciju prava nabrojanih u lanu 8, st. 1 i 2, jer se ona odnose na ukupan položaj oveka, dok se druga prava navedena u ovom lanu odnose na rad koji nije dobrovoljan, ali nije ni trajan ni stalan. Danas držanje u ropskom položaju ponovo postaje predmet interesovanja jer se masovno javlja u vidu trgovine ljudskim bi ima (engl. *trafficking in human beings*). Savremeni međunarodni standard u ovoj oblasti predstavlja Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i prate i Protokoli.¹¹⁵

4.4.2.1 *Trgovina ljudima*. – Poslednjih godina preduzeti su važni koraci da se kaznena politika u pogledu najtežih krivi njih dela izmeni.¹¹⁶

Novi Ustav Republike Srbije, po ugledu na lan 13 Povelje o ljudskim pravima, izri ito je predvideo zabranu ropstva i držanja u položaju sli nom ropstvu, kao i svaki oblik trgovine ljudima (l. 26, st. 1 i 2). Kao što je to bilo i u slu aju Povelje, izri ita zabrana trgovine ljudima u najvišem pravnom aktu predstavlja zna ajan korak napred u zaštiti osnovnih prava i sloboda.

Krivi ni zakonik sadrži krivi no delo trgovine ljudima (l. 388) i kao posebno krivi no delo trgovinu decom radi usvojenja (l. 389).¹¹⁷

Ordredbom o zabrani trgovine ljudima nije predvi eno da se pristanak žrtve na eksploataciju ima smatrati irelevantnim, ukoliko je upotrebljen bilo koji od na-

dopunski protokoli (*Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 6/01), Konvencija o pranju, traženju, zapleni i konfiskaciji prihoda ste enih kriminalom (*Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 7/02, 18/05), Fakultativni protokol o prodaji dece, de joj prostituciji i de joj pornografiji, uz Konvenciju o pravima deteta (*Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 7/02), Konvencija MOR br. 105 koja se odnosi na ukidanje prinudnog rada (*Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 13/02), Opcioni protokol uz Konvenciju o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (*Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 13/02) kao i Konvencija MOR br. 182 o najgorim oblicima de jeg rada (*Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 2/03).

114 Državna zajednica Srbija i Crna Gora je 16. maja 2005. potpisala još jedan važan međunarodni ugovor u ovoj oblasti – Konvenciju Saveta Evrope o akciji protiv trgovine ljudskim bi ima. Skupština Republike Srbije do kraja ove godine nije ratifikovala ovu Konvenciju.

115 U lanu 3, st. 1 Prvog protokola za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bi ima, naro ito ženama i decom, uz Konvenciju protiv transnacionalnog organizovanog kriminala (u daljem tekstu Prvi protokol), definisana je trgovina ljudskim bi ima. lan 3, st. 1 Drugog protokola protiv krijum arenja migranata kopnom, morem i vazduhom, koji predstavlja dopunu Konvencije protiv transnacionalnog organizovanog kriminala (u daljem tekstu Drugi protokol), definiše krijum arenje ljudi.

116 Vidi *Izveštaj 2003*, I.4.4.3, *Izveštaj 2004*, I.4.4.2.1 i *Izveštaj 2005*, I.4.4.2.1.

117 Vidi *Izveštaj 2005*, I.4.4.2.1.

brojanih na ina izvršenja ovog krivi nog dela. U tom smislu, postoji odstupanje od standarda predvi enog lanom 3, st. (b) Prvog protokola.

Za razliku od prethodnog zakonskog rešenja, u važe oj odredbi o zabrani trgovine ljudima nije predvi en kvalifikovani oblik ako se krivi no delo trgovine ljudima u ini prema više lica, otmicom ili na naro ito svirep ili na naro ito ponižavaju i na in.¹¹⁸

Najozbiljniji propust u važe oj odredbi u odnosu na prethodno zakonsko rešenje predstavlja smanjivanje zakonskog minimuma za delo trgovine ljudima u injeno prema maloletnom licu sa najmanje 5 na najmanje 3 godine zatvora.¹¹⁹

Krivi no delo trgovine decom radi usvojenja (l. 389) predvi a kažnjavanje ukoliko je trgovina radi usvojenja u injena nad licem koje nije navršilo 14 godina. Prema lanu 1 Konvencije o pravima deteta i lanu 3 (d) Prvog protokola, detetom se ima smatrati svako lice mla e od 18 godina, što zna i da ovo zakonsko rešenje, suprotno me unarodnom standardu, uskra uje zaštitu deci uzrasta izme u 14 i 18 godina.

U odnosu na prethodno zakonsko rešenje, KZ je smanjio kaznu za posredovanje u vršenju prostitucije sa kazne zatvora od 3 meseca do 5 godina na nov anu kaznu ili zatvor do 3 godine (l. 184). Ovakvo smanjivanje zakonskog minimuma je upravo suprotno inicijativama da se ne kažnjavaju lica prisiljena na prostituciju (npr. žrtve trgovine ljudima), ve da se krivi no gone i oštro kazne oni koji ih na to prisiljavaju ili u tome posreduju.

Zakonodavac je sli no postupio i u slu aju krivi nog dela zasnivanja ropskog odnosa (l. 390), gde je novim rešenjem zakonski minimum smanjen u odnosu na prethodno (sa minimalno 3 godine, na jednu do deset godina zatvora). S obzirom na ekspanziju pojave modernih oblika ropstva, ublažavanje kaznene politike nije logi - no. Uz to, ova odredba kao uslov za postojanje krivi nog dela prevoza lica u ropskom odnosu predvi a da se prevoz mora obaviti „iz jedne zemlje u drugu“. Prevoz lica u ropskom odnosu bi trebalo da bude kažnjiv bez obzira na to da li se lice precacuje preko granice ili unutar državne granice.

Doma e zakonodavstvo ne inkriminiše kupovinu usluga koje pružaju žrtve trgovine ljudima,¹²⁰ iako Preporuka 1545 (2002) Parlamentarne skupštine Saveta Evrope o kampanji protiv trgovine ženama insistira na kažnjavanju kupca koji je *svestan* da kupuje seksualne usluge od žene koja je žrtva trgovine ljudskim bi ima.¹²¹

118 Vidi *Izveštaj 2005*, I.4.4.2.1.

119 Ovaj propust je još ozbiljniji ako se u obzir uzme injenica da se mera zaštite svedoka može tražiti samo ako se optuženi tereti za krivi no delo za koje je propisana kazna od 10 godina zatvora ili teža kazna ili izuzetno u slu aju kada je za po injeno delo propisana kazna od 4 godine zatvora ili teža kazna (vidi l. 117 ZKP).

120 Zakonom o javnom redu i miru propisana je kazna od 30 dana zatvora za lica koje se bavi prostitucijom (l. 14, st. 1, *Sl. glasnik RS*, 51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 85/05 i 101/05). Lice koje te usluge kupuje se ne kažnjava.

121 Vidi <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http://assembly.coe.int/document/adoptedtext/t02/erec1545>.

Zakon o kretanju i boravku stranaca (1. 34, st. 2, 3 i 4) ne sadrži meru o dozvoli privremenog boravka za žrtve trgovine ljudima, mada su tokom 2004. godine doneti podzakonski akti koji im taj boravak omogu avaju.¹²² Me utim, da bi se obezbedio viši stepen zaštite, zakon u materiji stranaca treba osavremeniti i uskladiti sa relevantnim me unarodnim standardima.¹²³

Dve i po godine od po etka rada na izradi višegodišnjeg plana za borbu protiv trgovine ljudskim bi ima, Vlada je krajem 2006. godine usvojila Strategiju borbe protiv trgovine ljudima u Republici Srbiji.¹²⁴

4.4.2.2. *Trgovina ljudskim organima.* – U doma em zakonodavstvu deo relevantne odredbe o trgovini ljudima kao svrhu vršenja krivi nog dela predvi a i oduzimanje organa ili dela tela (1. 388, st. 1 KZ). Kaznu od 3 meseca do 3 godine zatvora za davanje ili posredovanje u davanju svog ili dela tela drugog živog ili umrlog lica uz naknadu u Srbiji propisuje samo Zakon o uslovima za uzimanje i presa ivanje delova ljudskog tela (1. 24–26).¹²⁵ U ovom pogledu doma e krivi no zakonodavstvo je potrebno upotpuniti, osavremeniti i uskladiti sa me unarodnim standardom.¹²⁶

4.4.2.3. *Krijumčarenje ljudi.* – KZ u stavu 2 lana 350 predvi a zabranu krijum arenja ljudi, odre uju i da e se onaj ko u nameri da pribavi kakvu korist omogu ava drugom nedozvoljen prelaz granice Srbije¹²⁷ ili nedozvoljen boravak ili tranzit kroz Srbiju licu koje nije državljanin Srbije, kazniti zatvorom od 3 meseca do 6 godina. Stavom 3 istog lana propisuje se ugrožavanje života ili zdravlja lica

122 Vidi *Izveštaj 2005*, I.4.4.3.

123 Srbija je obavezna da, u skladu sa lanom 7, st. 1 Prvog protokola, razmotri usvajanje zakonskih ili drugih odgovaraju ih mera koje žrtvama trgovine ljudima dozvoljavaju da na njenoj teritoriji ostanu privremeno ili, u odre enim slu ajevima, trajno i time ih izuzme iz kategorije ilegalnih migranata. Vidi i lanove 5, 6 (st. 1 (c)), 16 i 18 Drugog protokola.

124 *Sl. glasnik RS*, 111/06. Vidi i *Izveštaj 2005*, I.4.4.3. i *Izveštaj 2006*, I.4.4.2.1.

125 *Sl. list SFRJ*, 63/90 i 22/91; *Sl. list SRJ*, 16/93, 31/93, 41/93, 50/93, 24/94 i 28/96 i *Sl. glasnik RS*, 101/05.

126 Konvencija Saveta Evrope o ljudskim pravima i biomedicini (1. 21) i njen Dodatni protokol o transplantaciji organa i tkiva ljudskog porekla (1. 21 i 22) i Preporuka 1611 (2003) Parlamentarne Skupštine Saveta Evrope o trgovini organima (1. 12 i 1. 14, st. (iii), t. (e)) insistiraju na zabrani koriš enja ljudskog tela i organa u cilju sticanja materijalne koristi, zabrani oglašavanja prodaje ili potrebe za organima ili tkivima uz nu enje ili traženje materijalne ili njoj sli ne koristi, na izmeni krivi nog zakonodavstva u cilju utvr ivanja odgovornosti trgovaca, posrednika, lekara, medicinskih tehni ara, laboranata i drugih uklju enih u proceduru ilegalne transplantacije, kao i medicinskog osoblja koje daje informacije i ohrabruje na proces ilegalne transplantacije ili koje je angažovano da pruža negu u procesu oporavka licu koje je kupac organa, a ne obavesti nadležne organe da je u pitanju slu aj ilegalne transplantacije.

Vidi <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta03/EREC1611.htm>, <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/164.htm>, <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/186.htm>

127 U zakonu se pominje granica Srbije i Crne Gore, jer Zakon nije promenjen od razdruživanja Srbije i Crne Gore.

iji se prelazak omogu ava kao otežavaju a okolnost za u inioca i propisuje kazna zatvora od jedne do 10 godina. Me utim, ova odredba ne uspostavlja adekvatnu zaštitu prava krijum arenih lica – nehumano ili ponižavaju e postupanje i eksploatacija krijum arenih migranata, nisu predvi eni kao kvalifikovani oblik krivi nog dela, što predstavlja odstupanje od standarda postavljenog u Drugom protokolu (l. 6, st. 3).

KZ nije propisao da migranti ne e biti krivi no odgovorni ako postanu žrtvom krivi nog dela krijum arenja ljudi ili ako u cilju omogu avanja krijum arenja poseduju lažne putne ili identifikacione dokumente ili ostaju u datoj državi bez ispunjenja potrebnih zahteva za zakonit ostanak, što tako e predstavlja odstupanje od standarda postavljenog u Drugom protokolu (l. 5).

4.4.3. Zaštita i obeštećenje žrtava

4.4.3.1. Zaštita žrtava. – Od posebne važnosti za postupke pred sudom protiv u inilaca krivi nog dela trgovine ljudima jeste prisustvo svedoka na glavnom pretresu. ZKP sadrži odredbe o opštoj zaštiti svedoka, kao i odredbe o zaštiti enom svedoku (l. 110, 116–122).¹²⁸

Zakonom o programu zaštite u esnika u krivi nom postupku,¹²⁹ koji je stupio na snagu 1. januara 2006, predvi aju se vanredna sredstva zaštite, koja e se primenjivati samo kod najtežih krivi nih dela, izme u ostalog i u slu ajevima organizovanog kriminala.¹³⁰

U 2005. donet je Zakon o zdravstvenoj zaštiti koji stranim državljanima žrtvama trgovine ljudima obezbe uje zdravstvenu zaštitu iz budžeta Republike Srbije (l. 241, st. 6).

Možemo zaklju iti da je u pogledu zaštite žrtava došlo do odre enih promena u zakonodavnom okviru Srbije zahvaljuju i kojima su se stekli uslovi da se obezbedi kako adekvatna zaštita žrtava trgovine ljudima u postupku pred sudom, tako i olakšanje njihovog ukupnog položaja.

4.4.3.2. Oduzimanje koristi stečene kriminalom i obeštećenje žrtava. – SCG je 16. maja 2005. potpisala Konvenciju Saveta Evrope o pranju, istrazi, zapleni i oduzimanju sredstava ste enih kriminalom i o finansiranju terorizma.¹³¹ Skupština Republike Srbije do kraja ove godine nije ratifikovala ovu Konvenciju.

Država mora da preduzme mere da žrtve dobijaju informacije o relevantnim postupcima (krivi ni postupak, parnica),¹³² zatim besplatnu pravnu pomo u ostva-

128 Vidi *Izveštaj 2005*, I.4.4.3.1.

129 *Sl. glasnik RS*, 85/05.

130 Vidi *Izveštaj 2005*, I.4.4.3.1.

131 Vidi <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=198&CM=8&DF=20/07/2005&CL=ENG>.

132 Vidi član 6 Prvog protokola.

rivanju srazmerne nadoknade za pretrpljenu štetu¹³³ i da ustanovi kompenzacijski fond u koji će ući i zaplenjena dobra pojedinaca i pravnih lica koji su u estvovali u lancu trgovine ljudima.¹³⁴

4.4.4. Prinudni rad

Prinudni ili obavezan rad podrazumeva svaki rad izvršen pod pretnjom ili kaznom.¹³⁵ Prema članu 6, st. 1 PESK fizička lica se ne smeju terati na rad, tj. postoji pravo na rad, ali ne i dužnost da se radi.

Novi Ustav izričito zabranjuje prinudni rad (čl. 26, st. 3). Ovo rešenje, koje je gotovo u celosti preuzeto iz člana 13 Povelje o ljudskim pravima, proširuje zaštitu prava u odnosu na meunarodni standard, propisujući da se seksualno ili ekonomsko iskorišćavanje lica koje je u nepovoljnom položaju smatrati prinudnim radom. U stavu 4 člana 26 Ustava pojašnjeno je koje se vrste rada ne smatraju prinudnim radom i te situacije se poklapaju s onim predviđenim u članu 8, st. 3, tačka c PGP.

Član 8, st. 3, t. b PGP propisuje da se zabrana prinudnog ili obaveznog rada ne može tumačiti kao zabrana izvršenja kazne prinudnog rada koju je izrekao nadležni sud. ZKP propisuje da pritvorenik može da radi u krugu zatvora na određenim poslovima, ali samo dobrovoljno, na svoj zahtev, a za taj rad mu pripada naknada koju propisuje upravnik zatvora (čl. 181 ZKP).

U pogledu rada osuđenih lica, Evropski sud za ljudska prava je u predmetu *De Wilde, Ooms, Versyp protiv Belgije*¹³⁶ zauzeo stav da zatvorenički rad koji u sebi ne sadrži elemente rehabilitacije nije u skladu sa članom 4, st. 2 EKPS. U odredbama o radnoj obavezi osuđenika ZIKS (čl. 86–100) isti se rehabilitacioni element rada osuđenih lica.

Relevantne odredbe domaćeg zakonodavstva su u tom smislu usklađene s meunarodnim standardima.

Ustavom nije propisana opšta vojna obaveza. Zakonom o Vojsci Srbije¹³⁷ propisano je da državljani Republike Srbije stupaju u vojsku na osnovu akta ovla-

133 Pravnu pomoć žrtvama u skoro svim postupcima vođenim za krivično delo trgovine ljudima obezbeđivale su nevladine organizacije. Vidi i ASTRA, FHP, CPD i OMCT, *State Violence in Serbia and Montenegro: An Alternative Report to the United Nations Human Rights Committee*, Ženeva, septembar 2004, str. 72.

134 Zaplenjena dobra bi se koristila za kompenzaciju žrtava i za plaćanje pomoći i pravnih usluga koje im se pružaju. Vidi International Centre for Migration Policy Development, *Preliminarna verzija smjernica najboljih regionalnih praksi za razvoj i implementaciju sveobuhvatnog nacionalnog odgovora na trgovanje ljudima*, oktobar 2004, str. 46 i 47.

135 Član 2, st. 2 Konvencije MOR br. 29, definisao je prinudni rad kao „svaki rad ili uslugu koji se zahtevaju od jednog lica pod pretnjom ma koje kazne i za koje se to lice nije dobrovoljno prijavilo“ (Vidi i predmet *Van der Mussel protiv Belgije*, ECHR, App. No. 8919/80 (1983)).

136 ECHR, App. No. 2832/66 (1971).

137 *Sl. glasnik RS*, 116/07.

š enih organa o upu ivanju u vojsku *po osnovu vojne obaveze* ili na osnovu akta o prijemu u vojnu službu, odnosno u vojnu školu (l. 32). Obaveza propisana u Zakonu o Vojsci Srbije ne smatra se prinudnim radom,¹³⁸ ali samo ako je isto vojni kog karaktera (l. 2, st. 2, ta . a Konvencije MOR br. 29 o prinudnom radu).

Zakon o odbrani¹³⁹ propisuje radnu obavezu gra ana u vreme ratnog i vanrednog stanja (l. 50, st. 1). Predvi eno je da se radna obaveza ne može nametnuti bez prethodne saglasnosti licima koja su u zakonu nabrojana kao posebno osetljiva kategorija, npr. roditelju deteta do 15 godina starosti iji je bra ni drug na izvršavanju vojne obaveze, ženi za vreme trudno e, poro aja i materinstva, licu nesposobnom za rad (l. 55, st. 3), što je u skladu sa me unarodnim standardom. Me utim, Zakon o odbrani ne predvi a dužinu trajanja radne obaveze pojedinca.

PGP ne predvi a apsolutnu zabranu derogacije odredbi iz stava 3, lana 8 PGP. U skladu s tim je i lan 26, st. 4 Ustava koji odre uje koje se situacije ne e smatrati prinudnim radom i tu nabraja obavljanje rada ili službe lica na vojnoj službi kao i obavljanje rada ili službe za vreme ratnog ili vanrednog stanja, u skladu sa merama propisanim prilikom proglašenja ratnog ili vanrednog stanja.

Me utim, propuštanjem da se ta no odredi dužina trajanja obaveze prinudnog rada u Zakonu o odbrani stvoren je prostor za proizvoljno odre ivanje trajanja radne obaveze gra ana u vreme ratnog i vanrednog stanja, što predstavlja odstupanje od me unarodnog standarda. Odredbe ovog zakona je stoga neophodno uskladiti s Konvencijom MOR br. 29 o prinudnom radu koja u lanu 12, st. 1 propisuje maksimalan period od 60 dana u periodu od 12 meseci kao vreme tokom kojeg lice može biti primorano na prinudan ili obavezan rad.¹⁴⁰

Tako e, lanom 55, st. 1 Zakona o odbrani, propisana je radna obaveza za sve radno sposobne gra ane koji su navršili 15 godina. Ova odredba nije u skladu s lanom 11, st. 2 Konvencije MOR br. 29 o prinudnom radu, gde je predvi eno da se obaveznom radu mogu podvrgnuti samo stariji od 18 i mla i od 45 godina.

U pogledu normalnih gra anskih obaveza, u doma em zakonodavstvu je propisano pružanje besplatne pravne pomo i (l. 17, st. 2 Zakona o advokaturi¹⁴¹), što je u skladu sa standardom postavljenim u lanu 8, st. 3, ta . c (iv) PGP.¹⁴²

138 Vojni rok ne predstavlja držanje u položaju zavisnosti, ak ni u slu ajevima kada je vojni rok dug i kada nema izgleda za njegovo skra enje (Predmet *W. X. Y. i Z. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECmHR, 11 Yearbook 562, (1968)).

139 *Sl. glasnik RS*, 116/07.

140 Konvencija u stavu 2 istog lana indirektno ukazuje da rad iz stava 1 spada u predvi ene izuzetke od zabrane prinudnog rada, jer propisuje da bi svaki takav radnik morao da dobije uverenje u kome se nazna ava period u kome je bio podvrgnut obaveznom radu.

141 *Sl. list SRJ*, 24/98, 26/98, 69/00, 11/02 i 72/02.

142 Obaveza pružanja besplatne pravne pomo i, kao deo advokatske prakse, ne smatra se prinudnim radom (vidi predmet *Van der Musselle protiv Belgije*, ECHR, App. No. 8919/80 (1983)), kao ni poslovi pravne pomo i uz nisku nadoknadu (vidi predmet *X. i Y. protiv Nemačke*, ECmHR, 10 DR 224 (1978)).

4.5. Pravo na slobodu i bezbednost li nosti i postupanje s licima lišenim slobode

lan 9 PGP:

1. Svaki pojedinac ima pravo na slobodu i na bezbednost svoje li nosti. Niko ne može biti proizvoljno uhapšen ili pritvoren. Niko ne može biti lišen slobode osim iz razloga i shodno postupku koji je predvi en zakonom.

2. Svako uhapšeno lice obaveštava se u trenutku hapšenja o razlozima hapšenja kao što se u najkra em roku obaveštava pismenim putem o svakoj optužbi koja je podignuta protiv njega.

3. Svako lice koje je uhapšeno ili pritvoreno zbog krivi nog dela bi e u najkra em roku predato sudiji ili nekoj drugoj vlasti zakonom ovlaš enoj da vrši sudske funkcije, i mora u razumnom roku da bude su eno ili oslobo eno. Pritvaranje lica koja ekaju na su enje nije obavezno, ali puštanje na slobodu može biti uslovljeno garantijama koje obezbe uju dolazak lica u pitanju na pretres, kao i svim drugim radnjama postupka a, u datom slu aju radi izvršenja presude.

4. Svako lice koje je lišeno slobode usled hapšenja ili pritvora ima pravo da podnese žalbu sudu kako bi ovaj rešavao bez odlaganja o zakonitosti pritvora i naredio njegovo puštanje na slobodu ako pritvor nije zasnovan na zakonu.

5. Svako lice koje je žrtva nezakonitog hapšenja ili pritvora ima pravo na naknadu štete.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

lan 5 EKPS:

1. Svako ima pravo na slobodu i bezbednost li nosti. Niko ne može biti lišen slobode osim u slede im slu ajevima i u skladu sa zakonom propisanim postupkom:

- (a) u slu aju zakonitog lišenje slobode na osnovu presude nadležnog suda;
- (b) u slu aju zakonitog hapšenja ili lišenja slobode zbog neizvršenja zakonite sudske odluke ili radi obezbe enja ispunjenja neke obaveze propisane zakonom;
- (c) u slu aju zakonitog hapšenja ili lišenja slobode radi privo enja lica pred nadležnu sudsku vlast zbog opravdane sumnje da je izvršilo krivi no delo, ili kada se to opravdano smatra potrebnim kako bi se predupredilo izvršenje krivi nog dela ili bekstvo po njegovom izvršenju.
- (d) u slu aju lišenja slobode maloletnog lica na osnovu zakonite odluke u svrhu vaspitnog nadzora ili zakonitog lišenja slobode radi njegovog privo enja nadležnom organu.
- (e) u slu aju zakonitog lišenja slobode da bi se spre ilo širenje zaraznih bolesti, kao i zakonitog lišenja slobode duševno poreme enih lica, alkoholi ara ili uživalaca droga ili skitnica.

(f) u slučaju zakonitog hapšenja ili lišenja slobode lica da bi se sprejio njegov neovlašćeni ulazak u zemlju, ili lica protiv koga se preduzimaju mere u cilju deportacije ili ekstradicije.

2. Svako ko je uhapšen biće odmah i na jeziku koji razume obavješten o razlozima za njegovo hapšenje i o svakoj optužbi protiv njega.

3. Svako ko je uhapšen ili lišen slobode shodno odredbama iz stava 1 (c) ovog člana biće bez odlaganja izveden pred sudiju ili drugo službeno lice zakonom određeno da obavlja sudske funkcije i ima pravo da mu se sudi u razumnom roku ili da bude pušten na slobodu do sudjenja. Puštanje na slobodu može se usloviti jemstvima da se lice pojaviti na sudjenju.

4. Svako ko je lišen slobode ima pravo da pokrene postupak u kome će sud hitno ispitati zakonitost lišenja slobode i naložiti puštanje na slobodu ako je lišenje slobode nezakonito.

5. Svako ko je bio uhapšen ili lišen slobode u suprotnosti s odredbama ovog člana ima utuživo pravo na naknadu.

(*Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, br. 9/03)

4.5.1. Pravo na slobodu i bezbednost ličnosti

Sredinom 2007. godine, Narodna skupština je izmenama Zakonika o krivinom postupku,¹⁴³ odložila primenu novog krivnog procesnog zakona, usvojenog sredinom 2006,¹⁴⁴ do 31. decembra 2008. godine. Time je u pravnom poretku Srbije stvorena problematika na situacija u kojoj se još uvek primenjuju odredbe starog ZKP¹⁴⁵ u isteku primene novog zakonika koji unosi veoma ozbiljne izmene u krivni postupak. Neke od tih izmena tiču suštine ostvarivanja prava na slobodu i bezbednost ličnosti.¹⁴⁶

4.5.1.1. Zabrana samovoljnog hapšenja i lišenja slobode. – Osnovni smisao člana 9 PGP je obezbeđenje proceduralnih garantija koje će sprečiti samovoljno i nezakonito lišenje slobode. Država potpisnica mora precizno da definiše slučajeve u kojima je lišenje slobode opravdano, kao i da obezbedi sudsku kontrolu zakonitosti lišenja slobode. Uz to, prema tumačenju Komiteta za ljudska prava, ovaj članjam i pravo na ličnu bezbednost, koje državama nameće obavezu da preduzmu „razumne i odgovarajuće“ mere da zaštite ličnu integritet svakog pojedinca od povreda koji mu drugi mogu naneti.¹⁴⁷

143 Zakon o izmeni Zakonika o krivinom postupku, *Sl. glasnik RS*, 49/07.

144 *Sl. glasnik RS*, 46/06. U Izveštaju su citirani članovi novog ZKP, osim kada je izričito navedeno da se radi o odredbama starog ZKP.

145 *Sl. list SRJ*, 70/01, 68/02; *Sl. glasnik RS*, 58/04, 85/05, 115/05, 49/07. U 2007. godini i ovaj Zakon je izmenjen pa je predviđeno da pritvor može da traje do pravnosnažnosti presude ali ne i duže od vremena koje je utvrđeno odlukom o prvostepenoj kazni.

146 Ministarstvo pravde Srbije u međuvremenu radi na donošenju novog ZKP.

147 Vidi slučaj *Delgado Paéz protiv Kolumbije*, Com. App. No. 195/1985, st. 5.5.

Ustav Srbije garantuje svakom licu pravo na li nu slobodu i bezbednost (l. 27, st. 1).

Pored neposredne odgovornosti za delovanje svojih organa, država je dužna da obezbedi i da fizi ka lica svojim delima ne krše prava koja garantuje PGP.¹⁴⁸ U slu aju prava na slobodu i bezbednost li nosti, država je dužna da zabrani, na odgo varaju i na in istraži i kazni svako protivpravno lišenje slobode i onda kada izvrši- oci o igledno nisu agenti države. U tom smislu, Krivi ni zakonik predvi a krivi na dela protivpravnog lišenja slobode (l. 63), otmice (l. 64) i trgovine ljudima (l. 388 i 389).

Zahtev za zakonitim lišenjem slobode i zabrana samovolje iz lana 9, st. 1 PGP ne odnose se samo na lišenje slobode u krivi nom postupku, nego na sve slu- ajeve lišenja slobode, npr. usled duševne bolesti, skitnje, zavisnosti od alkohola ili narkotika itd.

Ustav Srbije ne poznaje, ina e korisnu, odredbu koja je postojala u Povelji po kojoj „niko ne može biti lišen slobode ne ijom samovoljom“ i zadovoljava se formulacijom da je lišenje slobode dopušteno „samo iz razloga i u postupku koji su predvi eni zakonom“ (l. 27, st. 1).

ZKP uspostavlja pravilo da jedino nadležni sud može odrediti pritvor i to samo u zakonom odre enim slu ajevima i pod rezervom opšte odredbe da se to može u initi samo ako se ista svrha ne može ostvariti drugom merom (l. 173–175). Rešenje o odre ivanju pritvora u istrazi predaje se licu na koje se odnosi u asu li- šenja slobode, a najdocnije u roku od 24 sata od asa lišenja slobode, odnosno pri- yo enja istražnom sudiji. Protiv ovog rešenja pritvoreni može izjaviti žalbu ve u. Žalba ne zadržava izvršenje (l. 175, st. 3). O žalbi se odlu uje hitno – u roku od 48 sati. Trajanje pritvora mora biti svedeno na najkra e potrebno vreme. Problem u vezi s ovim lanom ZKP nastaje u vezi s pravom lica lišenog slobode da bez odla- ganja bude obavešteno o razlozima lišenja i osnovima optužbe (l. 5, st. 2 EKPS). Da li je rok od 24 asa u skladu sa zahtevom „bez odlaganja“ (*promptly*) zavisi pre svega od toga da li su obaveštenja data licu lišenom slobode u momentu lišenja dovoljna da ono shvati razloge zbog kojih je slobode lišeno.¹⁴⁹

ZKP dozvoljava zadržavanje osumnji enog od strane organa unutrašnjih po- slova ili tužioca, ali samo kao meru koja se izuzetno primenjuje (l. 264). Lice prema kojem se odre uje ova mera uživa sva prava koja pripadaju osumnji enom, a posebno pravo na branioca. Organ unutrašnjih poslova ili tužilac moraju odmah, a najkasnije u roku od 2 sata izdati i uru iti rešenje o zadržavanju. Trajanje zadržava- vanja limitirano je na *najviše* 48 asova. Istražni sudija o ovome mora biti odmah obavešten uz mogu nost da zahteva da mu se lice bez odlaganja sprovede (l. 264,

148 Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 31: Priroda opšte pravne obaveze koju Pakt name e državama ugovornicama, CCPR/C/21/Rev.1/Add.13 (2004).

149 Vidi *Compatibility of Yugoslav Law and Practice with the Requirements of the ECHR*, CoE, oktobar 2002, str. 107.

st. 4). Zadržano lice može izjaviti žalbu na rešenje o zadržavanju. Izjava žalbe ne zadržava izvršenje. Istražni sudija po ovoj žalbi mora da odluči u roku od 4 sata od prijema žalbe. Ipak, najvažnija garancija položaja osumnjičenog u ovoj situaciji je nemogućnost da on bude saslušan bez prisustva branioca. Naime, saslušanje osumnjičenog odloži se do dolaska branioca, a najduže šest sati. Ako ni tada prisustvo branioca nije obezbeđeno, policija je lice odmah osloboditi ili ga sprovesti nadležnom istražnom sudiji.

U Srbiji je u novembru 2005. godine usvojen novi Zakon o prekršajima (ZOP).¹⁵⁰ Što se tiče prava na slobodu i bezbednost lica, od posebnog značaja je odredbina 166 Zakona. Ovaj član propisuje da, u prekršajnom postupku, okrivljeni može biti zadržan sudskom naredbom u sledećim slučajevima:

1. ako se ne mogu utvrditi njegov identitet ili prebivalište odnosno boravište, a postoji osnovana sumnja da je pobeći;
2. ako odlaskom u inostranstvo može izbeći odgovornost za prekršaj za koji je predviđena kazna zatvora;
3. ako je zatečen u izvršenju prekršaja, a zadržavanje je potrebno da bi se sprečilo dalje vršenje prekršaja.

Zadržavanje ne može odrediti organ uprave koji vodi postupak već samo sud.¹⁵¹ Međutim, i novi zakon ima odredbe o zadržavanju koje nisu u skladu s međunarodnim standardima. Naime, u članu 168, propisano je obavezno zadržavanje alkoholisanih lica, vozača motornih vozila sa 1,2 g/kg ili više alkohola u krvi ili pod uticajem omamljujućih sredstava, kao i lica koja odbiju da se podvrgnu ispitivanju na prisustvo alkohola ili drugih omamljujućih sredstava. Opšti je standard da lišenje slobode mora da bude uvek opravdano potrebno i tu opravdanost treba da ceni sud u svakom konkretnom slučaju.

4.5.1.2. Pravo na obaveštenje o razlozima hapšenja i o optužbi. – Drugi stav člana 9 PGP garantuje pravo svakog uhapšenog lica da bude obavešteno o razlozima lišenja slobode „u trenutku hapšenja“ i pravo na obaveštenje o ma kakvoj optužbi protiv njega, i to bez odlaganja, odnosno „u najkraćem roku“ (*promptly*). Ustav propisuje da se „lice koje je lišeno slobode od strane državnog organa odmah ..., na jeziku koji razume, obaveštava o razlozima lišenja slobode, o optužbi koja mu se stavlja na teret kao i o svojim pravima i ima pravo da bez odlaganja o svom lišenju slobode obavesti lice po svom izboru“.

Što se tiče obaveze saopštavanja optužbe u najkraćem roku, čini se da su odredbe ZKP u skladu s međunarodnim standardima, pošto okrivljeni već na prvom ispitivanju „mora biti obavešten o delu za koje se tereti i o dokazima optužbe“ (l. 5, st. 2), odnosno istražni sudija je dužan da pre saslušanja okrivljenom saopšti

150 Sl. glasnik RS, 101/05.

151 Organ uprave ima mogućnost da od suda zatraži određivanje ove mere (l. 166, st. 2).

„zašto se okrivljuje, osnovi sumnje koji stoje protiv njega, da nije dužan da iznese svoju odbranu, niti da odgovara na postavljena pitanja, pa se pozvati da, ako to želi, iznese svoju odbranu“ (1. 95, st. 2). Ako okrivljeni to zatraži, bi se mu omogućeno da pre prvog saslušanja prokuratoru prijavi i zahtev za sprovođenje istrage (1. 95, st. 4). Lice lišeno slobode ima mogućnost da pokrene postupak u kojem je nadležni istražni sudija hitno ispitati zakonitost lišenja slobode i naložiti puštanje na slobodu ako je lišenje nezakonito (1. 7, st. 3). Ova odredba zadovoljava zahteve PGP (1. 9, st. 4) i EKPS (1. 5, st. 4).

4.5.1.3. Izvođenje pred sudiju u najkraćem roku i pravo na suđenje ili oslobađanje u razumnom roku. – Ovo pravo se primenjuje samo na krivice koje se služe i njime se garantuje izvođenje, u najkraćem roku, pred „sudiju ili nekog drugog službenika zakonom ovlašćenog da vrši pravosudne funkcije“, a potom i suđenje u razumnom roku ili oslobađanje. Šta zna i termin „u najkraćem roku“ teško je odrediti, ali se čini da taj rok ni u izuzetnim slučajevima ne može biti duži od četiri dana, a u normalnim okolnostima on mora biti mnogo kraći.¹⁵² Termin „neko drugo lice zakonom ovlašćen da vrši pravosudne funkcije“ znači i da to mora biti neki nezavisan i nepristrasan organ, nezavisan pre svega od izvršne vlasti i tužioca, i koji ima ovlašćenje da uhapšeno lice oslobodi ili uputi u pritvor.¹⁵³

U pravu Srbije, po pravilu, pritvor određuje ili istražni sudija ili vešnik, na predlog javnog tužioca. Ako odlučuje istražni sudija može se smatrati da odlučuje sudija „ili neki drugi službenik zakonom ovlašćen da vrši pravosudne funkcije“.¹⁵⁴

Tokom prekrivnog postupka ovlašćena lica organa unutrašnjih poslova mogu da liše slobode lice ako postoje razlozi za određivanje pritvora, ali su dužna da takvo lice bez odlaganja sprovedu nadležnom istražnom sudiji. Ako je zbog neotklonjivih smetnji sprovođenje lica trajalo duže od osam sati, istražnom sudiji ovo zakašnjenje mora biti obrazloženo. Istražni sudija će o ovome sainiti belešku, odnosno zapisnik. U zapisniku će biti uneta izjava lica lišenog slobode o vremenu i mestu lišenja slobode (1. 262, st. 3).

Ustav propisuje da pritvor može da traje najduže tri meseca po odluci prvostepenog suda i da se može produžiti odlukom višeg suda još za tri meseca. Rok trajanja pritvora počinje da teče od dana pritvaranja, a ako se do isteka tih rokova ne podigne optužnica, okrivljeni se pušta na slobodu (1. 31, st. 1). ZKP samo detaljnije, ali u osnovi na isti način, reguliše pitanje trajanja pritvora u redovnom postupku (1. 31, st. 1), dok u skrivenom postupku trajanje pritvora do podnošenja optužnog predloga ograničava na osam dana bez mogućnosti produženja, a posle podnošenja optužnog predloga važe opšta pravila.

152 *Brogan protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, A 145, 1978, st. 33.

153 *Schiesser protiv Švajcarske*, A 34, 1991, st. 31.

154 *Vidi mutatis mutandis* odluku Evropskog suda za ljudska prava u slučaju *Bezicheri protiv Italije*, A 164, 1989, st. 20.

Lice kome je određen pritvor ima pravo da mu se sudi u razumnom roku ili da bude oslobođeno. Trajanje pritvora vremenski je ograničeno na sledeći način: na osnovu rešenja istražnog sudi je pritvor može trajati najviše mesec dana, a odlukom veća o produženju pritvora on može biti produžen za najviše dva meseca. Rešenjem veća o produženju pritvora on može biti produžen za još najviše tri meseca. Ako do isteka ovih rokova nije podignuta optužnica, pritvorenik se pušta na slobodu (čl. 176 ZKP).

4.5.1.4. Pravo na žalbu sudu zbog lišenja slobode. – Pravo na žalbu sudu zbog lišenja slobode se odnosi na one slušajne u kojima je do lišenja slobode došlo odlukom nekog drugog organa, a ne suda.¹⁵⁵ Prema stavu Komiteta za ljudska prava, sudska kontrola mora biti obezbeđena odmah, a ne tek posle odluke drugostepenog upravnog organa.¹⁵⁶

Ustav Srbije garantuje pravo svakog lica koje je lišeno slobode da se obrati sudu koji je dužan da hitno odluči o zakonitosti lišenja i naredi puštanje na slobodu ako je ono nezakonito (čl. 27, st. 3).

Zakon o vanparni nom postupku¹⁵⁷ (ZVP) predviđa ustanovu zadržavanja u neuropsihijatrijskoj ustanovi zatvorenog tipa. Ona se primenjuje na lica kod kojih je zbog prirode bolesti neophodno da budu ograničeni u slobodi kretanja i opštenja sa spoljnim svetom (čl. 45, st. 1). Što se postupka u ovoj vanparni noj stvari tiče, sud može rešenjem odrediti da lice prema kome se vodi postupak za lišenje poslovne sposobnosti, privremeno ali najduže za tri meseca, bude smešteno u odgovarajuću zdravstvenu organizaciju, ako je to po mišljenju lekara neophodno da se utvrdi njegovo duševno stanje, osim ako bi time mogle nastupiti štetne posledice po njegovo zdravlje (čl. 38, st. 3). Žalbu na ovakvo rešenje suda može izjaviti lice prema kome se postupak vodi, i to bez obzira na svoje duševno stanje, kao i njegov staralac ili privremeni zastupnik u roku od tri dana od dostavljanja prepisa rešenja (čl. 39, st. 1 i 2).

4.5.1.5. Pravo na naknadu štete zbog nezakonitog lišenja slobode. – Lice koje je bez osnova lišeno slobode ima pravo na rehabilitaciju, pravo na naknadu štete od države kao i druga prava utvrđena zakonom (glava XXXVI ZKP).¹⁵⁸ Pravo na naknadu štete i rehabilitaciju izričito je garantovano i novim Ustavom (čl. 35).

4.5.1.6. Pravo na bezbednost ličnosti. – Pored odgovornosti za bezbednost lica koja su, na bilo koji način, lišena slobode i tako dospela u neposrednu nadležnost državnih organa, država ima obavezu da zaštiti i lica na slobodi njihovom bezbednosti se ozbiljno pretilo. U tom smislu, ona mora da sprovede istragu o upućenim pretnjama i preduzme sve mere „ako objektivna potreba“, odnosno „ozbiljnost slu-

155 *De Wilde, Ooms i Versyp protiv Belgije*, A 12, 1971, st. 76.

156 *Inés Torres protiv Finske*, br. 291/1988 (1990), st. 7.2.

157 *Sl. glasnik RS*, 25/82 i 48/88.

158 O detaljima postupka za naknadu štete vidi *Izveštaj 2005*, I.4.5.1.5.

aja“ to nalažu.¹⁵⁹ U skladu s ovim zahtevom, KZ poznaje krivi no delo ugrožavanja sigurnosti (I. 138).

4.5.2. Postupanje s licima lišenim slobode

lan 10 PGP:

1. Sa svakim licem koje je lišeno slobode postupa se humano i sa poštovanjem dostojanstva neodvojivog od ove ije li nosti.

2. a) Okrivljena lica su, osim u izuzetnim slu ajevima, odvojena od osu enih lica i podvrgnuta posebnom režimu koji odgovara njihovom statusu neosu ivanih lica;

b) mladi okrivljeni su odvojeni od odraslih i o njihovim slu ajevima se rešava što je mogu e pre.

3. Kazneni režim obuhvata postupak s osu enicima iji je glavni cilj njihovo popravljanje i socijalna rehabilitacija. Mladi prestupnici su odvojeni od odraslih i podvrgnuti režimu koji odgovara njihovim godinama i njihovom zakonskom statusu.

(*Sl. list SFRJ*, br. 7/71)

4.5.2.1. Obaveza čovečnog postupanja i poštovanja dostojanstva. – Sva ograni enja koja nisu inherentna samoj prirodi lišenja slobode, odnosno životu u zatvorenom okruženju, zabranjena su. lan 10 u stvari dopunjava lan 7 PGP, koji sadrži opštu zabranu mu enja, surovog, ne ove nog ili ponižavaju eg postupanja ili kažnjavanja (vidi I.4.3).

Ustav nalaže da se prema licu lišenom slobode mora postupati ove no i s uvažavanjem dostojanstva njegove li nosti. Nasilje i iznu ivanje iskaza su zabranjeni (I. 28). U krivi nom postupku je zabranjeno „svako nasilje nad licem lišenim slobode i licem kojem je sloboda ograni ena, kao i svako iznu ivanje priznanja ili kakve druge izjave od okrivljenog ili drugog lica koje u estvuje u postupku“ (I. 9 ZKP). Tokom trajanja pritvora ne sme se vre ati li nost i dostojanstvo pritvorenika.

Novi ZIKS na zna ajno bolji na in reguliše položaj osu enog, uklju uju i i poštovanje njegovog prava na slobodu i bezbednost li nosti u odnosu na raniji zakon.¹⁶⁰ Isti zakon, u posebnom delu o sudskoj zaštiti, garantuje osu enom mogu nost da protiv kona ne odluke kojom je osu enom ograni eno ili povre eno neko pravo ostvaruje zaštitu u upravnom sporu. O žalbi odlu uje nadležni sud u roku od 15 dana. Žalba ima suspenzivno dejstvo, osim u slu ajevima koji su izri ito predvi eni zakonom (I. 165 i 166).

4.5.2.2. Razdvajanje okrivljenih i optuženih, maloletnika i odraslih. – Prema PGP (I. 10, st. 2), optužena i osu ena lica moraju se razdvojiti „osim u izuzetnim

159 Komitet za ljudska prava, slu aj *Jimenez Vaca protiv Kolumbije*.

160 Više o relevantnim odredbama i najzna ajnijim nedostacima ranijeg ZIKS vidi *Izveštaj 2004*, I.4.5.2.1.

okolnostima“, dok se optužena maloletna lica moraju, bez izuzetka, odvojiti od punoletnih, uz zahtev da se o njihovom sluaju odlu i što je mogu e pre.

ZKP propisuje da se „po pravilu, u istu prostoriju ne mogu ... smeštati lica koja su na izdržavanju kazne s licima u pritvoru“. ZIKS predvi a, bez izuzetka, odvajanje pritvorenika od osu enika, što je u potpunosti u skladu s me unarodnim standardima. Me utim, ZIKS sadrži i opšte pravilo da „prtvorenik boravi u zavodu pod istim uslovima kao i osu eno lice, ako ZKP nije druk ije odre eno“, koje do- vodi u pitanje zahtev PGP (l. 10, st. 2a *in fine*) da se optužena lica u na elu podvr- gavaju „posebnom postupku koji odgovara njihovom položaju neosu enih lica“.

4.5.3. Posebne odredbe u slučaju suzbijanja organizovanog kriminala

Narodna skupština usvojila je u julu 2002. godine Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala.¹⁶¹

Odredbama zakona uveden je institut preventivnog zadržavanja. U cilju priku- pljanja obaveštenja i dokaza o organizovanom kriminalu, ovlaš eno službeno lice može, i bez naredbe suda, da prinudno dovede i u prostorijama preventivno zadrži lice koje može da pruži obaveštenja ili ukaže na dokaze. Ovo zadržavanje može da traje najduže 24 asa (l. 15b, st. 1). O razlogu za preventivno zadržavanje, pravu na oba- veštavanje porodice i drugih lica, kao i pravu na advokata, ovlaš eno službeno lice dužno je da obavesti preventivno zadržano lice odmah po privo enju (l. 15b, st. 2). Preventivno zadržano lice ne sme se saslušavati, niti se od njega mogu tražiti obave- štenja koja se ne odnose na razloge preventivnog zadržavanja (l. 15b, st. 3). Izuzetno, ako to razlozi hitnosti zahtevaju, preventivno zadržano lice može biti saslušano u smislu ZKP uz obavezno prisustvo advokata saslušanju. Za saslušanje nije potreban pristanak predvi en odredbama ZKP (l. 15b, st. 4). Slu aj zadržavanja iz lana 15b može se smatrati proizvoljnim razlogom za pritvaranje, jer je svrha „prevencije“ neja- sna, a itava odredba odstupa od odredbi ZKP koji u svrhu prikupljanja informacija od gra ana predvi a kra i vremenski period i druge garantije protiv uznemiravanja. Iako Komitet ne zabranjuje tzv. „preventivni pritvor“ i ova vrsta pritvora mora obave- zno biti podvrgnuta svim garantijama lana 9, kojih u Zakonu o organizaciji i nadlež- nosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala nema.

4.6. Pravo na pravi no su enje

lan 14 PGP:

1. Svi su jednaki pred sudovima i sudovima pravde. Svako lice ima pravo da njegov slu aj bude raspravljan pravi no i javno pred nadležnim, nezavisnim i ne- pristrasnim sudom, ustanovljenim na osnovu zakona koji odlu uje o osnovanosti

161 Sl. glasnik RS, 42/02, 27/03, 39/03, 67/03, 29/04 i 58/04.

svake optužbe podignute protiv njega u krivim stvarima ili o osporavanju njegovih građanskih prava i obaveza. Može se narediti isključivanje javnosti za vreme trajanja cele rasprave ili jednog dela u interesu morala, javnog reda ili nacionalne bezbednosti u demokratskom društvu, ili ako to interes ličnog života stranaka zahteva, ili još ako to sud smatra apsolutno potrebnim iz razloga posebnih okolnosti slučaja kada bi javnost štetila interesima pravde, ipak, svaka presuda doneta u krivim stvarima ili građanskim stvarima biće javna, osim ako interes maloletnika zahteva da se postupak odloži ili ako se rasprava odnosi na braćne sporove ili na starateljstvo dece.

2. Za svako lice koje je optuženo za krivično delo pretpostavlja se da je nevino dok njegova krivica ne bude zakonski ustanovljena.

3. Svako lice koje je optuženo za krivično delo ima, uz potpunu ravnopravnost, prava bar na sledeće garantije:

- (a) da bude obavешteno u najkraćem roku, na jeziku koji razume i u pojedinostima, o prirodi i razlozima optužbe koja je podignuta protiv njega;
- (b) da raspoloži potrebnim vremenom i olakšicama u vezi s pripremanjem svoje odbrane i da opšti s braniocem koga ono bude izabralo;
- (c) da mu bude sućeno bez velikog zakašnjenja;
- (d) da prisustvuje raspravi i da se samo brani ili da ima branioca koga je izabralo; ako nema branioca, da bude obavешteno o svom pravu da ga ima i, svaki put kad to zahtevaju interesi pravde, da mu se dodeli branilac po službenoj dužnosti besplatno, ako nema mogućnosti da ga nagradi;
- (e) da sasluša ili da predloži da drugi saslušaju svedoke koji terete optuženog i da izdejstvuje dolazak i saslušanje svedoka odbrane pod istim uslovima kao i svedoka optužbe;
- (f) da dobije besplatno pomoć tumača ako ne razume ili ne govori jezik na kojem se vodi rasprava;
- (g) da ne bude prinućeno da svedoči protiv samoga sebe ili da prizna krivicu.

4. Postupak koji se primenjuje na mladiće koji nisu punoletni prema krivičnom zakonu vodiće se uzimajući u obzir njihove godine i o interesu njihovog prevaspitavanja.

5. Svako lice ograšeno krivim za počinjeno krivično delo ima pravo da zatraži da, shodno zakonu, viši sud ispita odluku o krivici i presudi.

6. Ako konačno izrećena krivična presuda bude docnije poništena ili ako je dato pomilovanje zbog toga što nova ili naknadno otkrivena činjenica dokazuje da se radilo o sudskoj grešci, lice koje je izdržalo kaznu na osnovu ove osude biće obeštećeno shodno zakonu, ukoliko se ne dokaže da je ono u potpunosti ili delimično krivo za neblagovremeno otkrivanje činjenice.

7. Niko ne može biti gonjen ili kažnjen zbog krivičnog dela u vezi kojeg je već bio oslobođen krivice ili osuđen pravosnažnom presudom prema zakonu i krivičnom postupku svake zemlje.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

lan 6 EKPS:

1. Svako, tokom odlučivanja o njegovim građanskim pravima i obavezama ili o krivini optužbi protiv njega, ima pravo na pravi i javnu raspravu u razumnom roku pred nezavisnim i nepristrasnim sudom, obrazovanim na osnovu zakona. Presuda se izriče javno, ali se štampa i javnost mogu isključiti s celog ili s dela suđenja u interesu morala, javnog reda ili nacionalne bezbednosti u demokratskom društvu, kada to zahtevaju interesi maloletnika ili zaštita privatnog života stranaka, ili u meri koja je, po mišljenju suda, nužno potrebna u posebnim okolnostima kada bi javnost mogla da naškodi interesima pravde.

2. Svako ko je optužen za krivino delo smatra se nevinim sve dok se ne dokaže njegova krivica na osnovu zakona.

3. Svako ko je optužen za krivino delo ima sledeća minimalna prava:

- (a) da u najkraćem mogućem roku, podrobno i na jeziku koji razume, bude obavešten o prirodi i razlozima za optužbu protiv njega;
- (b) da ima dovoljno vremena i mogućnosti za pripremanje odbrane;
- (c) da se brani lično ili putem branioca koga sam izabere ili, ako nema dovoljno sredstava da plati za pravnu pomoć, da ovu pomoć dobije besplatno kada interesi pravde to zahtevaju;
- (d) da ispituje svedoke protiv sebe ili da postigne da se oni ispituju i da se obezbedi prisustvo i saslušanje svedoka u njegovu korist pod istim uslovima koji važe za one koji svedoče protiv njega;
- (e) da dobije besplatnu pomoć prevodioca ako ne razume ili ne govori jezik koji se upotrebljava na sudu.

lan 7 EKPS:

1. Niko se ne može smatrati krivim za krivino delo izvršeno injenjem ili neinjenjem koje, u vreme kada je izvršeno, nije predstavljalo krivino delo po unutrašnjem ili međunarodnom pravu. Isto tako, ne može se izreći strožija kazna od one koja je bila propisana u vreme kada je krivino delo izvršeno.

2. Ovaj član ne utiče na suđenje i kažnjavanje nekog lica za injenje ili neinjenje koje se u vreme izvršenja smatralo krivim delom prema opštim pravnim načelima koja priznaju civilizovani narodi.

Protokol br. 7 uz EKPS:

lan 2

1. Svako ko je odlukom suda osuđen za krivino delo ima pravo da njegovu osudu ili kaznu preispita viši sud. Ostvarivanje ovog prava, uključujući i osnove za njegovo korišćenje, uređuje se zakonom.

2. Ovo pravo može trpeti izuzetke kada je reč o delima manjeg značaja, koja su određena zakonom, ili u slučajevima kada je licu u pitanju u prvom stepenu sudio najviši sud ili je bilo osuđeno na osnovu žalbe na oslobođajuću presudu.

lan 3

Ako je neko lice bilo pravnosnažnom presudom osuđeno zbog krivičnog dela i ako je kasnije njegova presuda bila ukinuta ili je bio pomilovan zbog toga što neka nova ili novootkrivena činjenica neosporno ukazuje da se radilo o sudskoj grešci, lice koje je pretrpelo kaznu kao posledicu takve osude dobija naknadu u skladu sa zakonom ili praksom dotične države, osim ako se ne dokaže da je ono u potpunosti ili delimično odgovorno za to što nepoznata činjenica nije blagovremeno otkrivena.

lan 4

1. Nikome se ne može ponovo suditi niti se može ponovo kazniti u krivičnom postupku u nadležnosti iste države za delo zbog koga je već bio pravnosnažno oslobođen ili osuđen u skladu sa zakonom i krivičnim postupkom te države.

2. Odredbe prethodnog stava ne sprečavaju ponovno otvaranje postupka u skladu sa zakonom i krivičnim postupkom date države, ako postoje dokazi o novim ili novootkrivenim činjenicama, ili ako je u ranijem postupku došlo do bitne povrede koja je mogla da utiče na njegov ishod.

3. Ovaj se član ne može staviti van snage na osnovu člana 15 Konvencije.

(Sl. list SCG (Međunarodni ugovori), br. 9/03)

4.6.1. Sudski sistem

U Srbiji postoje sudovi opšte nadležnosti i posebni sudovi. Zakonom o uređenju sudova iz 2001. godine i njegovim kasnijim izmenama¹⁶² postavljeni su temelji za reformisanje sudskog sistema, kojima je pored opštinskih i okružnih sudova ustanovljen i Apelacioni sud kao sud opšte nadležnosti, a kao posebni sudovi predviđeni su trgovinski sudovi, Upravni sud i prekršajni sudovi. Prema novom Ustavu, najviša sudska instanca u Srbiji je Vrhovni kasacioni sud (čl. 143, st. 4). Nije jasno zašto se ustavotvorac opredelio da najviši sud bude „kasacioni“. Utisak je da će ovaj sud, u stvari, imati kontinuitet sa Vrhovnim sudom, ali ostaje da se vidi da li će promena imena najviše sudske instance za sobom vući i promene u nadležnosti. Inače, prema Zakonu o uređenju sudova koji ustanovljava novi sistem sudova u Srbiji, trebalo je da Apelacioni sud bude sud druge instance, kako u odnosu na opštinske, tako i u odnosu na okružne sudove, što znači da je još pre donošenja novog Ustava predviđeno da se nadležnost Vrhovnog suda u ovom pogledu ograniči.

Rokovi za sprovođenje reforme utvrđene pomenutim Zakonom o uređenju sudova i njegovim izmenama više puta su pomerani, da bi najzad nejasnim i opštim odredbama Ustavnog zakona bilo omogućeno da se konstituisanje novih sudskih instanci ponovo odloži i time iznova ugrozi reforma sudskog sistema koja je neophodan uslov za poboljšanje sudske zaštite ljudskih prava.

¹⁶² *Sl. glasnik RS*, 63/01, 42/02, 17/03, 27/03, 29/04, 48/05, 101/05 i 46/06.

Postupci za krivi na dela organizovanog kriminala, za ratne zločine, kao i za dela visokotehnološkog kriminala vode se pred posebnim odeljenjima Okružnog suda u Beogradu.¹⁶³

4.6.2. Nezavisnost i nepristrasnost sudova

Ustav u članu 4 sadrži odredbe o podeli vlasti i o nezavisnosti sudske vlasti. Zakon o uređenju sudova sadrži odredbu kojom se izričito zabranjuje korišćenje javnog položaja, medija ili bilo koje javno istupanje kojim se utiče na sudski postupak, kao i svaki drugi uticaj na sud (čl. 6). Međutim, nezavisnost sudova ne zavisi toliko od ustavnih i zakonskih odredbi, koliko od same prakse.

4.6.2.1. *Izbor sudija.* – Ustav ustanovljava dva tela koja preuzimaju funkcije do sada postojećeg Visokog saveta pravosuđa.¹⁶⁴ To su Visoki savet sudstva, nadležan za izbor sudija, i Državno veće tužilaštva, nadležno za izbor zamenika javnih tužilaca.¹⁶⁵ Iako je Narodna skupština prema Ustavnom zakonu imala obavezu da „u toku drugog zasedanja nakon izbora Vlade uskladi sa Ustavom zakone koji se odnose na primenu odredaba Ustava na sudove i javna tužilaštva“ (čl. 5, st. 2), ovi zakoni nisu se našli na dnevnom redu tog zasedanja, i do kraja 2007. godine nisu usvojeni, pa samim tim ni pomenuta tela nisu počela sa radom tokom 2007. godine. Pošto se ni nacrti ovih zakona do kraja godine nisu pojavili u javnosti, gotovo je izvesno da ova obaveza iz Ustavnog zakona neće biti ostvarena.

Ovlašćenja Visokog saveta sudstva pri izboru sudija veća su od onih koja je imao Visoki savet pravosuđa, jer sudije samo pri prvom izboru, kada se biraju na tri godine, bira Narodna skupština na predlog Visokog saveta sudstva, a sledeći izbor, kad se sudije biraju na stalnu funkciju, u nadležnosti je Visokog saveta sudstva (čl. 147 Ustava). Ipak, Narodna skupština i dalje ima presudnu ulogu pri tom prvom izboru, koji je možda i najvažniji.

Pored toga, velike zamerke mogu se staviti na izbor članova u Visoki savet sudstva. Iako je to telo u kome većinu članova čine sudije, presudnu ulogu u formiranju Visokog saveta sudstva ipak ima Narodna skupština, jer ona bira 8 od 11 članova. Naime, u Visokom savetu sudstva članovi su ministar nadležan za pravosuđe, predsednik nadležnog odbora Narodne skupštine i predsednik Vrhovnog kasacionog suda kao članovi po položaju, a Narodna skupština bira preostalih 8 članova – 6 sudija i 2 ugledna pravnika (jedan advokat i jedan profesor) s najmanje 15 godina iskustva (čl. 153). Na ovaj način dovedena je u pitanje nezavisnost sudija u odnosu na druge grane vlasti. Kao što je primećeno u mišljenju Venecijanske komisije, na ovaj način se izbor sudija stavlja pod dvostruku kontrolu Skupštine – prvi korak gde dolazi do izražaja uticaj Narodne skupštine je što predloge daje Visoki

163 Vidi *Izveštaj 2005*, I.4.6.1.1.

164 O Visokom savetu pravosuđa vidi više u *Izveštaj 2005*, I.4.6.2.1.

165 Javne tužioce bira Narodna skupština na predlog Vlade.

savet sudstva koga je ta Skupština u ve ini izabrala, a zatim odluke po tim predlozima donosi opet ta ista Skupština.¹⁶⁶

Ustavom se ne predvi a reizbor sudija. Uz to, može se zaklju iti da je Ustav donet uz težnju da se obezbedi kontinuitet u odnosu na stari. Tome u prilog govori i injenica da je veliki trud uložen kako bi se novi Ustav usvojio po proceduri predvi enoj starim Ustavom. Ipak, Ustavnim zakonom predvi eno je da e se u roku od jedne godine od dana konstituisanja Visokog saveta sudstva vršiti izbor svih sudija (l. 7), što može da pokrene i pitanje ste enih prava, jer su sadašnje sudije u vreme izbora bile birane na neograni eno vreme. Nije jasno ni zašto je ovo rešenje usvojeno. Ako je namera bila da se iz pravosu a udalje sudije koje su je kompromitovale za vreme prethodnog režima trebalo je provesti postupak lustracije, koja, iako je bila predvi ena i zakonom, nikad nije sprovedena. Postupak ponovnog izbora svih sudija nosi sa sobom velike probleme, a ne postoje garancije da e izabrane sudije biti bolje od onih koje su trenutno na funkciji.¹⁶⁷ Naravno, vrlo je važno kako e sam postupak biti sproveden (kako e biti postavljeni kriterijumi za reizbor, ko e biti nadležan, kakve e pravne lekove sudije imati na raspolaganju).

4.6.2.2. *Stalnost sudijske funkcije.* – Prema Ustavu, sudije se prilikom prvog izbora biraju na tri godine, a po isteku tri godine vrši se ponovo izbor, ovaj put doživotno. Ove odredbe treba tuma iti tako da je prvi izbor na tri godine uslov za izbor u stalno zvanje, mada o ovome ne postoji izri ita odredba.¹⁶⁸

Rešenje usvojeno u Ustavu, koje može da dovede u pitanje nezavisnost sudija koje još nisu prošle izbor za stalnu funkciju, bilo je predvi eno i u vladinom Predlogu ustava. Odredbe tog predloga koje se odnose na pravosu e bile su podnete Venecijanskoj komisiji kako bi dala svoje mišljenje o njima. U mišljenju Venecijanske komisije ovo rešenje se kritikuje i isti e se da ukoliko se ono ipak usvoji, potrebno je pružiti dodatne garancije za nezavisnost sudija koje još uvek nisu izabrane za stalno. I pored negativnog mišljenja Venecijanske komisije, ovo rešenje ipak je usvojeno u novom Ustavu.¹⁶⁹ Venecijanska komisija je ipak, i pored ponovo izražene bojazni u pogledu nezavisnosti sudija koje su na probnom periodu, u Mišljenju o Ustavu pozdravila što je u tekstu Ustava usvojeno rešenje prema kome se sudije prvi put biraju na period od 3 godine, umesto na 5 godina, kako je bilo predvi eno u ranije komentarisanom Nacrtu Ustava, kao i to što ih sada za stalni izbor u zvanje bira Visoki savet sudstva, a ne Narodna skupština.¹⁷⁰

166 Vidi Evropska komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija), *Mišljenje o Ustavu Srbije*, Mišljenje br. 405/2006, CDL-AD(2007)004, 19. mart 2007. st. 70. Vidi i st. 65.

167 Zamerke na ideju o reizboru sudija dala je i Venecijanska komisija, *ibid.*, st. 72–74

168 Vidi M. Gruba , „Pravosu e u Predlogu novog ustava Srbije“, *Srpska pravna revija* br. 5 (2006, vanredno izdanje), str. 36–37.

169 Mišljenje Venecijanske komisije br. 349/2005, [http://www.venice.coe.int/docs/2005/CDL-AD\(2005\)023-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2005/CDL-AD(2005)023-e.asp).

170 Više o stavu Venecijanske komisije u pogledu probnog perioda na koji se biraju sudije vidi u Evropska komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija), *Mišljenje o Ustavu Srbije*, Mišljenje br. 405/2006, CDL-AD(2007)004, 19. mart 2007, st. 64.

4.6.2.3. *Prestanak sudijske funkcije.* – Ustav propisuje da sudiji funkcija prestaje na njegov zahtev, nastupanjem zakonom propisanih uslova, razrešenjem i ako ne bude izabran na stalnu funkciju (1. 148, st. 1). Ustav ne predviđa razloge za razrešenje, već ostavlja da oni budu određeni zakonom, čime se umanjuje zaštita sudija u odnosu na zakonodavnu vlast.¹⁷¹

4.6.2.4. *Princip nepremestivosti.* – Ustav garantuje tzv. princip nepremestivosti sudije (1. 150 Ustava i 1. 2, st. 2 i 1. 16 Zakona o sudijama).

Sudija može biti premešten ili upućen u drugi sud samo ako se sa tim saglasi. Saglasnost se izuzetno ne traži ako sud za koji je izabran bude ukinut ili mu bude ukinut pretežni deo nadležnosti.

4.6.2.5. *Izuzeci.* – Kao garantija nepristrasnosti suda, u pravu Srbije predviđeno je više razloga zbog kojih se sudija može izuzeti iz postupka. Razlozi za izuzete uglavnom se odnose na sukob interesa. Izuzete traži sam sudija, a mogu ga tražiti i stranke. O zahtevu za izuzete odlučuje predsednik suda.¹⁷²

4.6.2.6. *Kontrola i zaštita.* – Izmenama Zakona o sudijama od 2004. osnovan je Nadzorni odbor u Vrhovnom sudu Srbije, koji ima zadatak da kontroliše sudske predmete i da procenjuje ne samo ažurnost rada, već i kvalitet rada sudije u toku postupka. Ako utvrdi da je sudija nesavesno ili nestružno vršio dužnost, Nadzorni odbor pokreće postupak za njegovo razrešenje. Nadzorni odbor sastoji se od pet sudija Vrhovnog suda, koji se biraju na četiri godine.

Zakon o sudijama uvodi institut pritužbe, koju sudija može da podnese ako smatra da je neko njegovo pravo povređeno, a nije obezbeđena druga zaštita. Pritužba se podnosi Velikom personalnom veću.¹⁷³

Ustavom je predviđeno da sudija može uložiti žalbu protiv odluke Visokog saveta sudstva Ustavnom sudu, u slučajevima propisanim zakonom (1. 155).

Ministarstvo pravde ima preveliki uticaj u upravljanju pravosućem. Jedan od ciljeva vladine Nacionalne strategije reforme pravosućja¹⁷⁴ jeste i administrativno osamostaljevanje sudova u odnosu na Ministarstvo pravde. Međutim, reforma pravosućja, bar u ovom segmentu, još nije sprovedena.

4.6.2.7. *Nespojivost.* – Sudijama se zabranjuje političko delovanje, a zakonom se određuje koje su druge funkcije, poslovi ili privatni interesi nespojivi sa sudijskom funkcijom (1. 152 Ustava). Iako se može smatrati pozitivnom zabrana sudijama da budu članovi političkih stranaka, formulacija „političko delovanje“ je

171 O postupku za razrešenje sudija vidi *Izveštaj 2005*, I.4.6.2.2.

172 Vidi više *Izveštaj 2006*, I.4.6.2.5.

173 O Velikom personalnom veću vidi *Izveštaj 2005*, I.4.6.2.2.

174 Tekst Nacionalne strategije dostupan je na internet stranici Vlade Srbije, http://www.srbija.sr.gov.yu/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678.

suviše uopštena i ostavlja široke mogućnosti za tumačenje, a samim tim i zloupotrebu.

Zakon o sudijama (l. 27) zabranjuje sudijama da budu na dužnosti u organima koji donose ili izvršavaju propise, da budu članovi političkih stranaka, da se bave bilo kojim javnim ili privatnim plaćenim poslom i da pružaju pravne usluge ili savete uz naknadu, kao i druge službe, poslove i postupke koji su u suprotnosti s dostojanstvom i nezavisnošću sudija ili koji štete ugledu suda, što procenjuje Vrhovni sud Srbije. Sudija može da se bez njegovog odobrenja bavi naučnom i stručnom delatnošću, uz naknadu.

4.6.2.8. *Pravo na slučajnu dodelu predmeta.* – U skladu sa Preporukom komiteta ministara Saveta Evrope,¹⁷⁵ Zakon o sudijama propisuje da se predmeti dodeljuju isključivo na osnovu oznake i broja predmeta, prema redosledu koji se unapred utvrđuje za svaku kalendarsku godinu. Izričito se propisuje da redosled predmeta ne zavisi od ličnosti stranaka i okolnosti predmeta (l. 21).

4.6.3. Pravičnost postupka

Pravičnost podrazumeva različite garancije, među kojima su naročito pravo na pristup sudu, usmenost i kontradiktornost rasprave i donošenje odluke u razumnom roku.

Pravo na pristup sudu nije izričito predviđeno ni u EKPS ni u PGP, ali je ono ugrađeno u odredbe koje garantuju pravo na pravičnost suđenja.¹⁷⁶

Ustav Srbije garantuje svakome pravo na jednaku zaštitu prava u postupku pred sudom, drugim državnim organima, imaočima javnih ovlašćenja i organima autonomne pokrajine i jedinica lokalne samouprave, kao i pravo na žalbu ili drugo pravno sredstvo protiv odluke kojom se rešava o njegovom pravu, obavezi ili na zakonu zasnovanom interesu (l. 36). Međutim, nije dovoljno da se pravo na pristup sudu samo proklamuje. Tako je, ako je pomoćnik advokata neophodna kako bi se pristup sudu zaista i omogućio, država dužna da je obezbedi.¹⁷⁷ Još jedan problem predstavlja imunitet pojedinih lica, koji ponekad može dovesti do kršenja prava na pristup sudu.¹⁷⁸

Pravo na pristup sudu može biti otežano ili čak onemogućeno suviše visokim sudskim taksama. Mada se te takse u Srbiji ne smatraju visokim u poređenju s taksama u drugim zemljama regiona, s obzirom na loš ekonomski položaj stanovništva

175 Preporuka Komiteta ministara Saveta Evrope o nezavisnosti, efikasnosti i ulozi sudija, br. R (94) 12.

176 Vidi *Golder protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, App. No. 4451/70 (1975).

177 Vidi *Airey protiv Irske*, ECHR, App. No. 6289/73 (1979), st. 26.

178 Vidi *Osman protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, App. No. 23452/94 (1998) i *Ashingdane protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, App. No. 8225/78 (1985). U pogledu imuniteta narodnih poslanika vidi Evropska komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija), *Mišljenje o Ustavu Srbije*, Mišljenje br. 405/2006, CDL-AD(2007)004, 19. mart 2007, st. 54.

ak i one mogu ugroziti pravo na pristup sudu.¹⁷⁹ Ovaj se problem može rešiti putem ustanove siromaškog prava.

Poštovanje prava na pristup sudu se mora obezbediti i u toku parni nog postupka ograničavanjem arbitrnosti sudova i sudija u pogledu prekida postupka. U novom Zakonu o parni nom postupku ne stoji više odredba da sud može odrediti prekid postupka ako odluka o tužbenom zahtevu zavisi od toga da li je u injen pri-vredni prestup ili krivi no delo za koje se goni po službenoj dužnosti, ko je u inilac i da li je on odgovoran. U praksi su sudovi po pravilu prekidali gra anski postupak kada se paralelno vodio krivi ni postupak iz istog injeni nog osnova. Prekidi bi trajali i po nekoliko godina i onemogu avali efikasno okon anje gra anskog po-stupka.

Jedan od najvažnijih elemenata koje zahteva garantija pravi nosti su enja je kontradiktornost postupka (*audiatur et altera pars*). Prema ZKP, okrivljeni ima pravo „da se izjasni o svim injenicama i dokazima koji ga terete i da iznese sve inje-nice i dokaze koji mu idu u korist“ (l. 5, st. 4 ZKP). Ovo na elo je razra eno u nizu odredbi.

Propisno sastavljena optužnica mora se bez odlaganja dostaviti okrivljenom, a ako se nalazi u pritvoru u roku od 24 sata po prijemu (l. 292, st. 1 ZKP). Isti smisao ima i odredba lana 397 ZKP o obaveznom dostavljanju primerka žalbe protivnoj strani na odgovor. Nepoštovanje ovih odredbi predstavlja bitnu povredu krivi nog postupka.

Princip kontradiktornosti predvi en je i u novom Zakonu o prekršajima (l. 81).

U parni nom postupku ovaj princip je predvi en u lanu 5 ZPP u kome se kaže da e sud svakoj stranci pružiti mogu nost da se izjasni o zahtevima, predlozi-ma i navodima protivne strane, a samo izuzetno kada je to zakonom odre eno, sud je ovlaš en da o zahtevu odlu i i ako protivnoj strani nije bila pružena mogu nost da se izjasni. To se pre svega odnosi na donošenje odluka o privremenim merama u kom postupku se princip hitnosti stavlja iznad principa kontradiktornosti.

4.6.4. Suđenje u razumnom roku

Donošenje odluke u razumnom roku jedan je od klju nih elemenata prava na pravi no su enje. Prilikom procene da li je postupak okon an u razumnom roku u obzir se uzimaju složenost slu aja, ponašanje optuženog, odnosno strane u postupku (da li je sama prouzrokovala kašnjenje), kao i interes podnosioca da se postupak što pre okon a. Posebno se brzina u postupanju o ekuje u krivi nim postupcima, kao i u parnicama koje se ti u starateljstva nad decom, radnih sporova, sporova u vezi sa fizi kim povredama i uopšte u slu ajevima kada je brzina od suštinskog zna aja,

179 Vidi *Kompatibilnost jugoslovenskog zakonodavstva sa odredbama Evropske konvencije o ljud-skim pravima*, SE, Savezno ministarstvo pravde, 2002, str. 128.

kao što je to, na primer, u slučaju kada lice zaraženo HIV-om putem transfuzije krvi povede postupak za naknadu štete.¹⁸⁰

Ustav propisuje da svako ima pravo da nezavisan, nepristrasan i zakonom ustanovljen sud pravi i u *razumnom roku* raspravi i odluči o njegovim pravima, obavezama i o optužbama protiv njega (l. 32, st. 1). Prema ZKP, okrivljeni ima pravo da u najkraćem roku bude izveden pred sud i da mu bude suđeno bez bilo kakvog neopravdanog odlaganja (l. 12, st. 1). ZKP (l. 12, st. 2), ZPP (l. 10) i Zakon o prekršajima (l. 83) propisuju da sud ima obavezu da nastoji da se postupak sprovede bez odugovlačenja i da onemogući svaku zloupotrebu prava koja pripadaju licima koja učestvuju u postupku. Ovo načelo razrađeno je u nizu odredbi ZKP. Zakon o sudijama uvodi dužnost sudije da predsednika suda obaveštava o razvoju postupka u vremenu.

Novi ZPP donet je da bi se obezbedila i unapredila efikasnost pravosuđa i uvodi mnoge novine bitne za racionalizaciju procedure, kao što je npr. smanjenje broja ročišta, preciziranje rokova za dostavljanje tužbe na odgovor, za odgovor na tužbu i za zakazivanje pripremnog ročišta, nalaže obezbeđivanje svih dokaza uz tužbu, odnosno do zaključenja pripremnog ročišta itd. Za nepoštovanje procesne discipline ZPP predviđa visoke novčane kazne i to ne samo za stranke, zakonske zastupnike, punomoćnike i veštace, već i za treća lica koja ometaju preduzimanje parničnih radnji van ročišta (l. 181).

Svi novi procesni zakoni u Srbiji predviđaju instruktivne rokove koji obavezuju sudije i administrativno osoblje.

Porodični zakon takođe predviđa hitnost postupka u vezi sa porodičnim odnosima vezanim za dete ili roditelje koji vrše roditeljsko pravo (l. 204).

U rešavanju problema vezanih za suđenje u razumnom roku pomoći će i Zakon o mirnom rešavanju radnih sporova,¹⁸¹ a i Zakon o posredovanju – medijaciji¹⁸² koji reguliše mirno rešavanje i drugih vrsta sporova. Svrha ovih zakona je da se stranama u sporu omogući da uz manje troškova i za daleko manje vremena reše sporne odnose mimo sudske procedure u jednom neformalnom postupku u kome suprotstavljene strane donose same odluku putem pregovora u kojima im pomaže treća neutralna osoba. Namera zakonodavca je bila i da se broj slučajeva koji se rešavaju pred sudovima smanji, kako bi se sudovima omogućilo da budu efikasniji.

4.6.5. Javnost rasprave i javnost presude

Novi Ustav Srbije, kao i stari, garantuje javnost rasprave pred sudom (l. 32), ali, za razliku od Povelje o ljudskim i manjinskim pravima, ne garantuje izričito javnost prilikom objavljivanja presude.

180 Vidi *X. protiv Francuske*, ECHR, App. No. 18020/91 (1992), stavovi 47–49.

181 *Sl. glasnik RS*, 125/04.

182 *Sl. glasnik RS*, 18/05.

U Ustavu su taksativno nabrojani slu ajevi u kojima se, u skladu sa zakonom, može isklju iti javnost – radi zaštite interesa nacionalne bezbednosti, javnog reda i morala u demokratskom društvu, kao i radi zaštite interesa maloletnika ili privatnosti u esnika u postupku, u skladu sa zakonom, pa se postavlja pitanje koliko su važe i zakoni u ovom pogledu u skladu s Ustavom, jer kao osnov za isklju enje, pored navedenih, predvi aju npr. i uvanje tajne. Ovo je, u stvari, propust ustavopisca, jer kako je Ustav stariji od zakona, prema postoje im odredbama to bi zna ilo da se javnost ne može isklju iti kad je to potrebno npr. radi uvanja tajne, što svakako nije dobro rešenje.¹⁸³

U krivi nom i gra anskom postupku važi opšte pravilo da su glavni pretres odnosno glavna rasprava javni i da im mogu prisustvovati punoletna lica (l. 316 ZKP; l. 307 ZPP; l. 209 ZOP). Prema ZKP, sud može, po službenoj dužnosti ili na predlog stranaka, isklju iti javnost s glavnog pretresa ako je to potrebno radi uvanja tajne, javnog reda, zaštite morala, zaštite interesa maloletnika ili zaštite li nog ili porodi nog života okrivljenog ili ošte enog, a novi ZKP uvodi još jedan osnov – otklanjanja ozbiljne opasnosti po život ili telo stranaka, ošte enog, branio-ca, svedoka ili drugih lica (l. 317). Ovi osnovi su opšte gledano u skladu s me unarodnim standardima. U postupku prema maloletnicima javnost se uvek isklju uje (l. 75 Zakona o maloletnim u iniocima krivi nih dela i krivi nopravnoj zaštiti maloletnih lica¹⁸⁴). Novi Zakon o prekršajima propisuje isklju enje javnosti ako to zahtevaju opšti interesi ili razlozi morala i kada se postupak vodi protiv maloletnika (l. 209). Isklju enje javnosti na glavnom pretresu protivno zakonu predstavlja bitnu povredu odredbi krivi nog i parni nog postupka i osnov je za žalbu na presudu (l. 392, st. 1, t. 4 ZKP; l. 361, st. 2, t. 11 ZPP).

ZPP predvi a da se u parni nom postupku javnost može isklju iti „za celu glavnu raspravu ili jedan njen deo ako to zahtevaju interesi uvanja službene, poslovne ili li ne tajne, interesi javnog reda ili razlozi morala“ (l. 308, st. 1 ZPP). Javnost se može isklju iti i kada se merama za održavanje reda ne bi moglo obezbediti nesmetano održavanje rasprave (l. 308, st. 2 ZPP).

U skladu s lanom 6, st. 1 EKPS, ZKP i ZPP propisuju da se izreka presude mora uvek javno pro itati, bez obzira da li je tokom postupka javnost bila isklju ena (l. 381, st. 4 ZKP; l. 340, st. 3 ZPP). Ustav uopšte ne propisuje da e se presude javno objavljivati, što je neshvatljiv propust, posebno kada se ima u vidu da EKPS ak ne predvi a nikakve izuzetke u ovom pogledu.¹⁸⁵ Prema ZKP i ZPP sa-

183 Vidi M. Gruba , „Pravosu e u Predlogu novog ustava Srbije“, *Srpska pravna revija* br. 5 (2006, vanredno izdanje), str. 34.

184 *Sl. glasnik RS*, 85/05.

185 Ipak, kada je re o odstupanju od pravila javnog saopštavanja presude, treba imati u vidu praksu Evropskog suda za ljudska prava, a ne samo tekst Konvencije, koji ne predvi a izuzetke od javnog izricanja presude. Naime, u nekoliko navrata Sud je naglasio da su okolnosti slu aja presudne i da u skladu s predmetom i svrhom lana 6, st. 1, tj. obezbe ivanjem pravi nog su-enja, treba ceniti da li je zadovoljen zahtev javnosti rasprave (vidi *Sutter protiv Švajcarske*, ECHR, App. No. 8209/78 (1984), st. 33; za postupke prema maloletnicima vidi *B. i P. protiv*

opštavanje razloga presude zavisi od toga da li je javnost bila isključena; ako jeste, veće odlučiti da li je isključiti javnost prilikom objavljivanja razloga presude (čl. 381, st. 4 ZKP; čl. 340, st. 3 ZPP).

ZKP poznaje još jedan izuzetak od pravila da optuženi ima pravo na javno suđenje. Naime, kod nekih lakših krivičnih dela (dela kažnjivih novčanom kaznom kao osnovnom kaznom ili kaznom zatvora do 3 godine) sudija može odlučiti bez održanog suđenja, a po zahtevu javnog tužioca (čl. 460 ZKP). Okrivljeni može osporavati ovu odluku i, ako po njegovom prigovoru bude pozitivno rešeno, zakazati se javno suđenje. Ova norma je u skladu s Preporukom Saveta Evrope o pojednostavljenju krivičnog prava iz 1983.¹⁸⁶

Upravni spor se odvija na zatvorenoj sednici, a samo izuzetno javno (čl. 32 Zakon o upravnim sporovima¹⁸⁷). Ovo nije u skladu s pravom na javnu raspravu iz člana 6, st. 1 EKPS. Prilikom ratifikacije EKPS, Srbija i Crna Gora stavila je odgovarajuću rezervu.

4.6.6. Garantije optuženima za krivična dela¹⁸⁸

Evropski sud za ljudska prava uspostavio je kriterijume na osnovu kojih se može utvrditi da li neka optužba spada u „krivične“.¹⁸⁹ Pre svega, ako je domaće im pravom optužba klasifikovana kao krivična, član 6 EKPS automatski se primenjuje. Međutim, to ne znači da država može da izbegne obaveze koje proističu iz člana 6 tako što je jednostavno odlučiti da se pojedina dela po domaćem pravu ne smatraju krivičnim.¹⁹⁰ Pored klasifikacije prema domaćem pravu, priroda dela i oštrina kazne utiču na određivanje optužbe kao krivične.¹⁹¹

U pravu Srbije postoje tri vrste kažnjivih dela. To su krivična dela, prekršaji i privredni prestupi.

Dok za krivična dela nije sporno da predstavljaju krivične optužbe u smislu međunarodnih standarda, prekršaji predstavljaju posebnu ustanovu delom kaznene,

Ujedinjenog Kraljevstva, ECHR, App. No. 36337/97 i 35974/97 (2001)). Ako ne bi postojali izuzeci od obaveze javnog izricanja presude, svrha člana 6 ne bi bila ispunjena onda kada je javnost bila isključena u raspravi pred sudom.

186 Vidi *Kompatibilnost jugoslovenskog zakonodavstva sa odredbama Evropske konvencije o ljudskim pravima*, SE, Savezno ministarstvo pravde, 2002, str. 139.

187 *Sl. list SRJ*, 46/96.

188 O zaštiti maloletnika u krivičnom postupku i o Zakonu o maloletnim i inicijama krivičnih dela i krivičnoj zaštiti maloletnih lica vidi I.4.15.3.3. i vidi *Izveštaj 2006*, I.4.15.3.3.

189 Ovi kriterijumi prvi put su uspostavljeni u predmetu *Engel i ostali protiv Holandije*, ECHR, App. No. 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72 i 5370/72 (1974), a kasnije u praksi.

190 *Ibid.*, st. 81.

191 Da bi se norma smatrala krivičnom, treba da ima opšte dejstvo i da njom propisana sankcija ima kaznenu i vaspitnu svrhu. Vidi *Kompatibilnost jugoslovenskog zakonodavstva sa odredbama Evropske konvencije o ljudskim pravima*, SE, Savezno ministarstvo pravde, 2002, str. 130; N. Mole i C. Harby, *Pravo na pravično suđenje*, Savet Evrope, Beograd, 2003, str. 30–35; V. Dimitrijević, „*emu nas u međunarodni sudovi za ljudska prava*“, *Reč*, 2004, str. 85 i dalje.

a delom administrativne prirode. Zbog neusaglašenosti s meunarodnim standardima, Srbija i Crna Gora je prilikom ratifikacije EKPS stavila odgovaraju u rezervu.

Novi Zakon o prekršajima treba da otkloni veinu dosadašnjih nedostataka, pre svega time što odredjuje da se ubuduće za postupanje u prekršajnim predmetima biti nadležan sud. Za pojedine prekršaje se i dalje biti nadležan organ uprave, što je opravdano, jer nije neophodno pokretati sudsku mašineriju za svaki prekršaj. Tako, opravdano je organu uprave dodeliti nadležnost za dela koja pre spadaju u administrativnu sferu, dok bi nadležnost morala pripadati sudovima u sluajevima kada se odluje o optužbama koje se pre imaju smatrati krivim. Problem je, meutim, što se prema Zakonu kao kriterijum za dodeljivanje nadležnosti organu uprave uzima injenica da li je za prekršaj u pitanju propisana samo novana kazna. Naime, kako novane kazne predviene za prekršaje imaju za svrhu kažnjavanje, a ne naknadu materijalne štete, i kreuje se u rasponu koji se donekle podudara s onim iz krivnog zakona, prema kriterijuma Evropskog suda bar neki od prekršaja koji se kažnjavaju samo novano mogli bi pre da spadaju u domen krivnog nego upravnog prava i za njih bi trebalo da bude nadležan sud.

Isti problemi postoje i u vezi s privrednim prestupima. Privredni prestupi su povrede pravila o privrednom i finansijskom poslovanju koje mogu prouzrokovati teže posledice. Meutim, iako su po svojoj prirodi kažnjiva dela, za njih nisu nadležni krivni, ve privredni sudovi, a sam postupak regulisan je Zakonom o privrednim prestupima,¹⁹² a ne ZKP. Zakon o privrednim prestupima predviđa primenu nekih odredbi ZKP, meutim, one nisu dovoljne da pruže svu zaštitu predvienu lanom 6 EKPS.

4.6.6.1. Pretpostavka nevinosti. – Pretpostavka nevinosti za posledicu ima da je okrivljeni oslobođen tereta da dokazuje da nije kriv, a sud se obavezuje da, ako nije s izvesnoš u utvrdio krivicu, postupi onako kako je povoljnije za okrivljenog. Ustav i ZKP u skladu su s meunarodnim standardima. Oni predviđaju da se svako smatrati nevinim dok se njegova krivica ne utvrdi pravnosnažnom odlukom nadležnog suda (l. 34, st. 3 Ustava; l. 3, st. 1 ZKP). ZKP na elo *in dubio pro reo* svrstava u osnovna na ela (l. 4).

ZKP, u skladu sa evropskim standardima,¹⁹³ predviđa da nije samo sud u obavezi da poštuje pretpostavku nevinosti, ve da i svi državni organi, sredstva javnog obaveštavanja, udruženja građana, javne ličnosti i druga lica imaju obavezu da svojim javnim izjavama ne vređaju prava okrivljenog (l. 3, st. 2 ZKP). Novi ZKP, za razliku od trenutno važećeg, predviđa i sankcije u sluaju da se ova obaveza prekrši (l. 3, st. 3–6 novog ZKP)

4.6.6.2. Obaveštenje o optužbi, bez odlaganja i na jeziku koji optuženi razume. – Ustav u lanu 33 garantuje svakome ko je okrivljen za krivno delo pravo da

192 Sl. list SFRJ, 4/77, 36/77, 14/85, 10/86, 74/87, 57/89 i 3/90; Sl. list SRJ, 27/92, 16/93, 31/93, 41/93, 50/93, 24/94, 28/96 i 64/01.

193 Vidi *Alleten de Ribemont protiv Francuske*, ECHR, App. No. 15175/89 (1995).

u najkra em roku bude obavešten o prirodi i razlozima dela za koje se tereti, kao i dokazima prikupljenim protiv njega, posebno i na jeziku koji razume.

Prema ZKP, koji posebno reguliše ovo pravo, okrivljeni mora biti obavešten o krivi nom delu koje mu se stavlja na teret i o dokazima na kojima je zasnovana optužba ve na prvom saslušanju (l. 5, st. 2 i l. 95, st. 2). Tako e, kad policija prilikom prikupljanja obaveštenja oceni da gra anin koga saslušava može biti osumnji eni, dužna je da ga obavesti da se smatra osumnji enim, o delu za koje se tereti i osnovama sumnje (l. 260, st. 1).

Ako javni tužilac donese rešenje o sprovo enju istrage, u njemu se navode opis dela iz kojeg proizilaze njegova zakonska obeležja, zakonski naziv krivi nog dela i dokazi iz kojih proizilazi osnovana sumnja (l. 273, st. 4).

Optužnica se „dostavlja okrivljenom koji je na slobodi bez odlaganja, a ako se nalazi u pritvoru, u roku od 24 sata po prijemu“ (l. 292, st. 1). Optužnica mora da sadrži, izme u ostalog, opis dela i okolnosti koje bliže odre uju krivi no delo, kao i predlog o dokazima koje treba izvesti na glavnom pretresu (l. 289, st. 1).

Obaveštenje o optužbi garantovano je i u prekršajnom postupku (l. 85, st. 2 i l. 86 ZOP).

4.6.6.3. Dovoljno vremena i mogućnosti za pripremu odbrane i pravo na kontakt s braniocem. – Obaveza osiguranja dovoljnog vremena za pripremanje odbrane okrivljenom predstavlja jedno od osnovnih na ela ZKP (l. 5, st. 5). Me u tim, minimalni rokovi koje ZKP predvi a za pripremanje odbrane isuviše su kratki (u redovnom postupku „dovoljno vremena (...), a najmanje osam dana,“ odnosno za teža krivi na dela najmanje petnaest dana – l. 311, st. 3; u skra enom postupku „dovoljno vremena, a najmanje osam dana“ – l. 453, st. 3 ZKP). Ukoliko tužilac podnese novu optužnicu u toku glavnog pretresa, sudsko ve e je u obavezi da optuženom i njegovom braniocu ostavi dovoljno vremena za pripremanje valjane odbrane (l. 365, st. 2). S druge strane, ako je optužnica samo usmeno izmenjena, ostavljanje vremena odbrani nije obaveza suda. Tako e, treba naglasiti da se osiguranje dovoljnog vremena za spremanje odbrane ne odnosi i na ispitivanje okrivljenog u prethodnom postupku, gde se izme u obaveštenja o delu i osnovima optužbe i ispitivanja ne ostavlja nikakav razmak vremena. Naime, po ZKP okrivljeni ima pravo da pro ita krivi nu prijavu *neposredno* pre prvog saslušanja (l. 95, st. 4 ZKP).

Kada je re o drugostepenom postupku, iako ne postoji posebna odredba u ZKP, sudska praksa zauzela je stav da žalbeni „sud prilikom upu ivanja obaveštenja o sednici ve a ... mora voditi ra una da se strankama ostavi dovoljno vremena da se pripreme za sednicu“. Nedostatak delimi no otklanja i odredba lana 397 ZKP o obavezi dostavljanja žalbe protivnoj stranci i mogu nosti podnošenja odgovora u roku od 8 dana.

Iznete garantije sadržane su i u novom Zakonu o prekršajima (l. 85, st. 1, 3 i 4, l. 108 i 109).

4.6.6.4. *Zabrana suđenja u odsustvu i pravo na odbranu.* – Ustav propisuje da svako ko je okrivljen za krivi no delo, a dostupan je sudu, ima pravo da mu se sudi u njegovom prisustvu i da ne može biti kažnjen ako mu se ne omogu i prethodno da bude saslušan i da se brani (l. 33, st. 4).

Prema ZKP, su enje *in absentia* je dopušteno samo izuzetno, i to onda kada je do odsustva došlo krivicom optuženog, na primer, ako je on „u bekstvu ili ina e nije dostižan državnim organima, a postoje naro ito važni razlozi da mu se sudi iako je odsutan“ (l. 328, st. 1; za skra eni postupak vidi l. 456). Osim toga, okrivljeni kome se sudi u odsustvu mora imati branioca, im se donese rešenje o su enju u odsustvu (l. 71, st. 3). Na zahtev lica koje je osu eno u odsustvu ili njegovog branioca, krivi ni postupak e se ponoviti (l. 432, st. 1 ZKP). U ovom delu propisi Srbije su u skladu s me unarodnim standardima.

Ustav garantuje pravo na odbranu (l. 33), koje je bliže regulisano ZKP. Cilj Ustavom zajem enog prava na odbranu je da se okrivljenom obezbedi mogu nost da dobija odgovaraju u pravnu pomo tokom itavog postupka. Pravo okrivljenog da se sam brani nije apsolutno pravo.¹⁹⁴ Okrivljeni može sam da se brani samo onda kada zakon nije predvideo da je odbrana obavezna. U svakom slu aju, sud ima obavezu da ga obavesti da ima pravo na branioca (l. 5, 260, st. 1 i l. 263, st. 1).

Sud je dužan da okrivljenom dodeli postavljenog branioca u dva slu aja: kada je re o obaveznoj odbrani a okrivljeni nije uzeo branioca i kada se okrivljeni koristi siromaškim pravom. Zakon izri ito nabraja slu ajeve u kojima okrivljeni mora da ima branioca, i od kog momenta u postupku: ako je nem, gluv ili nesposoban da se sam uspešno brani ili se postupak vodi zbog krivi nog dela za koje se može izre i kazna zatvora preko deset godina ili teža kazna okrivljeni mora imati branioca ve prilikom prvog saslušanja; ako se okrivljenom sudi u odsustvu, im se donese rešenje o su enju *in absentia*; ako je okrivljenom odre en pritvor, on mora imati branioca od trenutka kada mu je pritvor odre en i dok je u pritvoru (l. 71, st. 1 do 3 ZKP). Umesto branioca postavljenog po službenoj dužnosti, okrivljeni uvek može uzeti drugog branioca (l. 73, st. 1 ZKP). Osim toga, predsednik suda može razrešiti postavljenog branioca koji neuredno izvršava dužnost.¹⁹⁵ Što se siromaškog prava ti e, Ustav izri ito garantuje pravo na besplatnu pravnu pomo okrivljenom koji ne može da snosi troškove branioca, ako to zahteva interes pravi nosti, u skladu sa zakonom (l. 33, st. 3).

ZKP predvi a da se okrivljenom koji prema svom imovnom stanju ne može snositi troškove odbrane na njegov zahtev postavlja branilac, kada se postupak vodi za krivi no delo za koje je propisana kazna zatvora preko 3 godine ili ako to zahtevaju interesi pravi nosti (l. 72).

194 Vidi *Croissant protiv Nemačke*, ECHR, App. No. 13611/88 (1992).

195 Ovo je u skladu s praksom Evropskog suda za ljudska prava, kojom je utvr eno da se od vlasti zahteva ne samo da obezbede odbranu, ve i da ta odbrana bude delotvorna, a u slu aju da postavljeni branilac ne pruža delotvorno zastupanje, od vlasti se zahteva da intervenišu. Vidi *Kamasinski protiv Austrije*, ECHR, App. No. 9783/82 (1989) i *Artico protiv Italije*, ECHR, App. No. 6694/74 (1980).

ZKP proširuje pravo na angažovanje branioca i na osumnji enog. Tako, osumnji eni koji je pozvan od strane policije radi prikupljanja obaveštenja (1. 260, st. 1) ima pravo da bude pou en o svojim pravima što podrazumeva i pravo na branioca.

Posle donošenja rešenja o sprovo enju istrage ili posle neposrednog podizanja optužnice, a i pre toga, ako je osumnji eni saslušan po odredbama o saslušanju okrivljenog, branilac ima pravo da razmatra spise i da razgleda prikupljene predmete koji služe kao dokaz (1. 74, st. 1). Prema ZKP omogu eno je braniocu da neposredno pre prvog saslušanja osumnji enog pro ita krivi nu prijavu i zahtev za sprovo enje istrage (1. 74, st. 3).

Što se samog okrivljenog ti e, njemu e se, ako to zahteva, omogu iti da neposredno pre prvog saslušanja pro ita krivi nu prijavu, odnosno obaveštenje o krivi nom delu (1. 95, st. 4), ali pošto ih pro ita, nije mu dozvoljeno da razgovara sa svojim braniocem do saslušanja, ime se ograni ava pravo okrivljenog na odbranu.

Posebno se reguliše nadzor nad vo enjem razgovora osumnji enog/okrivljenog i branioca. Branilac ima pravo na poverljiv razgovor s osumnji enim koji je lišen slobode i pre nego što je osumnji eni saslušan, kao i s okrivljenim koji se nalazi u pritvoru. Kontrola ovog razgovora pre prvog saslušanja i tokom istrage dopuštena je samo posmatranjem, ali ne i slušanjem (1. 75, st. 2 ZKP). Kada se završi istraga ili kad se optužnica podigne bez sprovo enja istrage, okrivljenom se ne može zabraniti da se slobodno i bez nadzora dopisuje i razgovara sa svojim braniocem (1. 75, st. 5 ZKP).

Pošto zadovoljavaju e regulišu pravo odbrane na pristup svim materijalnim dokazima i bezuslovnu obavezu tužioca da joj sve dokaze stavi na uvid, kao i kontakt okrivljenog i branioca, ove odredbe su u skladu sa standardima EKPS.¹⁹⁶

Novi Zakon o prekršajima garantuje pravo na odbranu u lanu 85. Odbrana se može izneti i u pisanoj formi (1. 177) ako sud ili organ uprave koji vodi prekršajni postupak na e, s obzirom na zna aj prekršaja i podataka kojima raspolaže, da neposredno usmeno saslušanje nije potrebno. Sud može da odlu i da pretres održi u odsustvu okrivljenog koji je uredno pozvan ako je on ve saslušan, a sud na e da njegovo prisustvo nije neophodno (1. 208). Pravo na branioca je garantovano u odredbama lanova 109 i 167 ZOP.

4.6.6.5. Pravo na pozivanje i ispitivanje svedoka. – Okrivljeni mora imati mogućnost da pozove i ispita svedoke za koje smatra da su relevantni za njegovu odbranu. Tako e, okrivljenom se mora omogu iti da ispita svedoke optužbe. ZKP predvi a da tokom itavog postupka okrivljeni može zahtevati da se pozovu novi svedoci ili veštaci ili da se pribave drugi novi dokazi (1. 353, st. 3, 1. 364, st. 1, 1. 312 ZKP i 1. 211 ZOP). Ako se svedok saslušava van samog su enja, stranke i

196 Vidi odluku Evropskog suda u predmetu *Edwards protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, A 247 B, 1992, st. 36.

ošte eni obavesti e se o vremenu i mestu saslušavanja (l. 359, st. 3 ZKP). Kad je u pitanju saslušavanje svedoka tokom pripreme glavnog postupka, ZKP pravo stranaka da budu obavestene o vremenu i mestu saslušavanja vezuje za uslov da „hitnost postupka“ to dopušta (l. 313, st. 4).

ZKP navodi i slu ajeve kada je mogu e na glavnom pretresu samo pro itati zapisnike o iskazima svedoka, saoptuženih ili ve osu enih u esnika u krivi nom delu (l. 362).

Pravo da se pozivaju i ispituju svedoci nije apsolutno pravo. Me unarodni standardi dopuštaju da se ovo pravo ograni i tako što e se odre enim licima, npr. lanovima porodice, dozvoliti da odbiju da svedo e. Ovakvi izuzeci predvi eni su i u ZKP. Tako, lan 103 odre uje da se kao svedoci ne mogu saslušati lica koja bi svojim iskazom povredila dužnost uvanja tajne, osim ako ih nadležni organ ne oslobodi te dužnosti, kao ni branilac okrivljenog o onome što mu je okrivljeni kao svom braniocu poverio. Pored toga, ne mogu se saslušati kao svedoci ni maloletna lica koja nisu sposobna da shvate zna aj svog prava da ne moraju da svedo e, ni lica koja zbog svoje bolesti ili uzrasta uopšte nisu u stanju da svedo e.

Dužnosti svedo enja oslobo ena su lica koja su u odre enom srodstvu s okrivljenim (l. 104, st. 1). Tako e, ZKP previ a da lica koja se saslušavaju kao svedoci mogu uskratiti odgovor na pojedina pitanja ako je verovatno da bi tim odgovorom sebe ili odre ene kategorije svojih srodnika izložila teškoj sramoti, znatnoj materijalnoj šteti ili krivi nom gonjenju (l. 106). Mogu nost uskra ivanja davanja odgovora ne postoji za svedoke saradnike (l. 157, st. 1).

Lica koja daju iskaz pred sudom dužna su da govore istinu. Davanje lažnog iskaza inkriminisano je krivi nim zakonom (l. 206 KZ).

ZKP predvi a i mere zaštite svedoka, koje se sastoje u isklju enju javnosti i drugim na inima za prikrivanje identiteta svedoka, ako postoje okolnosti koje „o igledno ukazuju“ da bi usled saslušanja odre enog svedoka nastupila ozbiljna opasnost po život, zdravlje, fizi ku celovitost ili imovinu ve eg obima, za njega ili njemu bliska lica. Ove mere se primenjuju u postupku za krivi no delo za koje je propisana kazna zatvora od deset godina ili teža kazna, a izuzetno i za krivi no delo za koje je propisana kazna zatvora od etiri godine ili teža kazna, ako zaštita svedoka na drugi na in nije mogu a ili je znatno otežana (l. 117). Izuzetno, podaci o identitetu zašt i enog svedoka mogu da se uskrate i okrivljenom i braniocu, ali samo privremeno, a najkasnije do zakazivanja glavnog pretresa (ukoliko organ koji vodi postupak oceni da su ozbiljno ugroženi život, zdravlje ili sloboda svedoka, a da je svedok uverljiv) (l. 119, st. 5).

Pored zaštite predvi ene u ZKP, mere zaštite svedoka predvi ene su, pod odre enim uslovima, i Zakonom o programu zaštite u esnika u krivi nom postupku.¹⁹⁷

4.6.6.6. *Pravo na prevodioca.* – Ustav u stavu 2 lana 32 svakome jem i pravo na besplatnog prevodioca u slu aju da ne razume jezik koji je u službenoj

197 Sl. glasnik RS, 85/05.

upotrebi u sudu. Slepim, gluvim i nemim licima garantuje se pravo na besplatnog tumača.

Prema ZKP, stranke, svedoci i drugi učesnici u postupku imaju pravo da u postupku upotrebljavaju svoj jezik i u tu svrhu se obezbeđuje prevod (1. 8). Sud ima obavezu da ova lica poučava o pravu na prevod, a oni se ovog prava mogu odrediti i ukoliko razumeju i govore jezik na kome se vodi postupak (1. 8, st. 8).

Kada je „optuženom, njegovom braniocu ... protivno njegovom zahtevu uskraćeno da na glavnom pretresu upotrebljava svoj jezik i da na svom jeziku prati tok glavnog pretresa“ postoji bitna povreda krivičnog postupka (1. 392, st. 1, t. 3 ZKP i 1. 86 novi ZOP).

4.6.6.7. Zabrana samooptuživanja. – Prema Ustavu, lice koje je okrivljeno ili kome se sudi za krivično delo nije dužno da daje iskaze protiv sebe ili protiv lica bliskih sebi, niti da prizna krivicu (1. 33, st. 7)

Okrivljenom je priznato pravo da se brani utanjem time što se još pre prvog ispitivanja upozorava da sve što izjavi može biti upotrebljeno kao dokaz protiv njega. Okrivljeni ne sme biti primoran da svedoči i protiv samog sebe ili da prizna krivicu (1. 5, st. 1 i 3 ZKP). Okrivljeni takođe ima pravo da se ne izjasni o optužbi i da ne iznese svoju odbranu (1. 346, st. 4 ZKP i 1. 176 ZOP). Ukoliko okrivljeni nije bio propisno poučavan o svojim pravima, sudska odluka se ne može zasnivati na njegovoj izjavi (1. 95, st. 11 ZKP).

ZKP zabranjuje korišćenje sile, pretnje, obmane, obožavanja, iznude, iznurivanja i sličnih postupaka prilikom saslušanja okrivljenog (1. 95, st. 9).¹⁹⁸ Takođe, odluka se ne može zasnivati na iskazu okrivljenog koji je pribavljen protivno ovoj zabrani (1. 392, st. 1, t. 9).

4.6.6.8. Pravo na žalbu. – Ustav svima garantuje pravo na žalbu ili drugo pravno sredstvo protiv odluke kojom se odlučuje o njegovom pravu, obavezi ili na zakonu zasnovanom interesu (1. 36, st. 2).

Drugostепенost je pravilo bez izuzetka – žalba protiv presude prvostепенog suda nikad nije isključena, a pod određenim uslovima dopuštena je i trostepenost odlučivanja (1. 387, st. 1 i 1. 418, st. 1 ZKP).

Pored žalbe na presudu, kao redovnog pravnog leka, osuđenom licu je na raspolaganju i nekoliko vanrednih pravnih lekova: zahtev za ponavljanje krivičnog postupka, zahtev za vanredno ublažavanje kazne i zahtev za zaštitu zakonitosti (glava XXVII ZKP).

4.6.6.9. Pravo na odštetu. – Prema Ustavu, pravo na rehabilitaciju, naknadu štete od države i druga prava utvrđena zakonom ima lice koje je bez osnova ili nezakonito osuđeno za kažnjivo delo (1. 35, st. 1).

ZKP utvrđuje slušanje i postupak za ostvarivanje ovih prava (glava XXXVI ZKP). Tako, pravo na naknadu štete zbog neosnovane osude ima lice prema kome

198 Vidi I.4.3.

je bila pravnosnažno izrečena krivična sankcija ili je oglašeno krivim a oslobođeno od kazne, a docnije je povodom vanrednog pravnog leka novi postupak pravnosnažno obustavljen ili je pravnosnažnom presudom oslobođeno od optužbe ili je optužba odbijena. Ipak, osuđeni nema pravo na naknadu ako je: do obustave postupka ili presude kojom se optužba odbija došlo zbog toga što je u novom postupku ošteđeni kao tužilac, odnosno privatni tužilac, odustao od gonjenja, ili što je ošteđeni odustao od predloga, a do odustanka je došlo na osnovu sporazuma s okrivljenim, ili zbog toga što je krivično delo obuhvaćeno amnestijom ili pomilovanjem, ili ako je u novom postupku rešenjem optužba odbijena zbog nenadležnosti suda, a ovlašćeni tužilac je preduzeo gonjenje pred nadležnim sudom ili je svojim lažnim priznanjem ili na drugi način namerno prouzrokovao svoju osudu, osim ako je na to bio prinuđen od strane lica zaposlenog u državnom organu (1. 533).

Ovo pravo je predviđeno i u Zakonu o prekršajima (1. 280–284).

4.6.6.10. *Ne bis in idem*. – Međunarodni standardi (1. 14, st. 7 PGP i 1. 4, st. 1 Protokola br. 7 uz EKPS) predviđaju da se „nikome ... ne može ponovo suditi niti se može ponovo kazniti ... za delo za koje je već bio pravnosnažno oslobođen ili osuđen“. EKPS, za razliku od PGP, dopušta odstupanje od ovog načela – postupak se može ponoviti ako „postoje dokazi o novim ili novo otkrivenim činjenicama ili ako je u ranijem postupku došlo do bitne povrede koja je mogla da utiče na njegov ishod“ (1. 4, st. 2 Protokola br. 7 uz EKPS).

Načelo *ne bis in idem* sadržano je i u Ustavu, u odredbi člana 34, st. 4:

Niko ne može biti gonjen ni kažnjen za krivično delo za koje je pravnosnažnom presudom oslobođen ili osuđen ili za koje je optužba pravnosnažno odbijena ili postupak pravnosnažno obustavljen, niti sudska odluka može biti izmenjena na štetu okrivljenog u postupku po vanrednom pravnom leku.

ZKP sadrži normu po kojoj niko ne može biti gonjen i kažnjen za krivično delo za koje je već bio oslobođen ili osuđen konačnom presudom, ili gde je krivični postupak prekinut konačnom odlukom, ili je optužba odbijena konačnom presudom (1. 6, st. 1). Pored ovoga, zabranjeno je donošenje odluke koja je nepovoljnija po osuđenog u postupku po uloženoj vanrednoj pravnoj leku (1. 6, st. 2). Zakon o prekršajima u članu 8 predviđa da niko ne može biti kažnjen u prekršajnom postupku dva ili više puta za istu prekršajnu radnju, a ne može se kazniti za prekršaj ni lice koje je u krivičnom postupku ili u postupku za privredni prestup pravnosnažno oglašeno krivim za delo koje ima i obeležje prekršaja.

4.6.7. *Ustavno sudstvo*

Novi Zakon o Ustavnom sudu usvojen je krajem novembra 2007. godine.¹⁹⁹ Time je konačno stvorena zakonska mogućnost da se otkloni problem nefunkcionisanja ovog suda koje je trajalo čitavih godinu dana, kao i da se pristupi izboru no-

199 Sl. glasnik RS, 109/07.

vog sastava Ustavnog suda, koji se ina e bira po veoma komplikovanoj proceduri. Naime, najpre predsednik Republike i Narodna skupština nominuju po deset kandidata za funkciju sudije Ustavnog suda. Zatim oba ova organa, razmatraju i predloge onog drugog, biraju po pet kandidata koji postaju sudije Ustavnog suda. Preostalih pet sudija bira se na sednici Vrhovnog kasacionog suda, sa zajedni ke liste Visokog saveta sudstva i Državnog ve a tužilaca (1. 172 Ustava). Do kraja godine, deset od petnaest lanova Ustavnog suda je izabrano, a Ustavni zakon dozvoljava mogu nost da on po ne s radom i u dvotre inskom sastavu (1. 9, st. 2 i 3). Na prvoj održanoj sednici izabrana je predsednica Ustavnog suda. Ipak, preostalih pet sudija na svoj izbor mora da sa eka formiranje tri gore pomenuta tela, iji je izbor opet uslovljen uskla ivanjem starih i donošenjem novih zakona, pa e novi Ustavni sud za prvo vreme morati da radi u nepotpunom sastavu. Treba ista i da, nažalost, paran broj sudija nosi opasnost blokiranja donošenja odluka ovog suda usled podeljenih glasova.

Ustavni sud ima petnaest sudija koji se biraju na period od devet godina (1. 172, st. 1 Ustava). Za sudiju može biti izabran „istaknuti pravnik“ koji je navršio najmanje 40 godina života i najmanje 15 godina radi u pravnoj struci (1. 172, st. 5). Ustav uvodi i rešenje prema kojem sa svake od tri predložene liste kandidata, najmanje po jedan izabrani sudija mora biti s teritorije autonomnih pokrajina (1. 172, st. 4).

Nedostaci i nepreciznosti u ustavnom aranžmanu koji ure uje kandidovanje i izbor sudija Ustavnog suda, pokazali su se ve prilikom utvr ivanja liste kandidata u Narodnoj skupštini. Prvo, ve ina politikih stranaka odluka je da lista kandidata bude utvr ena me ustrana kim dogovorom, i to tako što e svaka poslani ka grupa kandidovati odre eni, unapred dogovoreni broj kandidata. Opozicione stranke, SRS i LDP, su u ovom sluaju odbile da ponude svoje „kandidate“ pa je lista utvr ena dogovorom stranaka lanica vladaju e koalicije. Pored toga, Poslovnikom Narodne skupštine nije utvr eno ko je u ovakvoj situaciji formalni predlaga liste kandidata, pa je u nedostatku takve odredbe podnosilac predloga bio sam predsednik Narodne skupštine.

O igledno je da Ustav i Ustavni zakon nisu pružili jasna pravila efikasnog izbora sudija Ustavnog suda, niti valjane garancije nezavisnosti Ustavnog suda. Nažalost, prilika da se neke ustavne nedoslednosti isprave u Zakonu o Ustavnom sudu nisu iskoriš ene. U delu zakona koji se bavi pitanjima izbora sudija, trajanja njihovog mandata i uslova za prestanak funkcije su uglavnom ponovljene šture i nejasne odredbe samog Ustava.

Sudija Ustavnog suda se razrešava ako postane lan politike stranke, povredi zabranu sukoba interesa, trajno izgubi radnu sposobnost, bude osu en na kaznu zatvora ili bude osu en za delo koje ga ini nedostojnim dužnosti sudije Ustavnog suda (1. 15, st. 1 Zakona o Ustavnom sudu). Ispunjenost ovih uslova ceni sam Ustavni sud, u postupku koji mogu da pokrenu ovlaš eni predlaga i za izbor ili imenovanje sudija ovog suda (1. 15, st. 2 i 3). Zakon o Ustavnom sudu zabranjuje

sudijama Ustavnog suda da vrše „drugu javnu ili profesionalnu funkciju, niti posao, izuzev profesure na pravnom fakultetu u Republici Srbiji“ (1. 16, st. 1). Istovremeno, javnom ili profesionalnom delatnoš u se u ovom slu aju ne smatra „delovanje u kulturno-umetni kom, humanitarnom, sportskom ili drugom udruženju, bez naknade“ (1. 16, st. 2).

4.7. Pravo na zaštitu privatnog života, porodice, stana i prepiske

lan 17 PGP:

1. Niko ne može biti predmet samovoljnih ili nezakonitih mešanja u njegov privatni život, u njegovu porodicu, u njegov stan ili njegovu prepisku, niti nezakonitih povreda nanesenih njegovoj ašti ili njegovom ugledu.

2. Svako lice ima pravo na zaštitu zakona protiv ovakvih mešanja ili povreda.

(*Sl. list SFRJ*, br. 7/71)

lan 8 EKPS:

1. Svako ima pravo na poštovanje svog privatnog i porodi nog života, doma i prepiske.

2. Javne vlasti ne e se mešati u vršenje ovog prava sem ako to nije u skladu sa zakonom i neophodno u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti, javne bezbednosti ili ekonomske dobrobiti zemlje, radi spre avanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih.

(*Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, br. 9/03)

4.7.1. Opšte

Prema uobi ajenom shvatanju, pravo na privatnost služi zaštititi od neželjenog publiciteta, a prema širem shvatanju, pravo na privatnost izjedna ava se s li - nom autonomijom pojedinca, odnosno njegovom opštom slobodom da, neometan od strane države ili drugih lica, odre uje na in svog života. Evropski sud za ljudska prava prihvata šire tuma enje koncepta privatnosti i smatra da se sadržina ovog prava ne može unapred taksativno odrediti.²⁰⁰ Tako, prema praksi Evropskog suda, privatnost, izme u ostalog, obuhvata i fizi ki i moralni integritet, seksualnu opredeljenost,²⁰¹ odnose s drugim ljudima, uklju uju i i poslovne i profesionalne odnose.²⁰²

200 Vidi *Costello-Roberts protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, 19 EHRR 112 (1993).

201 Vidi *Dugeon protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, 4 EHRR 149 (1981).

202 Vidi *Niemietz protiv Nemačke*, ECHR, 16 EHRR 97 (1992).

Ustav ne štiti pravo na privatnost kao takvu, već i nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta (1. 25, st. 1), stana (1. 40), pisama i drugih sredstava komuniciranja (1. 41).

4.7.2. Pristup i prikupljanje ličnih podataka

4.7.2.1. *Opšta pravila.* – Prikupljanje, držanje i korišćenje ličnih podataka, kao i mogućnost pristupa pojedinca podacima zaštićenim su članom 8 EKPS.²⁰³

Ustav sadrži na elnu odredbu kojom se i zaštita podataka o ličnosti, i propisuje da se prikupljanje, držanje, obrada i korišćenje podataka o ličnosti uređuju zakonom (1. 42, st. 1 i 2).

Ustavom je izričito propisano da je zabranjena i kažnjiva upotreba podataka o ličnosti izvan svrhe za koju su prikupljeni, osim za potrebe vođenja krivičnog postupka ili zaštite bezbednosti Republike Srbije, na način predviđen zakonom (1. 42, st. 3).

Svako, prema Ustavu, ima pravo da bude obavešten o prikupljenim podacima o svojoj ličnosti i pravo na sudsku zaštitu zbog njihove zloupotrebe (1. 42, st. 4).

Zakon o zaštiti podataka o ličnosti²⁰⁴ uređuje zaštitu ličnih podataka. Zakon predviđa da se lični podaci mogu prikupljati, obrađivati i koristiti samo za svrhe koje on određuje, a u druge svrhe samo na osnovu pismene saglasnosti građana (1. 13). U izveštaju o *Kompatibilnosti jugoslovenskog prava sa odredbama Evropske konvencije o ljudskim pravima* stoji da ova odredba ne zadovoljava uslov da svrha prikupljanja, obradivanja i korišćenja ličnih podataka mora biti ne samo zakonita, već i specificirana i to pre nego što uopšte počinje prikupljanje ličnih podataka.²⁰⁵

Takođe, predviđeno je da građanin može zahtevati podatke koji se vode o njemu ili uvid u njih, kao i brisanje podataka koji nisu u skladu sa zakonom i zabranu korišćenja netačnih podataka (1. 12). Međutim, građanin ne može da koristi ova prava ako je reč o zbirkama ličnih podataka koje se vode u skladu s propisima o kaznoj evidenciji i propisima o evidenciji u oblasti bezbednosti države (1. 13). Ovako široko određivanje osnova za nedozvoljavanje pristupa podacima praktično obesmišljava pomenuta prava građana, a državnim organima ostavlja široku diskreciju da podatke uskrate. Ministarstvo pravde Srbije priprema predlog zakona o Zakonu o zaštiti podataka o ličnosti. Radna verzija ovog zakona reguliše mnogo šire osnovne pojmove, obradu podataka sa i bez pristanka lica na koje se odnose, kao i nedopuštenost obrade, obezbeđenja podataka, njihovo iznošenje iz Republike Srbije, zbirke isprava, itd. Takođe, trenutna radna verzija predviđa da zaštitu podataka o

203 Vidi *Leander protiv Švedske*, ECHR, 9 EHRR 36 (1987); *Hewitt i Harman protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECmHR, 14 EHRR 657 (1992); *Gaskin protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, 12 EHRR 36 (1989).

204 *Sl. list SRJ*, 24/98 i 26/98.

205 Vidi *Compatibility of Yugoslav Law and Practice with the Requirements of the ECHR*, CoE, oktobar 2002, str. 190.

li nosti obavlja Poverenik za dostupnost informacija od javnog značaja, koja je nadležnost ovim zakonom biti proširena, zatim poseban postupak pred Poverenikom, kao i postupak po žalbi.²⁰⁶

Zakon o policiji predviđa prikupljanje, obradu i korišćenje ličnih podataka kao jedno od policijskih ovlašćenja, za koja generalno važi pravilo proporcionalnosti (čl. 75).²⁰⁷

Krivim zakonom inkriminisano je neovlašćeno prikupljanje, pribavljanje, saopštavanje i nenamenska upotreba podataka o ličnosti, koji se prikupljaju, obrađuju i koriste na osnovu zakona (čl. 146). Zakon restriktivno uređuje izdavanje podataka iz kaznene evidencije nadležnim pravosudnim organima, drugim državnim organima i ostalim nabrojanim subjektima i zabranjuje, mada ne kažnjava, zahtevanje od građanina da podnosi dokaz o svojoj osuđivanosti ili neosuđivanosti (čl. 102).

Zakon o radu po prvi put reguliše obradu i pristup ličnim podacima koji se o zaposlenom vode kod poslodavca. Zakon zabranjuje poslodavcima da od kandidata zahtevaju podatke koji nisu od neposrednog značaja za obavljanje poslova za koje zasniva radni odnos.²⁰⁸ Zakon o poreskom postupku i poreskoj administraciji²⁰⁹ garantuje pravo na privatnost poreskih obveznika i propisuje da je svaka informacija o poreskom obvezniku tajna, osim striktno propisanih izuzetaka.²¹⁰

Zakon o državnoj upravi²¹¹ ne sadrži posebne odredbe o pravu građanina na pristup podacima, već samo propisuje da su organi državne uprave dužni da *javnosti* omoguće uvid u svoj rad, i u tom pogledu upućuje na primenu Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja (čl. 11).²¹² Međutim, taj zakon reguliše samo pristup informacijama od *javnog značaja* (tj. informacijama koje „javnost ima opravdan interes da zna“), a ne govori o pravu pojedinaca na uvid u informacije koje se na njih odnose. S druge strane, zakon štiti privatnost pojedinaca tako što predviđa da organ vlasti ne sme pružiti traženu informaciju ako bi time povredio pravo na privatnost lica na koje se informacija odnosi, ali predviđa i izuzetke.²¹³

206 Vidi *Informacija o Zakonu o zaštiti podataka o ličnosti*, <http://mpravde.mvcore.net/>, pristupljeno 1. decembra.

207 Vidi više o prikupljanju podataka od strane policije i pravu na uvid u podatke koje vodi policija u *Izveštaj 2005*, I 4.7.2.1.

208 Vidi više u *Izveštaj 2005*, I 4.7.2.1.

209 *Sl. glasnik RS*, 80/02.

210 Vidi više o zaštiti privatnosti poreskih obveznika u *Izveštaj 2005*, I 4.7.2.1.

211 *Sl. glasnik RS*, 79/05.

212 *Sl. glasnik RS*, 120/04 i 54/07. O pravu na slobodan pristup informacijama od javnog značaja vidi više u II.2.2.

213 Izuzeci su: ako je to lice dalo svoj pristanak, ako se radi o ličnosti koja je od interesa za javnost (to se, pre svega, odnosi na nosioce državnih i političkih funkcija) i ako je informacija važna s obzirom na funkciju koju to lice vrši, kao i ako se radi o licu koje je svojim ponašanjem dalo povoda za traženje informacije (čl. 14).

Ustav garantuje pravo na „obaveštenost“ (I. 51), u okviru koga se propisuje da svako ima pravo na pristup podacima koji su u posedu državnih organa i organizacija kojima su poverena javna ovlašćenja. Ustav ne ograničava izričito ovo pravo pravom na privatnost, ali propisuje da se ono koristi „u skladu sa zakonom,“ što znači i da moraju da se poštuju odredbe Zakona o zaštiti podataka o ličnosti. Ipak, bilo bi bolje da je Ustav i sam izričito predvideo poštovanje prava na privatnost u ovom kontekstu.

4.7.2.2. Otvaranje dosijea službi bezbednosti. – Posebno značajno sa stajališta prava na privatnost jeste osetljivo pitanje otvaranja dosijea službi državne bezbednosti, i to naročito s dva aspekta: pravo uvida pojedinca u svoj dosije i zaštita privatnosti lica o kojima su vođeni dosijeji od zloupotreba. Vlada Srbije donela je maja 2001. dve uredbe – Uredbu o skidanju oznake poverljivosti s dosijea vođenih o građanima Srbije u Službi državne bezbednosti,²¹⁴ a zatim, posle nedelju dana, Uredbu o izmenama ove uredbe.²¹⁵ Ustavni sud Srbije proglasio je obe uredbe neustavnim.²¹⁶ Po njegovoj oceni one su regulisale raznovrsne načine korišćenja podataka o ličnosti koji prema članu 20, st. 2 tadašnjeg Ustava Srbije, moraju biti regulisani zakonom, a ne podzakonskim aktom.²¹⁷

4.7.2.3. Ovlašćenja službi bezbednosti. – Osnove bezbednosno-obaveštajnog sistema Republike Srbije, usmeravanje i usklađivanje rada službi bezbednosti i nadzor nad njihovim radom uređeni su Zakonom o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije²¹⁸ donetog 11. decembra 2007. godine. Rad službi bezbednosti biće uređen posebnim zakonima do kojih će se stupanja na snagu primenjivati odredbe Zakona o službama bezbednosti SRJ²¹⁹ i Zakona o BIA,²²⁰ koje nisu u suprotnosti s odredbama ovog zakona (I. 22).

Zakonom je propisano da službe bezbednosti deluju na osnovu i u okviru Ustava, zakona, drugih propisa i opštih akata, strategije nacionalne bezbednosti, strategije odbrane kao i utvrđene bezbednosno-obaveštajne politike Republike Srbije, a pripadnici službi bezbednosti su dužni da postupaju u skladu sa Ustavom, zakonom, drugim propisima i opštim aktima, prema pravilima struke, nepristrasno i politički neutralno (I. 2).

Rad službi bezbednosti podleže demokratskoj civilnoj kontroli od strane Narodne skupštine, predsednika Republike, Vlade, Saveta za nacionalnu bezbednost,

214 *Sl. glasnik RS*, 30/01.

215 *Sl. glasnik RS*, 31/01.

216 *Sl. glasnik RS*, 84/03.

217 O otvaranju dosijea službi bezbednosti vidi više u *Izveštaj 2005*, I 4.7.2.2.

218 *Sl. glasnik RS*, 116/07.

219 *Sl. list SRJ*, 37/02 i *Sl. list SCG*, 17/04.

220 *Sl. glasnik RS*, 42/02.

kao i javnosti (1. 3). Zakon predviđa osnivanje Saveta za nacionalnu bezbednost²²¹ koji se stara o usaglašenoj primeni propisa i standarda za zaštitu podataka o ličnosti, kao i drugih propisa kojima se štite ljudska prava koja mogu biti ugrožena razmenom informacija ili drugim operativnim radnjama (1. 5).

Narodna skupština vrši nadzor nad radom službi bezbednosti neposredno, i preko nadležnog Odbora Narodne skupštine, koji je ovlašćen da naročito, izmeću ostalog, nadzire zakonitost primene posebnih postupaka i mera za tajno prikupljanje podataka. Ovaj odbor je takođe nadležan i da razmatra predloge, peticije i predstavljenjagrađana koji su upućeni Narodnoj skupštini u vezi s radom službi bezbednosti i da predlaže mere za njihovo rešavanje o čemu obaveštava podnosioca (1. 16). Sednice Odbora mogu biti zatvorene za javnost, pa u tom slučaju predsednik Odbora obaveštava javnost o radu Odbora saglasno odlukama donetim na sednici (1. 17).

Direktor službe bezbednosti u obavezi je da Odboru podnosi redovne (najmanje jednom u toku redovnog zasedanja Narodne skupštine) i vanredne izveštaje (po potrebi ili na zahtev Odbora) (1. 18).

Zakon ovlašćuje Odbor i na vršenje neposrednog nadzora. Naime, Direktor službe bezbednosti dužan je da, na zahtev Odbora, omogući njegovim članovima pristup u prostorije službe, da im dozvoli uvid u dokumentaciju, pruži podatke i informacije o radu službe kao i da odgovori na njihova pitanja u vezi s radom službe (1. 19). Zakon u članu 19 taksativno nabroja oblasti o kojima članovi odbora ne mogu tražiti informacije,²²² ali su neki od ovih osnova nedopustivo široko postavljeni, čime se suštinski ugrožava mogućnost kontrole rada službi. Članovi Odbora i lica koja učestvuju u njegovom radu dužni su da štite i da čuvaju poverljive informacije do kojih dođu u radu Odbora. Oba obaveza traje za vreme rada u Odboru, kao i posle prestanka članstva, odnosno rada u Odboru (1. 20). Ostatak odredbi o javnom nadzoru manje je precizan. Naime, predviđa se da službe obaveštavaju javnost o svom radu preko organa kojima dostavljaju izveštaje, na način kojim se ne ugrožavaju prava građana, nacionalna bezbednost i drugi interesi RS, dok one mogu i neposredno obaveštavati javnost o pojedinim bezbednosnim pojavama i događajima (1. 21).

Funkcionisanje službi bezbednosti i njihova ovlašćenja u pogledu prikupljanja podataka regulisana su Zakonom o službama bezbednosti SRJ, koji uređuje poslovanje i ovlašćenja službi bezbednosti koje su ranije funkcionisale na nivou državne zajednice, i Zakonom o bezbednosno-informativnoj agenciji (BIA).

221 Članovi Saveta su predsednik Republike, predsednik Vlade, ministar odbrane, ministar unutrašnjih poslova, ministar pravde, načelnik Generalštaba Vojske Srbije i direktori službi bezbednosti (1. 6).

222 To su podaci o identitetu sadašnjih i bivših saradnika službe, pripadnicima službe s prikrivenim identitetom, trećim licima kojima bi otkrivanje tih podataka moglo da šteti, metodima pribavljanja obaveštajnih i bezbednosnih podataka, akcijama koje su u toku, primene posebnih postupaka i mera, podacima i informacijama koje su pribavljene razmenom sa stranim službama i međunarodnim organizacijama, tajnim podacima i informacijama drugih državnih organa u posedu službe.

Pojedinim odredbama ovih zakona službama bezbednosti dato je ovlaš enje uvida u li ne podatke pojedinaca koji se nalaze u dokumentacijama raznih institucija. Zakonom o službama bezbednosti SRJ nadležne institucije i pravna lica koja vode registre i druge zbirke podataka obavezuju se da, na osnovu pisanog zahteva, službama omogu e uvid u njih (l. 26). Zakon o BIA predvi a da subjekti od kojih su pripadnici BIA ovlaš eni da traže i dobiju obaveštenja i podatke ne mogu biti prinu eni na davanje informacije, ali da njihovo odbijanje mora biti zasnovano na zakonom utvr enim razlozima (l. 10). Zakon ne definiše koji su to razlozi.

Oba ova zakona predvi aju obavezu pripadnika službi i lica koja vrše nadzor nad njihovim radom da dobijene informacije, odnosno odre ene dobijene informacije u slu aju Zakona o BIA, uvaju kao tajnu.

Zakonom o službama bezbednosti SRJ propisano je da su službe bezbednosti u obavljanju svojih poslova vezane Ustavom i zakonima, da su dužne da poštuju ljudska prava i slobode, profesionalizam i srazmernost u primeni ovlaš enja (l. 4). Ovim zakonom predvi en je viši nivo zaštite u odnosu na Zakon o BIA u pogledu na ina prikupljanja podataka, mogu nosti gra ana da se obaveste o evidencijama koje službe o njima vode i u pogledu kontrole nad radom službe.²²³

Evropski sud za ljudska prava smatra da zakon kojim se ure uje rad službi bezbednosti mora da sadrži precizna pravila o na inu prikupljanja podataka i odgo-varaju e garantije u pogledu nadgledanja zakonitosti ovakvih aktivnosti.²²⁴

4.7.2.4. *Krivičnopravna zaštita privatnog života.* – KZ sankcioniše povrede prava na privatni život. Tako, predvi ene su sankcije za neovlaš eno fotografisanje (l. 144), objavljivanje tu eg spisa, portreta, fotografije, filma ili fonograma li nog karaktera (l. 145), neovlaš eno prisluškivanje i tonsko snimanje (l. 143), povredu tajnosti pisama ili drugih pošiljki (l. 142) i neovlaš eno otkrivanje tajne (l. 141).

4.7.3. *Stan (dom)*

Domom se u smislu EKPS smatraju sva mesta obitavanja. Evropski sud proširio je koncept doma da obuhvati i neke poslovne prostorije.²²⁵

Ustav predvi a da je stan nepovrediv, a da se u stan ili druge prostorije sme u i protiv volje njihovog držaoca i u njima vršiti pretres samo na osnovu pismene odluke suda. Pretres se vrši u prisustvu dva svedoka. Dozvoljeno je izuzetno da se u e u tu i stan ili druge prostorije i bez odluke suda i da se vrši pretres, ako je to neophodno radi neposrednog lišenja slobode u inioca krivi nog dela ili radi otklanjanja neposredne i ozbiljne opasnosti za ljude i imovinu (l. 40).

U toku krivi nog postupka mogu e je pretresanje stana ako se time okrivljeni može uhvatiti ili e se prona i tragovi krivi nog dela ili predmeti važni za krivi ni postupak (l. 77). ZKP predvi a ve a ograni enja za pretresanje advokatske kan-

223 O ovlaš enjima službi bezbednosti vidi više u *Izveštaj 2005*, I 4.7.2.3.

224 Vidi *Rotaru protiv Rumunije*, App. No. 28341/95 (2000).

225 Vidi *Niemietz protiv Nemačke*, ECHR, 16 EHRR 97 (1992).

celarije. Ove prostorije mogu se pretresati samo u pogledu odre enog predmeta, spisa ili isprave (l. 77, st. 2). Pretresanje nare uje sud, pismeno obrazloženom naredbom. Evropski sud smatra da pretres advokatske kancelarije mora biti u strogoj srazmeri s ciljem suzbijanja kriminala i zaštite prava drugih, kao i da profesionalna tajna sadržana u pregledanim materijalima ne sme da bude narušena.²²⁶ Lice na koje se odnosi naredba o pretresu može da zahteva prisustvo advokata, odnosno branioca.²²⁷

U ta no odre enim slu ajevima dozvoljen je ulazak u stan i pretres bez prisustva svedoka (l. 81). Problemati an osnov je onaj koji dozvoljava ulazak i pretres i bez naredbe i svedoka ako neko zove u pomo (l. 81, st. 1). Postojanje ovog razloga je teško dokazivo, a teret dokazivanja preba en je na lice koje se žali, dakle, na držaoca stana.

Držalac stana koji je prisutan ima pravo da izjavi prigovor na postupanje organa unutrašnjih poslova (l. 81, st. 2). O pretresanju koje je preduzeto bez naredbe suda organi unutrašnjih poslova dužni su da podnesu izveštaj istražnom sudiji (l. 81, st. 6).

ZKP tako e, pod odre enim uslovima, dozvoljava i tajni ulazak u tu stan ili druge prostorije ovlaš enim službenim licima policije, odnosno BIA, kako bi postavili tehni ke ure aje za nadzor i snimanje telefonskih i drugih razgovora ili komunikacija drugim tehni kim sredstvima i opti ko snimanje (l. 146). Zakon kao uslov za primenu mere nadzora i snimanja traži da postoji obrazložena naredba istražnog sudije, me utim, ne zahteva posebno odobrenje za ulazak u stan. Pored toga, lista krivi nih dela za koja je dozvoljeno primeniti meru tajnog zvu nog i opti kog nadzora, koja omogu uje policiji i BIA da ulaze u stan, preširoko je postavljena. Tako je stvorena mogu nost da BIA i policija tajno ulaze u stan ak i za dela kao što je npr. utaja poreza. U lanu 146 se zabranjuje da ovlaš ena lica koja u u stan pretresaju stan, osim ako su ispunjeni uslovi iz lana 81, st. 1 (vidi gore), ali ne zahteva ispunjenje ovih posebnih uslova za sam ulazak u stan. Izmenama Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku za ratne zlo ine²²⁸ predvi eno je da sud može na obrazloženi predlog Tužioca za ratne zlo ine da naredi nadzor i snimanje telefonskih i drugih razgovora ili komunikacija drugim tehni kim sredstvima i opti ka snimanja lica za koje postoje osnovi sumnje da su sama ili sa drugim izvršila krivi no delo pomaganja u iniocu posle izvršenog krivi nog dela iz lana 333 KZ, ako je delo izvršeno u vezi sa krivi nim delima iz lanova 370 do 386 KZ i teškim kršenjima me unarodnog humanitarnog prava, koja su izvršena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1. januara 1991. godine a koja su navedena u Statutu Me unarodnog krivi nog suda za bivšu Jugoslaviju.²²⁹ Ove mere traju najduže 6

226 Vidi *Niemietz protiv Nemačke*, ECHR, 16 EHRR 97 (1992)

227 Vidi više u *Izveštaj 2006*, I.4.7.3.

228 *Sl. glasnik RS*, 67/03, 135/04, 61/05 i 101/07.

229 Na odre ivanje i sprovo enje ovih mera primenjuju se odredbe lanova 232 i 233 ZKP osim ako ovim zakonom nije druk ije predvi eno.

meseci i mogu se na obrazloženi predlog tužioca produžiti najviše dva puta za po tri meseca (l. 13a).

Krivi ni zakonik kažnjava povrede prava na nepovredivost doma. Predvi e na krivi na dela su narušavanje nepovredivosti stana (l. 139) i protivzakonito pretresanje (l. 140).

U sudskoj praksi se pojam stana široko tuma i, kao svaka prostorija koja ljudima fakti ki služi za stanovanje, odnosno za kra i ili duži boravak. Kao stan se smatra i svaka prostorija koju odre eno lice zakonski poseduje bez obzira da li zaista u njoj i boravi.

4.7.4. Prepiska

Pojam prepiske u smislu lana 8 EKPS ne obuhvata samo pismenu korespondenciju ve i telefonske razgovore,²³⁰ teleks,²³¹ telegraf i druge vidove elektronske komunikacije.

Ustav garantuje nepovredivost tajnosti pisama i drugih sredstava komuniciranja, odstupanja dozvoljava samo na odre eno vreme, ako su neophodna radi vo enja krivi nog postupka ili zaštite bezbednosti države, pod uslovom da odluku o tome donese sud (l. 41).

ZKP uvodi ograni enje kod mogu nosti da istražni sudija vrši uvid u pisma, telegrame i druga sredstva komunikacije koji su upu eni osumnji enom ili okrivljenom ili koje on šalje tako što ovo dozvoljava samo ako postoje okolnosti na osnovu kojih se može o ekivati da e to poslužiti kao dokaz u postupku (l. 85, st. 1). Istražni sudija može obrazloženom naredbom dozvoliti tajni nadzor i snimanje telefonskih i drugih razgovora ili komunikacija drugim tehni kim sredstvima. Izvršenje ove naredbe povereno je policiji ili Bezbednosno-informativnoj agenciji, a u odre enim slu ajevima i prikrivenom isledniku.

ZIKS predvi a da osu eni ima neograni eno pravo na dopisivanje (l. 75).²³²

Prema ve pomenutom Zakonu o službama bezbednosti SRJ, službe su ovlaš ene i da tajno prikupljaju potrebne podatke. Kao jedno od posebnih sredstava i metoda za prikupljanje podataka zakon predvi a nadzor nad poštanskim pošiljkama i drugim sredstvima opštenja (l. 30, st. 2, t. 1 i 2). Ovakav nadzor može se primeniti samo po odobrenju nadležnog suda (l. 31, st. 1), a predlog za njihovu primenu mora da sadrži osnove sumnje, razloge i potrebu njihove primene, kao i rok njihovog trajanja (l. 31, st. 3).

230 Vidi *Klass protiv Nemačke*, Series A, No. 28; (1979–80) 2 EHRR 214.

231 Vidi *Campbell Christie protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 27. jun 1994, 21482/93 DR 78 A.

232 O dozvoljenosti ograni enja prava na prepisku pritvorenima i zatvorenima vidi *Angell Estella protiv Urugvaja*, CCPR/C/18/D/74/1980 (1983), *Campbell protiv Ujedinjenog Kraljevstva* App. No. 13590/88 (1992).

Prema Zakonu o BIA, direktor BIA može, ako to nalažu interesi bezbednosti Srbije, svojim rešenjem, a na osnovu prethodne odluke suda, naložiti da se prema odre enim fizi kim i pravnim licima preduzmu mere kojima se odstupa od na ela nepovredivosti tajne pisama i drugih sredstava opštenja (l. 13).²³³ Za primenu ovih mera neophodno je da predlog za preduzimanje mera direktora BIA odobri predsednik Vrhovnog suda Srbije, odnosno drugi ovlaš eni sudija i to u roku od 72 asa od podnošenja obrazloženog predloga. Odobrene mere mogu da se primenjuju najduže šest meseci, a na osnovu novog predloga, mogu se produžiti najduže na još šest meseci (l. 14).

Izvesnu bojazan izaziva odredba lana 15 Zakona, prema kojoj, kada razlozi hitnosti to zahtevaju, a kao tipi ni slu aj te vrste navodi se unutrašnji i me unarodni akt terorizma, direktor BIA svojim rešenjem može da naloži i bez odluke nadležnog sudije Vrhovnog suda, primenu mera ograni enja privatnosti.²³⁴

4.7.5. Porodični život i porodica

Prema Evropskom sudu za ljudska prava porodi ni život se shvata u smislu fakti kog postojanja bliskih li nih veza.²³⁵ Ovo obuhvata niz odnosa, kao što je brak, deca, odnosi izme u roditelja i dece²³⁶ i neven anih parova koji žive sa svojom decom.²³⁷ ak i sama mogu nost zasnivanja porodi nog života može biti dovoljna da privu e zaštitu lana 8.²³⁸ Drugi odnosi za koje je utvr eno da spadaju pod lan 8 obuhvataju odnose sestara i bra e, ujaka/tetke i sestri ina/brati ina,²³⁹ roditelja i usvojene dece i baba i deda sa svojim unucima.²⁴⁰ Štaviše, porodi ni odnos može postojati i u slu ajevima kada nema nikakve krvne povezanosti i tada u obzir treba uzeti druga merila kao što su postojanje stvarnog porodi nog života, dovoljno jake li ne veze, i dužina trajanja odnosa.²⁴¹

Ustav, za razliku od Povelje, ne sadrži odredbu kojom zaštiti uje porodicu u okviru prava na privatnost, ve porodicu reguliše s aspekta društva kao celine. Tako, prema lanu 66, st. 1 „porodica, majka, samohrani roditelj i dete (...) uživaju posebnu zaštitu.“

Ustav u lanu 63 garantuje pravo da se slobodno odlu i o ra anju dece, ali je sporno što to pravo garantuje „svakome“. Postavlja se pitanje kako ovo pravo može da se garantuje muškarcima, ako majka odlu i da dete ne rodi (što je pravo koje joj je ovim lanom garantovano).

233 Vidi više u *Izveštaj 2005*, I.4.7.4.

234 *Ibid.*

235 Vidi *K. protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (1986) 50 DR 199, ECmHR.

236 Vidi *Marckx protiv Belgije* (1979) 13 EHRR 330, ECtHR.

237 Vidi *Johnston protiv Irske*, ECtHR, App. 6/1985/92/139 A–112.

238 Vidi *Keegan protiv Irske* (1994) 18 EHRR 342, ECtHR.

239 Vidi *Boyle protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (1994) 19 EHRR 179, ECtHR.

240 Vidi *Bronda protiv Italije* (9. jun 1998) ECtHR.

241 Vidi *X., Y. i Z. protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (1997), App. No. 21830/93.

Ustav jem i pravo svakome da slobodno odlu i o zaklju enju i raskidanju braka, i propisuje da zaklju enje, trajanje i raskid braka po ivaju na ravnopravnosti supružnika (l. 62). Ustav tako e predvi a da se brak može zaklju iti samo uz slobodan pristanak žene i muškarca i tako, u stvari, proglašava homoseksualne brakove neustavnim. Iako je regulisanje ovog pitanja u nadležnosti svake države, postavlja se pitanje da li je neophodno ustanoviti ga kao ustavni princip, otežavaju i na taj na in eventualnu zakonodavnu promenu. Napominjemo da i prema EKPS pravo na sklapanje braka i zasnivanja porodice imaju „muškarac i žena“ (l. 12).

Odredbе Porodi nog zakona u skladu su sa me unarodnim standardima u pogledu prava na privatnost. Zakon unosi zna ajna poboljšanja i prvi put predvi a da svako ima pravo na poštovanje porodi nog života (l. 2, st. 1). Tako e, garantuje se pravo na održavanje li nih odnosa deteta s roditeljem s kojim dete ne živi, sem ukoliko postoje razlozi da se taj roditelj potpuno ili delimi no liši roditeljskog prava ili u slu aju nasilja u porodici (l. 61). Dete ima pravo i na održavanje li nih odnosa i sa drugim srođnicima s kojima ga vezuje posebna bliskost (l. 61, st. 5). Tako e, kod obrazovanja deteta, po prvi put se uvažavaju interesi roditelja. Naime, predlog zakona predvi a da roditelji imaju pravo da detetu obezbede obrazovanje u skladu sa svojim eti kim i religijskim uverenjima (l. 71).

4.7.6. Seksualna autonomija

Seksualna autonomija zaštiti ena je lanom 8 EKPS.²⁴² Prema praksi Evropskog suda za ljudska prava, ograni enje seksualne autonomije mora da bude predvi eno zakonom, neophodno i proporcionalno. Ograni enje je lako opravdati u odnosu na zloupotrebu maloletnika,²⁴³ a teško u odnosu na dobrovoljni privatni odnos punoletnih lica.²⁴⁴

Pravo na izražavanje polne opredeljenosti nije izri ito priznato u pravnom poretku Srbije ni novim Ustavom, niti se polna opredeljenost navodi izri ito kao zabranjeni osnov. Diskriminacija na osnovu seksualne opredeljenosti izri ito je zabranjena Zakonom o radu (l. 18).

4.8. Pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti

lan 18 PGP:

1. Svako lice ima pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti. Ovo pravo podrazumeva slobodu ispovedanja i primanja vere ili ube enja po svom naho enju,

242 *Dugeon protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, 4 EHRR 149 (1981); *Norris protiv Irske*, ECHR, 13 EHRR 186 (1988); *Lusting-Prean i Beckett protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, 29 EHRR 548 (1999); *Sutherland protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, EHRLR 117 (1997, 1998).

243 *Vidi M. K. protiv Austrije*, ECmHR, 24 EHRR CD 59 (1997).

244 *Vidi Dugeon protiv Ujedinjenog Kraljevstva, Norris protiv Irske*.

kao i slobodu da tu veru ili ube enje ispoljava pojedina no ili zajedno s drugima, kako javno tako i privatno, kroz kult, vršenje verskih i ritualnih obreda i veronauku.

2. Niko ne može biti predmet prinude kojom bi se kršila sloboda njegovog ispovedanja ili primanja vere ili ube enja po njegovom naho enju.

3. Sloboda ispoljavanja vere ili ube enja može biti predmet samo onih ograni enja koja predvi a zakon a koja su nužna radi zaštite javne bezbednosti, reda, zdravlja ili morala, ili pak osnovnih prava i sloboda drugih lica.

4. Države lanice ovog pakta obavezuju se da poštuju slobodu roditelja, a u datom slu aju zakonitih staratelja, da obezbede svojoj deci ono versko i moralno obrazovanje koje je u skladu sa njihovim sopstvenim ube enjima.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

lan 9 EKPS:

1. Svako ima pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti; ovo pravo uključuje slobodu promene vere ili uverenja i slobodu oveka da, bilo sam ili zajedno s drugima, javno ili privatno, ispoljava veru ili uverenje molitvom, propovedi, obi ajima i obredom.

2. Sloboda ispovedanja vere ili ube enja može biti podvrgnuta samo onim ograni enjima koja su propisana zakonom i neophodna u demokratskom društvu u interesu javne bezbednosti, radi zaštite javnog reda, zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih.

(Sl. list SCG (Međunarodni ugovori), br. 9/03)

4.8.1. Opšte

Ustav Republike Srbije posve uje ak etiri lana pitanjima od važnosti za ostvarivanje slobode misli, savesti i veroispovesti. lanom 11 ustanovljava se princip svetovnosti države i proglašava zabrana ustanovljavanja državne religije.²⁴⁵

lan 43 reguliše pitanja individualnih verskih sloboda i slobode misli. Izri ito se jem i sloboda promene veroispovesti ili uverenja. Ustav propisuje i da niko nije dužan da se izjašnjava o svojoj veroispovesti, odnosno uverenjima. Jem i se i pravo ispoljavanja veroispovesti kroz obrede, versku nastavu i versku službu, a garantuje se i pravo javnog ispoljavanja verskih uverenja. Ustav ispravno ustanovljava mogućnost ograni enja samo slobode ispoljavanja verskih uverenja, ne i mogućnost ograni avanja same slobode veroispovesti. Ograni enja moraju biti ustanovljena zakonom, a mogu se uvesti samo ukoliko su neophodna u demokratskom društvu, a potrebna su radi zaštite života i zdravlja ljudi, zaštite drugih prava zajem enih Ustavom, zaštite javne bezbednosti i javnog reda, kao i radi spre avanja podsticanja rasne, nacionalne i verske mržnje. Ograni enja su dozvoljena i radi zaštite „morala demokratskog društva“, nove kovanice koja bi, ukoliko bi se ispravno tumačila, trebalo da ukaže na viši stepen prihvatljivosti razli itih moralnih shvatanja koja

245 Vidi I.4.8.2.

vladaju u jednom heterogenom društvu. Izri to se jem i i pravo roditelja da slobodno odlu uju o verskom obrazovanju i vaspitanju svoje dece. lanom 44 regulisane su kolektivne verske slobode, odnosno sloboda verskog organizovanja,²⁴⁶ dok se lanom 45 garantuje pravo na prigovor savesti.²⁴⁷

Tokom 2006. usvojena su dva zakona od važnosti za ostvarivanje slobode misli, savesti i veroispovesti: Zakon o crkvama i verskim zajednicama²⁴⁸ i Zakon o vra anju (restituciji) imovine crkvama i verskim zajednicama.²⁴⁹ Od podzakonskih akata relevantan je Pravilnik o sadržini i na inu vo enja Registra crkava i verskih zajednica.²⁵⁰

4.8.2. Odvojenost crkve od države

Ustav Srbije izri to propisuje princip svetovne države i ustanovljava zabranu državne religije. Princip odvojenosti države od crkve je dvostran i podrazumeva kako autonomiju verskih zajednica u odnosu na državne institucije, tako i nezavisnost državnih vlasti u odnosu na verske zajednice. Zakon o crkvama i verskim zajednicama pruža izuzetno visok stepen autonomije verskim zajednicama, ali brojne odredbe novog Zakona narušavaju na elo nemešanja poretka verskih zajednica sa državnim poretkom.

lan 7, st. 2 Zakona propisuje da je država dužna da pruži pomo za izvršenje pravnosnažnih odluka i presuda koje izdaju nadležni organi crkava i verskih zajednica. S obzirom da je obaveza pružanja pomo i prilikom izvršenja automatska, odnosno odluka ne mora biti priznata od strane državnih sudova, otvorena je mogućnost da državni organi u estvuju u izvršenju odluka kojima se krše javni poredak ili odre ena ljudska prava, umesto da se takve odluke neutrališu.²⁵¹ Naime, sudski postupci prema pravilima ve ine verskih zajednica ne odgovaraju me unarodnim standardima pravi nog postupanja iz lana 6 EKPS, odnosno lana 14 PGP.²⁵² Prava oveka i javni poredak mogu biti povre eni i na polju materijalnog prava.²⁵³ Potpuno je neizvestan domet odredbe lana 7, st. 2, jer nije precizirano koje ta no odluke crkvenih sudova treba izvršavati u smislu državnog prava. Na

246 Vidi I.4.8.3.

247 Vidi I.4.8.5.

248 *Sl. glasnik RS*, 36/06.

249 *Sl. glasnik RS*, 46/06.

250 *Sl. glasnik RS*, 64/06.

251 Evropski sud za ljudska prava ustanovio je u presudi *Pellegrini protiv Italije* (App. No. 30882/96) da država ima obavezu da preispita odluke organa verskih zajednica kao i postupak u kom su takve odluke donete ukoliko obezbe uje njihovo izvršenje.

252 Tako npr. prema važe em procesnom pravu Srpske pravoslavne crkve, eparhijski sudovi mogu doneti presudu bez prisustva optuženog. Advokati nemaju pravo pojavljivanja pred sudom. U kaznenom crkvenom pravu optuženi dokazuje nevinost, prema tome ne postoji pretpostavka nevinosti (sve ovo u: *Postupak za sudove u SPC* iz 1933. i *Krivična pravila SPC* iz 1961).

253 Tako, pojedine verske zajednice poznaju višebrana nost, zabranu u estvovanja žena u javnom životu, zabranjuju razvod braka itd.

kraju, nije predviđena ni procedura u kojoj bi verske zajednice zatražile pomoć državnih organa pri izvršenju niti postupak pružanja te pomoći.

Mnoge druge odredbe dovode u pitanje odvojenost države od crkve. Tako je članom 9, st. 3 propisano da crkve i verske zajednice mogu svojim aktima menjati i ukidati svoje organizacione jedinice, organe i ustanove koje imaju svojstvo pravnog lica, bez ustanovljavanja izričite obaveze da ovakve promene prijave državnim organima radi registracije. S obzirom da stav 2 istog člana ustanovljava obavezu prijave određene organizacione jedinice verske zajednice koja prema autonomnim propisima treba da ima svojstvo pravnog lica, ispravno bi tumačenje bilo da ova obaveza postoji i za svaku promenu statusa organizacionih jedinica. Ipak, ostaje primedba da prema tekstu člana 9 organizacione jedinice verskih zajednica stižu u status pravnog lica na osnovu autonomnih propisa verskih zajednica, što nije moguće, s obzirom da ispunjenost uslova za sticanje pravne ličnosti moraju ceniti državni organi.

Sporne su i odredbe kojima se sveštenicima garantuje izuzetno širok imunitet u vršenju njihove delatnosti (čl. 8, st. 4).

4.8.3. Versko organizovanje i ravnopravnost verskih zajednica

Ustav Srbije u članu 44 garantuje ravnopravnost svih verskih zajednica, slobodu verskog udruživanja i kolektivnog ispoljavanja veroispovesti. Ustav tako e garantuje autonomiju verskih zajednica. Član 44, st. 3 propisuje da Ustavni sud može zabraniti versku zajednicu samo ako njeno delovanje ugrožava pravo na život, pravo na psihičko i fizičko zdravlje, prava dece, pravo na ličnu i porodičnu integritet, pravo na imovinu, javnu bezbednost i javni red ili ako izaziva i podstiče versku, nacionalnu ili rasnu netrpeljivost. Čini se da je ovom odredbom sužena mogućnost zabrane delovanja verskih organizacija, s obzirom da Ustav ne dozvoljava zabranu verskih organizacija zbog ugrožavanja svih ljudskih prava i sloboda zajem enih Ustavom i meunarodnim dokumentima. Tako, recimo, ne bi bilo moguće zabraniti neku versku organizaciju ukoliko ugrožava slobodu izražavanja svojih članova ili negira pravo na slobodu verskog udruživanja nekoj drugoj zajednici.

Zakon o crkvama i verskim zajednicama u velikoj meri odstupa od ustavnih odredbi i meunarodnih standarda kada je u pitanju sloboda verskog organizovanja i ravnopravnost verskih zajednica. Iako se u članu 6 Zakona garantuje ravnopravnost svih verskih zajednica pred zakonom, on ipak pravi razliku između četiri vrste verskih zajednica. Prvu kategoriju čine tradicionalne crkve i verske zajednice kojima je ovaj status priznat na osnovu različitih zakona donetih u vreme Kraljevine Srbije (SHS, Jugoslavije). To su: Srpska pravoslavna crkva, Rimokatolička crkva, Slovačka evangelička crkva a. v., Hrišćanska reformatska crkva, Evangelička hrišćanska crkva a. v, Islamska verska zajednica i Jevrejska verska zajednica. Drugu grupu čine konfesionalne crkve i verske zajednice. To su sve one crkve i verske organizacije kojima je pravni status bio regulisan prijavom u skladu sa Zakonom o

pravnom položaju verskih zajednica²⁵⁴ i Zakonom o pravnom položaju verskih zajednica.²⁵⁵ Tre u grupu ine nove verske organizacije. etvrtu grupu koju Zakon ne pominje, ali je implicitno ustanovljava, ine sve one verske zajednice koje nisu registrovane, a koje se nalaze u izuzetno nepovoljnom položaju, jer nije izvesno da li je ovakvim zajednicama uopšte dozvoljeno bilo kakvo versko delovanje, dok je sasvim izvesno da one ne mogu posedovati imovinu, niti uživati pogodnosti koje imaju ostale verske organizacije.²⁵⁶ Svako tuma enje kojim bi se ovim organizacijama uskra ivalo pravo verskog delovanja bilo bi suprotno Ustavu i me unarodnoj praksi.

Najpovlaš eniji položaj imaju tradicionalne crkve i verske zajednice. One, naime, prilikom preregistracije podnose samo prijavu koja sadrži naziv crkve ili verske zajednice, adresu sedišta crkve ili verske zajednice, ime, prezime i svojstvo lica ovlaš enog da predstavlja i zastupa crkvu ili versku zajednicu, dok sve ostale verske organizacije, uklju uju i i one konfesionalne, moraju podneti i odluku o osnivanju verske organizacije sa imenima, prezimenima, brojevima identifikacionih dokumenata i potpisima osniva a od najmanje 0,001 odsto punoletnih državljana Republike Srbije koji imaju prebivalište u Republici Srbiji prema poslednjem zvani nom popisu stanovništva ili stranih državljana sa stalnim boravkom na teritoriji Republike Srbije (l. 18, st. 2, t. 1). Pravilnik o sadržini i na inu vo enja Registra crkava i verskih zajednica precizira da je broj osniva a potreban da bi se verska organizacija upisala u Registar 100 i da e se ova cifra dalje uskla ivati sa zakonom (l. 7, st. 3). Smatramo da je ovo previsok cenzus, kao i da o igledno zna ajno odstupa od 0,001 odsto od broja punoletnih državljana Srbije s prebivalištem u njoj (pore enja radi broj državljana s pravom glasa je oko 6,5 miliona) ili stranih državljana sa stalnim boravkom na teritoriji RS, a i teško ga je pomiriti s ustavnom zabranom da se niko ne može primorati da se izjasni o svojim verskim uverenjima. Pored toga, sve verske organizacije osim tradicionalnih moraju podneti i statut ili drugi dokument verske organizacije koji sadrži: opis organizacione strukture, na in upravljanja, prava i obaveze lanova, na in osnivanja i gašenja organizacione jedinice, spisak organizacionih jedinica sa svojstvom pravnog lica i druge podatke od zna aja za versku organizaciju. Naro ito je problemati na obaveza podnošenja prikaza osnova verskog u enja, verskih obreda, verskih ciljeva i osnovnih aktivnosti verske organizacije, s obzirom da Zakon ostavlja upravnim organima mogućnost da ocenjuju kvalitet verskih u enja i ciljeva, što je apsolutno nedopušteno sa stanovišta slobode misli i veroispovesti. Neadekvatnost verskih u enja i ciljeva može biti razlog za odbijanje zahteva za registraciju (l. 20, st. 4). U kontekstu ravnopravnosti verskih zajednica sporna je i odredba koja uskra uje registraciju verskih organizacija iji naziv sadrži naziv ili deo naziva koji izražava identitet crkve, verske zajedni-

254 *Sl. list FNRJ*, 22/53.

255 *Sl. glasnik SRS*, 44/77.

256 Ovo je zaklju ila i Venecijanska komisija za demokratiju kroz pravo u svom Drugom izveštaju o Nacrtu zakona o verskim organizacijama u Srbiji, april 2006.

ce ili verske organizacije, a koja je ranije registrovana ili je ranije podnela zahtev za upis u Registar (1. 19). Zakon zahteva i dostavljanje podataka o stalnim izvorima prihoda verske organizacije. Upisom u registar verska organizacija stiče status pravnog lica.

Protivustavno je i protivno meunarodnim standardima ovlašćenje Ministarstva vera (organa uprave) da bez prethodne odluke Ustavnog suda (što zahteva Ustav u članu 44, st. 3) izbriše organizaciju iz registra ukoliko oceni da su njeni ciljevi, u ime, obredi ili delovanje suprotni Ustavu i javnom poretku ili ako ugrožavaju život, zdravlje, slobodu i prava drugih, prava dece, pravo na ličnu i porodičnu integritet i pravo na imovinu (1. 22, tačka 2 u vezi sa 1. 20, st. 4 Zakona).

Ravnopravnost verskih organizacija narušena je i ostavljanjem širokih diskrecionih ovlašćenja državnim organima prilikom odlučivanja o različitim vidovima saradnje države i verskih zajednica. Tako se u članu 29, st. 2 predviđa mogućnost da se sredstva za zdravstveno i penzijsko osiguranje sveštenika uplaćuju iz budžeta Republike; u članu 28 mogućnost da država materijalno pomaže crkve i verske zajednice; u članu 30 mogućnost propisivanja poreskih olakšica za crkve i verske zajednice; u članu 32 mogućnost izdvajanja budžetskih sredstava za izgradnju hramova i bogomolja. Nisu propisani nikakvi kriterijumi za upražnjavanje ovakvih mogućnosti, a zakonodavna praksa pokazuje da se one koriste diskriminatorski i isključivo u korist tradicionalnih crkava i verskih zajednica. Tako je npr. članom 55 Zakona o porezu na dodatu vrednost pravo na refakciju poreza dato samo tradicionalnim crkvama i verskim zajednicama. Članom 20 Zakona o osnovnoj školi²⁵⁷ i članom 24 Zakona o srednjoj školi²⁵⁸ obezbeđena je verska nastava u javnim školama samo za tradicionalne crkve i verske zajednice. Ovim se odredbama ozbiljno narušava princip jednakosti verskih zajednica.

4.8.4. Verska nastava

Prema PGP, sadržaj prava na slobodu veroispovesti uključuje sloboda ispoljavanja verovanja veroispovedanjem, obavljanjem obreda, pohađanjem službe i nastavom. Ustav Srbije izričito garantuje u članu 43, st. 3 pravo na versku nastavu kao i pravo roditelja da svojoj deci obezbede versko i moralno obrazovanje u skladu sa svojim uverenjima (1. 43, st. 5).

Članom 20 Zakona o osnovnoj školi i članom 24 Zakona o srednjoj školi uređuje se verska nastava i nastava alternativnog predmeta u školama u Srbiji. Učenici nisu prisiljeni da pohađaju versku nastavu, već imaju pravo izbora između tog predmeta i građanskog vaspitanja.

Ova dva predmeta su izborna. O pohađanju verske nastave ili nastave alternativnog predmeta u osnovnim školama odlučuje roditelj, odnosno staratelj. U srednjim školama ovu odluku donose učenici uz obavezno upoznavanje roditelja, odno-

257 Sl. glasnik RS, 50/92, 53/93, 67/93, 48/94, 66/94, 22/02 i 62/03.

258 Sl. glasnik RS, 50/92, 53/93, 67/93, 48/94, 24/96, 23/02, 25/02, 62/03 i 64/04.

sno staratelja. Nastava se izvodi u svih osam razreda osnovne i sva četiri srednje škole. Roditelji, odnosno staratelji (u osnovnim), tj. učenici (u srednjim školama), moraju se opredeliti za pohađanje jednog od ponuđenih predmeta.

Izмене и допуне Закона о основној (чл. 20, ст. 2) и средњој школи (чл. 24, ст. 2) садрже пропис да се верска настава организује само за традиционалне цркве и верске заједнице.

4.8.5. Pravo na prigovor savesti

Prigovor savesti nije direktno pomenut u međunarodnim instrumentima, ali proizlazi iz slobode misli, savesti i veroispovesti. Pravo na prigovor savesti sadržano je i priznato u preporukama i rezolucijama Parlamentarne skupštine i Komiteta ministara Saveta Evrope.²⁵⁹ Međutim, Evropska komisija za ljudska prava je u svojoj praksi utvrdila da prigovor savesti nije zaštićen Konvencijom. Naime, član 4, st. 3b Konvencije kaže da „u zemljama u kojima se priznaje prigovor savesti, služba koja se zahteva umesto služenja vojne obaveze“ (kurziv naš) ne predstavlja prinudni rad, iz čega jasno proizilazi da je državama članicama ostavljeno da odluče da li će predvideti prigovor savesti u svom pravnom poretku.²⁶⁰

Ustav Srbije u članu 45 izričito propisuje pravo na prigovor savesti kao osnovno ljudsko pravo. Ipak, Ustav ne sadrži garantiju civilnog služenja vojnog roka, već samo služenja vojnog roka bez oružja.

Po etkom decembra 2007. godine usvojen je Zakon o Vojsci Srbije. Ovaj zakon, između ostalog, bliže uređuje profesionalnu službu u vojsci i ne bavi se pitanjima vojne obaveze i civilnog služenja vojnog roka. U prelaznim odredbama zakona kaže se da dosadašnji Zakon o Vojsci Jugoslavije²⁶¹ prestaje da važi, ali da će se do donošenja novih propisa o vojnoj obavezi u toj oblasti primenjivati odredbe starog zakona (чл. 197). Zbog toga su dosadašnje odredbe o civilnom služenju vojnog roka i dalje relevantne.

Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o Vojsci Jugoslavije (VJ)²⁶² predviđeno je da se vojni rok u civilnoj službi skraćuje sa 13 na 9 meseci, odnosno da traje tri meseca duže od vojnog roka koji se služi pod oružjem u jedinicama Vojske. Duže trajanje civilne službe od služenja u vojsci nije suprotno standardima ljudskih prava, sve dok ta razlika u trajanju nema kazneni, diskriminatorni karakter, kojim bi se *de facto* onemogućilo korišćenje prava na prigovor savesti. Evropski sud za ljud-

259 Dokumenti SE koji se odnose na pravo na prigovor savesti su: rezolucija 337 (1967); Preporuka br. 478 (1967) o pravu na prigovor savesti; Preporuka br. 816 (1977) i Preporuka br. 1518 (2001) o pravu prigovora savesti vojnoj službi državama članicama; Preporuka br. R (87) 8 Komiteta ministara CoE državama članicama o pravu prigovora savesti obaveznoj vojnoj službi od 9. aprila 1987.

260 Vidi *Autio protiv Finske*, 72 DR 241, ECmHR, App. No. 17086/90 (1991) i *X. protiv Austrije*, ECmHR, App. No. 5591/72, 43 Coll. 161.

261 *Sl. list SRJ*, 43/94, 28/96, 44/99, 74/99, 3/02, 37/02 i *Sl. list SCG*, 7/05, 44/05.

262 *Sl. list SRJ*, 44/05.

ska prava je u svojoj praksi po članovima 9 i 14 EKPS utvrdio da čak i dvostruko duže trajanje može biti opravdano.²⁶³

Zakon o VJ uređuje uslove pod kojima se pravo na prigovor savesti može koristiti (čl. 1. 296–300).²⁶⁴

Izmenama Uredbe o vršenju vojne obaveze²⁶⁵ otklonjen je najveći i deo neusklađenosti Zakona o VJ s međunarodnim standardima.

Uredba predstavlja privremeno rešenje, koje je ponekad čak i u suprotnosti sa Zakonom o VJ, za koje je sprovođenje zadužena.²⁶⁶

4.8.6. Restitucija imovine verskih organizacija²⁶⁷

Skupština Srbije usvojila je aprila 2006. godine Zakon o vraćanju (restituciji) imovine crkvama i verskim zajednicama. Ovim zakonom uređuju se uslovi, način i postupak vraćanja imovine koja je na teritoriji Republike Srbije oduzeta od crkava i verskih zajednica, kao i od njihovih zadužbina i društava, primenom propisa o agrarnoj reformi, nacionalizaciji, sekvestraciji i drugih propisa koji su doneseni i primenjivani u periodu od 1945. godine, kao i svim drugim aktima kojima je vršeno oduzimanje te imovine, bez tržišne naknade. Iako je kao osnovno načelo Zakona u članu 2 naveden jednak pravni tretman svih crkava i verskih zajednica, veoma je problematično kako će se ovaj zakon primenjivati na imovinu jevrejske zajednice, s obzirom da je njena imovina oduzeta neposredno pre ili u toku okupacije Jugoslavije tokom Drugog svetskog rata, tako da ovi događaji ne ulaze u vremenski okvir koji je postavio Zakon.

Pravo na vraćanje imovine pripada crkvama i verskim zajednicama, odnosno njihovim pravnim sledbenicima, u skladu sa važećim aktima crkava i verskih zajednica. Ukoliko se ova odredba tumači u skladu sa Zakonom o crkvama i verskim zajednicama, ovo pravo pripada samo registrovanim crkvama i verskim zajednicama, s obzirom da samo one imaju status pravnog lica, odnosno mogu biti nosioci prava na imovinu. Tumačenjem ove odredbe dolazi se do zaključka da ukoliko neka verska organizacija ne uspe da se preregistruje prema odredbama Zakona o crkvama i verskim zajednicama, njena imovina prevashodno treba da pripadne njenim pravnim sledbenicima, odnosno onim fizičkim i pravnim licima koja su eventualno u statutima navedena kao pravni sledbenici tih organizacija. S obzirom da su ove odredbe prava retkost u konstitutivnim aktima verskih zajednica, čini se da će praktično posledica ove odredbe u slučajevima gubitka pravne ličnosti verskih organizacija biti ta da će nestajati i obaveza restitucije.

263 Vidi *G. protiv Holandije*, ECmHR, App. No. 11850/85 (1987) kao i *Autio protiv Finske*.

264 Vidi više u *Izveštaj 2005*, I.4.8.3.

265 *Sl. list SRJ*, 36/94, 7/98 i *Sl. list SCG*, 37/03, 4/05.

266 Više o ovoj Uredbi vidi u *Izveštaj 2005*, I.4.8.3.

267 Ovde će biti razmatrana samo pitanja od važnosti za slobodu veroispovesti. Detaljnije o problemima restitucije vidi I.4.12.5.

Predmet vra anja su nepokretnosti koje su u momentu oduzimanja bile u vlasništvu crkava i verskih zajednica, kao i pokretne stvari od kulturnog, istorijskog ili umetni kog zna aja. Zakon izri ito ne navodi restituciju hramova, s obzirom da oni uglavnom i nisu bili nacionalizovani, mada postoje odre eni slu ajevi nacionalizacije manastirskih dobara, sinagoga itd.

4.9. Sloboda izražavanja

Ian 19 PGP:

1. Niko ne može biti uznemiravan zbog svojih mišljenja.
2. Svako lice ima pravo na slobodu izražavanja; ovo pravo bez obzira na granice, podrazumeva slobodu iznalaženja, primanja i širenja informacija i ideja svih vrsta, u usmenom, pismenom, štampanom ili umetni kom obliku, ili na bilo koji drugi na in po slobodnom izboru.
3. Ostvarivanje sloboda predvi enih u ta ki 2 ovog lana obuhvata posebne dužnosti i odgovornosti. Sledstveno tome, ono može biti podvrgnuto izvesnim ograni enjima koja moraju, me utim, biti izri ito odre ena zakonom, a potrebna su iz razloga:
 - (a) poštovanja prava ili ugleda drugih lica;
 - (b) zaštite državne bezbednosti, javnog reda, javnog zdravlja ili morala.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

Ian 10 EKPS:

1. Svako ima pravo na slobodu izražavanja. Ovo pravo uklju uje slobodu poseđovanja sopstvenog mišljenja, primanja i saopštavanja informacija i ideja bez mešanja javne vlasti i bez obzira na granice. Ovaj lan ne spre ava države da zahtevaju dozvole za rad televizijskih, radio i bioskopskih preduze a.
2. Pošto koriš enje ovih sloboda povla i za sobom dužnosti i odgovornosti, ono se može podvrgnuti formalnostima, uslovima, ograni enjima ili kaznama propisanim zakonom i neophodnim u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti, teritorijalnog integriteta ili javne bezbednosti, radi spre avanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, zaštite ugleda ili prava drugih, spre avanja otkrivanja obaveštenja dobijenih u poverenju, ili radi o uvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva.

(Sl. list SCG (Međunarodni ugovori), br. 9/03)

4.9.1. Opšte

Postoje i propisi u Srbiji jam e slobodu mišljenja i izražavanja. Pravo na slobodu javnog izražavanja mišljenja garantuje se Ustavom (l. 46).

Sloboda izražavanja može se zakonom ograničiti, ako je to neophodno radi zaštite prava i ugleda drugih, poštovanja autoriteta i nepristrasnosti suda i zaštite javnog zdravlja, morala demokratskog društva i nacionalne bezbednosti Republike Srbije (1. 46, st. 2). Navedeni osnovi su u skladu s ograničenjima iz PGP, s tim što se ne pominje javni red već javna bezbednost. Dodatni osnov ograničenja – o poštovanje nezavisnosti i nepristrasnosti suda – preuzet je iz EKPS.

Slobodi štampe i drugih medija posebne su odredbe. Sloboda štampe se jem i, izdavanje novina moguće je bez prethodnog odobrenja, uz upis u registar kod nadležnog organa (1. 50 Ustava). Televizijske i radio stanice se osnivaju u skladu sa zakonom (1. 50, st. 2). Zabranjena je cenzura štampe i drugih sredstava javnog obaveštavanja (1. 50, st. 3). Nadležni sud može sprečiti širenje informacija samo ako je to „u demokratskom društvu neophodno radi sprečavanja pozivanja na nasilno rušenje Ustavom utvorenog poretka ili narušavanje teritorijalnog integriteta Republike Srbije, sprečavanja propagiranja rata ili podstrekavanja na neposredno nasilje ili radi sprečavanja zagovaranja rasne, nacionalne ili verske mržnje, kojim se podstiče na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje“ (1. 50, st. 3). Pravo na ispravku garantovano je Ustavom (1. 50, st. 4), ali je bliže uređivanje ovog prava prepušteno zakonu.

4.9.2. Zakon o javnom informisanju Srbije

Ovim zakonom²⁶⁸ se uređuje pravo na javno informisanje, kao pravo na slobodu izražavanja mišljenja, kao i prava i obaveze učesnika u postupku. Ovo pravo naročito obuhvata slobodu izražavanja misli, slobodu prikupljanja, objavljivanja i širenja ideja, informacija i mišljenja, slobodu štampanja i distribucije novina, slobodu proizvodnje i emitovanja radio i televizijskog programa, slobodu primanja ideja, informacija i mišljenja, kao i slobodu osnivanja pravnih lica koja se bave javnim informisanjem (1. 1). Zakon zabranjuje cenzuru i posredne načine ograničenja slobode izražavanja, afirmiše informisanje o stvarima od interesa za javnost, štiti interese nacionalnih manjina i etničkih zajednica, odnosno lica s posebnim potrebama, izjednačuje fizička i pravna strana lica sa domaćim, zabranjuje monopol u oblasti osnivanja i distribucije javnih glasila i sužava polje privatnosti nosiocima državnih i političkih funkcija (1. 2–10).²⁶⁹

4.9.3. Osnivanje i rad elektronskih medija

Zakonom o radiodifuziji,²⁷⁰ uređuju se uslovi i način obavljanja radiodifuzne delatnosti, osniva Republička radiodifuzna agencija, kao i ustanove javnog radiodifuznog servisa, utvrđuju uslovi i postupak za izdavanje dozvola za emitovanje radio i televizijskog programa i uređuju druga pitanja od značaja za oblast radiodifuzije

268 *Sl. glasnik RS*, 43/03.

269 Za detaljnu analizu Zakona o javnom informisanju vidi *Izveštaj 2004*, I.4.9.2.

270 *Sl. glasnik RS*, 42/02, 97/04 i 76/05.

(1. 1). Zakon o telekomunikacijama,²⁷¹ uređuje uslove i način obavljanja delatnosti u oblasti telekomunikacija i osnivanje Republičke agencije za telekomunikacije.

4.9.3.1. *Zakon o radiodifuziji.* – Republička radiodifuzna agencija (Agencija) osniva se na osnovu Zakona kao samostalna i nezavisna organizacija koja vrši javna ovlašćenja i ima svojstvo pravnog lica. Organ koji donosi odluke je Savet, a Agenciju zastupa predsednik Saveta. Nadležnost Agencije je višestrana, od utvrđivanja strategije razvoja radiodifuzije do izdavanja dozvola za emitovanje programa, kontrole primene Zakona i odlučivanja o predstavkama emitera i drugih lica.

Posle nepravilnosti u izboru nekih članova Saveta i ostavki dva člana, što je dovelo do urušavanja njegovog kredibiliteta, Narodna skupština je sredinom 2004. usvojila Zakon o izmena i dopunama Zakona o radiodifuziji.²⁷²

Posebnom odredbom navodi se ko ne može biti član Saveta u skladu sa načelima konflikta interesa i ovi članovi nezavisnosti rada Agencije (1. 25). Detaljno se regulišu razlozi i posebno postupak razrešenja članova Saveta, o kome se odlučuje na osnovu obrazloženog predloga i sprovedenog postupka u kome je data mogućnost dotičnom članu Saveta da se izjasni.

4.9.3.2. *Dozvola i postupak izdavanja dozvola za emitovanje programa.* – Uslov za dobijanje je prethodno dobijena dozvola za radio stanicu koju na zahtev Agencije izdaje regulatorno telo nadležno za oblast telekomunikacija, prema posebnom zakonu koji reguliše telekomunikacije, a na osnovu Plana raspodele radio frekvencija koji donosi ministarstvo nadležno za telekomunikacije. Ovo telo je dužno da izda dozvolu ako je ona u skladu sa zakonom i Planom (1. 39).

Imalac dozvole može biti samo domaće fizičko ili pravno lice, sa sedištem, odnosno prebivalištem na teritoriji Srbije. Ako su stranci osnivači domaće pravno lice, a njihov kapital potiče iz zemlje u kojoj nije dozvoljeno ili je nemoguće utvrditi poreklo osnivačkog kapitala, takvo pravno lice nema pravo da učestvuje na javnom konkursu za dodelu dozvola (1. 41). Prisustvo stranog kapitala u osnivačkom ulogu imaoca dozvole za emitovanje ne sme biti veće od 49 odsto, osim ako drugačije nije predviđeno međunarodnim ugovorom. Takođe, strani kapital ne može biti prisutan u osnivačkom kapitalu javnih radiodifuznih servisa (1. 41).

Imaoci dozvole ne mogu biti političke partije i organizacije i pravna lica čiji su oni osnivači, kao ni preduzeća, ustanove ili druga pravna lica čiji je osnivač Republika, osim ustanova javnog radiodifuznog servisa (1. 42).

Dozvole se izdaju putem javnog konkursa. Zakon utvrđuje razloge zbog kojih se dozvola može oduzeti i pre isteka roka na koji se izdaje.²⁷³ U takvom slučaju

271 Sl. glasnik RS, 44/03.

272 Sl. glasnik RS, 97/04. Za detaljnu analizu ovih izmena vidi *Izveštaj 2005*, I.4.9.3.1.

273 Takođe se emiteru oduzeta dozvola ako u pisanoj formi obavesti Agenciju da ne namerava da emituje program, ako je prilikom podnošenja prijave na javni konkurs naveo netačne podatke, ako nije pošlo za emitovanje programa u propisanom roku, ako nije izvršio tehnički pregled radi-

ju, Agencija sprovodi postupak u kome se mora dati mogućnost dotičnom emiteru da se izjasni i prisustvuje sednici na kojoj se o oduzimanju dozvole raspravlja, i donosi odluka koja mora biti obrazložena. Protiv ove odluke postoji pravo na prigovor, a protiv odluke Agencije po prigovoru, pravo na pokretanje upravnog spora (1. 62).

Nosioci javnog radiodifuznog servisa u Republici su Radiodifuzna ustanova Srbije (bivša Radiotelevizija Srbije) i pokrajinske radiodifuzne ustanove. Javni radiodifuzni servis proizvodi i emituje programe od opšteg interesa.²⁷⁴

Upravni odbor Radiodifuzne ustanove Srbije, koji je, uz generalnog direktora, organ upravljanja, imenuje Agencija iz reda priznatih stručnjaka u oblasti novinarstva, medija, menadžmenta, prava i drugih uglednih ličnosti (1. 87).²⁷⁵ Radiodifuzna ustanova Srbije i radiodifuzna ustanova Vojvodine finansiraju se iz sredstava prikupljenih putem pretplate. Zakon o radiodifuziji predviđa da se pretplata plaća u mesečnom iznosu. Zakonom je, takođe, predviđeno da pokrajinskoj radiodifuznoj ustanovi pripada 70 odsto pretplate koja je prikupljena na teritoriji AP Vojvodina.

Zakon sadrži i odredbe o spremanju nedozvoljene medijske koncentracije,²⁷⁶ odredbe o reklamiranju i sponzorstvu koje su prilagođene nastojanju da se očuva nezavisnost, nepristrasnost i raznovrsnost medijske scene.

4.9.4. Odredbe krivičnih zakona

Za krivična dela uvrede i klevete je, od 1. januara 2006, moguće u ioniču izreći i samo novčanu kaznu (1. 170 i 171 KZ). Međutim, kod krivičnih dela iznošenja ličnih i porodičnih prilika, zadržana je mogućnost izricanja kazne zatvora (1. 172). Stav Komiteta za ljudska prava i Evropskog suda za ljudska prava je da dozvoljeno ograničenje svakog ljudskog prava znači preduzimanje samo onih mera koje su preko potrebne za ostvarenje legitimnog cilja – tako da isti cilj nije moguće ostvariti na manje restriktivan način. Smatra se da posebno zatvorska kazna, a i krivična odgovornost uopšte, nije neophodna za zaštitu ugleda i časti, veća je pored prava na ispravku i drugih vansudskih postupaka dovoljno pred-

odifuzne stanice u propisanom roku, ako je bez opravdanog razloga prekinuo emitovanje programa (u trajanju dužem od 30 dana neprekidno ili 60 dana s prekidima u toku kalendarske godine), ako prekrši odredbe o nedozvoljenoj medijskoj koncentraciji i ako pored izričite opomene ne izmiri obavezu plaćanja naknade za dozvolu.

274 Vidi *Izveštaj 2004*, I.4.9.

275 Upravni odbor, izmeđ u ostalog, donosi Statut Radiodifuzne ustanove Srbije, usvaja planove rada, imenuje i razrešava generalnog direktora, kao i direktore i glavne i odgovorne urednike programa radija i televizije i donosi investicione planove.

276 Medijska koncentracija, odnosno preovlađujuć i uticaj na javno mnjenje koji postoji kada emiter u većem u osniva kom kapitalu drugog emitera, novinsko-izdavačkog preduzeća ili preduzeća koje obavlja delatnost novinske agencije dovede do narušavanja principa pluralizma mišljenja.

videti gra ansku odgovornost, odnosno naknadu štete i to uravnoteženog iznosa.²⁷⁷

Krivi ni propisi Srbije ne prave razliku izme u ošte enih, dok prema praksi Evropskog suda ne sme biti svejedno da li je u pitanju privatno lice, javni službenik ili politi ar. Politi ari moraju da snose mnogo ve i teret kritike, pa ak i uvrede. Kao teže oblike klevete, naš zakon predvi a slu ajeve kada je delo u injeno „putem medija i kada je neistinito što se iznosi ili pronosi takvog zna aja da je moglo dovesti do težih posledica za ošte enog“ (l. 170, st. 2 KZ). Doma i sudovi su ovu odredbu tuma ili u korist ošte enih na javnim funkcijama, s argumentacijom da su posledice po njihov ugled teže samim tim što za njih zna veliki broj ljudi.²⁷⁸ Nasuprot tome, Evropski sud je vrstog stava da su politi ari i ostala lica na javnim funkcijama dužna da trpe mnogo ja u kritiku i uvrede nego drugi.²⁷⁹ Ovakav stav je Evropski sud potvrdio i u odluci u slu aju *Lepojić protiv Srbije*.²⁸⁰

Isklju ivanje odgovornosti za dela protiv asti i ugleda predvi a se, izme u ostalog, u slu aju ozbiljne kritike, nau nog, književnog i umetni kog dela, u vršenju novinarskog poziva i dr., ako iz načina izražavanja proizilazi da to nije učinjeno u nameri omalovažavanja. Nasuprot tome, praksa Evropskog suda za ljudska prava izražava jasan stav da sloboda izražavanja podrazumeva i pravo na iznošenje informacija i stavova koji vrediaju i šokiraju, ako je u pitanju stvar od javnog interesa, kao i da novinarska sloboda podrazumeva i pravo na odre eno preterivanje i provokaciju.²⁸¹

Tako e, naš zakon isklju uje odgovornost ako okrivljeni dokaže istinitost svojih tvrđenja ili postojanje osnovanih razloga da poveruje u njihovu istinitost.²⁸² Me utim, ovako postavljen teret dokazivanja, koji odstupa od garantije pretpostavke nevinosti nije u skladu s me unarodnim standardima.²⁸³

Prema našem pravu, pored „iznošenja neistina“ kažnjivo je i „njihovo pronošnje“. U predmetu *Thoma protiv Luksemburga*,²⁸⁴ Evropski sud je našao da novinar ne sme odgovarati zbog toga što citira, odnosno prenosi tekst.

277 Vidi zaklju ke Izveštaja specijalnog izvestioca Komisije za ljudska prava UN za slobodu izražavanja, E/CN.4/2000/63, st. 205; za stav da krivi na odgovornost za klevetu nije srazmerna mera zaštiti ugleda, vidi presudu Evropskog suda *Dalban protiv Rumunije*, ECHR, App. No. 28144/95 (1999); za iznos naknade štete vidi *Tolstoy Miloslavsky protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, App. No. 18139/91 (1995).

278 Vidi *Izveštaj 2000*, II.2.8.1.

279 Vidi *Lingens protiv Austrije*, ECHR, App. No. 9815/82 (1986), suprotno vidi *Prager i Obershlink protiv Austrije*, ECHR, App. No. 15974/90 (1995).

280 Vidi *Lepojić protiv Srbije*, ECHR, App. No. 13909/05.

281 Vidi *Prager i Oberschlick protiv Austrije*.

282 Doduše samo za klevetu, ali se uvek može kazniti za uvredu i prebacivanje omalovažavanjem za krivi no delo (vidi l. 92, st. 4 KZ).

283 Vidi *Lingens protiv Austrije*.

284 ECHR, App. No. 38432/97 (2001).

4.9.5. Zabrana propagande rata i pozivanja na nacionalnu, rasnu ili versku mržnju

lan 20 PGP:

1. Svako propagiranje rata je zakonom zabranjeno.
2. Svaki poziv na nacionalnu, rasnu ili versku mržnju koji predstavlja podsticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje, zakonom je zabranjeno.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

U pravu Srbije postoje zadovoljavajuće formulacije zabrane koju nalaže ovaj lan Pakta, ali sam Ustav ne sadrži posebnu odredbu kojom izričito zabranjuje propagandu rata, što bi podvuklo značaj ove zabrane, već se propaganda rata javlja samo kao dozvoljeno ograničenje slobode izražavanja. Zabrana pozivanja na nacionalnu, rasnu ili versku mržnju predviđena je Ustavom (l. 49).

Međutim, u praksi su veoma retki slučajevi krivičnog progona zbog izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje ili zbog ratne propagande. Lanom 386 novog KZ pooštrena je zapređena kazna u rasponu od dve do dvanaest godina. Poboljšanje u odnosu na dosadašnji propis jeste novi stav koji sankcioniše naredbu za vođenje agresivnog rata. Za ovaj oblik zapređena je kazna od najmanje deset godina ili zatvor od deset do četrdeset godina.

Kritike se mogu uputiti i lanu 317 KZ koji izričito zabranjuje izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje, razdora ili netrpeljivosti.

Prvi stav, ovog lana ozbiljno ograničava zahteve međunarodnih standarda predviđenih PGP. Zabrana raspirivanja nacionalne mržnje ograničena je bez ikakve potrebe samo na „narode i nacionalne manjine koji žive u Srbiji“. Pakt insistira na tome da se zabrani „svako“ raspirivanje nacionalne mržnje, dakle, prema bilo kojoj nacionalnoj grupi bez obzira gde ona živi.

O zabrani raspirivanja nacionalne, rasne i verske mržnje govore još dve odredbe. Lan 174 KZ inkriminiše izlaganje poruzi naroda, nacionalnih manjina i etničkih grupa, ali opet samo onih koje žive u Srbiji. Lan 375 istog Zakonika definiše krivično delo podsticanja na izvršenje zločina genocida i ostalih ratnih zločina koja se radnja obično svodi na teže oblike aktivnosti zabranjenih lanom 20 PGP.

Zakon o javnom informisanju detaljnije reguliše govor mržnje. Zabranjuje se „objavljivanje ideja, informacija i mišljenja kojima se podstiče diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv osoba ili grupe osoba zbog njihovog pripadanja ili nepripadanja nekoj rasi, veri, naciji, etničkoj grupi, polu ili seksualnoj opredeljenosti (l. 38). Odgovornost je isključena ako je ovakva informacija deo naučnog ili novinarskog, odnosno autorskog rada koji se bavi javnom stvari, a objavljena je (1) bez namere da se podstiče diskriminacija, mržnja ili nasilje, (2) deo je objektivnog novinarskog izveštaja ili s namerom da se kritički ukaže na ove pojave (l. 40).

Zakon o radiodifuziji stavlja u nadležnost Radiodifuzne agencije da sprema emitovanje programa kojima se podstie diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv odre enih lica ili grupa lica zbog njihovog pripadanja ili nepripadanja odre enom polu, veri, rasi, naciji i etni koj grupi (l. 8, st. 2, t. 3), a samo javnim radiodifuznim servisima name e se kao posebna obaveza pri proizvodnji i emitovanju informativnog programa „spre avanje bilo kakvog oblika rasne, verske, nacionalne, etni ke i druge netrpeljivosti ili mržnje, ili mržnje u pogledu seksualne opredeljenosti.“ (l. 79)

U najnovijem tekstu lana 20 Zakona o spre avanju nasilja i nedolnog ponašanja na sportskim priredbama („Zakon o spre avanju nasilja“),²⁸⁵ jedna od radnji izvršenja krivnog dela odnosi se na u inioca koji „svojim ponašanjem ili parolama na sportskoj priredbi izaziva nacionalnu, rasnu i versku mržnju ili netrpeljivost usled ega do e do nasilja ili fizi kog obra una sa u esnicima sportske priredbe“ (l. 20). Kao što vidimo, sâmo izazivanje nacionalne, rasne i²⁸⁶ verske mržnje ili netrpeljivosti nije inkriminisano (ovakvo ponašanje prema odre enim grupama je kao krivno delo predvi eno u KZ), ve je potrebno da je to izazivanje dovelo do nasilja ili fizi kog obra una s u esnicima sportske priredbe. Ovo ipak predstavlja pomak u odnosu na raniji tekst zakona koji je samo zabranjivao unošenje odgovaraju ih transparentata ili obeležja „kojima se podstie rasna, verska, nacionalna ili druga netrpeljivost i mržnja, odnosno iji je sadržaj uvredljiv ili nepristojan i sl.“ (l. 8, st. 2, t. 5), pa je redarska služba bila ovlaš ena da onemogu i njihovo unošenje u sportski objekat, kao predmeta kojima se može ometati tok sportske priredbe, pored ogledala, laserskih pokaziva a i zvu nih ure aja ve e snage. Sada je ovakvo ponašanje kvalifikovano kao krivno delo, ali je kvalifikovano posledicom. Verovatno je namera bila da se ovim zakonom odredi posebno krivno delo u odnosu na ono iz KZ Srbije koje u svom osnovnom obliku inkriminiše izazivanje ili raspirivanje nacionalne, rasne ili verske mržnje ili netrpeljivosti me u narodima ili etni kim zajednicama koje žive u Srbiji sa zapre enom kaznom od šest meseci do pet godina zatvora (l. 317, st. 1). Za u inioca dela iz Zakona o spre avanju nasilja zapre ena je ista kazna zatvora. Ipak, može se smatrati propustom što nije sâmo izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti proglašeno krivnim delom, jer ovakvo postupanje na sportskim priredbama, a bez izazivanja posledice predvi ene Zakonom o spre avanju nasilja ne e u svim slu ajevima biti pokriveno KZ. Naime, KZ inkriminiše ovakvo ponašanje samo ako je usmereno prema narodima ili etni kim zajednicama koje žive u Srbiji, dok je na sportskim priredbama zamislivo i esto se i dešava da je ono upereno i prema onim nacionalnim, rasnim i verskim grupama koje ne žive u našoj zemlji.

285 *Sl. glasnik RS, 67/03, 90/07.*

286 Verovatno je u pitanju propust pravne redakture teksta zakona, ali bolje bi bilo da je umesto veznika „i“ upotrebljen veznik „ili“ koji se eš e koristi kako bi se ovakvim zabranama pokrio što ve i broj slu ajeva.

4.10. Pravo na slobodu mirnog okupljanja

lan 21 PGP:

Priznaje se pravo mirnog okupljanja. Vršenje ovog prava može da bude predmet ograničenja nametnutih u skladu sa zakonom, a koja su potrebna u jednom demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti, javne bezbednosti, javnog reda ili radi zaštite javnog zdravlja ili morala ili prava i sloboda drugih lica.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

lan 11 EKPS:

Svako ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i slobodu udruživanja s drugima, uključujući i pravo da osniva sindikat i u njega se u njega radi zaštite svojih interesa.

Za vršenje ovih prava ne sme se postavljati nikakva ograničenja, osim onih koja su propisana zakonom i neophodna u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti ili javne bezbednosti, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih. Ovim se članom ne sprečavaju zakonito ograničavanja vršenja ovih prava pripadnicima oružanih snaga, policije ili državne uprave.

(Sl. list SCG (Međunarodni ugovori), br. 9/03)

4.10.1. Ograničenja slobode okupljanja

Prema Ustavu (čl. 54), mirno okupljanje građana je slobodno. Zakonom o okupljanju građana Srbije²⁸⁷ je detaljnije regulisano uživanje ovog prava.

U Ustavu se govori o slobodnom „mirnom“ okupljanju, što je formulacija koja se koristi u međunarodnim ugovorima, korišćena i u Povelji, dok je Ustav Srbije iz 1990. godine garantovao slobodu „javnog okupljanja“.²⁸⁸ U Zakonu o okupljanju građana koristi se izraz „javni skup“.

Određbe Ustava o ograničenjima slobode mirnog okupljanja su u skladu s međunarodnim standardima. Naime, Ustav u članu 54, st. 4, predviđa da se sloboda okupljanja može zakonom ograničiti „ako je to neophodno radi zaštite javnog zdravlja, morala, prava drugih ili bezbednosti Republike Srbije.“ Dozvoljeni osnovi ograničenja koje predviđa Ustav supstancijalno korespondiraju osnovama iz PGP i EKPS, iako su izostavljeni pojedinačni osnovi kao što su „javni red“ (PGP) ili „sprečavanje nereda ili kriminala“ (EKPS).

Ustav predviđa da ograničenje mora biti „neophodno“ u demokratskom društvu (čl. 20), kao što predviđaju PGP i EKPS.

287 Sl. glasnik RS, 51/92, 53/93, 67/93, 48/94 i 29/01.

288 Vidi Izveštaj 2005, I.4.10.

Osnov „ometanje javnog saobraćaja“ koji je bio predviđen Ustavom Srbije iz 1990. godine, i uključen je u srbijanski Zakon o okupljanju građana (čl. 2, st. 3), Ustav ne pominje.²⁸⁹

Ustavom Srbije je i se pravo na slobodu okupljanja samo „građanima“, a ne svima, kako nalažu međunarodni standardi što može predstavljati problem, posebno ako se ima u vidu rešenje novog Ustava kojim se međunarodni ugovori koje je Srbija ratifikovala primenjuju kao deo njenog pravnog poretka samo ako su u skladu s Ustavom (čl. 194, st. 4).²⁹⁰

EKPS (čl. 16) dozvoljava državama da ograničavaju „političku delatnost stranaca“. Samim tim se, ipak, ne opravdava opšte ograničenje prava na okupljanje stranaca, jer okupljanje može imati ciljeve koji nisu politički. PGP ne sadrži sličnu odredbu. Dakle, Ustav Srbije koji jamči pravo okupljanja samo građanima, delom je u suprotnosti s evropskim standardima.²⁹¹ Ograničenje garantije slobode okupljanja samo na državljane problematičnim je ocenila i Venecijanska komisija u svom Mišljenju o Ustavu Srbije. I prema mišljenju Komisije „politička klauzula“ iz člana 16 EKPS ne može biti dovoljna da opravda ovo ograničenje pošto ona pokriva samo političku delatnost stranaca, a ne treba zaboraviti da postoje i ona okupljanja koja nisu politička „u užem smislu reči“. U Mišljenju se dalje navodi da većina evropskih ustava više ne ograničava slobodu okupljanja samo na svoje državljane, kao i da će ukoliko ovo ograničenje ostane u Ustavu, biti potrebni određeni naponi u primeni „klauzula o tumačenju“ iz člana 18, st. 3²⁹² i člana 19²⁹³ Ustava kako bi se postigao rezultat koji je u skladu s EKPS.²⁹⁴

Prema Zakonu o okupljanju građana, javni skupovi se mogu održavati na jednom mestu ili mogu biti u pokretu (čl. 3, st. 1). Ovo je u skladu s praksom Evropskog suda za ljudska prava.²⁹⁵

Javno okupljanje definiše se u zakonu „kao sazivanje i održavanje zбора ili drugog skupa na za to *primerenom prostoru*“ (kurziv naš; čl. 2, st. 1). Prostor „primeren“ za okupljanje definisan je samim zakonom (čl. 2, st. 2 i st. 3).

289 Vidi *Izveštaj 2005*, I.4.10.2. i *Izveštaj 2003*, I.4.10.

290 Poveljom je ovo pravo bilo garantovano svima (čl. 31).

291 Zakon o okupljanju građana Srbije sadržao je odredbe o pravima stranaca koje je SUS proglašio neustavnim, vidi *Izveštaj 2005*, I.4.10.2.

292 Ovim stavom Ustava predviđeno je da se odredbe o ljudskim i manjinskim pravima tumače „u korist unapređenja vrednosti demokratskog društva, saglasno važećim međunarodnim standardima ljudskih i manjinskih prava, kao i praksi međunarodnih institucija koje nadziru njihovo sprovođenje“.

293 Ovim članom Ustava predviđeno je da „[j]emstva neotuđivih ljudskih i manjinskih prava u Ustavu služe oštvaćenju ljudskog dostojanstva i ostvarenju pune slobode i jednakosti svakog pojedinca u pravednom, otvorenom i demokratskom društvu, zasnovanom na načelima vladavine prava“.

294 Vidi Evropska komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija), *Mišljenje o Ustavu Srbije*, Mišljenje br. 405/2006, CDL-AD(2007)004, 19. mart 2007, st. 37.

295 Vidi *Christians against Racism and Fascism protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECmHR, 21 DR 138 (1980).

Zakonom je predviđeno da opština, odnosno grad, unapred donose odluke koji su prostori „primereni“ za održavanje javnih skupova (st. 5).

Ovo rešenje previše je restriktivno i ostavlja prostor za zloupotrebe jer fakti ki omoguđava zabranjivanje okupljanja na svim mestima koja nisu obuhvaćena jednom takvom listom, iako okupljanje na tim mestima ne mora da dovede do ugrožavanja nijednog ustavom predviđenog interesa.²⁹⁶

Prema Zakonu o okupljanju građana javni skup se ne može održavati u blizini Savezne skupštine i Narodne skupštine Srbije, neposredno pre i u vreme njihovog zasedanja (čl. 2, st. 4). Postavlja se pitanje opravdanosti ovakve opšte zabrane, jer se postojanje Ustavom propisanih osnova za ograničenje ovog prava mora utvrditi u svakom pojedinačnom slučaju. Zakon, pritom, ostavlja nadležnim organima kojima se skup prijavljuje (policija) da diskreciono ocene šta se smatra mestom koje je u „blizini“ parlamenta i šta se smatra periodom „neposredno pre zasedanja.“ Kako se prema Ustavu smatra da je zasedanje parlamenta period u kome se održavaju sednice (dva redovna zasedanja koja traju po nekoliko meseci uz mogućnost vanrednih zasedanja), može se doći i do osnovanog zaključka da se ovakvim odredbama sloboda javnog okupljanja na pojedinim lokacijama može potpuno uskratiti.

Istovetna zamerka stoji i kod mogućnosti uskraćivanja slobode okupljanja po Zakonu o štrajku.²⁹⁷ Naime, Zakon zabranjuje da mesto okupljanja radnika u štrajku bude izvan prostorija njihovog preduzeća (čl. 5, st. 3). Na taj način se radnicima koji štrajkuju onemogućavaju javne demonstracije.²⁹⁸

EKPS (čl. 11, st. 2) dozvoljava zakonsko ograničavanje prava na slobodu mirnog okupljanja pripadnicima oružanih snaga, policije ili državne uprave, dok PGP dozvoljava ograničenje ovog prava pomenutim grupama samo pod opštim uslovima koji važe za sve ostale. Zakon o policiji propisuje da službenici ne mogu u uniformi prisustvovati stranim i drugim političkim skupovima, izuzev ako su u službi (čl. 134, st. 3).

Organizatori javnog skupa su dužni da podnesu prijavu policiji najkasnije 48 sati pre održavanja javnog skupa (čl. 6, st. 1 Zakona o okupljanju građana). Ako se javni skup održava na prostoru na kome se odvija javni saobraćaj, pa treba obezbediti izmenu režima saobraćaja, skup se mora prijaviti 5 dana pre održavanja (čl. 6, st. 2). Zakon predviđa da će policija onemogućiti skup koji se održava bez prethodne prijave i da će preduzeti mere za uspostavljanje javnog reda i mira (čl. 14).

4.10.2. Zabrana javnog skupa

Prema Zakonu o okupljanju građana, policija može da zabrani održavanje javnog skupa iz zakonom određenih razloga (ugrožavanje zdravlja, javnog morala ili bezbednosti ljudi i imovine i ometanje javnog saobraćaja²⁹⁹) (čl. 11, st. 1)). Or-

296 Vidi npr. Rešenje o određivanju prostora za okupljanje građana u Beogradu, *Sl. glasnik grada Beograda*, 13/97.

297 *Sl. list SRJ*, 29/96.

298 Vidi *Izveštaj 2004*, I.4.10.1. O pravu na štrajk u propisima Srbije vidi I.4.18.4.3.

299 Isti razlozi bili su predviđeni Ustavom iz 1990. godine.

ganizator se mora obavestiti o zabrani najkasnije 12 sati pre početka skupa. Na rešenje o zabrani mogu a je žalba (koja ne odlaže izvršenje rešenja), a protiv kona - nog rešenja se može voditi upravni spor.

Policija može i *privremeno* da zabrani okupljanje, ako je skup usmeren na nasilno rušenje ustavnog poretka, narušavanje teritorijalne celokupnosti Srbije, kršenje ljudskih prava ili izazivanje i podsticanje rasne, verske ili nacionalne netrpeljivosti i mržnje (l. 9, st. 1). Saziva mora biti obavešten najkasnije 12 sati pre vremena početka o privremenoj zabrani (l. 9, st. 2). Razlika između u privremene i trajne zabrane, predviđena članom 11, je u tome što privremena zabrana može da postane trajna mera samo odlukom suda. Policija mora okružnom sudu da uputi zahtev za zabranu javnog skupa u roku od 12 sati, o kome sud odlučuje u roku od 24 sata od prijema zahteva. Na odluku okružnog suda o zabrani organizator se može žaliti ve u Vrhovnog suda Srbije (u roku od 24 sata od dostavljanja rešenja), koje je dužno da svoju odluku donese u roku od 24 sata od prijema žalbe (l. 10).

Nejasno je zašto se u slučaju privremene zabrane iz člana 9 Zakona pruža ve a pravna zaštita propisivanjem obaveznog učešća sudova i vremenskih rokova za donošenje odluke, dok se u slučaju trajne zabrane iz člana 11 saziva upravni u slučaju spor. Trebalo bi da se u oba slučaja primenjuje jednaka a pravna zaštita predviđena članom 9, naročito zato što zakonom nije utvrđena obaveza proporcionalnosti niti su date druge smernice policiji za donošenje odluke o trajnoj zabrani, čime se policiji ostavlja široko diskreciono ovlašćenje.

4.10.3. Posebne mere koje predviđa Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama

Zakonom o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama³⁰⁰ predviđeno je da se propisi o okupljanju građana shodno primenjuju i na organizovanje sportskih priredbi (l. 5) pod kojima zakon podrazumeva sportska takmičenja i sportske manifestacije (l. 2, st. 1). Ovaj zakon je u septembru 2007. godine izmenjen i dopunjen.³⁰¹ Zakonom se utvrđuju „mere za sprečavanje nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, kao i obaveze organizatora i ovlašćenja nadležnih organa u sprovođenju tih mera“ (l. 1). Kaznenim odredbama Zakona (deo III) predviđene su krivične i prekršajne kazne, kao i zaštitne mere u slučaju postupanja protivno njegovim odredbama. Zaštitna mera zabrane prisustvovanja određenim sportskim priredbama može se pod uslovima propisanim ovim zakonom u trajanju od šest meseci do dve godine (l. 22) izreći fizičkom licu uz kaznu za prekršaj izrečenu na osnovu člana 21 i 23. Ostvarivanje ove zaštitne mere sastoji se „u obavezi učesnika prekršaja da se neposredno pre početka određenih sportskih priredbi lično javi službenom licu u podružnoj policijskoj upravi, odnosno policijskoj stanici, na podružnici na kojem se u toku prekršaja zatekao i da boravi u njihovim prostorijama do završetka sportske priredbe“.

300 Sl. glasnik RS, 67/03.

301 Sl. glasnik RS, 90/07.

U slučaju da u inilac postupi suprotno ovoj zabrani, odnosno obavezi ili ako ponovi neki od prekršaja koje nabroja član 23, ova zaštitna mera izriče se obavezno (čl. 23, st. 3). Zakon predviđa preduzimanje posebnih mera prilikom održavanja sportskih priredaba povećanog rizika (čl. 10–18). Pripadnicima Ministarstva unutrašnjih poslova dato je ovlašćenje da kod ovakvih sportskih priredaba nalože sve potrebne mere za sprečavanje nasilja i nedoličnog ponašanja gledalaca, a naročito da, izmeđ u ostalog, sprečavaju dolazak u mesto odigravanja sportske priredbe,³⁰² zabrane ulazak na sportsku priredbu, odnosno udalje sa sportskog objekta lice iz kojeg se ponašanja može zaključiti da je sklono nasilnom i nedoličnom ponašanju (čl. 17, st. 1, t. 3).

4.11. Sloboda udruživanja

član 22 PGP:

1. Svako lice ima pravo da se slobodno udruži sa drugim licima, uključujući i pravo na osnivanje sindikata i u članjenje u iste radi zaštite svojih interesa.

2. Vršenje ovog prava može biti samo predmet ograničenja predviđenih zakonom a koja su potrebna u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti, javne bezbednosti, javnog reda ili radi zaštite javnog zdravlja i morala ili prava i sloboda drugih lica. Ovaj član ne sprečava da se vršenje ovog prava od strane članova oružanih snaga i policije podvrgne zakonskim ograničenjima.

3. Nijedna odredba ovog člana ne dopušta državama članicama Konvencije od 1948. godine Međunarodne organizacije rada o sindikalnoj slobodi i zaštiti sindikalnih prava da donose zakonske mere koje bi narušavale ili da primenjuju zakon na način koji bi narušavao garantije predviđene navedenom konvencijom.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

član 11 EKPS:

1. Svako ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i slobodu udruživanja s drugima, uključujući i pravo da osniva sindikat i u članjuje se u njega radi zaštite svojih interesa.

2. Za vršenje ovih prava ne sme se postavljati nikakva ograničenja, osim onih koja su popisana zakonom i neophodna u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti ili javne bezbednosti, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih. Ovim se članom ne sprečava zakonito ograničavanje vršenja ovih prava pripadnicima oružanih snaga, policije ili državne uprave.

(Sl. list SCG (Međunarodni ugovori), br. 9/03)

302 Ovlašćenje dodato novelama Zakona iz 2007 (čl. 5, st. 3).

4.11.1. Opšte

Ustavom Republike Srbije jem i se sloboda političkog, sindikalnog i svakog drugog oblika udruživanja (čl. 55). Ustav, s druge strane, garantuje i pravo da se ostane van svakog udruženja. Na ovaj način se pruža zaštita od prinudnog udruživanja, u skladu sa stavom Evropskog suda za ljudska prava da država mora svakome garantovati pravo da se ne udružuje sa drugima, odnosno da ne pristupa nekom udruženju.³⁰³

U Srbiji postoje dva zakona: Zakon o društvenim organizacijama i udruženjima građana³⁰⁴ (ZDO), koji reguliše osnivanje i delovanje društvenih organizacija i udruženja građana; i Zakon o političkim organizacijama,³⁰⁵ koji se bavi političkim organizacijama.

Od sredine oktobra 2007. u skupštinskoj proceduri se nalazi vladin Predlog zakona o udruženjima, koji je pre podnošenja skupštini prošao i javnu raspravu. Predlogom zakona uređuje se osnivanje, pravni položaj, upis i brisanje iz Registra, članstvo, organi, statusne promene, prestanak rada i druga pitanja od značaja za rad udruženja, kao i status i delovanje stranih udruženja. Uređivanje položaja stranih udruženja je naročito važno, jer u tom pogledu u Srbiji postoji pravna praznina, pa ova udruženja deluju na osnovu „potvrde“ koju izdaje Ministarstvo spoljnih poslova, gotovo bez pravnog osnova. Predlogom zakona nije predviđena obaveza upisa udruženja u Registar, već se udruženje smatra osnovanim i bez ispunjavanja tog uslova, mada u tim slučajevima ono nema svojstvo pravnog lica i na njega se primenjuju pravna pravila o građanskom ortakluku. Umesto aktuelnim zakonodavstvom predviđenih „10 radnih ljudi i građana“ potrebnih za osnivanje udruženja, predlaže se da udruženje mogu osnovati najmanje tri osnivača, a novina je i da stariji maloletnici mogu biti osnivači udruženja ali samo uz overenu pismenu izjavu o davanju saglasnosti njihovog zakonskog zastupnika. Čime se sprečava zloupotreba dece u ovoj oblasti. Dopušta se da udruženja, pod određenim uslovima, obavljaju privrednu ili drugu aktivnost kojom stižu u dobit. Predviđeno je i da se, pod određenim uslovima, sredstva za podsticanje programa ili nedostajućeg dela sredstava za finansiranje programa koje realizuju udruženja, a koja su od javnog interesa obezbeđuju u budžetu RS i dodeljuju na osnovu sprovedenog javnog konkursa.³⁰⁶ Zabranjena su tajna i paravojsna udruženja, a nabrojani su i ciljevi kojima se udruženje ne sme rukovoditi u svom delovanju. Ovi osnovni zabrane rada udruženja odgovaraju Ustavom pobrojanim osnovima, s tim da su neki precizirani, a Predlog uvodi i novi osnov zabrane – ciljeve i delovanje usmerene na narušavanje teritorijalne celo-

303 Vidi *Sigurour A. Sigurjonsson protiv Islanda*, 30. jun 1993, A–264.

304 *Sl. glasnik SRS*, 24/82, 39/83, 17/84, 50/84, 45/85 i 12/89 i *Sl. glasnik RS*, 53/93, 67/93 i 48/94.

305 *Sl. glasnik RS*, 37/90, 30/92, 53/93, 67/93 i 48/94.

306 Vidi Predlog zakona o udruženjima, Obrazloženje, www.parlament.sr.gov.yu, pristupljeno 10. decembra.

kupnosti Republike Srbije. O zabrani rada udruženja iz razloga predvi enih zakonom odlu uje Ustavni sud.

4.11.2. Registracija i prestanak rada udruženja građana

Ustav Srbije propisuje da se udruženja osnivaju bez prethodnog odobrenja, uz upis u registar koji vodi državni organ, u skladu sa zakonom (1. 55, st. 2).

Politi ke organizacije u Srbiji registruju se kod ministarstva nadležnog za poslove pravosu a (1. 7 Zakona o politici organizacijama). Prema lanu 10 Zakona o politici organizacijama, postupak upisa po inje podnošenjem prijave nadležnom organu koji je dužan da u roku od 30 dana izvrši upis organizacije u registar, ako je ona osnovana u skladu sa zakonom, ili da rešenjem odbaci prijavu, jer e se u suprotnom smatrati da je politika organizacija upisana u registar. Sindikalne organizacije registruju se kod ministarstva nadležnog za poslove rada (1. 217 i 238 ZOR; 1. 4 Pravilnika o upisu sindikalnih organizacija u registar³⁰⁷). Danom upisa u registar organizacija sti e svojstvo pravnog lica.

Udruženja građana se registruju kod MUP Srbije, prema postupku koji propisuje Zakon o društvenim organizacijama i udruženjima građana. MUP je dužan da donese odluku o upisu u registar u roku od 30 dana od podnošenja prijave, a udruženje sti e svojstvo pravnog lica i po inje s radom danom upisa u registar (1. 34 i 35).

lan 65 ZDO i lan 11 Zakona o politici organizacijama predvi aju da organizacija prestaje da postoji: a) odlukom organizacije; b) ako se broj članova organizacije smanji ispod broja odre enog za njeno osnivanje; c) ako je organizaciji zabranjen rad, i d) ako se utvrdi da je organizacija prestala sa radom (osim za politike organizacije).

Odluku o zabrani rada političkih organizacija donosi Vrhovni sud, na predlog javnog tužioca (1. 12, st. 5 Zakona o politici organizacijama). Na odluku Vrhovnog suda može se izjaviti žalba o kojoj odlu uje ve e istog suda (1. 13, st. 6). S obzirom da Ustav propisuje da odluku o zabrani rada udruženja može doneti samo Ustavni sud, ova odredba nije u skladu s Ustavom Srbije.

4.11.3. Udruživanje stranaca

Zakonima se ne negira u potpunosti sloboda udruživanja stranaca. ZDO dopušta osnivanje udruženja stranaca, ali ne i njihovih političkih i društvenih organizacija, uključujući i sindikate. Udruženja stranaca su podvrgnuta posebnom režimu, koji je detaljnije regulisan saveznim Zakonom o kretanju i boravku stranaca.³⁰⁸ Prema lanu 68, st. 1 Zakona, udruženja stranaca osnivaju se na osnovu odobrenja organa uprave nadležnog za unutrašnje poslove. Istu odredbu sadrži i ZDO (1. 69, st. 2). Tako e, oba zakona preciziraju da ovo pravo uživaju samo stranci koji borave

307 *Sl. glasnik RS*, 6/97, 33/97, 49/00, 18/01 i 64/04.

308 *Sl. list SFRJ*, 56/80, 53/85, 30/89, 26/90, 53/91 i *Sl. list SRJ*, 16/93, 31/93, 41/93, 53/93, 24/94, 28/96, 68/02, 12/05 i 101/05.

u zemlji, pri čemu treba imati u vidu posebne uslove koje za to zahteva Zakon o kretanju i boravku stranaca (l. 31–60).³⁰⁹

Osim što podleže veoma restriktivnom sistemu dozvola, ostvarivanje slobode udruživanja stranaca otežano je nepredviđanjem sudske zaštite. Prema ZDO, protiv rešenja o odbijanju zahteva za izdavanje odobrenja za osnivanje udruženja stranaca, odnosno rešenja kojim se zabranjuje rad udruženja stranaca, može se izjaviti žalba vladi. Protiv rešenja vlade o odbijanju žalbe ne može se voditi upravni spor (l. 70). Dakle, ne postoji delotvorna sudska zaštita. Istu odredbu sadrži i Zakon o kretanju i boravku stranaca (l. 73).

U Srbiji još uvek ne postoji poseban pravni propis koji bi uređivao uslove delovanja inostranih nevladinih organizacija.

4.11.4. Ograničenja

4.11.4.1. Zabrana organizacije. – Ustav Republike Srbije sadrži zabranu osnivanja i delovanja tajnih i paravojnih udruženja. Pored toga, Ustav predviđa mogućnost zabrane udruženja čije je delovanje usmereno na nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemjenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje.³¹⁰ Odluku o zabrani udruženja može doneti samo Ustavni sud (l. 55, st. 4 Ustava).

Konvencija MOR br. 87 o sindikalnim slobodama i zaštiti sindikalnih prava³¹¹ u članu 4 izričito predviđa da upravne vlasti ne mogu raspuštati niti suspendovati sindikalne organizacije.³¹²

Srbijanski zakoni ne vode računa da sva ograničenja moraju da budu „neophodna u demokratskom društvu“, kako zahtevaju PGP i EKPS u vezi sa slobodom udruživanja.

Postojeće zakonodavstvo nedozvoljeno proširuje mogućnost korišćenja zabrane rada organizacija i udruženja. Zakon o političkim organizacijama Srbije predviđa u članu 12, st. 2 da se političkoj organizaciji može zabraniti rad ako prima u svoje članstvo maloletnike „i/ili ih zloupotrebi u političke svrhe“. Iako je cilj ovog rešenja zaštita maloletnika, formulacija „zloupotreba maloletnika u političke svrhe“ je široka i neodređena, i zahteva bližu pravnu kvalifikaciju.

4.11.4.2. Finansiranje političkih stranaka. – Finansiranje političkih stranaka regulisano je posebnim zakonom.

309 Član 68 novog Zakona o azilu (*Sl. glasnik RS*, 109/07) predviđa da odredbe članova 44–60 Zakona o kretanju i boravku stranaca prestaju da važe danom početka primene ovog zakona.

310 Oktobra 2007. godine, opoziciona politička stranka (LSV) podnela je Narodnoj skupštini Predlog zakona o zabrani manifestacija neonacističkih ili fašističkih organizacija i udruženja i zabrani upotrebe neonacističkih ili fašističkih simbola i obeležja, vidi www.parlament.sr.gov.yu, pristupljeno 15. decembra.

311 *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 8/58.

312 Vidi I.4.18.4.

Zabrane u pogledu porekla sredstava su mnogo restriktivnije u odnosu na ranije zakone iz ove oblasti, jer je zabranjeno primanje pomoći i ne samo od stranih država, već i od svih stranih pravnih i fizičkih lica, anonimnih darodavaca, javnih ustanova i javnih preduzeća, ustanova i preduzeća sa učešćem državnog kapitala, privatnih preduzeća koja obavljaju javne usluge po osnovu ugovora sa državnim organima i javnim službama dok takav ugovorni odnos postoji, sindikata, verskih zajednica, priređivača i igara na sreću, humanitarnih organizacija, uvoznika i izvoznika, prodavaca i proizvođača akciznih proizvoda kao i pravnih lica i preduzetnika koji imaju dospelu i neizmirenu obavezu po osnovu javnih prihoda. Cilj ovakvih odredaba jeste sprečavanje uticaja na politička zbivanja, ali ova mera, kao suviše restriktivna, nije u skladu s interesom koji se štiti pa se ne može ni smatrati neophodnom u demokratskom društvu.

4.11.4.3. Ostala ograničenja. – Zakonom o političkim organizacijama predviđeno je da osniva političke organizacije ne može biti lice kome je izrečena mera bezbednosti zabrane javnog nastupanja, ni lice osuđeno za određena krivična dela i to u vreme dok ta mera traje, odnosno pet godina po pravnosnažnosti presude kojom je to lice osuđeno (l. 5, st. 2).

Udruženja se zabranjuju ako je njihova delatnost usmerena na nasilno rušenje ustavnog poretka, širenje rasne ili nacionalne mržnje i slično. U tom slučaju se kažnjava posledica – zabrana organizacije je krajnja sankcija za protivzakonitu delatnost koju ona sprovođi.

4.11.5. Ograničenje slobode udruživanja javnih službenika

PGP i EKPS dopuštaju da države zakonski ograničavaju pravo na slobodno udruživanje pripadnika oružanih snaga i policije, a prema EKPS i pripadnika državne uprave (l. 22, st. 2 PGP i l. 11, st. 2 EKPS). Ustav Republike Srbije zabranjuje političko udruživanje sudijama Ustavnog suda, sudijama redovnih, upravnih i trgovinskih sudova, zaštitniku građana, javnom tužiocu i pripadnicima vojske i policije.

Zabrana širokom krugu javnih službenika i nosiocima sudske vlasti da budu članovi političkih stranaka je sporna jer isključuje iz političkog života jedan važan segment stanovništva i predstavlja ozbiljno ograničenje slobode udruživanja i slobode izražavanja. Međutim, Evropski sud za ljudska prava je u svojoj odluci *Rekvenji protiv Mađarske*,³¹³ zauzeo stav da zabrana pripadnicima policije da se u članuju u političke stranke i u estvuju u političkim aktivnostima nije protivna članovima 10 (sloboda izražavanja) i 11 (sloboda udruživanja) EKPS, pa je stoga ovo ograničenje u načelu dozvoljeno.

Evropska komisija za ljudska prava zauzela je stav da potpuna zabrana sindikalnog udruživanja pripadnicima oružanih snaga, policije i državne uprave jeste u

313 ECHR, App. No. 25390/94 (1999).

skladu s EKPS.³¹⁴ Prema mišljenju Evropske komisije, državama mora biti dato široko polje slobodne procene kada osiguravaju zaštitu nacionalne bezbednosti.³¹⁵

Zakon o policiji dozvoljava sindikalno, profesionalno i drugo organizovanje i delovanje policijskih službenika. Zakon sadrži zabranu strana kog organizovanja i političkog delovanja u samom ministarstvu, a policijskim službenicima ne dozvoljava prisustvovanje u uniformi strana kim i drugim političkim skupovima, izuzev ako su u službi (l. 134).

Zakon o javnom tužilaštvu³¹⁶ (l. 47) i Zakon o sudijama (l. 27) predviđaju da sudija, kao i javni tužilac i zamenik, ne mogu biti članovi političke stranke. Međutim, sudijama, javnim tužiocima i zamenicima izričito je priznato pravo da se u tom svojstvu udružuju radi zaštite svojih interesa, kao i da preduzimaju mere radi zaštite i održavanja svoje samostalnosti (javni tužioci i zamenici), odnosno svoje nezavisnosti i samostalnosti (sudije).

Zabrana političkog organizovanja sudijama, javnim tužiocima i zamenicima se može smatrati neophodnom u demokratskom društvu, na isti način kao i zabrana političkog organizovanja profesionalnim pripadnicima vojske i policije.

4.12. Pravo na mirno uživanje imovine

Član 1 Protokola br. 1 uz EKPS:

Svako fizičko i pravno lice ima pravo na neometano uživanje svoje imovine. Niko ne može biti lišen svoje imovine, osim u javnom interesu i pod uslovima predviđenim zakonom i opštim načelima međunarodnog prava.

Prethodne odredbe, međutim, nisu na koje na in ne utiču na pravo države da primenjuje zakone koje smatra potrebnim da bi regulisala korišćenje imovine u skladu s opštim interesima ili da bi obezbedila naplatu poreza ili drugih dažbina ili kazni.

(Sl. list SCG (Međunarodni ugovori), br. 9/03)

4.12.1. Opšte

Pravo na imovinu iz člana 1 obuhvata tri različita pravila. Prvo pravilo, izraženo u prvoj rečenici stava 1, opšte je prirode i sadrži principe mirnog uživanja imovine. Drugo pravilo iz druge rečenice istog stava, reguliše lišenje imovine i podvrgavanje ga određenim uslovima. Treće, sadržano u stavu 2, priznaje pravo stranama potpisnicama da kontrolišu korišćenje imovine shodno opštem interesu. Pre-

314 Vidi *Savet sindikata državnih službi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, App. No. 11603/85, (1987).

315 Vidi *Leander protiv Švedske*, A-116, 1985.

316 *Sl. glasnik RS*, 63/01, 42/02, 39/03, 44/04, 51/04 i 61/05.

ma praksi Evropskog suda, drugo i treće pravilo potrebno je tumačiti u svetlu opšteg principa izraženog u prvom pravilu.³¹⁷

Prema praksi Evropskog suda za ljudska prava, kod svakog mešanja u pravo na mirno uživanje imovine neophodno je uspostaviti ravnotežu između javnog interesa, s jedne strane, i prava pojedinaca, s druge. Potreba utvrđivanja ravnoteže, izražena u članu 1 Prvog protokola, svojstvena je Konvenciji u celini. Ozbiljnost državnog mešanja (oduzimanje imovine ili ograničenje njenog uživanja) treba da odredi opravdavajuće okolnosti i neophodnu naknadu. Međutim, to ne znači da se pitanje novčane naknade postavlja samo u slučaju oduzimanja imovine, već se naknada može tražiti i kada je reč o ograničenjima manjeg intenziteta.³¹⁸

Članom 58 Ustava Srbije jemski se pravo na imovinu. Ustav uglavnom prati međunarodne standarde, naročito u pogledu oduzimanja imovine gde se izričito propisuje da je oduzimanje moguće isključivo u javnom interesu i uz pravičnu naknadu. Međutim, odredba kojom se propisuje mogućnost ograničenja uživanja prava na imovinu ne sadrži odredbu o proporcionalnosti takvog ograničenja, što nije u skladu s međunarodnim obavezama koje je Srbija preuzela. Ustav propisuje i da je oduzimanje ili ograničenje imovine radi naplate poreza i drugih dažbina ili kazni dozvoljeno samo u skladu sa zakonom.

4.12.2. Eksproprijacija

Zahtev da se uspostavi ravnoteža između javnog i privatnog interesa i da se spreče povrede prava na imovinu u našem zakonodavstvu se ostvaruje time što su propisana dva uslova: da se eksproprijacija vrši u javnom interesu i da se za eksproprijisanu imovinu daje pravična naknada.

Zakon o eksproprijaciji (ZOE),³¹⁹ reguliše ograničenja i oduzimanje prava svojine na nepokretnostima, koji predstavljaju najozbiljnije oblike mešanja u pravo na mirno uživanje imovine. Prema ovom zakonu, postojanje javnog interesa utvrđuje Vlada Srbije svojom odlukom i u pitanju su pojedinačni akti protiv kojih može da se vodi upravni spor. Kada ovaj akt postane konačan, eksproprijacija dobija legitimitet, jer se vrši uz valjan pravni osnov i u postupku zasnovanom na Zakonu. Međutim, opravdano se postavlja pitanje da li su nadležni državni organi pravilno procenili postojanje opšteg interesa, odnosno da li je i zakonodavac daju i osnovne kriterije i merila za procenu opšteg interesa uopšte uzeo u obzir pravo na imovinu.

Zakon ne predviđa obavezu Vlade da prilikom utvrđivanja postojanja opšteg interesa za eksproprijaciju uzme u obzir i interes vlasnika nepokretnosti, niti da ispita da li njegov interes da zadrži nepokretnost i bavi se dotadašnjom delatnošću u možda preteže nad opštim interesom. Način donošenja odluka Vlade o utvrđivanju postojanja javnog interesa u praksi pokazivao je da se pojedinačni interes zaista nije uvažavao (čl. 1. 20 ZOE).

317 Vidi *Holy Monasteries protiv Grčke*, A-301, 1994.

318 Vidi *Sporrong i Lönnroth protiv Švedske*, A-52, 1982.

319 *Sl. glasnik SRS*, 40/84, 53/87 i 22/89 i *Sl. glasnik RS*, 6/90, 15/90, 53/95 i 23/01.

Individualni interes je ugrožen i u postupku pred opštinskim organima koji donose rešenje o eksproprijaciji. U ve ini slu ajeva u ovoj fazi vlasniku je zabranjena gradnja na nepokretnosti, a tako e mu je otežano i raspolaganje zbog toga što se zabeležba eksproprijacije unosi u katastar nepokretnosti ili druge zemljišne knjige. ZOE ne predvi a vremenski rok u kome se ova faza postupka mora okon ati, niti je predvi ena mogu nost davanja materijalne naknade štete vlasniku u slu aju da ona predugo traje. Dosadašnje iskustvo govori da se vlasnik u takvom nezavidnom položaju mogao na i i duže od 10 godina.

Sli na je situacija i onda kada je doneto rešenje o eksproprijaciji, a naknada još uvek nije utvr ena. Položaj (sada ve bivšeg) vlasnika ekspropisane nepokretnosti je još lošiji zbog toga što je korisnik eksproprijacije stekao pravo svojine na nepokretnosti, a vlasnik ima samo njen fakti ki posed. Povrh toga, ako se primeni lan 35, st. 1 ZOE, on gubi i ovaj vid sigurnosti, a da mu se pri tom naknada ne ispla uje. I ova faza je mogla trajati i preko 10 godina. U praksi je na in utvr ivanja iznosa naknade i sporst njene isplate dovodio do toga da vlasnik ekspropisane nepokretnosti na kraju primi znatno manji iznos od tržišne vrednosti propisane lanom 44 ZOE.

Postupak po predlogu za eksproprijaciju sprovodi i rešenje donosi služba opštinske uprave za imovinskopravne poslove na ijoj teritoriji se nalazi nepokretnost predložena za eksproprijaciju (l. 29, st. 1). Po žalbi protiv prvostepenog rešenja donetog po predlogu za eksproprijaciju rešava Ministarstvo finansija (l. 29, st. 5).

ZOE predvi a mogu nost da korisnik eksproprijacije stupi u posed nepokretnosti i pre dana pravnosnažnosti rešenja o naknadi, odnosno pre zaklju enja sporazuma o naknadi, ako Ministarstvo finansija proceni da bi to bilo neophodno zbog hitnosti izgradnje odre enog objekta ili izvo enja radova (l. 35, st. 1). Zbog nedovoljne odre enosti formulacije „hitnost izgradnje odre enog objekta ili izvo enja radova“, ova odredba pruža široka ovlaš enja Ministarstvu finansija i nije dovoljno precizna da bi ispunila uslov zakonitosti u skladu s evropskim standardima. Naime, prema praksi EKPS, da bi se zadovoljio uslov zakonitosti, zakon mora, izme u ostalog, da pruža zaštitu od samovolje u odlu ivanju državnih organa.³²⁰

ZOE u lanu 36 ne predvi a rok u kome raniji sopstvenik ekspropisane nepokretnosti može da podnese zahtev za poništaj pravnosnažnog rešenja o eksproprijaciji.

U praksi ima dosta rešenja o deeksproprijaciji, ali je još uvek prisutna samovolja države i veoma spor rad upravnih organa koji o tome odlu uju. Od upornosti i sredstava borbe bivših vlasnika zavisi koliko e biti uspešni u svojim zahtevima.

Drugi uslov koji mora da bude ispunjen da bi se izbegla povreda prava na imovinu je pravi na naknada. Važe i zakon predvi a da pravi na naknada ne može biti niža od tržišne vrednosti nepokretnosti. U slu aju da se strane ne sporazumeju,

320 Vidi *Kokkiniakis protiv Grčke*, A–260, 1993. i *Tolstoy Miloslavsky protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, A–316, 1995.

o naknadi odlu uje sud. U praksi se zbog dužine trajanja postupka esto dogodi da se ne realizuje naknada po tržišnoj vrednosti, jer se ona odre uje putem veštaka, koji svojim nalazima ne mogu uvek da isprate pove anje cena.

Zna ajan napredak u pogledu uskla ivanja javnog i privatnog interesa i odre ivanja pravi ne naknade u pogledu gra evinskog zemljišta u injen je u Zakonu o planiranju i izgradnji³²¹ u vezi s eksproprijacijom gra evinskog zemljišta. Ovaj zakon deli gra evinsko zemljište na javno i nejavno. Odre ivanje javnog gra evinskog zemljišta vrši se opštim aktom opštine u skladu s urbanisti kim planovima, a namenjeno je za izgradnju javnih objekata od opšteg interesa i za javne površine i nalazi se u režimu državne svojine (l. 68, 69 i 70 ZOE). Pre nego što odredi koje je zemljište javno, opština je dužna da donese akt o izuzimanju iz poseda korisnika tog zemljišta, a naknada se ispla uje po odredbama Zakona kojim se ure uje eksproprijacija. Ostalo gra evinsko zemljište je u prometu bez obzira na oblik svojine.

Podela zemljišta na javno i nejavno je dala sadržinu „javnom interesu“ bar u delu koji se odnosi na javno zemljište. Ovim je prakti no dozvoljena eksproprijacija odnosno izuzimanje samo kod prelaska zemljišta iz režima nejavnog u režim javnog i na taj na in je u velikoj meri smanjena arbitrnost izvršne vlasti prilikom utvr ivanja postojanja javnog interesa. Stavljanjem gra evinskog zemljišta u promet bez obzira u kom se obliku svojine nalazi omogu eno je formiranje njegove tržišne cene, a time i dosu ivanje pravi ne naknade. Država se stavlja u istu poziciju s ostalim subjektima jer prema lanu 80, st. 2 Zakona ostalo gra evinsko zemljište opština može da pribavlja, ure uje, daje u zakup ili otu uje u skladu sa zakonom.

Ovaj Zakon uvodi mogu nost poništaja pravnosnažnog rešenja o izuzimanju gradskog gra evinskog zemljišta iz poseda bivšeg vlasnika ako korisnik gradskog gra evinskog zemljišta ovo zemljište ne privede nameni za koju je zemljište izuzeo, u roku od godinu dana od dana stupanja na snagu ovog zakona (l. 86, st. 7).

4.12.3. Promene oblika svojine u korist državne svojine

Zakon o sredstvima u svojini Srbije³²² pod sredstvima u državnoj svojini podrazumeva sva sredstva ste ena od strane državnih organa, od organa i organizacija jedinica teritorijalne autonomije i lokalne samouprave, tj. opština, javnih službi i drugih organizacija iji je osniva Republika, odnosno teritorijalna jedinica, kao i sva druga sredstva, odnosno prihode ostvarene na osnovu ulaganja državnog kapitala. Pored toga, Zakon lokalne vlasti ograni ava u pravu raspolaganja imovinom, jer je za otu enje nepokretnosti koje koriste javne službe bila potrebna saglasnost Vlade (l. 8).

Promena svojine je pored eksproprijacije ograni ena na nasle ivanje imovine od ostavilaca koji nemaju ni zakonske ni testamentalne naslednike, tako da se ovde ne može govoriti o mešanju države u imovinu.

321 Sl. glasnik RS, 47/03.

322 Sl. glasnik RS, 54/96.

Zakonom o planiranju i izgradnji dozvoljen je promet građevinskog zemljišta koje nije javno. Organi lokalne samouprave treba da utvrde pravo korišćenja na tom nejavnom zemljištu. U radu državnih organa prisutne su zloupotrebe naročito kada je u pitanju imovina velike vrednosti.

4.12.4. Nadziđivanje

Ovu oblast je regulisao Zakon o održavanju stambenih zgrada,³²³ na osnovu koga je uz pristanak države došlo do brojnih povreda prava na imovinu. Zakonom je predviđeno da vlasnici više od polovine ukupne površine stanova i drugih posebnih delova zgrada mogu doneti odluku o pretvaranju zajedničkih prostorija u stanove, kao i o nadziđivanju zgrade, s tim što prvenstvo imaju stanari zgrade i članovi njihovih porodica njih doma instava (čl. 17). Zakon je donet nakon skoro završenog otkupa društvenih stanova i prelaska prava korišćenja na zajedničkim delovima zgrade u pravo zajedničke svojine. Navedenim zakonskim rešenjem vlasnici 51 odsto zajedničke imovine oduzimaju svojom voljom i u svom interesu imovinu preostalim vlasnicima (49 odsto) i to bez ikakve naknade. Iza ovako zaključenog ugovora najčešće stoji privatni posao nekog od stanara, često predsednika skupštine, odnosno saveta zgrade. U ovakvim situacijama ne može se govoriti o opštem, već isključivo o privatnom interesu i treba uzeti u obzir suštinu prava svojine i zajedničke svojine, kao i rešenje iz Zakona o osnovama svojinskopravnih odnosa³²⁴ prema kome je neophodna saglasnost svih vlasnika zajedničkih delova zgrade da bi se raspolagalo zajedničkim delovima zgrade.

Nacrt zakona o denacionalizaciji predviđa da se bivšim sopstvenicima nacionalizovanih zgrada vrati tavanski prostor i drugi zajednički delovi zgrade, bez obzira na to što ne postoje uslovi da im se vrate nacionalizovani stanovi. Međutim, zbog nadziđivanja i pretvaranja tavanskog prostora u stanove na gore pomenut način, bivši sopstvenici verovatno neće biti u situaciji da dobiju ni tavanski prostor. Ostaje otvoreno pitanje da li će oni imati mogućnost da za period nakon donošenja Zakona o evidentiranju imovine traže tržišnu naknadu za tavanski prostor kojim se od tada raspolagalo, odnosno da li se od tada njihovo pravo može kvalifikovati kao otkupljeno pravo.

4.12.5. Povraćaj bespravno oduzete imovine i obeštećenje ranijih vlasnika

Iako su denacionalizacija i obeštećenje ranijih vlasnika jedno od važnih pitanja tranzicije, ovo pitanje još uvek nije sveobuhvatno rešeno. Zakonom o načinu i uslovima priznavanja prava i vraćanju zemljišta koje je prešlo u društvenu svojinu po osnovu poljoprivrednog zemljišnog fonda i konfiskacijom zbog neizvršenih obaveza iz obaveznog otkupa poljoprivrednih proizvoda,³²⁵ predviđena je mogućnost

323 *Sl. glasnik RS*, 44/95.

324 *Sl. list SFRJ*, 6/80, 36/90 i *Sl. list SRJ*, 29/96.

325 *Sl. glasnik RS*, 18/91, 20/92 i 42/98.

vra anja poljoprivrednog zemljišta ranijim vlasnicima ili njihovim naslednicima. Restitucija se vrši u naturi, davanjem oduzetog zemljišta ili zemljišta iste površine i kvaliteta. Ukoliko restitucija nije mogu a, propisana je obaveza nov ane naknade po tržišnoj ceni. Restitucija je mogu a samo kod zemljišta koje je u trenutku stupanja na snagu Zakona bilo u društvenoj svojini.

Mada je donošenje zakona o povra aju imovine i obešte enju neophodno, ni do kraja 2007. godine on nije usvojen. Tokom 2005. u injen je simboli an korak ka otpo injanju procesa denacionalizacije donošenjem Zakona o prijavljivanju i evidentiranju oduzete imovine.³²⁶ Ovim zakonom ure uje se postupak prijavljivanja i evidentiranja imovine koja je na teritoriji Srbije oduzeta bez naknade tržišne vrednosti ili pravi ne naknade primenom propisa i akata o nacionalizaciji, agrarnoj reformi, konfiskaciji, sekvestraciji, eksproprijaciji i drugih propisa donetih i primenjenih posle 9. marta 1945. godine. Rok za prijavu imovine istekao je 30. juna 2006. godine.

Tokom 2006. donet je Zakon o vra anju (restituciji) imovine crkvama i verskim zajednicama.³²⁷ Osnovna zamerka zakonodavcu je da se ovim verske zajednice stavljaju u povoljniji položaj u odnosu na ostala, pre svega fizi ka lica, kojima je imovina bila oduzeta tokom socijalisti kog režima.³²⁸

Predmet vra anja su nepokretnosti koje su u momentu oduzimanja bile u vlasništvu crkava i verskih zajednica: poljoprivredno zemljište, šume i šumsko zemljište, gra evinsko zemljište, stambene i poslovne zgrade, stanovi i poslovne prostorije, pokretne stvari od kulturnog, istorijskog ili umetni kog zna aja. Obveznik restitucije nije samo Republika Srbija, ve su to i fizi ka i pravna lica koja su trenutni vlasnici oduzete imovine, a tu imovinu nisu stekli teretnim pravnim poslom i nisu je pribavili po realnoj tržišnoj ceni. Zakon propisuje i zaštitu savesnih sticalaca oduzete imovine.

Imovina se vra a u naturalnom obliku, a nov ana naknada se obezbe uje samo onda kada naturalna restitucija nije mogu a.

Zakon sadrži i odredbu prema kojoj se ovaj zakon odnosi i na imovinu crkava i verskih zajednica koje se nalaze na teritoriji Kosova. Jasno je da je ova odredba samo politi ke prirode i nesprovodiva u praksi, s obzirom da pravni propisi doneti posle 1999. godine ne obavezuju kosovske organe vlasti niti UNMIK. Ovakva odredba dovodi u pitanje i same motive za donošenje ovakvog zakona, a ne opšteg zakona o restituciji.

Bivši vlasnici i njihovi naslednici optužili su prošle godine državu da odlaže restituciju i upozorili da je upravo to bila svrha usvajanja Zakona o evidentiranju oduzete imovine. On, prema njihovim re ima, nije ni bio potreban jer evidencija oduzete imovine postoji odavno. S druge strane, državni organi su istakli da e ovaj

326 *Sl. glasnik RS*, 45/05.

327 *Sl. glasnik RS*, 46/06.

328 O nejednakosti me u samim verskim organizacijama vidi I.4.8.

„zakon omogući da se utvrdi obim te imovine, ali i njena tržišna vrednost. Tek kada budemo imali kompletnu dokumentaciju možemo da krenemo u restituciju“. Ostaje pitanje kako će to biti sprovedeno jer je u Fondu za restituciju po etkom 2006. bilo samo 50 miliona evra.³²⁹

Poslednji nacrt Zakona o denacionalizaciji je 2006. godine prošao postupak pred Vladom, ali je posle formiranja nove vlade vraćen na doradu. Ono što ga razlikuje od dosadašnjih predloga je rešenje o vraćanju građevinskog zemljišta bivšim sopstvenicima, bez obzira ko je vlasnik na objektima na tom zemljištu i na taj način uspostavljanje odnosa koji za posledicu imaju brojne nesporazume koji će se završiti na sudu. Država je ovakvim rešenjem uštedela velika sredstva za obeštećenje bivših vlasnika na istom zemljištu je neko drugi izgradio objekat, ali je suštinski ovim vlasnicima vraćeno opterećeno pravo svojine, odnosno vraćen im je atribut raspolaganja, dok je držanje i korišćenje ostalo kod nekog trećeg lica. I pravo raspolaganja je opterećeno pravom preteke kupovine. Bivši sopstvenik će imati pravo na zakupninu koja je u potetku takođe limitirana i u praksi je teško i naplatiti.

Zabranjeni ugovori o građevinskom zemljištu konvalidiraju se, što jeste praktično, ali je s druge strane nepravilno, jer se na taj način zapravo kažnjavaju građani koji su poštovali Zakon. Isti slučaj je i s građanima koji nisu hteli da prime naknadu za eksproprisanu imovinu. Na njih će se primeniti odredbe ovog zakona, dok se građani koji su primili bilo kakvu naknadu, pa makar ona bila i beznačajna, stavljaju u nepovoljniju situaciju zbog svoje „poslušnosti“ i gube pravo na naknadu.

Na elo savesnosti u raspolaganju oduzetom imovinom posle donošenja Zakona o prijavljivanju i evidentiranju se ne odnosi na državu, pa se izuzimaju transakcije izvršene u postupku privatizacije. Ovakvo rešenje je neprihvatljivo, jer se ni ime ne može pravdati postupak države koja dozvoljava da se privatizuje nacionalizovana imovina. U takvom postupanju države ne postoji pravi na ravnoteža između u privatnog interesa pojedinca da mu se vrati oduzeta imovina i javnog interesa države da tu imovinu proda, a onda u postupku denacionalizacije isplati bivšem vlasniku naknadu koja ne može odgovarati vrednosti prodate imovine.

Takođe, naknada za oduzete objekte je nepravilna jer se ona određivati po poreskoj osnovici koja sadrži i amortizaciju. Naime, nije pravedno da vlasnicima koji ne mogu dobiti naknadu za izmaklu dobit, pripadne naknada, umanjena zato što je država koristila njihovu nepokretnost.

Mnoge odredbe Zakona veštupuju na sudske postupke, što je samo po sebi predstavljati mešanje u imovinu. Naime, zbog dužine trajanja postupaka pred sudovima u Srbiji, kao i zbog komplikovanih odnosa u ovim slučajevima, delimično zbog proteka vremena, a delimično i zbog lošeg zakonskog rešenja, nužno je doći do situacije u kojoj će se na realizaciju kakvog-takvog obeštećenja čekati i po nekoliko godina. Još uvek je neizvesno kada će ovaj zakon biti donet.

329 *NIN*, 19. januar 2006, str. 32.

4.12.6. Stanarsko pravo

Stanarsko pravo je specifičan oblik korišćenja prostorija za stanovanje, takozvani administrativni zakup, nastao u pravu bivše Jugoslavije. Stanarsko pravo moglo se uspostaviti na stanovima u društvenom, kao i na stanovima u privatnom vlasništvu. Posle otkupa društvenih stanova i prelaska prava svojine na stanovima iz državne u privatnu, stanarsko pravo je ostalo samo na stanovima u privatnoj svojini koje je konstituisano do 1973. godine administrativnim putem i transformisalo se u pravo zakupa s određenim administrativnim ograničenjima pre svega u vezi s visinom zakupnine i na inom prestanka zakupa. U srbijanskoj sudskoj praksi formiran je stav da stanarsko pravo na stanovima u privatnom vlasništvu ne mogu da steknu lica koja su rođena posle 1973. godine, bez obzira da li su živela u zajednici doma instansu s poslednjim nosiocem stanarskog prava, pa i tako ovaj institut na neki način „odumreti“ ukoliko država u međuvremenu ne nađe neko racionalnije rešenje. Ostaje otvoreno pitanje da li može postojati povreda prava u slučaju da lice koje je ceo život živelo u nekom stanu dobije nalog za iseljenje posle smrti nosioca stanarskog prava, jer ono to stanarsko pravo ne može preneti na sebe pošto je rođeno posle 1973. godine.

U Zakonu o stanovanju Srbije koji je na snazi,³³⁰ pretežno se uređuje na način koji i ovaj institut postepeno nestati iz srbijanskog pravnog sistema.³³¹

4.13. Prava pripadnika manjina

Član 27 PGP:

U državama gde postoje etničke, verske ili jezičke manjine, lica koja pripadaju tim manjinama ne mogu biti lišena prava da imaju, zajedno sa drugim članovima svoje grupe, svoj posebni kulturni život, da ispoljavaju i upražnjavaju svoju sopstvenu veru ili da se služe svojim jezikom.

(*Sl. list SFRJ*, br. 7/71)

4.13.1. *Opšte.* – Srbija je ratifikovala najvažnije univerzalne i regionalne ugovore kojim se neposredno ili posredno zajemuju prava i slobode pripadnika manjina,³³² uključujući i Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina Saveta Evrope.

Postavljeni pravni standardi zaštite manjina u domaćem zakonodavstvu su esto bili iznad međunarodnih, ali je primena propisa bila otežana zbog različitih okolnosti, kakvi su bili neusklađenost republičkih propisa s onim na nivou bivše dr-

330 *Sl. glasnik RS*, 50/92.

331 O stanarskom pravu vidi više u *Izveštaj 2005*, I.4.12.6.

332 Nekim od ugovora SRJ je pristupila sukcesijom (s obzirom da je još SFRJ bila strana ugovornica), a nekim je pristupila državna zajednica SCG.

žavne zajednice, posebno zbog vremenskog redosleda i političkih prilika u kojima su donošeni, fakti neprimenljivosti normi međunarodnih ugovora i ustavnih akata, ali i zbog nedovoljne efikasnosti mehanizama za zaštitu manjinskih prava. S obzirom na okolnosti u kojima je Srbija postala samostalna država i njenica donošenja novog ustava Srbije, država ima šansu da napravi reformu zakonodavstva i harmonizuje propise i zaštitu manjina na različitim nivoima. Osim nadležnosti državnih organa, donošenjem Zakona o utvrđivanju nadležnosti AP Vojvodine (tzv. Omnibus zakona) i Zakona o lokalnoj samoupravi,³³³ šira ovlašćenja u obezbeđivanju prava manjina data su lokalnoj samoupravi i autonomnoj pokrajini.³³⁴

Zaštita manjina je u širokom obimu obezbeđena u novom Ustavu Srbije. Na nivou Srbije nije donet poseban zakon o zaštiti manjina, ali je još 2003. odlučeno da Zakon o zaštiti sloboda i prava nacionalnih manjina bude okvir,³³⁵ a da se nizom posebnih zakona preciznije urede pojedine oblasti zaštite manjina.

4.13.2. *Ustavna zaštita.* – Ustav Srbije iz 1990, koji je bio zasnovan na građanskom shvatanju države da je Srbija „demokratska država svih građana koji u njoj žive“ (čl. 1), nije sadržao poseban deo kojim je propisivao obim i zaštitu pripadnika manjina, iako je garantovao određena ljudska prava, te kod nekih posebno naglašavao garantije koje se moraju obezbediti narodima i narodnostima.

Novi Ustav opredelio se za drugačiji koncept. Ustav se donosi „polazeći od državne tradicije srpskog naroda i ravnopravnosti svih građana i etničkih zajednica u Srbiji (Preambula), a Srbija je „država srpskog naroda i svih građana koji u njoj žive, zasnovana na ... ljudskim i manjinskim pravima i slobodama...“ (čl. 1).

Ustav Srbije sadrži jedno normativno svojstvo koje po svojoj prirodi podseća na ustave istoevropskih zemalja nastalih posle propasti komunizma. To svojstvo se ogleda u određivanju države koja je, definisana, pre svega, kao država srpskog naroda. Ovakvo određivanje upućuje na to da u Ustavu nije prevladalo građansko, već etničko određivanje države po kojem je Srbija država srpskog, a zatim i svih drugih naroda. Iako je stav Venecijanske komisije u pogledu ovakvog definisanja države u Ustavu bio neutralan,³³⁶ ne može, a da se ne smetne s uma njenica da je uporednopravna ustavna praksa pokazala da je ovakvo prisvajanje države od strane većinskog naroda, najviše povezano i s odnosom državnih organa prema manjinskim problemima u praksi.

U Ustavu nema definicije etničke manjine. Međutim, Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina³³⁷ (u nastavku teksta: Zakon o zaštiti manjina)

333 *Sl. glasnik RS*, 9/02.

334 Vidi *Izveštaj 2005*, I.4.13.1.

335 *Sl. list SRJ*, 11/02. Vidi *Izveštaj 2005*, I.4.13.1.

336 Venecijanska Komisija smatra da ovakvo definisanje, iako naglašava etnički karakter države, u praksi ne mora da proizvodi nikakve posledice, vidi Evropska komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija), *Mišljenje o Ustavu Srbije*, Mišljenje br. 405/2006, CDL-AD(2007)004, 19. mart 2007, st. 10.

337 *Sl. list SRJ*, 11/02.

koji se, posle razdvajanja s Crnom Gorom, primenjuje i danas u Srbiji, nacionalna manjina se u članu 2, st. 1 definiše kao

Svaka grupa državljana [...] koja je po brojnosti dovoljno reprezentativna, iako predstavlja manjinu na teritoriji [...], pripada nekoj od grupa stanovništva koje su u dugotrajnoj i vrstoj vezi sa teritorijom [...] i poseduje obeležja kao što su jezik, kultura, nacionalna ili etnička pripadnost, poreklo ili veroispovest, po kojima se razlikuje od većine stanovništva, i čiji se pripadnici odlikuju brigom da zajedno održavaju svoj zajednički identitet, uključujući i kulturu, tradiciju, jezik ili religiju.

U nastavku ovog člana daje se i dopuna u kojoj se određuje da su nacionalne manjine i „[...] grupe državljana koji se nazivaju ili određuju kao narodi, nacionalne i etničke zajednice, nacionalne i etničke grupe, nacionalnosti i narodnosti, a ispunjavaju uslove iz stava 1 ovog člana.“ (čl. 2, st. 2).

Prema mišljenju Savetodavnog komiteta Saveta Evrope, definisanje nacionalnih manjina (vidi definiciju gore), ograničavanjem ovog prava samo na državljanke, jedan je od nedostataka ovog zakona.³³⁸ Još uvek nije ništa urađeno po ovoj preporuci kako bi se izbegle negativne posledice po Rome i druga lica koja su se u Srbiju doselila nakon raspada SFRJ, a čiji državljanški status nije regulisan ili imaju teškoća da dobiju potvrdu o državljanstvu zbog nedostatka ličnih dokumenata.

U članovima Ustava je propisano da Republika Srbija štiti prava nacionalnih manjina, te da „dajem i posebnu zaštitu nacionalnim manjinama radi ostvarivanja pune ravnopravnosti i očuvanja njihovog identiteta“ (čl. 14). Osim prava koja su Ustavom zajemljena svim građanima, pripadnicima nacionalnih manjina se garantuju „dodatna, individualna i kolektivna prava“ u posebnom trećem delu Glave II. Pored opšte zabrane diskriminacije, Ustav zabranjuje diskriminaciju zbog pripadnosti nacionalnoj manjini i u posebnoj odredbi (čl. 76, st. 2). Izričito je dozvoljeno preduzimanje mera pozitivne diskriminacije, odnosno uvođenje posebnih propisa i privremenih mera u ekonomskom, socijalnom, kulturnom i političkom životu, kako bi se postigla puna ravnopravnost između pripadnika nacionalnih manjina i većinskog naroda. Ipak, ovakve mere su dozvoljene samo ako su „usmerene na uklanjanje *izrazito* nepovoljnih uslova života koji ih *posebno* pogoduju“ (kurziv naš), tako da bi trebalo nadzirati primenu ove odredbe u praksi zbog bojazni da bi mogla da se preusko tumači.

4.13.3. Zabrana izazivanja i podsticanja rasne, nacionalne, verske ili druge neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti. – Ustavom je izričito zabranjeno izazivanje i podsticanje rasne, nacionalne, verske ili druge neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti (čl. 49). Krivično zakonodavstvo u Srbiji s više krivičnih dela sankcioniše kršenje prava manjina, diskriminaciju, kao i izazivanje i raspirivanje rasne, nacionalne i druge mržnje. Zakoni o osnovnoj školi i srednjoj školi Srbije predviđaju

338 Vidi Stavovi Savetodavnog komiteta o Okvirnoj konvenciji za zaštitu nacionalnih manjina – Mišljenje o Srbiji i Crnoj Gori, ACFC-/OP/I(2004)002, 27. novembar 2003.

ju da su u školi zabranjene sve aktivnosti kojima se ugrožavaju ili omalovažavaju grupe ili pojedinci na osnovu rase, nacionalne, jezičke, verske ili polne pripadnosti, odnosno političkog opredeljenja, kao i podsticanje takvih aktivnosti, a predviđene su novčane kazne za ovakvo nedozvoljeno postupanje.

4.13.4. Izražavanje nacionalne pripadnosti. – Ustav Srbije jem i slobodu izražavanja nacionalne pripadnosti (čl. 47). Slična odredba propisana je i Zakonom o zaštiti manjina. Naime, u članu 5, st. 1 utvrđuje se da niko ne sme da pretrpi štetu zbog svog opredeljenja ili izražavanja svoje nacionalne pripadnosti ili zbog uzdržavanja od takvog opredeljenja, što je, svakako, preciznija formulacija.³³⁹ Prikupljanje podataka o pripadnosti određene etničke manjine mora biti zakonski zaštićeno, a lica od kojih se prikupljaju podaci moraju biti obavještena o tome da je izjašnjavanje dobrovoljno.³⁴⁰ Zakon o zaštiti podataka o ličnosti predviđa da se lični podaci o rasnom poreklu, nacionalnoj pripadnosti ili verskim ili drugim uverenjima mogu prikupljati, obrađivati i koristiti samo uz pismenu saglasnost ispitanika (čl. 18). Povreda slobode izražavanja nacionalne ili etničke pripadnosti kažnjava se novčanom kaznom ili zatvorom do jedne godine, a ako delo učini službeno lice u vršenju svoje službe, kažnjava se zatvorom do tri godine (čl. 130 KZ).

4.13.5. Očuvanje identiteta manjina. – Ustav garantuje niz prava odnosa za očuvanje identiteta manjina: pravo na izražavanje, očuvanje, razvijanje i javno izražavanje nacionalne, etničke, kulturne i verske posebnosti, na korišćenje svog jezika i pisma i sloboda njihove upravnih postupaka na tom jeziku, na školovanje na svom jeziku u državnim ustanovama i ustanovama autonomnih pokrajina, na upotrebu svojih simbola na javnim mestima, na potpuno i nepristrasno obavještanje na svom jeziku, na osnivanje sopstvenih sredstava javnog obavještanja, u skladu sa zakonom, itd. (čl. 79, st. 1). Pored toga i Zakon o crkvama i verskim zajednicama koji reguliše položaj tradicionalnih crkava i verskih zajednica u Srbiji propisuje i položaj i uređuje manjinskih crkava i verskih zajednica. Iako garantuje na celovitu ravnopravnost verskih konfesija na teritoriji Srbije, zakon o ravnopravnosti narušava u nizu odredaba nejednakim tretiranjem verskih zajednica.³⁴¹

Autonomnim pokrajinama je eksplicitno omogućeno da garantuju i dodatna prava (st. 2). U cilju očuvanja i razvoja nacionalne i kulturne posebnosti, pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo da osnivaju prosvetna i kulturna udruženja koja se finansiraju na osnovu dobrovoljnosti (čl. 80, st. 1). Na finansijskoj obavezi države ugovornice ne insistira ni Okvirna konvencija (čl. 13, st. 2). Zakon o zaštiti manjina predviđa da bi država trebalo da im finansijski pomaže, u skladu sa svojim mogućnostima. Na osnovu Zakona o zaštiti manjina, država bi dalje trebalo da obezbedi sadržaje iz oblasti kulture na jezicima nacionalnih manjina u programima radija i

339 Na identifikaciju u ovo pitanje rešeno je u Okvirnoj konvenciji (čl. 3, st. 1).

340 *Stavovi Savetodavnog komiteta*, napomena 4, st. 27.

341 Ovaj zakon kritikovan je kako od strane domaćih nevladinih, tako i od strane međunarodnih organizacija. Vidi više u I.4.8.3.

televizije javnih servisa. Muzeji, arhivi i institucije za zaštitu spomenika kulture iji je osniva država imaju obavezu da obezbede predstavljanje i zaštitu kulturno-istorijskog nasle a manjina sa svoje teritorije, uz obavezno uklju ivanje predstavnika nacionalnih saveta nacionalnih manjina u odlu ivanje o na inu predstavljanja kulturno-istorijskog nasle a nacionalnih manjina (l. 12). Prema Zakonu o delatnostima od opšteg interesa u oblasti kulture Srbije,³⁴² programi iz oblasti kulture nacionalnih manjina i staranje o zaštiti njihove kulturne baštine su u opštem interesu.

4.13.6. *Zabrana asimilacije i veštačkog menjanja strukture stanovništva.* – Novina u odnosu na raniji Ustav i zakonske akte jeste to što se pored nasilne asimilacije, zabranjuje i preduzimanje mera koje bi mogle prouzrokovati vešta ko menjanje nacionalnog sastava stanovništva na podru jima gde pripadnici nacionalnih manjina žive tradicionalno i u zna ajnom broju (l. 78, st. 3). Postojanje ove odredbe je izuzetno zna ajno imaju i u vidu da je upravo ovakvih pojava bilo u neposrednoj prošlosti. U skladu s Preporukom 1201 Saveta Evrope, pripadnicima nacionalnih manjina garantovano je pravo na nesmetane veze i saradnju sa sunarodnicima van Srbije (l. 80, st. 3).

4.13.7. *Vođenje javnih poslova i nacionalni saveti.* – Iako dva puta propisuje da svi gra ani pod jednakim uslovima mogu upravljati javnim poslovima i stupati na javne funkcije (l. 53 i l. 77, st. 1), Ustav ipak nalaže da se vodi ra una o nacionalnom sastavu stanovništva i odgovaraju oj zastupljenosti pripadnika nacionalnih manjina prilikom zapošljavanja u državnim organima, javnim službama, organima autonomne pokrajine i jedinicama lokalne samouprave (l. 77, st. 2). Zakon o zaštiti manjina predvi a da se prilikom zapošljavanja u javnim službama vodi ra una o nacionalnom sastavu stanovništva i o poznavanju jezika koji se govori na podru ju organa ili službe.

Kolektivna prava manjina podrazumevaju da pripadnici nacionalnih manjina, bilo neposredno ili preko svojih izabranih predstavnika, u estvuju u procesu odlu ivanja ili odlu iju o pojedinim pitanjima koja su u vezi s njihovom kulturom, obrazovanjem, informisanjem i upotrebom jezika i pisma. Novi Ustav izri ito garantuje pripadnicima nacionalnih manjina pravo da izaberu svoje nacionalne savete, u skladu sa zakonom radi ostvarenja prava na samoupravu u kulturi, obrazovanju, obaveštavanju i službenoj upotrebi jezika i pisma (l. 75, st. 3). Nacionalni saveti kao institucije kulturne autonomije s izvesnim javnopravnim ovlaš enjima, uvedeni su prethodno Zakonom o zaštiti manjina.³⁴³ Zakon o zaštiti manjina samo okvirno reguliše funkcije nacionalnih saveta, a posebnim zakonom ili izmenama zakona iz oblasti obrazovanja, kulture, informisanja i upotrebe jezika trebalo bi konkretno

342 Sl. glasnik RS, 49/92.

343 Iako daje izuzetan zna aj uvo enju nacionalnih saveta u pravni sistem, Savetodavni komitet smatra da je veoma važno da se oni ne posmatraju kao jedini posrednik vlasti u pogledu manjinskih pitanja, ve da se i drugi relevantni u esnici, uklju iju i i nevladine organizacije i udruženja nacionalnih manjina, uklju e u procese donošenja odluka. *Stavovi Savetodavnog komiteta*, napomena 4, st. 109.

odrediti nadležnosti koje nacionalni savet obavlja. Ustav propisuje da se ureenje izbora članova nacionalnih saveta reguliše zakonom, a Zakonom o zaštiti manjina je predviđeno da članovi saveta budu *prvi put* izabrani na skupštini elektora u skladu sa D'Ontovim izbornim sistemom,³⁴⁴ dok bi dugoro na pravila izbora saveta trebalo da se regulišu posebnim zakonom. Pravni propis kojim bi bilo regulisano ovo pitanje još uvek nije donet, a nekim nacionalnim savetima je u meuvremenu prvi mandat istekao. Kako se ne bi blokirala mogu nost izbora ovih važnih tela kulturne autonomije, trebalo bi hitno doneti odgovaraju i pravni akt.

4.13.8. *Širenje duha tolerancije i međukulturnog dijaloga.* – Srbija se u Ustavu obavezala da će u oblasti obrazovanja, kulture i informisanja podsticati duh tolerancije i međukulturnog dijaloga, te da će preduzimati efikasne mere za unapređenje uzajamnog poštovanja, razumevanja i saradnje među svim ljudima koji žive na teritoriji Srbije. Na ovaj način Srbija se obavezuje na preduzimanje pozitivnih mera u oblasti širenja tolerancije, te je zanimljivo pratiti sačinjavanje politike, te projekata kako bi se ova pozitivna obaveza ispunila, a ne samo ostala još jedno „mrtvo slovo na papiru“.

4.14. Politička prava

Član 25 PGP:

Svaki građanin ima pravo i mogućnost, bez ikakve diskriminacije pomenute u članu 2 i bez neosnovanih ograničenja:

- a) da učestvuje u upravljanju javnim poslovima, bilo neposredno, bilo preko slobodno izabranih predstavnika;
- b) da bira i da bude biran na povremenim istinskim, opštim, jednakim i tajnim izborima, koji obezbeđuju slobodno izražavanje volje birača;
- c) da bude primljen, pod opštim jednakim uslovima, u javne službe svoje zemlje.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

Član 3 Protokola br. 1 uz EKPS:

Visoke strane ugovornice se obavezuju da u primerenim vremenskim razmacima održavaju slobodne izbore s tajnim glasanjem, pod uslovima koji obezbeđuju slobodno izražavanje mišljenja naroda pri izboru zakonodavnih organa.

(Sl. list SCG (Međunarodni ugovori), br. 9/03)

344 Elektor je mogao biti svaki građanin pripadnik manjine koji sakupi sto potpisa birača koji pripadaju toj manjini, koga delegira jedna nacionalna organizacija ili udruženje te manjine, ili poslanici i odbornici koji su pripadnici te manjine. Vidi Pravilnik o načinu rada skupština elektora za izbor nacionalnih saveta nacionalnih manjina (Sl. list SRJ, 41/02).

4.14.1. Opšte

Ustav proklamuje narodnu suverenost i opšte i jednako bira ko pravo (1. 2 i 52). Gra anin koji je navršio 18 godina života i ima poslovnu sposobnost ima pravo da bira i da bude biran u državne organe (1. 52, st. 1 Ustava). Pored toga, Ustav garantuje i pravo gra ana da u estvuju u upravljanju javnim poslovima i da „pod jednakim uslovima stupaju u javne službe i na javne funkcije“ (1. 53).

Ustavni zakon za sprovo enje Ustava³⁴⁵ propisao je stroge rokove za kompletnu reformu izbornog zakonodavstva u Srbiji. Ovaj propis vezuje raspisivanje predsedni kih, pokrajinskih i lokalnih izbora za stupanje na snagu niza zakona (1. 3) koji su u decembru 2007. godine i doneti³⁴⁶ ime su stvoreni uslovi za raspisivanje predsedni kih (20. januar 2008), pokrajinskih i lokalnih izbora (11. maj 2008).

4.14.2. Učešće u upravljanju javnim poslovima

Ustav konkretizuje na elne garantije neposredne demokratije i propisuje narodnu inicijativu za donošenje zakona i za promenu ustava. U Srbiji pravo predlaganja zakona, drugog propisa ili opšteg akta ima 30.000 bira a (1. 107). Predlog za promenu Ustava Srbije može da podnese najmanje 150.000 bira a.

Ustav prepoznaje referendum kao oblik neposredne demokratije. Novi Ustav reguliše koja pitanja ne mogu biti izneta na referendum: obaveze iz me unarodnih ugovora, zakoni koji se odnose na ljudska i manjinska prava i slobode, poreski i drugi finansijski zakoni, budžet i završni ra un, uvo enje vanrednog stanja i amnestija i pitanja iz izbornih nadležnosti Narodne skupštine (1. 108, st. 2).

4.14.2.1. Ograničenja u obavljanju javne funkcije. – Osim prava da bira, PGP i EKPS priznaju i pravo gra ana da budu birani.³⁴⁷ PGP priznaje i pravo grana da u estvuju u upravljanju javnim poslovima i da budu primljeni, pod opštim jednakim uslovima, u javne službe svoje zemlje. Ova prava mogu se ograni iti. PGP zahteva da nije re o neosnovanim ograni enjima dok prema praksi Evropskog suda pravo gra ana da budu birani može biti podvrgnuto kvalifikacionim zahtevima, ako oni nisu diskriminatorni.³⁴⁸

345 *Sl. glasnik RS*, 98/06.

346 U decembru 2007. Narodna skupština je usvojila Zakon o izboru predsednika Republike i Zakon o predsedniku Republike (*Sl. glasnik RS*, 111/07), Zakon o osnovama ure enja službi bezbednosti Republike Srbije, Zakon o spoljnim poslovima, Zakon o Vojsci Srbije i Zakon o odbrani (*Sl. glasnik RS*, 116/07), Zakon o lokalnoj samoupravi, Zakon o lokalnim izborima, Zakon o glavnom gradu i Zakon o teritorijalnoj organizaciji Republike Srbije (*Sl. glasnik RS*, 129/07). Pošto su neki od ovih zakona doneti u vreme kada je rad na ovom izveštaju ve zaklju en, njihove odredbe bi e predmet analize u narednom izveštaju.

347 Smatra se da je ovo pravo implicitno priznato lanom 1, Protokola br. 1. *Blackstone's Human Rights Digest*, London, 2001, str. 336.

348 *Gitonas protiv Grčke*, (1997) RJD 1997-IV No. 42, ECmHR; *Fryske Nasjonale Partij protiv Holandije* (1985) 45 DR 240, ECmHR.

Narodna skupština donela je 30. maja 2003. Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava,³⁴⁹ s ciljem da se lica koja su u prethodnim nedemokratskim režimima svesno kršila ljudska prava privremeno spre e da obavljaju zakonom odrene javne funkcije. Me utim, usled politiki h sporenja, lustraciona komisija koja bi bila nadležna za vo enje lustracionog postupka nikad nije po ela sa radom.³⁵⁰

U Srbiji postoji Zakon o spre avanju sukoba interesa pri vršenju javnih funkcija.³⁵¹ Zakon utvr uje niz pravila iji je cilj da garantuju nepristrasnost funkcionera i da spre e koriš enje javne funkcije za sticanje koristi ili pogodnosti. Tako, prema zakonu sukob javnog i privatnog interesa postoji kad funkcioner ima privatni interes koji uti e ili može uticati na vršenje njegove javne funkcije (l. 1, st. 2).³⁵² Zakon detaljnije razra uje odredbe koje se odnose na postupak pred komisijom (Republi kim odborom za rešavanje o sukobu interesa) i pravi razliku između posredno i neposredno izabranih funkcionera. Sankcije predvi ene zakonom obuhvataju meru nejavnog upozorenja i meru javnog objavljivanja preporuke za razrešenje, odnosno meru javnog objavljivanja povrede zakona za neposredno izabrane funkcionere (l. 25).

4.14.3. Političke stranke

Politi ke stranke osnivaju se i deluju slobodno. Finansiranje politiki h stranaka regulisano je Zakonom o finansiranju politiki h stranaka.³⁵³ Zakon predvi a da se jedan deo budžeta svake godine odvaja za finansiranje rada politiki h stranaka. Predvi a se i dodatno finansiranje za troškove izborne kampanje za godinu u kojoj se održavaju izbori (l. 4, 9 i 10). Pravo na sredstva iz budžeta za finansiranje redovnog rada imaju one politiki ke stranke koje imaju poslanike, odnosno odbornike (l. 4, st. 1). Zakon vezuje visinu sredstava koja se godišnje izdvaja za finansiranje rada politiki h stranaka za odre eni procenat budžeta.³⁵⁴

Kad je re o troškovima izborne kampanje, uvedena su ograni enja, kako stranke ne bi došle u neravnopravan položaj zbog svoje finansijske situacije. Dva deset posto obezbe enih sredstava raspore uje se u jednakim iznosima podnosiocima proglašanih izbornih lista i 80 odsto srazmerno broju osvojenih mandata.³⁵⁵ Visina sredstava koje stranke same obezbede za finansiranje troškova izborne kampanje ograni ena je i ne sme pre i iznos od 20 odsto sredstava obezbe enih iz budžeta za ove svrhe (l. 11, st. 2).

349 Sl. glasnik RS, 58/03, 61/03.

350 O Zakonu vidi *Izveštaj 2004*, I.4.14.2.1.

351 Sl. glasnik RS, 43/04.

352 Za detaljnu analizu ovog zakona vidi *Izveštaj 2005*, I.4.14.2.1.

353 Sl. glasnik RS, 72/03, 75/03.

354 Vidi više u *Izveštaj 2005*, I.4.14.2.1

355 Ovakvo rešenje pogodno je za proporcionalne izbore, ali ne i za ve inske, kao što su predsedni ki izbori. U tom slu aju samo pobednik dobija preostalih 80 odsto neraspore enih sredstava.

4.14.4. Aktivno i pasivno biračko pravo

Izorno pravo prevashodno obuhvata pravo oveka da bira i da bude biran. U Srbiji to pravo imaju lica koja su: 1) jugoslovenski državljani s prebivalištem u Srbiji, 2) navršila 18 godina života i poslovno su sposobna (l. 10 Zakona o izboru narodnih poslanika³⁵⁶ (ZINP); l. 7 Zakona o lokalnim izborima³⁵⁷ (ZLI); lan 2 Zakona o izboru predsednika Republike, i lan 3 Odluke o izboru poslanika u Skupštinu AP Vojvodine (OIPV)).

Izmenama Zakona o izboru narodnih poslanika omogu eno je glasanje bira a koji su hospitalizovani, nepokretni (nemo na ili spre ena lica), u zatvoru ili imaju boravište u inostranstvu (l. 72a, 72b, 73a).

Osim odredbi kojima se reguliše aktivno i pasivno bira ko pravo, izborni zakoni Srbije odre uju i *izorno pravo* gra ana. Izorno pravo je šire od aktivnog i pasivnog bira kog prava; osim tih prava ono obuhvata i pravo gra ana da kandiduju i da budu kandidovani, da odlu uju o predloženim kandidatima i izbornim listama, da kandidatima javno postavljaju pitanja, da budu pravovremeno, istinito i objektivno informisani o programima i aktivnostima podnosilaca izbornih lista i o kandidatima s tih lista, kao i da raspolazu drugim pravima koja su predvi ena izbornim zakonima (l. 9 ZINP).

Fakti ka mogu nost da se glasa i bude biran zavisi od upisa u bira ki spisak. Uredno ažuriranje bira kog spiska predstavlja jedan od osnovnih uslova za ostvarenje individualnog bira kog prava i za održavanje regularnih izbora u celini. Praksa s proteklih izbora pokazala je mnoge nepravilnosti i dokazala neurednost bira kih spiskova.

Izborni propisi nisu dovoljno precizni i sveobuhvatni u pogledu odgovornosti i sankcija za neuredno vo enje bira kih spiskova. Oni ne predvi aju mogu nost da predlaga i izbornih lista dobiju kopiju celog bira kog spiska i sami organizuju kontrolu njegove ispravnosti. Uvid u celokupni bira ki spisak je izuzetno važan za kontrolu regularnosti izbora: bira ki spiskovi se vode po opštinama, pa postoji mogu -nost da se isto lice na e na spisku u više opština. Iako opštinski spiskovi po Zakonu treba da predstavljaju deo jedinstvenog, povezanog sistema (l. 12, st. 1 ZINP), takav jedinstveni bira ki spisak na republi kom nivou fakti ki ne postoji.³⁵⁸ Odredba srbijanskog zakona po kojoj gra ani mogu da izvrše uvid u bira ki spisak i zahtevaju izmene (l. 12, st. 3) nije dovoljna da spre i eventualne zloupotrebe. Ne može se o ekivati da e gra ani obilaziti sve opštine i proveravati svaki opštinski spisak.³⁵⁹ Delimi no rešenje postoji u Zakonu o izboru poslanika Srbije, kojim se po

356 Sl. glasnik RS, 35/00, 57/03, 18/04.

357 Sl. glasnik RS, 33/02.

358 Izveštaj OEBS/ODIHR Misije za posmatranje izbora, *Parlamentarni izbori 28. decembar 2003, Republika Srbija*, februar 2003. i OSCE/ODIHR, *Presidential Elections 13 and 27 of June, Republic of Serbia*, 2004.

359 Prema Uputstvu o na inu ažuriranja bira kih spiskova (Sl. glasnik RS, 42/00 i 118/03), ministarstvo nadležno za poslove uprave obezbe uje uvid u bira ke spiskove izlaganjem na Internetu, što olakšava proveru stanja gra anima koji imaju pristup Internetu.

prvi put u Srbiji reguliše na in kontrole glasanja pomo u specijalnog spreja i stavljanja potpisa u bira ki spisak (l. 68, st. 3 i 4).

4.14.5. Izborni postupak

4.14.5.1. *Organi za sprovođenje izbora.* – Osim u zakonima o izborima, važna pravila o izbornom postupku nalaze se u aktima izbornih komisija, koje se stara ju o zakonitom sprovo enju izbora, jedinstvenoj primeni izbornog zakona i izboru lanova bira kih odbora (tela koja neposredno sprovode izbore). One donose uputstva za rad ostalih izbornih komisija (ako ih ima)³⁶⁰ i bira kih odbora. RIK u prvom stepenu, odlu uje o prigovoru protiv odluke, radnje ili propusta bira kih odbora (l. 95, st. 2 ZINP). Prema izbornim zakonima, organi za sprovo enje izbora su samostalni i nezavisni u svom radu. Me utim, sporne su odredbe koje predvi aju da su organi za sprovo enje izbora odgovorni za svoj rad organu koji ih je imenovao (l. 28, st. 2 ZINP i l. 11, st. 3 ZLI). Kako lanove opštinskih izbornih komisija imenuje skupština opštine, to je u praksi, u nekim slu ajevima, u eš e politi kih strana ka u opštinskim komisijama protuma eno kao lanstvo na osnovu politi ke ravnoteže u opštinskim skupštinama, što je u izbornim komisijama dovelo do odlu ivanja po politi koj liniji.

4.14.5.2. *Utvrđivanje rezultata izbora.* – Rezultate izbora utvr uje nadležna izborna komisija. Izborna komisija utvr uje ukupan broja glasova koji je dobila svaka izborna lista (izbori na svim nivoima, osim u Vojvodini gde se primenjuje mešoviti sistem, odvijaju se po proporcionalnom sistemu) i srazmerno broju dobijenih glasova, na osnovu D’Ontovog sistema, utvr uje broj mandata koji pripada svakoj listi. U raspodeli mandata u estvuju samo izborne liste koje su dobile najmanje 5 odsto glasova od ukupnog broja glasova bira a koji su glasali u izornoj jedinici (l. 81 ZINP i l. 74 OIPV),³⁶¹ odnosno 3 odsto od ukupnog broja bira a koji su glasali u izornoj jedinici (l. 40, st. 4 ZLI). U Vojvodini se polovina poslanika bira po proporcionalnom, a polovina po ve inskom sistemu (l. 5, st. 3 OIPV).

Izborni zakoni sadrže razli ita rešenja o raspodeli mandata koji su pripali pojedinim izbornim listama. Razli ita rešenja imaju za posledicu da se pasivno bira ko pravo, na razli itim nivoima izbora, ostvaruje na razli ite na ine. Na parlamentarnim izborima podnosioci izbornih lista mogu po sopstvenom izboru da dodeljuju dobijene poslani ke mandate kandidatima sa liste (l. 84, st. 1 ZINP). Po Zakonu o lokalnim izborima, jedna tre ina mandata se dodeljuje prema rasporedu

360 Republi ka izborna komisija i bira ki odbori su organi nadležni za sprovo enje republi kih parlamentarnih izbora, dok su za sprovo enje lokalnih izbora nadležni izborna komisija jedinice lokalne samouprave i bira ki odbori (vidi l. 28–38 ZINP i l. 11–17 ZLI), a nadležni za sprovo enje predsedni kih izbora su sva tri organa: Republi ka izborna komisija, izborne komisije jedinica lokalne samouprave i bira ki odbori (l. 5 Zakona o izboru predsednika Republike).

361 Izborni census od 5 odsto ne primenjuje se u Vojvodini na politi ke stranke nacionalnih manjina (l. 74, st. 4 OIPV).

na listi, a preostali mandati se raspodeljuju u skladu s odlukom podnosioca liste (1. 41, st. 4 i 5, isto rešenje predviđeno je i članom 76 OIPV). Prema oceni OEBS, pravilo koje dopušta strankama i koalicijama da, umesto da unapred odrede redosled kandidata, proizvoljno biraju koji će od kandidata sa njihovih lista postati poslanici, ograničava transparentnost sistema.³⁶²

4.14.5.3. *Prestanak mandata.* – Ustavni sud Srbije, postupajući i po sopstvenoj inicijativi, proglasio je neustavnim odredbe Zakona o izboru narodnih poslanika prema kojima mandat poslanika prestaje i brisanjem iz registra političke stranke ili druge organizacije na kojoj izbornoj listi je izabran.³⁶³ Prema oceni Ustavnog suda, pasivno biračko pravo je subjektivno pravo koje građanin uživa na osnovu samog Ustava (1. 42 tadašnjeg Ustava Srbije); ono se ne može usloviti članstvom u političkoj stranci, „pa samim tim ni prestanak tog svojstva ne može biti osnov za gubitak tog prava (poslanički mandat)“.³⁶⁴ Ova odluka Ustavnog suda izazvala je dosta kritika: od njenog donošenja neke vanparlamentarne stranke postale su parlamentarne i u njihale su optužbe da se njome pospešuje „trgovina mandatima“. Novi Ustav uvodi mehanizam da se praktično izbegne primena ove odluke Ustavnog suda. Naime, dozvoljeno je da narodni poslanik „pod uslovima određenim zakonom, neopozivo stavi svoj mandat na raspolaganje političkoj stranci na čiji predlog je izabran za narodnog poslanika“ (1. 102, st. 2).

4.14.5.4. *Pravna zaštita.* – Prema Evropskom sudu za ljudska prava, izborna i politička prava nisu „građanska prava“ u smislu prava na pravično suđenje iz člana 6 EKPS,³⁶⁵ te se garantije pravičnog suđenja ne primenjuju na postupke po reviziji zakonitosti sprovođenja izbora.³⁶⁶

Prema postojećim izbornim zakonima, osnovno pravno sredstvo kojim se obezbeđuje pravna zaštita u izbornom procesu je prigovor, koji svaki birač ili biračnica na izborima može podneti nadležnoj izbornoj komisiji. Prigovor se podnosi Republičkoj izbornoj komisiji „zbog povrede izbornog prava u toku izbora ili zbog nepravilnosti u postupku predlaganja odnosno izbora“ (kurziv naš) (1. 95 ZINP i 1. 48. ZLI³⁶⁷). Pravna zaštita vezuje se za period u kome se izbori sprovode i odnosi se samo na zaštitu biračkog prava u ovom procesu. Njome nije obuhvaćena zaštita biračkog prava van izbornog procesa, kao što je zaštita pasivnog biračkog prava u slučaju prevremenog prestanka mandata.

362 Vidi npr. Izveštaj OEBS/ODIHR Misije za posmatranje izbora, *Parlamentarni izbori 28. decembar 2003, Republika Srbija*, 27. februar 2003.

363 *Sl. glasnik RS*, 57/03.

364 Za detalje obrazloženja odluke USS vidi *Izveštaj 2005*, I.4.14.5.4.

365 Vidi slučaj *Priorello protiv Italije*, ECmHR, 43 DR 195, (1985).

366 Vidi slučaj *X. protiv Francuske*, ECmHR, 82-B DR 56 (1995); *Pierre-Bloch protiv Francuske*, ECHR, App. No. 24194/94 (1996).

367 Na izborni postupak u predsedničkim izborima shodno se primenjuju odredbe Zakona o izboru narodnih poslanika (1. 1 Zakona o izboru predsednika Republike).

U Srbiji rok od 24 sata za podnošenje prigovora protiv odluke biračkog odbora te se od momenta kada je odluka donesena (čl. 95 ZINP i čl. 48 ZLI). Ovako kratak rok izaziva zabrinutost jer se pravo na prigovor može lako izgubiti ako prigovara ne dobije blagovremeno obaveštenje o odluci.

Nijedan od izbornih zakona ne određuje prema kojim pravilima postupka izborna komisija treba da odlučuje po prigovoru, što je za posledicu imalo neujednačeno postupanje u vezi s utvrđivanjem činjenice i stanja, upotrebom dokaznih sredstava i posebno, poštovanjem načela kontradiktornosti. Ovakva situacija je protivna vladavini prava i stvara pravnu nesigurnost.

Izborni zakoni predviđaju i žalbu protiv rešenja nadležnih izbornih komisija kojima se odbacuje ili odbija prigovor: opštinskom sudu povodom lokalnih izbora (čl. 50 ZLI) i Vrhovnom sudu Srbije povodom parlamentarnih i predsedničkih izbora (čl. 97 ZINP). Žalbe koje se upućuju najvišim sudovima opšte nadležnosti podnose se preko nadležnih izbornih komisija. Srbijanski zakoni predviđaju da su ovi postupci pred sudovima hitni – odluke se donose u roku od 48 sati od prijema žalbe (čl. 97, st. 5 ZINP i čl. 50, st. 5 ZLI). ZINP predviđa da Vrhovni sud odlučuje po žalbi shodnom primenom odredaba zakona kojim se uređuje postupak u upravnim sporovima (čl. 97, st. 4).

Prema novom Zakonu o Ustavnom sudu,³⁶⁸ moguće je ovom organu podneti zahtev za odlučivanje o izbornom sporu i to u roku od 15 dana od okončanja izbornog spora koji se osporava. Čini se da je bitav deo zakona koji se bavi odlučivanjem u ovakvim stvarima, nejasan i nesprovodiv u realnim političkim konstelacijama. Naime, zakon predviđa da, „ako je nepravilnost u izbornom postupku dokazana, a imala je bitan uticaj na izborni rezultat, Ustavni sud poništava ceo izborni postupak ili delove tog postupka, koji se moraju tako označiti“ (čl. 77). Time je uvedena mogućnost da se u izborni postupak unese još veći stepen pravne nesigurnosti. Teško je zamisliva situacija u kojoj će Ustavni sud naknadno poništiti izbore a da se posle toga ponovi ceo izborni postupak.

4.15. Posebna zaštita porodice i deteta

Član 23 PGP:

1. Porodica je prirodni i osnovni sastavni deo društva i ima pravo na zaštitu društva i države.
2. Pravo na sklapanje braka i osnivanja porodice priznaje se ovek i ženi kada su dorasli za ženidbu.
3. Nijedan brak se ne može sklopiti bez slobodnog i potpunog pristanka budućih supružnika.

368 Sl. glasnik RS, 109/07.

4. Države članice ovog pakta donele odgovarajuće mere radi obezbeđenja jednakosti u pravima i odgovornosti supružnika u pogledu braka za vreme braka i prilikom njegovog raskida. U slučaju raskida braka, preduzimaju se mere radi obezbeđenja potrebne zaštite dece.

Član 24 PGP:

1. Svako dete, bez diskriminacije zasnovane na rasi, boji, polu, jeziku, veri, nacionalnom ili socijalnom poreklu, imovnom stanju ili rođenju, ima pravo da mu njegova porodica, društvo i država ukazuju zaštitu koju zahteva njegov status maloletnika.

2. Odmah posle rođenja, svako dete mora biti upisano u matičnu knjigu rođenih i nositi neko ime.

3. Svako dete ima pravo da stiče neko državljanstvo.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

Član 5 Protokola br. 7 uz EKPS:

U vezi s brakom, u toku braka i u slučaju njegovog raskida, supružnici su ravnopravni u pogledu međusobnih građanskih prava i obaveza i u svom odnosu prema deci. Ovim se članom države ne sprečavaju da preduzimaju neophodne mere u interesu dece.

(Sl. list SCG (Međunarodni ugovori), br. 9/03)

4.15.1. Zaštita porodice

Ustav Srbije garantuje posebnu zaštitu porodice, majke, samohranog roditelja i deteta (čl. 66, st. 1), koja se detaljnije reguliše zakonima, prvenstveno, Porodičnim zakonom Srbije.³⁶⁹ Ustav propisuje da se majci pruža posebna podrška i zaštita pre i posle porođaja (čl. 66, st. 2).

Prema Porodičnom zakonu (PZ), porodica uživa posebnu zaštitu države i svako ima pravo na poštovanje svog porodičnog života. Ovi se principi dalje razrađuju u nizu posebnih odredbi. Takođe, zakonom su regulisani brak i odnosi u braku, odnosi u vanbračnoj zajednici, odnosi deteta i roditelja, usvojenje, hraniteljstvo, starateljstvo, izdržavanje, imovinski odnosi u porodici, zaštita od nasilja u porodici, postupci u vezi s porodičnim odnosima i lično ime (čl. 1).

PZ Srbije ne daje definiciju porodice. Ovakav pristup nije u skladu s tumačenjima Konvencije o pravima deteta koju je dao Komitet za prava deteta³⁷⁰ i u praksi stvara niz problema.³⁷¹

Posebna je pažnja posvećena zaštiti od nasilja u porodici. Prema članu 197, nasilje u porodici je ponašanje kojim jedan član porodice ugrožava telesni integritet,

369 *Sl. glasnik RS*, 18/05.

370 Izveštaj Komiteta za prava deteta, peto zasjedanje, januar 1994, CRC/C/24, Annex V, p. 63.

371 Vidi *Izveštaj NVO o stanju prava deteta u Srbiji*, Centar za prava deteta (u pripremi).

duševno zdravlje ili spokojstvo drugog člana porodice. Ovim članom se zatim određuju postupci i radnje koje se naročito smatraju nasiljem u porodici i lica koja se smatraju porodicom u smislu stava 1 ovog člana.

Mere zaštite od nasilja u porodici određuje nadležni sud koji može predvidjeti jednu ili više mera kojom se privremeno zabranjuje ili ograničava održavanje ili njih odnosa sa drugim članom porodice (čl. 198, st. 1).

Brak, porodica i odnosi u njoj zaštićeni su i Krivim zakonikom.³⁷² KZ sankcionira kršenje porodičnih obaveza, npr. nedavanje izdržavanja (čl. 195 KZ), ostavljanje u teškom položaju ili napuštanje člana porodice koji nije u stanju da se sam o sebi stara (čl. 196 KZ).

Radnje izvršenja krivih delova nasilje u porodici (čl. 194 KZ) obuhvataju i drsko i bezobzirno ponašanje, a u pravna dobra koja se štite spada i spokojstvo člana porodice, što je svakako pozitivna tendencija. Međutim, propisana maksimalna kazna od jedne godine zatvora nije dobro rešenje s obzirom na rasprostranjenost nasilja u porodici u zemlji i povećanu društvenu opasnost ovog dela poslednjih godina.

Kvalifikovani oblici ovog krivih delova postoje ako je korišćeno oružje ili opasno oruđe ili ako je nastupila teška telesna povreda ili teško narušavanje zdravlja, kao i ako je delo učinjeno prema maloletnom licu, ili ako je nastupila smrt člana porodice (st. 2, 3 i 4).

Krivim zakonikom je kompatibilan sa PZ, tako da je inkriminisano kršenje mere zaštite od nasilja koje je nasilniku sud odredio po PZ, za koje su propisane novčana ili kazna zatvora do šest meseci (čl. 194, st. 5 KZ).

4.15.2. Brak

Ustav jamči pravo svakoga da slobodno odluči o zaključenju i raskidanju braka, ravnopravnost supružnika prilikom zaključenja, za vreme i pri raskidu braka, izjednačava vanbračnu zajednicu s brakom, u skladu sa zakonom (čl. 62) i garantuje jednaka prava bračne i vanbračne dece (čl. 64, st. 4).

Ustav i Porodični zakon postavljaju kao uslov za zaključenje braka različitost polova supružnika, a istovetnost polova kao jedan od razloga ništavosti (apsolutna ništavost) braka (čl. 62, st. 2 Ustava Srbije i čl. 3, st. 1 PZ).³⁷³ Praksa Evropskog suda za ljudska prava i presude u slučajevima brakova homoseksualaca i transseksualaca nisu jedinstvene.³⁷⁴ Međutim, iako ni u jednom slučaju nije presudio u ko-

372 *Sl. glasnik RS*, 85/05, 88/05 i 107/05. Glava XII, Krivična dela protiv braka i porodice, članovi 187–197.

373 Povelja o ljudskim i manjinskim pravima (čl. 25) je govorila o slobodnom sklapanju braka bez ograničavanja pola supružnika. Evropski sud za ljudska prava odnose između lica istog pola štiti pravom na privatnost u skladu sa članom 8 EKPS, ali ne i pravom na porodičan život (*X. Y. i Z. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, 24 EHRR 143, (1997); *Soberback protiv Švedske*, ECmHR, EHRLNR 342 (1998)).

374 Vidi slučaj *Van Oosterwijck protiv Belgije*, App. No. 7654/76 i *Cossey protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, App. No. 10843/84).

rist prava homoseksualaca na brak, Sud sve fleksibilnije tuma i odredbe lana 12 s tendencijom omogu avanja zaklju enja braka transseksualcima.

Beogradski centar za ljudska prava podneo je 2005. godine Ustavnom sudu Srbije predlog za ocenu ustavnosti lana Porodi nog zakona, po kome se vanbra - nom zajednicom smatra samo trajnija zajednica osoba razli itog pola (l. 4, st. 1 PZ). Ovakva definicija vanbra ne zajednice stavlja u zna ajno nepovoljniji položaj partnere istog pola u sli nim zajednicama, jer oni nemaju pristup mnogim pravima koja se garantuju vanbra nim partnerima, uklju uju i i prava na izdržavanje, zajedni ku imovinu i zaštitu od nasilja u porodici. Time su partneri istog pola postali žrtve diskriminacije. Za našu zemlju je naro ito važno stanovište Evropskog suda za ljudska prava koji je u predmetu *Karner protiv Austrije*,³⁷⁵ presudio da partnerima istog pola mora biti omogu eno uživanje odre enih supružni kih prava. Ustavni sud Srbije, oformljen po etkom decembra 2007. nakon godinu dana nefunkcionisanja, do završetka rada na ovom izveštaju nije doneo odluku povodom inicijative Beogradskog centra.

Iako se silovanje u braku izri ito ne spominje u KZ, ono je shodno opisu radnji izvršenja obuhva eno krivi nim delima protiv braka i porodice u lanu 194, nasilje u porodici. Smatramo da je ovo krivi no delo trebalo biti izri ito predvi eno ili posebno naglašeno u navedenoj odredbi koja se ti e nasilja u porodici.³⁷⁶

4.15.3. Posebna zaštita deteta

4.15.3.1. *Opšte.* – Srbija (u to vreme SFRJ) je ratifikovala Konvenciju o pravima deteta 1990. godine.³⁷⁷ Tadašnja SRJ je jula 2002. godine ratifikovala dva fakultativna protokola uz Konvenciju o pravima deteta. To su: Fakultativni protokol o prodaji dece, de ijoj prostituciji i de ijoj pornografiji i Protokol o u eš u dece u oružanim sukobima.³⁷⁸

Posle dužeg zakašnjenja, Srbija je 2007. godine Komitetu za prava deteta podnela Inicijalni izveštaj o ostvarivanju Konvencije o pravima deteta u Republici Srbiji za period 1992–2005. Razmatranje ovog izveštaja uz prisustvo državne delegacije Srbije, na i e se na dnevnom redu Komiteta u maju 2008. godine. Centar za prava deteta iz Beograda je u septembru 2007. okupio *ad hoc* koaliciju

375 ECHR, App. No. 40016/98 (2003).

376 O odredbama PZ u vezi s brakom, razvodom, imovinskim odnosima supružnika i postupcima u oblasti porodi nih i bra nih odnosa vidi *Izveštaj 2005*, I.4.15.2.

377 *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 15/90 i *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 4/96 i 2/97. Izvršavaju i obavezu preuzetu ratifikacijom Konvencije, vlasti u SRJ su 1994. godine podnele Komitetu za prava deteta *Izveštaj o primeni Konvencije o pravima deteta u SRJ za period 1990–1993*. Komitet za prava deteta je Saveznoj vladi postavio dodatnih 32 pitanja, na koja je Savezna vlada odgovorila pismeno odbijaju i da, prema uobi ajenoj proceduri, na njih i usmeno odgovori. Naredni izveštaj SRJ je bila obavezna da podnese 1998. godine. Izveštaj je podnet tek 2007. godine.

378 *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 7/02.

nevladinih organizacija koje su sastavile Izveštaj NVO o stanju deteta u Srbiji za period od 1992. do 2005. (u daljem tekstu: Alternativni izveštaj) a koji je Komitetu biti podnet po etkom 2008. Iako se državni Izveštaj u velikoj meri oslanja na informacije nevladinih organizacija, ove organizacije nisu bile konsultovane o sadržaju Izveštaja.³⁷⁹

Porodi ni zakon na elno usvaja sve osnovne principe iz Konvencije o pravima deteta i oni predstavljaju na ela na kojima se ovaj zakon zasniva.

U propisima Srbije nema posebne definicije deteta. Ni PZ ne sadrži takvu definiciju, pa ne odre uje ni statusni položaj deteta. Ustav Srbije odre uje da se punoletstvo sti e s navršenom 18. godinom života (l. 37).

U okviru ispunjavanja obaveza koje proizilaze iz lanstva u Savetu Evrope, Vlada Srbije je 14. decembra 2007. godine uputila u skupštinsku proceduru Predlog zakona o Zaštitniku prava deteta. Prema Predlogu, osnovni zadatak ovog nezavisnog državnog organa bi e zaštita i rad na promovisanju i širenju znanja o de jim pravima (l. 1). Zaštitnik e imati i pravo zakonodavne inicijative, kao i pravo da pokre e postupak za ocenu ustavnosti i zakonitosti opštih akata (l. 7 i 8), a bira e ga parlament (l. 18).

Zaštitnik e imati pravo pristupa prostorijama i uvid u ostvarivanje brige o deci koja borave ili su smeštena kod fizi kih ili pravnih lica, kao i u prostorije gde borave deca lišena slobode (l. 10), a ima e i pravo uvida u sve informacije koje se odnose na prava i zaštitu dece bez obzira na stepen njihove tajnosti (l. 11).

Zaštitnik je, prema ovom predlogu, odgovoran za doslednu primenu Konvencije o pravima deteta u delu kojim se deci osigurava pravo na slobodno izražavanje.

On e imati obavezu da decu upoznae s njihovim pravima i na inima na koje mogu da ih ostvare (l. 6).

Ratifikacija dva protokola uz Konvenciju o pravima deteta predstavlja važan korak u unapre ivanju pravnog položaja dece, naro ito, imaju i u vidu zabrinjavaju i porast kršenja prava dece u Srbiji u prethodnim godinama.³⁸⁰

Protokol o prodaji dece, de ijoj prostituciji i de ijoj pornografiji obavezuje države potpisnice da preduzmu mere zaštite dece s obzirom na rastu u me unarodnu trgovinu decom, seksualni turizam i sve ve u dostupnost de je pornografije na Internetu.³⁸¹

Zakonodavstvo Srbije je po elo da usaglašava svoje kaznene odredbe s ovim Protokolom. U KZ iskoriš avanje maloletnih lica za pornografiju predvi eno je kao krivi no delo u lanovima 184 i 185 (posredovanje u vršenju prostitucije), gde se

379 Saopštenje CPD, „Alternativni izveštaj“, septembar 2007, www.cpd.org.yu.

380 Vidi *Izveštaj 2003*, II.2.15.1. i praksu kršenja prava dece u ratovima na teritoriji bivše SFRJ.

381 Vidi *Izveštaj 2006*, I.4.15.3.1.

propisuje teža kazna ako se radi o maloletnom licu i prikazivanje pornografskog materijala i iskorišćenje dece za pornografiju. KZ predviđa dva krivična dela vezana za trgovinu ljudima,³⁸² trgovinu ljudima (1. 388) i trgovinu decom radi usvojenja (1. 389).

Fakultativni protokol o učešću dece u oružanim sukobima uz Konvenciju o pravima deteta garantuje zaštitu dece u međunarodnim i nemi međunarodnim oružanim sukobima, zabranjuje obaveznu regrutaciju lica koja imaju status dece, i obavezuje države potpisnice da podignu minimalnu starosnu granicu za dobrovoljnu regrutaciju lica u svoje oružane snage (1. 1, 2, 3).³⁸³

Zakon o VJ³⁸⁴ je u skladu s Protokolom u delu koji se odnosi na obaveznu regrutaciju, propisuju i da se regrutacija uje na služenje vojnog roka kada napuni 21 godinu života (1. 301), ili na izričit zahtev samog regruta kada napuni 18 godina života (1. 302).

4.15.3.2. „Mere zaštite ... koje zahteva položaj maloletnika.“ – Prema članu 24, st. 1 PGP „svako dete bez ikakvog razlikovanja ... ima pravo na mere zaštite od strane njegove porodice, društva i države koje zahteva njegov položaj maloletnika“. Ustav Srbije (1. 21), osim što sadrži opštu zabranu diskriminacije, izričito propisuje (1. 64) da deca rođena izvan braka imaju ista prava kao deca rođena u braku. Ovakvu odredbu sadrži i PZ (1. 6, st. 4).

Porodičnim zakonom se uređuju odnosi deteta i roditelja u vezi sa porodičnim statusom deteta, utvrđivanje oštva i materinstva (1. 42–59), određuju se prava deteta pod roditeljskim staranjem (1. 59–66). Ovo je svakako napredak u poređenju sa starim zakonom gde su se prava deteta određivala i vezivala isključivo s obavezama roditelja. U PZ prava deteta su propisana u trećem poglavlju, nezavisno od roditeljskih prava i dužnosti koja su data u kasnijim odredbama, i one ih: pravo na poreklo, pravo na život sa roditeljima, pravo na lične odnose, pravo na razvoj i obrazovanje deteta i pravo na mišljenje deteta (1. 65, st. 4). Ovakvim rešenjima je detetu omogućeno da bude aktivno legitimisano u postupcima koji se vode o njegovim pravima. Roditeljska prava su određena kroz njihove obaveze prema detetu i oni imaju pravo i dužnost da se staraju o ličnosti, pravima i interesima svoje dece.

Najvažnije odredbe PZ kojima se obim prava deteta širi izvan granica koje su bile određene starim zakonom je njegovo pravo da podnese tužbu u sporu za zaštitu

382 Vidi I.4.4.

383 Pošto je članom 38 Konvencije o pravima deteta minimalna starosna granica za učestvovanje u oružanim sukobima 15 godina, Protokol određuje da države potpisnice podignu starosnu granicu u odnosu na navedeni član Konvencije u vezi sa dobrovoljnom regrutacijom, prepuštaju i državama da utvrde kolika će ona biti (1. 3).

384 Novi Zakon o Vojski Srbije iz decembra 2007, u prelaznim i završnim odredbama (1. 197) kaže da će se do donošenja posebnog zakona na ovu oblast primenjivati odredbe Zakona o VJ.

svog prava i u sporu za vršenje, odnosno lišenje roditeljskog prava (1. 261 PZ). Ovu tužbu pored deteta mogu podneti i roditelji deteta, javni tužilac i organ starateljstva. Zaštićena dobra deteta su sva ona prava koja detetu priznaje PZ (st. 2). Tako e, veoma korisno rešenje predviđeno Zakonom u članu 263, kojim se omogućava da i sve dečje, zdravstvene i obrazovne ustanove ili ustanove socijalne zaštite, pravosudni organi, udruženja i građani mogu obavestiti javnog tužioca o razlozima za zaštitu prava deteta (st. 3).³⁸⁵

4.15.3.3. *Zaštita maloletnika u krivičnom pravu i postupku.* – U Srbiji je 2005. godine donet Zakon o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnoj zaštiti maloletnih lica,³⁸⁶ koji je počinio da se primenjuje 1. januara 2006. godine. Ovim zakonom su objedinjene krivičnopravne odredbe koje se tiču maloletnih učinilaca krivičnih dela i krivičnopravne zaštite maloletnih lica u materijalnom (materijalno krivično pravo) i procesnom delu (organi koji vode i primenjuju postupak, krivični postupak i izvršenje krivičnih sankcija, 1. 1 Zakona).

Kao posledica neadekvatne zakonske regulative koja je postojala pre usvajanja ovog zakona javljali su se određeni problemi u praksi: postupak nije bio objedinjen, što je uticalo na njegovu dužinu, a kažnjavanje maloletnika delinkvencije, mera pritvora i na izdržavanje kazne u mnogim segmentima nisu bili u skladu s međunarodnim standardima u ovoj oblasti.

Vaspitne mere predviđene pomenutim zakonom su: mere upozorenja i usmeravanja, sudski ukor, mere pojačanog nadzora, pojačani nadzor od strane roditelja, usvojioca ili staraoca, pojačani nadzor u drugoj porodici, pojačani nadzor od strane organa starateljstva, pojačani nadzor uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za prevaspitavanje i obrazovanje maloletnika, upućivanje u vaspitnu ustanovu, upućivanje u vaspitno popravni dom i upućivanje u posebnu ustanovu za lečenje (1. 11).

Alternativni izveštaj ukazuje na problem koji se javlja kod pojedinih vaspitnih mera, pre svega vaspitnih mera institucionalnog karaktera, a sastoji se u relativnoj neodređenosti njihovog trajanja, odnosno u zakonskom određuju minimuma i maksimuma njihovog trajanja.³⁸⁷

Određivanje pritvora prema maloletnicima predstavlja izuzetnu meru (1. 67 i 68), kako bi se sprečilo njegovo bekstvo, izvršenje krivičnih dela, uništavanje dokaza ili opasnost od uticaja na svedoke ili saučesnike.³⁸⁸ Maloletnik u pritvoru mora biti odvojen od punoletnih pritvorenika, ali sudija za maloletnike može odre-

385 O odredbama PZ o vršenju i nadzoru nad vršenjem roditeljskih prava, o zaštiti dece bez roditeljskog staranja, imovini deteta i njegovom pravu da zaključi pravne poslove vidi *Izveštaj 2005*, I.4.15.3.2.

386 *Sl. glasnik RS*, 85/05.

387 Vidi Alternativni izveštaj.

388 Vidi *Izveštaj 2006*, I.4.15.3.3.

diti da maloletnik bude u pritvoru s punoletnim pritvorenicima pod uslovom da njegovo usamljenje duže traje i da postoji mogućnost da se maloletnik stavi u prostoriju s punoletnim pritvorenikom koji ne bi na njega štetno uticao (l. 68). Međutim, ova odredba nije u skladu s PGP koji ne dozvoljava izuzetke u pogledu usamljenja maloletnog pritvorenika od punoletnih lica (l. 10 PGP).³⁸⁹

Ukoliko postoji potreba da se maloletnik izdvoji iz sredine u kojoj je do tada živio, zakon predviđa da sudija za maloletnike može da naredi da se on u toku pripremnog postupka smesti u prihvatilište, vaspitnu ili sličnu ustanovu, da se stavi pod nadzor organa starateljstva ili da se preda drugoj porodici (l. 66). Ovakva zakonska mogućnost još uvek se retko koristi, što dovodi do neopravdanog ostajanja maloletnika u pritvoru prema maloletnicima.³⁹⁰

Srbijanski Zakon o prekršajima predviđa posebne odredbe o maloletnicima kao izvršiocima prekršaja (Glava VIII Zakona). Prema maloletniku koji je uinio prekršaj a nije napunio 14 godina ne može se voditi prekršajni postupak (l. 63). U slučaju da je prekršaj uinjen kao posledica propuštanja dužnog nadzora roditelja, usvojitelja, odnosno staratelja ova lica neće se kazniti kao da su prekršaj sami izvršili (l. 64, st. 1). Prekršajne sankcije koje se mogu izvršiti nad malim maloletnikom mogu biti samo vaspitne mere (l. 65). Starijim maloletnicima mogu se izreći i vaspitne mere i kazne (l. 65).

4.15.3.4. Rođenje i lično ime deteta. – Da bi se obezbedilo da svako dete bude registrovano neposredno po rođenju, određeno je da se rođenje prijavljuje matičaru u matičnom području u mestu u kome se dete rodilo. Rođenje deteta se prijavljuje u roku od 15 dana od dana rođenja. Ako su roditelji deteta nepoznati, rođenje se upisuje u matičnu knjigu rođenih mesta gde je dete na rođenje, na osnovu rešenja nadležnog organa starateljstva (l. 17, 18 i 25 Zakona o matičnim knjigama³⁹¹).

Lično ime (koje se sastoji od imena i prezimena) lično je pravo građana. Ono se stiče upisom u matičnu knjigu rođenih. Ime deteta određuju roditelji sporazumno u roku od dva meseca od dana rođenja. PZ Srbije³⁹² zabranjuje određivanje detetu imena koje je pogrdno, kojim se vređa moral, ili je u suprotnosti s običajima i shvaćanjima sredine. Ako se roditelji u datom roku ne sporazumeju, lično ime određuje organ starateljstva. Dete dobija prezime jednog ili oba roditelja, s tim što se u Srbiji ne mogu zajednički deci odrediti različita prezimena. Roditelji mogu da promene ime detetu koje je navršilo 10 godina samo uz saglasnost deteta (l. 342, 344, st. 1, 3 i 4, l. 345 i l. 346).

389 O odredbama ovog zakona vidi više u *Izveštaj 2005*, I.4.15.3.3.

390 Vidi Alternativni izveštaj.

391 *Sl. glasnik RS*, 57/03.

392 U Srbiji ne postoji poseban zakon o ličnom imenu, već su odredbe o ličnom imenu sadržane u jedanestom delu PZ Srbije.

4.16. Državljanstvo

lan 15 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima:³⁹³

Svako ima pravo na neko državljanstvo.

Niko ne sme biti samovoljno lišen svog državljanstva niti prava da promeni državljanstvo.

lan 24, st. 3 PGP:

Svako dete ima pravo da stiče neko državljanstvo.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

4.16.1. Opšte

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima predviđa pravo svakog čoveka na državljanstvo, kao i zabranu proizvoljnog oduzimanja državljanstva i uskraćivanja prava na promenu državljanstva (l. 15). PGP ne govori posebno o pravu na državljanstvo. Ipak, lan 24 PGP, koji se bavi položajem deteta, u stavu 3 garantuje pravo svakog deteta na sticanje državljanstva. Ova odredba samo obavezuje države da novorođenoj deci omogućite sticanje državljanstva, a ne nužno da svakom detetu daju svoje državljanstvo. Način i uslovi sticanja državljanstva regulisani su unutrašnjim propisima države. U svakom slučaju, ne sme se praviti diskriminacija izmeđ u novorođene dece.

Evropska konvencija o državljanstvu,³⁹⁴ usvojena u okviru Saveta Evrope, postavila je osnovne principe, pravila i preporuke u materiji državljanstva.³⁹⁵ Srbija još uvek nije potpisala ovu konvenciju, iako ju je predlagač kako Zakona o državljanstvu Srbije³⁹⁶ donetog decembra 2004. godine,³⁹⁷ tako i Zakona o njegovim

393 Prevod iz knjige *Osnovni dokumenti o ljudskim pravima*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 1998.

394 European Convention on Nationality, Strasbourg, 6. XI 1997, www.coe.int.

395 Osnovni principi Evropske konvencije o državljanstvu su da svaka zemlja svojim unutrašnjim pravom propisuje ko će biti njen državljanin, i da to pravo, ukoliko je u skladu s međunarodnim konvencijama na snazi, međunarodnim običajnim pravom i opštem prihvatanim pravnim principima u materiji državljanstva, treba da prihvate i ostale države (l. 3). Prema Konvenciji, svako ima pravo na državljanstvo, apatridija treba da bude sprečavana i suzbijana, niko ne može biti proizvoljno lišen državljanstva, a brak i prestanak braka izmeđ državljanina države ugovornice i stranca, kao i promena državljanstva jednog od supružnika tokom braka ne mogu automatski uticati na državljanstvo drugog bratovog druga (l. 4). Pravni poreci država ugovornica u oblasti državljanstva ne mogu sadržati diskriminatorna pravila po osnovu pola, religije, rase, boje kože, nacionalnog ili etničkog porekla, a zabranjeno je i diskriminatorno ponašanje države prema njenim državljanima bez obzira da li su državljanstvo stekli rođenjem ili naknadno (l. 5).

396 *Sl. glasnik RS*, 135/04.

397 Ovaj zakon počinje da se primenjuje 60 dana posle njegovog stupanja na snagu (l. 56).

izmenama i dopunama³⁹⁸ usvojenog 24. septembra 2007. godine, pomenu u obrazloženjima predloga.

Posle osamostaljivanja Republike Crne Gore odlukom njenih građana na referendumu održanom 21. maja 2006. i prestanka postojanja državne zajednice Srbija i Crna Gora u junu 2006, državljani Srbije, po prvi put nakon mnogo decenija, nisu više pravni pripadnici složene državne tvorevine (kakve su bile SFRJ, SRJ i SCG), odnosno nisu više nosioci državljanstva koje je po svojoj prirodi složeno i sastoji se od dva državljanstva.

Septembra 2007. Narodna skupština je usvojila predlog Zakona o izmenama i dopunama Zakona o državljanstvu Republike Srbije koji se bavi posledicama nastalim osamostaljivanjem Republike Crne Gore i prestankom postojanja državne zajednice Srbija i Crna Gora. Građani Srbije i Crne Gore prestali su da budu nosioci zajedni kog državljanstva SCG koje više ne postoji i postali su vlasnici državljanstva dve samostalne i unitarne države – Srbije i Crne Gore.

U obrazloženju predloga izmena i dopuna navodi se da je najznačajnija posledica ovih promena u tome što su crnogorski državljani koji su nastavili da žive na teritoriji Republike Srbije, izgubili status doma ih državljanina i u novonastalim okolnostima za Srbiju postali – nedržavljanima.³⁹⁹ Republika Srbija je u obavezi da, u skladu s meunarodnim standardima iz te oblasti, ovoj grupi lica – crnogorskim državljanima s prijavljenim prebivalištem na teritoriji Srbije na dan 3. juna 2006. godine, što je trenutak u kom je Srbija postala pravni sledbenik SCG – omogući i sticanje državljanstva Srbije pod olakšanim uslovima. Ona to treba da u ini radi ostvarivanja svog meunarodno-pravnog subjektiviteta kao pravnog sledbenika SCG, a ova obaveza, prema predlogu, istovremeno predstavlja i njen interes.

Zakonom takođe treba utvrditi i ko se u novonastalim okolnostima smatra državljaninom Srbije. Zatim, iz njega treba ukloniti državnu zajednicu SCG i državljanstvo SCG kao i one odredbe koje su suviše i neadekvatne u novonastalim okolnostima. Tako, kod sticanja državljanstva Srbije poreklom, činjenica da je jedan roditelj crnogorski državljanin ili da je dete rođeno na teritoriji Crne Gore više nema uticaja na sticanje državljanstva po ovom osnovu, već se izjednačava sa slučajevima kada je dete rođeno na stranoj teritoriji odnosno kada mu je jedan od roditelja stranac. Dalje, potrebno je da se iz zakona uklone i posebni slučajevi sticanja državljanstva crnogorskih državljanina, kao i institut prestanka državljanstva Srbije zbog sticanja crnogorskog državljanstva. Ova rešenja su od interesa i za same crnogorske građane koji bi se u suprotnom doveli u neravnopravan položaj u odnosu na državljane drugih republika ranije SFRJ. Naime, među svim državljanima republika ranije SFRJ jedino njima ne bi bilo omogućeno da steknu državljanstvo Srbije pod olakšanim uslovima, a uz mogućnost da zadrže dotadašnje državljanstvo, jer prethodno zakonodavstvo, zbog postojanja zajedničke države SRJ, odnosno SCG nije dozvoljavalo da jedno lice istovremeno ima i srbijansko i crnogorsko državljanstvo.

398 *Sl. glasnik RS*, 90/07.

399 Obrazloženje Predloga zakona o izmenama i dopunama za ova lica koristi naziv „nedržavljanima“, a ne strani državljani.

Obrazloženje predloga Zakona i izmenama i dopunama poziva se i na meunarodne standarde u oblasti državljanstva i navodi da su ova pitanja uređena „u skladu s rešenjima iz Konvencije o pravnom položaju lica bez državljanstva (1954), Konvencije o smanjenju broja lica bez državljanstva (1961), kao i skupom sveobuhvatnih pravila i osnovnih principa iz Evropske konvencije o državljanstvu (1997).“⁴⁰⁰

Hitan postupak usvajanja Zakona o izmenama i dopunama predložen je kako bi se što pre zakonski uredio položaj građana koji su „usled okolnosti na koje nisu mogli da utiču i postali nedržavljanima, zbog čega nastaju štete po svakodnevni život tih lica“, kao i da bi se omogućio nesmetan rad državnih organa, tako što se se što pre utvrditi ko se sve smatra državljaninom Srbije.⁴⁰¹

Novi Ustav ne garantuje pravo na državljanstvo, što je prema meunarodnim standardima u oblasti ljudskih prava uobičajeno i opšteprihvaćeno.⁴⁰² Ustavom se pravo na državljanstvo Republike Srbije garantuje samo detetu rođenom u Republici Srbiji, i to ako nisu ispunjeni uslovi da ono stekne državljanstvo neke druge države (čl. 38, st. 3). Istim članom, Ustav predviđa da državljanin Republike Srbije „ne može biti proteran, ni lišen državljanstva ili prava da ga promeni“ (st. 2).⁴⁰³

Sticanje i prestanak državljanstva Republike Srbije uređuje se zakonom (čl. 38, st. 1). U Srbiji se od 27. februara 2005. godine primenjuje Zakon o državljanstvu Srbije. Ovaj zakon je noveliran amandmanima iz septembra 2007. kojima je izričito propisano da se postupci za sticanje i prestanak državljanstva Srbije, započeti pre nego što su izmene i dopune stupile na snagu, okončati po izmenjenim odredbama (čl. 17).

4.16.2. Sticanje državljanstva Srbije

Zakonom o državljanstvu Srbije uređena je materija uslova, pretpostavki, evidencije, nadležnosti i procedura za sticanje i prestanak državljanstva Srbije. Pravno su rešena pitanja kontinuiteta državljanstva građana Srbije, olakšano je sticanje državljanstva za pojedine kategorije lica, omogućeno je dvojno, pa i višestruko državljanstvo u znatno većem broju slučajeva nego što su to predviđali raniji

400 Vidi Zakon o izmenama i dopunama Zakona o državljanstvu Republike Srbije, predlog, obrazloženje, deo II, www.srbija.sr.gov.yu, pristupljeno 20. decembra.

401 *Ibid.*, deo V.

402 Pravo na državljanstvo nije bilo garantovano ni prethodnim Ustavom Srbije, ni Ustavnom poveljom državne zajednice SCG niti Poveljom o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama.

403 Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama SCG, kao i stari Ustav Srbije predviđali su širu zaštitu svojih državljanima izričitim propisivanjem da je, pored lišavanja državljanstva i proterivanja (odnosno progona prema starom Ustavu Srbije) domaćih državljanima, zabranjeno i njihovo izručenje (odnosno ekstradicija prema starom Ustavu Srbije) (čl. 35, st. 2 Ustavne povelje; čl. 47, st. 2 starog Ustava Srbije). Ova zaštita se, u slučaju Povelje, nije odnosila na slučajeve u kojima bi lišavanje državljanstva, proterivanje ili izručenje domaćeg državljanina bilo u skladu s meunarodnim obavezama državne zajednice (čl. 35, st. 2).

propisi, omogućeno je da se državljanstvo, bez obzira na osnov sticanja, evidentira samo u matičnim knjigama rođenih, nastavljen je rad na spremanju i suzbijanju apatridije. Možemo zaključiti da su zakonom usvojeni i principi Evropske konvencije o državljanstvu, što je naročito vidljivo u nekim rešenjima, nepoznatim prethodnom zakonodavstvu u ovoj oblasti.

Rešenja Zakona o izmenama i dopunama Zakona o državljanstvu takođe se bave kontinuitetom državljanstva Srbije. Ona, zatim, treba da osiguraju da u novonastalim okolnostima niko ne ostane bez državljanstva (odnosno da sprema pojavu novih apatrida), kao i da obezbede princip dobrovoljnosti državljanstva kao slobodne pravne veze koju svako ima pravo da promeni.⁴⁰⁴

Prema članu 6 Zakona o državljanstvu Srbije osnovni načini njegovog sticanja su poreklo, rođenje na teritoriji Srbije, prijem i na osnovu međunarodnih ugovora.⁴⁰⁵

Zakon o izmenama i dopunama ne menja osnovne načine sticanja državljanstva, ali, u skladu s novonastalim okolnostima,⁴⁰⁶ unosi odgovarajuće promene u odredbe koje detaljnije regulišu ovu oblast. Naime, član 2, st. 1 i član 3 predloga uklanjaju neke posebne slučajeve sticanja državljanstva Srbije poreklom – deteta kome je jedan od roditelja državljanin Srbije, a drugi državljanin Crne Gore (čl. 7, st. 1, t. 3 i 4, čl. 8) i deteta rođenog na teritoriji Crne Gore (čl. 7, st. 1, t. 5) pod određenim okolnostima. Takođe, članom 7 brišu se posebni slučajevi prijema u državljanstvo Srbije crnogorskog državljanina, odnosno njegovog deteta ili maloletnog usvojenika (čl. 22).

Odgovarajuće izmene i dopune (čl. 8) unete su u član 23 Zakona o državljanstvu Srbije. Naime, stav 1 ovog člana predviđa da pripadnik srpskog ili nekog drugog naroda ili etničke zajednice s teritorije RS, koji u njoj nema prebivalište može biti primljen u državljanstvo RS pod uslovom da je punoletan, da mu nije oduzeta poslovna sposobnost, kao i da podnese pismenu izjavu da RS smatra svojom državom. Nakon izmena ovog stava, pripadnik *srpskog naroda* koji nema prebivalište na teritoriji RS *ima pravo* da bude primljen u državljanstvo pod pomenu tim uslovima i to *bez otpusta iz stranog državljanstva*, dok pod istim uslovima u državljanstvo RS *može biti primljen* pripadnik drugog naroda ili etničke zajednice s teritorije RS (kurziv naš) st. 3). Tako je bivši stav 1 člana 23 razložen na dva stava kojima je pripadnicima srpskog naroda pod određenim uslovima dato pravo da budu primljeni u državljanstvo RS dok je za ostale narode i etničke zajednice s teritorije RS pod istim uslovima ostavljena mogućnost prijema u državljanstvo RS. Stav 2 ovog člana ostaje isti i predviđa da pod istim uslovima državljanstvo Srbije mogu

404 Vidi Zakon o izmenama i dopunama Zakona o državljanstvu Republike Srbije, predlog, obrazloženje, deo II, Razlozi za donošenje zakona, www.srbija.sr.gov.yu.

405 Za sadržinu, analizu i obrazloženja pojedinih odredaba o sticanju državljanstva Srbije vidi *Izveštaj 2004, 2005*, I.4.16.2.

406 Vidi I.4.16.1.

prijemom ste i lica rođena u drugoj republici ranije SFRJ koja su imala državljanstvo te republike ili su državljani druge države nastale na teritoriji bivše SFRJ, a borave na teritoriji Srbije kao izbegla, prognana ili raseljena lica ili su izbegla u inostranstvo.

Unošenjem odgovaraju ih predloženih izmena i dopuna, član 23 Zakona o državljanstvu Srbije može i da se primenjuje i na crnogorske državljane, nije crnogorsko državljanstvo ne može prestajati jer za sticanje po ovom osnovu ne postoji uslov otpusta iz dotadašnjeg državljanstva. Tako može i ubuduće biti mogući slučajevi u kojima jedno lice ima državljanstvo i Srbije i Crne Gore.

Prema članu 27 Zakona o državljanstvu Srbije, ono prestaje na četiri načina: otpustom, odricanjem, sticanjem državljanstva druge države članice, kao i po međunarodnim ugovorima.⁴⁰⁷ Zakon o izmenama i dopunama ukida treći način prestanka državljanstva Srbije – sticanjem državljanstva druge države članice (čl. 10, st. 1) i, shodno tome, briše član 35 koji je propisivao uslove za ovaj način prestanka državljanstva (čl. 13).

Za postupak za sticanje i prestanak državljanstva Srbije nadležno je Ministarstvo unutrašnjih poslova, a ovaj postupak je po svojoj prirodi hitan (čl. 38).⁴⁰⁸

Predlog Zakona o izmenama i dopunama menja tekst prelazne odredbe člana 51 Zakona o državljanstvu Srbije prema kojoj se državljaninom Srbije smatrao onaj jugoslovenski državljanin koji je 4. februara 2003. godine, na dan proglašenja Ustavne povelje imao i državljanstvo Srbije, kao i lice koje je posle tog datuma, a pre početka primene ovog zakona steklo državljanstvo Srbije. Član 51 može i ubuduće glasniti: „Državljaninom Republike Srbije, u smislu ovog zakona, smatra se lice koje je steklo državljanstvo Republike Srbije u skladu s dosadašnjim propisima“ (čl. 16 Zakona o izmenama i dopunama). Tako će, predlogom amandmana dopunjuje se član 52⁴⁰⁹ Zakona o državljanstvu Srbije. U tekst ove odredbe dodaje se stav na osnovu koga će se crnogorski državljanin koji je na dan 3. juna 2006. godine imao prijavljeno prebivalište na teritoriji Srbije smatrati državljaninom Srbije u smislu ovog zakona, pod uslovom da podnese pismenu izjavu da se smatra državljaninom Srbije, kao

407 Za sadržinu, analizu i obrazloženje pojedinih odredaba o prestanku državljanstva Srbije vidi *Izveštaj 2004, 2005*, I.4.16.2.

408 Propisivanjem hitnosti postupka, ova odredba zakona usklađena je sa članom 10 Evropske konvencije o državljanstvu kojom se zahteva da se svi postupci u materiji državljanstva moraju okončati u razumnom vremenskom periodu.

409 Prema ovom članu državljanin SFRJ koji je na 27. februara 2005 (dan početka primene ovog zakona) imao državljanstvo druge republike ranije SFRJ, odnosno državljanstvo druge države nastale na teritoriji ranije SFRJ smatra se državljaninom Srbije ako ispuni tri uslova. Potrebno je, naime, da najmanje devet godina ima prijavljeno prebivalište na teritoriji Srbije, da podnese zahtev za upis u evidenciju državljanina Srbije, kao i da podnese pismenu izjavu da se smatra državljaninom Srbije. Na osnovu člana 52 lica stižu u državljanstvo *ex lege* uz ispunjenost uslova, dakle o njihovom zahtevu se ne odlučuje i ne donosi rešenje sem u slučaju odbijanja zbog neispunjenosti zakonom propisanih uslova.

i zahtev za upis u evidenciju državljana Srbije (1. 17, st. 2). Prema obrazloženju koje je ponudio predlaga izmena i dopuna, Srbija ima obavezu da kao pravni sledbenik SCG, reši pitanje državljanstva ovoj kategoriji građana pod olakšanim uslovima. Tako se oni izjednačavaju s državljanima drugih republika ranije SFRJ s prebivalištem u Srbiji, kojima je naša zemlja, takođe, po sukcesiji, imala obavezu da reši pitanje sticanja državljanstva. Oni, dakle, pod olakšanim uslovima i bez traženja otpusta iz dotadašnjeg državljanstva mogu da steknu državljanstvo Srbije.⁴¹⁰

4.17. Sloboda kretanja

Član 12 PGP:

1. Svako lice koje se legalno nalazi na teritoriji neke države ima pravo da se slobodno kreće u njoj i da slobodno izabere svoje mesto stanovanja.

2. Svako lice ima pravo da napusti bilo koju zemlju, uključujući i svoju.

3. Napred navedena prava mogu biti ograničena samo ako su ova ograničenja zakonom predviđena, ako su ona potrebna radi zaštite nacionalne bezbednosti, javnog reda, javnog zdravlja ili morala ili prava i slobode drugih lica, i ako su u skladu sa ostalim pravima koja priznaje ovaj pakt.

4. Niko ne može biti proizvoljno lišen prava da uđe u svoju zemlju.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

Član 2 Protokola br. 4 uz EKPS:

1. Svako ko se zakonito nalazi na teritoriji jedne države ima, na toj teritoriji pravo na slobodu kretanja i slobodu izbora boravišta.

2. Svako je slobodan da napusti bilo koju zemlju, uključujući i sopstvenu.

3. Nikakva ograničenja ne mogu se postaviti u odnosu na vršenje ovih prava sem onih koja su u skladu sa zakonom i koja su neophodna u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti ili javne sigurnosti, radi otklanjanja javnog poretka, za sprečavanje kriminala za zaštitu zdravlja ili morala ili radi zaštite prava i sloboda drugih.

4. Prava iz stava 1 mogu se takođe u izvesnim oblastima podvrgnuti ograničenjima koja su uvedena u skladu sa zakonom i opravdana javnim interesom u demokratskom društvu.

Član 3

1. Niko ne može biti proteran, bilo pojedinačnom bilo kolektivnom merom, s teritorije države čiji je državljanin.

2. Niko ne može biti lišen prava da uđe na teritoriju države čiji je državljanin.

410 Vidi Zakon o izmenama i dopunama Zakona o državljanstvu, predlog, obrazloženje, deo III, www.srbija.sr.gov.yu, pristupljeno 20. decembra.

lan 4

Zabranjeno je kolektivno proterivanje stranaca.

lan 1 Protokola br. 7 uz EKPS:

1. Stranac koji zakonito boravi na teritoriji jedne države ne može se iz nje proterati, osim na osnovu odluke donete u skladu sa zakonom, i ima pravo:

- (a) da iznese razloge kojima osporava proterivanje;
- (b) da se njegov slučaj preispita;
- (c) da u tu svrhu bude zastupljen pred nadležnim organom ili licem ili licima koje taj organ odredi.

2. Stranac se može proterati i pre nego što iskoristi svoja prava prema stavu 1 t. a, b i c ovog lana ako je proterivanje neophodno u interesu javnog reda ili se temelji na razlozima nacionalne bezbednosti.

(Sl. list SCG (Međunarodni ugovori), br. 9/03)

4.17.1. Opšte

Novim Ustavom svakome se garantuje pravo na slobodu kretanja i nastanjanja u Republici Srbiji, pravo da se ona napusti i da se u nju vrati (l. 39, st. 1).⁴¹¹ Uslov da se lice zaštiti eno ovom odredbom zakonito nalazi na teritoriji Srbije ne postoji. Ovaj uslov poznaju me unarodni instrumenti – PGP za slobodu kretanja i izbora mesta stanovanja (l. 12, st. 1) i Protokol br. 4 uz EKPS za slobodu kretanja i slobodu izbora boravišta (l. 2, st. 1).

Kretanje stranaca regulisano je Zakonom o kretanju i boravku stranaca. Ovaj zakon je u celini zastareo kako u pogledu naziva koji se koriste, tako i po rešenjima. Iako je ak u više navrata noveliran nakon konstituisanja SRJ i SCG u njemu se i dalje koriste pojmovi i propisuje nadležnost ustanova koje odavno ne postoje. Zakon je tako e u nekim delovima restriktivan, a poslove u vezi s kretanjem i boravkom stranaca u pojedinim slučajevima prepušta organima unutrašnjih poslova dajući im pritom preširoko postavljene smernice za donošenje odluka.⁴¹²

Ustav podrobniju regulativu ulaska i boravka stranaca na teritoriji Republike Srbije prepušta zakonu. On dalje predvi a da se strani državljanin može proterati

411 Iste elemente slobode kretanja štitili su i raniji ustavni dokumenti – Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama u lanu 37 i prethodni Ustav Srbije u lanu 17. Ustav Srbije je, međutim, razdvajao odredbe u kojima se garantuju slobode domaćih i stranih državljana, pa je lanom 17 sloboda kretanja bila garantovana samo domaćim državljanima – građanima. Ustavna povelja državne zajednice SCG proglašavala je slobodnim kretanje ljudi, robe, usluga i kapitala u SCG, i zabranjivala sprećavanje njihovog slobodnog protoka izme u države Srbije i države Crne Gore (l. 13).

412 Deo ovog zakona koji se bavi pitanjima prava azila i statusom i boravkom izbeglica u našoj zemlji (l. 44 do l. 60), prestat e da važi na dan po etka primene novog Zakona o azilu iz novembra 2007. koji e ubudu e regulisati ove oblasti (o Zakonu o azilu vidi I.4.17.2). Zakon o azilu po e e da se primenjuje 1. aprila 2008. godine.

samo na osnovu odluke nadležnog organa, u zakonom predviđenom postupku, ako mu je obezbeđeno pravo žalbe i to „samo tamo gde mu ne pretili progon zbog njegove rase, pola, vere, nacionalne pripadnosti, državljanstva, pripadnosti određenoj društvenoj grupi, političkog mišljenja ili gde mu ne pretili ozbiljno kršenje prava zajamčenih ovim ustavom“ (1. 39, st. 3). Proterivanje stranca iz zemlje predstavlja jednu od mera bezbednosti predviđenih srbijskim krivičnim zakonodavstvom (1. 79, st. 1, t. 8 KZ). Ona se može izreći i ako je u inostranstvu izrečena kazna ili uslovna osuda (1. 80, st. 5 KZ). Pri oceni da li će biti doneti ovakvu meru, sud treba da uzme u obzir period i težinu učinjenog krivičnog dela, pobude zbog kojih je krivično delo učinjeno, na način njegovog izvršenja, kao i druge okolnosti koje ukazuju na nepoželjnost daljeg boravka stranca u Srbiji (1. 88, st. 2 KZ). Sud ovu meru može izreći i na period od jedne do deset godina (1. 88, st. 1 KZ).

Ova mera bezbednosti ne može se izreći u inostranstvu koji uživa zaštitu u skladu s ratifikovanim međunarodnim ugovorima (1. 88, st. 4 KZ).

4.17.2. Azil

Srbija je ratifikovala brojne međunarodne ugovore koji su na direktan ili posredan način od značaja za pitanja azila. Najznačajniji međunarodni ugovori su Konvencija UN o statusu izbeglica iz 1951. godine i Protokol o statusu izbeglica iz 1967, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Konvencija UN protiv mučenja i drugih surovih, nečovečnih ili ponižavajućih postupanja i kažnjavanja, Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Evropska konvencija za sprečavanje mučenja, nečovečnih ili ponižavajućih postupanja ili kažnjavanja, Konvencija UN o pravima deteta.

4.17.2.1. Ustavni okvir. – Prema Ustavu, „stranac koji osnovano strahuje od progona zbog svoje rase, pola, jezika, veroispovesti, nacionalne pripadnosti ili pripadnosti nekoj grupi ili zbog svojih političkih uverenja, ima pravo na utočište u Republici Srbiji“ (1. 57, st. 1). Novi Ustav, za razliku od Povelje o ljudskim i manjinskim pravima, ne predviđa strah od progona zbog boje kao razlog za pružanje utočišta.

4.17.2.2. Zakonski okvir. – Narodna skupština Republike Srbije konačno je usvojila dugo najavljivani Zakon o azilu.⁴¹³ Iako su eksperti Evropske unije još u vreme postojanja Srbije i Crne Gore zauzeli stav da je napredak u oblasti azila neophodan za dalje pregovore o pridruživanju Srbije Evropskoj uniji (EU),⁴¹⁴ a SCG se još prilikom prijema u Savet Evrope u aprilu 2003. obavezala da će u roku od godinu dana od prijema u ovu međunarodnu organizaciju usvojiti zakonodavstvo koje će omogućiti implementaciju Konvencije o statusu izbeglica iz

413 *Sl. glasnik RS*, 109/07.

414 *Commission Staff Working Paper; SERBIA AND MONTENEGRO, Stabilisation and Association Report 2004* (Com (2004) 206 final).

1951. i Dodatnog protokola uz nju iz 1967, Zakon o azilu usvojen je tek⁴¹⁵ krajem 2007. godine.⁴¹⁶

Prema Ustavu, postupak dobijanja uto išta utvrđuje se zakonom (1. 57, st. 2). Zbog toga je usvajanje Zakona o azilu bilo od izuzetne važnosti, kako pravo na uto ište garantovano Ustavom ne bi ostalo mrtvo slovo na papiru.⁴¹⁷

Iako je donošenje ovog dugo o ekivanog Zakona pozitivan korak u unapređenju zaštite tražilaca azila, izbeglica i lica kojima je dodeljena humanitarna zaštita (odnosno, prema terminologiji usvojenoj u Zakonu, subsidijarna zaštita), i sadrži veliki broj garantija za zaštitu prava ovih lica, ostaje zamerka da je i Zakon o azilu, kao i mnogi akti koji se danas usvajaju u Srbiji, donet bez odgovarajuće javne rasprave. Izmeću ostalog, i to je razlog što neka rešenja usvojena u Zakonu nisu do kraja u skladu s međunarodnim standardima. Zbog nedostatka prostora, ovde ne može biti dat sveobuhvatan i detaljan komentar Zakona o azilu, već samo biti ukazano na neke od značajnijih nedostataka konačnog teksta.

Prema ustavnoj terminologiji, azil je pojam koji obuhvata pružanje uto išta (koje podrazumeva izbeglicu zaštitu) i pružanje subsidijarne zaštite. Na pojedinim mestima u Zakonu se reči azil, pak, koristi i kada bi trebalo da se radi samo o uto ištu. Tako, na primer, Zakon predviđava uskraćivanje azila pod određenim uslovima navedenim u članu 31, iako bi tu trebalo da se radi samo o uskraćivanju uto išta, a ne i subsidijarne zaštite koja, kada obuhvata zaštitu od mučenja i neopisive ili ponižavajuće postupanja ili kažnjavanja, mora biti apsolutna.

Prema Zakonu, država može, izmeću ostalog, odbaciti zahtev za azil koristeći se konceptima sigurne treće zemlje i sigurne države porekla, kao i ukoliko lice ima državljanstvo treće države, ukoliko postoji mogućnost internog preseljenja ili ukoliko je neka treća država već dala tom licu azil (1. 33). Od suštinskog je značaja da se u svim ovim slučajevima država uveri da zaštita koju tražilac azila može uživati u drugoj državi jeste zaista i delotvorna, i u svakom slučaju se mora pojedincu koji traži azil pružiti mogućnost da opovrgava navode o sigurnosti te druge države u njegovom/njenom slučaju, ali Zakonom ovo nije uvek opisano.

415 U vreme postojanja SCG Zakon o azilu je donet na nivou državne zajednice. Ovaj akt je trebalo da bude okvirni zakon, a da države članice postupak azila urede detaljnije svojim zakonima. Srbija, međutim, takav zakon nije donela sve do novembra 2007, dakle tek pošto je državna zajednica uveliko prestala da postoji. S početkom primene novousvojenog zakona (1. april 2008) prestaje i formalno da važi Zakon o azilu SCG, koji je i inače sadržao uglavnom na opštim i uopštene odredbe.

416 O problemima prilikom izrade Nacrta zakona o azilu i odugovlačenjima u postupku utvrđivanja Predloga vidi više u *Izveštaj 2006*, I.4.17.2.3.

417 Za sada Misija UNHCR, na osnovu jednog džentlemenskog sporazuma iz 1969, ima mandat da vodi postupak po zahtevima za dobijanje azila, brine o azilantima i nalazi im odgovarajuće međunarodnu zaštitu, odnosno državu koja ih prihvati. S početkom primene Zakona trebalo bi da počinje da funkcionišu institucije države i da one preuzmu na sebe osnovnu brigu o ovim pitanjima.

Zahtev za azil e se odbaciti ako je lice ranije tražilo azil u „nekoj drugoj državi koja poštuje Ženevsku konvenciju“, pa je taj zahtev odbijen, a u me uvremenu „nije došlo do promene okolnosti na kojima se zahtev zasnivao“ (l. 33, st. 1, t. 5). Ovo rešenje povla i za sobom opasnost da lice bude vra eno u državu u kojoj mu preti progon. Država bi morala da ispita navode svakog tražioca azila i da se uveri sama da li je zahtev osnovan ili ne, a ne da zahteve olako odbacuje.

Kada je u pitanju koncept „sigurne tre e zemlje“, usvojeno je problemati no rešenje prema kome se pojam sigurne tre e države zasniva na jednostranoj odluci države da se pozove na nadležnost neke tre e države za rešavanje zahteva za azil, umesto na bilateralnom sporazumu ili izri itom slaganju te države da primi lice u pitanju i da razmotri njegov/njen zahtev za azil.

Iz kona nog teksta Zakona izba ena je, nažalost, odredba koja je postojala u Nacrtu, a koja je predvi ala da e se odredbe Zakona tuma iti u skladu s Konvencijom o statusu izbeglica iz 1951. godine, Protokolom o statusu izbeglica iz 1967. godine i opšteprihva enim pravilima me unarodnog prava (mada je i odredba iz Nacrta nosila sa sobom probleme koji se ti u definicije pojma „opšteprihva ena pravila me unarodnog prava“). Ovakva odredba mogla bi da doprinese da se kroz tuma enje i praksu bar pojedini nedostaci otklone uz pozivanje na relevantne me unarodne instrumente.

Nadležni organi. – Odluku o pružanju azila donose posebna tela ustanovljena Zakonom o azilu. To su Kancelarija za azil kao prvostepeni organ, i Komisija za azil koja odluje u drugom stepenu po žalbama na odluke Kancelarije za azil. Kancelarija za azil osniva se kao organizaciona jedinica u okviru Ministarstva unutrašnjih poslova (l. 19), a Komisija za azil sastoji se od lanova koje imenuje Vlada (l. 20).

Postupak. – Kad je u pitanju postupak azila, neke ozbiljne zamerke koje su se odnosile na Nacrt zakona nažalost nisu uzete u obzir.

Rok za podnošenje žalbe je pove an sa osam na petnaest dana, što jeste pozitivno s obzirom da je rok od 8 dana zaista bio kratak (me utim, pitanje je i da li je 15 dana dovoljno ako se imaju u vidu okolnosti u kojima se nalaze tražioci azila i slabo razvijeni kapaciteti organizacija koje ovim licima pružaju pravnu pomo), ali i dalje u Zakonu nema odredbe kojom se propisuje suspenzivno dejstvo žalbe. Ovaj propust može imati zaista vrlo ozbiljne posledice.

Pored toga, jedna od zna ajnih zamerki odnosi se na propuštanje da se u Zakon unese odredba kojom se propisuje da se režim utanja uprave ne e primenjivati u postupku azila,⁴¹⁸ ve da e prvostepeni postupak trajati do donošenja prvostepenog rešenja. Bilo bi tako e poželjno da se u Zakon uklju i odredba o roku za donošenje odluke o azilu.

418 Prema lanu 208, st. 2 ZUP „[a]ko organ protiv ijeg je rešenja dopuštena žalba ne donese rešenje i ne dostavi ga stranci u propisanom roku, stranka ima pravo na žalbu kao da je njen zahtev odbijen“.

Zakon predviđa da se zahtev za azil odbiti kao neosnovan ukoliko lice koje je podnelo zahtev nije pružilo istinite informacije (l. 30). Ovdje treba imati u vidu da se od osoba koje traže azil ne može uvek očekivati dobra saradnja, ali taj nedostatak saradnje ne mora da bude posledica zle namere već može biti uzrokovan teškim okolnostima u kojima se te osobe često nalaze, pa ne bi smeo automatski da se uzima kao osnov za odbijanje da se pruži zaštita.

Prava lica koja traže azil, izbeglica i lica kojima je dodeljena subsidijarna zaštita. – Ova prava regulisana su glavom VI Zakona, u kojoj su odredbe koje se odnose na pravo na boravak, smeštaj, osnovne životne uslove, zdravstvenu zaštitu, obrazovanje. Ipak, i ovde se mogu uočiti određeni nedostaci, među kojima je najvažniji što se određena prava garantuju licima kojima je priznato pravo na utočište, ali ne i licima kojima je odobrena subsidijarna zaštita. Na primer, članom 42 se pravo na zaštitu intelektualne svojine, na slobodu veroispovesti i pojedina prava iz oblasti prava na privatni život priznaju samo licima kojima je priznato pravo na utočište, a ne i onima kojima je dodeljena subsidijarna zaštita. Takođe, trebalo bi da postoji odredba o nediskriminaciji tražilaca azila i lica kojima je odobren azil s jedne, i državljana Srbije s druge strane. Međutim, nediskriminatorno ponašanje se garantuje samo u pogledu pomenutih prava iz člana 42⁴¹⁹ i to, kao što je rečeno, samo u odnosu na lica kojima je priznato pravo na utočište, dok nema nikakve odredbe o nediskriminaciji tražilaca azila i lica kojima je odobrena subsidijarna zaštita u odnosu na državljane Srbije.

Pravo na spajanje porodice. – Pravo na spajanje porodice nije isto regulisano za sve kategorije lica kojima se pruža zaštita, iako bi ono trebalo da bude obezbeđeno u svakom slučaju. Ovo pravo imaju lica kojima je dato utočište (l. 48), dok lica kojima je dodeljena subsidijarna zaštita ovo pravo imaju „u skladu s propisima kojima je uređeno kretanje i boravak stranaca“ (l. 49),⁴²⁰ a lica koja uživaju privremenu zaštitu ovo pravo imaju samo u „opravdanim slučajevima“ (l. 50).

Problem postoji i oko definicije „član porodice“. Naime, prema Zakonu, član porodice je „maloletno dete, usvojenik, odnosno pastork koji nisu u braku, supružnik ako je brak zaključen pre dolaska u Republiku Srbiju, kao i roditelj i usvojitelj koji su po zakonu dužni da ga izdržavaju“ (l. 2). Zakon predviđa da mogu nastojati da se izuzetno članovi porodice smatraju i druga lica, naročito ako su bila izdržavana od strane lica kome je odobren azil. Ipak, pojam „član porodice“ bi trebalo posmatrati i šire i u njega bi svakako trebalo uključiti i bliske rođake koji su bili članovi domaćinstva korisnika azila (naročito ukoliko je korisnik azila njihov izdržava-

419 Konvencijom o statusu izbeglica zahteva se, na primer, od države da ne ograničava pravo na rad izbeglica koje u zemlji borave duže od tri godine (l. 17, st. 2 Konvencije).

420 Treba primetiti da Zakon u članu 9 predviđa da „lica kojima je odobren *azil* imaju pravo na spajanje porodice, u skladu s odredbama *ovog zakona*“ (kurziv naš), dakle da se odredbe o spajanju porodice iz Zakona o azilu odnose kako na one kojima je dodeljeno pravo na utočište, tako i na one kojima je dodeljena subsidijarna zaštita.

vao), a ne bi ovo trebalo predviđati samo kao izuzetnu mogućnost. Tako je nije opravdano sužavati pojam porodice tako da se porodicom ne smatraju supružnici ako je brak zaključen po dolasku u Srbiju. Trenutak zaključenja braka ne bi smeo da bude relevantan.

Ograničenje kretanja. – Kako pravo na slobodu kretanja spada u korpus osnovnih ljudskih prava, država mora ovo pravo garantovati svim licima u svojoj nadležnosti, a izuzeci su dozvoljeni samo u meri u kojoj su predviđeni međunarodnim standardima.⁴²¹ Ovo pravo mora važiti i za tražiocima azila i one kojima je odobren azil kao i za sva druga lica. U skladu s tim, tražiocima azila kretanje se može samo izuzetno ograničiti.

Razlozi za ograničenje kretanja propisani članom 51 Zakona uglavnom su u skladu s međunarodnim standardima, ali bi u slučaju kada se ograničenje primenjuje kako bi se ustanovili elementi zahteva za azil mere ograničenja morale biti ograničene do preliminarnog saslušanja i ne bi smele da se produžavaju i na period kad se odlučuje o zahtevu. U svakom slučaju, ostaje napomena da se pritvor sme određivati samo izuzetno, a ne kao pravilo.

Privremena zaštita. – Zakon, pored prava na azil koje obuhvata pravo na utočište i pravo na subsidijarnu zaštitu, obuhvata i privremenu zaštitu koja se pruža u slučaju masovnog priliva lica iz neke države u kojoj se „njihov život, bezbednost ili sloboda ugrožava nasiljem opštih razmera, spoljnom agresijom, unutrašnjim oružanim sukobima, masovnim kršenjem ljudskih prava ili drugim okolnostima koje ozbiljno narušavaju javni poredak“ (čl. 36, st. 1), kada nije moguće sprovesti individualne postupke za odobravanje azila. Odluke o privremenoj zaštiti donosi Vlada.

U pogledu privremene zaštite, konačni tekst Zakona predstavlja pomak u odnosu na Nacrt Zakona, koji je predviđao da će Vlada svojom odlukom odrediti broj lica kojima se ova zaštita može pružiti, jer konačni tekst ne predviđa da će Vlada svojom odlukom ograničiti broj lica koja može da primi.

UNHCR i nevladine organizacije. – Prema članu 10, st. 2 Zakona, „lice koje traži azil može da koristi besplatnu pravnu pomoć i zastupanje od strane UNHCR i nevladinih organizacija čiji su ciljevi i delovanje usmereni na pružanje pravne pomoći i izbeglicama“. Ova odredba je mogla da bude i bolje formulisana, jer iz postojeće formulacije može da se zaključiti da pravu lica na pomoć UNHCR i nevladinih organizacija korespondira obaveza ovih organizacija da tu pomoć i pruže, a Zakonom o azilu se ne mogu propisati ovakve obaveze za pomenute organizacije.

421 Tako, PGP dozvoljava ograničenje ovog prava samo ako su „zakonom predviđena, ako su ona potrebna radi zaštite nacionalne bezbednosti, javnog reda, javnog zdravlja ili morala ili prava i slobode drugih lica, i ako su u skladu sa ostalim pravima koja priznaje ovaj pakt“ (čl. 12, st. 3), a Protokol 4 uz EKPS ako su „u skladu sa zakonom i (...) neophodna u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti ili javne sigurnosti, radi otklanjanja javnog poretka, za sprečavanje kriminala, za zaštitu zdravlja ili morala ili radi zaštite prava i sloboda drugih“ (čl. 1, st. 3).

Ipak, pozitivno je što Zakon predviđa pravo tražilaca azila da im nevladine organizacije pružaju pravnu pomoć u postupku. Zakon, međutim, predviđa u članu 10, st. 2 pravo na pristup UNHCR i nevladinim organizacijama, ali u članu 12 garantuje samo pravo na kontakt s ovlaštenim službenicima UNHCR u svim fazama postupka, a ne i na kontakt sa zastupnicima iz nevladinih organizacija. Slično tome, u članu 25, st. 2 predviđa se samo da će se stranac pre podnošenja zahteva pouzdati o njegovim pravima u koja spada i pravo na pristup UNHCR, ali ne propisuje obavezu da se stranac obavesti o pravu na pristup nevladinim organizacijama, niti se propisuje obaveza da se tražioci azila obaveste o podacima o nevladinim organizacijama koje se bave zaštitom izbeglica, što bi svakako doprinelo da pomoć koju ove organizacije mogu da pruže bude efikasnija.

Pristup tražilaca azila službenicima UNHCR i nevladinim organizacijama treba da se omogući i tim to zatraže i njihov kontakt mora biti neometan, ali je propušteno da se Zakonom ovo izričito propiše.

4.17.3. Ograničenja slobode kretanja

Ograničenja slobode kretanja koja su predviđena novim Ustavom Srbije formulisana su u skladu s međunarodnim standardima. Propisuje se da ograničenja mora da bude zakonom uvedeno i neophodno za ostvarivanje nekog od legitimnih razloga – vođenja krivičnog postupka, zaštita javnog reda i mira, sprečavanje širenja zaraznih bolesti ili odbrana Republike Srbije. Razlozi za ograničenja malobrojniji su i uže formulisani od onih koje predviđaju PGP i EKPS.

Krajem septembra 2007. donet je novi Zakon o putnim ispravama⁴²² koji će početi da se primenjuje šest meseci po stupanju na snagu (čl. 57). Danom početka njegove primene prestat će da važi Zakon o putnim ispravama jugoslovenskih državljana.⁴²³ Donošenje novog Zakona o putnim ispravama, pored novog zakonodavstva o azilu, državnoj granici i strancima, jedan je od uslova da se Srbija nađe na „beloj šengenskoj listi“.⁴²⁴

Članom 3 novog zakona propisano je da svaki državljanin Srbije ima pravo na putnu ispravu pod uslovima koje ovaj zakon predviđa, kao i da može imati samo jednu putnu ispravu iste vrste.

Za izdavanje putnih isprava ubuduće će biti nadležni samo organi u zemlji (čl. 15 i 16), sem u slučaju izdavanja putnog lista⁴²⁵ koji izdaje diplomatsko ili konzularno predstavništvo Srbije u zemlji u kojoj se državljanin Srbije zatekao (čl. 17).

422 *Sl. glasnik RS*, 90/07.

423 *Sl. list SRJ*, 33/96, 49/96, 12/98, 44/99, 15/00, 95/00, 71/01, 22/02, 23/02, 53/02, 68/02, 5/03 i 101/05. Zakonom je propisano da se produžava jedino primena odredbe člana 56 i to do donošenja Zakona o Vojsci koji je usvojen u decembru 2007 (čl. 56).

424 *Danas*, 10. avgust, www.danas.co.yu.

425 Putni list je putna isprava koja se izdaje državljaninu RS koji je u inostranstvu bez putne isprave, a radi povratka u RS (čl. 12).

Predlogom zakona predviđeni opšti rok važenja putne isprave od pet godina, umesto deset godina kako su predviđala prethodna rešenja, obrazložen je potrebom usklađivanja sa stalnim novinama u automatskom očitavanju podataka.⁴²⁶ Ipak, u konačnom tekstu zakona rok važenja putne isprave ostao je deset godina (l. 19).

Za putovanje naših građana u inostranstvo više se ne predviđa izlazna viza,⁴²⁷ odnosno odobrenje za putovanje u inostranstvo sem radi unošenja u pomorsku ili brodarsku knjižicu, kao i u nekim slučajevima kada je potrebna radi unošenja u putnu ispravu službenog osoblja u međunarodnom saobraćaju, a koja se izdaje na osnovu međunarodnog ugovora.⁴²⁸

U odnosu na prethodni zakon (l. 44) rok u kome je organ dužan da reši o zahtevu produžen je s 15 na 30 dana, sem u hitnim slučajevima ili iz drugih opravdanih razloga i ako su uz zahtev priloženi dokazi koji potvrđuju razloge hitnosti, kada je rok za izdavanje putne isprave 48 sati (l. 34).

Stari zakon o putnim ispravama predviđao je razloge za odbijanje izdavanja ovih dokumenata koji su bili u skladu s Ustavom dozvoljenim ograničenjima slobode kretanja.⁴²⁹ Zakon je propisivao da je nadležni organ obrazloženim rešenjem (l. 49, st. 1) odbiti zahtev u sledećim situacijama – za vreme trajanja krivičnog postupka koji je pokrenut protiv tražioca, a na zahtev nadležnog suda, zatim, zahtev lica koje je osuđeno na bezuslovnu kaznu zatvora u trajanju dužem od tri meseca, dok kaznu ne izdrži, potom, lica kojem je, u skladu s važećim propisima, zabranjeno kretanje radi sprečavanja širenja zaraznih bolesti, odnosno epidemije, kao i kada je odbijanje zahteva tražioca neophodno radi odbrane zemlje, u slučaju da je proglašeno ratno stanje, stanje neposredne ratne opasnosti ili vanredno stanje (l. 46, st. 1). Novim Zakonom predviđeni su sledeći slučajevi u kojima je nadležni organ obrazloženim rešenjem (l. 40) odbiti zahtev, odnosno ne izdati putnu ispravu – ukoliko je protiv tražioca doneto rešenje o sprovođenju istrage ili je protiv njega podignuta optužnica, a na zahtev nadležnog suda, odnosno javnog tužilaštva, zatim ako je tražilac osuđen na bezuslovnu kaznu u trajanju dužem od tri meseca, odnosno dok kaznu ne izdrži, potom, ako je tražiocu zabranjeno putovanje u skladu s priznatim međunarodnim aktima, zatim u slučajevima kada je tražiocu u skladu s važećim propisima zabranjeno kretanje radi sprečavanja širenja zaraznih bolesti, odnosno epidemije, kao i ako odobrenje za putovanje u inostranstvo propisano iz razloga odbrane zemlje, nije izdato ili postoji druga smetnja predviđena zakonom kojim se uređuje vojna obaveza,

426 Vidi Usvajanjem novog Zakona o putnim ispravama Srbija prvi put izdaje svoj pasoš, 17. septembar, www.srbija.sr.gov.yu.

427 Vidi *Izveštaj 2004, 2005*, I.4.17.3.

428 Vidi Predlog zakona o putnim ispravama, Obrazloženje, www.srbija.sr.gov.yu, pristupljeno 15. decembra.

429 Dugo je ovaj zakon omoguđavao odbijanje izdavanja pasoša suprotno ustavnim odredbama. Dva osnova za odbijanje su zbog neustavnosti uklonjena odlukama Saveznog ustavnog suda, a treći i problematičan osnov izbrisan je izmenama ovog zakona iz aprila 2002. (vidi *Izveštaj 2001 i Izveštaj 2002*, I.4.17.3).

a u slučaju da je proglašeno ratno ili vanredno stanje. Zahtev za izdavanje putnog lista ne može se odbiti (l. 35). Dakle, u odnosu na stari zakon, prvi razlog je preciziran pa je uslov ne pokretanje krivi nog postupka nego donošenje rešenja o sprovođenju istrage ili podizanje optužnice. Do odbijanja može do i ne samo na zahtev nadležnog suda ve i na zahtev javnog tužilaštva. Drugi i etvrti razlog identični su onima iz starog zakona, peti je unekoliko preciziran, dok je tre i razlog potpuno nov. U pitanju je osnov za odbijanje putne isprave onom licu kome je u skladu s priznatim me unarodnim aktima zabranjeno putovanje. U obrazloženju predloga zakona nažalost nisu pojašnjeni razlozi za uvo enje ovog osnova niti je precizirano o kojim se me unarodnim aktima radi, pa bi odgovaraju im podzakonskim propisima trebalo bliže regulisati ovaj osnov za odbijanje izdavanja putne isprave.

U naro ito opravdanim slu ajevima (zakon je primera radi naveo smrt lana porodice, le enje u inostranstvu, neodložne službene poslove), na molbu lica koje je odbijeno ili mu je putna isprava oduzeta (sem u slu aju oduzimanja zbog prestanka državljanstva RS), organ koji je odlu io o tome može odobriti izdavanje pasoša s ograni enim rokom važenja po pribavljenom mišljenju suda, odnosno javnog tužio-ca koji su zahtevali zabranu izdavanja putne isprave (l. 41).

Postupci za rešavanje zahteva za izdavanje putnih isprava zapo eti pre po etka primene ovog zakona okon a e se po njegovim odredbama (l. 54).

Dužnost profesionalnog pripadnika Vojske Srbije da putovanje u inostranstvo prijavi pretpostavljenom predvi ena je novim Zakonom o Vojsci Srbije usvojenim u decembru. Propisano je i da ministar odbrane ure uje uslove pod kojima ova lica, kao i vojnici na služenju vojnog roka putuju u inostranstvo (l. 49). Prema zakonu, profesionalni pripadnici VS su pored profesionalnih vojnih lica i civilna lica na službi u VS (l. 8, st. 1).⁴³⁰

4.17.4. Sporazum o readmisiji

Srbija je u septembru potpisala sporazum s Evropskom unijom (odnosno državama lanicama EU osim Kraljevine Danske) o readmisiji lica koja nezakonito borave na teritoriji druge strane ovog Sporazuma.⁴³¹

Ovim sporazumom Srbija se obavezala da, na zahtev države lanice EU, bez posebnih formalnosti osim onih predvi enih ovim sporazumom, primi odre ene kategorije lica koji ne ispunjavaju uslove za ulazak, boravak ili nastanjenje na teritorije države koja je zahtev uputila (l. 2, st. 1). Srbija bi i ina e imala obavezu da prihvati svoje državljane, ali se na ovaj na in olakšava procedura.

Prema Sporazumu, Srbija je, pre svega, u obavezi da primi svoje državljane. Nije potrebno da se sa izvesnoš u utvrdi državljanstvo, ve se traži da bude „dokazano ili (...) mogu e na osnovu podnetih *prima facie* dokaza verodostojno pretpostaviti da je to lice državljanin Srbije.“ Srbija ima obavezu da primi i lica kojima je

430 O rešenjima Zakona o VJ u ovoj oblasti vidi *Izveštaj 2006*, I.4.17.3.

431 *Službeni glasnik RS*, br. 103/07.

državljanstvo prestalo otpustom po ulasku na teritoriju države članice EU, osim ako je tim osobama obećana bar naturalizacija od strane države članice (1. 2, st. 3). Pored državljanina, Srbija ima obavezu da primi i njihovu maloletnu nevenu decu bez obzira na državljanstvo ili mesto rođenja, kao i supružnika koji ima drugo državljanstvo, pod uslovom da ima pravo ulaska i boravka na teritoriji Srbije, osim u slučaju da ova lica imaju nezavisno pravo boravka u državi koja traži readmisiju (1. 2, st. 2).

Sporazumom je propisano da, ukoliko lice koje se vraća ima, pored državljanstva Srbije, i državljanstvo neke treće države, država koja traži vraćanje lica ima obavezu da uzme u obzir volju tog lica i da ga vrati u zemlju po njegovom izboru (1. 2, st. 5)

Srbija je u obavezi da prihvati i državljane treće zemlje ili lica bez državljanstva na isti način kao i svoje državljane ako je dokazano ili „moguće verodostojno pretpostaviti“ da to lice ima, ili je u vreme ulaska imalo važeću vizu ili dozvolu boravka koje je izdala Srbija i da je na teritoriju države članice EU ušlo na nezakonit način tako što je prethodno boravilo ili bilo u tranzitu kroz teritoriju Srbije (1. 3, st. 1). Ipak, ova obaveza ne može postojati ako su ova lica bila samo u aviotranzitu, ili ukoliko im je država koja traži readmisiju izdala vizu ili dozvolu boravka, osim ako viza ili dozvola boravka izdata ovim licima od strane Srbije ima duži rok važenja. Takođe, obaveza Srbije da prihvati ovo lice ne može postojati ako je viza ili dozvola boravka koju je izdala država koja traži readmisiju dobijena na osnovu lažnih podataka ili dokumenata ili ako to lice ne poštuje neke od uslova iz vize ili dozvole boravka, ako je to lice prethodno boravilo ili bilo u tranzitu kroz teritoriju Srbije (1. 3, st. 2).

Srbija takođe ima obavezu da prihvati državljane bivše SFRJ koji nisu stekli nijedno drugo državljanstvo i koje se mesto rođenja i prebivalište na dan 27. aprila 1992. nalazilo na teritoriji Srbije (1. 3, st. 3)

Države članice EU imaju obavezu da prime na svoju teritoriju lica koja nezakonito borave na teritoriji Srbije. Uslovi koje ova lica treba da ispune da bi postojala obaveza prihvata na strani države članice EU odgovaraju uslovima koje treba da ispune lica koja nezakonito borave u EU da bi Srbija imala obavezu da ih primi (1. 4, st. 1–3 i 1. 5, st. 1 i 2).

Ovim sporazumom Srbija i države članice EU obavezale su se i da omoguće tranzit državljanina treće zemlje ili lica bez državljanstva ukoliko se te osobe ne mogu direktno vratiti u državu koja je konačno odredište, kao i na zahtev druge strane ovog Sporazuma, ako su obezbeđeni nastavak putovanja u eventualne druge zemlje tranzita i readmisija u državu koja je konačno odredište (1. 13. st. 1 i 2), ali pod određenim uslovima navedenim u stavu 3 člana 13 mogu odbiti tranzit.⁴³²

432 Tranzit se, tako, može odbiti ako postoji opasnost od mučenja ili nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja ili od smrtne kazne, opasnost od progona zbog rase, veroispovesti, nacionalnosti, pripadnosti određenoj društvenoj grupi ili zbog političke osude, ako se to lice u

Sporazumom se izričito propisuje da se njime ne dira u prava i obaveze koji proističu iz međunarodnog prava, a naročito one iz Konvencije o statusu izbeglica, Protokola o statusu izbeglica, konvencija koje se tiču utvrđivanja države nadležne za postupak azila, Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, Konvencije protiv mučenja i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka, konvencija o ekstradiciji, i multilateralnih konvencija i sporazuma o re-admisiji stranih državljana (1.17).

4.18. Ekonomska, socijalna i kulturna prava

4.18.1. Opšte

Srbija je potpisnica Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (PESK), brojnih konvencija specijalizovanih agencija UN i pojedinih regionalnih organizacija. Ona ipak još uvek nije ratifikovala Evropsku socijalnu povelju usvojenu u okviru Saveta Evrope. U glavnim zaključcima i preporukama izveštaja o monitoringu poštovanja obaveza na osnovu članstva u SE, od 24. novembra 2006. godine, prvom takvom izveštaju koji se odnosi na Srbiju kao samostalnu državu, navedeno je da je potrebno da Srbija iskoristi period do preuzimanja funkcije Predsedavajućeg Komiteta ministara u cilju potpunog ispunjavanja nekih od njenih obaveza koje u kojima se navodi i ratifikacija Evropske socijalne povelje (revidirane) u najkraćem mogućem roku.⁴³³

Ekonomska, socijalna i kulturna prava zajemljena su Ustavom Republike Srbije. Ova prava detaljnije su uređena zakonskim i podzakonskim aktima. Iako formalno ustavna, ona su ipak detaljno regulisana zakonima, i to ne samo u pogledu na njihovo ostvarenje, već i same sadržine, što ostavlja široke mogućnosti zakonodavnom telu da ih ograničava ili proširuje. Ovakvo stanje svodi ova prava na legislativnu nadležnost, pa ona praktično prestaju da budu osnovne ustavne garantije.

Venecijanska komisija je u svom Mišljenju o Ustavu Srbije objavljenom marta 2007. godine ukazala na potrebu da ova prava u Ustavu treba, u najmanju ruku kvalifikovati dodatkom „zavisno od raspoloživih sredstava“. Naime, sprovođenje svih prava druge i treće generacije garantovanih srbijanskim Ustavom zavisi od sredstava koje obezbedi zakonodavac i biće preispitivano od strane sudova. U ovom pogledu postoji malo iskustva na evropskom nivou, a Venecijanska komisija

zamoljenoj ili drugoj tranzitnoj državi biti podvrgnuto krivičnim sankcijama, kao i iz razloga javnog zdravlja, unutrašnje bezbednosti, javnog reda i drugih nacionalnih interesa zamoљene države.

433 Vidi *Republika Srbija: Poštovanje dužnosti i obaveza i primena programa saradnje po prijemu u članstvo*, Dokument Generalnog sekretara, Prvi izveštaj (januar–oktobar 2006), SG/Inf(2006)15, 24. novembar 2006, st. 84.

je daju i mišljenje na ustavne reforme u nekim drugim zemljama upozoravala da pozitivna socijalna i ekonomska prava mogu dovesti do nereálnih o ekivanja i preporu ivala da se ona pre izraze kao težnja nego kao prava koja se mogu direktno sprovoditi kroz sudske odluke. Uklju ivanjem ovih prava u listu osnovnih prava u ustavu stvara se mogu nost da sudovi ulaze u ocenu nedostaju ih sredstava za njihovo ostvarivanje i rizikuje se da ceo odeljak o ljudskim pravima dobije karakter spiska težnji umesto primenjivih prava.⁴³⁴

4.18.2. Pravo na rad

lan 6 PESK:

1) Države lanice ovog pakta priznaju pravo na rad, koje obuhvata pravo koje ima svako lice na mogu nost zara ivanja kroz slobodno izabran ili prihva en rad, i preduzimaju odgovaraju e mere za o uvanje ovog prava.

2) Me u mere koje svaka država lanica ovog pakta treba da preduzme u cilju punog ostvarenja ovog prava spadaju programi tehni ke i stru ne orijentacije i obuke, politika i metodi za postizanje stalnog ekonomskog, socijalnog i kulturnog razvoja i pune proizvodne zaposlenosti u uslovima koji oveku garantuju uživanje osnovnih političkih i ekonomskih sloboda.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

Prema dosadašnjoj praksi Komiteta za ekonomska, socijalna i kulturna prava, pravo na rad ne podrazumeva pravo pojedinca da mu se obezbedi posao koji želi, ve obavezu države da preduzima potrebne korake kako bi postigla punu zaposlenost. Pravo na rad podrazumeva pravo na zaposlenje, pravo slobode izbora rada, odnosno zabranu prinudnog rada⁴³⁵ i zabranu arbitrarnog otpuštanja.

Srbija je lanica Me unarodne organizacije rada i potpisnik 69 konvencija pod okriljem ove organizacije, me u kojima su i Konvencija br. 122 o politici zapošljavanja⁴³⁶ i Konvencija br. 111 koja se odnosi na diskriminaciju u pogledu zapošljavanja i zanimanja.

Ustav Republike Srbije u lanu 60 garantuje pravo na rad i pravo na slobodan izbor zanimanja. Ustav propisuje i da svako ima pravo na pravi ne i povoljne uslove rada, kao i da su svima pod jednakim uslovima dostupna sva radna mesta. Ustav ne sadrži odredbu koju su sadržali raniji ustavni akti, kojom se ustavom državi name e obaveza da obezbe uje uslove u kojima svako može da živi od svog rada, što predstavlja i osnovnu svrhu prava na rad.

Oblast radnog prava detaljnije je regulisana zakonima.

434 Vidi Evropska komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija), *Mišljenje o Ustavu Srbije*, Mišljenje br. 405/2006, CDL-AD(2007)004, 19. mart 2007, st. 23.

435 Za zabranu prinudnog rada vidi I.4.4.4.

436 *Sl. list SFRJ*, 34/71.

Sigurnost radnog odnosa ugrožena je procesom transformacije privrede i prelaženjem na sistem tržišne ekonomije. Stoga je u Zakonu o radu niz odredbi posvećen prestanku radnog odnosa protiv volje zaposlenih usled viška zaposlenih zbog tehnoloških, ekonomskih ili organizacionih promena u okviru preduzeća, odnosno ostvarivanju prava zaposlenih usled stećka pravnog lica.⁴³⁷

U Zakonu su proširene odredbe o zabrani otkaza pojedinim kategorijama zaposlenih. Pored zabrane otkaza zaposlenima za vreme trudnoće, porodijskog odsustva, odsustva radi nege deteta i odsustva radi posebne nege deteta, pridodati su i predstavnici zaposlenih za vreme obavljanja funkcije i godinu dana po prestanku funkcije, ako predstavnik zaposlenih postupa u skladu sa zakonom, opštim aktom i ugovorom o radu. Ovo je u skladu kako sa principima slobode sindikalnog delovanja Komiteta, tako i sa Konvencijom MOR br. 135 o radni kim predstavnicima.⁴³⁸

Članom 284, st. 2 Zakona o radu propisano je da Opšti kolektivni ugovor prestaje da važi posle isteka roka od 6 meseci od dana stupanja na snagu ovog zakona. Kako je Zakon stupio na snagu 23. marta 2005. godine, ovaj rok je istekao 23. septembra 2005. Novi Opšti kolektivni ugovor nije usvojen, te trenutno u Srbiji ne postoji Opšti kolektivni ugovor.

Oblast zapošljavanja detaljnije je uređena Zakonom o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti. Ovim zakonom ustanovljava se Nacionalna služba za zapošljavanje, uređuju se i pitanja treninga i dodatnog obrazovanja nezaposlenih, programa za zapošljavanje lica sa fizičkim i psihičkim nedostacima i uglavnom sva ostala pitanja koja je Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava u svojoj dosadašnjoj praksi okarakterisao kao relevantna za član 6 Pakta.⁴³⁹

4.18.3. Pravo na pravedne i povoljne uslove rada

Član 7 PESK:

Države članice ovog pakta priznaju pravo koje ima svako lice da se koristi pravnim i povoljnim uslovima za rad koji naročito obezbeđuju:

- a) nagradu koja minimalno obezbeđuje svima radnicima:
 - i) pravi nužnu zaradu i jednaku nagradu za rad i iste vrednosti bez ikakve razlike; posebno, žene moraju da imaju garanciju da uslovi njihovog rada nisu gori od uslova koje koriste muškarci i primaju istu nagradu kao oni za isti rad;
 - ii) pristojan život za njih i njihovu porodicu shodno odredbama ovog pakta;

437 Vidi više u *Izveštaj 2005*, I.4.18.3.

438 *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 14/82. Vidi I.4.18.4.

439 Vidi više u *Izveštaj 2005*, I.4.18.3.

- c) istu mogu nost za sve da napreduju u svom radu u više odgovaraju u kategoriju, vode i ra una jedino o navršenim godinama službe i o sposobnostima;
- d) odmor, razonodu, razumno ograni enje radnog vremena i povremena pla e na odsustva, kao i naknadu za prazni ne dane.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

4.18.3.1. *Pravična zarada i jednaka nagrada za rad.* – Prema dosadašnjoj praksi Komiteta, pod obavezom da se obezbedi pravi na zarada podrazumeva se, pre svega, uspostavljanje sistema po kome bi se odredila minimalna zarada zaposlenog. Pravi nost u ovom kontekstu podrazumeva odre ivanje visine zarade u skladu sa realnom društvenom vrednoš u svakog konkretnog zaposlenja. Kada je u pitanju obezbe enje „pristojnog života“ radnika i njihovih porodica, Komitet je ustanovio da se ova odredba mora posmatrati u skladu sa tekstom PESK u celosti, s posebnim osvrtom na lan 11, koji se odnosi na odgovaraju i životni standard. Prema tome, „pristojan život“ u ovom kontekstu zna i uživanje onih prava koja zavise od visine zarade, kao što su pravo na stanovanje, ishranu, ode u, pa ak i na obrazovanje, le enje i kulturu.⁴⁴⁰ Što se jednakosti zarada ti e, ona se može posmatrati u kontekstu dispariteta visine zarada na razli itim radnim mestima i u kontekstu jednakosti visine zarada za istovrsna radna mesta. S obzirom da je Komitet svojom dosadašnjom praksom težio ujedna avanju uživanja ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava svih lica, razumno je o ekivati da e u skorijoj budu nosti prihvatiti test koji je uspostavio Komitet nezavisnih eksperata za nadgledanje primene Evropske socijalne povelje, prema kome najniža zarada ni u jednom ekonomskom sektoru ne sme biti niža od 68 odsto nacionalnog proseka.⁴⁴¹ Što se ti e jednake visine zarada na istovrsnom radnom mestu, Komitet je u svojoj dosadašnjoj praksi na ovaj princip gledao uglavnom u svetlu zabrane diskriminacije.

Srbija je potpisnica konvencija MOR o minimalnim platama i jednakom nagranju muške i ženske radne snage, ali još uvek nije ratifikovala Konvenciju MOR br. 26 o mehanizmima za utvr ivanje minimalne zarade i Konvenciju MOR br. 99 o mehanizmima za utvr ivanje minimalne zarade u poljoprivredi.

Ustavom Republike Srbije garantovano je pravo zaposlenog na pravi nu naknadu za rad (l. 60, st. 4). Ustav ne sadrži izri itu odredbu o jednakoj nagradi za rad iste vrednosti.

Zakon o radu propisuje da se odgovaraju a zarada utvr uje u skladu sa zakonom, opštim aktom ili ugovorom o radu, kao i da se zaposlenom garantuje jednaka zarada za isti rad ili rad iste vrednosti pod pretnjom ništavosti ugovora o radu kojim se krši ovo na elo. Pod radom iste vrednosti Zakon podrazumeva rad za koji se

440 Vidi: Concluding Observations on Report of Kenya, dok. UN E/C.12/1993/6, st. 12.

441 Vidi: D. Harris, *European Social Charter*, 1984, p. 4951; tako e: dok. UN E/C12/1994/SR.12, st. 6.

zahteva isti stepen stru ne sprema, ista radna sposobnost, odgovornost i fizi ki i intelektualni rad.

Radi obezbe ivanja materijalne i socijalne sigurnosti zaposlenih, zakonom je predvi eno pravo zaposlenih na minimalnu zaradu. Uslovi za ugovaranje minimalne zarade treba da budu odre eni Opštim kolektivnim ugovorom. Minimalna zarada utvr uje se odlukom Socijalno-ekonomskog saveta osnovanog za teritoriju Srbije (l. 112 Zakona o radu).⁴⁴²

S obzirom da su mnoga pravna lica u Srbiji u postupku ste aja, zakonodavac je izmenama Zakona o ste ajnom postupku,⁴⁴³ i Zakona o radu iz 2005. donekle popravio položaj zaposlenih kojima usled nelikvidnosti pravnog lica u kom su bili zaposleni nisu ispla ivane zarade i naknade za rad.⁴⁴⁴

4.18.3.2. *Napredovanje u poslu.* – lan 7 (b) o jednakim uslovima za napredovanje u poslu je tesnoj je vezi sa lanom 2 Pakta o zabrani diskriminacije u ostvarivanju ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava. Pojedini lanovi Komiteta su iznosili mišljenje da je država dužna da ustanovi odre ene objektivne kriterijume prema kojima bi se vršilo unapre ivanje; time bi se osigurala jednakost u mogu nostima napredovanja, bar kada je re o javnom sektoru.⁴⁴⁵ Za privatni sektor, lanovi Komiteta smatraju da je obaveza države da donese opšte propise kojima se garantuje jednakost u napredovanju.⁴⁴⁶ Ipak, opšte odredbe o diskriminaciji i dalje igraju najzna ajniju ulogu u ostvarivanju ovog prava.

Srbija je ratifikovala Konvenciju MOR br. 111 o diskriminaciji u pogledu zapošljavanja i zanimanja.

Ustav Srbije sadrži odredbu koja bi širim tuma enjem mogla da predstavlja afirmaciju jednakosti u napredovanju. Naime, u njegovom lanu 60, st. 3 stoji da je svakome pod jednakim uslovima dostupno svako radno mesto.

4.18.3.3. *Zaštita na radu.* – Srbija je ratifikovala sve najvažnije konvencije MOR koje se odnose na zaštitu na radu i obešte enje u slu aju nesre nih slu ajeva ili profesionalnih oboljenja, zdravstvenu zaštitu i službu medicine rada.

lan 60, st. 4 Ustava Srbije garantuje pravo svakoga na bezbedne i zdrave uslove rada i pravo na zaštitu na radu, dok se stavom 5 garantuje posebna zaštita na radu žena, mladih i osoba s invaliditetom.

Prema Zakonu o radu, zaposleni ima pravo na bezbednost i zaštitu zdravlja na radu. Za razliku od prethodnog zakona, novi Zakon o radu ne sadrži odredbu o obavezi poslodavca da organizuje rad kojim se obezbe uje zaštita života i zdravlja zaposlenih. Umesto toga, novi Zakon u lanu 80, st. 2 ustanovljava obavezu zapo-

442 Vidi više u *Izveštaj 2005*, I.4.18.4.1.

443 *Sl. glasnik RS*, 84/04.

444 Vidi više u *Izveštaj 2005*, I.4.18.4.1.

445 Vidi dok. UN E/C.12/1987/SR.5, st. 40.

446 *Ibid.*, st. 15.

slenog da poštuje propise o bezbednosti i zaštiti života i zdravlja na radu kako ne bi ugrozio svoju bezbednost i zdravlje, kao i bezbednost i zdravlje zaposlenih i drugih lica.⁴⁴⁷

Zakon o bezbednosti i zdravlju na radu⁴⁴⁸ pristupio je prilagođavanju pravila zaštite na radu novim uslovima poslovanja u kojima sve više na radu dobijaju mala i srednja preduzeća koja nisu u mogućnosti da obrazuju velike službe zaštite na radu.⁴⁴⁹

Posebni oblici zaštite na radu su dati u pravilnicima i uputstvima.

Inspeksijski nadzor nad primenom zakona, drugih propisa o merama i normativima zaštite na radu, tehničkih merama koje se odnose na zaštitu na radu, akata preduzeća a i kolektivnih ugovora vrši ministarstvo nadležno za poslove rada preko inspektora rada (l. 60). Propisane su i kazne za nepoštovanje odredaba Zakona o zaštiti na radu i nepoštovanja normativa, standarda, pravilnika i uputstava. Ove kazne su do donošenja novog Zakona o bezbednosti i zdravlju na radu bile simbolične, ali su njegovim stupanjem na snagu višestruko uvećane.⁴⁵⁰

Neprihdržavanje mera zaštite na radu bilo je osnov za prestanak rada preduzeća po starom Zakonu o preduzećima u Srbiji. Novi Zakon o privrednim društvima⁴⁵¹ ne sadrži takvu odredbu, niti takvu posledicu predviđenu u novom Zakonu o bezbednosti i zdravlju na radu. Ipak, Zakon o privrednim društvima propisuje kao uslov za osnivanje privrednog društva, odnosno kao uslov za obavljanje delatnosti, postojanje prostora koji ispunjava uslove u pogledu tehničke opremljenosti, zaštite na radu i zaštite i unapređenja životne sredine, kao i druge propisane uslove. U određenim slučajevima neispunjavanje uslova zaštite zdravlja i bezbednosti na radu može predstavljati i krivično delo (l. 280 KZ).

U slučaju da zaposleni smatra da mu je neko pravo na osnovu radnog odnosa uskraćeno ili povredeno, može se obratiti inspekciji rada (l. 268 ZOR), pokrenuti spor pred nadležnim sudom (l. 195 ZOR) ili može da zajedno sa poslodavcem iznese sporna pitanja pred arbitražu (l. 194 ZOR).

4.18.3.4. Pravo na odmor, razonodu i ograničeno radno vreme. – Prema praksi Komiteta, pravo na odmor, razonodu i ograničeno radno vreme prevashodno se tumači i kao obaveza države da obezbedi takvu raspodelu radnog vremena koja ostavlja vreme zaposlenom za odmor. S druge strane, ova se odredba tumači i kao obaveza države da zakonodavnom inicijativom obezbedi pravo zaposlenog na različite vrste plaćenih odmora. Komitet se do sada u velikoj meri oslanjao na praksu MOR i ugovore potpisane pod okriljem ove organizacije.

447 Vidi više u *Izveštaj 2005*, I.4.18.4.3. O posebnoj zaštiti žena i omladine vidi I.4.18.6.

448 *Sl. glasnik RS*, 101/05.

449 Vidi više u *Izveštaj 2005*, I.4.18.4.3.

450 Glava XI Zakona o bezbednosti i zdravlju na radu.

451 *Sl. glasnik RS*, 125/04.

Srbija je ratifikovala skoro sve konvencije MOR koje se odnose na nedeljne odmore i pla eno odsustvo, ali je otkazala Konvenciju MOR br. 52 o pla enom godišnjem odmoru i Konvenciju MOR br. 101 o pla enom godišnjem odmoru u poljoprivredi. Srbija nikada nije ratifikovala Konvenciju MOR br. 30 o radnom vremenu u trgovini i kancelarijskim poslovima i Konvenciju MOR br. 47 o dužini radne nedelje od 40 radnih sati.

Ustav Srbije u članu 60, st. 4 izri ito garantuje pravo na ograni eno radno vreme, dnevni i nedeljni odmor i pla eni godišnji odmor. Prema Zakonu o radu, radna nedelja traje pet radnih dana (čl. 55), a puno radno vreme iznosi 40 asova nedeljno (čl. 50).⁴⁵²

Zaposleni po zakonu ima pravo na odmor u toku dnevnog rada i na dnevni, nedeljni i godišnji odmor, kao i na pla eno i nepla eno odsustvo u skladu sa zakonom. Ova prava se zaposlenom ne mogu uskra ivati.⁴⁵³

4.18.4. Sindikalne slobode

član 8 PESK:

1. Države članice ovog pakta obavezuju se da obezbede:

- a) pravo koje ima svako lice da sa drugima osniva sindikate i da se u članu u sindikat po svom izboru, uz jedini uslov da pravila budu utvr ena od strane zainteresovane organizacije, u cilju unapre enja i zaštite ekonomskih i socijalnih interesa. Ostvarivanje ovog prava može biti predmet jedino ograni enja predvi enih zakonom i koja predstavljaju potrebne mere u demokratskom društvu, u interesu nacionalne bezbednosti ili javnog poretka, ili zaštite prava i sloboda drugoga;
- b) pravo koje imaju sindikati da ostvaruju udruženja i nacionalne saveze i pravo koje ovi imaju na stvaranje meunarodnih sindikalnih organizacija ili na članjenje u njih;
- c) pravo koje imaju sindikati da slobodno obavljaju svoju delatnost, bez drugog ograni enja osim onog koje predvi a zakon, a koje predstavlja potrebnu meru u demokratskom društvu, u interesu nacionalne bezbednosti ili javnog poretka, ili radi zaštite prava i sloboda drugoga;
- d) pravo na štrajk, koje se ostvaruje prema zakonima svake zemlje.

2. Ovaj član ne sprečava da se vršenje ovih prava od strane članova oružanih snaga, policije ili državne uprave, podvrgne zakonskim ograni enjima.

3. Nijedna odredba ovog člana ne dopušta državama članicama Konvencije Meunarodne organizacije rada od 1948. godine o sindikalnoj slobodi i zaštiti sindikalnog prava da donosi zakonske mere koje bi narušavale ili da primenjuju zakon na članove koji bi narušavao garantije predvi ene navedenom konvencijom.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

452 Vidi više u *Izveštaj 2005*, I.4.18.4.4.

453 *Ibid.*

4.18.4.1. *Sloboda sindikalnog organizovanja.* – Sloboda sindikalnog organizovanja jedina je sindikalna sloboda garantovana u sva tri opšta instrumenta za zaštitu ljudskih prava koje je Srbija ratifikovala – PGP (1. 22), EKPS (1. 11) i PESK (1. 8). Po opštem mišljenju, pravo na sindikalno organizovanje podrazumeva pravo da se osniva sindikat i pravo da mu se po slobodnoj volji pristupi, pravo da se osnivaju udruženja, nacionalni i međunarodni savezi sindikata, kao i pravo samostalnog delovanja sindikata bez mešanja države. Formulaciju člana 8, st. 1 PESK „*obavezuju se da obezbede*“ ne treba tumačiti u duhu progresivnog ostvarenja slobode sindikalnog organizovanja. S obzirom da je ova sloboda garantovana i drugim instrumentima za zaštitu ljudskih prava – čije odredbe odmah obavezuju, to važi i za član 8 PESK. Na sličnom stanovištu je i Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava.⁴⁵⁴ Sloboda sindikalnog organizovanja ne predstavlja samo negativnu obavezu države da svojim delovanjem ne sprečava njeno ostvarivanje, već u nekim slučajevima i obavezu da ohrabruje i pomaže osnivanje i delovanje sindikalnih organizacija i da sprečava antisindikalne aktivnosti.⁴⁵⁵

Srbija je potpisnica Konvencije MOR br. 87 o sindikalnim slobodama i zaštiti sindikalnih prava, Konvencije MOR br. 11 o pravima udruživanja i koaliranja poljoprivrednih radnika,⁴⁵⁶ Konvencije MOR br. 98 o primeni principa prava organizovanja i kolektivnog pregovaranja⁴⁵⁷ i Konvencije MOR br. 135 o radničkim predstavnicima. Srbija nikada nije potpisala Konvenciju MOR br. 141 o zemljoradničkim udruženjima, Konvenciju MOR br. 151 o javnim službama za radne odnose i Konvenciju MOR br. 154 o kolektivnom pregovaranju.

Članom 55 Ustava garantovana je sloboda sindikalnog udruživanja. Sindikati se, prema stavu 2 istog člana, osnivaju bez prethodnog odobrenja uz upis u registar kod nadležnog državnog organa u skladu sa zakonom, dok je Ustavni sud jedini koji može zabraniti rad bilo kog udruženja, pa i sindikata, i to u slučajevima izričito sadržanim u stavu 4 člana 55. Na ostvarivanja slobode sindikalnog organizovanja detaljnije je uređen Zakonom o radu, zakonima koji regulišu materiju udruživanja građana i podzakonskim aktima. Zakon o radu u članu 6 definiše sindikat kao samostalnu, demokratsku i nezavisnu organizaciju zaposlenih u koju se oni dobrovoljno udružuju radi zastupanja, predstavljanja, unapređenja i zaštite svojih profesionalnih, radnih, ekonomskih, socijalnih, kulturnih i drugih pojedinačnih i kolektivnih interesa. Član 206 garantuje zaposlenima slobodu sindikalnog organizovanja.

Prema Zakonu o radu, sindikati se osnivaju bez odobrenja uz upis u registar čije je ažuriranje u nadležnosti ministarstva nadležnog za poslove rada. Ovakva odredba nije u suprotnosti s praksom Komiteta za ekonomska, socijalna i kulturna prava i drugih ugovornih tela za zaštitu ljudskih prava sve dok uslovi za upis u re-

454 Opšti komentar br. 3 (1990), dok. UN E/1991/23 (1991).

455 Vidi: dok. UN E/C.12/1994/SR.9, st. 33 i dok. UN E/C.12/1994/SR.10/Add.1, st. 1.

456 Sl. novine Kraljevine Jugoslavije, 44–XVI/30.

457 Sl. list FNRJ (Dodatak), 11/58.

gistar i postupak upisa znatno ne otežavaju registraciju sindikata. Ovo se naročito odnosi na minimalan broj članova sindikata potrebnih za registraciju, kao i na uticaj države prilikom formiranja sindikata.⁴⁵⁸ Za ovo pitanje naročito je važna praksa Komiteta MOR za slobodu udruživanja.⁴⁵⁹ U Srbiji je postupak registracije sindikata uređen u Pravilnikom o upisu sindikalnih organizacija u registar.⁴⁶⁰

Članom 4 Konvencije MOR br. 87 o sindikalnim slobodama i zaštiti sindikalnih prava izričito je zabranjeno raspuštanje i suspenzija rada sindikalne organizacije odlukom upravnih vlasti. Prema Komitetu MOR za slobodu udruživanja, ovo je najekstremniji vid mešanja javnih vlasti u nezavisan rad sindikalnih organizacija. Prema članu 7 Pravilnika o upisu sindikalnih organizacija u registar Srbije, organizacija se ne brisati iz registra, izmeđutim u ostalog, i na osnovu pravnosnažne odluke o zabrani rada sindikata (čl. 7, t. 2 Pravilnika). Prema članu 67 Zakona o društvenim organizacijama i udruženjima građana, odluku o zabrani rada sindikalnih organizacija donosi *opštinski organ uprave* nadležan za unutrašnje poslove, što je u suprotnosti sa međunarodnim obavezama. Rešenje kojim se zabranjuje rad organizacije ne mora biti obrazloženo, a žalba na rešenje nema suspenzivno dejstvo. Protiv konačnog rešenja u upravnom sporu ne postoji sudska zaštita, odnosno ne postoji delotvorni pravni lek.

Postavlja se pitanje slobode sindikalnog organizovanja pripadnika policije i drugih državnih službenika. Ustav Srbije u članu 55, st. 5 izričito zabranjuje određenim državnim službenicima (sudijama, pripadnicima policije i vojske, javnim tužiocima i zaštitniku građana) da budu članovi političkih organizacija. S obzirom da takve odredbe nema kada su u pitanju sindikati, ispravno je tumačenje prema kojem je ovim kategorijama zaposlenih Ustavom garantovano pravo na sindikalno udruživanje.

4.18.4.2. *Zaštita radničkih predstavnika.* – MOR je 1971. godine donela Konvenciju br. 135 o radničkim predstavnicima. Potreba za posebnim statusom ove kategorije zaposlenih proizilazi iz osetljivosti njihovih funkcija.

Zakon o radu u članu 188 propisuje da poslodavac ne može otkazati ugovor o radu, niti na drugi način da stavi u nepovoljan položaj predstavnika zaposlenih za vreme obavljanja funkcije i godinu dana po prestanku funkcije, ako predstavnik zaposlenih postupa u skladu sa zakonom, opštim aktom i ugovorom o radu. Pod predstavnicima zaposlenih Zakon podrazumeva: članove saveta zaposlenih i predstavnike zaposlenih u upravnom i nadzornom odboru poslodavca, predsednike sindikata kod poslodavca i imenovane ili izabrane sindikalne predstavnike. Poslodavcu je ipak ostavljena mogućnost da otkáže ugovor o radu predstavniku zaposlenih koji odbije da potpiše izmenjeni ugovor o radu, u skladu sa zakonom. Pored ovoga, Zakon propisuje da ovlašćeni predstavnici sindikata imaju pravo na plaćeno odsustvo radi obavljanja sindikalne funkcije, u skladu sa kolektivnim ugovorom ili sporazu-

458 Vidi dok. UN E/C.12/1994/SR.9, st. 26.

459 Vidi ILO 1996d, Document No. 0301, 0302, 0303, 0304, 0305, 0306, 0307 i 0308. Vidi i *China Freedom of Association Case*, ILO CFA, Vol. LXXIII, 1990, Series B, No. 3.

460 *Sl. glasnik RS*, 6/97, 33/97, 49/00, 18/01 i 64/04.

mom poslodavca i sindikata, srazmerno broju članova sindikata (1.211 ZOR). Kolektivnim ugovorom ili sporazumom može se utvrditi da ovlašćeni predstavnik sindikata u potpunosti bude oslobođen obavljanja poslova za koje je zaključio ugovor o radu.

4.18.4.3. *Pravo na štrajk*. – Pravo na štrajk je garantovano članom 8, st. 1, t. d PESK i članom 6, t. 4 Evropske socijalne povelje, ali ga izričito ne garantuju ni PGP, ni EKPS.⁴⁶¹

Pravo na štrajk garantovano je članom 61 Ustava Srbije. Štrajk se sprovodi u skladu sa zakonom i kolektivnim ugovorom, dok može biti ograničeno isključivo zakonom i u skladu s prirodom ili vrstom delatnosti. Sporno je pitanje politički motivisanih štrajkova i štrajkova podrške. Prema praksi Komiteta MOR za slobodu udruživanja, ova vrsta štrajka ne spada u definiciju štrajka iz Konvencije MOR br. 87 o sindikalnim slobodama i zaštiti sindikalnih prava.⁴⁶² Ipak, pravo na štrajk ne podrazumeva samo obustavu rada isključivo radi prevazilaženja ekonomskih ili socijalnih problema nastalih usled loših uslova rada ili sličnih pitanja koji se mogu rešiti kolektivnim pregovaranjem zaposlenih i poslodavca. Pravo na štrajk prema praksi MOR podrazumeva i pravo radnika da obustave rad radi traženja novih rešenja u vođenju bolje ekonomske ili socijalne politike u državi.⁴⁶³ Takođe, ne sme da postoji opšta zabrana štrajkova podrške, već radnicima mora biti omogućeno da preduzimaju i ovakve korake ukoliko je štrajk kome se podrška pruža legalan.⁴⁶⁴

PESK predviđa da se pravo na štrajk „vrši saobrazno zakonima svake pojedine zemlje“, što dozvoljava uvođenje određenih ograničenja radi ublažavanja štetnog dejstva i posledica štrajka po javni poredak, ali se pri tom ne može negirati samo pravo na štrajk.

Zakonom o štrajku⁴⁶⁵ pravo na štrajk ograničeno je obavezom štrajka kog odbora i zaposlenih koji u štrajku učestvuju da štrajk organizuju i vode na način kojim se ne ugrožava bezbednost lica i imovine i zdravlje ljudi, onemogućavaju nanošenje neposredne materijalne štete i omogućavaju nastavak rada po okončanju štrajka. Osim tog opšteg ograničenja ustanovljen je i poseban režim štrajka „u de-

461 Za razliku od Komiteta za ljudska prava, koji je u jednoj kontroverznoj odluci zauzeo stav da pravo na štrajk nije obuhvaćeno pravom na slobodu udruživanja garantovanim PGP (*Alberta Union protiv Kanade*, App. No. 18/1982), Evropski sud za ljudska prava je priznao značaj prava na štrajk u ostvarivanju slobode sindikalnog udruživanja, ali njegova sadržina još nije razrađena u praksi Suda (*Schmidt i Dahlstrom protiv Švedske*, A-21, 1976). Komitet MOR za slobodu udruživanja takode je zauzeo stav da pravo na štrajk, koje se ne pominje izričito u Konvenciji MOR br. 87, predstavlja legitiman i suštinski (*essential*) na način koji sindikati ostvaruju interese zaposlenih (No. 118/1982, st. 2.3).

462 Vidi ILO 1996d, dokument 0902, st. 481.

463 *Ibid.*, st. 479.

464 *Ibid.*, st. 486.

465 *Sl. list SRJ*, 29/96.

latnostima od javnog interesa ili u delatnostima iji bi prekid rada zbog prirode posla mogao da ugrozi život i zdravlje ljudi ili da nanese štetu velikih razmera“ (l. 9, st. 1). Delatnostima od javnog interesa smatraju se delatnosti koje poslodavac obavlja u oblasti: elektroprivrede, vodoprivrede, saobraćaja, informisanja, PTT usluga, komunalnih delatnosti, proizvodnje osnovnih prehrambenih proizvoda, zdravstvene i veterinarske zaštite, prosvete, društvene brige o deci i socijalne zaštite, kao i delatnosti od opšteg interesa za odbranu i bezbednost i poslovi neophodni za izvršavanje meunarodnih obaveza države. Ovaj spisak je preširok i ne odgovara meunarodnim standardima. Isti stav zauzeo je i Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava u svojim Zakljućima o ostvarivanju socio-ekonomskih prava u Srbiji i Crnoj Gori.⁴⁶⁶

Delatnosti iji bi prekid mogao da ugrozi život i zdravlje ljudi ili da nanese štetu velikih razmera su: hemijska industrija, industrija elika i crna i obojena metalurgija (l. 9, st. 2–4). U ovakvim delatnostima pravo na štrajk se može ostvariti, ako se ispune posebni uslovi, a to je da se obezbedi minimum procesa rada koji obezbeđuju sigurnost ljudi i imovine ili je nezamenjiv uslov života i rada građana ili rada drugog preduzeća, odnosno pravnog ili fizičkog lica koje obavlja privrednu ili drugu delatnost ili uslugu (l. 10, st. 1). Ovaj minimum procesa rada utvrđuje direktor, a za javne službe i javna preduzeća osniva, i to na način utvrđen opštim aktom poslodavca, u skladu s kolektivnim ugovorom, pri čemu osniva, odnosno direktor imaju obavezu da uzmu u obzir mišljenje, primedbe i predloge sindikata (l. 10, st. 3 i 4).

Nesumnjivo je da postoji potreba za posebnim režimom za štrajk u delatnostima od posebnog značaja za normalno funkcionisanje države, ali bi ona morala da se zadovoljava na drugačiji način. Mora se prihvatiti nužnost minimuma procesa rada u vitalnim postrojenjima i samo u nekim delatnostima. Pravila kojima se određuje taj minimum morala bi biti vrlo restriktivna, ali u odnosu na poslodavce a ne radnike. Način na koji je taj poseban režim formulisan postojećim zakonima o štrajku definiše minimum procesa rada tako široko da je pitanje da li do štrajka uopšte može doći, odnosno da li štrajk može imati bilo kakvog dejstva. Uz to, široke formulacije kao „izvršavanje meunarodnih obaveza“ omogućavaju da se štrajk u nekim situacijama i potpuno zabrani, jer delatnost jednog preduzeća može u potpunosti biti okrenuta izvozu. Ovako ustanovljeni režim štrajka u određenom obimu negira samo pravo na štrajk.

Prema članu 8, st. 2 PESK, nacionalnim zakonodavstvom se mogu ustanoviti ograničena prava na štrajk pripadnika oružanih snaga, policije ili državne uprave. Ustav ne sadrži odredbu kojom se zabranjuje pravo na štrajk državnim službenicima. S obzirom da Ustav dozvoljava ograničena prava na štrajk zakonom prema prirodi delatnosti, a da se ova odredba mora tumačiti u skladu s odredbom člana 18, st. 2 Ustava kojom je propisano da zakoni ne mogu da utiču na suštinu prava zajem-

466 Concluding observations, dok. UN E/C.12/1/Add.108, od 23. juna 2005.

enih Ustavom, proizilazi da zaposleni u državnim organima i pripadnici policije imaju pravo na štrajk.

Me utim, Zakon o štrajku u članu 18 predviđa da zaposlenom u državnom organu, pripadniku Vojske Jugoslavije i pripadniku policije prestaje radni odnos kada se utvrdi da je organizovao štrajk ili u estvovao u štrajku.

4.18.5. Pravo na socijalno obezbeđenje

Član 9 PESK:

Države članice ovog pakta priznaju pravo svakom licu na socijalno obezbeđenje, uključujući i tu socijalno osiguranje.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

Pravo na socijalno obezbeđenje obuhvata pravo na socijalno osiguranje i pravo na socijalnu pomoć.

Ustav Republike Srbije u članu 69 propisuje da „građani i porodice kojima je neophodna društvena pomoć radi savladavanja socijalnih i životnih teškoća i stvaranja uslova za zadovoljavanje osnovnih životnih potreba, imaju pravo na socijalnu zaštitu, čije se pružanje zasniva na načelima socijalne pravde, humanizma i poštovanja ljudskog dostojanstva“. Venecijanska komisija dala je komentar u svom Mišljenju o Ustavu Srbije da se ovim aktom socijalna zaštita ne obezbeđuje generalno već samo građanima i porodicama.⁴⁶⁷

Ustav garantuje i prava zaposlenih i njihovih porodica na socijalno obezbeđenje i osiguranje, pravo na naknadu zarade u slučaju privremene sprečenosti za rad, kao i pravo na naknadu u slučaju privremene nezaposlenosti. Određenim kategorijama garantuje se pravo na posebnu socijalnu zaštitu. Ustavna je obaveza države da organizuje fondove za različite vidove socijalnog osiguranja. Članom 70 Ustava posebno se garantuje pravo na penzijsko osiguranje.

Socijalno osiguranje obuhvata penzijsko, invalidsko, zdravstveno i osiguranje za slučaj nezaposlenosti. Postoji više zakona koji regulišu oblast socijalnog osiguranja.

Socijalno osiguranje za slučaj starosti i invalidnosti regulisano je Zakonom o penzijskom i invalidskom osiguranju.⁴⁶⁸

Obavezno osiguranje obuhvata sve zaposlene, lica koja samostalno obavljaju delatnost i poljoprivrednike, a njime se obezbeđuju prava osiguranika za slučaj starosti, invalidnosti, smrti i telesnog oštećenja prouzrokovanog povredom na radu ili profesionalnom bolešću.

467 Vidi Evropska komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija), *Mišljenje o Ustavu Srbije*, Mišljenje br. 405/2006, CDL-AD(2007)004, 19. mart 2007, st. 41.

468 *Sl. glasnik RS*, 34/03, 64/04, 84/04 i 85/05.

Pored obaveznog, postoji i mogućnost dobrovoljnog osiguranja za lica koja nisu obavezno osigurana pod uslovima, u obimu i na način predviđen posebnim zakonom (čl. 16 Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju). Istovremeno, dobrovoljnim osiguranjem, osiguranici koji su osigurani obaveznim osiguranjem mogu obezbediti sebi i članovima svoje porodice veći obim ili drugu vrstu prava, od onih koja su predviđena ovim zakonom. Septembra 2005. u Srbiji je donet Zakon o dobrovoljnim penzijskim fondovima i penzijskim planovima.⁴⁶⁹ Zakonom je otklonjena dilema da li je moguće zaključivati ugovore izmeđ u poslodavca i penzionog fonda, a u korist trećih lica, odnosno zaposlenih (tzv. penzioni plan).

Penzijski doprinos za penzijski plan ne može se bez odobrenja zaposlenih odbijati od zarade, a članstvo u penzijskom planu ne može biti uslov za zapošljavanje ili članstvo u sindikatu i drugim oblicima organizovanja zaposlenih.⁴⁷⁰

Pravo za slučaj starosti je pravo na starosnu penziju. Osiguranik stiče pravo na starosnu penziju ako kumulativno ispuni uslove u pogledu godina života i dužine penzijskog staža. Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju Srbije iz 2005, propisano je da osiguranik stiče pravo na starosnu penziju: kad navršši 65 (muškarac), odnosno 60 (žena) godina života i najmanje 15 godina penzijskog staža ili 40 (35) godina staža i najmanje 53 godine života (čl. 19) ili 45 godina staža osiguranja. Ovim je starosna granica pomerena u odnosu na prethodno rešenje, ali je snižena granica trajanja osiguranja.

Pravo za slučaj invalidnosti je pravo na invalidsku penziju. Uzrok nastanka invalidnosti nije od značaja za utvrđivanje samog pojma invalidnosti, ali jeste kada je reč o utvrđivanju uslova za sticanje pojedinih prava kao i obima tih prava.⁴⁷¹

Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju sadrži i odredbe o najnižoj starosnoj odnosno invalidskoj penziji, koje imaju zaštitni karakter i čija je svrha da obezbede minimum egzistencije onima koji su imali mali broj godina penzijskog staža i/ili nisku zaradu (čl. 25 i 26).

U slučaju smrti osiguranika, odnosno korisnika starosne ili invalidske penzije, korisnika prava po osnovu preostale radne sposobnosti, ili smrti osiguranika koji je navršio najmanje pet godina staža osiguranja ili je ispunio uslove za invalidsku penziju, članovima njegove porodice pripada pravo na porodičnu penziju (čl. 27–36 Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju).

Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju predviđa i pravo na novčanu naknadu za telesno oštećenje prouzrokovano povredom na radu, odnosno profesionalnom bolešću. Pojam povrede na radu postavljen je dosta široko i odgovara međunarodnim standardima. Ovo pravo može se ostvariti bez obzira da li je usled povrede nastupila invalidnost zaposlenog.

469 *Sl. glasnik RS*, 85/05.

470 Vidi *Izveštaj 2006*, I.4.18.5.

471 Detaljnije o invalidskoj penziji vidi I.4.18.10.2.

Osiguranje za slučaj nezaposlenosti regulisano je Zakonom o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti.

Pravo koje se ostvaruje u slučaju prestanka radnog odnosa jeste pravo na novčanu naknadu, pod uslovom da je lice bilo osigurano najmanje 12 meseci neprekidno ili s prekidima kraćim od 30 dana u poslednjih 18 meseci u Srbiji (čl. 108 Zakona o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti).⁴⁷²

Za razliku od socijalnog osiguranja, gde zaposleni izdvajaju deo svog dohotka kako bi sebi i članovima svoje porodice omogućili ili odredili prava za slučaj starosti, bolesti, invalidnosti ili smrti, socijalna pomoć podrazumeva davanja iz javnih fondova formiranih putem javnih prihoda države. Socijalna zaštita je uređena Zakonom o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana.

Prava koja se ostvaruju po osnovu socijalne zaštite su pravo na materijalno obezbeđenje, dodatak za pomoć i negu drugog lica, pomoć za osposobljavanje za rad, pomoć u kući, dnevni boravak, smeštaj u ustanovu ili smeštaj u drugu porodicu, usluge socijalnog rada, oprema korisnika za smeštaj u ustanovu socijalne zaštite ili drugu porodicu i jednokratna pomoć.

Za ostvarivanje prava iz oblasti socijalne zaštite nadležan je Centar za socijalni rad, koji ima filijale na opštinskom nivou.

4.18.6. Pravo na zaštitu porodice

Član 10 PESK:

Države članice ovog pakta priznaju da:

1. Treba da bude pružena što šira zaštita i pomoć porodici koja je prirodni i osnovni sastavni deo društva, posebno za njeno obrazovanje i za ono vreme za koje ona snosi odgovornost za izdržavanje i vaspitanje dece o kojima se brine. Na sklapanje braka budući i supružnici moraju slobodno pristati.

2. Treba da bude pružena posebna zaštita majkama za razumno vreme pre i posle rođenja dece. Zaposlene majke treba da uživaju, za vreme ovog perioda, plaćeno odsustvo ili odsustvo uz odgovarajuća davanja iz socijalnog osiguranja.

3. Treba preduzeti posebne mere zaštite i pomoći u korist dece i mladih, bez ikakve diskriminacije iz rodbinskih ili drugih razloga. Deca i omladina moraju da budu zaštićeni od ekonomske i socijalne eksploatacije. Zakonom treba da se zabrani zapošljavanje na poslovima koji su takve prirode da mogu da izlože opasnosti njihov moral ili njihovo zdravlje, da dovedu u opasnost njihov život ili da naškode njihovom normalnom razvoju. Države treba isto tako da utvrde granice starosti ispod kojih je plaćeni rad dečije radne snage zakonom zabranjen i kažnjiv.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

Srbija je potpisnica Konvencije o pravima deteta, Fakultativnog protokola uz nju o prodaji dece, dečijoj prostituciji i dečijoj pornografiji, Konvencije MOR br. 3

⁴⁷² Vidi *Izveštaj 2006*, I.4.18.5.

o zapošljavanju žena pre i posle poro aja, Konvencije MOR br. 16 o obaveznom lekarskom pregledu dece i mladi a pre zaposlenja na brodovima, Konvencije MOR br. 45 o zapošljavanju žena na podzemnim radovima u rudnicima svih kategorija, revidirane Konvencije MOR br. 89 o no nom radu žena u industriji, revidirane Konvencije MOR br. 90 o no nom radu dece u industriji, revidirane Konvencije MOR br. 103 o zaštiti materinstva, Konvencije MOR br. 138 o minimalnoj starosti za zasnivanje radnog odnosa, Konvencije MOR br. 156 o jednakim mogu nostima i tretmanu za radnike i radnice (radnici sa porodi nim obavezama) i Konvencije MOR br. 182 o najgorim oblicima de ijeg rada.

Ustav Srbije u lanu 66 garantuje posebnu zaštitu porodice, majki, samohranih roditelja i deteta. Naro ito se garantuje zaštita trudnica pre i posle poro aja, kao i posebna zaštita dece bez roditeljskog staranja i dece koja imaju fizi ki invaliditet ili mentalne smetnje. Ustav zabranjuje i de iji rad u odnosu na sve maloletnike mla e od 15 godina, dok starijim maloletnicima zabranjuje rad na poslovima koji mogu negativno uticati na njihovo zdravlje ili moral. lanom 64 Ustava posebno se ure uju prava deteta.

Zakon o radu izostavlja posebnu zaštitu žena na radu, osim u slu aju trudno e, ime se krše me unarodne obaveze koje je Srbija preuzela pristupanjem odre enim Konvencijama MOR. Iako formalno pravno neutemeljene, ne može se re i da one nisu u skladu sa tendencijama evropskih zemalja u izjedna avanju položaja muškaraca i žena na radu.⁴⁷³ Ipak, trebalo je prvo otkazati relevantne konvencije MOR, pa tek potom pristupiti ovakvim zakonodavnim rešenjima radi usaglašavanja propisa sa komunitarnim pravom.

Zakon o radu predvi da žena za vreme trudno e ili sa detetom do tri godi ne ne može da radi duže od punog radnog vremena, odnosno no u. Izuzetno, žena sa detetom starijim od dve godine može da radi no u ali samo na osnovu svog pi smenog zahteva. Ovo pravilo primenjuje se i prema muškom roditelju ukoliko maj ka ovo pravo ne koristi. Tako e, samohrani roditelj sa detetom do sedam godina ili detetom koje ima težak invaliditet može da radi duže od punog radnog vremena ili no u samo na osnovu svog pismenog zahteva (l. 68 ZOR).

Osnovno pravo koje pripada zaposlenoj ženi u vezi sa trudno om i poro a jem jeste pravo na porodijsko odsustvo.⁴⁷⁴

Jedan od roditelja deteta kom je neophodna posebna nega ima pravo da odsustvuje sa rada, ili da radi s polovinom radnog vremena, u kom slu aju ima pravo na zaradu za vreme za koje radi, kao i pravo na naknadu zarade za drugu polovinu

473 Naime, sve države lanice Evropske unije izuzev Slovenije otkazale su revidiranu Konvenciju br. 89 o no nom radu žena u industriji nakon što im je to posredno sugerisao Evropski sud pravde (vidi presude: *Stoeckel C-345/89* i *Levy C-158/91*). Pored toga, neke evropske zemlje otkazale su i Konvenciju br. 45 o zapošljavanju žena na podzemnim radovima u rudnicima svih kategorija (Velika Britanija, Holandija, Finska, Švedska, Irska i Luksemburg), a Danska, Norveška, Letonija, Litvanija i Kipar je nikada nisu ni potpisali.

474 Vidi *Izveštaj* 2006, I.4.18.6.

radnog vremena, najduže do navršениh 5 godina života deteta (1. 96 ZOR). Zakonom o radu predvi eno je i pravo da jedan roditelj može odsustvovati s rada dok dete ne navršі tri godine života. Za to vreme tom licu prava i obaveze po osnovu rada miruju (1. 100, st. 2 ZOR).

Zakonom je u izvesnoj meri garantovana sigurnost radnog odnosa žene za vreme trudno e, porodiljskog odsustva i koriš enja prava na dodatno odsustvo (kao i muškarcu koji se koristi pravom na odsustvo sa rada radi nege i posebne nege deteta). ZOR sadrži najširu zaštitu zaposlenih po osnovu koriš enja navedениh prava, time što obavezuje poslodavca da ne može zaposlenom otkazati ugovor o radu dok se koristi navedеним pravima (1. 187, st. 1). Jedini izuzetak ti e se zaposlenih na odre eno vreme ukoliko im u toku koriš enja ovih prava istekne ugovor o radu.

Prema lanu 24 ZOR, donja granica za zasnivanje radnog odnosa je 15 godina, a zaposlena lica mla a od 18 godina uživaju posebnu zaštitu. U pogledu zapošljavanja na nekim radnim mestima predvi ena su ograni enja radi zaštite zdravlja zaposlenih maloletnika i mla ih punoletnika.⁴⁷⁵

4.18.7. Pravo na odgovarajući životni standard

lan 11 PESK:

1. Države lanice ovog pakta priznaju pravo svakom licu na životni standard dovoljan za njega samog i njegovu porodicu, ubrajaju i tu i dovoljno hrane, ode u i smeštaj, kao i stalno poboljšanje njegovih uslova života. Države lanice e preduzeti odgovaraju e mere radi obezbe enja ostvarenja ovog prava i u tom cilju one priznaju bitni zna aj slobodno izabrane me unarodne saradnje.

2. Države lanice ovog pakta, priznaju i osnovno pravo koje ima svako lice na zaštitu od gladi,⁴⁷⁶ done e pojedina no ili kroz me unarodnu saradnju, potrebne mere uklju uju i tu i konkretne programe:

- a) za poboljšanje metoda proizvodnje, o uvanja i podele prehrambenih proizvoda kroz puno koriš enje tehni kih i nau nih znanja, kroz širenje vaspitnih principa o ishrani, razvitak ili reformu agrarnih sistema tako da obezbede što je mogu e bolje osposobljavanje i koriš enje prirodnih bogatstava;
- b) za obezbe enje pravi ne raspodele svetskih prehrambenih bogatstava u odnosu na potrebe, vode i ra una o problemima koji se postavljaju kako u zemljama uvoznicama tako i u zemljama izvoznicama prehrambenih proizvoda.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

4.18.7.1. Pravo na stanovanje. – Prema Komitetu za ekonomska, socijalna i kulturna prava, pravo na stanovanje je „od centralne važnosti za ostvarivanje svih drugih ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava.⁴⁷⁷ Komitet je ustanovio da pravo na

475 *Ibid.*

476 Na engleskom „free from hunger“ – oslobo eni gladi.

477 General comment No. 4, dok. UN E/1992/23, st. 1.

stanovanje ne treba usko tumačiti, odnosno da ovo pravo ne znači samo pružanje bilo kakvog skloništa ili „krova nad glavom“.478 Ovo pravo treba tumačiti kao pravo pojedinca da živi „negde u sigurnosti, miru i dostojanstvu“.479 Pravo na stanovanje podrazumeva pravnu sigurnost osnova državnine stana (svojinska i stanarska prava, pravo zakupa itd.), dostupnost usluga, materijala, prostorija i infrastrukture neophodnih za zaštitu zdravlja, sigurnosti, komfora i ishrane (energija za kuvanje, grejanje i rasvetu, mokri vor, prostor za skladištenje hrane i odlaganje smeća, kanalizacija i sl.), pristupačnost cena kako za pribavljanje stana tako i za njegovo održavanje (plaćanje stanarine i komunalnih usluga itd.), pogodnost prostorija za stanovanje, dostupnost prostorija za stanovanje onesposobljenim licima, naročito deci, osobama s invaliditetom i bolesnima (liftovi, rampe i sl.) i lokaciju mesta za stanovanje sa koje pojedinac ima pristupa svom radnom mestu i kulturnom i društvenom životu.480

Zakon o stanovanju,481 reguliše: (1) otkup preostalih stanova u društvenom vlasništvu, (2) zakup stanova u društvenoj svojini i (3) status zaštite stanara koji imaju stanarsko pravo na stanovima u privatnoj svojini. U svemu ostalom, stanovanje je u Srbiji praktično prevedeno na tržišnu regulaciju, a stan i zadovoljenje stambene potrebe imaju status robe. Samo se u članu 2 Zakona kaže da „država preduzima mere za stvaranje povoljnih uslova za stambenu izgradnju i obezbeđuje uslove za rešavanje stambenih potreba socijalno ugroženih lica u skladu sa zakonom“. Svi ostali elementi stambene politike koja štiti osetljive i ugrožene društvene grupe, i koji u različitim oblicima postoje u svim evropskim zemljama, nisu više predmet interesovanja državnih službi u Srbiji. Kada se ovome doda da se u socijalno ugrožena lica svrstavaju samo lica koja ostvaruju pravo na socijalnu pomoć (dohodak doma instanca ispod apsolutne granice siromaštva od jednog američkog dolara na dan), onda je krug građana koji mogu otkupiti i hipotekovati u zadovoljavanju stambenih potreba sasvim neznatan.

Gorući problem je pravo na stanovanje ugroženih grupa, naročito izbeglih i raseljenih lica i Roma, koji žive u nehygieničkim i nepodobnim stanovima. Penzioneri su jedina ugrožena društvena grupa za koju je donet poseban pravilnik o rešavanju stambenih potreba.482 Ovim pitanjima se bavi Republički fond za penzijsko i invalidsko osiguranje.

U Srbiji nisu utvrđeni minimalni standardi stanovanja. Neodgovarajuća definicija stana stvara nepremostive teškoće u nastojanju da se statistički utvrdi broj loših stanova s nestandardnim uslovima stanovanja.483

478 *Ibid.*, st. 7.

479 *Ibid.*

480 *Ibid.*, st. 8.

481 Radi boljeg razumevanja stambene situacije u Srbiji vidi *Izveštaj 2004*, I.4.12.7.

482 *Sl. glasnik RS*, 38/97, 46/97.

483 U Zakonu o stanovanju stan je definisan na sledeći način: „Stanom, u smislu ovog zakona, smatra se jedna ili više prostorija *namenjenih i podobnih za stanovanje*, koje, po pravilu, čine jednu građevinsku celinu i imaju zaseban ulaz“ (I. 3). U službenoj statistici, definicija stana

Na opštinskom nivou postoje oskudni fondovi namenjeni izgradnji stanova solidarnosti, iz kojih bi trebalo da se daju stanovi na korišćenje siromašnim porodicama. Ne postoji sistematski niti objedinjen uvid u broj tih stanova, njihov kvalitet, kriterijume dodele i režim korišćenja. Ustavni sud reagovao je donošenjem odluke kojom je naznačeno da je Skupština grada ovlašćena da uredi jedinstvene kriterijume za dodelu stanova, a da preduzeća svojim opštim aktom utvrde kriterijume i mere za davanje stanova solidarnosti u zakup.⁴⁸⁴

4.18.7.2. Pravo na adekvatnu ishranu. – Pojedini članovi Komiteta za ekonomska, socijalna i kulturna prava naglašavali su da član 11 Pakta sadrži dve različite, i prema tome samostalne, odredbe o pravu na ishranu. Prva je izražena u stavu 1 člana 11 kao „pravo na adekvatnu ishranu“, a druga u stavu 2 člana 11 kao „pravo na zaštitu (oslobodjenje) od gladi“. Prvo je pravo koje podrazumeva progresivno ostvarenje jer zahteva određenu količinu i kvalitet hrane, dok je drugo pravo „da se ne umre od gladi“ pa ga s toga neki tumače kao fundamentalno pravo i zato momentalno primenljivo,⁴⁸⁵ tim pre što je ostvarenje ovog prava nužan uslov za ostvarenje samog prava na život.⁴⁸⁶

Zakonom o ispravnosti životnih namirnica i predmeta opšte upotrebe⁴⁸⁷ propisani su standardi koji se moraju poštovati pri stavljanju prehrambenih proizvoda u promet. Pod zdravstvenom ispravnosću namirnica, podrazumeva se higijenska ispravnost namirnica i ispravnost njihovog sastava. Odgovaraju i nadzor regulisan je Zakonom o zdravstvenom nadzoru nad životnim namirnicama i predmetima opšte upotrebe⁴⁸⁸ i ostvaruje ga Ministarstvo zdravlja Srbije, odnosno njegovi sanitarni inspektori.

Ne postoje posebne subvencije za poboljšanje kvaliteta ishrane najsiromašnijih i osetljivih društvenih grupa. Postoje tzv. zaštitne cene nekih prehrambenih proizvoda.

4.18.8. Pravo na najbolje fizičko i mentalno zdravlje

Član 12 PESK:

1. Države ugovornice ovog Pakta priznaju pravo svakog lica da uživa najbolje stanje fizičkog i mentalnog zdravlja koje može postići.

2. Mere koje se države ugovornice ovog Pakta preduzeti u cilju postizanja ovog prava moraju obuhvatati mere neophodne za:

glasi: „Stan se kao građevinski povezana celina sastoji od jedne ili više soba sa odgovarajućim pomoćnim prostorijama (kuhinja, ostava, predsoblje, kupatilo, nužnik i sl.) ili bez pomoćnih prostorija i može imati jedan ili više ulaza“ (kurziv naš).

484 *Sl. glasnik RS*, 1/01.

485 Dok. UN E/C.12/1989/SR.20, st. 26.

486 Dok. UN E/C.12/1989/SR.20, st. 18.

487 *Sl. list SRJ*, 24/94, 28/96 i 37/02.

488 *Sl. glasnik SRS*, 48/77 i 29/88 i *Sl. glasnik RS*, 44/91, 53/93, 67/93 i 48/94.

- a) smanjenje broja mrtvoro ena i de je smrtnosti, kao i zdravog razvoja deteta;
- b) poboljšanje svih vidova industrijske higijene i higijene okoline;
- c) spreavanje i lečenje zaraznih, endemičnih, profesionalnih i drugih oboljenja, kao i borbe protiv tih bolesti;
- d) stvaranje pogodnih uslova za obezbećenje svima lekarskih usluga i lekarske nege u slučaju bolesti.

(Sl. list SFRJ, br. 7/71)

4.18.8.1. *Opšte.* – Pravo na najbolje fizičko i mentalno zdravlje podrazumeva i slobodu i obavezu: slobodu od fizičke i mentalne torture i povreda, slobodu odlučivanja o primanju terapije, zabranu vršenja eksperimenata u zdravstvene svrhe itd. S druge strane, postoji obaveza uspostavljanja sistema zdravstvene zaštite u okviru koga se mogu uspostaviti obaveze korisnicima radi pružanja podjednako dobre zaštite svim građanima.⁴⁸⁹ Pravo na fizičko i mentalno zdravlje sadrži u sebi dostupnost zdravstvenih usluga i to bez diskriminacije.⁴⁹⁰

Ustav Srbije garantuje pravo na zdravstvenu zaštitu. Ustav propisuje i da deca, trudnice, majke tokom porodijskog odsustva, samohrani roditelji sa decom do sedme godine i stari ostvaruju zdravstvenu zaštitu iz javnih prihoda, ako je ne ostvaruju na drugi način, u skladu sa zakonom. Ovo praktično znači i da ove grupe lica imaju pravo na besplatnu zdravstvenu zaštitu i ako nisu osiguranici zdravstvenog fonda. Ustav uspostavlja i pozitivnu obavezu države da pomaže razvoj zdravstvene i fizičke kulture, ali ni na koji način ne konkretizuje ovu odredbu. Ustav uspostavlja i obavezu države da organizuje fondove zdravstvenog osiguranja.

Ova oblast regulisana je Zakonom o zdravstvenom osiguranju (ZZO),⁴⁹¹ i Zakonom o zdravstvenoj zaštiti (ZZZ).

4.18.8.2. *Zdravstveno osiguranje.* – Zakonom o zdravstvenom osiguranju Srbije uređeno je obavezno i dobrovoljno zdravstveno osiguranje. Za sprovođenje i obezbeđivanje obaveznog zdravstvenog osiguranja nadležan je Republički zavod za zdravstveno osiguranje, dok se za obavljanje poslova dobrovoljnog osiguranja dozvoljava i organizovanje pravnih lica u privatnom vlasništvu koja obavljaju delatnost osiguranja, kao i posebni investicioni fondovi za zdravstveno osiguranje. Iste organizovanje i delovanje treba da bude uređeno posebnim zakonom.⁴⁹²

4.18.8.3. *Zdravstvena zaštita.* – Zdravstvena zaštita podrazumeva preventivnu, kontrolnu i rehabilitacionu zaštitu. Finansiranje zdravstvene zaštite vrši se iz sredstava zdravstvenog osiguranja u odnosu na osigurana lica, iz sredstava budžeta

489 Opšti komentar No. 14, dok. UN E/C.12/2000/4.

490 *Ibid.*, st. 12.

491 *Sl. glasnik RS*, 17/05.

492 O zdravstvenom osiguranju vidi više u *Izveštaj 2005*, I.4.18.9.2.

republike, i iz li njih sredstava korisnika zdravstvene zaštite u slu ajevima odre e-
nim zakonom (participacija). Pravo na zdravstvenu zaštitu koje se obezbe uje oba-
veznim zdravstvenim osiguranjem obuhvata: mere prevencije i ranog otkrivanja
bolesti; preglede i le enje žena u vezi sa planiranjem porodice kao i u toku trudno-
e, poro aja i materinstva; preglede i le enje u slu aju bolesti i povrede; preglede i
le enje bolesti usta i zuba;⁴⁹³ medicinsku rehabilitaciju u slu aju bolesti i povrede;
lekove i medicinska sredstva; medicinsko-tehni ka pomagala. Finansiranje zdrav-
stvene zaštite u navedenim slu ajevima može biti potpuno iz sredstava osiguranja,
ili uz participaciju osiguranika. U zakonu su taksativno nabrojani slu ajevi u kojim
je osiguranik dužan da plati participaciju, kao i procentualna vrednost nov anog
u eš a osiguranika (l. 45 ZZO). Pojedina lica oslobo ena su od obaveze pla nja
participacije (ratni vojni invalidi i civilni invalidi rata, druge osobe sa invaliditetom,
dobrovoljni davaoci krvi itd.).

4.18.8.4. *Prava pacijenata.* – Zakoni o zdravstvenoj zaštiti, za razliku od
prethodnih propisa koji su ure ivali ovu oblast, posve uje naru itu pažnju zaštiti
prava pacijenata. Osnovno pravo pacijenta je pravo na dostupnost zdravstvene za-
štite u skladu sa materijalnim mogu nostima sistema zdravstvene zaštite (l. 26
ZZZ). Svaki pacijent ima pravo na sve vrste informacija nezavisno od stanja zdrav-
lja, zdravstvene službe i na ina kako je koristi, na sve informacije koje su na osno-
vu nau nih istraživanja i tehnoloških inovacija dostupne, kao i pravo da blagovre-
meno dobije obaveštenje koje mu je potrebno kako bi doneo odluku da pristane ili
ne pristane na predloženu medicinsku meru (l. 27 i 28 ZZZ). Zakon propisuje i
izuzetak od obaveze davanja obaveštenja o dijagnozi ukoliko bi to moglo da ugrozi
zdravlje pacijenta, ali u tom slu aju obaveštenje mora da se dâ srodniku pacijenta.
Pacijent ima i pravo na slobodan izbor tima lekara odnosno doktora medicine, kao
i na slobodan izbor medicinskih procedura, uklju uju i i odbijanje tretmana. Bez
pristanka pacijenta ne sme se, po pravilu, nad njim preduzeti nikakva medicinska
mera. Izuzeci se ti u neodložne potrebe za preduzimanjem medicinskih mera u
okolnostima u kojima pacijent nije sposoban da dâ svoj pristanak (uklju uju i tu i
nemogu nost blagovremenog davanja pristanka staratelja, odnosno zakonskog za-
stupnika pacijenta), kao i medicinskog zbrinjavanja lica sa mentalnim poreme aji-
ma. Zakon propisuje mogu nost da pacijent sam odredi lice koje e umesto njega
donositi odluke o medicinskim merama za slu aj da on postane nesposoban za od-
lu ivanje (tzv. *advance care directives*). Pacijent uživa i zaštitu li nih podataka i
privatnosti koje je saopštio medicinskim radnicima ili do kojih se došlo tokom dija-
gnosti kih ispitivanja i le enja. Zabranjeno je i vršenje eksperimenta nad pacijenti-
ma bez njihove izri ite saglasnosti. Pacijent ima pravo i na naknadu štete koja mu
je prouzrokovana stru nom greškom zdravstvenog radnika. Ovo pravo se ne može
unapred isklju iti niti ograni iti.

Propisana je i obaveza organizovanja rada „zaštitnika pacijentovih prava“
nadležnog za razmatranje prigovora pacijenata u okviru zdravstvenih ustanova (l.

493 U pogledu stomatoloških usluga novi zakon uvodi zna ajna ograni enja.

39 ZZZ). Zaštitnik pacijentovih prava samostalan je u svom radu. Rok za donošenje odluke o prigovoru je osam dana (pet za razmatranje prigovora i tri dana za dostavljanje nalaza). Ukoliko je građanin nezadovoljan odlukom, može se obratiti zdravstvenoj inspekciji.

4.18.9. Pravo na obrazovanje

Ustav Republike Srbije propisuje da svako ima pravo na obrazovanje, te da je osnovno i srednje obrazovanje besplatno (čl. 71). Pored toga, Ustav propisuje da je osnovno obrazovanje obavezno. Ustav propisuje i da svi građani imaju, pod jednakim uslovima, pristup visokoškolskom obrazovanju, kao i da država omogućuje uspešnim i nadarenim učenicima slabijeg imovnog stanja besplatno visokoškolsko obrazovanje, u skladu sa zakonom. Ovim je u izvesnoj meri snižen do sada postojeći i standard prava na obrazovanje koji je propisivao prošli Ustav Srbije, a prema kom se besplatno obrazovanje ostvarivalo na svim nivoima *redovnog* obrazovanja.

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja⁴⁹⁴ propisuje da privatna lica mogu da osnivaju osnovne škole.

Tokom 2004. godine, donet je Zakon o izmenama i dopunama Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, kojim su poništene mnoge reformske odredbe prethodnog Zakona.⁴⁹⁵ Ukinuti su posebni Saveti – Prosvetni savet, Savet za stručno obrazovanje i Savet za usaglašavanje stavova u obrazovanju i formiran je Nacionalni prosvetni savet. Čiji je sastav sporan, naročito u delu kojim se propisuje da se jedan član Saveta imenuje iz reda Srpske pravoslavne crkve, a jedan član iz svih ostalih „tradicionalnih verskih zajednica i crkava“ (čl. 11, st. 3, t. 7 i 8). Takođe zabrinjavajuća odredba po kojoj se u Nacionalni savet koji ima 42 člana imenuje samo jedan član iz reda svih nacionalnih manjina. Obavezno školovanje ponovo je skraćeno sa 9 na 8 godina, a ukinut je i sistem licenci za nastavnike. Odredbe kojima se učenicima omogućava lakši naopredovanje i preučenje u naredni razred obrazovanja takođe su ukinute (čl. 101, st. 2, 4, 8 i 9). Zabrinjavajuće su i odredbe Zakona kojima su zamenjene nacionalno neutralne odredbe prethodnog zakona.⁴⁹⁶

Pored ovog osnovnog zakona, ranije je donet Zakon o izmenama i dopunama Zakona o osnovnoj školi, a maja 2002. Zakon o izmenama i dopunama Zakona o srednjoj školi.

Izmene i dopune mahom se odnose na status, organizaciju, plan i program verske nastave i nastave drugog izbornog predmeta koji određuje ministar prosvete, preciziranje stručnog, upravnog i inspekcijuskog nadzora, te delokrug rada školskih odbora i saveta roditelja. Školski odbori, kao organi upravljanja školom, po ovim izmenama imaju tripartitni sastav, kojim su predstavnicima škole, roditelja i lokalne samouprave (čl. 118, st. 2 Zakona o osnovnoj školi i čl. 89, st. 2 Zakona o srednjoj školi). Namera zakonodavca je stvaranje partnerskog odnosa i usaglašava-

494 Sl. glasnik RS, 62/03, 64/03 i 58/04 i 62/04.

495 Sl. glasnik RS, 58/04.

496 Vidi odredbe o ciljevima obrazovanja: član 3, t. 5 i 11.

nja mišljenja onih grupa koje, po prirodi stvari, imaju interesa za participacijom u obrazovanju. Jedno od ovlaš enja koje pripada školskom odboru je imenovanje direktora škola po prethodno pribavljenom mišljenju nastavnici kog ve a. Dosadašnja praksa prilikom izbora direktora škola (posle stupanja na snagu izmena zakona) pokazuje da je u nemalom broju slu ajeva mišljenje nastavnici kog ve a ignorisano.⁴⁹⁷

Zakoni o obrazovanju sadrže i odredbe kojima se obezbe uje zaštita grupa i pojedinaca od diskriminacije i zaštita od fizi kog kažnjavanja i vre anja li nosti u enika. lan 7 Zakona o osnovnoj školi i lan 8 Zakona o srednjoj školi predvi aju:

U školi su zabranjene aktivnosti kojima se ugrožavaju ili omalovažavaju grupe i pojedinci po osnovu rase, nacionalne, jezi ke, verske ili polne pripadnosti, odnosno politički kog opredeljenja, kao i podsticanje takvih aktivnosti.

U školi je zabranjeno fizi ko kažnjavanje i vre anje li nosti u enika.

Na ovaj na in se podcrtavaju odredbe Konvencije o pravima deteta koje se odnose na nediskriminaciju, zaštitu od zlostavljanja i školsku disciplinu u smislu na ina na koji se može sprovoditi (l. 2, 19, st. 1 i l. 28, st. 2, Konvencije UN o pravima deteta; za zabranu telesnog kažnjavanja).⁴⁹⁸ Ove zabrane potkrepljene su i odgovaraju im mehanizmom zaštite i njihova povreda predstavlja osnov za udaljšavanje nastavnika, odnosno saradnika iz nastave (l. 73, st. 1 Zakona o osnovnoj školi; l. 80, st. 1 Zakona o srednjoj školi). Ovo je tako e osnov za razrešenje direktora koji ne preduzima mere u slu aju nedoli nog ponašanja nastavnika (l. 88, st. 3 Zakona o srednjoj školi), a propisana je i sankcija za školu koja je dužna da plati nov anu kaznu za prekršaj ukoliko na ovakva ponašanja ne reaguje (l. 109, st. 11 i 12 Zakona o osnovnoj školi; l. 140, st. 1 i 2 Zakona o srednjoj školi).

Novina u zakonima odnosi se i na odvajanje upravnog od stručno-pedagoškog nadzora u školama. Finansiranje zarada, naknada i drugih primanja prosvetnih radnika, kao i sredstva zajedni ke potrošnje, je centralizovano i vrši se preko Ministarstva prosvete. Tako e, eksplicitno je navedeno da škola može ostvarivati i sopstvene prihode po osnovu donacija, sponzorstva, ugovora i drugih pravnih poslova.

497 Kada se govori o pravu na obrazovanje naj eš e se govori o deci kao korisnicima obrazovanja ili o roditeljima koji imaju pravo da svoju decu vaspitavaju u skladu sa svojim verskim i filozofskim uverenjima (l. 2 Protokola br. 1 uz EKPS). Naj eš e se i najlakše zaboravljaju u itelji i nastavnici. Iako oni svakako nisu jedini kojih se život i organizacija škole ti e, pitanje izbora direktora je ponajviše stvar njihove brige i interesa. Ovo naro ito s obzirom na to da je za pitanja koja se ti u života škole, Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o srednjoj školi (l. 90a) predvi eno postojanje Saveta roditelja. Izbor direktora više se ti e života škole kao kolektiva, pa bi ovo ovlaš enje trebalo u potpunosti preneti nastavnicima. Ovakvim rešenjem škola bi postala istinski demokratizovana i depolitizovana ustanova.

498 Vidi *Campbell i Consans protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, App. No. 7511/76; 7743/76 (1982). O slu aju telesnog kažnjavanja maloletnika vidi i predmet *Tyrer protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, App. No. 5856/72 (1978).

Opština, odnosno grad, obezbe uje sredstva za stru no usavršavanje nastavnika i saradnika, investiciono i teku e održavanje, opremanje, materijalne troškove i amortizaciju u skladu sa zakonom, prevoz u enika koji su nastanjeni na udaljenosti ve ojoj od 4 km od sedišta škole, ako na toj udaljenosti nema škole. Za u enike ometene u razvoju obezbe uje se prevoz bez obzira na udaljenost stana od škole. Izmenama i dopunama Zakona o osnovnoj školi uvedena je i odredba po kojoj „[o]pština odnosno grad na ijoj teritoriji roditelj u enika ima prebivalište vodi evidenciju o deci koja su razvrstana i upisana u odgovaraju u školu i snosi troškove prevoza, ishrane i smeštaja u enika, ako na prodr u te opštine nema odgovaraju e škole“ (l. 85, st. 9). Ostaje otvoren problem, kako e tu obavezu ostvariti siromašne opštine, koje iz svog budžeta ne mogu da izdoje za to potrebna sredstva. Dosadašnja obaveza opština, iako zakonom regulisana, nije bila ostvarivana u siromašnim opštinama (po pravilu u seoskim podru jima), gde je problem velikih distanci izme u škole i stanovanja i najizraženiji. Zakon ne predvi a organizovanje specijalizovanog a kog prevoza, ak ni u opštinama s niskom gustom naseljenosti i disperzovanim naseljima. Za ta naselja, kao i za naselja gde je mali broj dece stasale za osnovnu školu, zakonodavac predvi a formiranje tzv. podru nih škola, s kombinovanim odeljenjima. Zakon sadrži kategoriju „kombinovano odeljenje“ za niže razrede osnovne škole (I–IV razred), u kome su spojena dva razreda (u tom slu aju odeljenje broji do 20 u enika) ili tri i etiri razreda (do 15 u enika). Kvalitet rada u kombinovanim odeljenjima, koja se nalaze u starim i slabo opremljenim zgradama (esto bez klozeta i teku e vode u zgradi, biblioteke, kuhinje, kabineta i sli nih prostorija), veoma je nizak i demotivišu i za u enike.

Stru no usavršavanje, sticanje zvanja i napredovanje u struci nastavnika, stru nih saradnika i vaspita a detaljnije su ure eni u odnosu na prethodna zakonska rešenja.

Zakon ne predvi a kaznene odredbe za opštinske vlasti, niti za Ministarstvo prosvete, ako ne obezbede da u enici poha aju školu pod uslovima propisanim ovim zakonom, ali su zato predvi ene kazne za roditelje.

4.18.9.1. *Univerzitet.* – Ustav Republike Srbije u lanu 72 izri ito garantuje autonomiju univerziteta, visokoškolskih i nau nih ustanova, ime su ispravljene nedostaci do sada važe ih ustavnih akata koji nisu sadržali ovakvu odredbu. Prema ustavnoj odredbi, autonomija visokoškolskih i nau nih ustanova se ogleđa u njihovoj samostalnosti u odlu ivanju o unutrašnjoj organizaciji i radu (l. 72, st. 2). Jem i se i sloboda nau nog i umetni kog stvaralaštva (l. 73 Ustava).

Ova oblast ure ena je Zakonom o visokom obrazovanju.⁴⁹⁹ Zakon koji je pripreman nekoliko godina doneo je mnoga nova i moderna rešenja. On ve u naelnim odredbama utvr uje da je delatnost visokog obrazovanja od posebnog znaaja za Srbiju i da je deo me unarodnog, a posebno evropskog, obrazovnog, nau nog, odnosno umetni kog prostora (l. 2). Visoko obrazovanje zasniva se, izme u

499 Sl. glasnik RS, 76/05.

ostalog, i na na elima akademske slobode, autonomije, poštovanju ljudskih prava i gra anskih sloboda, uklju uju i zabranu svih vidova diskriminacije, u eš e studenata u upravljanju i odlu ivanju, posebno u vezi sa pitanjima koja su od zna aja za kvalitet nastave (l. 4). Istovremeno, izri ito je propisana ravnopravnost visokoo- obrazovnih ustanova bez obzira na oblik svojine, odnosno na to ko je osniva (l. 4, st. 1, t. 9). Zakon, na nekoliko mesta, posebno insistira na zabrani diskriminacije. Najdirektnija zabrana sadržana je u odredbi po kojoj pravo na visoko obrazovanje imaju sva lica s prethodno ste enim srednjim obrazovanjem, bez obzira na rasu, boju kože, pol, seksualnu orijentaciju, etni ko, nacionalno ili socijalno poreklo, jezik, veroispovest, politički ili drugo mišljenje, status ste en ro enjem, postojanje senzornog ili motornog hendikepa ili imovinsko stanje (l. 8, st. 1).

Iako postoje neke manje primedbe na tekst Zakona o visokom obrazovanju i sumnje u spremnost da se on brzo i efikasno implementira, generalna ocena, bar sa stanovišta ljudskih prava, može biti povoljna.

Tema izjedna avanja statusa lica koja su stekla ili e ste i naziv po propisima koji su važili do stupanja na snagu ovog zakona s licima koja ga sti u po njegovim odredbama ve je dve godine prisutna u srbijanskoj univerzitetskoj javnosti. Studenti okupljeni oko najve ih studentskih organizacija, Studentske unije Srbije i Saveza studenata, su od donošenja ovog zakona zahtevali da se svim diplomiranim studentima i onima koji trenutno završavaju fakultete prizna status „mastera“ bez ikakvog uslovljavanja.⁵⁰⁰ U novembru 2007. godine Narodna skupština dala je autenti no tuma enje lana 127, st. 1 i 2 ovog zakona kojim se zvanja „diplomirani“ i „master“, odnosno zvanja onih koji su diplomirali ranije i onih koji studiraju prema Bolonjskoj deklaraciji izjedna avaju. Istog dana je Univerzitet u Beogradu saopštio da ne e biti automatskog priznavanja zvanja ve se ova lica izjedna avaju u pogledu zapošljavanja i prava iz radnog odnosa, nastavka studija i usavršavanja uklju uju i i doktorske studije, kao i pristupa pravosudnom i drugim stru nim ispitima.⁵⁰¹ Skupština Konferencije univerziteta Srbije odlu ila je krajem decembra da diplomci ipak ne e mo i da automatski steknu „master“ diplome, zato što novo zvanje ne predstavlja njihovo ste eno pravo, a od odluke svake visokoškolske ustanove e isklju ivo zavisiti da li e svojim diplomcima odobriti zvanje mastera ili e za ovu privilegiju morati da polažu dodatne ispite.⁵⁰²

4.18.9.2. *Afera Indeks*. – U takozvanoj aferi „Indeks“, Okružno javno tužilaštvo u Smederevu je sredinom avgusta, nakon šest meseci istrage podiglo optužnicu protiv 41 osobe, me u kojima je 29 profesora s pravnih fakulteta u Kragujevcu, Beogradu i Nišu.⁵⁰³ Pritvoreno je 16 osoba od kojih 13 profesora, a oni se terete za

500 Vidi <http://www.studentskismet.com/forum/viewtopic.php?t=642>.

501 *Vesti B92*, 5. novembar, www.b92.net.

502 Vidi <http://studentskismet.com/info/20071225/diplomirani-i-master-fakulteti-ce-odlucivati-o-master-diplomama>.

503 *Danas*, 19. decembar, www.danas.co.yu.

više krivi njih dela primanja mita, zloupotrebe položaja i falsifikovanja isprave, kao i za omogućavanje studentima da upišu svoje ocene za novac, bez polaganja ispita na Pravnom fakultetu u Kragujevcu.⁵⁰⁴ Krivi no ve e Okružnog suda u Smederevu se po etkom novembra oglasilo nenadležnim jer bi ovaj postupak, prema njihovoj odluci, trebalo da se vodi pred Posebnim odeljenjem za organizovani kriminal Okružnog suda u Beogradu. Portparol Specijalnog tužilaštva za organizovani kriminal saopštio je tim povodom da je ovo tužilaštvo pratilo predmet od po etka istrage do podizanja optužnice i da je ustanovljeno da nema elemenata za zasnivanje njegove nadležnosti.⁵⁰⁵

4.18.10. Prava osoba sa invaliditetom

Odredbе koje regulišu pravo lica sa hendikepom su vrlo raznolike i protežu se kroz veliki broj zakonskih i podzakonskih akata. Iako se poslednjih nekoliko godina radilo na popravljanju zakonskih rešenja u ovoj oblasti, postoje e odredbe su još uvek u velikoj meri neadekvatne i esto nedovoljne. Tokom 2006. usvojen je izuzetno važan Zakon o zabrani diskriminacije osoba s invaliditetom.⁵⁰⁶ Ovaj zakon, iako velika prekretnica u pravnom regulisanju ove oblasti, ipak ima nekih nedostataka. Teret dokazivanja je na tuženom, a tužbu može podneti samo sama žrtva diskriminacije. Da bi prava osoba s invaliditetom bila u dovoljnoj meri zaštićena trebalo bi da aktivnu legitimaciju imaju i pojedine organizacije (npr. organizacije koje pružaju pomoć osobama s invaliditetom). Još uvek se teka na usvajanje Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom.

Srbija je u decembru 2007. godine potpisala Konvenciju UN o pravima osoba sa invaliditetom. Ova konvencija predstavlja pokušaj da se u okviru UN, postavi univerzalni sistem zaštite za osobe s invaliditetom. Ona promovira koncept nediskriminacije posebno naglašavajući i potrebu da se ovim osobama obezbedi dostupnost infrastrukturi, javnom prevozu i informacijama. Pored toga, Konvencija predviđa i nadzorni mehanizam nad sprovođenjem njenih odredaba. Ova konvencija usvojena je jednoglasno u Generalnoj skupštini UN u decembru 2006. godine. Do sada ju je potpisalo 119 država, a ratifikovalo 12. Da bi Konvencija stupila na snagu potrebno je 20 ratifikacija.⁵⁰⁷

4.18.10.1. Pravo na rad. – Ustav Srbije ne sadrži odredbu kojom se uspostavlja obaveza države da organizuje programe specijalne i stručne obuke za lica koja su delimično sposobna za rad (I. 39). Zapošljavanje i profesionalna rehabilitacija invalida uređeni su Zakonom o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezapo-

504 *Vesti B92*, 17. decembar, www.b92.net.

505 *Vesti B92*, 8. novembar, www.b92.net.

506 *Sl. glasnik RS*, 33/06. O Zakonu vidi I.4.1.2.

507 *Vesti B92*, 19. decembar, www.b92.net.

slenosti,⁵⁰⁸ Zakonom o socijalnoj zaštiti⁵⁰⁹ i Zakonom o radnom osposobljavanju i zapošljavanju invalida.⁵¹⁰ Me utim, odredbe ovog zakona su nepotpune jer se pozivaju na druge zakone koji zapravo ne postoje.

Zakonom o zapošljavanju i osiguranju za slu aj nezaposlenosti Srbije propisana je obaveza vlade da uz prethodno pribavljeno mišljenje Socijalno-ekonomskog saveta donese Program o aktivnoj politici zapošljavanja, u kom bi posebna pažnja bila posve ena zapošljavanju i profesionalnoj rehabilitaciji invalida i lica sa smanjenom radnom sposobnoš u.

Zakonom o radnom osposobljavanju i zapošljavanju invalida ure eno je pitanje osnivanja preduze a za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje invalida kao i uslovi njihovog poslovanja.⁵¹¹ Izmenama iz 2005. godine⁵¹² višestruko su uve ane do skora izuzetno niske kazne za preduze e i odgovorno lice koje zloupotrebi prava garantovana ovim zakonom.

Pravilnik o uslovima i na inu ostvarivanja prava nezaposlenih lica⁵¹³ propisuje da osobe sa invaliditetom imaju prioritet u posredovanju pri zapošljavanju kao i u programima za profesionalnu orijentaciju, pripremama za zapošljavanje i ostvarivanjima programa obrazovanja. U slu aju zasnivanja radnog odnosa, 80 odsto od prose ne mese ne neto zarade izdvaja se iz budžeta za namirivanje primanja ovih lica tokom prvih 12 meseci njihovog zaposlenja.

4.18.10.2. Pravo na socijalno obezbeđenje. – Pravo na socijalno obezbe enje podrazumeva prava na invalidsku penziju, socijalnu pomo i smeštanje u ustanove socijalne zaštite.

Pravo na invalidsku penziju sti e osiguranik kod koga nastupi potpuni gubitak radne sposobnosti zbog promene u zdravstvenom stanju prouzrokovane povredom na radu ili usled profesionalne bolesti, povrede van rada ili bolesti koje se ne mogu otkloniti le enjem ili medicinskom rehabilitacijom (l. 21).⁵¹⁴ Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju ne govori o prekvalifikaciji i raspore ivanju na drugo radno mesto zaposlenog koji usled povrede na radu ili profesionalne bolesti, odnosno povrede van rada ili bolesti doživi bitno umanjeње radne sposobnosti, što predstavlja zna ajan nedostatak.

Naro ito je problemati no pravo na smeštanje u ustanove socijalne zaštite u Srbiji. Ne postoje adekvatne alternative institucionalnom zbrinjavanju mentalno ometenih lica nesposobnih za samostalni život (mogu nost zaštite enog stana omogućena je samo za lica ije su mogu nosti za samostalno stanovanje o uvane ili ne-

508 Sl. glasnik RS, 71/03 i 83/04.

509 Sl. glasnik RS, 36/91, 79/91, 33/93, 53/93, 67/93, 46/94, 48/94, 52/96 i 29/01.

510 Sl. glasnik RS, 25/96 i 101/05.

511 Vidi *Izveštaj 2006*, I.4.18.10.1.

512 Zakon o izmenama Zakona kojima su odredene nove kazne za privredne prestupe i prekršaje (Sl. glasnik RS, 101/05), član 83.

513 Sl. glasnik RS, 35/97, 39/97, 52/97, 22/98, 8/00, 29/00, 49/01 i 28/02.

514 Vidi *Izveštaj 2006*, I.4.18.10.2.

znatno smanjene, ne postoje komune, sistem hraniteljskih porodica ne funkcioniše jer ne postoje povoljni zakonski okviri i sl.). U praksi, deinstitutionalizacija nije ni otpočela. Ne postoje odredbe u zakonu koje bi nalagale da se lice mora smestiti u ustanovu socijalne zaštite koja je najmanje udaljena od mesta prebivališta ili boravišta članova porodice korisnika ukoliko oni postoje. Korisnicima se ostavljaju osnovna ljudska prava. Većina korisnika ne poseduje poslovnu sposobnost i stavljeni su pod starateljstvo. Ne postoje zakonski okviri koji bi sprečili ovakvu praksu.

4.18.10.3. Pravo na obrazovanje. – Lica sa smetnjama u razvoju, odrasli i lica sa posebnim sposobnostima imaju pravo na obrazovanje i vaspitanje koje uvažava njihove posebne obrazovne i vaspitne potrebe (čl. 4 Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja). Obrazovno-vaspitni rad za lica koja koriste jezik znakova izvodi se na jeziku znakova i pomoću sredstava tog jezika (čl. 7). Specijalno obrazovanje dece ometene u razvoju regulisano je glavom VII Zakona o osnovnoj školi Srbije. Ovim zakonom regulisano je tzv. razvrstavanje dece ometene u razvoju, finansiranje ovog oblika obrazovanja, kao i vidovi predškolskog obrazovanja. Deca ometena u razvoju, u smislu ovog zakona, jesu deca sa telesnim oštećenjima, mentalno ometena deca i deca sa višestrukom ometenošću u razvoju. Kao telesna oštećenja tretiraju se senzorna oštećenja, odnosno poremećaji vida i sluha. Zakon poznaje i četvorostepenu klasifikaciju mentalne ometenosti (laka, umerena, teža i teška). Razvrstavanje dece vrši se, po pravilu, pre početka sticanja osnovnog obrazovanja i vaspitanja, ali se može izvršiti i u toku školovanja. Razvrstavanjem se utvrđuje zdravstvena sposobnost deteta za sticanje osnovnog obrazovanja i određuje vrsta škole koju će dete upisati. Odluku o tome donosi nadležna Komisija za razvrstavanje rešenjem protiv kog je dozvoljena žalba roditelja. Ovakvim rešenjem uloga roditelja u biranju na šta će školovanje dece svedena je na minimum, što je naročito štetno u slučaju fizičkih hendikepa.

II

LJUDSKA PRAVA U PRIMENI – ODABRANE TEME

1. Uvod

1.1. Domaći mediji kao izvor podataka. – U Srbiji je u 2007. izlazilo 15 dnevnih listova, od kojih su se tri pojavila na tržištu krajem godine. Njihov tiraž se procenjuje na oko 700.000 primeraka. Sedam od tih dnevnika se distribuira na celoj teritoriji zemlje. U zemlji se štampa i pet političkih nedeljnika od kojih dva imaju značajan politički uticaj.

Saradnici Beogradskog centra za ljudska prava su, za potrebe ovog izveštaja, pratili dnevnike *Politika*, *Večernje novosti*, *Blic*, *Kurir* i *Press*, kao i nedeljnike *Vreme* i *NIN*. Za Izveštaj su korišćeni i servisi agencija *FONET*, *BETA*, kao i vesti s internet stranice *B92*.

Za izveštaj o stanju ljudskih prava u Srbiji u 2007. izdvojeno je 6.820 tekstova, neznatno više od broja napisa za izveštaj u 2006. (6.676).

Gotovo polovina tekstova odnosi se na ono što veliki deo javnosti doživljava kao kršenje ljudskih prava Srba od strane međunarodnih faktora – UN administracije na Kosovu i međunarodne zajednice kada je u pitanju status ove pokrajine, kao i od strane Haškog tribunala.

Neuspešni pregovori o statusu Kosova i Metohije su uzrok tome što je 28,65 odsto svih tekstova posvećeno ovoj temi. To je povećanje od gotovo jedne trećine u odnosu na 2006. (21,05 odsto). Tu tendenciju potvrđuju i podaci Medijske dokumentacije Ebart koja prati sve srbijanske štampane medije i po kojoj je u prvih jedanaest meseci 2007. o Kosovu objavljeno više od 14.000 tekstova, dok su tekstovi o Haškom tribunalu bili drugi po učestalosti i bilo ih je oko 4.500 (*BETA*, 19. decembar).

Tekstovi o Haškom tribunalu su, u medijima koji su za potrebe ovog izveštaja pratili saradnici Beogradskog centra, takođe bili drugi po učestalosti u 2007, sa 18,45 odsto, što je za četvrtinu manje nego u 2006. (25,42 odsto). To potvrđuje tendenciju brzog opadanja broja tekstova o ovoj temi jer je u 2005, procenat tekstova te vrste iznosio 29 odsto.

Tre a tema po u estalosti su napisi o politi kim pravima, 13,53 odsto, što je za petinu manje od sli nih tekstova izdvojenih za izveštaj u 2006. (16,72 odsto). Nastavak trenda visokog procenta tekstova o politi kim pravima je posledica više-mese nih pregovora o formiranju koalicione vlade kao i duge rasprave o raspisivanju i datumu predsedni kih izbora.

Opadanje broja tekstova vidljivo je i kada su u pitanju pravo na život (u 2007. 5,29 odsto, a u 2006. 7,37 odsto), sloboda izražavanja (u 2007. 4,92 odsto, a u 2006. 5,77 odsto), pravo na pravi no su enje (u 2007. 4,16 odsto, a u 2006. 4,89 odsto), zabrana diskriminacije (u 2007. 3,55 odsto, a u 2006. 3,60 odsto) i prava manjina (u 2007. 2,03 odsto, a u 2006. 2,26 odsto).

Najve i procentualni rast u 2007. imaju napisi o posebnoj zaštiti porodice i deteta (u 2007. 7,30 odsto, a u 2006. 3,54 odsto), što je posledica uve anog interesovanja za slu ajeve nasilja u porodici o kojima mediji sve eš e i opširnije izveštavaju.

Sli an procenat uve anja imaju i tekstovi o zabrani ropstva i prinudnog rada (u 2007. 1,56 odsto, a u 2006. 0,77 odsto) i zabrani mu enja (u 2007. 2,93 odsto, a u 2006. 1,43 odsto). Nešto manji procenat pove anja zabeležen je kada su u pitanju napisi o ekonomskim i socijalnim pravima (u 2007. 4,29 odsto, a u 2006. 2,58 odsto) i oni o pravu na slobodu misli i savesti (u 2007. 1,94 odsto, a u 2006. 1,04 odsto).

Ukupno gledano, može se oceniti da je stanje ljudskih prava u Srbiji u 2007. pogoršano u odnosu na prethodnu godinu. Opsednutost najve eg dela javnosti i medija problemom Kosova i Metohije i relativno blagonaklon stav srbijanskih vlasti prema kršenju ljudskih prava u inili su da to pogoršanje ne bude u dovoljnoj meri predeno javnosti. Osim, kada su u pitanju slu ajevi nasilja u porodici koji su, ina e, jedna od osnovnih tema senzacionalisti kog i tabloidnog novinarstva, a isto-vremeno su i politi ki neutralni, što je od velike važnosti u postoje oj konstelaciji politi kih snaga u Srbiji.

1.2. Ostali izvori podataka. – Pored novina i izveštaja elektronskih medija, saradnici Beogradskog centra koristili su i izveštaje doma ih i stranih nevladinih organizacija: Fonda za humanitarno pravo, Helsinškog odbora za ljudska prava, Komiteta pravnika za ljudska prava, Inicijative mladih za ljudska prava, Centra za prava deteta, *Human Rights Watch*, *Amnesty International* i mnogih drugih. U izveštaju se koriste i materijali UN, SE, EU i OEBS.

Saradnici Beogradskog centra posebno su pratili postupanje državnih organa, doga aje i tendencije u oblastima organizovanog kriminala, ratnih zlo ina, zabrani diskriminacije i nasilja u porodici. Pra enje rada pravosudnih i drugih državnih organa i uopšte dešavanja u ove etiri oblasti, odvijalo se kroz sistematsko prikupljanje informacija uz pomo izveštaja medija i nevladinih organizacija, i naro ito li -nim prisustvom su enjima, okruglim stolovima i tribinama organizovanim na ove teme, kao i razgovorima s predstavnicima državnih organa i stru ne javnosti. Podaci i ocene iznete u tekstovima koji se bave pomenutim temama oslanjaju se na in-

formacije iz prikupljene medijske dokumentacije iznete u tromese nim biltenima *Osmatračnica*, kao i mese nim izveštajima saradnika. Medijska dokumentacija, bilteni i mese ni izveštaji dostupni su na internet stranici Beogradskog centra za ljudska prava.⁵¹⁵

2. Odabrane teme

2.1. *Politička prava i funkcionisanje institucija*

Potpuna blokada rada političkih institucija i, naročito, srbijanskog parlamenta, koja je počela u momentu pokretanja kampanje za usvajanje Ustava u septembru 2006, prenela se i u 2007. godinu. Gotovo osam meseci, sve do sredine maja 2007, parlament nije radio, a Vlada je nastupala u kapacitetu „tehničkog kabineta“. Istovremeno, državni politički potencijal zemlje bio je usmeren na potrebe velikih kampanja – referendumске i izborne. U ovom periodu je otvoreno mnogo problema koji nisu u potpunosti sanirani do kraja 2007. godine.

2.1.1. Parlamentarni izbori i obrazovanje vlade. – Prevrnjeni parlamentarni izbori su održani 21. januara 2007. godine. Na izborima koji su održani posle tromesečne predizborne kampanje glasalo je nešto više od četiri miliona birača (60,56 posto upisanih u birački spisak). Mandati su raspodeljeni na sledeći način: SRS – 81 mandat, DS – 64 mandata, DSS-NS – 47 mandata, G17 plus – 19 mandata, SPS – 16 mandata, LDP-GSS-SDU-LSV – 15 mandata, SVM – 3 mandata, Lista za Sandžak – 2 mandata, Unija Roma Srbije – 1, Koalicija Albanaca za Preševsku dolinu – 1 mandat i Romska partija – 1 mandat.⁵¹⁶

Po okončanju izbora usledilo je licitiranje sa imenom mogućeg mandatara i partijskim sastavom nove vlade. Delimično nejasne ustavne odredbe o ovlašćenjima predsednika u postupku određivanja mandatara, ali još više nedovoljna politička tradicija u sličnim situacijama, doveli su do toga da mandat za sastav vlade bude poveren Vojislavu Koštunici, predsedniku trećeplasirane stranke na izborima, tek nekoliko dana pre isteka roka za izbor nove vlade.

Vlada je izabrana 15. maja, poslednjeg dana roka, nekoliko minuta pre njegovog isteka koji bi označio i raspuštanje tek izabranog parlamenta i raspisivanje novih izbora. Vlada ima predsednika, jednog vicepremijera (zaduženog za evropske integracije) i 23 ministara. Po broju ministara, radi se o jednom od najglomaznijih kabineta u savremenoj evropskoj politici kojim se praktički rukovodi.

2.1.2. Rad Narodne skupštine. – Novi saziv Narodne skupštine je delimično konstituisan 14. februara 2007. godine. Ipak, od završetka izbora do sredine maja

515 www.bgcentar.org.yu

516 Saopštenje RIK, 25. januar, www.rik.parlament.sr.gov.yu.

trajali su pregovori oko formiranja nove skupštinske ve ine. U tom periodu parlament nije imao predsednika, s obzirom da su budu i koalicioni partneri odbijali da nominuju kandidata za tu funkciju pre završetka pregovora o sastavu budu e vlade. U atmosferi sveopšteg nepoverenja i netransparentnih pregovora koji su trajali gotovo etiri meseca, opstrukcija rada parlamenta i odlaganje izbora predsednika ostavili su teške posledice po zakonodavnu aktivnost najvišeg zakonodavnog tela.

Narodna skupština je do sredine decembra usvojila tek nešto više od 60 zakona. Me utim, od tog broja je usvojeno samo desetak novih zakona i to uglavnom onih kojima se ispunjava formalna obaveza predvi ena Ustavnim zakonom za sprovo enje Ustava. Ovogodišnji rad parlamenta obeležila su kašnjenja uslovljena, pre svega, petomese nim neradom Narodne skupštine od januarskih izbora do formiranja vlade u maju. Pored toga, gotovo svi zakoni koji su usvojeni su predlagani i razmatrani po hitnom postupku što je ugrozilo mogu nost ozbiljne rasprave i suštinskog poboljšanja zakonskog teksta kroz usvajanje amandmana. Tako je, na primer, Zakon o budžetu za 2007. godinu, najvažniji zakon koji donosi Narodna skupština u jednoj kalendarskoj godini, podnet i usvojen po hitnom postupku. Na isti na in je Narodna skupština sredinom decembra razmatrala i Predlog zakona o budžetu za 2008. godinu, suprotno Zakonu o budžetskom sistemu koji predvi a petnaestodnevni rok za javnu raspravu i razmatranje budžeta.

2.1.3. Predsednički, lokalni i pokrajinski izbori. – Ustavni zakon za sprovo enje Ustava Srbije predvi a konkretne rokove za raspisivanje predsedni kih i lokalnih, kao i izbora za odbornike u Skupštini AP Vojvodine. Odredbama ovog zakona je odre eno da e se ti izbori raspisati do 31. decembra 2007, a najkasnije 60 dana po stupanju na snagu zakona ije se usvajanje Ustavnim zakonom zahteva.

Tuma enje ovih zakonskih uslova i rokova bilo je predmet velikih sporenja ak i u okviru vladaju e parlamentarne ve ine. Poslednjih nekoliko meseci 2007. godine nije bilo jasno da li e predlozi zakona uopšte biti na vreme upu eni parlamentu i da li e ih on u predvi enim rokovima usvojiti. Pitanje raspisivanja predsedni kih izbora je u delu vladaju e koalicije (DSS-NS) vezivano za pitanje rešenja statusa Kosova. U takvoj atmosferi su u parlamentu usvojeni Zakon o predsedniku Republike, Zakon o izboru predsednika Republike, Zakon o vojsci, Zakon o odbrani, Zakon o spoljnim poslovima i Zakon o osnovama sistema službi bezbednosti. Nekoliko dana po usvajanju ovih zakona, predsednik Narodne skupštine je raspisao predsedni ke izbore koji e biti održani 20. januara 2008. godine. DSS, stranka aktuelnog premijera, osporila je legalnost ovog akta, pozivaju i se na injenicu da neki od usvojenih zakona još uvek nisu stupili na snagu. Pored toga, predsedniku parlamenta je upu ena kritika da je odluku o izborima doneo bez konsultacija s koalicionim partnerima.⁵¹⁷ Ipak, posle naknadnog političkog dogovora izme u DS i DSS, stranka premijera je prestala da osporava legitimnost i legalnost raspisivanja predsedni kih izbora.

Kao deo istog „paketa“ dogovora u vrhu vladajuće koalicije, većina u Narodnoj skupštini je, krajem decembra, usvojila izmene propisa za sprovođenje lokalnih i pokrajinskih izbora, pa je predsednik Narodne skupštine raspisao lokalne i pokrajinske izbore koji će biti održani 11. maja 2008. godine.

2.1.4. Nefunkcionisanje lokalnih samouprava i nedopustivo trajanje privremenih mera. – Rešenja postoje ih zakona o lokalnoj samoupravi i lokalnim izborima, kao i slabo razvijena kultura političkih odnosa na lokalnom nivou, doveli su dotle da u oko 20 opština u Srbiji budu uvedene privremene mere. Uprkos zakonskoj odredbi i ogromnom trajanju ovakve vrste direktnog upravljanja u opštinama od strane lica koje imenuje Vlada Srbije, ni do kraja 2007. godine nisu održani vanredni izbori za izbor novih sastava lokalnih parlamenata. Odlaganje izbora je neprestano opravdavano otkivanjem da će do sredine 2008. godine biti održani opšti lokalni izbori. Ipak, ostaje zabrinjavajuća činjenica da sastav privremenih opštinskih organa arbitrarno određuje Vlada, a da njihov sastav odslikava sastav vladajuće koalicije na državnom nivou, bez obzira na politički uticaj pojedinih stranaka u biračkom telu u konkretnoj opštini.

2.1.5. Finansiranje političkih partija. – Netransparentnost finansiranja političkih stranaka je i u 2007. godini opterećivala politički život i dovođila do nepoverenja u naivnost njihovog funkcionisanja.⁵¹⁸ Sredinom septembra je objavljena informacija da je, zbog neusklađenosti Zakona o finansiranju političkih stranaka i Zakona o budžetu za 2006. godinu, strankama iz budžeta preplaćeno više od 62 miliona dinara (blizu 800.000 evra) (saopštenje *Transparentnost Srbije*, 20. septembar). Ovakva razlika je posledica nedoslednog usklađivanja ukupnog iznosa budžetskih rashoda do koje je došlo u postupku usvajanja Zakona. Time je otvorena mogućnost da političke stranke u pomenutom periodu prime više sredstava od iznosa koji im pripada po odredbama Zakona o finansiranju političkih stranaka. Do zaključenja rada na ovom izveštaju ovaj problem nije rešen.

2.1.6. Političke afere. – I u 2007. godini je otvoreno više afera koje uglavnom nisu razjašnjene.

Sredinom aprila LDP je najavila da će tražiti od poslanika Narodne skupštine da se formira poseban anketni odbor koji bi „ispitao poslovanje kompanije Delta Miroslava Miškovića i sprečio ostvarivanje njegovog uticaja na medije“.⁵¹⁹ Tokom jeseni je pitanje koncentracije vlasništva ove kompanije na tržištu Srbije (pre svega u maloprodaji) postalo jedna od glavnih političkih tema u zemlji posle objavljivanja odluke Komisije za zaštitu konkurencije koja je procenila da je kompanija Delta Miroslava Miškovića, „preuzimanjem C marketa po broju prodavnica u Beogradu

518 O interesovanju javnosti za ova pitanja svedoči podatak da su tokom juna, jula i avgusta svakog dana, barem u jednom dnevnom listu objavljivane informacije i tekstovi koji se tiču finansiranja političkih stranaka.

519 Izveštaj sa konferencije za medije LDP, <http://www.ldp.org.yu/>; pristupljeno 30. novembra.

zauzela dominantan položaj, odnosno tržišno u eš e ve e od 50 odsto“.⁵²⁰ Vrhovni sud Srbije je prvobitno rešenje Komisije ukinuo iz formalnih razloga a u me uvremenu su mnogi politiri, uključujući i neke funkcionere vladajuće koalicije, u javnosti doveli u pitanje kompetencije nezavisnih regulatornih tela i savetodavnih tela same Vlade (Komisije za zaštitu konkurencije i Saveta za borbu protiv korupcije). Ovim je u javnosti konačno ozbiljnije otvoreno pitanje odnosa politike i krupnog biznisa ali se rešenje o igledno postoje ih problema i netransparentnosti pomenutih odnosa ne nazire. U me uvremenu je, krajem novembra, Narodna skupština odbila da na dnevni red stavi pitanje formiranja anketnog odbora o poslovanju kompanije Delta.⁵²¹

2.1.7. *Sukob u islamskoj zajednici u Sandžaku.* – Tokom 2007. godine, u nekoliko navrata se zaoštravala situacija u regionu Sandžaka, naročito u Novom Pazaru. Ova nestabilnost je, pre svega, posledica sukoba između usobnih optuživanja dve struje unutar vo stava islamske verske zajednice u Sandžaku i Srbiji. Naime, dve grupe verskih vođa, jedna okupljena oko Muamera Zukorlića, glavnog muftije Islamske zajednice u Srbiji i druga, koju predvodi reis-ul-ulema Islamske zajednice Srbije, Adem Zilki, sukobljene su oko pitanja koja od njih je „zvanični predstavnik“ sandžakih muslimana.

Po etkom oktobra, u Beogradu je na zvaničnoj ceremoniji za novog reisa Islamske zajednice Srbije promovisan Adem Zilki. Po povratku Zilkića u Novi Pazar, na odvojenim skupovima se u ovom gradu okupilo nekoliko stotina pristalica suprotstavljenih strana. Zilkićeve pristalice vikale su „Pobeda!“, a Zukorlićeve „Izdajca!“ i „Idite u Beograd“. Novopazarske ulice bile su zakrpljene automobilima i ljudima, uz pojačano prisustvo policije.⁵²² Ubrzo posle intenziviranja potresa u islamskoj zajednici, izbio je i spor oko kontrole nad pojedinim verskim objektima ove zajednice u Novom Pazaru i drugim mestima u Sandžaku. Altun-alem džamija u Novom Pazaru je privremeno zatvorena uz obrazloženje da je u toku njeno renoviranje. Pristalice Adema Zilkića su u nekoliko navrata najavljivale da će preuzeti džamije iji su „imami po etkom oktobra Zukorlić u izrazili nepoverenje“ (*Politika*, 18. oktobar, internet izdanje).

Posebno zabrinjava okolnost da se obe strane me usobno optužuju da su eksponenti političkih stranaka i da su „naoružani“, pri čemu muftija Zukorlić posebno insistira da Zilkić predstavlja političke interese „SDA i Sulejmana Ugljanina“. Posle incidenta do kojeg je po etkom decembra došlo ispred Altun-adem džamije, Zukorlić je izjavio da se pokazalo „ko je militantan, ko je naoružan i ko hoće nasilje“ (*TANJUG*, 18. oktobar). Nešto ranije, šestoro učenika medrese u Novom Pazaru

520 Zakon dozvoljava maksimalnu koncentraciju do 40 procenata, ali je isto tako predviđeno da se koncentracija ni do tih 40 odsto ne može napraviti pre nego što to odobri Komisija za zaštitu konkurencije. Delta je postala vlasnik C marketa preko firme Primer C u decembru 2005.

521 *Vesti B92*, 3. decembar, www.b92.net.

522 *Vesti B92*, 11. oktobar, www.b92.net.

je privremeno udaljeno sa nastave, zbog toga što im se, zbog sukoba dve strane, ne može garantovati bezbednost. Jedan od udaljenih u enika je sin muftije Zilki a.

Do kraja rada na ovom izveštaju, nije bilo jasne reakcije državnih organa na ovakve događaje u Sandžaku. Iako su ozbiljniji sukobi nekoliko puta izbegnuti u poslednjim godinama, izgledno je da tinjaju i sukob između muslimanskih vernika može da ugrozi ostvarivanje verskih i drugih ljudskih prava u osetljivoj regionu Sandžaka.

2.1.8. Rehabilitacija. – U toku 2007. godine uvedeno je više postupaka na osnovu Zakona o rehabilitaciji⁵²³ iz 2006. koji su imali za cilj da se ukinu presude kojima su pojedina lica lišavana života, političkih i građanskih prava zbog svog političkog uverenja.

Okružni sud u Požarevcu je u januaru 2007. godine doneo prvu presudu po ovom zakonu. Presuda se odnosila na rehabilitaciju Radomira Petrovića iz sela Porodin kod Požarevca. On je osuđen na deset godina zatvora zato što je zahtevao da kroz selo na ulaz evdan prođe litija. Presudom Okružnog suda u Požarevcu prethodna presuda je proglašena ništavom, a sve njene pravne posledice su ukinute retroaktivno. Porodica Radomira Petrovića najavila je tužbu protiv države.⁵²⁴

Proces za rehabilitaciju osoba koja su stradala u pravnom vakuumu između dolaska Crvene armije i formiranja prvih vojnih sudova u zemlji vodi se po zahtevu Lige za zaštitu privatne svojine i ljudskih prava. Sud je na osnovu izvoda iz matičnih knjiga rođenih i drugih dokumenata u zemlji i inostranstvu do sada identifikovao 17 lica za koje je zahtev podnet. Problem je što ne postoji nikakva dokumentacija o izvršenju dela ili tome da su ti ljudi pravnosnažno osuđeni. Više svedoka je govorilo da su članovi njihovih porodica i rođaci hapšeni na osnovu usmenih naloga, po dojavama pojedinaca da su saradnici okupatora.⁵²⁵

Okružni sud u Beogradu je u oktobru 2007. godine presudom rehabilitovao Slobodana Jovanovića. Slobodan Jovanović je presudom Vojnog veća Vrhovnog suda FNRJ od 15. jula 1946. godine osuđen na 20 godina zatvora sa prinudnim radom, gubitak političkih i pojedinih građanskih prava na 10 godina, konfiskaciju imovine i gubitak državljanstva. Slobodan Jovanović je bio pravnik, istoričar, književnik, nekoliko decenija je bio profesor na Pravnom fakultetu, a bio je i rektor Beogradskog univerziteta i predsednik Srpske akademije nauka i umetnosti. Od 1941. bio je član kraljevske vlade. Presudom iz oktobra 2007. ukinute su sve pravne posledice presude iz 1946, tako da je njome Slobodan Jovanović posthumno rehabilitovan.⁵²⁶

Diplomirani filozof iz Bujanovca, profesor Sevdailj Hiseni (*Sevdailj Hyse- ni*) je prvi Albanac koji je rehabilitovan primenom Zakona o rehabilitaciji. Podno-

523 *Sl. glasnik RS*, 33/06.

524 *Vesti B92*, 13. januar, www.b92.net.

525 *Vesti B92*, 9. jun, www.b92.net.

526 *Vesti B92*, 26. oktobar, www.b92.net.

silac zahteva je tvrdio da je bio žrtva progona iz političkih i ideoloških razloga zbog čega je lišen prava na zaposlenje i prava na slobodu izražavanja, što je nedvosmisleno utvrdio i Okružni sud u Vranju. Sud je naime utvrdio da je Sevdailj Hiseni 1983. godine bio primljen na mesto profesora u osnovnoj školi u selu Zarbonce u opštini Bujanovac, ali da nije mogao da radi jer Opštinski komitet Saveza komunista nije dao saglasnost za to. Razlog je bio, kako je to tada ocenjivano, moralno-politička nepodobnost. Prema njegovim rečenjima, sud u Vranju je, takođe, utvrdio da je Državna bezbednost u Bujanovcu 1994. godine zabranila rasturanje njegove satirične knjige „Kada ti se sreća nasmeši“, a zaplenjeni tiraž uništila. Hiseni je izjavio da je ta knjiga bila razlog da 1996. godine Opštinski sud u Bujanovcu protiv njega pokrene postupak zbog izlaganja poruzi naroda i narodnosti Jugoslavije i dodao da je ovaj postupak prekinut 2001. godine nakon više od 20 održanih rasprava.⁵²⁷

2.2. Sloboda pristupa informacijama od javnog značaja

Ustav Srbije slobodu pristupa informacijama reguliše pod, donekle, neuobičajenim (i neprikladnim) nazivom kao „pravo na obaveštenost“. Naime, član 51, st. 1 Ustava garantuje pravo licima koja se nalaze u nadležnosti države da budu istinito, potpuno i blagovremeno obavestavana o pitanjima od javnog značaja, i predviđa a korespondiraju u dužnost sredstava javnog obavestavanja da tom pravu izađu u susret. Ovakva formulacija pomenute odredbe ostaje „da visi u vazduhu“, budući da niti korespondira sa slobodom izražavanja, iz koje sloboda pristupa informacijama inače proizilazi (čl. 46, st. 1 Ustava), niti sa pravom na učesništvo u upravljanju javnim poslovima (čl. 53), kako bi se ovo *sui generis* pravo eventualno moglo okarakterisati kao izraz participativne demokratije. Sloboda pristupa informacijama od javnog značaja u pravom smislu reči regulisana je odredbom člana 51, st. 2 Ustava, iako se i tu može primetiti da je definicija organa od kojih se može zahtevati informacija dosta restriktivnija od one predviđene Zakonom o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja Republike Srbije.⁵²⁸

Radi ostvarivanja prava na pristup informacijama od javnog značaja, Zakonom o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja ustanovljen je Poverenik za informacije od javnog značaja („Poverenik“), kao samostalan i nezavisan državni organ (čl. 1, st. 2). Ustav, međutim, ne sadrži odredbe kojima bi bio regulisan status Poverenika, kao što to čini kada je reč o Zaštitniku građana (čl. 138),⁵²⁹ Narodnoj banci Srbije (čl. 95) i Državnoj revizorskoj instituciji (čl. 96). Nije jasno kako bi mogao da bude opravdan izostanak ustavnih odredbi o Povereniku, pogotovo ukoliko se ima u vidu činjenica da je Zakon o slobodnom pristupu informacija-

527 *Vesti B92*, 26. novembar, www.b92.net.

528 *Sl. glasnik RS*, 120/04.

529 Vidi I.2.3.1.

ma, isto kao i Zakon o Zaštitniku građana,⁵³⁰ Zakon o Narodnoj banci Srbije⁵³¹ i Zakon o Državnoj revizorskoj instituciji,⁵³² stupio na snagu pre nego što je Ustav bio izglasan na referendumu, 28. i 29. oktobra 2006. godine. Možda se pravi uzrok ove selektivnosti nalazi u onome što je Venecijanska komisija iznela u svom Mišljenju o Ustavu Srbije, tj. da je „...konačno usvojeni tekst pripremljen veoma brzo“ od strane male grupe partijskih vođa i eksperata, te da je kvalitet pojedinih odredaba dosta ispod prihvatljivih međunarodnih standarda, dok su druge kontradiktorne (ili uopšte ne postoje, *prim. aut.*) „...o igledno kao rezultat nepažljive izrade.“⁵³³

Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja Republike Srbije usvojen je 5. novembra, a stupio je na snagu 13. novembra 2004. godine.⁵³⁴ U junu 2007. godine je dopunjen⁵³⁵ s obzirom na odredbu člana 5, st. 1 Ustavnog zakona za sprovođenje Ustava Republike Srbije⁵³⁶ koja je predvidela da će nova skupština, već tokom prvog zasedanja nakon izbora Vlade, uskladiti s Ustavom „zakon kojim se uređuje ostvarivanje prava građana na obaveštenost, i izabrati ...organ nadležan za praćenje ostvarivanja prava građana na obaveštenost...“. Pretpostavka strukturne javnosti i samog Poverenika bila je da je posredstvom pomenute odredbe Ustavnog zakona, prvobitna namera u to vreme vladajuće političke garniture, bila da se sama institucija Poverenika razvodni i oslabi.⁵³⁷ Međutim, nakon sprovedenih izbora 21. januara 2007. godine, formirana je nova parlamentarna koalicija sa, o igledno, unekoliko različitim pristupom problematici da li bi trenutnom Povereniku trebalo omogućiti da ostane na svojoj funkciji do isteka redovnog mandata, te ne dirati u do tada ostvareni nivo slobode pristupa informacijama od javnog značaja. Ovom „razmimoilaženju“ je, verovatno, doprinela kombinatorika strana kog rejtinga s obzirom na pojačan interes javnosti i unisonu podršku datu Povereniku od strane civilnog društva. Posledno je u duhu sveprisutne atmosfere kohabitiranja eg legalizma (i, konačno, formalno-pravne logike) bilo odlučeno da se izričita norma čl. 5, st. 1 Ustavnog zakona, ipak, mora poštovati. Problem je u tome što se, na kraju ispostavilo, da su usvojene dopune Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja „kozmetičke“ po svom karakteru i svrsi. Sadržinu usvojenog Zakona o dopunama Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja Republike Srbije izlišno je analizirati na ovom mestu. U pitanju je dokument od ukupno šest članova, od kojih se polovina (čl. 1. 1–3) bavi na inom na koji

530 Sl. glasnik RS, 79/05, 54/07.

531 Sl. glasnik RS, 72/03, 55/04.

532 Sl. glasnik RS, 101/05, 54/07.

533 Vidi Evropska komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija), *Mišljenje o Ustavu Srbije*, Mišljenje br. 405/2006, CDL-AD(2007)004, 19. mart 2007, Prevod Kancelarije Saveta Evrope u Beogradu, st. 4–5.

534 Za detaljniju analizu odredaba Zakona, kao i odredaba koje su izazvale kritike vidi *Izveštaj 2006*, III.3.

535 Sl. glasnik RS, 54/07.

536 Sl. glasnik RS, 98/06.

537 Vidi *Izveštaj 2006*, III.3.

Narodna skupština bira Poverenika i njegovog zamenika, iako je to, doduše opet na nepotpun na in, regulisano članom 105 Ustava; jedan (1. 4) Povereniku daje ovlašćenje da pokrene postupak za ocenu ustavnosti i zakonitosti zakona i drugih opštih akata, bez obzira na činjenicu što on to ovlašćenje, opet, ima po samom Ustavu (1. 168, st. 1); jedan član (1. 5) reguliše trajanje mandata Poverenika i njegovog zamenika u slučaju njihovog ponovnog izbora pre isteka mandata (!); dok poslednji član spada u redovnu strukturu prelaznih i završnih odredbi.

Time je iznova ignorisana potreba da se suštinskim izmenama ojačaju pojedina rešenja iz ovog zakona. S obzirom na inertan stav vlasti u vezi s ovim pitanjem, u oktobru 2007. godine, stručnoj javnosti je predstavljen Model zakona o izmenama i dopunama Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja,⁵³⁸ u čijoj je izradi, osim predstavnika civilnog društva, učestvovao i Poverenik. Predlozi za izmenu Zakona sadržani u pomenutom modelu su već duže vreme poznati stručnoj javnosti.⁵³⁹

Međutim, posebnu pažnju završuje to što ovaj dokument sadrži izričitu odredbu kojom je predviđeno da se u slučaju kolizije normi drugih zakona i Zakona o slobodnom pristupu informacijama u pogledu ostvarivanja pristupa informacijama od javnog značaja, primenjuju odredbe potonjeg (1. 18 Modela zakona). Usvajanjem ovakvog rešenja izašlo bi se u susret preporuci izraženoj u Zajednici deklaraciji, usvojenoj od strane specijalnog izvestioca UN za slobodu mišljenja i izražavanja, predstavnika OEBS za slobodu medija i specijalnog izvestioca OAD za slobodu izražavanja, koja predviđa da u slučaju nedoslednosti zakon o dostupnosti informacija treba da prevlada u odnosu na druge zakone.⁵⁴⁰

Model zakona o izmenama i dopunama Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja predviđa i obavezu vlade da uredi postupak izvršenja rešenja Poverenika, kao i da u slučaju potrebe obezbedi njihovo izvršenje (1. 9, st. 3). Ovo je naročito značajno s obzirom na činjenicu da je u praksi često slučaj da se organi javne vlasti oglašuju o rešenja koja donosi Poverenik. O tome koliko je ovaj problem akutan govori i godišnji izveštaj Poverenika o sprovođenju Zakona o slobodnom pristupu informacijama u 2006. godini,⁵⁴¹ u kome se navodi: „Pasivan odnos i odsustvo podrške Vlade u izvršenju odluka Poverenika i poređ upornog skretanja pažnje na ovaj problem od strane Poverenika kao i direktnog obrađivanja građana i medija kao tražioca informacija Vladi, moglo bi značiti da Vlada podržava i ohrabruje državne organe u kršenju ovog ustavom i zakonom zagarantovanog prava. U svakom slučaju u prilog takvoj pretpostavci govori i-

538 Vidi Model zakona o izmenama i dopunama Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, <http://www.cups.org.yu/download>.

539 Vidi više u *Izveštaj 2006*, III.3.

540 Vidi Zajedničku deklaraciju, http://www.poverenik.org.yu/Dokumentacija/48_Idok.pdf.

541 Iako se ovaj izveštaj Beogradskog centra odnosi na 2007. godinu, u njemu će biti prikazani podaci iz Poverenikovog Izveštaja o sprovođenju Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja u 2006. godini, pošto će Izveštaj Poverenika za tekuću godinu biti objavljen u 2008. godini.

njenica da broj neizvršenih rešenja Poverenika, u po etku vrlo mali, u poslednje vreme sve više raste.⁵⁴²

Tokom 2007. godine, posebnu pažnju javnosti privukao je slu aj (ne)objavljivanja ugovora o koncesiji za izgradnju autoputa Horgoš–Požega, koji je 30. marta potpisao ministar za kapitalne investicije, Velimir Ili sa špansko-austrijskim konzorcijumom FCC Construction i Alpine Mayreder Bau. Predsednik Skupštine Vojvodine, Bojan Kostreš, je 2. aprila 2007. godine podneo zahtev Vladi Srbije, Ministarstvu za kapitalne investicije i Ministarstvu finansija da, u skladu sa Zakonom o slobodnom pristupu informacijama, objave sadržinu spornog ugovora o koncesiji. Me utim, pomenute institucije su se oglušile o zahtev, zbog ega je upu ena žalba Povereniku za informacije od javnog zna aja.⁵⁴³ Ministarstvo za infrastrukturu Republike Srbije⁵⁴⁴ je odgovorilo tužbom u nameri da izdejstvuje poništenje rešenja Poverenika, iako je Vrhovni sud Srbije u prethodnih 14 sli nih slu ajeva odbacio ovakve tužbe državnih organa.⁵⁴⁵ Nakon višemese nog pritiska javnosti, ministar za infrastrukturu Velimir Ili je odlu io da ugovor, ipak, objavi, a na pitanje novinara zbog ega je trebalo da pro e toliko vremena da bi do toga došlo, odgovorio je da niko nije bio dovoljno uporan i da mu se tako svidelo.⁵⁴⁶ Ugovor o koncesiji za izgradnju autoputa Horgoš–Požega stavljen je na uvid javnosti 20. avgusta 2007. godine. Me utim, bez obzira na to što je bilo najavljeno da e mo i da pogledaju celokupan dokument, okupljenim novinarima je, tom prilikom, dat na uvid samo osnovni deo ugovora, dok je 19 aneksa, koji sadrže suštinske informacije o uslovima koncesije, ostalo skriveno od o iju javnosti. Pred novinare iz više od 20 listova, televizija i agencija iznete su samo etiri kopije i jedan originalni primerak osnovnog ugovora, što im je u velikoj meri otežalo da izvrše uvid u ionako nepotpun dokument.⁵⁴⁷ Nakon nastavljenog pritiska javnosti na ministra za infrastrukturu, Vlada Republike Srbije jednoglasno je usvojila odluku da se ugovor o koncesiji objavi na njenom sajtu. Ugovor je objavljen sa izuzetkom aneksa 3–5.⁵⁴⁸ Kolika je mo pojedinih politiki h nosti u odnosu prema institucijama svedo i i sli an slu aj u vezi sa objavljivanjem ugovora zaklju enim izme u avio-kompanija JAT Ervejz i ERBAS, vredan 580 miliona dolara, kojim se JAT obavezao da kupi osam aviona tipa A-319. Ugovor je zaklju en 1998. godine, i iako je tada upla en

542 Izveštaj o sprovo enju Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog zna aja u 2006. godini, Poverenik za informacije od javnog zna aja Republike Srbije, mart 2007. godine, str. 19.

543 „Misterija koncesije“, *Politika*, 24. maj, str. A13.

544 Nakon parlamentarnih izbora januara 2007. godine, a u skladu sa koalicionim sporazumom stranaka koje ine vladaju u ve inu, bivše Ministarstvo za kapitalne investicije Republike Srbije razloženo je na Ministarstvo za infrastrukturu Republike Srbije, na ijem elu je ostao Velimir Ili , i Ministarstvo za telekomunikacije i informati ko društvo Republike Srbije.

545 „Preko poverenika i do broja trabanata“, *Danas*, 16. avgust, str. 1.

546 „Ugovor od 23. avgusta i na sajtu Vlade?“, *Danas*, 18. i 19. avgust, str. 1.

547 „Aneksi i dalje daleko od o iju javnosti“, *Danas*, 21. avgust, str. 1.

548 Vidi više na: http://www.srbija.sr.gov.yu/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=72725.

avans od oko 23,5 miliona dolara, nijedan od aviona još uvek nije isporu en. Nakon što je, povodom žalbe novinara lista *Glas javnosti*, Poverenik za informacije od javnog zna aja doneo rešenje kojim se nalaže objavljivanje sadržine ugovora, kompanija JAT Ervejz podnela je tužbu koju je Vrhovni sud Srbije odbacio kao nedopuštenu. Me utim, predsednik Upravnog odbora JAT-a, Miloš Aligrudi , onemogu io je doma u aviokompaniju da sprovede rešenje Vrhovnog suda, obrazlažu i ovakav svoj stav mogu noš u da ERBAS tuži za naknadu štete JAT zbog objavljivanja ugovora. S druge strane, zvani an dopis zamenika generalnog direktora ERBAS-a upu en direktoru JAT-a, do koga je novinar *Glasa javnosti* došao, ukazuje na spremnost evropske kompanije da ugovor bude objavljen ako to postane neizbežno.⁵⁴⁹

Potreba da se usvoji komplementarno zakonodavstvo, uz Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog zna aja, i dalje postoji.⁵⁵⁰ Kada je re o zaštiti podataka o li nosti, Ministarstvo pravde Republike Srbije je, u julu 2007. godine, formiralo radnu grupu za izradu zakona o zaštiti podataka o li nosti. Tako je izra e-na radna verzija zakona o zaštiti podataka o li nosti⁵⁵¹ koja se oslanja na Model zakona o zaštiti podataka o li nosti Centra za unapre ivanje pravnih studija (CUPS) iz 2004. godine.⁵⁵² Prema radnoj verziji zakona, nadležnost u oblasti zaštite podataka o li nosti ima e Poverenik za informacije od javnog zna aja Republike Srbije.⁵⁵³ Ovakav model, koji je, izme u ostalog, usvojen i u Republici Sloveniji, pokazao se kao izuzetno efikasan budu i da omogu ava jedinstvenu pravnu praksu u okviru dva veoma bliska podru ja. Krajem oktobra 2007. godine, istovremeno s predstavljanjem Modela zakona o izmenama i dopunama Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog zna aja, srbijanskoj stru noj javnosti je predo en i Model zakona o tajnosti informacija, koji je tako e izradio CUPS.⁵⁵⁴ Usvajanjem zakona kojim bi bio regulisan pristup podacima razli itih stepena tajnosti, bila bi u velikoj meri zaokružena veoma važna oblast postupanja sa informacijama kojima raspolažu organi javne vlasti.

Da je usvajanje komplementarnog zakonodavstva prioritet, pokazuje i praksa organa javne vlasti. Naime, u izveštaju o sprovo enju zakona o slobodnom pristupu informacijama za 2006. godinu navodi se da je naj eš i razlog zbog kojeg su organi javne vlasti odbijali pristup informacijama od javnog zna aja bilo pozivanje na poverljivost dokumenata, pri emu nisu bili pružani dokazi da se odbijanjem pristupa štiti neki pretežniji interes. Sa druge strane, bilo je i slu ajeva neopravdanog uskra ivanja pristupa informacijama s pozivom na zakonske odredbe o zaštiti privatnosti.⁵⁵⁵

549 „Aligrudi ne poštuje odluku Vrhovnog suda“, *Glas javnosti*, 29. septembar, str. 11.

550 Vidi više u *Izveštaj 2006*, III.3.

551 Vidi „Radna verzija Zakona o zaštiti podataka o li nosti“ na: <http://www.mpravde.sr.gov.yu>

552 Vidi „Model zakona o zaštiti podataka o li nosti“ na: <http://www.cups.org.yu/download>

553 Vidi „Informacija o Zakonu o zaštiti podataka o li nosti“ na: <http://www.mpravde.sr.gov.yu>.

554 Vidi „Model Zakona o tajnosti informacija“ na: <http://www.cups.org.yu/download>.

555 Izveštaj o sprovo enju zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog zna aja u 2006. godini, Poverenik za informacije od javnog zna aja Republike Srbije, mart 2007. godine, str. 24 i 25.

Što se ti e zainteresovanosti gra ana da traže informacije od organa javne vlasti, poslednji Poverenikov izveštaj ukazuje da se broj zahteva za pristup informacijama utrostruio u odnosu na prethodni izveštajni period. Tako e je ocenjeno da je u postupanju organa po zahtevima ostvaren izvestan napredak, ali je, istovremeno, veliki broj žalbi izjavljenih Povereniku ukazivao na to da još uvek ne postoji adekvatna volja organa javne vlasti da omogu e pristup informacijama za koje postoji zakonski osnov da se moraju staviti javnosti na uvid.⁵⁵⁶ Kada je u pitanju obaveza podnošenja godišnjih izveštaja, zaključno sa 20. januarom 2007. godine, koji je Poverenik odredio kao krajnji rok za njihovo dostavljanje, izveštaj su dostavila 583 organa, a posle tog roka još 51 organ. U odnosu na prethodni izveštajni period, to je više nego dvostruko ve i broj. Me utim, da bi se stekao pravi utisak o u inku organa javne vlasti, treba imati u vidu da postoji nekoliko hiljada entiteta na koje se ova obaveza odnosi (iako celovit registar takvih subjekata još uvek nije sa-injen). U strukturi državnih organa, od šest najviših državnih organa⁵⁵⁷ izveštaj nije dostavilo samo Republi ko javno tužilaštvo, dok je od 19 ministarstava ovu zakonsku obavezu ignorisalo jedino tadašnje Ministarstvo za kapitalne investicije. Izveštaj Poverenika, me utim, ukazuje da su se javna preduze a u najve oj meri oglušila o ovu zakonsku obavezu.⁵⁵⁸

Sli an trend je postojao i u vezi s obavezom objavljivanja informatora o radu organa javne vlasti. Broj onih koji su izašli u susret izri itoj normi Zakona koja ih na to obavezuje, bio je tri i po puta ve i u odnosu na prethodni izveštajni period.⁵⁵⁹ Kada je u pitanju obaveza organa da sprovedu obuku zaposlenih za primenu zakona, ocena je da je još uvek nedovoljan broj njih to i u inio. Zbog toga je Poverenik u više navrata upu ivao inicijativu Ministarstvu za državnu upravu i lokalnu samoupravu Republike Srbije da se Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog zna aja uvrsti u gradivo za stru ni ispit zaposlenih u državnoj upravi i organima javne vlasti.⁵⁶⁰

Nesprovo enje nadzora nad primenom Zakona i odsustvo prekršajne odgovornosti zbog kršenja njegovih odredbi su, i u ovom izveštajnom periodu, ulazili u glavnu grupu problema koji su otežavali efektivno uživanje prava na slobodan pristup informacijama od javnog zna aja. Naime, funkcija obavljanja nadzora nad primenom Zakona stavljena je u nadležnost Ministarstva kulture (l. 45), koje bi s obzirom na to trebalo i da izradi jedinstveni katalog subjekata na koje se Zakon odnosi. Me utim, od više stotina predmeta sa elementima prekršaja koje je služba Poverenika uputila nad-

556 *Ibid.*, str. 23. i 24.

557 Odredba l. 22. st. 2. Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog zna aja Republike Srbije predvi a da se protiv rešenja Narodne skupštine, predsednika Republike, Vlade Republike Srbije, Vrhovnog suda Srbije, Ustavnog suda i Republi kog javnog tužioca ne može izjaviti žalba, ime se oni izuzimaju iz redovnog postupka pred Poverenikom za informacije od javnog zna aja.

558 Vidi napomenu 555, str. 28.

559 Vidi napomenu 555, str. 29.

560 Vidi napomenu 555, str. 27.

ležnom ministarstvu, za nekoliko desetina je pokrenut prekršajni postupak, dok su samo u tri slučaja doneta rešenja prekršajnog sudije, od čega dva kojima je izrečena nova kazna, a jednim opomena. Kada se ovome doda i jedan slučaj, kojim je prekršajni organ, izrekao novu kaznu protiv organa javne vlasti, a na osnovu neposrednog podnošenja prekršajne prijave od strane podnosioca zahteva za pristup informacijama, može se zaključiti da ni 1 odsto od ukupno evidentiranih slučajeva u kojima je postojao osnov za prekršajnu odgovornost, nije završio izricanjem zakonskih kazni.⁵⁶¹ Takođe, usled nedostatka kadrovskih, organizacionih i tehničkih pretpostavki, Ministarstvo kulture nije bilo u mogućnosti da izradi jedinstveni registar subjekata, zbog čega je služba Poverenika u dva navrata od ministarstava i drugih organa javne vlasti zatražila ove podatke u pokušaju da sama izradi ovakav katalog. Međutim, veliki broj organa nije odgovorio na ovu inicijativu.⁵⁶²

Na kraju bi se moglo zaključiti da, bez obzira na pojedine pozitivne trendove u primeni Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, uživanje ovog prava u praksi još uvek nije na zadovoljavajućem nivou. Da bi do toga došlo, neophodno je da se sprovede korenita promena politike kulture koja podrazumeva poštovanje i sprovođenje naela vladavine prava kao neprikosnovenog u svakodnevnoj, međusobnoj interakciji građana i organa koji u njihovo ime vrše javnu vlast.

2.3. Tranziciona pravda – suočavanje s prošlošću u Srbiji

Suočavanje sa prošlošću u Srbiji, otežano je prirodom oružanih sukoba koji su se dogodili u bivšoj Jugoslaviji i prirodom autoritarnog režima koji ih je izazvao. Ratovi u bivšoj Jugoslaviji imali su karakter i međunarodnog i unutrašnjeg sukoba, dok su žrtve kršenja ljudskih prava bili građani drugih republika SFRJ, ali i građani Srbije.

Tokom 2007. godine, najznačajniji događaj u ovoj oblasti bio je donošenje presude Međunarodnog suda pravde u sporu između Bosne i Hercegovine i Srbije. Pored toga, uočen je izvestan napredak u oblasti suočavanja za ratne zločine u Srbiji, ali je u ostalim oblastima tranzicione pravde, pre svega u oblasti institucionalne reforme (lustracije i vetinga) i utvrđivanja istine o prošlosti, malo toga učinjeno. Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava se ne sprovodi, a inicijative za utvrđivanje istine o prošlosti nisu institucionalizovane niti su predmet interesovanja državnih institucija.

2.3.1. Presuda Međunarodnog suda pravde

Međunarodni sud pravde (MSP), glavni sudski organ Ujedinjenih nacija, donio je 27. februara 2007. svoju dugo očekivanu presudu po tužbi Bosne i Hercegovine protiv Savezne Republike Jugoslavije, odnosno Srbije, za genocid izvršen to-

561 Vidi napomenu 555, str.18.

562 Vidi napomenu 555, str.19.

kom oružanog sukoba u BiH 1992–1995.⁵⁶³ Pored izuzetno složenog meritornog pitanja postojanja genocida u BiH i odgovornosti Srbije kao države za taj genocid, sam slu aj su pratili jednako složeni procesni problemi, zbog kojih je, izme u ostalog, Sudu bilo potrebno preko 14 godina da donese svoju odluku.

Naime, kako je nadležnost MSP dobrovoljna, odnosno zasniva se na pristanku država u sporu, BiH je tadašnju Saveznu Republiku Jugoslaviju mogla tužiti samo po jednom osnovu – lanu IX Konvencije o spre avanju i kažnjavanju zlo ina genocida od 1948, koji sadrži klauzulu kojom se pristaje na nadležnost MSP. Sud je 1996. i presudio da ima nadležnost isklju ivo po lanu IX Konvencije.⁵⁶⁴ Tako su u nadležnosti MSP bili samo navodni slu ajevi genocida izvršenog tokom rata u BiH, dok on nije imao nadležnost da utvr uje odgovornost Srbije bilo za ratne zlo ine, bilo za zlo ine protiv ove nosti, niti za kršenje pravila o zabrani upotrebe sile ustanovljene me unarodnim obi ajnim pravom i Poveljom UN. Tako e, sam zlo in genocida je lanom II Konvencije o genocidu vrlo striktno definisan, kao vršenje jedne od pet propisanih radnji izvršenja, pre svega ubistva, pra ene specifi nom namerom da se jedna etni ka, nacionalna, verska ili rasna grupa uništi kao takva.

S druge strane, mada je MSP 1996. presudio da ima nadležnost na osnovu lana IX Konvencije o genocidu, posle pada režima Slobodana Miloševi a 2000. nove vlasti u Srbiji i SRJ su pribegle novoj proceduralnoj strategiji u nadi da e izbe i meritornu presudu MSP. Naime, Miloševi ev režim je insistirao na tzv. tezi kontinuiteta SRJ sa prethodnom Socijalisti kom Federativnom Republikom Jugoslavijom, odnosno da su SRJ i SFRJ jedna ista država. Nove, demokratske vlasti su pak odbacile tezu kontinuiteta, ustvrdivši da je SRJ država sukcesor SFRJ, poput Hrvatske, BiH ili Slovenije. U tom smislu, nove vlasti SRJ podnele su MSP zahtev za revizijom presude o nadležnosti iz 1996, tvrde i da u relevantno vreme SRJ nije bila lanica UN niti ugovornica Konvencije o genocidu. Ovakav zahtev SRJ imao je osnova, pre svega, u nekonzistentnoj praksi organa UN prema navodnom kontinuitetu SRJ u odnosu na SFRJ.

Sud je zahtev za revizijom odbacio 2003. iz formalnih razloga. U me uvremenu se i SRJ transformisala u Srbiju i Crnu Goru, te kona no u samu Srbiju. S druge strane, Sud je dozvolio Srbiji da u raspravi o meritumu slu aja u genocidu tokom više meseci 2006. ponovo pokrene pitanje nadležnosti. U svojoj kona noj presudi iz februara 2007, Sud je sve prigovore o nenadležnosti definitivno odbacio.

U meritumu, Sud je utvrdio da je zlo in genocida u BiH izvršen „samo“ u Srebrenici u julu 1995, kada su snage Vojske Republike Srpske ubile preko 7.000 Bošnjaka, a u skladu sa pravnosnažnim presudama Me unarodnog krivi nog tribunala za bivšu Jugoslaviju.⁵⁶⁵ Sud je time odbio glavnu tezu zastupnika BiH da svi

563 *Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)*, Judgment, 27 February 2007, dostupna na www.icj-cij.org.

564 *Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*, Preliminary Objections, Judgment, *ICJ Reports 1996*, p. 595.

565 Presuda MSP, st. 291–297.

zlo ini u injeni u BiH u celini ine genocid. Tako e, Sud je ustanovio da Srbija nije odgovorna za ovaj genocid, s obzirom da nije držala Republiku Srpsku kao takvu pod svojom potpunom kontrolom, niti je imala efektivnu kontrolu nad konkretnom vojnom operacijom u Srebrenici.⁵⁶⁶ Sud tako e nije smatrao da je Srbija bila saue snik u ovom zlo inu, s obzirom da nije dokazano da su vlasti Srbije znale za genocidnu nameru rukovodstva VRS.

Ipak, Sud je ustanovio da je Srbija prekršila član I Konvencije o genocidu, koji ustanovljava obavezu država da zlo in genocida spre avaju i kažnjavaju. Naime, Sud je našao da je Srbija bila svesna ozbiljnog rizika da e snage VRS izvršiti genocid u Srebrenici, a da nije ništa u inila da taj genocid spre i. Tako e, Srbija nije kaznila u inioce tog genocida, s obzirom da je propustila da optužene za genocid, pre svega Ratka Mladi a, preda Me unarodnom krivi nom tribunalu za bivšu Jugoslaviju.⁵⁶⁷

Sud je odbio zahtev BiH za nov anim reparacijama, našavši da njegova deklaratorna odluka da je u Srebrenici izvršen genocid predstavlja dovoljnu satisfakciju. Sud je tako e naložio Srbiji da smesta uspostavi punu saradnju sa Me unarodnim krivi nim tribunalom za bivšu Jugoslaviju.⁵⁶⁸

Presuda MSP je u široj javnosti i u Srbiji i u BiH mahom pogrešno shva ena, kao sudska abolicija Srbije od njene umešanosti u rat u BiH. Takva tuma enja isključivo su plod nerazumevanja dobrovoljne prirode nadležnosti MSP, koja je u ovom slu aju bila ograni ena samo na genocid i nije obuhvatala ni agresiju ni druge me unarodne zlo ine, kao i nerazumevanja vrlo striktno pravne definicije genocida, pojma koji je ina e vrlo podložan inflaciji i politici koj manipulaciji.

Mada je presuda MSP u potpunosti potvrdila nalaze Me unarodnog krivi nog tribunala za bivšu Jugoslaviju i obim zlo ina izvršenih u BiH, ona je, iz formalnih razloga, ograni eno obima. Nažalost, Srbija još nije postupila po nalogu MSP da Ratka Mladi a preda Tribunalu, i uspostavi punu saradnju s ovim me unarodnim sudom. Neuspešno se završio i pokušaj nekih političkih stranaka i nevladinog sektora da Skupština Srbije usvoji deklaraciju kojom bi osudila srebrenički genocid. U svakom slu aju, Srbija ima nesumnjivu obavezu na osnovu Povelje UN da u najskorijem roku presudu i izvrši.

2.3.2. Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju

2.3.2.1. Uvod

Me unarodni krivi ni tribunal za bivšu Jugoslaviju (Haški tribunal) osnovan je Rezolucijom 827 Saveta bezbednosti UN od 21. maja 1993. godine, da bi sudio licima odgovornim za teška kršenja me unarodnog humanitarnog prava na terito-

566 *Ibid.*, st. 391–415.

567 *Ibid.*, st. 425–450.

568 *Ibid.*, st. 463.

riji bivše SFRJ od 1991. godine.⁵⁶⁹ Delatnost Haškog tribunala je bliže regulisana njegovim Statutom, koji ini sastavni deo Rezolucije 827, dok je sudski postupak ure en Pravilnikom o postupku i dokazivanju koji donose sudije Haškog tribunala. Sam Haški tribunal ima tri organizaciona i me usobno nezavisna dela – sudska ve a, tužioca i Sekretarijat (l. 11 Statuta). Haški tribunal i nacionalni sudovi imaju konkurentnu nadležnost da sude za ratne zlo ine, zlo ine protiv ove nosti i genocid, mada Haški tribunal ima primat i može preuzeti predmet od doma eg suda (l. 9 Statuta). Po Statutu Haškog tribunala, osnovi individualne krivi ne odgovornosti su direktna i komandna odgovornost (l. 7 Statuta). Pošto Haški tribunal ne poseduje svoje mehanizme prinude, države su dužne da s njim sara uju, pre svega u obezbe ivanju prisustva okrivljenih lica i u prikupljanju dokaza (l. 29 Statuta). Na in i postupak saradnje s Haškim tribunalom regulisani su posebnim Zakonom o saradnji.⁵⁷⁰

Na osnovu rezolucije br. 1503 Saveta bezbednosti, Tribunal je dužan da svoj rad završi do 2010. godine, dok je tužilac bio obavezan da završi sve istrage i podigne nove optužnice do kraja 2004. godine. Izlazna strategija Tribunala obuhvata nekoliko elemenata. Prvo, Tribunal e se baviti samo optuženima najvišeg ranga koji su najodgovorniji za zlo ine u injene na teritoriji bivše Jugoslavije, a kojima su države zbog unutrašnjih politih problema najmanje i sposobne da sude. U tom smislu su dopunjena i Pravila o postupku i dokazivanju, tako da po pravilu 28, optužnica ne može pro i sudsku kontrolu ukoliko optuženi nije odgovaraju e važnosti. Drugo, Tribunal e doma im sudovima prepustiti odre en broj predmeta, u skladu sa pravilom 11 *bis*, i to državi u kojoj je krivi no delo izvršeno, državi u kojoj je okrivljeni uhapšen ili bilo kojoj drugoj državi koja je spremna i voljna da mu sudi, pod uslovom da se okrivljenom obezbedi pravi no su enje i da mu se ne može izre i smrtna kazna. Tribunal i Tužilaštvo aktivno u estvuju u poboljšavanju kapaciteta nacionalnih sudova radi procesuiranja ratnih zlo ina.

2.3.2.2. Presude Haškog tribunala u 2007. godini⁵⁷¹

Dragan Zelenović (IT-96-23/2). – Dragan Zelenović je presudom Pretresnog ve a osu en na 15 godina zatvora za silovanje i mu enje bosanskih Muslimanki iz opštine Fo a, u isto nom delu Bosne i Hercegovine. Zelenović je 10. juna 2006. preba en u Haški tribunal, a 17. januara 2007. izjasnio se krivim. Potvrдно se izjasnio o krivici po sedam ta aka optužnice za mu enje i silovanje više žena i devojaka, bosanskih Muslimanki, nakon što su srpske snage zauzele Fo u u aprilu 1992. godine. Te žene su mu ene i silovane za vreme svog zato eništa na nekoliko loka-

569 Vidi I. Bandović (pr.), *Rad Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju i domaćih sudova za ratne zločine*, Beogradski centar za ljudska prava, 2005.

570 Zakon o saradnji Srbije i Crne Gore s Me unarodnim tribunalom za krivi no gonjenje lica odgovornih za teška kršenja me unarodnog humanitarnog prava po injena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine (*Sl. list SRJ*, 18/02 i *Sl. list SCG*, 16/03). Više o Zakonu vidi u *Izveštaj 2005*, IV.2.5.1.

571 Presude Haškog tribunala se mogu na i na <http://www.un.org/icty/bhs/frames/cases.htm>.

cija širom Fo e u periodu od jula do oktobra 1992. Zelenovi je proglašen krivim da je li no po inio devet silovanja, od kojih je osam okvalifikovano kao mu enje i silovanje. Proglašen je krivim za dva slu aja silovanja kao saizvršilac, od kojih je jedan okvalifikovan i kao mu enje i kao silovanje, i za jedan slu aj mu enja i silovanja putem pomaganja i podržavanja. etiri silovanja u kojima je u estvovao bila su grupna silovanja, koja su uklju ivala još trojicu ili više po inilaca.

Blagojević i Jokić (IT-02-60). – Žalbeno ve e Haškog tribunala potvrdilo je osu uju e presude kojima su bivši oficiri vojske bosanskih Srba (VRS) Vidoje Blagojevi i Dragan Joki proglašeni krivim za zlo ine protiv ove nosti i kršenja zakona i obi aja ratovanja po injene nad Bošnjacima na podru ju Srebrenice u julu 1995. godine. Ve e je preina ilo presudu koja je Blagojevi u izre ena za sau esništvo u genocidu i u skladu s tim smanjilo mu kaznu na 15 godina zatvora. Draganu Joki u je potvr ena kazna od devet godina zatvora.

Milan Martić (IT-96-23/2). – Milan Martić, bivši politički vođa hrvatskih Srba osu en je na 35 godina zatvora za zlo ine protiv ove nosti i ratne zlo ine po injene u ranim devedesetim godinama protiv Hrvata i drugih nesrba u Hrvatskoj. Martić je osu en po 16 ta aka optužnice za dela koja uklju uju progone, ubistva, mu enje, deportaciju, napade na civile, bezobzirno razaranje civilnih podru ja i druge zlo ine protiv ove nosti i kršenja ratnih zakona i obi aja. Oslobo en je krivice po jednoj ta ki optužnice kojom je bio optužen za istrebljenje. Izme u 1991. i 1995, Martić je bio na položajima ministra unutrašnjih poslova, ministra obrane i predsednika samoproglašene Srpske Autonomne Oblasti Krajina, koja je kasnije preimenovana u Republiku Srpsku Krajinu.

Limaj i drugi (IT-03-66). – Žalbeno ve e Haškog tribunala potvrdilo je osloba uju u presudu jednom od bivših vođa OVK Fatmira Ljimaja (*Limaj*) krivice za zlo ine nad Albancima i Srbima u logoru Lapušnik. Od optužbe za zlo ine koji su po injeni kod Orahovca od marta do jula 1998. godine Tribunal je oslobodio i Ljimaju podre enog Isaka Muslijua (*Musliu*). Istovremeno, Tribunal je potvrdio prvostepenu presudu kojom je tre eoptuženi Haradin Baljaj (*Bala*) osu en na 13 godina zatvora. Prvostepenom presudom, izre enom 30. novembra 2005, sudsko ve e Tribunal oslobodilo je Ljimaja i saoptuženog Isaka Muslijua krivice po svim ta kama optužnice, ocenjuju i da tužioci nisu dokazali da su oni imali bilo kakvu ulogu u Lapušniku. Tre eoptuženi Haradin Baljaj osu en je na 13 godina zatvora zbog streljanja devet Albanaca, koji su bili pritvoreni u logoru, na planini Beriša, 26. jula 1998. On je osu en i za mu enje i okrutno postupanje prema zarobljenicima.

Mrkšić i drugi (IT-95-13/1). – Pretresno ve e osudilo je oficire bivše JNA Mileta Mrkšića na 20 godina zatvora i Veselina Šljivan anina na pet godina za pomaganje ubistva i mu enja hrvatskih zarobljenika u Vukovaru 1991, a tre eoptuženog Miroslava Radi a je oslobodio krivice. Mrkšić je proglašen krivim za pomaganje i podržavanje mu enja, okrutnog postupanja i ubistva 194 hrvatska zarobljenika,

prethodno izvedenih iz vukovarske bolnice, na farmi Ov ara 20. novembra 1991. Šljivan anin je proglašen krivim za pomaganje i podržavanje u mu enju zarobljenika, a oslobo en je krivice za ubistvo. I Mrkši i Šljivan anin su osu eni za kršenje zakona i obijanja ratovanja. Radi je oslobo en svih optužbi i pušten je na slobodu. Sudsko ve e je zaključilo da optuženi nisu bili u esnici u „zajedni kom zlo ina - kom poduhvatu“ iji je cilj bilo ubistvo osoba izvedenih iz bolnice, kako je tvrdila optužba, niti da je bilo ko od njih naredio streljanje hrvatskih zarobljenika koje su po inili pripadnici lokalne teritorijalne odbrane i paravojnih snaga.

Halilović (IT-01-48). – Žalbeno ve e Haškog tribunala potvrdilo je osloba aju u presudu izre enu Seferu Haliloviću, bivšem zameniku komandanta i na elnika Glavnog štaba Armije BiH za zlo ine po injene protiv bosanskih Hrvata tokom rata 1992–95. Halilović je novembra 2005. oslobo en krivice po svim ta kama optužnice vezane za njegovu komandnu odgovornost za ubistva koja su po inili pripadnici snaga Armije BiH u selima Grabovica i Uzdol, na podru ju Jablanice i Prozora u Hercegovini, u septembru 1993.

Dragomir Milošević (IT-98-23). – Haški tribunal osudio je generala u penziji Vojske RS Dragomira Miloševića na 33 godine zatvora za opsadu Sarajeva. On je osu en zbog zlo ina nad civilima u Sarajevu, koje je bilo pod opsadom od 1992. do 1995. godine. Presuda uklju uje i bombardovanje pijace Markale, 28. avgusta 1995, u kojem je poginulo 34 civila, a 78 ranjeno. Sudsko ve e Patrika (*Patrick*) Robinsona proglasilo je Miloševića krivim za kampanju bombardovanja Sarajeva i ga anja iz snajpera njegovih grana od avgusta do novembra 1995. sa položaja Sarajevsko-romanijskog korpusa Vojske Republike Srpske kojim je komandovao. Milošević je u etiri ta ke bio optužen za zlo ine protiv ove nosti – ubistva i neove na dela, a u tri ta ke za kršenja zakona i obijanja ratovanja – protivpravno terorisanje civila i napade na civile od avgusta 1994. do novembra 1995. godine.

Presude zbog nepoštovanja suda. – Raspravno ve e proglasilo je Domagoja Margetića, novinara iz Hrvatske, krivim za nepoštovanje Me unarodnog suda zbog objavljivanja popisa imena zaštinih svedoka i osudilo ga na tri meseca zatvora i nov anu kaznu od 10.000 eura. Haški tribunal je do sada vodio postupke zbog nepoštovanja suda protiv 19 osoba, među kojima se nalaze optuženi, branioi, svedoci, novinari i drugi, po optužbama koje uklju uju zastrašivanje svedoka, odbijanje davanja odgovora na pitanja postavljena u sudnici, otkrivanje poverljivih sudskih dokumenata i povrede zaštitnih mera.

2.3.3. Saradnja Srbije sa Haškim tribunalom

Tokom 2007. godine saradnja Srbije sa Haškim tribunalom je u odnosu na 2006. godinu bila intenzivnija i odlikovala se, pre svega, hapšenjem dva begunca, Vlastimira or evića i Zdravka Tolimira. Vlastimir or ević bio je visoki funkcioner u policiji Srbije, a optužen je za zlo ine protiv ove nosti i ratne zlo ine po i-

njene protiv kosovskih Albanaca 1999. godine. Or evi je uhapšen 17. juna u Crnoj Gori pošto je bio u bekstvu više od tri godine. Njegovo hapšenje je rezultat saradnje izme u Tužilaštva Haškog tribunala i vlasti Crne Gore i Srbije. Zdravko Tolimir, visoki oficir vojske bosanskih Srba optužen za genocid i druge zlo ine po injene u Srebrenici 1995. godine, preba en je 1. juna u pritvor Haškog tribunala. Uhapšen je 31. maja pošto je bio u bekstvu više od dve godine.

Osnovna obaveza Srbije i dalje ostaje hapšenje i izru enje bivšeg glavnokomanduju eg Vojske Republike Srpske, generala Ratka Mladi a. Ovo su u svojim izveštajima Savetu bezbednosti UN 10. decembra 2007. naglasili predsednik i tužilac Haškog tribunala. U bekstvu se do završetka ovog izveštaja nalaze još etiri optužena, me u njima najvažniji, Radovan Karadži i Ratko Mladi . Tribunal ne e prestati sa radom sve dok se oni ne privedu pravdi.

2.3.4. Izveštavanje štampanih medija u Srbiji o Haškom tribunalu

Tekstovi o radu Haškog tribunala su druga tema po u estalosti me u tekstovima u novinama koje su, za potrebe ovog izveštaja, pratili saradnici Beogradskog centra za ljudska prava. Gotovo svaki peti, ta nije njih 18,45 odsto, posve eno je njoj. Znatna deo tekstova je za temu imao sada ve bivšu glavnu tužiteljku Haškog tribunala, Karlu Del Ponte, i bio je, uglavnom, u negativnom kontekstu („Pogana Karla“, *Press*, 19. mart, str. 3, „Del Ponte – avola jadona Srbija“, *Politika*, 17. mart, str. 4). S druge strane, veliki publicitet su dobile optužbe zamenika Del Ponte Džefrija Najsa (*Geoffrey Nice*) da je ona štitila Beograd od odgovornosti („Karla šurovala sa Beogradom“, *Kurir*, 16. april, str. 3, „Karla Del Ponte: nisam štitila Beograd“, *Politika*, 21. april, str. 4). Prostor u medijima bio je posve en i navodnom sporazumu Radovana Karadži a i Ri arda Holbruka (*Richard Holbrooke*) kojim se nekadašnjem politi kom vo i bosanskih Srba navodno garantuje sudski imunitet („Ameri ki dil sa Radovanom“, *Kurir*, 22. mart, str. 5, „Artmanova: Zapad ko io hapšenje Karadži a“, *Politika*, 8. septembar, str. 4). Ti napisi su plasirani s namerom da eventualnu odgovornost za izru enje Karadži a skinu sa Srbije i da dodatno diskredituju SAD, koje, naro ito zbog stava o Kosovu i Metohiji, uživaju status najve eg državnog i nacionalnog neprijatelja. Mediji su, naro ito u drugoj polovini 2007, bili puni izjava srpskih zvani nika da nijedna od zvani nih ustanova ne krije Ratka Mladi a i ostale begunce kao i tvrdnji da e begunci ubrzo biti uhapšeni („Vojska ne uva haške begunce“, *Večernje novosti*, 8. jun, str. 2, „Na tragu smo jednom beguncu“, *Blic*, 18. novembar, str. 2).

Veliki publicitet je dobila odluka državnih organa Srbije da raspišu nagradu od milion evra za informacije o kretanju Karadži a i Mladi a kao i nagradu od po 250.000 evra za informacije o preostala dva begunca, Goranu Hadži u i Stojanu Župljaninu („Milion evra za Ratka“, *Kurir*, 13. oktobar, str. 2).

Srpski mediji su tokom 2007. pratili su enja u Tribunalu, a najviše prostora je dobila osloba aju a presuda za Miroslava Radi a, jednog od optuženih iz tzv. „Vukovarske trojke“ kao i žestoke reakcije na ovu presudu iz Hrvatske („Prvi Srbin

koji je pobedio Hag, *Večernje novosti*, 29. septembar, str. 16, „Radi oslobodjen, Mrkšić u 20 a Šljivančaninu 5 godina“, *Politika*, 28. septembar, str. 5, „Hrvatska razočarana“, *Večernje novosti*, 29. septembar, str. 18).

Su enje lideru ultradesničarske Srpske radikalne stranke (SRS) Vojislavu Šešelju je bilo tema koja se tokom cele godine nalazila u izveštajima medija. Za to je naročito zaslužna njegova SRS, najsnažnija partija u srpskom parlamentu, estim konferencijama za novinare na tu temu kao i organizacijom nekoliko kvazi-naučnih skupova na kojima su se negirali i poricali stvarni događaji u kojima su Šešelji i SRS imali negativne uloge. Osim toga, SRS i „patriotski“ mediji su su enje Šešelju koristili i kao povod za napade na Tribunal (*Press*, 22. mart, str. 5) i sve one koji su, na neki način, povezani s njim, od predsednika Srbije do Tužilaštva za ratne zločine Republike Srbije. Su enje je po elo 7. novembra, posle pet godina pripreme. SRS je mesecima zahtevala direktan prenos su enja na državnoj televiziji. RTS je taj zahtev prvo odbila, jer to „narušava njenu funkciju i ulogu“ („RTS ne može da prenosi sednice skupštine i su enje Šešelju“, *Politika*, 2. novembar, str. 8) a zatim prihvatila da su enje prati kao kombinaciju direktnih prenosa, odloženih snimaka i redovnih izveštaja iz Haga u posebnim emisijama („Su enje Šešelju ipak na RTS“, *Kurir*, 6. novembar, str. 8, „Prenos su enja Šešelju na RTS-u“, *Politika*, 6. novembar, str. 8 i „Tijani : Cekić u, šta je sa Šešeljom“, *Press*, 6. novembar, str. 2). Odloženi prenos po etka su enja Šešelju je, na Drugom programu državne televizije, gledalo 2,5 miliona ljudi, odnosno svaki treći stanovnik Srbije. „Građani e imati priliku da vide kako Vojska razbija Haški tribunal, ali i kako kao kule od karata padaju propagandne laži o Srbima u ratu u BiH i Hrvatskoj“, izjavio je tada funkcioner SRS Dragan Todorović (*Press*, 10. novembar, str. 2).

Izveštavanje srpskih medija o Haškom tribunalu u 2007. godini se ne razlikuje od izveštavanja o ovom sudu u prethodnim godinama. Ono je u velikoj meri negativno i sa konstantnim podsećanjem da ta institucija ne primenjuje ista merila za Srbe i pripadnike drugih naroda. Kada su mediji i iznosili kritičke primedbe o radu Tribunala, za koje ima dosta osnova, kao što je na primer, ona o predugom otklanjanju optuženih na po etak su enja, oni su to u većini slučajeva činili, pre svega, da potvrde unapred prihvaćen negativan stav o ovom telu UN, a ne da bi analizirali rad tog meunarodnog suda i podsećali na ono što se događalo na prostorima bivše Jugoslavije u poslednjoj deceniji prošloga veka.

2.3.5. Reparacije

Prema definiciji Generalnog sekretara UN, države, suočene sa rasprostranjenim povredama ljudskih prava, obavezne su da deluju ne samo protiv počinilaca već i u korist žrtava – putem reparacija. Programi pružanja nadoknade štete žrtvama mogu poslužiti kao efikasna dopuna radu sudova i komisija za istinu, u cilju stvaranja uslova za pomirenje i uspostavljanja poverenja žrtava. Pored materijalnih, reparacije uključuju i nematerijalne elemente, kao što su povraćaj zakonskih prava žrtava, programi rehabilitacije za žrtve i simbolične mere – zvani na izvinjenja, spomenike i komemoracije.

U Srbiji tokom 2007. godine nije uo en zna ajan napredak u sferi materijalnih i simboli kih reparacija. ak i u slu aju presude Me unarodnog suda pravde, ozbiljna javna rasprava je izostala, a sama presuda u javnosti Srbije je krivo interpretirana zahvaljuju i, pre svega, medijima koji su presudu i njene posledice površno i nepotpuno prenele srbijanskoj javnosti. Jedina zvani na reakcija povodom presude bilo je obra anje javnosti Predsednika Srbije, Borisa Tadi a. On se u njemu založio da u Narodnoj skupštini Republike Srbije bude usvojena deklaracija „kojom e nedvosmisleno osuditi zlo in u Srebrenici“⁵⁷². Me utim, ova inicijativa nije naišla na podršku vladaju e politi ke ve ine u Srbiji, zbog stava Demokratske stranke Srbije koja nije htela da osudi zlo in u Srebrenici, ve je tražila da ova deklaracija obuhvati sve zlo ine po injene na prostoru bivše Jugoslavije. Na ovaj na in, ublažavanjem i relativizacijom zlo ina u Srebrenici, itava inicijativa nije zadobila dovoljnu politi ku podršku i rad na njoj je obustavljen, a Srbija izgubila šansu da putem najvišeg zakonodavnog tela uputi izvinjenje žrtvama i prvi put osudi genocid u Srebrenici.

U oblasti materijalnih reparacija, najve i doprinos ostvarivanju naknade štete za kršenja ljudskih prava iz prošlosti, dao je Fond za humanitarno pravo, nevladina organizacija iz Beograda, koja je i tokom 2007. godine inicirao pokretanje postupaka za naknade štete žrtvama. Prema podacima Fonda, od 1. septembra 2006. godine, ova organizacija je pokrenula 11 sudskih postupaka za kršenje prava Bošnjaka u Sandžaku od strane srpske vojske i policije.⁵⁷³

2.4. Suđenja za ratne zločine u Srbiji⁵⁷⁴

Tokom 2007. godine rad državnih organa na polju procesuiranja ratnih zlo ina je u izvesnoj meri intenziviran. Pored Ve a za ratne zlo ine Okružnog suda u Beogradu i Tužilaštva za ratne zlo ine koji su bili vrlo aktivni, i Ministarstvo prav-

572 Obra anje predsednika Srbije povodom presude Me unarodnog suda pravde može se na i na <http://www.predsednik.yu/mwc/default.asp?c=303000&g=20070226153606&lng=cir&hs1=0>

573 Više podataka o ovim postupcima može se na i na sajtu Fonda za humanitarno pravo na <http://www.hlc-rdc.org/storage/docs/f09a42d0b43e5af6ddad75bcb3b1c5e6.pdf>.

574 Ovaj tekst je rezultat celogodišnjeg rada saradnika Beogradskog centra za ljudska prava u okviru projekta „Monitoring i izveštavanje o aktivnostima pravnih institucija u Srbiji u oblastima organizovanog kriminala, ratnih zlo ina, diskriminacije i nasilja u porodici“. Zahvaljuju i projektu, saradnici Centra su na mnogo neposredniji na in pratili rad pravosudnih i drugih državnih organa i uopšte dešavanja u ovoj oblasti, sistematskim prikupljanjem informacija uz pomo izveštaja medija i nevladinih organizacija, i naro ito li nim prisustvom su enjima, okruglim stolovima i tribinama organizovanim na ove teme, kao i razgovorima s predstavnicima državnih organa i stru ne javnosti. Pored ovog teksta, koji predstavlja sveobuhvatni pregled stanja u oblasti su enja za ratne zlo ine u Srbiji u 2007. godini, rezultat projektnih aktivnosti ogleda se i u tri tromese na biltenu pod nazivom *Osmatračnica*, u kojima je ova tema detaljnije obra ena, kao i mese nim izveštajima o radu saradnika i prikupljenoj medijskoj dokumentaciji. Podaci i ocene iznete u ovom tekstu oslanjaju se na informacije iznete u pomenutom biltenu i mese nim izveštajima i sadržane u prikupljenoj medijskoj dokumentaciji koji su dostupni na internet stranici Beogradskog centra za ljudska prava (www.bgcentar.org.yu). Zbog toga u ovom tekstu nije koriš en klasi an pristup u navo enju izvora (vidi ostale tekstove u ovom delu Izveštaja).

de kroz zakonske predloge i parlament (usvajanjem ovih predloga) su na inili pozitivne promene u cilju lakšeg i efikasnijeg rada u ovoj oblasti.

Promenjena je dosadašnja organizacija istražnog postupka koja je uzrokovala značajne probleme u ovoj oblasti. Rukovođenje istragom je u novom Zakoniku o krivičnom postupku⁵⁷⁵ prebačeno na tužioca.

Do sada su istrage vodili policija, ta nije Služba za otkrivanje ratnih zločina (izuzetno mala služba skromnog kapaciteta) i UBPOK zajedno s Tužilaštvom za ratne zločine. Najveći teret u toj podeli bio je na tužilaštvu koje nije raspolagalo odgovarajućim sredstvima. Novim ZKP-om predviđena je mogućnost da tužilaštvo oformi sopstveni tim za istraživanje i time bi se omogućila bolja i temeljnija istraga.

Nadležnost Tužilaštva je zaokružena i Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku za ratne zločine.⁵⁷⁶ Od sada će u nadležnosti Tužilaštva biti i gonjenje lica koja pomažu u skrivanju osumnjičenih za ratne zločine. Procesuiranje ratnih zločina i krivičnih dela povezanih s njima (pomaganje i skrivanje optuženih) biće olakšano kada za sva ova dela bude bilo nadležno isto veće. Do sada se pomagačima sudilo pred Opštinskim sudom gde se postupci nisu mogli efikasno voditi.

Ipak, ukoliko se ne unapredi saradnja s MUP-om, promene zakonskih odredbi neće otkloniti sve probleme. Saradnja je poboljšana osnivanjem Službe za otkrivanje ratnih zločina u okviru MUP-a ali kako se radi o maloj službi skromnih kapaciteta veća podrška je neophodna. Policajci teško pristaju da rade u ovoj službi a od ministarstva nisu posebno stimulisani kroz veće plate i beneficije dok kod kolega ne nailaze na saradnju, izmeću ostalog i zato što se policajci često pojavljuju kao izvršioци krivičnih dela koja ova služba treba da istražuje.

Dodatni problem predstavlja kapacitet Posebnog odeljenja Okružnog suda u Beogradu.

Za slučajevima za ratne zločine najčešće je dostupna jedna sudnica, što je, uz mali broj sudija, ograničavajući faktor. Istovremeno se može voditi maksimalno 5 do 6 predmeta. Kada se uzme u obzir da su slučajevi najčešće oko dve godine jasno je da sud ne može izreći više od 2–3 presude godišnje, što je mali broj, posebno ako se zna da se u istrazi nalazi preko 10 predmeta, a da se očekuje da Haški tribunal u skladu sa svojom izlaznom strategijom prosledi srpskom pravosuđu u još nekoliko predmeta.

Jedna od važnih novina biće odredba ZKP iz 2006. koja ograničava mogućnost vraćanja predmeta na ponovno suđenje i nameće obavezu VSS da u otkrivenoj nepravilnosti u postupku sam otkloni i donese presudu. Kako je VSS uspostavio praksu ukidanja presuda i vraćanja predmeta na ponovno suđenje („Sjeverin“, „Podujevo“, „Ovčara“) ovakva zakonska odredba biće prilika da se jasno pokaže da li postoji

575 Primena ZKP donetog 2006. godine odložena je do 31. decembra 2008.

576 *Sl. glasnik RS*, 101/07.

volja VSS da na konstruktivniji na in postupaju su enjima za ratne zlo ine.⁵⁷⁷ Dosašnjim postupanjem ne samo da se gubi na efikasnosti postupka nego se gubi i poverenje, kako porodica žrtava, tako i me unarodnih institucija, pre svega Haškog tribunala, od koga se o ekuje da u skladu sa svojom izlaznom strategijom ustupi neke predmete doma em pravosu u. Odluke VSS su još udnije ako se zna da su su enja od strane svih posmatra a ocenjena kao profesionalna, a da niko od u esnika u postupku nije ozbiljno dovodio u pitanje stru nost i objektivnost sudija.

Otpor koji prema su enjima za ratne zlo ine postoji u javnosti, ali i nedovoljna podrška izvršne vlasti, doprinosi stvaranju atmosfere u društvu koja ošte ene i druge svedoke odvra a od svedo enja, što dodatno otežava vo enje postupaka. Pored napora koje u poslednje vreme pokazuje i Tužilaštvo za ratne zlo ine, ovim problemom se ve duži niz godina bavi Fond za humanitarno pravo.

FHP zastupa žrtve u sudskim postupcima za ratne zlo ine i ohrabruje njihovo u eš e na ovim su enjima. On je izgradio model za pružanje podrške svedocima i žrtvama kako bi se na su enjima uo i glas žrtava, pribavila relevantna dokumentacija i obezbedila svedo enja važna za utvr ivanje istine, kako bi se u cilju otvaranja novih istraga otkrile injenice koje govore o izvršenju krivi nih dela i po inilaca koji nisu obuhva eni optužnicom i kako bi se razjasnio kontekst doga aja u okviru kojeg se ratni zlo in dogodio.⁵⁷⁸

Saradnja između tužilaštava u regionu bila je intenzivna. Pored sporazuma o saradnji koji ve postoje s Hrvatskom⁵⁷⁹ i Bosnom i Hercegovinom,⁵⁸⁰ 31. oktobra je potpisan i *Sporazum o saradnji u krivičnom gonjenju učinilaca krivičnih dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom* s Crnom Gorom.

Sara uje se i s kosovskim sudovima pod nadležnoš u UNMIK-a, ali na znatno nižem nivou nego s organima ostalih gorenavedenih zemalja.

Od svog osnivanja, Tužilaštvo za ratne zlo ine izloženo je političkim pritiscima. Oni uglavnom dolaze od SRS, a intenzivirani su pred po etak su enja Vojislavu Šešelj. U ovome u estvuje i deo medija, objavljuju i lažne optužbe lanova SRS, bez ikakvog proveravanja injenica koje iznose lanovi ove stranke. Po pravilu, izjave odgovornih lica iz tužilaštva kojim se demantuju lažni navodi se ne objavljuju.

577 VSS ni u jednom slu aju nije iskoristio zakonsku mogućnost da u postupku po žalbi, za krivi na dela ratnih zlo ina, zbog uo enih nepravilnosti otvori pretres i donese presudu.

578 Izveštaj FHP, Savetovanje svedoka/žrtava i zastupanje pred sudom: model podrške – Izveštaj o realizaciji projekta, 21. februar 2007, www.hlc-rdc.org.

579 Memorandum o saglasnosti u ostvarivanju i unapre enju saradnje u borbi protiv svih oblika teškog kriminala zaklju en je 5. februara 2005. godine i Sporazum o saradnji u progonu u inilaca krivi nih dela ratnih zlo ina, zlo ina protiv ove nosti i genocida 13. oktobra 2006. godine.

580 Prvog jula 2005. potpisan je Memorandum o saglasnosti u ostvarivanju i unapre enju saradnje u borbi protiv svih oblika teškog kriminala zaklju en izme u Republi kog javnog tužilaštva i Tužilaštva za ratne zlo ine Republike Srbije i Tužilaštva Bosne i Hercegovine.

Verbalni napadi i pretnje tužiocu za ratne zloine, njegovim zamenicama i portparolu tokom 2007. godine bile su iste. Oni su se u Skupštini Srbije više puta mogle uti uvrede na račun predstavnika Tužilaštva. Pored toga što ovakvo ponašanje potpuno uništava i onako poljuljano dostojanstvo i autoritet srbijanskog parlamenta ovakav vid napada je opasan jer stvara klimu u kojoj pretnje, a i fizički napadi na predstavnike pravosuđa prolaze neprimetno i nekažnjeno.

Na tužioca za ratne zloine i njegove zamenike bilo je više napada. Pretnje su dobijali preko telefona, ali i na javnim mestima. Tužiocu u predmetu Ovaraa, Dušanu Kneževiću, oštećeni su i privatni i službeni auto. Tužiocu Dragoljubu Stankoviću, koji zastupa optužnicu za zloin u Suvoj Reci, pred potpuno otak su enja su razbijeni prozori na kolima. Portparolu Tužilaštva Brunu Vekariću u više navrata probušene su gume na automobilu, a na njega je uz pretnje nasrnuo nepoznati muškarac.⁵⁸¹

Pritiscima i pretnjama izložen je i potpukovnik Lakićević. Od 2000. godine, kada je o zloinima na Kosovu u vreme oružanih sukoba, o kojima je saznao u svojstvu vojnog tužioca u Prištini, počeo da govori javno, potpukovnik Lakićević izložen je maltretiranju, ponižavanju i pretnjama po život i sigurnost njegove porodice. On je 10. oktobra 2006. godine zvaničnim podneskom zatražio zaštitu od predsednika Srbije Borisa Tadića. Ovaj zahtev je meštutim iz Komande u Kragujevcu upućen tadašnjem ministru odbrane Zoranu Stankoviću, a ne predsedniku Tadiću. Iz okruženja ministra odbrane poručeno mu je da je za takvu situaciju sam kriv jer se odlučio da svedoči pred Haškim tribunalom. U 2007. godini Fond za humanitarno pravo se ovim povodom dva puta obratio predsedniku Tadiću s molbom da zaštiti potpukovnika Lakićevića. Prema saopštenju FHP, potpukovnik Lakićević je zbog svojih kontakata s haškim istražiteljima, pristanka da svedoči pred Haškim tribunalom, zbog čega je oslobođen uvanja službene tajne, kao i zbog objavljenih kritičkih tekstova, premešten u garnizon u Kragujevcu, nekoliko puta je disciplinski odgovarao, a otvoreno mu se pretilo i govori da nije siguran ni on niti njegova porodica.

U ovom slučaju nije došlo do očekivane reakcije državnih organa i sprovođenja istrage o brojnim incidentima i pored toga što su oni o tome bili blagovremeno obavешteni, a treba istaći da jedan od važnih elemenata zakonske obaveze saradnje s Haškim tribunalom, predstavlja i zaštita lica koja su već svedočila ili imaju nameru da svedoče pred njim.⁵⁸²

Izostanak odgovarajuće reakcije državnih organa jasno pokazuje da se zvanina na strategija i politika saradnje s Haškim tribunalom i podrške suenjem za ratne zloine ne sprovođuju u praksi.

581 Razgovor saradnika Beogradskog centra za ljudska prava s portparolom Tužilaštva za ratne zloine, Brunom Vekarićem, 4. decembar 2007, arhiva Beogradskog centra za ljudska prava.

582 Saopštenje FHP, Predsednik Srbije da zaštiti potpukovnika Vojske Srbije Lakićevića, 19. januar 2007. i Saopštenje FHP, Predsednik Srbije da zaštiti Lakićevića, 5. jun 2007, www.hlc-rdc.org.

2.4.1. Presude u sudskim postupcima za ratne zločine

Tokom 2007. godine donete su četiri presude (u predmetima „Ovčara 2“, „Anton Lekaj“, „Škorpioni“ i „Sinan Morina“), a u toku je više postupaka.

2.4.1.1. *Predmet „Ovčara 2“*. – Vrhovni sud Srbije potvrdio je 1. marta presudu Veća za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu koje je proglasilo krivim Milana Bulića. On je u izdvojenom postupku osuđen na osam godina zatvora zbog učestvovanja u streljanju zarobljenika na farmi Ovčara kod Vukovara. Zbog Bulićevog teškog zdravstvenog stanja Vrhovni sud je smanjio kaznu od osam godina zatvora, izrečenu u prvostepenom postupku, na dve godine. Milan Bulić bio je pripadnik Teritorijalne odbrane Vukovara i osuđen je zbog okrutnog postupanja prema ratnim zarobljenicima koje je tukao i maltretirao.

2.4.1.2. *Predmet „Anton Lekaj“*. – Vrhovni sud Srbije odbio je 5. aprila žalbe optužbe i odbrane i potvrdio prvostepenu presudu Veća za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu od 18. septembra 2006. kojom se Anton Lekaj osuđuje na 13 godina zatvora zbog ratnog zločina protiv civilnog stanovništva.⁵⁸³ On je osuđen zbog ubistva jednog i zlostavljanja 13 civila nealbanske nacionalnosti u akovici 1999. godine.

2.4.1.3. *Predmet „Škorpioni“*. – Veće posebnog odeljenja Okružnog suda u Beogradu donelo je 10. aprila presudu pripadnicima jedinice Škorpioni, optuženim za izvršenje krivih dela ratnih zločina protiv civilnog stanovništva. Oni su u julu 1995, na mestu zvanom Godinjske bare u blizini Trnova ubili Azmira Alispaćića, Safeta Fejzićića, Sidika Salkićića, Smaila Ibrahimovićića, Jusu Delićića i Dina Salihovićića.

Suđenice je počelo u novembru 2005. godine, posle prikazivanja snimka egzekucije na suđenju Slobodanu Miloševiću u Haškom tribunalu. Tokom suđenja dokazano je da je snimak egzekucije, koji su činili sami pripadnici Škorpiona, autentičan.

Osuđeni su Slobodan Medićić, Pera Petraševićić, Branislav Medićić i Aleksandar Medićić, dok je Aleksandar Vukovićić oslobođen.

Slobodan Medićić, komandant Škorpiona, koji je naredio da se zarobljena lica streljaju osuđen je na 20 godina zatvora. Branislav Medićić koji je s Perom Petraševićićem, Miloradom Momićićem i Slobodanom Davidovićićem streljao zarobljenike osuđen je na 20 godina zatvora. Pera Petraševićić, koji je zločin priznao i tokom postupka saradivao s Tužilaštvom, osuđen je na 13 godina zatvora. Milorad Momićić je u bekstvu, a Slobodan Davidovićić je u Hrvatskoj za ovaj zločin osuđen na 15 godina zatvora.

Ovu presudu obeležilo je obrazloženje predsednika veća, sudije Gordane Božilovićić-Petrovićić, koja je obrazlažući odluku o visini kazne navela više nepri-

583 član 142, stav 1 KZJ u vezi sa članom 22 KZJ.

merenih razloga u prilog značajnom umanjenju kazne za pojedine optužene. Ocenila je da se radi o „mladim ljudima koji su se našli u vihoru rata“, „porodičnim ljudima“ koji nisu kažnjavani, a pri oceni dokaza o igledno je imala više poverenja u njihove iskaze nego u iskaze porodica žrtava. Tako je verovala u iskrenost izraza saudača Aleksandra Medića koje je on uputio porodicama žrtava na sudu i ocenila da je to dovoljno da mu se odredi kazna od samo 5 godina zatvora. Isto tako je prihvatila tvrdnju Aleksandra Vukova da nije znao da će zarobljenici biti ubijeni iako priloženi dokazi govore suprotno. Iako su porodice žrtava tvrdile da su oni zarobljeni u Srebrenici, veruje je zaključilo da nema dokaza da su ubijeni dovedeni iz Srebrenice, iako je jasno da je ovaj zločin Škorpiona samo dovršetak zločina koji su u Srebrenici i okolini započeli snage pod komandom Ratka Mladića. Još nekim rečima ima iz obrazloženja presude („zločin je bilo na svim stranama“) ne može se naći drugi smisao osim želje da se zločin relativizuje a odgovornost ublaži.

Najsporniji deo presude jesu kazne izrečene Aleksandru Mediću i Aleksandru Vukovu. Medić je osuđen na samo 5 godina zatvora a Vukov je oslobođen. Tokom postupka tužilac je iz nejasnih razloga promenio optužnicu tako da ih je umesto za saizvršilaštvo, kako je bilo u prvobitnoj optužnici, teretio samo za pomaganje.

Kao osnovni razlog za prekalifikaciju u odnosu na Medića tužilac navodi da je on tokom egzekucije samo slušao stražu. Pitanje da li slušanje straže predstavlja krvavo delo pomaganja ili saizvršilaštvo je donekle sporno u pravnoj teoriji, ali se u sudskoj praksi najčešće smatra saizvršilaštvom. Jedina razlika između saizvršilaštva i pomaganja jeste namera onoga ko tu radnju čini, tj. da li lice koje je u pitanju ima svest o tome na šta je upravljena aktivnost grupe. U ovom slučaju snimak nameru Medića jasno pokazuje.⁵⁸⁴

Na snimku ubistva, koji su napravili pripadnici Škorpiona, vidi se kako Medić sa automatskom puškom u rukama stoji pored zarobljenika koji leže na zemlji, ruku vezanih iza leđa, vidno uplašeni i bespomoćni. Na snimku se vidi kako im se on pogrđnim rečima obraća, jasno ukazujući na to da će biti ubijeni. Ovo isključuje mogućnost da on nije znao šta će se sa njima desiti.

U svojoj odbrani Medić je tvrdio da nije znao da će zarobljenici biti streljani, da nije pucao u njih i da svojim postupcima nikako nije pomogao izvršenje krivih delova.

Pošto Medić kao i ostali osuđeni na snimku ponižava, maltretira žrtve i ne pokazuje ništa osim svireposti, verovatno samo sudsko veće zna koje su to olakšavajuće okolnosti u vezi Medića postojale da bi se izrekla ovako blaga kazna.

584 Praksa dosadašnjih *ad hoc* sudova (Nirnbeg, Tokio, ICTY, ICTR) je saizvršilaštvo u odnosu na pomaganje tumačila šire. Dobar primer jeste slučaj *Alfons Klajn i drugi* gde je svaki optuženi (uključujući i knjigovođu koji je evidentirao ubijene i falsifikovao uzrok smrti) smatran saizvršiocem. Tužilac je u ovom slučaju naveo da se ne može povlačiti linija razgraničenja između oveka koji je dao poletnu ideju o njihovom ubijanju i onih koji su učestvovali u vršenju tih zločina.

Aleksandar Vukov nije prisustvovao egzekuciji, ali se na snimku pojavljuje u trenutku kada dolazi da egzekutore uputi na mesto na kojem će biti izvršen zločin, jer najbolje poznaje teren i jedini zna gde se nalazi zgrada u kojoj su leševi ubijenih kasnije spaljeni. On je u svojoj odbrani tvrdio da nije znao šta će se desiti zarobljenicima. Tokom suđenja izneti su dokazi koji opovrgavaju ove njegove tvrdnje, a i na osnovu samog snimka teško je poverovati da on u trenutku kada se pojavljuje ne zna šta je zadatak grupe koja vodi zarobljenike.

Sud jeste vezan kvalifikacijom dela iz optužnice, ali je pitanje da li je bilo primereno da kazne u toj meri ublaži. Aleksandar Medić je za svoje delo dobio minimalnu kaznu – 5 godina zatvora.

Ovaj postupak je u procesu odlučivanja po žalbi. Žalbu su podneli i Tužilaštvo i okrivljeni.

2.4.1.4. *Predmet „Sinan Morina“*. – Već je za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu donelo je 20. decembra oslobađajuću presudu Sinanu Morinu, kome je Tužilaštvo stavilo na teret da je od 17. do 21. jula 1998. godine, u sastavu jedinice pod komandom Haljita Duljakua (*Halit Dulaku*), komandanta štaba Oslobodilačke vojske Kosova za Opterušu, izvršavajući njegovu naređenja, sa još 34 pripadnika ove jedinice, izvršio oružane napade na civilno stanovništvo srpske nacionalnosti u selima na području opštine Orahovac, da je prema civilnom stanovništvu vršio protizakonita zatvaranja, mučenja i povrede telesnog integriteta i uništavao u velikim razmerama civilnu imovinu i verske objekte, te da je civilno stanovništvo raselio sa područja opštine Orahovac.

Već je za kratko vreme (suđenje je počelo 17. oktobra 2007. godine) utvrdilo da nema dokaza da je on izvršio krivično delo za koje ga je Tužilaštvo teretilo.

Već je saslušalo oko 20 svedoka, meštana Opteruše i drugih sela, od kojih niko Morinu nije prepoznao kao jednog od učesnika u događajima iz jula 1998. godine. Inače, citirana optužnica se zasniva na iskazu jednog svedoka, Slavice Banzi, koji je svedočenje po mišljenju suda kontradiktorno i sporno. Sud je nesporno utvrdio da se događaj desio u kući porodice Božanić, a ne u njenoj, kako je Slavica Banzi tvrdila. Pored toga ona je Morinu opisala kao krupnog i plavog, iako je on nižeg rasta i crn.

Predsednik veća, Olivera Anđelković, istakla je da je „Tužno, jedno i sramotno ... da se jedan ovakav događaj koristi i podiže optužnica bez dokaza. Jedan mesec godinu dana sedi u pritvoru, a svedoci su dolazili sa pitanjima gde su njihovi najmiliji, a posao suda nije da to utvrdi.“⁵⁸⁵ Iz ovakve završne reči predsednice veća proizilazi jasno izraženo ubeđenje suda da je optužnica podignuta bez dokaza.

Bez obzira na ishod žalbenog postupka pred Vrhovnim sudom Srbije, u prvostepenom postupku sud je pokazao objektivnost, nepristrasnost i pravdu, postu-

paju i u svemu prema odredbama člana 5 i 6 Evropske konvencije o ljudskim pravima. Sud je u ovom postupku, uzimajući i u obzir postojeće dokaze, postupao s izuzetnom hitnošću u poštovanje i time pravo na suđenje u razumnom roku i pravo privremenih lica da im se sudi u što kraćem roku.

2.4.2. Predmeti u kojima je sudski postupak u toku

2.4.2.1. *Predmet „Ovčara 1“*. – Posle ukidanja presude u martu 2007. suđenje je ponovo počelo. Uzimajući i u obzir razloge zbog kojih je presuda ukinuta do velikog preokreta ili nekih promena verovatno neće doći. Odluka VSS o ukidanju presude narušila je poverenje u pravosuđe i državne institucije što se vidi i kroz izjavu hrvatskog Saveza udruženja porodica žrtava zatočeničkih i nestalih. Oni su izjavili da niko iz udruženja neće ići na ponovno suđenje jer „...ne žele biti statisti u toj predstavi za potrebe srbijanske politike“. Kako su otkrivali podizanje novih optužnica, a ne ukidanje presude smatraju da je politika umešala svoje prste i stala na put kažnjavanju zločinaca.⁵⁸⁶

2.4.2.2. *Predmet „Vladimir Kovačević Rambo“*. – Tužilaštvo za ratne zločine Republike Srbije podiglo je optužnicu protiv penzionisanog oficira JNA Vladimira Kovačevića zvanog „Rambo“ za ratni zločin protiv civilnog stanovništva u Dubrovniku, decembra 1991. godine.

Prema navodima optužnice, jedinice pod komandom Vladimira Kovačevića, a i on lično, ispalile su, bez izbora cilja, više stotina projektila na dubrovački Stari grad pri čemu su dva civila izgubila život a trojica su ranjena.

U tom napadu potpuno je razoreno i izgorelo šest istorijskih i arhitektonskih spomenika pod zaštitom UNESCO, a oštećeno je 46 zgrada i objekata.

Tokom postupka u Haškom tribunalu, okrivljeni Kovačević nije bio u mogućnosti da iznese svoju odbranu i izjasni se o krivici zbog narušenog zdravstvenog stanja, s dijagnozom paranoidne psihoze.

Ovaj predmet ustupljen je, pod optužnicom Tribunala u Hagu, Tužilaštvu za ratne zločine Republike Srbije maja ove godine. Radi se o prvom predmetu koji je Haški tribunal ustupio srbijanskom pravosuđu u posle podizanja optužnice.

Već za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu odbacilo je 5. decembra ovu optužnicu, jer optuženi Kovačević, prema nalazu i mišljenju tima lekara Instituta za psihijatriju Vojno-medicinske akademije, nije procesno sposoban, odnosno nije sposoban da razume optužnicu, da iznese svoju odbranu, niti da na bilo koji način aktivno učestvuje u suđenju.

2.4.2.3. *Predmet „Zvornik“*. – Ovaj predmet je 2004. godine, u fazi istrage, ustupljen Tužilaštvu za ratne zločine Republike Srbije na osnovu odluke Glavnog

586 Danas, 12. mart, www.danas.co.yu.

tužioca Haškog tribunala. Su enje je po elo novembra 2005. godine i nalazi se u završnoj fazi. Optužnica se odnosi na zlo ine prema civilnom stanovništvu, i to: proterivanje 1822 lica bošnja ke nacionalnosti iz sela Kozluk i Sko i , zlo ine u Domu kulture u elopeku i na mestima poznatim kao „Ekonomija“ i „Cigлана“, gde su se nalazili zatvoreni civili (Bošnjaci) a gde je ubijeno najmanje 22 lica a znatno ve i broj svirepo mu en. Dvojica okrivljenih, Branko Gruji (bivši predsednik Kri-znog štaba, Opštine, Privremene vlade i Ratnog štaba u Zvorniku) i Branko Popovi (bivši komandant Štaba Teritorijalne odbrane i lan Ratnog štaba u Zvorniku), tere-te se da su naredili i izvršili proterivanje stanovništva iz sela Kozluk i Sko i kao i da su znali za zlo ine u elopeku i na „Ekonomiji“ i „Cigłani“ koji se stavljaju na teret preostaloj etvorici optuženih (bivšim pripadnicima jedinice „Igor Markovi “, poznatije kao „Žute ose“), a da ih nisu spre ili, ime su se saglasili sa njihovim vršenjem. Ostala etvorica okrivljenih se terete kao neposredni izvršio ci nekoliko ubistava i zlostavljanja.

Veliki zna aj za dokazni postupak, u ovom predmetu, ima saradnja tužilašta-va Srbije i Bosne i Hercegovine kojom je omogu en lakši pristup svedocima iz BiH. Brojnim svedocima pružene su mere zaštite, u obliku svedo enja pod pseudo-nimima ili bez prisustva javnosti, a bilo je omogu eno i svedo enje putem video-linka iz Sarajeva. Ipak, jedan broj svedoka iz Bosne i Hercegovine odbio je da svedo i što predstavlja izraz nepoverenja prema institucijama Republike Srbije. Tako je, na po etku glavnog pretresa 25. juna, sudsko ve e kojim predsedava sudija Tatjana Vukovi saopštilo da odustaje od saslušanja nekoliko svedoka pošto su dvo-jica svedoka koji su uredno primili pozive odbili da svedo e zbog straha od mogu-ih posledica po bezbednost njih i njihovih porodica, dok su dva svedoka odustala zbog teškog zdravstvenog stanja (što su potvrdile nadležne službe BiH). Tako e, etiri svedoka koji su i ošte eni u ovom predmetu (bivši zatvorenici logora u elo-peku) odbila su da svedo e. Ve e za ratne zlo ine je u dva navrata neuspešno poku-šavalo da, u saradnji s kolegama iz BiH, obezbedi dolazak ovih svedoka.

Zapažamo još jednom приметno nepoverenje žrtava u institucije Republike Srbije, što je razumljivo kada se ima u vidu nerazumno ukidanje presude za zlo in na Ov ari, sramna presuda pripadnicima jedinice Škorpion i, loš program zaštite svedoka (u kojem je mogu e da svedok saradnik u procesu za atentat na premijera bude brutalno ubijen⁵⁸⁷) i injenica da su dvojica glavnih optuženih pred Haškim tribunalom za ratne zlo ine u Bosni i Hercegovini (Ratko Mladi i Radovan Kara-dži) i dalje na slobodi. Sve ovo dovodi u pitanje rešenost države da se suo i sa zlo inima u injenim tokom devedesetih godina.

Ono što je zna ajno za ovaj predmet je da mnogi svedoci, ne znaju i šta je ta no predmet optužnice, iznose neposredna saznanja o drugim zlo inima u Zvorni-ku i okolini tokom 1992. (nekad ak dovode i sebe u situaciju da mogu biti optuže-ni). Ova svedo enja mogu olakšati posao Tužilaštvu koje vrši istragu o delima koja

587 Vidi II.2.5.2.8.

nisu obuhvaćena ovom optužnicom (predmet koji je u istrazi nazvan je „Zvornik 2“) a za posledicu su imala veliki broj žrtava.

Ovaj predmet je najslabije medijski praćen iako se, u odnosu na ostale predmete, ovde radi o najtežim vidovima zlostavljanja žrtava i ubistvima u inženim na izuzetno svirep način. Osim toga, zanimljivo je da su neki od okrivljenih posle rata obezbeđivali predsednika SRS Vojislava Šešelja na mitinzima po Srbiji.

2.4.2.4. *Predmet „Braća Bitići“*. – Suđenije je počelo 10. novembra 2006. godine. Iako je istragom obuhvaćeno više lica, okrivljeni su za sada samo Sreten Popović i Miloš Stojanović, u vreme zločina pripadnici Operativno poternih grupa koje su delovale u okviru Posebnih jedinica policije. Oni se terete da su neovlašćeno lišili slobode braću u Iliju (*Yili*), Agrona i Mehmeta Bitićiju (*Bytyqi*) kada su ovi izlazili iz zatvora u Prokuplju, gde su prethodno izdržali kaznu zbog ilegalnog prelaska granice, i da su ih prebacili u policijski kamp u Petrovom Selu (gde su ih kasnije preuzeli za sada nepoznati pripadnici SAJ i lišili života pucajući im u potiljak dok su im ruke bile vezane žicom), te da su na taj način izvršili krivno delo ratni zločin protiv ratnih zarobljenika. U svojoj odbrani okrivljeni su izjavili da su postupali po naredjenjima pretpostavljenih a kao nalogodavca su označili generala Vlastimira Đorđevića protiv koga je pokrenuta istraga. Pored Đorđevića, haškog optuženika, koji je odbio da da izjavu istražnim organima o ovom slučaju, istraga je pokrenuta i protiv Gorana Radosavljevića a Gurija (on je 1999. bio šef kampa u Petrovom Selu, a trenutno nije dostupan organima gonjenja) i još 4 lica koja se sumnjaju za učestvovanje u organizaciji neovlašćenog lišavanja slobode braće Bitići.

Značajna vest za ovaj proces bilo je hapšenje Vlastimira Đorđevića protiv koga je, kao nalogodavca, pokrenuta istraga u vezi s ovim predmetom. Optuženi Sreten Popović je u svojoj odbrani izjavio da je hapšenje i zatvaranje braće Bitići organizovao po naredjenju Đorđevića, te da ih je i predao za sada nepoznatim pripadnicima MUP Republike Srbije jer je to od njega uz pretnje zahtevao Đorđević.

Tela braće Bitići pronađena su u masovnoj grobnici u Petrovom Selu 2001. godine.

Problemi koji inače postoje u procesima u kojima se sudi za ratne zločine a tiču se pribavljanja dokaza naročito su izraženi u ovom postupku. Uz priličnu vremensku distancu koja postoji u odnosu na događaje povodom kojih se vodi postupak, svedoci su se pokazali kao vrlo nepouzdana dokazna sredstvo. Među pripadnicima policije uglavnom postoji „solidarnost“ a sigurno i strah i oni izbegavaju da iznesu činjenice koje bi mogle teretiti njihove kolege. Tako na primer, niko od ljudi koji su bili u kampu u Petrovom Selu u vreme kada su tamo bila zatvorena braća Bitići nije ništa mogao da kaže o događajima iz jula 1999. Oni izjavljuju da nisu ništa znali ni o boravku braće Bitići u kampu, kao ni o masovnim grobnicama koje su pronađene u kampu, pružaju i vrlo neuverljiva objašnjenja.

Kako su žrtve bile državljani SAD, u istrazi učestvuju i FBI, koji je obavio i balističko veštanje.

2.4.2.5. *Predmet „Suva Reka“*. – Su enje osmorici optuženih od kojih su petorica u vreme izvršenja bili službenici MUP-a, po elo je u oktobru 2006. godine. Njima optužnica stavlja na teret da su izvršili krivi no delo ratni zlo in protiv civilnog stanovništva tako što su 26. marta 1999. u Suvoj Reci naredili napad na civilno stanovništvo, ubistva, uništavanja imovine u velikim razmerama i iseljavanje civilnog stanovništva. Tom prilikom je ubijeno 46 lanova porodice Beriša (među kojima je bilo starih ljudi, žena i dece) i još dva muškarca albanske nacionalnosti.

Ono što ovome predmetu daje poseban zna aj jeste injenica da se sukobi koje regulišu Ženevske konvencije na teritoriji Kosova i Metohije prvi put kvalifikuju kao oružani sukob, ime je napravljen pomak u prihvatanju standarda međunarodnog humanitarnog prava i haške prakse. Ovo su enje obeležila je o igledna solidarnost svedoka, uglavnom pripadnika MUP s optuženima i nemotivisanost svedoka da daju potpunu sliku svojih saznanja. Svi svedoci su pokazali veliku nezainteresovanost za ono što se u Suvoj Reci desilo pravdaju i svoje postupke tenzijama i sukobima s Albancima, i time što su navodno verovali da su ubijeni koje su videli pripadnici OVK.

2.4.3. Predmeti u kojima je podignuta optužnica

2.4.3.1. *Predmet „Tuzlanska kolona“*. – Tužilaštvo za ratne zlo ine Republike Srbije je u novembru podiglo optužnicu protiv Ilije Juriši a (64) iz Tuzle, za krivi no delo upotrebe nedozvoljenih sredstava borbe, prilikom napada na kolonu JNA u Tuzli, 15. maja 1992. godine. Prema navodima optužnice, na osnovu te naredbe, raspore eni snajperisti u obližnjim zgradama prvo su pucali i ubijali voza e vojnih vozila, tako zaustavljali vozila i njima blokirali dalji prolaz odobrenim pravcem izmeštanja, potom pucali i ubijali vojnike u tim vozilima koji nisu bili spremni na borbu i pružanje otpora. Kada su vojnici JNA po eli da iska u iz vozila, na njihov je otvarana vatra. Identit an tok napada bio je i na vidno obeležena sanitetska vojna vozila. Kolona JNA je u potpunosti poštovala Odluku Predsedništva BiH o mirnom izmeštanju sa teritorije BiH i postignuti Sporazum izme u BiH i SRJ o mirnom povla enju, kao i date garancije postignute izme u vojnih i civilnih vlasti u Tuzli s predstavnicima JNA.

Ovaj predmet preuzet je od Vojnog tužilaštva u Beogradu, 2004. godine, i na njemu se radi u saradnji s Tužilaštvom BiH.

2.4.3.2. *Predmet „Zločin u Slunju“*. – U novembru je podignuta i optužnica protiv Zdravka Paši a (44) zbog osnovane sumnje da je, kao pripadnik lokalne policije u tadašnjoj Republici Srpskoj Krajini po inio ratni zlo in protiv civilnog stanovništva u mestu Slunj, Hrvatska, 1991. godine. Dokaze za ovaj slu aj Tužilaštvu za ratne zlo ine ustupilo je Državno odvjetništvo Republike Hrvatske, na osnovu Sporazuma o saradnji u progonu u inilaca krivi nih dela ratnih zlo ina, zlo ina protiv ove nosti i genocida. Županijski sud u Karlovcu je 2001. godine u odsustvu

osudio Zdravka Paši a na kaznu zatvora od 12 godina, kao i drugog saizvršioca, Milana Grubješi a, koji se sada nalazi na izdržavanju iste kazne.

2.4.3.3. *Predmet „Lovas“*. – Tužilaštvo za ratne zlo ine podiglo je u novembru optužnicu protiv 14 osoba zbog sumnje da su kao pripadnici JNA, lokalne teritorijalne vlasti i paravojne formacije Dušan Silni krajem 1991. po inile ratni zlo in u Lovasu. Oni se terete za ubistvo 70 hrvatskih civila. Tokom napada na selo Lovas 10. oktobra 1991. ubijena su 22 civila u ku ama i dvorištima, a do 18. oktobra ubijene su i 23 osobe u improvizovanim zatvorima. Dana 18. oktobra civili su kao živi štit naterani da kora aju kroz minsko polje i tom prilikom je poginulo 22 lica, a u sporadi nim incidentima su stradala još tri civila. Optužnicom za ratne zlo ine prvi put su obuhva eni pripadnici JNA.

Povodom doga aja u Lovasu 1991, pred Ve em za ratne zlo ine Županijskog suda u Vukovaru je tokom 2003. godine po elo su enje protiv 18 lica koja se terete za krivi no delo genocida i krivi no delo ratnog zlo ina protiv civilnog stanovništva. Kako su se neki od optuženih nalazili u Srbiji, a njihovo izru ivanje Hrvatskoj nije pravno mogu e, njihovo gonjenje se našlo u nadležnosti Tužilaštva za ratne zlo ine. Istraga o slu aju Lovas po ela je 2005. i Tužilaštvo za ratne zlo ine od tada na ovom slu aju radi s hrvatskim tužilaštvom. Do sada je saslušano više od 100 svedoka, od kojih oko 50 iz Hrvatske.

2.5. *Suđenja za organizovani kriminal u Srbiji*⁵⁸⁸

Postupci pred Posebnim odeljenjem Okružnog suda u Beogradu vode se u skladu s odredbama Zakonika o krivi nom postupku, koji po uzoru na strana zakonodavstva, predvi a posebne institute za borbu protiv organizovanog kriminala: institut prikriivenog islednika (l. 504nj), institut svedoka saradnika (l. 504d–504i) i meru kontrolisane isporuke (l. 504o). Radna grupa Ministarstva pravde radi na izradi predloga Zakona o oduzimanju imovine ste ene krivi nim delom.

Ove godine doneta je prvostepena presuda u slu aju za ubistvo premijera u najvažnijem sudskom procesu u istoriji srbijanskog pravosu a. Presuda sadrži analizu atentata, opis doga aja koji su mu prethodili, ali i doga aja koji su usledili, analizirane su uloge u esnika zlo ina, iskazi svedoka i dr. U presudi je utvr eno da je u nameri ugrožavanja ustavnog ure enja i bezbednosti države stvorena zavera s ciljem sticanja uticaja na nosioce vlasti u najvišim državnim organima, i to tako što e atentatom na premijera i neke funkcionere i drugim aktima nasilja kod gra ana biti stvoreni nesigurnost i nemir. Dokazi i injenice koji potvr uju krivicu optuženih pripadnika zemunskog klana su brojni i neprotivre ni. Ipak, ovo su enje nije dalo

588 Ovaj tekst je rezultat celogodišnjeg rada saradnika Beogradskog centra za ljudska prava u okviru projekta „Monitoring i izveštavanje o aktivnostima pravnih institucija u Srbiji u oblastima organizovanog kriminala, ratnih zlo ina, diskriminacije i nasilja u porodici“. Vidi napomenu 574.

odgovore na mnoga pitanja u vezi s atentatom na premijera i događajima koji su usledili. Nije ispitana veza između oružane pobune Jedinice za specijalne operacije i atentata, uloga ministra unutrašnjih poslova Dragana Jočkovića i bivšeg ministra pravde Zorana Stojkovića u predaji prvooptuženog Ulemeka, niti uloga premijera Srbije Vojislava Koštunice u ovim događajima i dr. Imaju i navedeno u vidu, kao i da su ova lica deo izvršne vlasti u Srbiji već dugi niz godina jasni su razlozi za odsustvo političke volje i podrške institucijama u borbi protiv organizovanog kriminala. Iako se iz obrazloženja sudskog veća i nekih izjava specijalnog tužilaštva zaključuje da oni prepoznaju značaj rasvetljavanja političke pozadine ubistva premijera za uspostavljanje vladavine prava u Srbiji, nedostatak političke volje i podrške drugih državnih institucija ne opravdava nedostatak hrabrosti tužilaštva i suda da se upusti u rasvetljavanje ovih događaja.

Izvršna vlast vršila je tokom 2007. godine indirektni pritisak na organe za borbu protiv organizovanog kriminala. Oblik indirektnog pritiska je svakako potpuni izostanak efikasne istrage u slučajevima pokušaja atentata i pretnji sudijama Posebnog odeljenja Okružnog suda koji sude u veći broj slučajeva za organizovani kriminal. Svojevrsan pritisak su i smene pripadnika policije koji su u estvovali u podnošenju krivičnih prijava protiv bivših visokih funkcionera EPS zbog potpisivanja štetnih ugovora s kompanijama *Energy Financing Team* (EFT) Vuka Hamovića i *Interface* Vojina Lazarevića, od strane ministra unutrašnjih poslova Dragana Jočkovića. Postupkom ministra Jočkovića stvoren je pritisak na tužilaštvo u pogledu daljeg postupanja po ovoj krivičnoj prijavi i eventualnom sudskom procesu protiv lica odgovornih za krivična dela organizovanog kriminala.

Neki od postupaka koji su u toku pred Posebnim odeljenjem Okružnog suda predstavljaju svojevrsan vid suočavanja s prošlošću, dok nas praksa Vrhovnog suda Srbije stalno podseća koliko je to suočavanje teško i koliko je srbijanskom pravosuđu neophodna lustracija da bi se borilo protiv organizovanog kriminala. Ovu tvrdnju potvrđuje nesvakidašnji predsednik s glasanjem Milene Inić-Drecun, sudije Vrhovnog suda Srbije, koja je odbila da potpiše zapisnik o većanju i glasanju i time povredila proceduru odlučivanja u trećem stepenu krivičnog postupka u procesu za ubistvo Ivana Stambolića i atentat na Vuka Draškovića u Budvi, kao odstupanje od postojeće prakse VSS i isplata naknade od 4.000.000 dinara štete za pretrpljene duševne bolove zbog povrede ugleda i časti, slobode i prava ličnosti tokom akcije *Sablja* sudiji Životić i obojini evi u.

2.5.1. Ubistvo premijera Zorana Đinđića

2.5.1.1. *Presuda*. – Prvostepeni postupak pred Posebnim odeljenjem Okružnog suda u Beogradu za ubistvo premijera Srbije, Zorana Đinđića, završen je izricanjem presude 23. maja 2007. godine. Organizatorima i izvršiocima atentata na premijera Srbije na osnovu brojnih nepobitno utvrđenih dokaza izvedenih u toku samog postupka izrečene su najstrože kazne. Prvooptuženom Miloradu Ulemeku,

organizatoru, izre ena je kazna od 40 godina zatvora, kao i direktnom izvršiocu atentata Zvezdanu Jovanovi u. Pripadnici zemunskog kriminalnog klana Aleksandar Simovi , Ninoslav Konstantinovi , Vladimir Milisavljevi i Sretko Kalini osu eni su na po 35 godina zatvora, a Milošu Simovi u, Milanu Juriši u, Dušanu Krsmanovi u, Branislavu Bezarevi u i Željku Tojagi izre ene su jedinstvene kazne zatvora od 30 godina, dok je Saša Pejakovi , koji se brani sa slobode, osu en na 8 godina zatvora. Ulemeku, Jovanovi u, Aleksandru Simovi u, Krsmanovi u, Bezarevi u i Tojagi produžen je pritvor do pravnosnažnosti presude, dok su okrivljeni Miloš Simovi , Konstantinovi , Milisavljevi , Kalini i Juriši i dalje u bekstvu. Saši Pejakovi u je produžena mera zabrane napuštanja Beograda, s obavezom da se redovno javlja policiji.

Sudija Nata Mesarovi potpisala je napisanu presudu 9. novembra 2007. Rok za žalbu iznosi 15 dana od dostavljanja presude i nakon isteka tog roka kompletni spisi predmeta bi e dostavljeni Vrhovnom sudu Srbije nadležnom da odlu uje u drugostepenom postupku.

Za vreme trajanja postupka na lanove sudskog ve a kontinuirano su vršeni pritisci. Predsednica ve a Nata Mesarovi primala je putem mobilnog telefona poruke uznemiravaju e sadržine. Pokušan je atentat na predsednika Posebnog odeljenja Okružnog suda, kome su odšrafljeni to kovi na privatnom automobilu. Tako e, vid pritiska na sudiju Mesarovi bila je i tužba nekadašnjeg advokata svedoka saradnika Milenkovi a, Biljane Kajgani , povodom navodno nezakonitog postupanja u vršenju sudijske funkcije.

Pred sam završetak dokaznog postupka, odbrana je pokušala da izazove produženje postupka zahtevima za ponovno izvo enje nekih dokaza, ali i putem pojave brojnih svedoka odbrane koji su pokušali da obezbede alibi nekima od optuženih. Pokušaj pružanja alibija prvoptuženima nesumnjivo je bio i pokušaj obaranja optuženice. Alibi za optuženog Zvezdana Jovanovi a i Milorada Ulemeka pružili su pripadnici rasformirane Jedinice za specijalne operacije (JSO). Postavlja se pitanje zašto su svedoci odbrane ekali tri godine i zašto njihovi iskazi nisu dati ranije. Odgovor na ovo pitanje mogao bi da se na e u nepotpuno sprovedenoj istrazi ili u primenjivanju formule koju smo uo ili i na su enjima zbog atentata na Vuka Draškovi a u Budvi, kada je prime eno davanje alibija optuženima pred sam kraj su enja. Ovi alibiji su se pokazali lažnim, te bi tužilaštvo moralo da pokrene krivi ne postupke protiv lica koja su lažno svedo ila pred sudom. Zanimljivo je primetiti da su svedoci na su enju za ubistvo premijera, a koji su pružali alibije, ve inom pripadnici rasformirane JSO, sada zaposleni na razli itim položajima u policiji širom Srbije.⁵⁸⁹

Sudsko ve e odbilo je predloge advokata odbrane za izvo enje dokaza me u kojima su se našli i zahtevi da se kao svedoci ponovo saslušaju edomir Jovanovi i druge li nosti iz javnog života, s obrazloženjem da su „svi odbijeni predlozi kao

589 Tako se ak bivši pripadnik Ulemekovog obezbe enja našao kao zaposleni u MUP-ovom odeljenju za zaštitu svedoka!

dokazi suvišni, ili ve dovoljno ispitani u istrazi, ili bi mogli biti predmet nekog drugog postupka.“

Punomo nik ošte ene Ružice in i , advokat Sr a Popovi , predložio je saslušanje svedoka koji bi razjasnili političke motive protesta JSO iz novembra 2001. godine⁵⁹⁰ i okolnosti pod kojima se prvooptuženi Milorad Ulemek predao srbijanskoj policiji. Sudsko ve e odbilo je predloge zastupnika porodice in i da se saslušaju premijer Srbije Vojislav Koštunica, ministar policije Dragan Jo i , direktor BIA Rade Bulatovi , bivši savetnik predsednika Jugoslavije Gradimir Nali , direktor RTS Aleksandar Tijani i bivši generalni inspektor MUP Srbije Vladimir Božovi .

Odobren je predlog advokata Popovi a da se saslušaju bivši na elnik Uprave bezbednosti Generalštaba Vojske Jugoslavije, penzionisani general Aco Tomi , ali njegovo svedo enje nije doprinelo saznanju novih injenica. Sudija Mesarovi za- branila je pitanje advokata Popovi a o Tomi evoj povezanosti i susretima s Uleme- kom i drugim optuženima uz obrazloženje da je pitanje zasnovano na informacija- ma koje ne predstavljaju sastavni deo spisa predmeta, ve je zasnovano na delu koji je iz spisa izdvojen i deo je iskaza koji je Dušan Krsmanovi dao u istražnom po- stupku u predmetu „*zemunski klan*“.

Odbijen je i zahtev advokata Popovi a da se u spise predmeta kao dokaz uvrste transkripti razgovora svedoka saradnika Milenkovi a i njegovog tadašnjeg advokata Biljane Kajgani zbog formalnog nedostatka naredbe istražnog sudije o prisluškivanju Milenkovi a. Naredba nije sadržala datum, a kao sporno utvr eno je i dostavljanje transkripta tadašnjem predsedavaju em sudiji Marku Kljajevi u.

Zamenik specijalnog tužioca Jovan Priji precizirao je optužnicu, pa je tako odustao od krivi nog gonjenja Dejana Milenkovi a Bagzija i Miladina Suvajdži a zvanog ura Mutavi, kao i pokojnog Zorana Vukojevi a Vuka⁵⁹¹, koji su ranije dobili status svedoka saradnika. Optuženom Saši Pejakovi u tužilac je prekvalifiko- vao krivi no delo koje mu se stavlja na teret iz u eš a u ubistvu u pomo u iniocu posle izvršenog krivi nog dela, tako da je Pejakovi u po službenoj dužnosti ukinut pritvor zbog toga što je za ovo krivi no delo predvi ena kazna do osam godina za- tvora.

Završne re i izneli su zamenik tužioca, advokati ošte enih, ošte eni Milan Veruovi , advokati optuženih kao i prvooptuženi Milorad Ulemek i punomo nici porodice in i . Ve i deo završnih re i javnost je mogla da prati u direktnom tele- vizijskom prenosu na RTS. Punomo nici Danilovi i Popovi završnim re ima ista- kli su da je nedovoljno istražen motiv i politička pozadina ubistva.

U usmenom obrazloženju presude sudija Nata Mesarovi je govorila o doka- zima na osnovu kojih je utvr ena istina o atentatu na premijera, ali i doga ajima koji su mu prethodili, kao i o prethodnim neuspelim pokušajima atentatora kroz

590 Vidi više u *Izveštaj 2001*, II.2.5.

591 O istrazi zbog ubistva Zorana Vukojevi a Vuka vidi niže.

koje je jasno utvrđena veza rasformirane JSO, službe Državne bezbednosti i pripadnika zemunskog kriminalnog klana. Obrazlažu i presudu, sudija Mesarović je govorila o konstrukcijama odbrane koje su korišćene tokom postupka, kao i brojnim veštama enjima i svedo enjima na osnovu kojih su se odbrane optuženih pokazale izmišljenim i netajnim.

U svojoj oceni političkog motiva, sudsko veće je ostalo pri stavu da je politička pozadina atentata na premijera Zorana Đinđića dovoljno rasvetljena, te da ne postoji politički inspirator zločina, i da nije potrebno ni važno utvrditi ko su lica odgovorna za stvaranje političke klime koja je omogućila njegovo ubistvo. Obrazložen je i stav sudskog veća prema pobuni JSO, kojim se odgovornost za nepokretanje postupka i neistraživanje činjenica vezanih za pobunu prenosi na Specijalnog tužioca.

Po završetku obrazloženja sudija Nata Mesarović je iznela svoje mišljenje o nerazjašnjenim propustima državnih službi na dan atentata i o mogućnostima da jedno kriminalno udruženje prati, progoni i planira ubistvo najvišeg državnog funkcionera, ocenivši postupke države u zaštiti premijera kao neshvatljive i neozbiljne.

Sam Đinđić izricanja presude bio je obeležen nesvakidašnjim ponašanjem lica u sudnici koja su sedela u delu predviđenom za porodice optuženih i sudske straže koji nisu poštovali direktno naređenje predsednice veća Nate Mesarović da svaki izlazak iz sudnice tokom izricanja presude onemoguće.

2.5.1.2. Politička pozadina ubistva. – Vršilac dužnosti specijalnog tužioca Slobodan Radovanović izjavio je da je oformio predmet „pozadina ubistva premijera Srbije Zorana Đinđića“. Neprimerena je izjava portparola specijalnog tužilaštva Tome Zorića, data tim povodom, u kojoj je unapred kvalifikovao krivično delo JSO kao protest. U postupku za ubistvo premijera za gotovo 4 godine njegovog trajanja tužilaštvo i sud su odbijali da se bave političkom pozadinom ubistva, uz stalno uveravanje tužilaštva da će se time baviti u posebnoj istrazi.

Četiri meseca nakon izricanja presude zbog ubistva premijera i najave tužilaštva o otvaranju istrage o pozadini ubistva, umesto da prezentuje rezultate dosadašnje istrage, što je od prvorazrednog značaja za građane Srbije, vršilac dužnosti specijalnog javnog tužioca Radovanović se „udi što su mnogi tražili da se to istraži, a onda u utali“. Dalje, on unapred priprema javnost za neuspeh, navode i da je „vraški težak posao i pitanje je da li ćemo ikada to otkriti“, i najavljuje mogućnost „da se ispostavi da nije bilo političke pozadine ubistva premijera Zorana Đinđića i da slučaj treba zatvoriti“. Za poštak, smatramo da bi tužilaštvo moglo da traži ispitivanje svih pripadnika sadašnjeg režima koji nisu u postupku za ubistvo premijera pojasnili svoju ulogu u nizu događaja, kao što su na primer predaja prvooptuženog Milorada Ulemeka, ili podrška oružanoj pobuni Jedinice za specijalne operacije.

2.5.1.3. Intervju osuđenog Milorada Ulemeka Legije. – U iščekivanju pismenog otpavka presude za ubistvo premijera Đinđića, dnevni listovi *Kurir* i

*Glas javnosti*⁵⁹² su objavili navodno autentičan intervju s Miloradom Ulemekom Legijom, osuđenim za ubistvo premijera Zorana Đinđića, Ivana Stambolića i pokušaj ubistva Vuka Draškovića.

Predsednica sudskog veća u slučaju za ubistvo premijera nije dala odobrenje za ovaj intervju. Na elnik Odeljenja za tretman u Upravi za izvršenje zavodskih sankcija tvrdi da Ulemek nije bio u kontaktu s novinarima, kao i da nema nijedno sredstvo komunikacije u svojoj celiji. Prema izveštaju Uprave za izvršenje zavodskih sankcija Ulemeka su posećivala samo lica koji su za to imala odobrenje i nema indicija da su zaposleni u Okružnom zatvoru u Beogradu na bilo koji način „u estvovali“ u objavljivanju ovog intervjuja.

Slobodan Radovanović, vršilac dužnosti specijalnog tužioca dao je nalog da se utvrdi da li je došlo do kršenja zakona. Ministarstvo kulture, koje je nadležno i za medije, nažalost, nema zakonske mogućnosti da pokrene postupak protiv listova *Glas javnosti* i *Kurir*.

Objavljivanje intervjuja s Ulemekom predstavlja još jednu u nizu kampanja koja se u medijima vodi u cilju obmanjivanja javnosti o činjenicama vezanim za sam ubistva i njegovu političku pozadinu. Ovakav medijski nastup Ulemeka direktno je uperen na destabilizovanje institucija Specijalnog suda i tužilaštva i smanjenje podrške javnosti njihovom radu. Istovremeno ono predstavlja svojevrstan pritisak na Vrhovni sud Srbije koji će odlučivati o žalbama koje će odbrana uložiti na ovu presudu.

2.5.2. Ostali postupci pred Posebnim odeljenjem Okružnog suda u Beogradu

2.5.2.1. *Predmet „zemunski klan“*. – Pripadnicima tzv. zemunskog klana sudi se u postupku pred Posebnim odeljenjem Okružnog suda u Beogradu za zločinu ko udruživanje, 15 ubistava, 3 otmice i terorističke napade na preduzeće Defence road i prostorije DSS u Beogradu. Psihijatrijskim veštacenjem je pred sudom potvrđena unljivost svih optuženih pripadnika zemunskog klana.

U ovom postupku posebno je bila značajna upotreba instituta svedoka saradnika. Bez prisustva javnosti svoje iskaze su dali Ljubiša Buhać i Miladin Suvajdžić zvanu Mutavić, a potom je usledilo izlaganje Dejana Milenkovića i Bagzija. Svedok saradnik je doveo u vezu prvooptuženog Ulemeka s miniranjem mašina preduzeća Defence road, za koje je utvrđeno, prema nalazu veštaka, da je prema nalogu izvođenja delo profesionalaca. Milenković je izjavio da su ubistva Todora Gardaševića i Branislava Lainovića dogovorena u tržišnom centru „Kotobanja“ koji je u vlasništvu Ljubiše Buhe, a izvršena po nalogu Dušana Spasojevića, te da je u njihovom praćenju u estvovao optuženi Aleksandar Simović. O ubistvu Aleksandra Ristića, koje se stavlja na teret optuženima Jurišiću i Konstantinoviću,

592 Tekst intervjuja dostupan na <http://www.bgcentar.org.yu/index.php?p=410>.

svedoio je Aleksandar Mati koji je i ranjen prilikom izvršenja tog krivog dela. Svedok Suad Musi se nije pridružio krivom gonjenju i uputio je molbu sudu da se više ne pojavljuje pred sudom zbog trauma koje su posledica otmice i mučenja.

U nastavku postupka saslušan je Darko Milićević, optuženi za ubistvo Gorana Trajkovića, koji je posle negiranja krivice izabrao da se u nastavku suđenja brani samostalno. Svedočenje Nikole Škerlića je trebalo da potvrdi navode iz optužnice prema kojima su Vladimir Milisavljević i Miloš Simović pucali na Srbinu Ljubiću a i tom prilikom ga ubili. Škerlić je u toku pucnjave bio u automobilu s ubijenim Ljubićem i tada je zadobio lakše telesne povrede, ali je na glavnom pretresu izjavio da nije video napadače i da se ne pridružuje krivom gonjenju optuženih. Advokati odbrane su u svojim izlaganjima pred sudskim većem najviše insistirali na suočavanju svedoka saradnika Dejana Milenkovića i Ljubiše Buhe, smatrajući da u njihovim iskazima ima brojnih neslaganja. Svedočenje i u sudu, dvojica inspektora beogradske policije izjavili su da vođa zemunskog klana Dušan Spasojević nije bio registrovan informator policije, već je bio neformalna veza Slobodana Pažina, inspektora beogradske policije, koji je pred Specijalnim sudom optužen da je Dušanu Spasojeviću i zemunskom klanu pomagao u prikrivanju ubistava koja su izvršili i da im je dojavljivao detalje iz policijskih istraga. Tokom septembra, svedočenje je i nekoliko prijatelja optuženih koji su svojim svedočenjem pružili alibi za otmicu i ubistvo Slobodana Radosavljevića a Bulke 12. juna 2002. godine. Postupak davanja alibija koji pružaju lica bliska optuženima je identičan onom viđenom na suđenju za ubistva na Ibarskoj magistrali i pokušaju davanja alibija Zvezdanu Jovanoviću. Svedočenjem veštaka srbijanske policije utvrđeno je da su na mestu ubistva Gorana Trajkovića nađeni tragovi dvojice optuženih – Darka Milićevića i Milana Jurišića.

Optuženi Aleksandar Simović izneo je svoju odbranu tek na kraju dokaznog postupka. U početku je optužnicu smatrao nejasnom, a potom je njegovo izjašnjavanje o krivim delima koja mu se stavljaju na teret odloženo zbog lošeg zdravstvenog stanja. Simović je pred sudom rekao da se usled krivog progona krio u Argentini do avgusta 2006. godine. Negirajući i navodeći optužnicu, Simović je izneo optužbe na računedomira Jovanovića, Dušana Mihajlovića, Gorana Vesića, Vladimira Bebe Popovića, Milorada Dodika i bivšeg tužioca Milana Sarajlića. Prema svedočenju Aleksandra Simovića, svedok saradnik Zoran Vukojević Vuk je ubijen zbog novca koji je pripadao Dušanu Spasojeviću, a sam optuženi Simović se dovodi u blisku vezu s ubistvom i mučenjem Vukojevića s obzirom da je na mestu zločina nađena njegova DNK. Iznošenje Simovićeve odbrane se u nekim delovima poklapa s navodima iz intervjuja koji je dao Milorad Ulemek i stoga se tako može posmatrati kao deo šire kampanje uperene na podrivanje autoriteta pravosuđa i na osporavanje političke pozadine ubistva premijera Đinića o kojoj je Vukojević svedočio u svom iskazu.

Glavni pretresi u oktobru protekli su u suočavanjima optuženih i svedoka saradnika. Iako je na zahtev svedoka saradnika Ljubiše Buhe suđenje bilo zatvoreno za javnost, mnoge informacije su se pojavile u medijima. Aleksandar Simović je

optužio Buhu da je ubio izvesnog Željka Mihajlovi a zvanog Crnogorac. Ovo ubistvo nije obuhva eno optužnicom, pa je tužilaštvo preduzelo odgovaraju e radnje kako bi proverilo navode Simovi a. Suo enje Milenkovi a i Ulemeka obeležile su brojne me usobne optužbe. Tako je Milenkovi optužio Ulemeka da je pokušao da ubije Ljubišu Buhu što je ovaj negirao. Ovo suo enje je zbog me usobnog vre anja predsedavaju i više puta prekidao. Tokom suo enja Simovi je optužio Milenkovi a za brojna krivi na dela, izme u ostalog za ubistvo Momira Gavrilovi a,⁵⁹³ bombaški napad na sedište DSS, brojne otmice i silovanja.

Za optuženog Nikolu Baji a postupak je rešenjem sudskog ve a razdvojen, s obzirom da nije bio u mogu nosti da prati su enje iz zdravstvenih razloga. Kao razlog za izdvajanje iz postupka sudsko ve e je navelo celishodnost i efikasnost postupka. Za optuženog Baji a e se formirati poseban predmet.

Pored ovog postupka u Specijalnom sudu, pripadnici zemunskog klana se izme u ostalog terete za otmicu Miroslava Miškovi a, vlasnika kompanije Delta. Ovaj postupak je u nadležnosti etvrtog opštinskog suda u Beogradu, a glavni optuženi su Aleksandar Simovi , Dušan Krsmanovi , Nikola Baji i Nenad Opa i . Po etak glavnog pretresa je obeležilo nedovo enje optuženih, jer je procenjeno da sud nije dovoljno bezbedan. Iz istih razloga je najavljeno da e se ubudu e ovo su enje održavati u prostorijama Specijalnog suda. U nastavku su enja svedo io je svedok saradnik Miladin Suvajdži koji je ostao pri ranijem iskazu da su pripadnici zemunskog klana odgovorni za više ubistava, kao i za otmice Milije Babovi a, Vuka Bajruševi a i Suada Musi a. On je posebno istakao da su Miloš i Aleksandar Simovi od otmice biznismena Milije Babovi a podelili milion nema kih maraka.

U ovom procesu je dokazni postupak završen sredinom novembra tako da se donošenje presude može o ekivati ve u prvoj polovini januara 2008. godine.

2.5.2.2. *Predmet „stečajna mafija“*. – Sredinom januara 2007. godine po elo je su enje tzv. ste ajnoj mafiji. Prema verovatno najdužoj optužnici u istoriji srbijskog pravosu a (181 strana), pripadnici ove grupe terete se za izvršenje krivi nih dela primanja mita, davanja mita, zloupotrebe službenog položaja i kršenje zakona od strane sudije. Optužnicom je obuhva eno 35 lica koja su malverzacijama u privredi i nezakonitim ste ajima, odnosno izvršenjem ukupno 105 krivi nih dela, oštetila državu za iznos od preko 50 miliona evra. Kao prvooptuženi je imenovan Goran Kljajevi , bivši predsednik Trgovinskog suda u Beogradu, a uz njega su kao vo e ove kriminalne grupe ozna eni advokat Nemanja Jolovi i biznismeni Sekula Pijev- evi i Slobodan Radulovi , bivši generalni direktor preduze a C market. Me u optuženima se nalazi i Delinka ur evi , sudija Trgovinskog suda u Beogradu i Jelica Živkovi , bivši direktor Poštanske štedionice.

Su enje ovoj kriminalnoj grupi pred Posebnim odeljenjem Okružnog suda u Beogradu nalazi se u fazi dokaznog postupka. U dosadašnjem toku su enja utvr e ni su neki od mehanizama korupcije u državnim strukturama, na ini na koje su pre-

593 Vidi više u *Izveštaj 2001*, II.2.2.2.

duze a poput Rada, C marketa ili Poštanske štedionice gotovo obezvre ena kroz postupke ste aja, privatizacije ili davanja kredita. Ova kriminalna grupa je radnjama sudija Trgovinskog suda u Beogradu postavljala ste ajne upravnike i direktore preduze a, a potom omogu avala nepovoljno poslovanje ovih preduze a zarad ostvarivanja li ne protivpravne imovinske koristi. Optužnicom je predvi eno svedo enje preko 200 lica i izvo enje preko 1000 materijalnih dokaza.

2.5.2.3. *Predmet „drumska mafija“*. – Optužnicom Okružnog javnog tužilaštva iz 2006. pripadnicima tzv. drumske mafije stavljeno je na teret izvršenje krivi -nog dela zlo ina kog udruživanja i zloupotrebe službenog položaja u saizvršilaštvu. Ova kriminalna grupa je izdavanjem i naplatama duplih lažnih kartica za putarinu oštetila državni budžet za iznos od preko 6,5 miliona evra.

Prilikom izvršenja krivi nih dela optuženi su se koristili posebno napravljenim mašinama za izdavanje kartica bez evidencije prolaska kroz naplatnu rampu i specijalnim kompjuterskim programom napravljenim u svrhu lažiranja zvani ne evidencije prolazaka teretnih vozila stranih registracija. Na taj na in pripadnici ove kriminalne grupe prisvajali su neevidentiran deo novca od naplate putarina.

Optužnica tereti 53 lica, a kao organizator i prvooptuženi imenovan je Milan Joveti , bivši kontrolor analiti ar, koji je negirao navode iz optužnice. Tokom dokaznog postupka utvr eno je da je 40 odsto nelegalnih prihoda od naplata lažnih kartica bilo namenjeno organizatorima ove grupe, dok je 25 odsto novca pripadalo smenovno ama na naplatnim rampama. Kroz svedo enja i priznanja optuženih utvr eno je kako su obu avani novi inkasanti na naplatnim rampama, kako je funkcionisao sistem izdavanja lažnih naplatnih kartica, kao i postoje a hijerarhija unutar ove kriminalne grupe.

2.5.2.4. *Predmet „GSP mafija“*. – Pripadnici tzv. GSP mafije su prema navodima optužnice u periodu od oktobra 2005. do kraja januara 2006. godine falsifikovali i prodali skoro pet miliona karata za gradski prevoz, ime su oštetili GSP za iznos od 128 miliona dinara. Optužnica protiv lanova ove kriminalne grupe stupila je na snagu u septembru 2006. godine, a presuda je izre ena 22. juna 2007. Organizatoru ove grupe, Gojku Samardži u, sudsko ve e je izreklo kaznu u trajanju od 6 godina i 3 meseca zatvora, dok su ostalim optuženima izre ene kazne zatvora od 2 do 4 godine.

Tokom postupka je dokazana krivica lica u distribuciji i prodaji falsifikovanih markica i karata za gradski prevoz na teritoriji Beograda.

2.5.2.5. *Predmet Kertes*. – Po etkom septembra 2007. godine po elo je su e nje Mihalju Kertesu, nekadašnjem direktoru Savezne uprave carina, koji se prema optužnici Specijalnog tužilaštva tereti za krivi no delo zloupotrebe službenog položaja. Prema optužnici tužilaštva, Kertes je omogu io i organizovao prenošenje višemilionskih svota novca iz državnog budžeta na bankovne ra une na Kipru za vreme vladavine Slobodana Miloševi a. Kertes je u esnik i u drugim postupcima koji se

vode zbog krivi nih dela u injenih u vreme Miloševi evog režima; u procesu za etvorostruko ubistvo na Ibarskoj magistrali osu en je za pomaganje u esnicima posle u injenog krivi nog dela na dve godine i pet meseci zatvora (presuda još nije pravnosnažna), a pominje se i kao jedan od pripadnika duvanske mafije.

U optužnici se navodi da je 1994. godine tadašnji predsednik Srbije Slobodan Miloševi organizovao kriminalnu grupu, iji su lanovi pored Kertes a bili potpredsednici Savezne vlade Nikola Šainovi i Jovan Zebi , a koja je prema njegovom nalogu deo novca sa carina bez pravnog osnova predavala fizi kim i pravnim licima, politi kim strankama i Resoru državne bezbednosti. Od 1182 preduze a koja su finansirana na ovaj na in isti u se Beogradska banka, Zastava namenska, Krušik Valjevo, Prvi partizan Užice, Gemaks, Junko Vranje, Prvi maj Pirot. Zadatak Šainovi a i Zebi a bio je da spre e saveznu budžetsku inspekciju da kontroliše rad carine.

Novcem poreskih obveznika Kertes je raspolagao prema naredbama Slobodana Miloševi a – funkcionerima SPS Nikoli Šainovi u i Dušanu Matkovi u dato je 900.000 nema kih maraka za potrebe finansiranja rada politi ke stranke, dok je Živadinu Jovanovi u, dato 3 miliona. Za potrebe izborne kampanje Kertes je isplatio Urošu Šuvakovi u, funkcioneru SPS, ukupno 12 miliona nema kih maraka, dok je pred 5. oktobar 2000. godine šefu Državne bezbednosti Radetu Markovi u dato na raspolaganje oko milion nema kih maraka.

Kertes je u toku svog izjašnjavanja po ta kama optužnice objasnio mehanizme kojima je vlast Slobodana Miloševi a ostvarivala isplate socijalnih izdataka, niske maloprodajne cene osnovnih namirnica i razna državna pla anja, kao i da su sva inostrana pla anja vršena preko ra una Beogradske banke. Govore i o prenošenju novca poreskih gra ana Srbije na privatne ra une u kiparskim bankama, Kertes je istakao da je postojala ta na evidencija letova za Kipar i koli ine novca koja je tamo prenet a.

O finansijskim malverzacijama državnih struktura u doba vladavine Miloševi a svedo i istraživanje Mortena Torkerstena (*Morten Torkildsen*), finansijskog istražitelja Haškog tribunala koji je za potrebe Tribunala sa inio iscrpan izveštaj o finansijskim transakcijama i bankovnim ra unima na Kipru (ali i drugim lokacijama) visokih državnih funkcionera tadašnje SRJ, biznismena i lanova porodice Miloševi . Pošto je svoj izveštaj ustupio državnim organima Republike Srbije, vršene su razli ite predistražne radnje i blokirana su sredstva na ra unima u inostranim bankama, ali sudski postupci ipak nisu pokrenuti, a nijedan predstavnik države nije za to dao ozbiljno obrazloženje. Rade Terzi , okružni javni tužilac do 2003. godine, smatrao je da u krivi nim prijavama nije bilo dovoljno dokaza za pokretanje krivi -nog postupka, što je bio razlog da novac na privatnim ra unima u inostranim bankama bude odblokiran ime je mogu nost za njegovo vra anje zauvek izgubljena.

2.5.2.6. *Predmet „saobraćajna mafija“*. – Pripadnicima tzv. saobra ajne mafije na teret se stavljaju brojna krivi na dela iz oblasti saobra ajnog osiguranja. Kao organizatori grupe u optužnici su ozna eni Zoran Stojanovi i Slobodan Kneži ,

bivši carinik koji su za sumu od 500 do 1000 evra angažovali policajce koji su sastavljali falsifikovane izveštaje o nepostojanju im saobraćajnim udesima, kako bi napravili fiktivnu štetu od osiguravajućih društava, oštećujući ih time za više stotina hiljada evra. Optuženi policajci su priznali poznanstvo s organizatorom Kneževićem, ali su negirali primanje mita. Sudsko veće je na predlog branilaca dopustilo odbranu sa slobode za sedmero optuženih uz izricanje mere zabrane napuštanja boravišta. Pritvor je ukinut Svetlani Glišić, neven anoj supruzi prvooptuženog Slobodana Kneževića, Branku Škariću, procenitelju štete u *Wiener städtische* osiguranju, kao i policajcima – Dušanu Urkoviću, Slobodanu Ošoviću, Branku Kostadinoviću, Miroslavu Staroviću i Dobrosavu Laaraku, dok su u pritvoru zadržani Slobodan Knežević, Zoran Stanojević, Petar Tomašević, Arsen Žuža, procenitelj štete u *Wiener städtische* osiguranju i saobraćajni policajac Darko Mrkić.

2.5.2.7. *Predmet „duvanska mafija“*. – Specijalno tužilaštvo u Beogradu pokrenulo je istragu protiv tri organizovane kriminalne grupe koje se terete za ilegalnu trgovinu i šverc cigareta tokom devedesetih godina prošlog veka. Duvansku mafiju činilo je nekoliko organizovanih grupa, a tužilaštvo je sada započelo procesuiranje grupa Stanka Subotića i Caneta, Marka Miloševića i tzv. Badžine grupe koju je predvodio Siniša Stojčić, brat ubijenog Radovana Stojčića i Badže, zamenika ministra unutrašnjih poslova u vreme vladavine Slobodana Miloševića.

Policajska istraga pokazala je da su postojala tri ilegalne trgovine cigareta. Prvi je ostvarivan transportom kamionima iz Makedonije u Srbiju, gde bi se na grani nominalno prelazu omogućio dalji transport kamiona nepostojanjem finalnom određištima, a potom bi se njihov fiktivan izlazak iz zemlje registrovao na grani nominalno prelazu Bogojevo, gde bi ih „preuzimao“ nepostojanje i kupac. Po dolasku u Bogojevo kamioni s neocarinjenim cigaretama samo su trenutno izlazili iz Srbije i odmah su se uz policijsku pratnju vraćali u skladišta u Futogu, Novom Sadu i Rumenci.

Drugi na ilegalne trgovine odvijao se tako što bi neimenovani biznismeni u inostranstvu legalno kupovao cigarete, koje su u konvojima iz zapadne Evrope stizale na grani nominalno prelaz Kelebija. Tada bi direktor tadašnje Savezne uprave carina, Mihalj Kertes, na grani nominalno prelaze slao ekipu za Vanredne mere kontrole, koja bi od običnih carinika preuzela kontrolu i omogućila više asovni neometani ulazak kamiona sa cigaretama u Srbiju uz pratnju automobila s policijskim tablicama.

Trećina bila je upotreba falsifikovanih faktura legalno uvezenih cigareta iz Makedonije. Od 15 optuženih članova Subotićeve grupe, uhapšeno je osam osoba. Prvooptuženi Stanko Subotić nalazi se u bekstvu. Pored njega, optuženi su i bivši članovi SUP i DB Novi Sad Miodrag Zavišić i Milovan Popivoda, kao i osnivači paravojne jedinice Škorpioni Milan Milanović i Mrgud. Prema optužnici Stanko Subotić Cane je uspeo da razgrana kanale za šverc cigareta po celom Balkanu zahvaljujući podršci političkih i policijskih autoriteta u skoro svim zemljama bivše SFRJ. Nelegalna trgovina cigaretama u Srbiji omogućena je od strane državnih službi, pre svega službe carine, na čijem se čelu tada nalazio Mihalj Kertes.

Državnu i logističku podršku u ilegalnoj trgovini cigaretama imao je i Marko Milošević. Grupa kojom je on rukovodio cigarete je uvozila u Srbiju preko granice -nog prelaza Gradina. Kamioni s cigaretama su se do carine na prelazu ka Bugarskoj vodili na ime preduzeća a Tref. Dokumentacija je odgovarala finansijskom stanju robe koja je u kamionima, ali kada su kamioni ulazili u međunarani prostor između Bugarske i Srbije, dostavljane su nove isprave kojima bi se cigarete deklarirale kao roba za tranzit preko Srbije. Vozači imali su davao novovodni list s lažiranim dobavljačem, kupcem i vrstom robe. Kamioni bi zatim išli u špediciju gde se pisala carinska priložnica s lažnim podacima. Postoje i indicije o umešanosti Mirjane Marković u nelegalnu trgovinu cigaretama koje su završavale na crnom tržištu u Beogradu i celoj Srbiji, dok je deo profita od njihove prodaje bio namenjen održavanju političkog režima tokom devedesetih godina prošlog veka.

2.5.2.8. Ostale krivične prijave, istrage, hapšenja i optužnice u slučajevima organizovanog kriminala. – Pored navedenih sudskih postupaka, vođena je istraga i protiv pripadnika tzv. naftne mafije, grupe koja se bavila ilegalnim uvozom i distribucijom naftnih derivata. Protiv njenih članova Specijalno tužilaštvo je podiglo optužnicu u kojoj se kao vođa te grupe navodi Miša Stojanović, vlasnik i generalni direktor firme Protekta, dok se kao njegovi članovi navode Dejan Keçiç, Slobodan Obradović, Dragan Milak, Aleksandar Vojinović i Mitar Odalović koje optužnica tereti da su prema uputstvima prvooptuženog omogućavali i vršili uvoz dizel goriva D2 koje je bilo deklarirano kao pogonsko gorivo namenjeno proizvodnji.

Istražni sudija Posebnog odeljenja Okružnog suda u Beogradu, Dragan Lazarević, uputio je krajem juna 2007. godine tužilaštvu predmet o ubistvu novinara Slavka Ćuruvije, pošto su završene istražne radnje. Više od osam godina nakon ubistva Ćuruvije, javnost u Srbiji se približava sudskom rešenju tog zločina. Tokom sprovođenja istražnih radnji, sudija Lazarević saslušao je više od sto svedoka. Ipak, u svojstvu svedoka nisu saslušani Mirjana Marković, bivši šef Državne bezbednosti Radomir Marković, nekadašnji šef beogradskog Centra Državne bezbednosti Milan Radonjić i još nekoliko pripadnika te službe koje su mediji povezivali s ubistvom Ćuruvije. U javnosti i medijima se špekuliše da su upravo oni osumnjičeni za ubistvo Ćuruvije, tako da njihovi iskazi dati u svojstvu svedoka u ovoj fazi postupka ne bi mogli kasnije da se koriste na eventualnom suđenju. Jedini otkrivač ubistva Ćuruvije je krajem 2003. identifikovao u MUP Srbije na fotografiji Luku Pejović a kao jednog od dvojice ubica. Luku Pejović a, koji je imao dosije narko-dilera u Crnoj Gori, ubili su nepoznati napadači i ubrzo posle 5. oktobra 2000. godine. Ranija policijska istraga povezala je Pejović a sa JSO. Slavko Ćuruvija ubijen je 11. aprila 1999. godine, nakon što je na njega izvršena zastrašujuća medijska hajka preko režimskih medija tadašnjeg vladajućeg para Milošević-Marković.

Ubistvo svedoka saradnika u postupku za ubistvo premijera Đinđić a, Zorana Vukojevića a, bivšeg šefa obezbeđenja Dušana Spasojevića a, predstavlja još jedan u nizu na čijem osuđenju uspešnog završetka postupaka protiv pripadnika zemunskog klana. Svedok saradnik Vukojević je napustio državni program zaštite svedoka po-

sle dve godine policijske zaštite. Njegov iskaz pred Specijalnim sudom ukazivao je na mogu u povezanost generala Ace Tomi a, Radeta Bulatovi a, direktora BIA, i Vojislava Šešelja s atentatom na premijera direktno ukazuju i na političke motive tog zločina. Istražni sudija Vučković završio je istragu o ubistvu svedoka saradnika Vukojevića i na mestu izvršenja krivičnog dela pronađeni su tragovi DNK Aleksandra Simovića, pripadnika zemunske kriminalne grupe. Iako se otkrivanje političke pozadine ini dovoljnim motivom za ubistvo, policijska istraga je ukazala na postojanje veće količine novca, zakopanog u dvorištu porodice svedoka saradnika, koju je Vukojević prisvojio posle smrti Spasojevića, a koju su njegove ubice želele da pronađu. Propust državnih organa u obezbeđivanju Vukojevića, s obzirom na sadržinu njegovog svedočenja, zaslužuje najoštriju osudu.

Prvo odeljenje beogradske policije je 25. jula 2007. podnelo krivičnu prijavu protiv četvorice bivših visokih funkcionera Elektroprivrede Srbije, zbog potpisivanja štetnih ugovora s kompanijama EFT Vuka Hamovića i Interface Vojina Lazarevića. Prema podacima navedenim u krivičnoj prijavi koja je u Okružnom tužilaštvu zavedena pod brojem KU 1398/07, navodi se da je država oštećena za 978.236.591 dinar. Po podnošenju krivične prijave, intervencijom ministra Jočića, smenjena su tri inspektora policije koja su radila na ovom slučaju. Hamović i Lazarević, vlasnici ovih preduzeća, poznati su kao ljudi bliski premijeru Koštunici i Demokratskoj stranci Srbije, a Jočić je ministar Jočić. Intervencija ministra Jočića se u svetlu tih okolnosti nedvosmisleno može tumačiti kao zloupotreba ministarskih ovlašćenja radi zaštite stranih interesa.

Tokom septembra, u policijskoj akciji „Memfis“, uhapšen je Anton Stanaj, koga je srbijanska policija označila kao „vođa i finansijer međunarodne kriminalne grupe švajcarskih cigareta“. Anton Stanaj bio je predsednik Upravnog odbora kompanije Rokšped, podgoričke kompanije sa poslovnim jedinicama u Srbiji, Hrvatskoj i na Kipru koja se bavila uvozom nafte i naftnih derivata, trgovinom automobilima i duvanskim proizvodima. Specijalno tužilaštvo podnelo je zahtev za sprovođenje istrage protiv Antona Stanaja, navodnog šefa ove kriminalne grupe i još 14 osoba za koje se sumnja da su bili članovi iste organizovane kriminalne grupe. Postoje sumnje da su osumnjičeni izigravali mere carinskog nadzora, prenosili, prodavali, distribuirali i prikivali neocarinjene cigarete.

Podignuta je i optužnica protiv organizovane kriminalne grupe čiji je organizator Darko Erceg. U optužnici se navodi da je Erceg nabavljao heroin i kokain, a da su ostali članovi ove grupe učestvovali u razblaživanju i prepakivanju narkotika u pakovanja od pola kilograma radi daljeg transporta i prodaje na tržištu zemalja zapadne Evrope. Optužnica je podignuta i protiv Bojana Milkovića, Hikmeta Hajrovića, Zehnire Hajrović, Milice Grubić, Dejana Ercega, Nurka Nurkovića i Bobana Tasića.

U borbi protiv organizovanog kriminala pripadnici beogradske policije uhapsili su Luku Bojovića i Veljku Banovića, za koje se navodi da su vođe jedne od opasnijih kriminalnih grupa u Srbiji. Policija je saopštila da se Bojović i Banović

sumnji e za pomaganje u skrivanju lanova zemunskog klana i više teških krivi njih dela izvršenih u Srbiji i inostranstvu.

Po etkom oktobra, zbog navodnih zloupotreba službenog položaja, uhapšeno je gotovo celokupno nekadašnje rukovodstvo firme Generalexport (Genex). Uhapšeni su bivši direktor Genex Milorad Savi evi , bivši generalni direktori preduze a Genex Petar Novakovi i Ivica Luki , bivši direktor Turisti kog centra „Kopaonik“, koji posluje u sastavu kompanije International CG Nebojša Premovi , bivši generalni direktor International CG Vladimir Gaji , i direktorka Centra za pravne poslove Agencije za privatizaciju Ljiljana Mla an. Tokom 2004. godine Genex je konzorcijumu Neimar-V, Kemoimpex i Irva Investicije ustupio zemljište površine 1,2 hektara, na Novom Beogradu, za izgradnju centra Savograd, u zamenu za samo 1000 kvadratnih metara poslovnog prostora u objektu koji e na tom placu biti izgra en. Prema nalazima policije isti poslovni prostor je potom preprodan pomenutom konzorcijumu za 1.726.000 evra, iako je tržišna vrednost tog poslovnog prostora iznosila oko 2,5 miliona evra. Ovim je pribavljena korist konzorcijumu, na štetu Genex i budžeta Republike Srbije. Postoje sumnje da su uhapšeni i drugim nezakonitim poslovima, kao što je odobravanje besplatnog koriš enja turisti kih usluga u hotelima Grand i Sun ani vrhovi na Kopaoniku, oštetili enja International CG za 4,5 miliona dinara. Tužilaštvo je predložilo odre ivanje pritvora u trajanju do mesec dana za svih šestoro uhapšenih. Istražni sudija je posle saslušanja svim optuženima dozvolio da se brane sa slobode.

Tokom septembra Specijalno tužilaštvo za organizovani kriminal podiglo je optužnicu protiv grupe vehabija iz Novog Pazara. Optužena lica, njih 15, terete se za krivi no delo udruživanja radi protivustavne delatnosti a u vezi s krivi nim delima terorizma i nedozvoljenog držanja oružja i eksplozivnih materija. Jednom od njih, Senadu Ramovi u stavlja se na teret i krivi no delo teškog ubistva u pokušaju. Jedan broj optuženih uhapšen je u martu, dok su ostali uhapšeni u aprilu 2007. godine kada je tokom policijske akcije ubijen vo a grupe vehabija, dok su jedan pripadnik ove grupe i jedan policajac ranjeni.⁵⁹⁴ Specijalno tužilaštvo je sredinom aprila saopštilo da je ovaj predmet proglašen državnom tajnom.⁵⁹⁵

2.6. Stanje ljudskih prava na Kosovu i Metohiji pod administracijom UN

2.6.1. Uvod

Ve ina politiki kih analiti ara, intelektualaca i novinara predvidela je da e ova godina biti odlu uju a za budu i status srpske pokrajine Kosovo i Metohija pod administracijom UN. Ipak, Misija UN na Kosovu, koja upravlja svim aspektima života na Kosovu još od bombardovanja Savezne Republike Jugoslavije, još

594 *Vesti B92*, 14. septembar, www.b92.net.

595 *Vesti B92*, 16. april, www.b92.net.

je uvek tu. Kao što su mnogi i o ekivali, pregovori izme u Vlade Srbije i kosovskih Albanaca uz posredovanje „Trojke“ (SAD, EU, Rusija) nisu doveli ni do kakvih rezultata.

Privremena administrativna misija Ujedinjenih nacija na Kosovu (UNMIK) ustanovljena je rezolucijom 1244 (1999)⁵⁹⁶ Saveta bezbednosti. Rezolucijom 1244 UNMIK-u je poverena dužnost vršenja svih funkcija koje država normalno obavlja, uz zadatak da istovremeno stvori osnove za funkcionalnu samoupravu u pokrajini, pri emu je Specijalni predstavnik Generalnog sekretara UN (SPGS) nosilac najviše zakonodavne i izvršne vlasti.⁵⁹⁷

U iš ekivanju do kona nog sporazuma o statusu Kosova, UNMIK je preneo široke nadležnosti privremenim institucijama samouprave, sa ciljem stvaranja uslova za samoupravu u pokrajini. Prenos nadležnosti je po eo još 2001, ali je naro ito bio ubrzan u jesen 2005, kada je i po eo politiki proces odre ivanja budu eg statusa Kosova. Ipak, veliko prisustvo vojnih snaga predvo enih NATO-om (KFOR), kao i institucija koje deluju u oblastima pretežno naseljenim Srbima i koje su neposredno finansirane od strane Republike Srbije, u zna ajnoj meri smanjuju stepen efektivne vlasti koju privremene institucije samouprave imaju nad teritorijom Kosova.

Joakim Riker (*Joachim Rücker*), aktuelni SPGS, je 1. juna 2007. godine obznanio da je Misija zapo ela pripreme za odlazak sa Kosova.⁵⁹⁸ Misija UN e verovatno biti zamenjena misijom EU, koja bi postala aktivna u toku 2008. godine. Iako Ahtisarijev plan⁵⁹⁹ nije doživeo formalno priznanje dokumenta od zna aja za rešenje statusa Kosova, on se u nedostatku saglasnosti oko na ina i sfera daljeg delovanja me unarodne misije u pokrajini, koristi kao smernica za planiranje me unarodnog angažmana u pokrajini.⁶⁰⁰

2.6.2. Pregovori

Marti Ahtisari (*Martti Ahtisaari*), bivši predsednik Finske, je 2005. godine imenovan za Specijalnog izaslanika Generalnog sekretara UN zaduženog da predloži plan za budu i status Kosova. Ahtisarijev „Celoviti predlog za rešenje statusa Kosova“ predstavljen je Generalnom sekretaru UN u martu 2007. godine nakon nekoliko meseci pregovora izme u srbijanske vlade i „Tima jedinstva“ kosovskih Albanaca. Generalni sekretar je potom ovaj predlog predstavio Savetu bezbednosti. U Ahtisarijevom planu se predlaže neka vrsta nadgledane nezavisnosti za Kosovo, koja bi podrazumevala i mogu nost da nova država postane lanica me unarodnih organizacija i da zaklju uje me unarodne sporazume. Ahtisarijev „paket“ je obu-

596 UN doc. S/RES/1244 od 10. juna 1999.

597 Odeljak 1 Uredbe UNMIK-a br. 1999/1 o ovlastima Privremene administrativne misije na Kosovu od 25. jula 1999.

598 *Express, Kosova Sot, Epoka e Re* od 1. juna 2007.

599 Vidi niže.

600 Razgovor sa predstavnicima Tima za planiranje Me unarodne gra anske kancelarije (ICO Planning Team) od 18. septembra 2007. godine u Prištini.

hvatao i širok spektar zaštitnih mera za manjine, po evši od zna ajne autonomije oblasti naseljenih Srbima (decentralizacija), pa sve do mogu nosti da Republika Srbija pruža direktnu finansijsku pomo ovim oblastima.

Za vreme trajanja pregovora Beograd i Priština nisu postigli sporazum o budu em statusu Kosova. Beograd je predložio široku autonomiju za Kosovo u okviru Srbije koja bi isklju ivala mogu nost da Kosovo postane lanica bilo koje me unarodne organizacije i da poseduje svoju vojsku – dakle, autonomiju u granicama one koju Kosovo ve poseduje pod protektoratom Ujedinjenih nacija. S druge strane, Priština je odbijala svako rešenje koje ne bi podrazumevalo punu nezavisnost. Skupština Kosova je glasanjem od 14. marta 2007. u potpunosti podržala Ahtisarijev plan,⁶⁰¹ dok ga je Beograd odbacio.

Neposredni pregovori izme u Beograda i Prištine, koji su usledili pošto Ahtisarijev plan nije sporazumno usvojen kao rešenje za status Kosova, tako e su okonani neuspehom. „Trojka“ je svoj kona ni izveštaj o toku pregovora predstavila Ujedinjenim nacijama 19. decembra 2007. godine. Najverovatniji ishod ovih neuspehlih pregovora izme u delegacija Srbije i Kosova bi e odga anje odluke o buduem statusu pokrajine do proglašenja rezultata predsedni kih izbora u Srbiji, koji e biti održani 20. januara 2008. godine.

Budu i da je u proteklih godinu dana pažnja mahom bila usmerena na pregovore o statusu, može se re i da su i me unarodne i lokalne vlasti, bilo centralnog, bilo opštinskog nivoa, esto obra ale premalo pažnje na svakodnevne probleme stanovnika Kosova. Pregovori o kona nom statusu još su više potisnuli mnoge goru e probleme u vezi sa zaštitom ljudskih prava.

2.6.3. Ljudska prava u kosovskom zakonodavstvu u 2007. godini

Pravni sistem na Kosovu i dalje predstavlja zbunjuju u i složenu mešavinu nastalu kombinovanjem propisa proisteklih iz razli itih izvora. Pored pravnih tekstova koje je donela administracija UNMIK-a, u krug zakona koji su u primeni na Kosovu ulaze i zakoni koje je donela Skupština Kosova a koji je potom proglasio specijalni predstavnik Generalnog sekretara UN (SPGS), kao i zakoni koji su važili na Kosovu *na dan* 22. marta 1989. godine. Ako je re o oblastima koje nisu pokrivene navedenim izvorima, primenjuju se i zakoni doneseni *posle* 22. marta 1989, pod uslovom da nisu diskriminatorni i da su u skladu s me unarodnim standardima u oblasti zaštite ljudskih prava.⁶⁰² Osim toga, glavni me unarodni instrumenti za zaštitu ljudskih prava su direktno primenjivi na osnovu Uredbe UNMIK-a br. 1999/24 i Ustavnog okvira za privremenu samoupravu,⁶⁰³ iako Kosovo ne poseduje

601 Evropska komisija, *Izveštaj o napretku na Kosovu iz 2007. godine*, Brisel, 2007, str. 5.

602 lan 1 Uredbe UNMIK-a br. 1999/24 o važe em zakonu na Kosovu od 12. decembra 1999. godine dopunjene Uredbom UNMIK-a br. 2000/59 od 27. oktobra 2000.

603 lan 1 Uredbe UNMIK-a br. 1999/24 o važe em zakonu na Kosovu, glava 3 Uredbe UNMIK-a br. 2001/9 o Ustavnom okviru za privremenu samoupravu na Kosovu od 15. maja 2001.

me unarodni pravni subjektivitet neophodan da bi se postalo strana u nekom me unarodnom sporazumu.

Pravni sistem sastavljen iz tako velikog broja nepovezanih izvora neizbežno karakteriše nedostatak pravne sigurnosti i transparentnosti. Ne samo da je teško ustanoviti koji se zakon primenjuje u nekoj konkretnoj situaciji, ve problem postaje i sama dostupnost važe ih zakona. Dok je stare jugoslovenske zakone koji se još primenjuju na Kosovu gotovo nemogu e na i, ostali zakoni – uklju uju i i neposredno primenjive me unarodne instrumente za zaštitu ljudskih prava – esto nisu prevedeni na službene jezike ili se do njih može do i samo putem Interneta.

Dotatna smetnja leži u injenici da, gotovo po pravilu, ni pravni akti koje usvaja kosovska skupština ni oni koje donosi UNMIK ne sadrže prelazne odredbe koja bi ukazivale na zakonske propise ili odredbe koji datim aktom bivaju ukinuti. Umesto toga, na snazi je opšta odredba o ukidanju svih drugih zakona ili odredbi koji protivre e odredbama novousvojenog akta. Obi no je još manje jasno koji je od zakona iz vremena Jugoslavije još uvek primenjiv, tj. koji od njih nisu diskriminišu i. Razlog za to leži u okolnosti da još uvek ne postoje više sudske instance nadležne da se bave ovim pitanjima. Posebno ve e Vrhovnog suda za ustavna pitanja, koje je predvi eno u glavi 9.4.11 Ustavnog okvira, još uvek nije konstituisano. Ode ljenje UNMIK-a za pravne poslove, koje je odre eno da bude davalac autoritetnog tuma enja uredbi UNMIK-a, ovim se poslom retko bavilo, ostavljaju i brojna pravila vezana za zaštitu ljudskih prava bez prakti nog dejstva.

Gotovo bez izuzetka, zakoni i uredbu e primeni na Kosovu stupaju na snagu odmah po objavljivanju od strane Specijalnog predstavnika Generalnog sekretara UN, tj. bez *vacatio legis* kao vremenskog perioda izme u objavljivanja zakona i njegovog stupanja na snagu.⁶⁰⁴ Ovo produžuje vremenski period potreban za sprovo enje zakona i – kada je re o propisima relevantnim za zaštitu ljudskih prava – dovodi do tužne slike pravnog sistema u kome se pravni tekstovi donose samo zato da bi se pokazalo kako se standardi ljudskih prava ispunjavaju, a ne zato što postoje odgovaraju e institucionalno ure enje i spremnost za njihovo sprovo enje.

Uprkos intenzivnoj zakonodavnoj aktivnosti Skupštine Kosova, nijedan od zakona koji su usvojeni i proglašeni u 2007. godini nije od neposredne važnosti za stanje ljudskih prava u pokrajini. UNMIK je po etkom godine doneo dve uredbu e Privremene institucije samouprave nekoliko administrativnih uputstava, koji se neposredno bave pitanjem zaštite ljudskih prava.

604 Osnovna svrha ovog instituta je da pruži priliku pojedincima i institucijama na koje se propis odnosi da se prilagode i pripreme za novonastalu pravnu situaciju. Kao takav *vacatio legis* je neophodna osobina pristupa nog i transparentnog pravnog sistema. Videti sudsku praksu Evropskog suda za ljudska prava (npr *Sunday Times protiv Ujedinjenog Kraljevstva* ([1979–80] 2 EHRR 245, od 26. aprila 1979) ili slu ajeve koji se bave kvalitetom doma ih pravnih lekova kao što su *Akvidar i ostali protiv Turske* (presuda od 16. septembra 1996, Izveštaji o presudama i rešenjima 1996-IV, str. 1210, § 67), *Andronicou i Constantinou protiv Kipra* (presuda od 9. oktobra 1997, Izveštaji 1997-VI, str. 2094–95, § 159), *Assanidze protiv Gruzije*, (71503/01 [2004] ECHR 140, od 8. aprila 2004, st. 127, itd.)

2.6.3.1. *Savetodavno veće za ljudska prava.* – Januara 2007. specijalni predstavnik Generalnog sekretara UN za Kosovo izdao je Uredbu UNMIK-a br. 2007/3 kojom je izmenjena i dopunjena Uredba UNMIK-a br. 2006/12⁶⁰⁵ o uspostavljanju Savetodavnog veća za ljudska prava, ne bi li ono konačno postojalo. Veće raspolaze samo savetodavnim ovlašćenjima i može razmatrati samo „žalbe koje se odnose na navodna kršenja ljudskih prava koja su se desila posle 23. aprila 2005. godine ili koja proizilaze iz činjenica koje su nastale pre ovog datuma, kada te činjenice dovode do nastavljavanja kršenja ljudskih prava“.⁶⁰⁶

2.6.3.2. *Ombudsman za Kosovo.* – Uredba UNMIK-a br. 2007/15 kojom se menja i dopunjuje Uredba UNMIK-a br. 2006/06 o instituciji Ombudsperson na Kosovu predstavlja još jedan pravni akt koji je od važnosti za zaštitu ljudskih prava, objavljen u 2007. godini.⁶⁰⁷ Njen osnovni cilj je da se pojednostavi procedura za imenovanje novog ombudsmana. Izmenjena i dopunjena Uredba UNMIK-a br. 2006/06 uspostavlja instituciju lokalnog ombudsmana sa četiri zamenika, pri čemu i dva zamenika predstavljati lokalnu srpsku zajednicu i ostale nevezane zajednice sa pravom na zastupljenost u Skupštini Kosova, dok i jedan od zamenika biti žena.⁶⁰⁸

2.6.3.3. *O sprovođenju Zakona o upotrebi jezika.* – Kosovska vlada je februara 2007, nakon proglašenja dugo očekivanog Zakona o službenim jezicima,⁶⁰⁹ usvojila i Administrativno uputstvo br. 3/2007 o sastavu i nadležnostima Jezike komisije.⁶¹⁰ Predviđeno je da se ovo telo bavi prijemom žalbi i sprovođenjem istraga usmerenih ka „zaštiti službenih jezika i njihovog ravnopravnog statusa na Kosovu, kao i obezbeđivanju zaštite za jezike zajednica čiji maternji jezik nije službeni“.⁶¹¹ Dva meseca posle njegovog usvajanja usledilo je Administrativno uputstvo br. 2007/01-MPS o određivanju administrativnih sankcija za kršenje Zakona o upotrebi jezika.⁶¹² Ovo uputstvo je izdalo Ministarstvo za javne službe radi određivanja

605 Uredba UNMIK-a br. 2007/3 kojom se menja i dopunjuje Uredba UNMIK-a br. 2006/12 o uspostavljanju Savetodavnog veća za ljudska prava od 12. januara 2007.

606 Odeljak 2 Uredbe UNMIK-a br. 2006/12 o uspostavljanju Savetodavnog veća za ljudska prava od 23. marta 2006.

607 Uredba UNMIK-a br. 2007/15 kojom se menja i dopunjuje Uredba UNMIK-a br. 2006/06 o Ombudsperson instituciji od 19. marta 2007.

608 Članovi 6.6 i 6.7 izmenjene i dopunjene Uredbe UNMIK-a br. 2006/06 o Instituciji ombudsmana od 16. februara 2007.

609 Zakon br. 02/L-37 o upotrebi jezika proglašen Uredbom UNMIK-a br. 2006/51 o proglašenju Zakona o upotrebi jezika usvojenog od strane Skupštine Kosova od 20. oktobra 2006.

610 Vidi Aneks 1, Tehnička procena napretka u sprovođenju standarda za Kosovo, Savet bezbednosti UN, 9. mart 2007. godine, Izveštaj generalnog sekretara o Prelaznoj administrativnoj misiji UN na Kosovu, S/2007/134, para. 10, www.un.org/Docs/sc/sgrep07.htm

611 Član 32 Zakona br. 02/L-37 o upotrebi jezika od 20. oktobra 2006.

612 Administrativno uputstvo br. 2007/01-MPS o određivanju administrativnih sankcija za kršenje Zakona o upotrebi jezika od 11. aprila 2007.

administrativnih sankcija „koje se izre i licima koja krše odredbe Zakona o upotrebi jezika“.⁶¹³

2.6.3.4. *Jedinice za ljudska prava.* – Predsednik Vlade Kosova je marta 2007. izdao Administrativno uputstvo o jedinicama za ljudska prava u ministarstvima Kosovske vlade.⁶¹⁴ Svrha ovog uputstva bila je da se odredi struktura jedinica za ljudska prava koje je trebalo da budu uspostavljene u okviru svakog resornog ministarstva, definisanjem njihove velicine, strukture i opsega njihovih zadataka. Uputstvo je tako i predvidelo obavezu redovnog izveštavanja i razmenu informacija sa drugim ministarstvima i ostalim vladinim strukturama, kao i redovnu saradnju s institucijom Ombudsperson na Kosovu. Ovaj pravni akt se može posmatrati kao znaajan korak napred u obezbeivanju poštovanja ljudskih prava u okviru privremenih institucija na Kosovu. Ipak, sli no kao i u sluaju Administrativnog uputstva br. 8/2005 o zadacima jedinica za ljudska prava⁶¹⁵ koje je dalo po etni impuls za osnivanje ovih tela, vrednost ovog uputstva je umanjena injenicom da je nedostupno i da postoje ozbiljna neslaganja izme u verzija objavljenih na dvama služenim jezicima.

2.6.3.5 *Zakon protiv diskriminacije.* – Sli ni problemi nastali su u Administrativnom uputstvu br. 04/2006 o sprovo enju zakona protiv diskriminacije.⁶¹⁶ Uprkos tome što je Kosovo još 2004. godine dobilo jedan od najnaprednijih zakona protiv diskriminacije u Evropi,⁶¹⁷ dugo o ekivani pravni akt za njegovo sprovo enje je ugledao svetlo dana tek u prole e ove godine.⁶¹⁸ Administrativno uputstvo br. 04/2006 sastoji se od devet članova koji treba da regulišu neka zna ajna pitanja, kao što su priroda, sastav i odgovornosti tela zaduženih za unapre enje jednakog postupanja,⁶¹⁹ tela odgovorna za sprovo enje Uputstva⁶²⁰ i vremenski rokovi za njihovo uspostavljanje. Centralna odredba Uputstva je član 3, u kojem se Kancelarija za

613 član 1 Administrativnog uputstva br. 2007/01-MPS o odreivanju administrativnih sankcija za kršenje Zakona o upotrebi jezika.

614 Administrativno uputstvo br. 4/2007 o obezbeivanju strukture i integracije jedinica za ljudska prava u okviru kosovskih ministarstava od 19. marta 2007, www.md-ks.org/?cid=2,407.

615 Administrativno uputstvo br. 8/2005 o jedinicama za ljudska prava u Kosovskoj vladi iz septembra 2005.

616 Administrativno uputstvo br. 4/2006 o sprovo enju Zakona protiv diskriminacije od 5. maja 2006. Iako je pomenuto uputstvo izdato 2006. godine, ono ulazi u izveštaj za 2007. godinu zato što je postalo dostupno javnosti tek po etkom te godine.

617 Zakon protiv diskriminacije br. 2004/32 proglašen Uredbom UNMIK-a br. 2004/32 o proglašenju Zakona protiv diskriminacije od 20. avgusta 2004.

618 Više o ovom kod M. Matijevi , *Opšti pregled sprovođenja kosovskog Zakona protiv diskriminacije iz srpske perspektive*; Misija OEBS-a na Kosovu, *Studija o sprovođenju kosovskog Zakona protiv diskriminacije*, Priština 2007; Inicijativa mladih za ljudska prava, *Izveštaj o sprovođenju kosovskog Zakona protiv diskriminacije*, Priština 2007.

619 članovi 3, 4, 5 i 6 Administrativnog uputstva br. 4/2006 o sprovo enju Zakona protiv diskriminacije od 5. maja 2006.

620 članovi 7 i 8 Administrativnog uputstva br. 4/2006 o sprovo enju Zakona protiv diskriminacije od 5. maja 2006.

dobru upravu i jedinice za ljudska prava u resornim ministarstvima označavaju kao ključ na terenu u unapređivanju jednakog postupanja.

Budući da je Zakon protiv diskriminacije napisan tako da sprema i sankcionira veoma sofisticirane oblike diskriminacije, jedan od glavnih ciljeva Uputstva je bilo uspostavljanje „praktičnih i jasnih definicija prava i obaveza onih koji tvrde da su žrtve diskriminacije“.⁶²¹ Ovaj cilj je, međutim, Uputstvom samo delimično ostvaren.

Bilo da je reč o manjku sredstava ili o grubom nemaru prema odredbama samog onog zakona koji bi trebalo da sprovodi, broj pravopisnih grešaka sadržanih u engleskoj i srpskoj verziji Uputstva⁶²² je toliki da neke odredbe imaju kontradiktorno, upitno ili barem neprecizno značenje. Ovo je naročito slučaj sa srpskom verzijom teksta, koja prosto vrvi ovakvim greškama.⁶²³

Primeri su brojni i često su na granici apsurdna. U članu 6 i engleske i srpske verzije, u kom se Kancelariji za dobru upravu poverava javna kampanja protiv diskriminacije, Uputstvo propisuje obavezu iste te Kancelarije da obezbedi informacije o „mestima i odgovarajućim institucijama gde svako lice može da se obrati, da podnese zahtev ili da dobije odgovor ako *pretendira da je žrtva diskriminacije*“ (kurziv naš).⁶²⁴ Ovde se u engleskom tekstu koristi glagol *to pretend* koji može da zna i pretvarati se, ili pak pretendovati. U svakom slučaju radi se o vrlo važnom izboru reči.

Tumačenje Uputstva postaje još veći izazov kada se uvidi da sve tri jezike verzije teksta Uputstva sadrže u pojedinim članovima različite broj odredbi.⁶²⁵ Povrh toga, Uputstvo ozbiljno odstupa od teksta Zakona protiv diskriminacije budući da je spisak zabranjenih osnova diskriminacije na koji se poziva, nepotpun i delimično izmenjen u odnosu na onaj dat članom 2 (a) Zakona.⁶²⁶

Ove ozbiljne manjkavosti Administrativnog uputstva br. 04/2006 navode nas na zaključak da je danas, skoro tri godine nakon donošenja Zakona protiv diskrimi-

621 Član 1 Administrativnog uputstva br. 04/2006 o sprovođenju Zakona protiv diskriminacije od 5. maja 2006.

622 Budući da je u trenutku odobravanja Uputstva engleska verzija imala istu pravnu važnost kao i srpska i albanska, analiza je zasnovana na verzijama Uputstva na sva tri jezika.

623 Srpska verzija Uputstva ima iste slabosti kao i poslednji nacrt Zakona protiv diskriminacije. Npr., Zakon protiv diskriminacije srpske zajednice u Skupštini Kosova zbog neodgovarajućeg prevoda na srpski. Videti kod S. Sabovic, U. Steinle, „Izgubljeno u prevodu“ ili kako da tri jezika govore jednim zakonodavnim glasom, Bilten Inicijative OEBS-a za podršku skupštini, Posebno izdanje, br. 15, Priština, 2005.

624 Pravopisna greška u čl. 2(i) engleske verzije unosi i nadrealni humor: „Praktično pravilo – znači praktično i tačno definiciju prava i obaveza onih koji se stalno žale a koji tvrde da su žrtve diskriminacije“ (kurziv naš).

625 Tako npr. član 6 u svim verzijama sadrži različite broj paragrafa sa različitim sadržajem, te se, recimo, samo u verziji na srpskom pominju jedinice za ljudska prava u okviru institucije Ombudsperson na Kosovu.

626 Zakon protiv diskriminacije br. 2004/32 proglašen Uredbom UNMIK-a br. 2004/32 o proglašenju Zakona protiv diskriminacije od 20. avgusta 2004.

nacije, proces njegovog sprovođenja još uvek skoro na samom početku. Da ironija bude veća, jedna od osnovnih odredaba Zakona protiv diskriminacije – zabrana diskriminacije po osnovu jezika (1. 2 (a)) – prekršena je u samom uputstvu koje je trebalo da mu da operativnu vrednost.

2.6.3.6 Prava manjinskih zajednica

2.6.3.6.1. *O kontinuiranom problemu vezanom za akreditaciju Univerziteta u Kosovskoj Mitrovici.* – U martu 2007. UNMIK je ponovo akreditovao Univerzitet u Kosovskoj Mitrovici omogućujući mu na taj način da učestvuje u bolonjskom procesu.⁶²⁷ Pored Prištinskog univerziteta, Univerzitet u Kosovskoj Mitrovici predstavlja drugu glavnu univerzitetsku instituciju na Kosovu. Ova dva univerziteta se veoma razlikuju po svom studentskom telu. Prištinski univerzitet pohađaju studenti koji govore albanski, budući da na njemu ne postoji program na srpskom jeziku,⁶²⁸ dok se predavanja na Univerzitetu u Kosovskoj Mitrovici odvijaju isključivo na srpskom.⁶²⁹

Druga tačka po kojoj se ova dva univerziteta razlikuju je njihov pravni položaj u okviru kosovskog obrazovnog sistema. Dok je Prištinski univerzitet automatski akreditovan Zakonom o visokom obrazovanju donetom 2003,⁶³⁰ Univerzitetu u Kosovskoj Mitrovici je od 2003. svake godine izdavana privremena dozvola za rad odlukom Specijalnog predstavnika Generalnog sekretara UN. Imaju i ovo u vidu, kao i činjenicu da ga finansira Vlada Republike Srbije, ovaj univerzitet praktično spada u tzv. „paralelne institucije“.⁶³¹

Ova praksa je u velikoj meri posledica nesrećnih dešavanja oko donošenja kosovskog Zakona o visokom obrazovanju.⁶³² Skupština Kosova je 2003. usvojila Zakon o visokom obrazovanju. Ovim zakonom je zakonodavac dao neograničenu dozvolu Prištinskom univerzitetu, dok je izbegao da to učini u slučaju Univerziteta u Kosovskoj Mitrovici. Predstavnici srpske zajednice u Skupštini Kosova podneli su, u skladu s procedurama za usvajanje zakona, izloženim u odeljku 9 Ustavnog

627 Evropska komisija: *Izveštaj o napretku na Kosovu (Rezolucija Saveta bezbednosti 1244)*, Brisel 2007, str. 21.

628 Predavanja na Prištinskom univerzitetu su isključivo na albanskom jeziku, s mogućnošću u polaganju ispita na srpskom, iako je sistem kvota za manjinske zajednice na snazi od 2004. godine.

629 Pored ovoga, Poslovna škola u Pećini i Pedagoški fakultet Univerziteta u Prizrenu omogućuju školovanje na bošnjačkom jeziku.

630 Uredba UNMIK-a br. 2003/14 o proglašenju Zakona o visokom obrazovanju na Kosovu usvojenog od strane Kosovske skupštine od 12. maja 2003.

631 Paralelne strukture na Kosovu se mogu definisati kao institucije koje nakon 1999. godine nastavljaju da budu finansirane od strane Vlade Srbije i kojima ona rukovodi. One na teritoriji Kosova nisu formalno priznate, ali ih UNMIK neformalno toleriše.

632 Zakon br. 2002/3 o visokom obrazovanju, proglašen Uredbom UNMIK-a br. 2003/14 o proglašenju Zakona o visokom obrazovanju usvojenog od strane Kosovske skupštine od 12. maja 2003.

okvira, predlog za izmene Nacrta zakona Predsedništvu Skupštine tvrde i da Nacrt zakona o visokom obrazovanju „krši vitalne interese zajednice kojoj pripadaju, tj. da nepovoljno utiče na prava zajednice i njenih članova, a po glavi 4“.⁶³³ Budući da je Predsedništvo Skupštine propustilo da podnese usaglašeni predlog u propisanom roku, obrazovano je Posebno veće koje se bavilo ovim pitanjem.⁶³⁴ U roku od pet dana ono je donelo odluku kojom je preporučilo Skupštini da usvoji Zakon o visokom obrazovanju sa izmenama u smislu davanja automatske i trajne akreditacije Univerzitetu u Kosovskoj Mitrovici kako bi zajednice koje koriste srpski jezik mogle da uživaju pravo na visoko obrazovanje na svom jeziku.⁶³⁵ Skupština Kosova je, međutim, odbila preporuke Veća i zakon je ostao one sadržine kako je Skupštini Kosova i predložen.⁶³⁶

Prema odeljku 9.1.45 Ustavnog okvira, zakon stupa na snagu „na dan njegovog proglašenja od strane Specijalnog predstavnika Generalnog sekretara“. Proglašenje Zakona o visokom obrazovanju bez izmena koje je predložilo Posebno veće bilo bi, međutim, suprotno odredbama o nadležnosti SPGS u domenu zaštite prava i interesa zajednica.⁶³⁷ Zato je, skoro godinu dana nakon njegovog usvajanja od strane Skupštine, Zakon o visokom obrazovanju proglašen uz dodavanje novih odredbi u odeljku 10, kojima se Univerzitetu u Kosovskoj Mitrovici daje privremena akreditacija.

Pomenutim izmenama zakona je na neko vreme legalizovano postojanje Univerziteta u Kosovskoj Mitrovici, ali one nisu suštinski izmenile njegov pravni položaj u kosovskom pravnom sistemu. Štaviše, ova situacija nije rezultirala pravnim okvirom koji bi bio bliži postojećim standardima ljudskih prava. Kosovski pravni sistem i dalje ne sadrži odredbe kojima bi se pripadnicima zajednica koje govore srpski jezik eksplicitno priznavalo pravo na visoko obrazovanje. Iako osnovni zakon u ovoj oblasti, Zakon o visokom obrazovanju ni u jednoj svojoj odredbi ne polazi od toga da su i albanski i srpski službeni jezici na Kosovu⁶³⁸ i da bi sistem visokog obrazovanja morao biti zasnovan na principu jednakosti ta dva jezika.⁶³⁹

633 Odeljak 9.1.39 Uredbe UNMIK-a br. 2001/9.

634 Odeljci 9.1.40 i 9.1.41 Uredbe UNMIK-a br. 2001/9.

635 Prema Džejsmu O'Brajanu, predsedavajućem članu Veća, ovakva odluka je doneta zato što su posledice odbijanja Skupštine da akredituje Univerzitet u Kosovskoj Mitrovici bile te da Univerzitet „nije imao nikakvog načina da se prijavi za akreditaciju u skorijem periodu, jer procedure za akreditaciju univerziteta ne mogu biti ustanovljene.“, James O'Brian, „Rad na jedinstvenom sistemu“, *Focus Kosovo*, Priština, avgust 2002.

636 Odeljak 9.1.42 Uredbe UNMIK-a br. 2001/9.

637 Kao što je izme u ostalog propisano u glavi 8 Uredbe UNMIK-a br. 2001/9.

638 Zakon br. 02/L-37 o upotrebi jezika proglašen Uredbom UNMIK-a br. 2006/51 od 20. oktobra 2006.

639 Ne uključuje ni druge vidove garancija koje su neophodne za efikasno funkcionisanje dvojezičnog visokoškolskog sistema obrazovanja, kao što su mere podrške manjinskim grupama u oblasti zapošljavanja na državnim univerzitetima ili upotreba službenih jezika u dokumentima koje izdaju visokoškolske institucije, itd.

Zakon sadrži samo opštu zabranu diskriminacije u pristupu visokom obrazovanju (odeljak 3.1) i opštu zabranu diskriminacije studenata (odeljak 29.4, st. (c)).⁶⁴⁰

Ovakva situacija je još jedan u nizu inilaca koji povećavaju stepen neizvesnosti kao glavne smetnje procesu povratka. Mnoga interno raseljena lica ili povratnici isti u da to što je postoje i obrazovni sistem na srpskom jeziku na Kosovu neadekvatan i što se njegova legalnost neprestano dovodi u pitanje, negativno utiče na odluku o povratku.⁶⁴¹

2.6.3.6.2. *O stalnom problemu diskriminatornih odredaba kojima se uređuje proces privatizacije na Kosovu.* – Usled posebnog statusa zaposlenih u društvenim preduzećima ima⁶⁴² i uticaja koji privatizacija ima na njih, zakoni na Kosovu ovim radnicima daju pravo na udeo u dobiti od privatizacije na osnovu prioriteta.⁶⁴³ I u 2007. godini se, međutim, nastavljaju tvrdnje bivših radnika društvenih preduzeća koji ne pripadaju već inskoj zajednici da ne dobijaju ništa od procesa privatizacije koji je u toku usled diskriminatornog karaktera pravila koji taj proces uređuju.⁶⁴⁴ Manjkavosti pravnog okvira koji uređuju proces privatizacije su uočene još 2005. godine, ali ništa nije učinjeno kako bi se odstranile posledice proizišle iz njegovih diskriminatornih dejstava.⁶⁴⁵

Proces privatizacije je na Kosovu počeo 2003. godine, kada je već uveliko došlo do iseljavanja nealbanskih zajednica sa Kosova. Većina nealbanskih radnika u društvenim preduzećima je bila prisiljena da 1999. napusti posao, budući da su bili izloženi etničkoj nasilju koje se širilo pokrajinom. Ovaj proces je dodatno pogoršan događajima iz marta 2004.

Ove činjenice nisu uzete u obzir kada je donošena Uredba UNMIK-a br. 2003/13.⁶⁴⁶ Njen glavni nedostatak nalazi se u odeljku 10.4 koji određuje i uslove

640 Jedina odredba koja na posredan način propisuje pravo na visoko obrazovanje na maternjem jeziku za zajednice koje govore srpskim jezikom nalazi se u odeljku 4.2, koji uređuje odgovornosti Ministarstva prosvete: „u vršenju vlasti i obaveza po ovom zakonu Ministarstvo će poštovati i unapređivati prava zajednica i njihovih članova ustanovljena u glavi 4 Ustavnog okvira za privremenu samoupravu.“

641 Razgovori s interno raseljenim osobama na Kosovu su obavljani u avgustu 2006, a u okolini Smedereva u junu 2007.

642 Društvena preduzeća predstavljaju jedinstven oblik organizacije koji je bio dozvoljen po zakonu bivše Jugoslavije. U takvim preduzećima sredstva su bila u vlasništvu radnika. U teoriji, radnici su u takvim preduzećima postavljali svoje rukovodioce, mada su u praksi glavnu ulogu vodili partijski funkcioneri.

643 Ovaj udeo je definisan kao 20 odsto dobiti od prodaje deonica privatizovanog društvenog preduzeća. Zadatak podeliti tog iznosa radnicima koji ispunjavaju uslove dat je Kosovskoj poverljivoj komisiji.

644 Evropska komisija, *Izveštaj o napretku na Kosovu iz 2007. godine*, Brisel 2007, str. 26.

645 Videti npr pismo ombudsmana za Kosovo specijalnom predstavniku Generalnog sekretara UN od 21. decembra 2005.

646 Uredba UNMIK-a br. 2003/13 o transformaciji prava na korišćenje nepokretnosti u društvenom vlasništvu od 9. maja 2003.

pod kojima se radnik može kvalifikovati za udeo u dobiti od privatizacije, kaže: „radnik je kvalifikovan ako se a) vodi kao zaposleni u društvenom preduze u vreme privatizacije“ (kurziv naš).⁶⁴⁷ Kao što je već rečeno, većina interno raseljenih lica ne ispunjava ovaj kriterijum, budući da su do 2003. već napustili Kosovo i svoja radna mesta u društvenim preduzećima usled okolnosti koje su obeležile period posle 1999. godine.

Time je ovim radnicima, od kojih su neki bili zaposleni u društvenim preduzećima i po 25 i više godina, onemogućeno da pod istim uslovima kao i radnici većinske zajednice na Kosovu, steknu dobit od procesa privatizacije. Istina, postoje i pravni okvir predviđajući pravo na podnošenje žalbe Posebnom veštom u Vrhovnog suda u sporovima proisteklim iz postupanja Kosovske poverilačke agencije, pa tako bivši radnici kojima se imena nisu našla na spisku radnika sa pravom na dobit iz privatizacije, mogu da pokrenu postupak za osporavanje odluke Kosovske poverilačke agencije po osnovu diskriminacije. Korišćenje ovog prava je, međutim, najčešće onemogućeno postojanjem nekoliko krupnih praktičnih prepreka koje prate položaj raseljenih.

Pre svega, žalbe pred Posebnim veštom treba uložiti „u roku od 20 dana po konačnom objavljivanju u medijima ... spiska kvalifikovanih radnika od strane Agencije“.⁶⁴⁸ Iseljavanje i prepreke kojima su usled svog statusa izloženi brojni bivši radnici dovode do situacije u kojoj je nemoguće ispuniti dati vremenski rok. Raseljeni bivši radnici društvenih preduzeća, koji većinom žive u užoj Srbiji, pogođeni su široko rasprostranjenim siromaštvom i često nemaju pristup štampanim medijima niti finansijska sredstva neophodna za putovanje do Prištine da bi uložili tužbu pred Vrhovnim sudom u Prištini.⁶⁴⁹ Osim toga, predviđen postupak zahteva dobro poznavanje pravnih propisa kojima je regulisana privatizacija na Kosovu, kao i postupka pred ovim Posebnim veštom, pri čemu im na raspolaganju ne stoji pravna pomoć.⁶⁵⁰

Nepostojanje mera za obezbeđivanje nediskriminatorne politike zapošljavanja u privatizovanim preduzećima. – Uostano je da proces privatizacije dodatno povećava stopu nezaposlenosti među pripadnicima nealbanskih zajednica na Kosovu,

647 U odeljku 10.4 stoji sledeće: „u ovom odeljku radnik se smatra kvalifikovanim ukoliko je registrovan kao zaposleni u društvenom preduzeću u vreme privatizacije i ako se ustanovi da je na platnom spisku preduzeća u periodu od bar tri godine. Ovaj zahtev ne sprečava zaposlene koji tvrde da bi bili tako registrovani i zaposleni da nisu bili izloženi diskriminaciji da podnesu žalbu Posebnom veštom u skladu sa pododeljkom 10.6.“

648 Kurziv naš.

649 U ovom kontekstu važno je istaći da radnici po Uredbi UNMIK-a br. 2003/13 nemaju pravo na pristup „spiskovima zaposlenih“ pre objavljivanja u medijima i stoga nemaju na ina da ih osporavaju van sudske procedure pred Posebnim veštom Vrhovnog suda Kosova. Interno raseljene osobe su tako primorane da pokrenu sudski postupak ne bi li ih osporile i imaju vrlo mali uticaj na ulogu Kosovske poverilačke agencije u procesu provere tih spiskova.

650 Ovdje izuzetak predstavlja prištinska nevladina organizacija „Projekat građanskih prava (Kosovo)“, koja je nedavno počinela sa pružanjem pravne pomoći i u ovim postupcima.

jer propisi na snazi ne predviđaju nikakve posebne mere obezbeđenja primene nediskriminatorne politike zapošljavanja u transformisanim preduzećima.

Odredbe o reorganizaciji ili likvidaciji društvenih preduzeća koje se mogu naći u Uredbi UNMIK-a br. 2005/48 određuju ulogu nenovanih kriterijuma – investiranja, zapošljavanja i ostalih vrsta obaveza kupca – koji su usmereni na obezbeđivanje prava radnika u procesu odabira najbolje ponude kod reorganizacije društvenih preduzeća.⁶⁵¹ Prema odeljku 27.3 st. (d), jedan od kriterijuma primenjenih prilikom selekcije je i to „u kojoj meri plan ostvaruje obezbeđivanje zaposlenosti za *tretnutno zaposlene* u preduzeću“ (kurziv naš).

Ovde je meunarodni zakonodavac na Kosovu ogledno doneo propis koji sadrži standardne procedure privatizacije, a da ih pri tom nije prilagodio postkonfliktnoj stvarnosti kosovskog društva. Drugim rečima, ove odredbe daju važnost obezbeđivanju zaposlenosti za one koji su zaposleni u društvenom preduzeću u momentu privatizacije ne uzimajući u obzir činjenicu da je etnički sastav tog društvenog preduzeća u potpunosti izmenjen usled prisilnih migracija.⁶⁵² U situaciji u kojoj je etnički sastav radnika u društvenim preduzećima uveliko promenjen kao posledica iseljavanja velikog dela stanovništva, ovakve „etnički slepe odredbe“ pre doprinose obezbeđivanju postojećih etničkih podela nego što ih uklanjaju. Tretiraju i radnike društvenih preduzeća poreklom iz različitih etničkih grupa na isti način, zakonodavac osobe iz raseljenih zajednica stavlja u neravnopravan položaj u odnosu na radnike iz veće inske etničke zajednice. Može se, prema tome, zaključiti, da ove odredbe predstavljaju kršenje članova 2 i 3 kosovskog Zakona protiv diskriminacije i meunarodnih standarda o zabrani diskriminacije.⁶⁵³

2.6.4. Ljudska prava u praksi 2007. godine

2.6.4.1. *Slučajevi pred Evropskim sudom za ljudska prava.* – Status Kosova još uvek nije definisan: ishod ovog procesa je neizvestan, a ova srpska pokrajina pod upravom UN nema meunarodnopravni subjektivitet neophodan kako bi pristupila glavnim instrumentima i mehanizmima za zaštitu ljudskih prava. Međutim, u

651 Uredba UNMIK-a br. 2005/48 o reorganizaciji i likvidaciji preduzeća i njihove imovine pod administrativnom vlašću u Kosovske poverilačke agencije od 21. novembra 2005.

652 Istu zabrinutost je izrazio i Kai Aide (*Kai Eide*), Specijalni izaslanik za Kosovo Generalnog sekretara UN: „Ovaj proces bi mogao da ima neposredan i pozitivan uticaj na ekonomiju na Kosovu, budući da su mnoga društvena preduzeća neaktivna. Većinu privatizovanih preduzeća su preuzeli kosovski Albanci koji žive na Kosovu ili u inostranstvu. [...] Važno je uzeti u obzir efekte ovog procesa na različite etničke grupe. Proces privatizacije bi mogao da vodi ka diskriminaciji pri zapošljavanju po etničkoj osnovi i da utiče na ekonomsku održivost manjinskih zajednica. Ovaj proces se mora nastaviti, ali na način koji obezbeđuje interese manjinskog stanovništva u toku i posle privatizacije.“ – iz aneksa pismu Generalnog sekretara od 7. oktobra 2005. upućenog predsedavajućem Saveta bezbednosti: Sveobuhvatni pregled situacije na Kosovu (tzv. izveštaj Kai Aidea), str. 3.

653 Zakon protiv diskriminacije br. 2004/32 proglašen Uredbom UNMIK-a br. 2004/32 o proglašenju Zakona protiv diskriminacije od 20. avgusta 2004.

skladu s Ustavnim okvirom za privremenu samoupravu, osnovni instrumenti za zaštitu ljudskih prava važe i na Kosovu. Tokom 2006. godine, pred Evropskim sudom za ljudska prava pojavila su se prva dva slučaja koja se odnose na Kosovo – *Behrami protiv Francuske* (App. No. 71412/01) i *Saramati protiv Francuske, Norveške i Nemačke* (App. No. 78166/01), ali se Evropski sud za ljudska prava u maju 2007. godine proglasio nenadležnim u oba slučaja. Evropski sud za ljudska prava je na isti način odlučio i u slučaju *Gajić protiv Nemačke*, u kojem je interno raseljeno lice s Kosova pokrenulo postupak tvrdeći da su nemačke trupe u sastavu KFOR-a narušile njegovo pravo na privatni i porodični život (čl. 8, st. 1 Evropske konvencije o ljudskim pravima) kao i pravo na neometano uživanje imovine (čl. 1 Protokola 1).⁶⁵⁴ Podnosilac tužbe je tvrdio sledeće: a) KFOR je zaseban entitet sa zasebnim statusom i ovlašćenjima na Kosovu koji nije hijerarhijski podređen UN-u, b) kršenje prava podnosioca tužbe se ima pripisati Nemačkoj zbog stepena kontrole koju je vršila nad svojim trupama u sklopu KFOR-a (princip ekstrateritorijalne jurisdikcije primenjen *ratione personae*).⁶⁵⁵ Kao i u prethodna dva slučaja, Sud je našao „da se postupci ili nepostupanje KFOR-a, u principu, mogu pripisati UN, te da Sud nije nadležan u smislu *ratione personae* da razmatra postupke koje je navedena država preduzela u ime UN-a.“⁶⁵⁶

2.6.4.2. *Savetodavno veće za ljudska prava.* – Iako su preduslovi za ustanovljavanje ovog tela postojali još 2006. godine, osnivačka sednica Veća je održana tek u novembru 2007.⁶⁵⁷ činjenica da je proteklo godinu i po dana od donošenja relevantnih propisa do osnivanja Savetodavnog veća za ljudska prava predstavlja dodatni udarac principu vladavine prava na Kosovu budući da je nadležnost institucije Ombudsperson na Kosovu nad aktima UNMIK-a bila ukinuta već zakonskim izmenama iz februara 2006. godine.⁶⁵⁸ Veće bi trebalo da se bavi samo „žalbama koje se odnose na narušavanje ljudskih prava koja su se desila nakon 23. aprila 2005. godine ili onim koje proizilaze iz činjenica koji su se desili pre ovog datuma, pri čemu ovi događaji prouzrokuju dalje kršenje ljudskih prava“, i ima samo savetodavnu funkciju pošto UNMIK nije u obavezi da postupi na osnovu zaključaka ovog veća. Bio je to razlog da Komitet za ljudska prava UN zaključuje da Veće u „nedostaje neophodni autoritet i nezavisnost“ u odnosu na UNMIK, da bi sprovelo svoju funkciju.⁶⁵⁹ Ipak, ovi nedostaci bi mogli biti delimično ublaženi

654 *Gajić protiv Nemačke*, 31446/02, ECHR 2007, st. 1.

655 Isto je izneto u intervencijama treće strane podnetim od strane Republike Srbije i nevladine organizacije „Praxis“.

656 *Behrami i Behrami protiv Francuske, Saramati protiv Francuske, Nemačke i Norveške* (dec.), Nos. 71412/01 i 78166/01, st. 144–152, ECHR 2007, gore citirani *Gajić protiv Nemačke*, st. 1.

657 Saopštenje za štampu UNMIK-a od 21. novembra 2007.

658 U februaru 2006. Specijalni predstavnik Generalnog sekretara doneo je Uredbu UNMIK-a br. 2006/06 o Ombudsperson instituciji na Kosovu koja zamenjuje Uredbu UNMIK-a br. 2000/38. Po novoj uredbi Institucija ombudsmana nije više nadležna da se bavi žalbama protiv UNMIK-a.

659 Human Rights Watch, *Svetski izveštaj za 2007. godinu*, str. 419.

ni li nom odlu noš u samih lanova Ve a koje postavlja predsednik Evropskog suda za ljudska prava.⁶⁶⁰

2.6.4.3. *Institucija Ombudsperson na Kosovu.* – Nakon prvog neuspešnog i veoma kontroverznog kruga glasanja u Skupštini Kosova⁶⁶¹, 22. juna 2007. godine Skupština je odobrila izmene u Pravilima postupka imenovanja ombudsmana i zamjenika omubudsmana. Nedelju dana kasnije objavljen je i novi konkurs za mesto ombudsmana, koji bi trebalo da bude okončan do kraja 2007. godine.⁶⁶²

2.6.4.4. *Pravna pomoć.* – Iako je do skora samo nekoliko nevladinih organizacija pružalo pravnu pomoć, što ni izbliza ne zadovoljava stvarne potrebe u pokrajini,⁶⁶³ situacija se polako popravlja. U septembru 2007. je, u skladu sa Uredbom UNMIK-a br. 2006/36 o pravnoj pomoći, koja stvara „integrirani sistem pravne pomoći u krivim, građanskim i administrativnim pitanjima“,⁶⁶⁴ osnovana Komisija za pravnu pomoć.⁶⁶⁵ Ovim sistemom bi trebalo da budu ustanovljene kancelarije na teritorijama područja Kosova koje bi pružale usluge socijalno ugroženim grupama. Ovaj model pravne pomoći, međutim, ne zadovoljava potrebe interno raseljenih lica koja se nalaze u Srbiji. Iz tog razloga bi u martu trebalo da proradi program pravne pomoći koji će delovati s obe strane administrativne linije. Ovaj program će finansirati Evropska agencija za obnovu u okviru 2006 programa CARDS pomoći Srbiji.⁶⁶⁶

2.6.4.5. *Vladavina prava i bezbednost.* – Iako nisu zabeleženi veći i incidenti usmereni protiv manjinskih zajednica, serija manjih mećetničkih incidenata se nastavila i ove godine. Ili, kao što je navedeno u izveštaju Generalnog sekretara o UNMIK-u iz septembra 2007: „[i] dok broj i ozbiljnost etnički motivisanih incidenata ostaju relativno mali, nastavlja se praksa nasilja i vandalizma usmerenog prema kulturnim i verskim objektima, posebno u etnički mešovitim područjima [...]“.⁶⁶⁷

Manjine na Kosovu, posebno Srbi, Romi, Goranci, Hrvati kao i Albanci u onim delovima Kosova gde predstavljaju manjinu,⁶⁶⁸ i dalje su grupe pod rizikom,

660 12. januara 2007. Specijalni predstavnik Generalnog sekretara imenovao je sledeće članove Veća: Pol Lemens (*Paul Lemmens*) (Belgija), sudija u Vrhovnom administrativnom sudu Belgije i profesor ljudskih prava na Univerzitetu u Levenu, Marek Novicki (*Marek Nowicki*) (Poljska), predsednik poljskog Helsinškog odbora za ljudska prava i bivši Ombudsman za Kosovo, Mišel Pikar (*Michèle Picard*) (Francuska), Potpredsednica Pariskog prvostepenog suda i bivša predsednica Komore za ljudska prava za Bosnu i Hercegovinu.

661 Prvo glasanje u Kosovskoj skupštini održano je decembra 2006.

662 Ombudsperson institucija na Kosovu, *Godišnji izveštaj za 2006–2007*, Priština, str. 7.

663 Misija OEBS-a na Kosovu, *Pravno zastupanje u građanskim parnicama*, Priština, jun 2007.

664 Preambula Uredbe UNMIK-a br. 2006/36 o pravnoj pomoći od 7. juna 2006.

665 Saopštenje za štampu UNMIK-a od 26. septembra 2007.

666 Ministarstvo za Kosovo i Metohiju se obavezalo da podrži pomenuti program što bi moglo da da dodatni impuls konačnom rešavanju vlasničkih sporova pojedinačnih žalilaca na Kosovu.

667 Izveštaj Generalnog sekretara o Misiji UN na Kosovu, S/2007/582 iz septembra 2007.

668 Etnički Albanci su manjina u severnom delu Mitrovice, u opštinama Zvečan, Zubin Potok i Leposavi na severu Kosova, u opštini Štrpce na jugu i u opštini Novo brdo.

uprkos tome što se broj napada tokom 2006. i 2007. smanjio. „Manji“ incidenti velike simboli ke vrednosti, kao što su kamenovanje ku a i autobusa, ispisivanje poruke mržnje, uznemiravanja i uništavanje kulturnih, verskih i ostalih objekata, stvaraju klimu nesigurnosti i negativno uti u na odluku manjinskih zajednica da ostanu ili se vrate u pokrajinu.

Dvojica Srba su napadnuta i oplja kana u svom automobilu od strane nepoznatih napada a blizu Kosovog Polja 20. februara.⁶⁶⁹ U aprilu 2007. godine su na benzinskoj stanici pretu ena dvojica Srba koji su išli u Pe da bi preuzeli li na dokumenta iz fabrike u kojoj su nekada radili. I jedni i drugi su napada e opisali kao nepoznate mladi e.⁶⁷⁰ U leto 2007, Dušana Perića (55), povratnika u selo Gojbulja u opštini Vu itrn, napalo je nekoliko albanskih mladi a i nanelo mu lakše telesne povrede.⁶⁷¹

U junu 2007, lokalni list na albanskom jeziku *Infopress* objavio je spisak Srba koji žive na podru ju Lipljana.⁶⁷² Objavljivanje ovog spiska, na kom se nalazilo oko stotinu imena, izazvalo je poja an ose aj ugroženosti me u Srbima iz Lipljana u kome je tokom februara 2007. ve zabeleženo kamenovanje lokalne osnovne škole „Bra a Aksi “.⁶⁷³

Iako broj lanova srpske zajednice koji još žive u Prištini ne prelazi stotinu – skoro u potpunosti žena u poznijem životnom dobu – jedna od njih je bila meta napada u junu ove godine. Vukosava Ivanović (74) je pretu ena u svom stanu u Prištini i pri tom je zadobila povrede glave i frakturu nosa. Po izjavi zamenika portparola Kosovske policijske službe, jedan osumnji eni je pritvoren nekoliko dana kasnije.⁶⁷⁴

Najozbiljniji napad tokom 2007. godine desio se u Gra anici, kada su u avgustu neidentifikovane osobe silovale devojkku, dok je njen mladi bio pretu eni i zaklju an u prtljažniku automobila.⁶⁷⁵

Autobus koji saobra a izme u Dragaša i Beograda ve nekoliko puta je napadnut tokom proteklih godina. Poslednji put u novembru 2007, kada je na njega ba ena eksplozivna naprava u blizini Podujeva. U vreme napada u autobusu su bila etrdeset tri putnika, ali niko nije ozle en.⁶⁷⁶

2.6.4.6. *Napadi na kulturnu baštinu i verske objekte.* – Nastavljaju se protesti Srpske pravoslavne crkve protiv nezakonite gradnje u blizini manastira Visoki Deani. Manastir, koji se nalazi na UNESCO-voj listi svetske baštine, pod dvadeset e

669 RTS, 20. februar.

670 RTS/TANJUG, 27. april.

671 Glas javnosti, 5. jul.

672 TANJUG, 2. jun.

673 RTS, 3. februar.

674 UNMIK-ov izveštaj za medije od 14. juna.

675 B92, TANJUG, BETA, 22. avgust.

676 Koha Ditore, 26. novembar.

tvoro asovnom je zaštitom italijanskog kontingenta KFOR-a.⁶⁷⁷ Isti manastir je bio izložen raketnom napadu u aprilu 2007. godine.

U martu je oskrnavljena pravoslavna crkva u Pe i. Nepoznate osobe su provalile u crkvu, ispisale uvredljive izraze na zidovima, porazbijale prozore i pobacale ubre po crkvi. Ova crkva ošte ena je u napadima u martu 2004. godine i obnovljena je u okviru programa obnove ošte enih crkava na Kosovu koji je inicirao Savet Evrope.

Uprkos tome što je novi Zakon o slobodi vere stupio na snagu 2006. godine,⁶⁷⁸ odnosi izme u razli itih verskih zajednica i dalje su vrlo niskog intenziteta. Ovo važi i za dijalog, posebno izme u muslimanske zajednice i Srpske pravoslavne crkve. Prema izjavi Evropske komisije: „[v]andalizam i napadi na verske spomenike, uklju uju i i minobaca ke napade, i dalje su problem. Istrage nisu profesionalno sprovedene u svim slu ajevima (...) i postignut je mali napredak na ovom polju, za razliku od napretka u zakonodavnom domenu. Sloboda verskog izražavanja se i dalje ne poštuje.“⁶⁷⁹

2.6.4.7. Pristup ekonomskim i socijalnim pravima. – Ukupna ekonomska situacija na Kosovu odslikava probleme vezane za proces pregovora o statusu. Stopa nezaposlenosti, nizak nivo stranih investicija i neuspešan proces privatizacije ugrožavaju ekonomsku održivost pokrajine. U izveštaju UN se navodi:

Uprkos rastu izvoza koji je zabeležen u 2006. godini, Kosovo i dalje ima najnižu stopu izvoza u Evropi. Ekonomski razvoj je i dalje ograni en prekidima u snabdevanju elektri nom energijom, lošim funkcionisanjem javnih službi i nedostatkom odgovaraju ih profesija na tržištu rada.⁶⁸⁰

U podru jima naseljenim manjinama, situacija je još gora. Mnoge zajednice, posebno one koje žive u enklavama, nemaju pristup tržištu rada, te stopa nezaposlenosti u enklavama varira od 70 odsto do 100 odsto.⁶⁸¹ U ve ini slu ajeva osnovni izvor prihoda za pripadnike manjina je poljoprivreda, ali su i dalje, u velikom broju slu ajeva, poljoprivredna imanja uzurpirana ili se vlasnici ne ose aju dovoljno bezbednim da bi je obra ivali.

Zajednice Roma, Aškala i Egip ana (RAE) su i dalje najugroženije i najviše marginalizovane grupe na Kosovu. U ovim zajednicama stopa nezaposlenosti je najve a, isklju eni su iz sistema obrazovanja, smrtnost dece je izuzetno velika i imaju najviše poteško a u pristupu javnim službama.

2.6.4.8. Povratak imovine. – Sve ano zatvaranje Direkcije za stambena i imovinska pitanja i Komisije za rešavanje stambenih i imovinskih pitanja (HPD/

677 RTS, 5. januar 2007.

678 Uredba UNMIK-a br. 2006/48 od 24. avgusta 2006.

679 Evropska komisija, *Izveštaj o napretku na Kosovu iz 2007. godine*, Brisel 2007, str. 17.

680 Izveštaj Generalnog sekretara o Misiji UN na Kosovu, S/2007/582 iz septembra 2007.

681 Institucija ombudsmana na Kosovu, Godišnji izveštaj za 2006–2007, Priština, str. 35

CC) u junu 2007. godine održano je istovremeno kada i inauguraciona sednica Kosovske komisije za imovinske zahteve (KPCC).⁶⁸² KPCC je deo novoustanovljenog sistema za rešavanje velikog broja imovinskih zahteva i osnovana je 2006. godine Uredbom UNMIK-a br. 2006/10.⁶⁸³ Kosovska imovinska agencija (KPA), koja obuhvata KPCC, je nadležna za rešavanje imovinskih sporova u vezi s *poljoprivrednom, komercijalnom i stambenom imovinom*. KPA je direktni naslednik Direkcije za stambena i imovinska pitanja (HPD) – prvog masovnog sistema za rešavanje imovinskih zahteva ustanovljenog na Kosovu, koji je imao nadležnost samo u sporovima oko stambene imovine.⁶⁸⁴

KPA i KPCC odlikuje kontinuirano prisustvo meunarodnih predstavnika i pretpostavlja se da ih ovo karakterisati i kada UNMIK napusti pokrajinu.⁶⁸⁵ Teško e koje prate proces povra aja imovine na Kosovu ukazuju na to da taj proces još uvek nije održiv, te da je meunarodno u eš e u njemu i dalje od velike važnosti.

Doga aji u opštini Klina, iz avgusta ove godine, samo potvr uju ovaj zaključak. Od po etka godine opštinske vlasti u Klini uporno su odbijale da se povinuju odlukama HPCC. HPCC je, naime, u slu aju „Radosavljevi “ doneo odluku kojom se potvr uje pravo državine jednog interno raseljenog lica i nalaže njegov povra aj u posed privatne ku e smeštene tik pored zgrade Opštine Klina, a koju je Opština Klina koristila u razli ite namene od 1999. godine. Ova odluka HPCC je bila jedna od poslednjih odluka ovog tela koje su ekale na sprovo enje.

Svi naponi ovog interno raseljenog lica da povrati svoju imovinu su se pokazali uzaludnim. Kao odgovor na ovo, SPGS je po etkom avgusta 2007. godine izdao naredbu kojom je privremeno suspendovao pravne propise na snazi. Sprovo enje svih preostalih odluka HPCC-a, uklju uju i i odluku u „slu aju Radosavljevi “, je suspendovano pošto je zaključeno da ne postoji „jedinstvo svih zainteresovanih strana, uklju uju i i privremene institucije samouprave na Kosovu.“⁶⁸⁶

Suspenzija primene odluka HPCC-a izazvala je veoma snažne proteste i zabrinutost u Srbiji gde su takvi potezi protuma eni kao nedostatak podrške procesu povratka. Nekoliko narednih dana UNMIK nije davao zvani na objašnjenja za ovakvu odluku.

Situacija je naizgled rešena na konferenciji za štampu održanoj nakon nekoliko dana, na kojoj su se okupili najviši predstavnici svih glavnih meunarodnih i

682 Saopštenje za štampu UNMIK-a od 6. juna 2007.

683 Uredba UNMIK-a br. 2006/10 o rešavanju zahteva koji se odnose na privatnu nepokretnu imovinu, uklju uju i poljoprivrednu i komercijalnu imovinu od 4. marta 2006.

684 Telo je bilo sastavljeno od dva posebna organa: kvazi-sudskog tela pod nazivom Komisija za rešavanje stambenih i imovinskih pitanja i administrativnog organa pod imenom Direkcija za stambena i imovinska pitanja. Kona ni izveštaj Komisije za rešavanje stambenih i imovinskih pitanja, Priština, 2007, str. 17, www.kpaonline.org/PDFs/HPCC-Final_Report.pdf.

685 Razgovori sa predstavnicima Tima za planiranje Meunarodne gradske kancelarije (ICO) i meunarodnim savetnicima u Kosovskoj imovinskoj agenciji u Prištini 18. septembra 2007.

686 UNMIK, Izvršna odluka 2007/41 od 8. avgusta 2007.

privremenih institucija, stranih kancelarija na Kosovu, kao i predstavnici Opštine Klina. Diplomatski pritisak je naterao zvaničnike iz Opštine Klina da se javno obavežu da će se povinovati odlukama HPD/CC-a. Konačno, suspendovana uredba je bila ponovo primenljiva pošto je objavljeno da je ponovo postignuto jedinstvo svih zainteresovanih strana.⁶⁸⁷

injenica da je UNMIK, suočen s otporom određene opštine da sprovede zakon, izabrao da suspenduje sam zakon izazvala je široku kritiku celokupnog procesa povraćanja imovine na Kosovu i ozbiljno poljuljala poverenje vlasnika zauzete imovine u novi sistem.

Pa ipak, uprkos obećanjima datim na konferenciji, strategija UNMIK-a nije pomogla u „slučaju Radosavljevi“, a teško je s kojima se ova porodica suočavala još nisu bile gotove. Odmah pošto je preuzeo ključeve od KPA i započeo pripreme za povratak, vlasti Klina su Radosavljevi obavestile da nije preporučljivo za njega i njegovu porodicu da se vrate, jer će njegova kuća uskoro biti srušena.⁶⁸⁸ Samo nekoliko dana od javnog obećanja da će napustiti kuću u porodice Radosavljevi, Opština je izdala nalog za rušenje.⁶⁸⁹ U narednom postupku taj nalog je suspendovan (ali još uvek nije i ukinut) shodno odluci o privremenim merama koju je izdao lokalni sud, a porodica Radosavljevi je napokon ušla u posed.⁶⁹⁰

2.6.4.8.1. Rok za podnošenje zahteva. – Još jedan problem vezan za KPA pojavio se ove godine – reč je o roku za podnošenje zahteva. Rok je određen u uputstvu koje uređuje postupke pred KPA, a koje je izdato tek u junu 2007. godine.⁶⁹¹ Ovim administrativnim uputstvom je određen period od šest meseci za podnošenje zahteva i on je istekao 3. decembra 2007. godine. Međutim, informacija o ovom veoma važnom roku nije objavljena sve do septembra ove godine. Na primer, izdanje Službenog glasila KPA⁶⁹² iz jula 2007. godine ne sadrži nikakve informacije o roku, dok je na web-prezentaciji KPA u delu za često postavljena pitanja (FAQ) sve do polovine septembra stajala informacija da „još uvek nije određen konačni rok za podnošenje zahteva.“⁶⁹³ U novembru je Ministarstvo za Kosovo i Metohiju zvanično zatražilo produženje roka od Ujedinjenih nacija, a mesec dana kasnije

687 UNMIK, Konferencija za štampu od 8. avgusta 2007.

688 Informacija je dobijena od predstavnika Danskog saveta za izbeglice u Beogradu, međunarodne nevladine organizacije koja je pomagala porodici Radosavljevi u procesu povratka.

689 Razgovor sa Luisom Perez-Segninijem, UNMIK-ovim Predstavnikom za opštine Klina, Peć i Istok, 18. septembra 2007.

690 Sudski postupak je pokrenut uz pomoć MDPL, španske nevladine organizacije koja pruža pravnu pomoć u pokrajini.

691 Odeljak 8 UNMIK-ovog Administrativnog uputstva br. 2007/5 od 1. juna 2007. kojim se sprovodi Uredba UNMIK-a br. 2006/50 o rešenju zahteva vezanih za privatnu nepokretnu imovinu, uključujući i poljoprivrednu i komercijalnu imovinu.

692 <http://www.kpaonline.org/PDFs/KPA%20Gazette%20no4.pdf>.

693 <http://www.kpaonline.org/faq.asp#8>. Treba imati na umu da interno raseljena lica uopšte imaju veoma ograničen pristup internetu.

poziv sa istim zahtevom uputio je i Praxis, ugledna nevladina organizacija koja je aktivna na polju zaštite imovinskih prava raseljenih lica.

Postoji zabrinutost da veliki broj lica sa zahtevima za povraćaj imovine nije bio u mogućnosti da podnese zahteve u datom vremenskom roku zbog nepostojanja pravovremenih i dostupnih informacija. Ovo može biti posebno tako kada se uzme u obzir situacija interno raseljenih lica smeštenih u kolektivnim centrima i u udaljenim naseljima, uključujući i najugroženije kategorije kao što su siromašni, starije osobe, bolesni, pripadnici etničkih manjina i osobe koje ne poseduju lična dokumenta.

2.6.5. Kosovo i mediji u Srbiji u 2007. godini

Tekstovi o Kosovu su najbrojniji među lancima u medijima koje su, za potrebe ovog izveštaja, pratili saradnici Beogradskog centra za ljudska prava. Toj temi je posvećen svaki četvrti napis, odnosno 27 odsto od ukupnog broja.

U prvih osam meseci 2007. u tekstovima je prisutan optimistički i ubeđivački stav srbijanskog rukovodstva, s malo realne osnovne, da se pitanje Kosova, po njima najvažnije za Srbe, biti rešeno na način koji oni predlažu. Konkretno, ostajanjem Kosova u Srbiji u statusu suštinske autonomije za koju se koristi i nejasna formulacija „više od autonomije, manje od nezavisnosti“. To je vidljivo i u naslovima – „Ne sme nam oti Kosovo“ (*Večernje novosti*, 7–8. april, str. 2), „Kosovo mora ostati naše“, (*Press*, 6. avgust, str. 29), „Srbija mora da se pita“ (*Večernje novosti*, 20. april, str. 2), „Uvažavamo ono što je naše“ (*Večernje novosti*, 25. jul, str. 2) i „Većinska podrška Rezoluciji o Kosovu“ (*Politika*, 25. jul, str. 6).

Ubeđivanje javnosti da je Kosovo pitanje svih pitanja, prvenstveno je i objavljivanjem rezultata istraživanja javnog mnjenja iz oktobra po kojima je Kosovo tek na trećem mestu na listi problema, iza nezaposlenosti i niskog standarda (*Večernje novosti*, 5. novembar, str. 3).

U medijima su zabeleženi i pozivi na oružanu odbranu Kosova, kako iz premijerove Demokratske stranke Srbije tako i iz Srpske radikalne stranke – „Ratujemo za Kosovo“ (*Kurir*, 23. mart, str. 3), „Rat za Kosovo?“ (*Kurir*, 17. jun, str. 3) i „Došlo vreme za vojsku i policiju“ (*Kurir*, 18. avgust, str. 2).

Po etkom decembra ponovo su se čuli pozivi za oružanu odbranu Kosova. Savetnik premijera Koštunice Aleksandar Simić je na državnoj televiziji izneo tezu da je i rat dozvoljeno pravno sredstvo. Na to je oštro reagovao predstavnik EU u trojci Kontakt grupe Wolfgang Išinger (*Wolfgang Ischinger*) koji je to ocenio kao jasno kršenje vrste preuzetih obaveza i zatražio da izjava bude povučena (*Politika*, 6. i 7. decembar, str. 6 i 1). Identičan poziv su uputili i rukovodioci Socijalističke partije Srbije pravdajući i to najavom ustanka kosovskih Albanaca (*Politika*, 7. decembar, str. 8).

U medijima je dosta prostora posvećivano i paravojnoj organizaciji Garda svetog cara Lazara koja je, neometana od policije, delila pozive za rat na Kosovu

poslanicama srpskog parlamenta (*Večernje novosti*, 22. novembar, str. 6). Njen lider je davao izjave tipa „Od Kanade, preko Pekinga pa do Trsta krsti emo se sa tri prsta“ (*TV arhiv agencije FONET*, 28. novembar) a ministar policije Dragan Jo i je izjavio da policija nema informacije da je ta grupacija opasna (*Politika*, 22. novembar, str. 6).

Mediji, naro ito tabloidni, vodili su i kampanju u kojoj su oni koji ne misle isto kao i vlast optuživani da su izdajnici, me unarodni posrednik Marti Ahtisari da je albanski pla enik („Milioni za državu“, *Večernje novosti*, 12. jul, str. 7 i „Ahtisari – albanski pla enik“, *Kurir*, 23. jun, str. 2) a SAD za pretnju teritorijalnom integritetu Srbije („Nek Buš poklanja svoje a ne srpsko“, *Kurir*, 12. jun, str. 6) kao i za stvaranje NATO države na teritoriji Kosova („NATO država za mafijaške interese“, *Press*, 16. avgust, str. 2).

Svaku rundu pregovora pratili su opširni izveštaji o njihovom toku, sa selektivnim ili negativnim prikazivanjem ponašanja delegacije Prištine („Besni Albanci“, *Press*, 5. mart, str. 3) i namerom pregovara a iz Beograda da sebe predstave u najboljem svetlu i na osnovu toga steknu političke poene za predstojeće izbore.

Naznake fleksibilnijeg stava, kao što su izjava ministra spoljnih poslova Vuka Jeremića da ne vidi problem u tome da Albanci budu visoki funkcioneri u državnoj upravi ili zahtev potpredsednika vlade Božidara Đelića da se Srbiji vrati novac koji je davala za otplatu duga Kosova, nailazili su na negodovanje u delu javnosti.

Političari vođena razgradnja optimizma o ishodu pitanja Kosova počinju u julu kada se ponovo javljaju priče o podeli ove teritorije (*Kurir*, 18. jul, str. 2), uz relativno retka upozorenja o mogućoj samoizolaciji Srbije (*Blic*, 11. novembar, str. 2).

Izbori na Kosovu, održani 17. novembra dok su još trajali pregovori o statusu, dali su politici kom vrhu iz Beograda priliku za sticanje dodatnih poena. Premijer Koštunica poručio je kosovskim Srbima da ne izlaze na izbore i da se njihova vlada bit će uvek u Beogradu. Već ionako uplašeni kosovskim Srbima svi zvaničnici iz Beograda savetovali su da ne izađu na izbore.

Istovremeno, lokalni zagovornici tvrde opcije pretili su Srbima na Kosovu fizičkim nasiljem i oduzimanjem plata koje primaju iz budžeta Srbije ukoliko izađu na izbore. Tako je koordinator za opštinu Peć, Rajko Dunić iz DSS 19. novembra poslao Ministarstvu za Kosovo i Metohiju spisak s 18 gradova Goraždevca, uglavnom članova DS, sa zahtevom da budu kažnjeni zbog izlaska na izbore. „S obzirom na to da je stav države Srbije i Srpske pravoslavne crkve da se ne izlazi na ove izbore, smatramo da ovi građani svojim izlaskom na Kosovske izbore rade protiv svoje države i da ih treba država sankcionisati“, ocenio je Dunić i dodao da je to od njega zahtevalo selo (*Blic*, 13. decembar, str. 2). On je, po tvrdjenju meštana, po selu lepilo plakate s imenima „izdajnika“ a zbog toga im je uskraćivana i socijalna pomoć. Inače, nekoliko Dunićevih ljudi je u decembru napalo obezbeđenje šefa

UNMIK Joakima Rikera i izazvalo incident o kome je obavešten Savet bezbednosti UN (*Blic*, 14. decembar, str. 2).

Zbog toga nije udno što je na izborima na Kosovu u estvovalo samo 0,1 posto srpskih glasa a, odnosno oko 800 kosovskih Srba (*Politika*, 18. novembar, str. 1 i *Večernje novosti*, 24. novembar, str. 4) kao i što su oni izgubili lokalnu vlast u pet opština u kojima su je držali od prošlih izbora (*Blic*, 20. novembar, str. 2).

Iz svega navedenog može se zaklju iti da je ponašanje najve eg dela srbijanskih političara, kao i izveštavanje gotovo svih medija, kada je u pitanju problem Kosova i Metohije u 2007, bilo diktirano više političkim željama nego političkom realnoš u. Ono je, tako e, koriš eno i za nanošenje štete političkim protivnicima, sticanje populisti kih poena za predstoje u izbornu trku. I, na kraju, ali ne po važnosti, to ponašanje je više zbunjivalo javnost nego što ju je objektivno informisalo o onome što se dešava, i time je predstavljalo povredu osnovnih postavki demokratškog društva i standarda ozbiljnog i objektivnog novinarstva.

2.7. Zabrana diskriminacije i položaj manjina⁶⁹⁴

Problem diskriminacije ni u 2007. godini nije dobio potpuniju zakonsku regulativu. Brojne me unarodne organizacije su u svojim izveštajima vezanim za Srbiju ukazivale na potrebu donošenja zakona koji e sistemski da sankcioniše diskriminatorno postupanje. Zakon o zabrani diskriminacije još uvek nije donet a neizvesno je da li e do toga do i do kraja 2007. godine. Broj slu ajeva diskriminacije u praksi, na drugoj strani, u velikom je porastu.

2.7.1. Nacionalne manjine

2.7.1.1. *Napadi na Rome*. – Problem diskriminacije romske nacionalne manjine je i dalje veoma rasprostranjen u srbijanskom društvu. Diskriminisanje Roma je esto pra eno i fizi kim nasiljem koje je naj eš e inspirisano etni kom pripadnoš u žrtve.

U januaru su u selu Me a u blizini Leskovca nepoznata lica ispisala romske ku e uvredljivim i prete im porukama uz iscrtavanje nacisti kih simbola (*Blic*, 21. januar, str. 5; *Kurir*, 21. januar, str. 3).

Koalicija protiv diskriminacije koja okuplja nekoliko nevladinih organizacija je u februaru predstavila izveštaj o diskriminaciji u Srbiji. Tom prilikom je naglašeno da se protiv diskriminacije treba boriti sistemski, donošenjem opšteg zakona protiv diskriminacije. Apostrofirano je da su Romi naj eš e žrtve napada (*Politika*, 8. februar, str. A8 i *Večernje novosti*, 8. februar, str. 32).

694 Deo ovog teksta koji se odnosi na zabranu diskriminacije rezultat je celogodišnjeg rada saradnika Beogradskog centra za ljudska prava u okviru projekta „Monitoring i izveštavanje o aktivnostima pravnih institucija u Srbiji u oblastima organizovanog kriminala, ratnih zlo ina, diskriminacije i nasilja u porodici“. Vidi napomenu 574.

U avgustu su intenzivirani napadi na romsko naselje kod novobeogradske „buvlje pijace“. Stanari tog romskog naselja su esto bili na meti nepoznatih napada a a tokom leta su ti napadi u estali. Predstavnik Beogradskog centra za ljudska prava je tom prilikom izjavio da policija vrlo esto ne reaguje na dojave o ovakvim napadima a esto i ne sprovodi nikakve istražne radnje.⁶⁹⁵

Svi ovi događaji ukazuju na rasprostranjenu praksu diskriminisanja Roma koja se esto završava fizičkim nasiljem. Problem je i u neefikasnim istragama povodom ovih napada. Policija esto ne može da pronađe napadače a kada ih pronađe i pritvori onda do problema dolazi u sudskom postupku. Sud je sklon da ne izriče stroge kazne za napadače na Rome. Zbog toga nema adekvatnog odgovora na ucestale incidente koji su zasnovani na etničkoj pripadnosti. U oktobru 2007. navršilo se deset godina od događaja u kojem je grupa Skinhedsa u Beogradu pretukla na smrt romskog dečaka Dušana Jovanovića. Napadači su uhapšeni i osuđeni na maksimalnu kaznu zatvora u trajanju od deset godina. Zbog dobrog vladanja su pušteni pre nego što su odslužili celu kaznu što pokazuje neadekvatnost kaznene politike čak i za najteža krivična dela. Na dan ubistva Dušana Jovanovića je u Beogradskoj ulici gde je ubijen, 18. oktobra 2007. godine otkrivena spomen ploča (*Politika*, 17. oktobar, str. A12).

Po etkom decembra, predsednik opštine Topola i visoki funkcioner Nove Srbije Dragan Jovanović je na zvaničnoj prezentaciji opštine Topola izjavio da će buduće romsko naselje u tom gradu ograditi žicom. Na ovoj prezentaciji on je odgovarao na razna pitanja građana. Stanovnici ulice u kojoj se gradi romsko naselje izrazili su zabrinutost zbog toga, a predsednik opštine im je odgovorio da ne brinu, da Romi ne će prolaziti tom ulicom jer će oko naselja napraviti zid.⁶⁹⁶ Ovakvom izjavom i rečenicom nikom otvorenog rasizma jedan lokalni zvaničnik šalje opasnu poruku koja u krajnoj liniji može da pogorša već težak položaj romske manjine. Naše krivično zakonodavstvo poznaje tri krivična dela po kojima bi bilo moguće pokrenuti postupak za ovakvo ponašanje – povreda ravnopravnosti građana (l. 128 KZ), izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti (l. 317 KZ) i rasna i druga diskriminacija (l. 387 KZ). Do zaključenja rada na ovom izveštaju, tužilaštvo nije u okviru svoje nadležnosti, reagovalo na ovaj događaj.

2.7.1.2. Učešće manjina u političkom životu. – Izmenama Zakona o izboru narodnih poslanika iz 2004. godine⁶⁹⁷ omogućen je olakšan izbor poslanika za predstavnike manjinskih stranaka. Po ovom zakonu su održani izbori 21. januara 2007. godine. U Narodnu skupštinu su tada izabrani i predstavnici stranaka nacionalnih manjina (tri poslanika Saveza vojvođanskih Manjina, dva poslanika Liste za Sandžak, jedan poslanik Koalicije Albanaca za Preševsku dolinu, jedan poslanik Unije Roma Srbije i jedan poslanik Romske partije).⁶⁹⁸ Zahvaljujući i pomenutom

695 *Vesti B92*, 22. avgust, www.b92.net.

696 *Vesti B92*, 7. decembar, www.b92.net.

697 *Sl. glasnik RS*, 18/04.

698 Saopštenje RIK, 25. januar, www.rik.parlament.sr.gov.yu.

zakonu je omogućeno da za stranke nacionalnih manjina ne važi opšti cenzus od 5 odsto od ukupnog broja birača koji su glasali, već je taj procenat znatno niži (prirodni prag – 0,4 odsto). Na konstitutivnoj sednici je za jednog od potpredsednika parlamenta izabran predstavnik manjina Esad Džudžević.

Izbor predstavnika manjina u parlament predstavlja značajan napredak u odnosu na situaciju iz prethodnih godina. Međutim, ostaje problematično koliko je zaista omogućeno predstavnicima manjinskih stranaka da aktivno učestvuju u radu skupštine. Jedan od najvećih problema je i dalje upotreba jezika nacionalnih manjina u Narodnoj skupštini. Iako je mogućnost upotrebe maternjeg jezika nacionalnih manjina u parlamentu predviđena postojećim zakonodavstvom, u praksi se nije mnogo uradilo na tom polju.

U septembru je došlo i do incidenta kada je Marko Jakšić grubom retorikom uvredio pripadnike romske zajednice. Tom prilikom je u pogrdnom smislu govorio o „ciganskom mentalitetu“ (*Blic*, 27. septembar, str. 2 i *Politika*, 27. septembar, str. A1). Tada se postavilo i pitanje upotrebe maternjeg jezika u parlamentu jer je predstavnik Romske partije, Srđan Šajin, reagovao i na izlaganje Jakšića, sopstveno izlaganje držao na romskom jeziku. Izlaganje je teklo bez prevoda. Treba pomenuti da ovaj saziv parlamenta zaseda skoro godinu dana a da još nije omogućen prevod predloga zakona što obesmišljava samu funkciju poslanika.⁶⁹⁹

2.7.2. Govor mržnje

Problem raširenosti govora mržnje u domaćem javnom govoru, neodvojiv je od porasta broja diskriminatorских ispada u Srbiji. Kao i ranijih godina, u srbijanskoj javnosti, uključujući i naročito medije i izdavačku delatnost, ima sve više primera da se, uglavnom nekažnjeno, objavljuju sadržaji koji podstiču ili šire mržnju.

Tako se, prema tvrdnjama uglednog beogradskog pisca Filipa Davida, u beogradskim knjižarama trenutno prodaje više od 150 izdanja koja imaju antisemitski sadržaj. Ovakve knjige su se čak, kod specijalizovanih izdavača prodavale i na prolećnom Sajmu knjiga u Beogradu.⁷⁰⁰

Okružni sud u Nišu osudio je početkom februara Dušana Đorđevića iz Niša zbog izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti, na godinu dana zatvora. Prema sudskoj odluci, Đorđević je u više navrata, tokom 2003. i 2004. godine, u Nišu ispisivao uvredljive grafite („Umrte Šiptari“, „Srbija-Srbima“, „Ova škola gore je kao džamija“, „počinemo od najmlađih“), a u istom periodu je tri puta nasrnuo na građane romske nacionalnosti.⁷⁰¹

699 Pomoćnica sekretara Narodne skupštine Jasminka Jakovljević je povodom problema upotrebe manjinskih jezika u skupštini istakla da parlament ima četiri zaposlena prevodioca ali da nijedan nije prevodilac za jezike manjina. Ona smatra da je to tehničko pitanje i da će uskoro biti rešeno. Sve dok parlament ne reši pomenuti problem ni predstavnici manjina ne mogu ni na adekvatan način obavljati ovu javnu funkciju.

700 *Vesti B92*, 27. oktobar, www.b92.net.

701 *Vesti B92*, 8. februar, www.b92.net.

Sredinom septembra, beogradska NVO Labris koja se bavi lezbijskim ljudskim pravima, saopštila je da, prema njihovim istraživanjima, ve ina medija koji se bave tim pitanjem, to radi „na veoma uvredljiv na in, uz koriš enje govora mržnje“. Labris je od po etka 2007. godine uputio Republi koj radiodifuznoj agenciji tri predstavlke zbog govora mržnje, i to dve zbog emisija na RTV Pink i jednu zbog emisije emitovane na RTS, ali reakcije RRA nije bilo.⁷⁰²

Krajem oktobra Okružni sud u Novom Sadu uslovno je osudio Predraga Popovi a i Petra Pilipovi a zbog širenja mržnje. Popovi i Pilipovi su osu eni na zatvorske kazne od šest meseci, uslovno na dve godine, zbog toga što su, posle sva e sa vršnjacima Ma arima, ispisali dva grafita „antima arske sadržine“. Sud je u obrazloženju odluke naveo da je razmatrao mogu nost da osu enima izrekne i dodatnu zaštitnu meru po kojoj bi morali „da poha aju asove ma arskog jezika i pose uju manifestacije koje organizuju nacionalne zajednice u Vojvodini“, ali da još uvek nije sa injen spisak organizacija i manifestacija na kojima bi to bilo mogu e.⁷⁰³

2.7.3. Neonacizam u Srbiji

U Srbiji deluje ve i broj neonacisti kih pokreta koji su i u prethodnom periodu bili vinovnici razli itih incidenata. U poslednje vreme je najistaknutija organizacija „Nacionalni stroj“ koja je i preuzela odgovornost za brojne napade na gra a ne Srbije koji pripadaju nekoj manjinskoj grupi.

Tokom aprila 2007. godine na neonacisti koj internet stranici „Stormfront“ su istaknute pretnje novosadskom novinaru Dinku Gruhonji u. Pritom je novinar nazivan „balijom, izdajnikom i skotom“ a na sajtu je objavljena i adresa pomenutog novinara s otvorenim pozivom na lin . Vo a Nacionalnog stroja, Goran Davidovi je ovim povodom priveden, a pred sudom je poricao da ima veze s pretnjama novinaru, pa je pušten iz pritvora a istraga je nastavljena. Pomenuta internet stranica ima me unarodni domen i nemogu e ga je zabraniti doma im pravom. S druge strane ostaje zabrinjavaju e da se preko ovog sajta i dalje šalju poruke mržnje i poziva se na lin gra ana koji nisu srpske nacionalnosti (*Blic*, 9. april, str. 12 i *Politika*, 10. april, str. A12).

Nacionalni front je preuzeo odgovornosti i za napad na „Povorku razli itosti“ tokom održavanja festivala Egzit. Tom prilikom su napadnuti aktivisti ove kampa nje a me u njima je bilo i stranih državljana. Napada i su ubrzo privedeni a kažnje ni su kaznom zatvora u trajanju od 40 dana (*Večernje novosti*, 17. jul, str. 20)

Poslednji u nizu doga aja je i održavanje tzv. „Marša za jedinstvo Srbije“ kojim su lanovi ove neonacisti ke grupe želeli da obeleže ro endan jednog od ideologa nacizma Hajnriha Himlera. Zabrana ovakvih skupova ne bi trebala da bude sporna s aspekta doma eg prava. Veli anje nacisti kih ideologa spada u širenje ide-

702 *Vesti B92*, 18. septembar, www.b92.net.

703 *Vesti B92*, 24. oktobar, www.b92.net.

ja koje podsti u rasnu, versku i drugu netrpeljivost. MUP je zabranio održavanje ovog skupa. Reagovale su brojne nevladine organizacije, stranke i pojedinci. Na datum kada je trebalo da se održi neonacisti ki skup je zakazan miting „Stop fašizmu“ na kome su gra ani, aktivisti nevladinih organizacija i politiki h stranaka iskazali svoj revolt zbog ovakve pojave u društvu. Bez obzira na zabranu, grupa neonacista se skupila na mestu gde je trebalo da pro e antifašisti ka povorka. Tom prilikom je izbio incident, policija je morala da reaguje i pritom je privela 56 osoba (*Blic*, 27. septembar, str. 21(A), *Politika*, 8. novembar, str. 1(A)6).

Ilanovi Nacionalnog stroja su i ranijih godina izazivali incidente.⁷⁰⁴ Organizacija nije zvani no registrovana a nalazi se na listi organizacija koju vodi MUP Srbije.

2.7.4. Diskriminacija osoba s invaliditetom

Zakon o spre avanju diskriminacije osoba sa invaliditetom je usvojen 2006. godine. Najve i deo tog zakona se odnosi na obavezu državnih organa da osobama s invaliditetom u ine dostupnim javne usluge i objekte u javnoj upotrebi. Zakon ne zabranjuje samo diskriminatorno postupanje ve propisuje i niz konkretnih mera koje državni organi i organi lokalne samouprave moraju da sprovedu da bi se osobe sa invaliditetom integrisale u društvo. Me utim, državni organi i organi lokalne samouprave esto ne ispunjavaju svoje obaveze tako da se zakon ne primenjuje na najadekvatniji na in iako je donet pre više od godinu dana.

U oktobru je zabeležen slu aj diskriminacije osobe sa invaliditetom. Prema navodima Zorana Jovanovi a iz Kraljeva, on je bio primoran da napusti ugostiteljski objekat zbog toga što je korisnik kolica. Iako je zakonom, kao poseban slu aj diskriminacije navedeno odbijanje pružanja usluge osobi sa invaliditetom, o igledno je da se takve stvari i dalje dešavaju u Srbiji. Takav stav iznela je i Koalicija protiv diskriminacije u svom saopštenju za javnost rekavši, izme u ostalog, da je injenica da državni organi i lokalne samouprave esto ignorišu svoje obaveze prema ovom zakonu.⁷⁰⁵

Prema podacima Centra za razvoj inkluzivnog društva (CRID), 79 odsto osoba sa invaliditetom nije zaposleno. Jedan od glavnih razloga za ovakvo stanje je i nespremnost poslodavaca da adaptiraju radni prostor u skladu s potrebama lica s invaliditetom. Po navodima CRID, lica sa invaliditetom strahuju da e izgubiti socijalnu pomo ukoliko se zaposle što predstavlja dodatni problem.⁷⁰⁶

Predstavnici Beogradskog centra za ljudska prava su tokom juna razgovarali s predstavnicima udruženja osoba s invaliditetom. Tom prilikom je re eno da je

704 Upad na antifašisti ku tribinu 2005. godine za koju je vo a organizacije Goran Davidovi pravnosnažno osu en na kaznu zatvora u trajanju od godinu dana.

705 <http://www.cups.org.yu/kpd/index.php?str=arhivas&a=jv&id=95>, pristupljeno 3. decembra 2007. godine.

706 http://www.b92.net/info/vesti/u_fokusu.php?id=26&start=0&nav_id=274451, pristupljeno 3. decembra 2007. godine.

najve i problem u spremanju diskriminacije ovih lica, neinformisanost. Naime, žrtve diskriminacije nisu upoznate s pravima koja im garantuje zakon pa se esto ne obrađuju sudovima za pomoć. Pored toga, problem predstavlja i nedostatak novih sredstava za vođenje postupaka ali i strah da te osobe sa invaliditetom u samom postupku biti izložene još većoj diskriminaciji.

Uprkos brojnim problemima vide se i pozitivni pomaci. Posle parlamentarnih izbora u januaru 2007. godine se prvi put desilo da osoba sa invaliditetom postane poslanik. U pitanju je Gordana Rajković koja je izabrana na listi G17 plus. Miroslav Kovačević, diplomirani pravnik koji je slep od rođenja je dobio zaposlenje u sudu u Gornjem Milanovcu. To je prvi takav slučaj u sudovima u zapadnoj Srbiji.⁷⁰⁷

Srbija je u decembru 2007. godine potpisala Konvenciju UN o pravima osoba sa invaliditetom. Ova konvencija predstavlja pokušaj da se u okviru UN, postavi univerzalni sistem zaštite za osobe s invaliditetom. Ona promovira koncept nediskriminacije posebno naglašavajući i potrebu da se ovim osobama obezbedi dostupnost infrastrukturi, javnom prevozu i informacijama. Pored toga, Konvencija predviđa i nadzorni mehanizam nad sprovođenjem njenih odredaba. Ova konvencija usvojena je jednoglasno u Generalnoj skupštini UN u decembru 2006. godine. Do sada ju je potpisalo 119 država, a ratifikovalo 12. Da bi Konvencija stupila na snagu potrebno je 20 ratifikacija.⁷⁰⁸

2.7.5. Primena Zakona o crkvama i verskim zajednicama

Donošenjem Zakona o crkvama i verskim zajednicama donekle je regulisana sfera verskih sloboda i verskog organizovanja. Međutim, brojne odredbe ovog zakona ostaju sa aspekta slobode veroispovesti i ustavnog načela ravnopravnosti verskih zajednica veoma problematične.

Preporuke Saveta Evrope i Venecijanske komisije su ukazale na potrebu što skorijeg uklanjanja članova 18 i 19 iz ovog zakona jer oni, suprotno međunarodnim standardima, uspostavljaju razlikovanje između u „tradicionalnih“ i ostalih verskih zajednica.⁷⁰⁹ Diskriminatorno postupanje se ogleda već u procesu registracije (čl. 18). Tradicionalne verske zajednice ne prolaze proces registracije po ovom zakonu dok se za ostale traži registracija. Za registraciju je potrebno ispuniti brojne uslove koji stavljaju nove verske zajednice u nejednak položaj. Uskraćuje se pravo da se registruju verske zajednice koje sadrže ime ili deo imena već registrovane verske zajednice s tim da je zakonska formulacija veoma problematična i uvodi mogućnost da organi uprave arbitrarno postupaju prilikom odlučivanja o tome koju versku zajednicu treba registrovati. Pored toga, zakon ne daje odgovor na pitanje šta se dešava s verskim zajednicama koje ne uspeju da se registruju. Diskriminatorno postupanje postoji i u domenu verske nastave koja je rezervisana samo za tradicionalne verske

707 http://www.b92.net/info/vesti/u_fokusu.php?id=26&start=15&nav_id=272213, pristupljeno 3. decembra 2007. godine.

708 *Vesti B92*, 19. decembar, www.b92.net.

709 Vidi članove 18 i 19 Zakona o crkvama i verskim zajednicama.

zajednice. Poreske olakšice u skladu sa Zakonom o crkvama i verskim zajednicama dobija samo ova grupa verskih zajednica.

Ovaj zakon zbog brojnih nedostataka uvodi sistemsku diskriminaciju koju prati i diskriminacija u praksi. U godišnjem izveštaju američke vlade o stanju verskih sloboda u 198 zemalja sveta se navodi da je stanje verskih sloboda u Srbiji pogoršano upravo zbog problematnog zakona.⁷¹⁰

Postoji nekoliko problema koji se vezuju za činjenicu da neka verska zajednica nije registrovana. Prvi je da verska zajednica koja ne uspe da se registruje nema status pravnog lica. Zbog toga nije u mogućnosti ni da istupa kao pravno lice, nema sopstvenog imena ni registracioni broj što ih onemogućava da stupaju u pravne odnose a posredno ih onemogućava da obavljaju verske obrede. Problem postoji i na širem društvenom planu, jer se u javnosti stvara utisak da su zajednice koje ne mogu u registraciju obavezno opasne po bezbednost države i ljudi što vodi ka velikom broju verski motivisanih incidenata. Upadljivo je da se neki od napada ponavljaju godinama a da policija ne uspeva da uhvati napadače. U tom smislu su evidentni napadi na Adventističku crkvu koji su se u toku 2007. godine intenzivirali pa se dešavalo da su se ti napadi u relativno kratkom vremenskom periodu dešavali u više mesta u Srbiji gde postoji ova verska zajednica (*Blic*, 9. januar, str. 14 i 11. jul, str. 15).⁷¹¹ Napadi na Adventističku crkvu nisu izolovani incidenti jer su u toku 2007. godine napadane i druge, mahom manjinske verske zajednice. Tako su pripadnika verske zajednice Hare Krišna Životu Milanovića a u julu 2007. godine napala nepoznata lica i nanela mu posekotine po celom telu. Naročito je problematno da je to samo jedan u nizu napada na isto lice. Ti napadi se dešavaju od 2001. godine a većina nije rasvetljena niti su napadači i uhapšeni (*Blic*, 5. jul, str. 16).

Svi ovi napadi predstavljaju posrednu posledicu nedefinisanog statusa manjinskih verskih zajednica što opet ukazuje na potrebu uklanjanja diskriminatorskih odredbi iz zakona i promene zakona kako bi se sistemski zaštitile i verske zajednice koje ne spadaju u tradicionalne.

2.7.6. Diskriminacija žena u radnim odnosima

Problem diskriminacije žena je veoma rasprostranjena praksa u radnim odnosima. Privatni poslodavci često diskriminiraju žene iako je takav tretman zabranjen Zakonom o radu. Diskriminacije ima i prilikom zapošljavanja i u toku trajanja radnog odnosa. Poslodavci često izbegavaju da zaposle žene koje su trudne a prilikom intervjua za posao često postavljaju pitanja vezana za planiranje porodice. Ovakvo postupanje je grubo zadiranje u pravo na privatnost žena i suprotni su i međunarod-

710 Vidi izveštaj na <http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2007/90198.htm>.

711 U više navrata su kamenovani hramovi ove verske zajednice, pojedini su spaljeni a napadi su se dešavali u Beogradu (31. mart), Novom Sadu (28. mart), Bačkoj Palanci (17. januar), Somboru (8. jul) i drugim mestima gde ova verska zajednica održava svoje obrede.

nim i doma im pravnim standardima u ovoj oblasti. Nažalost, žene često prihvataju uslove koje name u poslodavci najčešće zbog straha da će izgubiti posao. Zbog toga je i veoma teško doći do podataka koliko je zaista ova diskriminacija zastupljena u Srbiji. U toku 2007. godine, nekoliko slučajeva je zaokupilo pažnju javnosti.

Slučaj razrešenja predsednice SO Knić je najflagrantniji primer diskriminisanja žena koje obavljaju javnu funkciju. Naime, odbornici su predložili razrešenje Snežane Banković, uz objašnjenje da je odlaskom na porodijsko odsustvo ona paralisala rad lokalne uprave. Ovakav zahtev izazvao je reakciju civilnog sektora, ali su se o ovom pitanju izjasnili i državni organi. Skupštinski Odbor za ravnopravnost polova osudio je obrazloženje predloga odbornika i ocenio da je rešenje o polnoj diskriminaciji.⁷¹² Zaštitnik građana je ocenio da inicijativa za smenu nije prihvatljiva i da se tako obrazloženim zahtevima diskriminišu žene i krše njihova prava. Ministarstvo za državnu upravu i lokalnu samoupravu je naložilo da SO Knić u najskorijem vremenu poništi ovu odluku jer je nezakonita (*Vreme*, 25. oktobar, str. 6).

Slučaj diskriminacije radnica u fabrici Impol Sevol iz Sevojna je primer koji pokazuje rasprostranjenu praksu da se rad žena ne vrednuje podjednako. Prema odluci Upravnog odbora donetoj 2003, na osnovu Socijalnog programa za zbrinjavanje radnika koji dobrovoljno raskinuo radni odnos, predviđena je jednokratna novčanana pomoć koja se isplaćuje u slučaju dobrovoljnog raskida radnog odnosa. Ta pomoć je manja za žene nego za muškarce. Žene zaposlene u fabrici obratile su se NVO Ženski centar iz Užica radi zastupanja u zaštiti njihovih prava. Od resornog ministarstva je tada zatraženo zvanično tumačenje člana 18 Zakona o radu. Odgovor koji je dobijen sadržao je tumačenje da su u konkretnom slučaju, odlukom Upravnog odbora prekršene odredbe koje se odnose na zabranu diskriminacije u radnim odnosima. Nakon ovog tumačenja, UO je izjednačio jednokratnu novčananu pomoć za muškarce i za žene po godini radnog staža. Radnice koje su po istom osnovu diskriminisane u 2003. godini i otišle u penziju primivši niže otpremnine od svojih kolega, povele su sudski spor za ostvarivanje svojih prava. Po prvostepenoj presudi Opštinskog suda u Užicu, presudeno je u korist radnica. Nakon žalbe zastupnika UO, tokom 2007. je Okružni sud potvrdio prvostepenu presudu i u obrazloženju jasno naglasio da se radi o diskriminaciji u radnim odnosima.⁷¹³

Ovi slučajevi su pokazali da je rasprostranjena praksa diskriminacije žena ali da su informacije o tome veoma slabo dostupne. Slučaj Snežane Banković je bio medijski itekako ispraćen što je dovelo do toga da se reši u korist oštećene. Sa druge strane u privatnom sektoru je diskriminacija žena rasprostranjena pojava ali se teško otkriva. Zbog toga je potrebno da Inspekcija rada kontroliše primenu anti-diskriminacionih propisa iz radnih odnosa u praksi.

712 Odbor je od Ministarstva za državnu upravu i lokalnu samoupravu zatražio da ispita predlog za razrešenje predsednice lokalnog parlamenta u Kniću koja je smena predložena zbog odlaska na porodijsko odsustvo, a od Vlade Srbije da što hitnije predloži zakon o rodnoj ravnopravnosti.

713 Ostalo je nerešeno pitanje krivice i odgovornosti direktora preduzeća. Javni tužilac nije reagovao iako ima obavezu po službenoj dužnosti.

2.7.7. Problemi zakonske zaštite i načini borbe protiv diskriminacije

2.7.7.1. Neadekvatnost krivičnopravne zaštite. – Veoma su retki slu ajevi u kojima se licima koja diskriminatorno postupaju sudi u krivi nom postupku. Naj e š e su u pitanju krivi na dela iz lana 128 (povreda ravnopravnosti), lana 317 (izazivanje rasne, verske i nacionalne netrpeljivosti) i lana 387 (rasna i druga diskriminacija). Ova krivi na dela nikako nisu dovoljna da bi se pružila adekvatna krivi nopravna zaštita. Klju ni problem u sudskim postupcima i dalje je izazov dokazivanja diskriminacije. U slu aju *Krsmanovača* došlo je do izvesnog napretka u toj sferi. Naime, to je slu aj u kojem se prvi put upotrebito tzv. „situaciono testiranje“ kako bi se dokazalo postojanje krivi nog dela iz lana 128 Krivi nog zakonika. Ovo dokazno sredstvo je poznato u uporednom pravu ali u Srbiji još nije predvi eno zakonom. Situaciono testiranje je u Srbiji naj e š e vezano za dokazivanje diskriminatornog tretmana prema Romima u vezi s pristupom objektima u javnoj upotrebi.⁷¹⁴ Ovaj slu aj ima veliki zna aj jer je stigao do VSS a sud je podržao stanovište nižih sudova koji su dozvolili koriš enje situacionog testiranja kao dokaznog sredstva.⁷¹⁵ Ovaj slu aj je uticao na to da se pokrene veliki broj slu ajeva vezanih za povredu ravnopravnosti. U aprilu 2007. je završen prvostepeni postupak u slu aju *Akapulko*.⁷¹⁶ Iako predstavljaju izvestan napredak u dokaznom postupku, ovi slu ajevi su pokazali još jedan problem – sudovi su u iniocima ovih krivi nih dela odredili relativno skromne kazne.⁷¹⁷

Formulacija lana 317 nije dovoljno jasna. Taj lan govori o „širenju“ rasne, verske i nacionalne mržnje što ne bi moglo da obuhvati itav niz slu ajeva koji se dešavaju u praksi. Ovakav opis bi a krivi nog dela bi pre mogao da se podvede pod govor mržnje uperen prema rasnim, nacionalnim, verskim i drugim manjinama. Ipak, to je jedan od retkih primera pokušaja zakonodavca da se sankcionišu teški oblici diskriminatornog postupanja. Sudske odluke vezane za ovo krivi no delo su

714 Ono podrazumeva koriš enje dve grupe ljudi od kojih jednu ine pripadnici ve inske zajednice a drugu pripadnici manjinske zajednice. Jedina razlika ove dve grupe jeste u njihovoj etni koj pripadnosti. U slu aju *Krsmanovača* se radilo o mogu nosti ulaska na bazen koji je objekat koji bi morao biti dostupan svim graanima bez obzira na njihova li na svojstva. Jednoj grupi koju su inili gra ani srpske nacionalnosti je dopušten ulazak na bazen ali drugoj grupi koju su inili gra ani romske nacionalnosti je ulazak zabranjen. Na osnovu koriš enja takvih grupa i kasnijih svedo enja svakog lana obe grupe dokazano je postojanje diskriminatornog postupanja u pomenutom slu aju i samim tim je dokazano postojanje krivi nog dela iz lana 128 Krivi nog zakonika.

715 U našem pravnom poretku sudskoj praksi nije priznat status izvora prava ali odluke VSS uživaju veliki autoritet tako da je prakti ni zna aj ove odluke veliki.

716 U pitanju su sli ne okolnosti slu aja kao u slu aju *Krsmanovača* samo što se ovde radi o pristupu diskoteci a ne bazenu. Prvostepeni postupak je završen tako što je doneta presuda kojom je prvooptuženi proglašen krivim i odre ena mu je uslovna kazna zatvora u trajanju od 6 meseci pod pretnjom izvršenja ako se isto ili sli no krivi no delo ponovi u periodu od 2 godine.

717 Recimo u slu aju *Akapulko*, prvooptuženi je oglašen krivim ali mu je izre ena uslovna kazna zatvora u trajanju od 6 meseci iako je raspon kazne od 3 meseca do 5 godina.

uglavnom bile blage prilikom određivanja kazni.⁷¹⁸ Iako je u pitanju propust zakonodavca da propiše viši minimum zaprećene kazne,⁷¹⁹ teško se može opravdati pomenuta praksa sudova. Kaznena politika govori u prilog tvrdnji da ovakva krivično-pravna zaštita, čak i u slučaju težih oblika diskriminacije, nije adekvatna. Reforma krivičnog zakonodavstva bi svakako bila nužni korak koji bi morao da usledi odmah posle donošenja opšteg antidiskriminacionog zakona. Eventualne izmene bi trebalo da se vežu za opšti deo Krivičnog zakonika.⁷²⁰

2.7.7.2. *Predlog zakona protiv diskriminacije.* – U Srbiji još uvek ne postoji celovit sistem zaštite koji bi mogao adekvatno da odgovori na rasprostranjenu praksu neposredne i posredne diskriminacije. Brojni zakoni sadrže norme koje sankcionišu diskriminatorno postupanje ali se u sadašnjim društvenim prilikama ne pokazuju kao efikasno sredstvo za borbu protiv diskriminacije. U Srbiji je javna rasprava o potrebi donošenja jedinstvenog zakona poela pre nekoliko godina ali još uvek nema naznaka kada bi ovakav zakon mogao da bude donet. Koalicija za borbu protiv diskriminacije je još pre nekoliko godina izradila predlog zakona protiv diskriminacije koji je tekst opoziciona politička stranka (LDP) po etkom oktobra 2007. predložila Narodnoj skupštini. Krajem 2006. godine Vlada Republike Srbije je sačinila svoj predlog zakona. Predlog je povučen iz procedure i upućen je Venecijanskoj komisiji na ekspertizu.

Cilj predloženog zakona je da se obezbedi sveobuhvatna zaštita za razne vidove diskriminatornog postupanja u najrazličitijim životnim situacijama. Pored toga, olakšava se pristup sudu i omogućava bolja sudska zaštita za žrtve diskriminacije. Jedna od najvažnijih novina u ovom predlogu je uvođenje instituta „dobrovoljnog ispitivanja a diskriminacije“.⁷²¹ Ovaj institut je uveden da bi se izbegli problemi koji su postojali u sudskoj praksi a vezani su za problem dokazivanja diskriminacije. Dobrovoljno ispitivanje a diskriminacije je lice koje samostalno ili u grupi sa više lica neposredno proverava primenu propisa o zabrani diskriminacije odlaskom na mesta u javnoj upotrebi. Radi se u stvari o „situacionom testiranju“ koje je

718 Na primer, trojica mladi a su u februaru 2005. fizički napali mladi a romske nacionalnosti i pritom mu naneli lakše telesne povrede. Oni su osuđeni u oktobru 2007. na kazne zatvora u trajanju od najviše godinu i po dana (zakonski maksimum je 5 godina za osnovni oblik krivičnog dela a ako su ispunjeni uslovi iz stava 2, taj maksimum je 8 godina).

719 Za osnovni oblik krivičnog dela najniža zaprećena kazna je 6 meseci a najviša 5 godina ako su ispunjeni uslovi za kvalifikovani oblik iz stava 2 istog člana, kazna je od godinu dana do 8 godina.

720 U tom smislu je zanimljiv primer izmena hrvatskog Kaznenog zakona iz 2006. godine koji predviđea zakonsku kategoriju „zločin iz mržnje“. Zločin iz mržnje je svako krivično delo iz Kaznenog zakona koje je učinjeno iz mržnje prema osobi zbog njenih ličnih svojstava. Zakon navodi ta svojstva ali ne zatvara listu mogućih osnova diskriminacije. Zakon je definisao šta je zločin iz mržnje i vezao ga za svako krivično delo iz tog zakona. Ovakva izmena vodi ka tome da su ovi zločini kvalifikovani oblici osnovnih krivičnih dela što vodi i do toga da zaprećena kazna bude viša.

721 Vidi član 2, stav 1, tačka 6 Predloga Zakona protiv diskriminacije.

ve sada priznato u našoj sudskoj praksi.⁷²² Pored neposredne provere ovom licu je dato ovlašćenje da, kada utvrdi postojanje diskriminatornog postupanja, podnese tužbu. Predlog zakona sadrži opšti deo u kome objašnjava osnovne institute i načela. Međutim na ovom polju je i načelo jednakih prava i obaveza koje zapravo predstavlja potvrdu ustavnog načela jednakosti građana bez obzira na lična svojstva. U ovom delu zakona se definišu i teški oblici diskriminacije⁷²³ i obaveze koje država ima u suzbijanju diskriminacije.⁷²⁴ Posebni deo ovog predloga zakona se vezuje za posebne oblike diskriminacije i zapravo reguliše situacije diskriminatornog postupanja po raznim osnovama i u raznim životnim situacijama.

Najznačajniji deo predloga se odnosi na mehanizme zaštite u slučajevima diskriminacije. Oštećeni imaju mogućnost ulaganja ustavne žalbe s obzirom da je zabrana diskriminacije i ustavno načelo. Uvode se i novine vezane za upravni postupak gde se dozvoljava žalba ili drugo pravno sredstvo zbog diskriminacije. Takođe je protiv konačnog upravnog akta kojim je izvršena diskriminacija dozvoljeno vođenje upravnog spora u skladu sa Zakonom o upravnom postupku. Predviđena je i sudska zaštita u parničnom postupku. Predviđena se i shodna primena ZPP. Uvedene su odredbe koje idu za tim da se ubrzaju postupci vezani za diskriminaciju. Naglašeno je da je postupak hitan. Naravno to je hitno postupanje suda po predlogu za izdavanje privremene mere. Ubrzava se i drugostepeni postupak pa se predviđa rok od 8 dana od dostavljanja pravosnažne presude za podnošenje žalbe i odlučivanje drugostepenog suda u roku od 30 dana. Od vanrednih pravnih sredstava predviđena se revizija uz to da je revizija uvek dozvoljena i mimo uslova koje predviđa Zakon o parničnom postupku. Još jedna novina vezana je za olakšavanje dokazivanja diskriminatornog postupanja. Naime član 30 Predloga zakona protiv diskriminacije dozvoljava oštećenom da samo u iznimno verovatnim da je nastupila diskriminacija a protivna strana ima teret dokazivanja suprotnog. Pored toga, neposredna diskriminacija se ne dokazuje ako je međustrankama to nesporno ili je sud tako utvrdio. Konstatuje se i pravo oštećenog da se direktno obrati međunarodnoj organizaciji za zaštitu ljudskih prava u skladu s međunarodnim konvencijama. Poslednji deo predloga zakona se odnosi na disciplinsku i kaznenu odgovornost.

Usvajanje ovakvog zakona bi zaokružilo pravno sankcionisanje diskriminacije a zajedno za zaštitom koja je predviđena u Krivičnom zakoniku bi pomoglo da se sve veći broj slučajeva diskriminacije u praksi sankcioniše.

2.8. Pravo na život

2.8.1. *Sudski postupci.* – U februaru je, u ponovljenom postupku pred prvostepenim sudom, ponovo doneta presuda za zločin na Ibarskoj magistrali. Za organizovanje ubistva Veselina Boškovića, Vušura Vučkovića i Rakoevića, Dragana Vušuro-

722 Vidi slučaj *Krsmanovača*.

723 Vidi član 8 Predloga zakona protiv diskriminacije.

724 Vidi član 10 Predloga zakona protiv diskriminacije.

vi a i Zvonka Osmajli a i za pokušaj ubistva Vuka Draškovi a 1999. Milorad Ulemek Legija osu en je na 15 godina zatvora. Ista kazna izre ena je i Nenadu Ili u, voza u „kamiona-ubice“. Za sau esništvo u ubistvu na 14 godina zatvora osu eni su pripadnici JSO Dušan Mari i Gumar, Branko Ber ek, Nenad Bujoševi i Leonid Milivojevi . Radomir Markovi , tadašnji šef RDB osu en je samo za pomaganje nakon ubistva na osam godina zatvora. Mihalj Kertes, tadašnji direktor Savezne uprave carina osu en je na dve godine i pet meseci zatvora, Dragiša Din i bivši šef Saobra ajne policije Srbije na godinu dana i sedam meseci zatvora, a Vidan Mijailovi na devet meseci zatvora. Svi oni osu eni su za pomaganje u iniocima nakon ubistva i kazne su im smanjene za petinu u odnosu na prvu izre enu presudu. Sudsko ve e odstupilo je u pogledu visine kazni od prakse Vrhovnog suda Srbije, koji je u sli nim slu ajevima izricao kazne od 40 godina zatvora (*Blic*, 17. februar, str. 14 i *Politika*, 17. februar strane 1 i 17).

Vrhovni sud Srbije smanjio je sa 9 na 6 godina zatvora kaznu An elku Biti evi u, osu enom u aferi „Zozova a“ zbog teškog krivi nog dela protiv opšte sigurnosti. U ovom krivi nom postupku Biti evi je oslobo en optužbe da je prodavao metil-alkohol za proizvodnju rakije uled ega se 56 gra ana otrovalo, a 43 osobe je umrlo tokom 1998. godine (*Novosti*, 6. jul, str. 13).

Vrhovni sud Srbije je Stevanu Bakalovu, službenom voza u bivšeg ministra poljoprivrede Dragana Veselinova, smanjio kaznu zbog izazivanja saobra ajne nesre e u kojoj je život izgubila jedna osoba, a tri osobe je ranjeno, sa 5 na 4 godine (*Blic*, 16. jun, str. 16).

Vrhovni sud Srbije je u julu potvrdio presudu kojom su Milorad Ulemek Legija i Branko Ber ek, pripadnik JSO, osu eni na 40 godina zatvora zato što su po nalogu Slobodana Miloševi a ubili Ivana Stamboli a i pokušali ubistvo Vuka Draškovi a u Budvi. Optuženi Nenad Bujoševi osu en je na 35 godina zatvora, Leonid Milivojevi i Duško Mari i na 30 godina zatvora, Radomir Markovi i Nenad Ili na 15 godina zatvora i Milorad Bracanovi na 2 godine zatvora (*Vreme*, 12. jul, str. 18). Presedan je postupanje sudije Milene Ini -Drecun, koja je predsedavala tre estepenim ve em Vrhovnog suda u ovom postupku. Odbijanjem da potpiše zapisnik o ve anju i glasanju, ona je povredila proceduru odlu ivanja u tre em stepenu krivi nog postupka jer, kako je objasnila „ne želi da potpisuje nešto što je u sukobu sa zakonom“.⁷²⁵

U oktobru je u Srbiju stigao izveštaj laboratorije FBI o analizi balisti kih dokaza o pogibiji Dragana Jakovljevi a i Dražena Milovanovi a, pripadnika Gardijske brigade, 2004. godine. Na izveštaj FBI ekalo se dve godine jer se dokumentacija godinu dana nalazila u srbijanskom konzulatu u Frankfurtu i ambasadi u Berlinu (*Blic*, 25. oktobar). Na zahtev porodica poginulih gardista, da ovaj predmet bude dodeljen nekom od zamenika javnog tužioca iz civilnog odeljenja, vršilac dužnosti republi kog javnog tužioca Slobodan Radovanovi , dodelio je ovaj slu aj zameniku okružnog javnog tužioca Acu Stojevu (*Blic*, 26. novembar, str. 16). Bivšem vojnom

725 Vidi II.2.5.

sudiji Vuku Tufegdži u, koji je ranije postupao u ovom predmetu, izrečena je sudska opomena zbog iznošenja ličnih i porodičnih prilika gardiste Dragana Jakovljevića (Večernje novosti, 6. novembar, str. 12).

2.8.2. *Nesavesno ili nestručno lečenje.* – Tokom 2007. godine srbijanska javnost bavila se velikim brojem slučajeva neadekvatnog pružanja medicinskih usluga, od kojih su neki imali smrtne posledice.

Opštinski sud u Knjaževcu osudio je na kaznu zatvora od jedne godine lekara Milorada Milića iz Beograda zato što je 2001. godine primenio nepodoban način lečenja i nesavesno postupao prilikom pružanja zdravstvenih usluga usled čega je umrla Dušica Milojković iz Bora (Kurir, 14. septembar, str. 8).

U oktobru je Opštinski sud u Kragujevcu doneo osuđuju u presudu protiv Nebojše Zlatanovića, lekara Kliničkog centra u Kragujevcu. On je osuđen za teško delo protiv zdravlja ljudi koje je za posledicu imalo smrt trogodišnje Mile Andrić. Postupak je trajao 9 godina. Izrečena mu je kazna od 8 meseci zatvora, iako je zakonom propisana kazna od 1 do 8 godina (Večernje novosti, 2. oktobar, str. 6).

Trogodišnja Ana Grahovac umrla je 4. juna na Institutu za majku i dete gde je prebačena pošto se nije probudila posle operacije katarakte u bolnici za plastičnu hirurgiju Perfekta. Operaciju su u prostorijama ove klinike vršili lekari oftalmološke ordinacije „Ilić“. Ministarstvo zdravlja je zatvorilo obe ove ustanove (NIN, 14. jun, str. 34). Etički komitet Srpskog lekarskog društva zaključio je da je istovremeni lekarski tim koji je operisao Anju Grahovac prekršio lekarsku etiku time što je izvršio operaciju u hirurškoj sali koja nije registrovana za vršenje operacije katarakte, kao i time što je operacija vršena starom opremom za anesteziju. Aparati za anesteziju bili su veštačeni u daljem sudskom postupku. Atest kontrole kvaliteta sistema za anesteziju klinike Perfekta bio je falsifikovan (Večernje novosti, 13. jul, str. 6). Sudsko medicinski odbor Medicinskog fakulteta u Novom Sadu zaključio je da nisu u pitanju lekarski propusti koji bi mogli prouzrokovati smrt devojčice (Večernje novosti, 18. oktobar, str. 6).

Lekar hitne pomoći Sead Šehić otpušten je, jer je odbio da pošalje kola hitne pomoći po pacijentkinju kojoj je pozlilo i koja je ubrzo zatim preminula. Osim što je odbio da pacijentkinji pruži lekarsku pomoć, Šehić je grubo vređao njenog supruga zbog toga što je više puta uzastopno pozivao hitnu pomoć, što je potvrđeno preslušavanjem snimaka telefonskih poziva upućenih hitnoj pomoći (Blic, 27. novembar).

Treće opštinsko tužilaštvo podiglo je optužnicu protiv hirurga, dva anesteziologa i pomoćnika direktora privatne bolnice Decedra zbog smrti studentkinje Jelenke Radović koja je posle operacije ukljeva na ovoj klinici preminula u oktobru 2006.⁷²⁶ (Večernje novosti, 19. decembar, str. 13).

Prema podacima iz publikacije *Maternal Mortality 2005*, koju su objavile Svetska zdravstvena organizacija, Svetska banka i Populacioni fond Ujedinjenih na-

726 Vidi više u *Izveštaj 2006*, II.2.4.

cija, u Srbiji na svakih 100.000 porodilja 14 izgubi život na poro aju. Srbija se prema ovom istraživanju po stopi smrtnosti porodilja nalazi na 41. mestu (podaci obuhvataju Srbiju i Crnu Goru zajedno jer se odnose na 2005. godinu). U Srbiji je tokom 2006. godine, prema podacima Instituta za javno zdravlje „Milan Jovanovi Batut“ izvršeno ukupno 69.472 poro aja, a prijavljeno je 9 smrti u toku trudno e, poro aja ili babinja (*Politika*, 2. novembar, str. 9).

Poseban problem u Srbiji predstavlja i odlaganje medicinskog i humanog otpada. U Kragujevcu se zarazni medicinski otpad ne odlaže posebno, ve se baca sa ostalim sme em, a onda vrlo esto biva raznošen po ulici. U istom gradu krematorijum za spaljivanje organskog otpada ima samo Klini ki centar. Privatne klinike iz ovog grada nemaju ugovor s Klini kim centrom o spaljivanju ovog otpada i on naj eš e završava u kanalizaciji (*Kurir*, 16. jul, str. 7).

2.8.3. *Ugrožavanje opšte sigurnosti.* – Prema podacima Ministarstva unutrašnjih poslova u Srbiji se godišnje u proseku dogodi 60.000 saobra ajnih nesre a u kojima nešto manje od 1.000 ljudi izgubi život, a lakše ili teže povrede pretrpi 15.000 do 18.000 ljudi. U pore enju s podacima iz ostalih evropskih zemalja, stopa smrtnosti u Srbiji je pet puta ve a. Po svim parametrima koji uti u na bezbednost saobra aja Srbija spada u manje bezbedne zemlje u Evropi. Poseban problem predstavlja i to što se u Srbiji ne vodi odgovaraju a statistika o saobra ajnim nesre ama (*Vreme*, 13. septembar, str. 26).

2.8.4. *Život u zdravoj životnoj sredini.* – 2007. godina obeležena je nizom ekoloških katastrofa izazvanih zaga enjem životne sredine. U Pan evu su više puta tokom godine vrednosti benzena i drugih štetnih materija u vazduhu bile povišene daleko iznad dozvoljenih vrednosti. Ministarstvo za zaštitu životne sredine dalo je nalog Azotari i Rafineriji u Pan evu da svoje aktivnosti prilago avaju vremenskim uslovima. Ovo uputstvo nije poštovano i republi ki inspektori za zaštitu životne sredine su Azotari privremeno zabranili rad (*Vreme*, 30. avgust, str. 11). Republi ki inspektor za životnu sredinu Jelena Stankovi podnela je krivi ne prijave protiv više direktora Azotare zbog nepoštovanja naloga inspekcije za zaustavljanje proizvodnje u etiri pogona usled ega je došlo do zaga enja amonijakom. Oni se terete za krivi no delo nepreduzimanja mere zaštite životne sredine od aerozaga enja (*Press*, 8. avgust, str. 15).

Speleolozi su u Zlatskim pe inama pronašli 10 buradi s kancerogenom supstancom „krezol“. Burad je bila dopremljena iz fabrike „Lak žica“ zbog betoniranja staza u pe inama. Burad je vra ena u krug fabrike gde se u tom trenutku nalazilo još 150 delimi no praznih i oko 100 buradi punih „krezola“. Alarmantan je podatak da do pre godinu dana rukovodstvo fabrike nije znalo da je „krezol“ kancerogen, pa je prazna burad u kojoj je skladištena ova supstanca godinama prodavana na otpadu „Industrosirovine“ u Boru, gde su ih gra ani kupovali i u njima držali zimmicu (*Novosti*, 7. maj, str. 9 i *Kurir*, 7. maj, str. 6).

Republi ki inspektor za zaštitu životne sredine Slaviša Bankovi uru io je rešenja o privremenoj zabrani rada fabrikama Džervin, Džersi, Venus i Stokoimpeks

zbog zaga enja Belog Timoka otpadnim vodama, usled ega je došlo do pomora oko 50 tona ribe. Nijedna od ovih fabrika nije poštovala ovo rešenje pa su im uru- ena rešenja o zabrani rada (*Press*, 5. jul, str. 7). Rukovodstvo ova etiri preduze a, koje se tereti za sistematsko zaga ivanje reke Timok, bilo je 48 sati u pritvoru (*Blic*, 6. jul, str. 4 i 10. jul, str. 14). Vlasti opštine Knjaževac apelovale su na gra ane koji su masovno prikupljali otrovanu ribu da je ne koriste u ishrani jer bi mogli imati ozbiljne zdravstvene posledice (*Blic*, 7. jul, str. 16).

2.8.5. *Ostali slućajevi kršenja prava na život.* – U martu je stupila na snagu prva optužnica zbog pokušaja prenošenja naro ito opasne bolesti. Optuženi se tereti za pokušaj prenošenja HIV svojoj devojci, a kasnije supruzi s kojom ima dvoje dece, a kojoj je pre utao da boluje od ove smrtonosne bolesti (*Blic*, 30. mart, str. 15).

Mališa Jevtovi osu en je na 40 godina zatvora zato što je do smrti silovao trogodišnju Katarinu Jankovi . Majka devoj ice, Ana Filipovi osu ena je na 37 godina zatvora jer mu je pružala pomo (*Press*, 10. maj, str. 11).

Tokom godine desilo se više napada pasa lotalica na decu. Opštinski sud u Nišu doneo je presudu protiv grada Niša iji su organi bili dužni da otklone ovu opasnost po gra ane (*Vreme*, 21. jun, str. 7, *Blic*, 15. jul, str. 4).

Pripadnici MUP Igor M. i Aleksandar J. i njihov sau esnik Milan V. ubili su iz koristoljublja hrvatskog državljanina Jakupa Haradinaja. Oni su žrtvu zaustavili u blizini Bubanj Potoka koriste i službene uniforme, oduzeli mu automobil „Sitroen C4“, mobilni telefon i oko 600 eura koje je imao kod sebe i nakon što su ga usmr- tilo udarcima tupim predmetom, zakopali su njegovo telo na planini Go (*Blic*, 5. jun, str. 14).

U junu je grupa skinhedsa posle koncerta grupe „Ritam nereda“ u Crvenki na smrt udarcima flašom u glavu usmrtila Dalibora Borotu. Koncert je bio prijavljen kao javni skup i policija je bila u obavezi da proceni da li predstavlja bezbednosni rizik. Prema re ima svedoka iza ove grupe skinhedsa sve vreme su išla kola polici- je (*Kurir*, 12. jun, str. 15).

U avgustu je u kavezu za medvede Beogradskog zoološkog vrta prona eno beživotno i obnaženo telo dvadesetdvođišnjeg mladi a. Pojednosti o ovom slu- aju još uvek nisu poznate (*Politika*, 20. avgust, str. 12).

U oktobru mesecu otkiveno je da je u periodu od jula do septembra 95 paci- jenata primilo falsifikovanu vakcinu protiv tetanusa, u kojoj nije bilo aktivne sup- stance (*Blic*, 12. oktobar, str. 7). Pored falsifikovanog leka „tetagram r“ od decem- bra 2006. do septembra 2007. na tržištu Srbije distribuirana je ve a koli ina neregistrovanih lekova stranog porekla. Za nedozvoljenu trgovinu neregistovanim lekovima i falsifikovanje ampula „tetagram r“ osumnji eni su direktor i komercija- lista firme General trejd koja je izgubila dozvolu za promet lekovima, kao i direk- tora preduze a Lagato trejd i Malago trejd (*Politika*, 18. oktobar, str. 1 i *Blic*, 18. oktobar, str. 17). Prema podacima iz 2006. pet od sedam osoba obolelih od tetanusa

je preminulo, a u 2005. je tako e bilo pet smrtnih ishoda od petnaestoro obolelih (*Politika*, 12. oktobar, str. 8).

U Kazneno popravnom domu u Nišu, jedan osu enik smešten u samicu u Odeljenje za poseban nadzor i vezan kaiševima za krevet, uspeo je, zahvaljuju i propustu nadležnih uvara, da upalja em zapali krevet i uguši se od dima. Pet uvara je suspendovano do okon anja disciplinskog postupka (*Blic*, 1. decembar, str. 13).

2.9. Zabrana mučenja

Tokom 2007. godine u estalost kršenja zabrane mu enja i drugih oblika zabrane zlostavljanja bila je važna tema u srbijanskoj javnosti. ini se da je to posledica sistemskih problema koji postoje u srbijanskom društvu i ije e se posledice u još ve oj meri ose ati u narednim godinama. Naime, posle usvajanja novih pravnih propisa vezanih za zabranu mu enja (Zakon o izvršenju krivi nih sankcija, Zakonik o krivi nom postupku, Zakon o policiji), ratifikacije me unarodnih ugovora i usvajanja podzakonskih akata, problem kršenja zabrane mu enja se još više prime uje u praksi. Pritom, mnogi problemi su rezultat nespremnosti državnih organa, pre svega policije, da suštinski promene svoj odnos prema ovom pravu gra ana i odsustva efikasnih pravnih mehanizama da se mu enje prevenira i kazni. Kona no, problem stanja u srbijanskim zatvorima i drugim ustanovama za izvršavanje zakonskih sankcija ostaje veliki problem.

2.9.1. Sudski i disciplinski postupci zbog zlostavljanja. – Fond za humanitar-no pravo podneo je Prvom opštinskom sudu u Beogradu tužbu za naknadu štete protiv Republike Srbije u ime Murata Pepi a iz Tutina koga su navodno trojica pripadnika OUP Tutin pretukli u januaru 2002. godine.⁷²⁷

Prema navodima FHP, u no i izme u 31. decembra 2001. godine i 1. januara 2002. godine Murat Pepi je sa ro acima u diskoteci „Panorama“ u Tutinu proslavlja o do ek Nove godine. Petnaest minuta iza pono i, on je krenuo u susedni lokal kako bi prijateljima estitao Novu godinu. Po izlasku iz lokala „Panorama“, na stepenicama je sreo policajca Sabaheta Kurtovi a koji je repetirao pištolj, a zatim ga uz re i da ga „dugo eka“ udario drškom pištolja u koren nosa. Ispred diskoteke mu je Sabahet Kurtovi zadao još jedan udarac drškom pištolja, vezao ga i oborio na zemlju. Policajac Milijan Lukovi ga je tukao policijskom palicom, a Sabahet Nurkovi nogama. Od siline udaraca Murat Pepi je ubrzo izgubio svest ali su policajci nastavili da ga tuku. Celom dogaaju su prisustvovali brojni svedoci. Jedan od njih, Hafif Kurbadovi hteo je da mu ukaže pomo , ali ga je policajac Sabahudin Nurkovi spre io. Murat Pepi je došao svesti tek slede eg dana u šok sobi u bolnici u Novom Pazaru. Ubrzo je preba en u Klini ki centar Srbije u Beogradu gde su mu doktori konstatovali frakturu nosne kosti, lobanje i dva rebra. Policajci Lukovi ,

727 Saopštenje FHP, 28. maj, www.hlc-rdc.org.

Kurovi i Nurkovi su osuđeni za nanošenje teških telesnih povreda i zlostavu u službi na uslovnu osudu u trajanju od jedne godine. Međutim, oni nikada nisu udaljeni iz službe. Murat Pepi je osuđen na uslovnu kaznu zatvora od šest meseci zbog sprečavanja ovlašćenog službenog lica u obavljanju poslova bezbednosti.

Prema navodima Leskova kog Odbora za ljudska prava, Momčila Rajkovića a iz Vlasotinca je 16. marta tukao policajac OUP Vlasotinca. Žrtva je tvrdila da ga je policajac nekoliko puta udario pesnicom posle čega je on izgubio svest i pao na zemlju.⁷²⁸

Opštinski sud u Nišu je u junu osudio četvoricu policajaca OUP Doljevac zbog izvršene torture nad jedanaestogodišnjom I. S. Ovaj slučaj se dogodio 2003. godine.⁷²⁹ Sud je osudio policajce Predraga R. i Ljubišu S. na po četiri meseca zatvora a Slavišu P. i Miroljuba S. na po pet meseci zatvora. Prvostepenom presudom je utvrđeno da su oni „zloupotrebom službenog položaja i narušavanjem nepovredivosti stana, povredili prava maloletne I. S. zaštite Konvencijom o pravima deteta, Ustavom i zakonima“. Inicijativa mladih za ljudska prava, koja je pokrenula postupak protiv policajaca, najavila je žalbu na deo presude o visini kazne (*Blic*, 29. jun, str. 17).

Po etkom oktobra je policijska uprava u Kruševcu saopštila da su njeni pripadnici prekora ili ovlašćenja kada su primenili silu prema Milanu Luki u (51) i njegovom sinu Nemanji (24). Policija je najavila da će protiv petorice policajaca biti pokrenut disciplinski postupak, da će trojica neposrednih izvršilaca biti suspendovani dok postupak traje.⁷³⁰ Do kraja rada na ovom izveštaju nije bilo konkretnijih podataka o preduzetim merama.

Dvojica policajaca iz Leskovca su suspendovana sredinom oktobra, zbog sumnje da su nezakonito postupali tokom hapšenja Predraga S. iz sela Natkrivanj. U ovom slučaju, prema tvrdnjama zvaničnika Leskovca prema policije, postoji sumnja da su suspendovani policajci neblagovremeno reagovali i da su prekasno vezali Predraga S. koji je u takvom stanju ubio svog oca Novicu S. Istraga u ovom predmetu je u toku (*Press*, 18. oktobar, str. 7).

Krajem oktobra, Odbor za ljudska prava iz Leskovca je optužio policiju da je sprovela torturu nad trojicom Albanaca iz Medveđe, Faikom Hajdarijem, Burimom Jahuom i Nazimom Muratovićem, zbog osnovane sumnje da su ranije pretukli radnika benzinske stanice (*Kurir*, 29. oktobar, str. 10).

Fond za humanitarno pravo je krajem oktobra, u ime Hazbije Smajlovića, podneo tužbu protiv Republike Srbije zbog torture koju su nad njim u martu 1994. izvršili policajci SUP Tutin.⁷³¹ Tužbom se zahteva naknada štete u ime Smajlovića a iz sela Suvi Do zbog toga što su „tri policajca iz Tutina 15. marta 1994. došla u

728 Vidi više na www.humanrightssle.org.

729 O okolnostima slučaja vidi više u *Izveštaj 2003*, II.2.3.1.

730 *Vesti B92*, 8. oktobar, www.b92.net.

731 *Vesti B92*, 25. oktobar, www.b92.net.

ku u Smajlovi a i privela ga u policijsku stanicu zbog navodnog posedovanja oružja“. U tužbi se navodi da su privedenog tukli policijskim palicama po le ima, bubrezima, nogama, rukama i licu.

I tokom 2007. godine, bilo je slu ajeva da su se pojedini pripadnici policije nasilno ponašali i nanosile telesne povrede gra anima u vreme kada nisu bili na dužnosti. Tako je, prema navodima iz krivi ne prijave Policijske uprave Pirot u Beloj Palanci, policajac Milan Rajkovi osumnji en da je naneo teške telesne povrede Milanu Miti u iz tog grada. Policija u krivi noj prijavi tvrdi da je Rajkovi 22. avgusta udario Miti a pesnicom u lice i da mu je naneo „dvostruki prelom vilice“. U vreme izvršenja ovog dela, Rajkovi nije bio na dužnosti (*Press*, 24. avgust, str. 9).

Postoje gradovi u Srbiji u kojima je i lokalno rukovodstvo protestovalo protiv ponašanja pojedinih pripadnika policija traže i od nadležnih državnih organa da zaštite gra ane od maltretiranja i šikaniranja. Tako je opštinsko rukovodstvo u Oseini u više navrata tražilo da se preduzmu zakonske mere protiv pripadnika policije iz tog mesta na ije su se protivpravno ponašanje i u estalo prekora ivanje ovlaš enja prilikom upotrebe sile žalili gra ani Ose ine. Bogdan uri , predsednik opštine, je za medije potvrdio da su „policajci ve i izvor problema nego gra ani“, dodaju i da je u pitanju „teror nad celim stanovništom“. Služba Generalnog inspektora policije je u nekoliko navrata utvrdila nepravilnosti u radu ali sudskog epiloga ni u jednom od ovih slu ajeva nije bilo „zbog zastarelosti“ (*Blic*, 17. jun, str. 4).

MUP je u junu saopštio da su u 2006. godini podnete krivi ne prijave protiv ukupno 506 pripadnika MUP zbog navodnog izvršenja 633 krivi nih dela. Me u podnetim krivi nim prijavima nalaze se i prijave zbog 15 dela zlostavljanja i mu enja, 12 nasilja u porodici, 13 nasilnih ponašanja i 69 slu ajeva zloupotrebe službenog položaja (*Blic*, 6. jun, str. 14). Samo u prvih pet meseci 2007. godine je ukupno podneto 890 prijava gra ana protiv pripadnika policije. U 328 okon anih predmeta, utvr eno je da je 69 prijava gra ana bilo osnovano (*Blic*, 6. jun, str. 14).

2.9.2. Stanje u zatvorima. – Zvani nici Uprave za izvršenje zavodskih sankcija saopštili su sredinom avgusta da u „kazneno-popravnim zavodima u Srbiji trenutno boravi oko 8.500 osoba, što je dvostruko više od kapaciteta srpskih zatvora prema evropskim standardima“ (*BETA*, 11. avgust). Prema istom zvani nom izvoru, projektovani kapacitet ustanova u Srbiji iznosi oko 6.000 mesta, pa je prenatrpanost u zatvorima o igledna. Na elnik Uprave za izvršenje zavodskih sankcija zadužen za tretman, Damir Joka je izjavio da je broj zatvorenika poslednjih godina u stalnom porastu i da je u odnosu na 2001. godinu pove an za više od 30 odsto. Ukupno 6.500 lica izdržava sudsku kaznu, oko 1.800 osoba je u pritvoru, a oko 200 je kažnjeno u prekršajnom postupku. Prema poslednjim podacima, u popravnim domovima ima 168 maloletnika, a 35 maloletnika izdržava kaznu maloletni kog zatvora. Oko 500 osoba je na psihijatrijskom le enju u specijalizovanoj zatvorskoj bolnici (*BETA*, 11. avgust).

Posle brojnih pobuna i napetosti u srbijanskim zatvorima krajem 2006. i početkom 2007. godine, situacija u ovim ustanovama se tokom godine donekle smirila.⁷³² Ipak, u javnosti se dosta govorilo o posledicama pobune iz novembra 2006. i njenog gušenja. U me u vremenu su pokrenuti i sudski postupci zbog navodne torture prilikom gušenja pobune.

Krajem marta, Odbor za ljudska prava u Leskovcu je podneo ukupno 31 krivi nu prijavu protiv uvara KPZ i pripadnika Žandarmerije koji su u etvovali u gušenju zatvorske pobune u novembru 2006. godine. Krivi ne prijave obuhvataju krivi no delo mu enja nad zatvorenicima. Prema navodima Odbora, više od etrdeset zatvorenika je, izme u ostalog, nakon batinanja, „ba eno na mokat beton u zatvorskome krugu gde su ostali izvesno vreme u oskudnoj garderobi“ (*Blic*, 31. mart, str. 12).

Najdan Miti iz Leskovca je podneo krivi nu prijavu protiv upravnika Okružnog zatvora u tom gradu i radnika obezbe enja zatvora navode i da sumnja da su odgovorni za smrt njegovog sina Jovice Miti a (28) koji se obesio u toj ustanovi po etkom septembra. Prema verziji koju je saopštila uprava zatvora, Miti je samoubistvo izvršio tako što se obesio aršavom privezanim za krevet u samici u kojoj je boravio. Prema tvrdnjama Najdana Miti a, njegov sin je ranije istog dana ve pokušao samoubistvo ali je ono osuje eno. Miti smatra da je zatvorska uprava odgovorna za injenicu da je zatvorenik u takvom stanju ostavljen u samici i da nisu preduzete mere da se spre i slede i pokušaj samoubistva koji je uspeo. Tako e, Miti sumnja u ta nost nalaza dobijenih obdukcijom. Zatvorska uprava je negirala Miti eve navode i demantovala da je ranije bilo pokušaja samoubistva. Uprava je potvrdila da u zatvorskim samicama ima mnogo zatvorenika i da „tehni ki nije mogu e njihovo pra enje 24 asa“ (*Blic*, 16. oktobar, str. 17).

2.9.3. *Stanje u psihijatrijskim ustanovama.* – Teško stanje u psihijatrijskim ustanovama bilo je posebno esta tema u javnosti tokom 2007. godine. Javnost je bila uznemirena posle saopštavanja nalaza Me unarodne organizacije za zaštitu prava osoba ometenih u razvoju (MDRI) koja je u novembru obelodanila rezultate svog istraživanja o stanju u nekim ustanovama ove vrste u Srbiji. Izveštaj nosi naslov *Mučenje kao lečenje: segregacija i zloupotreba dece i odraslih sa posebnim potrebama u Srbiji*. U delovima izveštaja se posebno navode teški uslovi u ustanovama u kojima borave deca, uklju uju i u ukazivanje na nehigijenske uslove, širenje zaraznih bolesti, nedostatak medicinske nege, rehabilitacije i sudskog nadzora. Prema nalazima MDRI, ovakva situacija ini „smeštaj u srpskim institucijama opasnim po život kako za decu tako i za odrasle“.⁷³³ U javnosti su usledile brojne negativne reakcije nadležnih ministara (zdravlja, rada i socijalne politike), koji su izneli primedbe na ta nost i objektivnost objavljenih nalaza. Vlada Srbije je krajem novem-

732 Vidi više u *Izveštaj 2006*, II.2.3.4.

733 *Vesti B92*, 14. novembar, www.b92.net.

bra usvojila svoj Izveštaj o stanju u ustanovama za smeštaj dece i odraslih sa posebnim potrebama kojim se odbacuju pomenuti nalazi iz istraživanja MDRI.⁷³⁴

Ipak, i izveštaji nekih drugih organizacija, poput Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, pokazuju da je stanje u ovim ustanovama teško, a u pojedinim institucijama i alarmantno. U izveštaju o stanju u ovim ustanovama, izra enom u periodu septembar 2006 – mart 2007, isti e se, izme u ostalog, da „...visoki plafoni, nepostoje a toplotna i hidroizolacija, vlažni i memljivi zidovi, betonske podloge, prozori i vrata koji ne dihtuju, itd., esto ne obezbe uju ni minimum potrebnih uslova za smeštaj i le enje bolesnika; nedostatak i prirodnog i vešta kog osvetljenja, nedovoljna provetrenost, hladni ili mlaki radijatori, deo su svakodnevnih uslova kojima su izloženi i bolesnici i zaposleno osoblje. U nekim odeljenjima (oligofreno odeljenje Vrša ke bolnice) životni uslovi se mogu definisati kao ne ove no ili ponižavaju e postupanje“. Posebno se isti e da su uslovi za „fiksaciju“ pacijenata i primenu drugih sredstava za njihovo obuzdavanje nejasni, a da se u pojedinim slu ajevima o primeni ovakvih mera ne vodi evidencija.⁷³⁵

2.10. Zabrana ropstva, položaja sličnog ropstvu i krijumčarenje ljudi

Sude i po izveštajima medija, nevladinih i me unarodnih organizacija, situacija na polju borbe protiv trgovine ljudima i krijum arenja ljudi u Srbiji je donekle poboljšana u 2007. godini.

Prema redovnom izveštaju Kancelarije za nadzor i borbu protiv trgovine ljudima ameri kog Stejt departmenta⁷³⁶ Srbija je zemlja i porekla i tranzita i odredište za žene i devojke kojima se trguje transnacionalno i interno u svrhu komercijalne seksualne eksploatacije. Srbija je smeštena u drugi krug zemalja, odnosno me u zemlje koje rade na suzbijanju trgovine ljudima, ali koje treba i da ulože dodatne napore i da donesu nove mere na tom planu. Ove godine naglašava se porast interne trgovine ženama i devojkaama državljanima Srbije u svrhu seksualne eksploatacije i beleži podatak da trgovci ljudima sve više koriste Internet pri aonice i SMS poruke za regrutovanje mladih žrtava. Izveštaj kao lošu praksu beleži i postojanje slu ajeva trgovine decom radi prinudnog rada i prinudnog prosja enja na ulici, kao i to što srbijanske vlasti nisu pružile informaciju o navodnom u eš u lokalne policije u lancu prostitucije u Novom Pazaru. Mada priznaje napore zakonodavne i izvršne vlasti u borbi protiv trgovine ljudima, Izveštaj navodi da bi Srbija pred sudom trebalo agresivnije da goni slu ajeve trgovine ljudima i da adekvatno kažnjava u inioce ovog krivi nog dela.

Najve i problem u uspešnom suprotstavljanju pojave trgovine ljudima u Srbiji i dalje predstavlja identifikovanje žrtava (*Danas*, 8. mart, str. 11). U post-iden-

734 *Vesti B92*, 22. novembar, www.b92.net.

735 *Ljudi na margini – Ljudska prava u psihijatrijskim bolnicama* (septembar 2006 – mart 2007), Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2007, str. 7 i 8.

736 Vidi na <http://belgrade.usembassy.gov/policy/reports/070612.html>

tifikacionom procesu, pak, problem predstavljaju neodgovaraju i programi reintegracije, nedostatak mogu nosti za smeštaj žrtava sa psihi kim problemima (*ASTRA*, 14. maj), kao i nepostojanje skloništa za maloletne žrtve trgovine ljudima.

Na polju prevencije i edukacije i dalje su bile najaktivnije nevladine organizacije,⁷³⁷ iako je tokom godine poja an i angažman državnih organa u radu na prevenciji i edukaciji javnosti o trgovini ljudima.

Tokom godine nije zabeležena nijedna aktivnost koja za svoj cilj ima uticaj na potražnju (klijente i/ili potencijalne klijente).

2.10.1. Trgovina ljudima. – Prema podacima NVO *ASTRA*, u Srbiji je od 2002. godine do juna 2007. godine otkriveno 242 žrtve trgovine ljudima, a od tog broja 95 su deca. Od toga je sedam žrtava otkriveno u ovoj godini, a od njih su etvoru deca (*Danas*, 8. jun, str. 7).

Prema podacima MUP Srbije, me u žrtvama trgovine ljudima poslednjih godina prednja e državljani Srbije, a slede državljani Rumunije, Moldavije, Ukrajine i Ruske Federacije. Prema istom izvoru, u Srbiji su, pored velikih gradova, na ovu pojavu najosetljivija pograni na podru ja, me u kojima su opštine Novi Pazar, Zaje ar, Požarevac i Šabac (*TANJUG*, 29. jun).

Policija Srbije je ove godine otkrila i uhapsila više desetina osoba zbog trgovine ljudima. Hapšenja su zabeležena u Nišu (*Glas javnosti*, 24. januar, str. 8), Šapcu (*Blic*, 6. februar, str. 6), Novom Pazaru (*24 sata*, 23. mart, str. 5), Aleksincu (*Politika*, 13. jun, str. 5), Novom Sadu (*Večernje novosti*, 29. jul, str. 3) i Obrenovcu (*ASTRA*, 22. novembar).

Mediji su u svojim izveštajima tokom godine esto ukazivali na pojavu navodne trgovine ljudima po lokalima u Novom Pazaru (*Vesti B92*, 7. mart i 12. jul; *24 sata*, 23. mart, str. 4; *Danas*, 16. jul, str. 12). Na prve izveštaje Policijska uprava u Novom Pazaru reagovala je tvrde i da nema saznanja o prostituciji i zlostavljanju devojaka. Ohrabreni takvim navodima policije, vlasnici no nog kluba „Džet-set“ iz Novog Pazara su organizovali i konferenciju za novinare na kojoj su vlasnica i devojke koje rade u tom klubu negirale sumnje (*Večernje novosti*, 14. mart, str. 12).

U martu je pokrenuta istraga protiv Branke Ruži i Hasiba Še ovi a, vlasnika no nog bara „Džet-set“, zbog osnovane sumnje za krivi no delo posredovanja u vršenju prostitucije (*24 sata*, 23. mart, str. 5). Akcija je nastavljena u julu kada je u Novom Pazaru privedeno devet osoba osumnji enih za trgovinu ljudima (*Danas*, 16. jul, str. 12), a prona ene potencijalne žrtve trgovine ljudima poreklom iz Sombora, Loznice i Beograda su smeštene u sklonište u Beogradu (*Vesti B92*, 12. jul).

U maju je Okružno javno tužilaštvo u Zrenjaninu podiglo optužnicu protiv jednog lica zbog postojanja osnovane sumnje da je po inilo krivi no delo trgovine ljudima nad jednom ženom (*Glas javnosti*, 17. maj, str. 12).

737 Vidi *ASTRA* E-biltene br. 11, 12, 13 i 14, www.astra.org.yu

Po etkom marta, Posebno odeljenje za organizovani kriminal Okružnog suda u Beogradu izreklo je prvostepenu presudu kojom su Miroljub Radivojevi , Miodrag Milanovi , Gorana Gmijovi , Marko Begovi i Gradimir Rilakovi osu eni na ukupno 22 godine i 6 meseci zatvora zbog krivi nih dela trgovine ljudima, falsifikovanja isprava i neovlaš enog držanja oružja (*ASTRA*, 9. mart).

Krajem marta, u Okružnom sudu u Somboru izre ena je prvostpena presuda kojom su Marija Ivanek i Josa Zlatkovi osu eni na ukupno 8,5 godina zatvora zbog krivi nog dela trgovine ljudima (*ASTRA*, 11. april).

Pripadnici MUP-a Srbije su ukazivali na pojavu trenda trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije, prvenstveno navode i slu ajeve dovo enja sezonskih, gra evinskih radnika iz Republike Makedonije u Srbiju, sa indicijama da su ovi ljudi izloženi prevarama, ucenama, eksploataciji, poniženjima, patnjama i fizi kom nasilju (*Večernje novosti*, 25. januar, str. 10).

Zvani nih podataka o eventualnom postojanju trgovine ljudskim organima na teritoriji Srbije nema. Me utim, na internet stranicama oglašiva a, iji su domeni registrovani sa ekstenzijom Srbije, postoji zna ajan broj oglasa u kojima lica objavljuju da ustupaju delove svog tela uz adekvatnu nadoknadu ili da ljudske organe kupuju. Nije poznato da je pokrenuta ijedna istraga, bilo protiv lica koja trguju organima, bilo protiv vlasnika domena zbog objavljivanja ovakvih sadržaja.⁷³⁸

Tužilaštva na teritoriji Beograda u svojoj praksi do sada nisu imali slu ajeve trgovine delovima ljudskog tela, dok prema izjavama nadležnih iz MUP Srbije, policija ne može na pravi na in da se suprotstavi problemu eksploatacije putem Interneta „zbog nedostatka posebnog odeljenja za suzbijanje visokotehnološkog kriminala“ (*Vesti B92*, 9. april; *Blic*, 10. april, str. 12).

2.10.2. Krijumčarenje ljudi. – Pripadnici MUP-a Srbije priveli su krajem januara državljanina Republike Koreje Kim Man Sika zbog sumnje da je izvršio krivi no delo nedozvoljenog prelaska državne granice i krijum arenja ljudi. Još jedan lanac krijum arenja ljudi beogradska policija presekla je u drugoj polovini februara, kada je u Zemunu uhapsila 19 osoba – 18 albanskih i 1 makedonskog državljanina, koje je sakrivao Nuredin R. A. iz Beograda (*TANJUG*, 11. april). Zbog krijum arenja državljana Albanije u Hrvatsku uhapšene su dve osobe u Novom Sadu (*Dnevnik*, 23. april, str. 10) i jedna u Šidu (*ASTRA*, 18. jul).

Zbog pokušaja krijum arenja maloletnice sa Kosova i Metohije preko grani -nog prelaza Horgoš podnete su tri krivi ne prijave protiv etiri lica, od koga su dva doma i državljeni (*Blic*, 10. april, str. 15). Pripadnici MUP-a Srbije su upozoravali da je u porastu broj slu ajeva krijum arenja romske dece u Ma arsku, a odatle u Austriju, Nema ku ili Švajcarsku (*Blic*, 10. april, str. 15).

Su enje grupi od 12 srbijanskih i kineskih državljana osumnji enih za krijum arenje ljudi iz Kine, preko Rumunije, Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine

738 Vidi i *Izveštaj 2005*, II.2.4.4.

i Hrvatske, do Italije, protiv kojih je optužnica podignuta u januaru 2006. godine, okončano je u martu donošenjem prvostepene presude u Posebnom odeljenju za organizovani kriminal Okružnog suda u Beogradu kojom su osuđeni na ukupno 45 godina zatvora (RTS, 12. mart).

U maju je u Posebnom odeljenju za organizovani kriminal Okružnog suda u Beogradu pošlo za ruku dvanaesto lanoj organizovanoj grupi koja se tereti da je od polovine juna do polovine avgusta 2006. godine preko Dunava krijumčarila državljane Turske, Albanije i Srbije u Hrvatsku. Okrivljeni se terete da su preko Beograda i Bačke Palanke prebacivali ljude u Hrvatsku za 350 do 400 evra po osobi (Glas javnosti, 8. maj, str. 5).

2.11. Pravo na pravično suđenje i stanje u pravosuđu

2.11.1. *Izbor republičkog javnog tužioca.* – Iako je stekao uslove za penziju još u decembru 2005. godine,⁷³⁹ republički javni tužilac Slobodan Janković ostao je na toj funkciji sve do jula 2007. godine,⁷⁴⁰ kada je kao vršilac dužnosti na tu funkciju odlukom Visokog saveta pravosuđa izabran Slobodan Radovanović, dotadašnji specijalni tužilac za borbu protiv organizovanog kriminala. Po izboru za vršioca dužnosti republičkog javnog tužioca, Radovanović je za tužioca za borbu protiv organizovanog kriminala postavio Miljka Radisavljevića, dotadašnjeg zamenika tužioca u Kruševcu (Politika, 25. jul, str. 1 i Večernje novosti, 25. jul, str. 7).

Skupština je 23. jula razrešila i dotadašnjeg beogradskog okružnog tužioca Milovana Božovića, koji je takođe bio na funkciji i pored toga što su se stekli zakonski uslovi za njegovo penzionisanje.⁷⁴¹

2.11.2. *Suđenje u razumnom roku.* – Reforma sudskog sistema u Srbiji još uvek nije sprovedena, i još uvek se ne nazire trenutak kada će biti formirani novi sudovi. Zbog toga što nisu formirani apelacioni sudovi, okružni sudovi i Vrhovni sud imaju pred sobom veliki broj predmeta koji treba da budu u nadležnosti apelacionih sudova. Zastoj u reformisanju mreže sudova jedan je od razloga pretrpanosti sudova predmetima, što je opet jedan od razloga za veoma loše situacije u kojima se suđenja ne okončavaju u „razumnom roku“ (Politika, 8. septembar, str. 12).⁷⁴² Poseban problem je što, i kada se najzad dođe do pravnosnažne presude, njeno iz-

739 Vidi *Izveštaj 2006*, II.2.5.2.

740 Odluku o prestanku dužnosti doneo je Odbor za pravosuđe Narodne skupštine 23. jula, http://www.parlament.sr.gov.yu/content/cir/akta/akta_detalji.asp?Id=323&t=O#

741 http://www.parlament.sr.gov.yu/content/cir/akta/akta_detalji.asp?Id=325&t=O#

742 Ovde treba imati u vidu da pretrpanost sudova predmetima ne može biti opravdanje za predugo trajanje postupaka, što je i stav Evropskog suda za ljudska prava. Ovaj stav Evropski sud izneo je i u vezi sa slučajevima iz Srbije. Vidi npr. presudu u predmetu *Ilić protiv Srbije*, App. No. 30132/04, str. 86 i presudu u predmetu *Samarđžić i AD Plastika protiv Srbije*, App. No. 28443/05, str. 41.

vršenje esto traje veoma dugo (*Blic*, 30. septembar, str. 22). Primedbe građana na dužinu postupka među njima još ima su u predstavkama protiv Srbije pred Evropskim sudom za ljudska prava, koji je u čak 11 presuda od 15, koliko ih je do sad protiv Srbije ukupno doneto, našao da je došlo do povrede prava na pravično suđenje zbog predugog trajanja postupka ili zbog neizvršenja pravnosnažne presude.⁷⁴³

2.11.3. *Zastarevanje predmeta.* – Odugovlačenje postupka neretko dovodi i do zastarevanja predmeta. Prema izjavi ministra pravde, u Srbiji je u poslednje dve i po godine zastarelo 517 krivičnih predmeta (*Blic*, 16. oktobar, str. 17). Među njima je i predmet protiv pristalica Socijalističke partije Srbije koje su pokušale da spreče hapšenje Slobodana Miloševića 2001. godine, a koji je zastareo za 29 od 34 optužena (*Večernje novosti*, 12. april, str. 13). Jedan od zastarelih predmeta koji je izazvao veliku buru u javnosti jeste i predmet igumana Ilariona. Zbog nastupanja zastarelosti u ovom predmetu pokrenut je postupak za razrešenje sudija koje su u njemu postupale (*Blic*, 15. septembar, str. 16 i *Večernje novosti*, 27. oktobar, str. 13). Problemi sa zastarelošću u javili su se i tokom suđenja vladici Pahomiju, kada su dva od četiri krivična dela koja su vladici stavljana na teret zastarela usled odugovlačenja u postupku (*Blic*, 29. septembar, str. 4, 31. oktobar, str. 14). Ministarstvo pravde zatražilo je izveštaj od Okružnog i Opštinskog suda u Nišu o postupanju u predmetu protiv vladike Pahomija (*Blic*, 3. novembar, str. 16), a predmet je prosleden Nadzornom odboru Vrhovnog suda kako bi odlučio o eventualnom pokretanju postupka za razrešenje sudija (*Blic*, 13. novembar, str. 14, 16. novembar, str. 16). Veliko personalno vešanje je krajem godine odbilo da izrekne sankcije sudijama koje su postupale u ovom predmetu.⁷⁴⁴

2.11.4. *Štrajk u pravosuđu.* – Rad sudova bio je dodatno blokiran kada su zaposleni u pravosuđu stupili u štrajk tražeći i povećanje plata i potpisivanje kolektivnog ugovora. U sudovima je bio obezbeđen samo „minimum procesa rada“, a suđenja su uglavnom odlagana (*Blic*, 6. novembar, str. 5, 7. novembar str. 14, 16. novembar, str. 14, *Politika*, 14. novembar, str. 12 i *Večernje novosti*, 7. novembar, str. 7, 13. novembar, str. 5, 15. novembar, str. 6).

2.11.5. *Kaznena politika.* – Veliki raspon propisanih kazni omogućava sudovima značajnu diskreciju pri izricanju kazni. Ovo dovodi do situacije u kojoj je kaznena politika u Srbiji veoma neujednačena. Tako, na primer, prema jednom

743 *V. A. M. protiv Srbije*, App. No. 39177/05, *Ilić protiv Srbije*, App. No. 30132/04, *Preduzeće EVT protiv Srbije*, App. No. 3102/05, *Tomić protiv Srbije*, App. No. 25959/06, *Samardžić i AD Plastika protiv Srbije*, App. No. 28443/05, *Jevremović protiv Srbije*, App. No. 3150/05, *Mikuljanac, Mališić i Šafar protiv Srbije*, App. No. 41513/05, *Stevanović protiv Srbije*, App. No. 26642/05, *Popović protiv Srbije*, App. No. 38350/04, *Preduzeće ZIT protiv Srbije*, App. No. 37343/05, *Jovičević protiv Srbije*, App. No. 2637/05. Sve presude Evropskog suda za ljudska prava donete u slučajevima protiv Srbije mogu se naći na internet stranici zastupnika Srbije pred ovim sudom – www.zastupnik.sr.gov.yu.

744 *Vesti B92*, 29. decembar, www.b92.net.

istraživanju Instituta za uporedno pravo, osuđenima za neka od najtežih krivičnih dela u Srbiji čak u 93 odsto slučajeva izriču kazne ispod zakonskog minimuma, dok je taj procenat u Beogradu svega 19,6 odsto (*Blic*, 28. oktobar, str. 4). Ovakvo neujednačeno postupanje, naravno, nije dobro i doprinosi pravnoj nesigurnosti.

2.11.6. Pretnje i napadi na sudije. – Sudije, kao i ostali zaposleni u pravosuđu, nisu zaštićeni na adekvatan način, što takođe može negativno uticati na njihovu nezavisnost i postupanje.

Zaposleni u pravosuđu bili su izloženi pretnjama, a zabeleženo je i više slučajeva gde su nezadovoljne stranke fizički napale sudije (*Blic*, 5. april, str. 15, 11. jun, str. 15 i *Politika*, 5. april, str. 12). Svakako je najdrastičniji primer iz Odžaka, gde je nezadovoljna stranka usred sudnice pucala u sudiju i advokata i usmrtila ih (*Večernje novosti*, 9. jun, str. 13; *Blic*, 9. jun, str. 14 i *Politika*, 9. jun, str. 1).

Postavlja se pitanje kako funkcionise obezbeđenje u sudovima ako je stranka mogla u sudnicu da unese oružje. Posle ubistva u Odžacima objavljeni su podaci da obezbeđenje sudova funkcionise s nedovoljnim kapacitetima. Tako je, na primer, predviđeno da na obezbeđenju sudova radi 731 osoba, a zaposlenih na ovim poslovima ima samo 450; sudovi imaju 33 metal-detektor vrata, a nedostaje još 137. Slično je i sa ostalom opremom potrebnom za valjano funkcionisanje obezbeđenja (*Večernje novosti*, 21. jun, str. 6).

Posebno se pitanje bezbednosti postavlja za sudije i tužioce koji postupaju u predmetima iz oblasti organizovanog kriminala i ratnih zločina. Organizacija za zaštitu Srba iz Bosne i Hercegovine uputila je i ove godine preteće poruke, između ostalih, sudijama Nati Mesarović i tužiocu Vladimiru Vukoviću. Ista ova organizacija prošle godine poslala je preteće pismo Vidi Petrović-Škero, predsednici Vrhovnog suda (*Blic*, 11. maj, str. 16).

U aprilu su mediji objavili da su na automobilu predsednika Posebnog odeljenja za organizovani kriminal, Milana Ranića, odvrnuti šrafovi na prednjim točkovima, ali na sreću, to nije izazvalo udes (*Politika*, 27. april, str. 12 i *Blic*, 26. april, str. 14).

2.11.7. Korupcija. – Sudiji Vrhovnog suda Srbije, Ljubomiru Vučkoviću, koji je u 2006. osuđen za primanje mita,⁷⁴⁵ Vrhovni sud umanjio je kaznu sa 8 na 6 godina zatvora (*Blic*, 29. jun, str. 17 i *Politika*, 29. jun, str. 12).

Nekadašnji okružni tužilac u Beogradu, Rade Terzić, uhapšen je u julu pod optužbom da je omogućio puštanje na slobodu članova „zemunskog klana“ posle otmice Miroslava Miškovića, kao i da je omogućio puštanje na slobodu Milorada Ulemeka posle incidenta u klubu „Stupica“ (*Politika*, 21. jul, str. 1 i 12). Trinaest nevladinih organizacija reagovalo je na hapšenje Terzića saopštenjem u kom su iznele sumnju da ovo hapšenje ima za cilj da obesmisli zahtev da se utvrdi politička pozadina ubistva premijera Zorana Đinđića (*Večernje novosti*, 25. jul, str. 12).

745 Vidi *Izveštaj 2006*, II.2.5.4.

2.11.8. *Stanje u zatvorima.* – Problem sa stanjem u zatvorima nije rešen ni tokom ove godine.⁷⁴⁶ Zatvori su i dalje prenatrpani, a uslovi u njima veoma loši. Broj uhapšenih u poslednjim godinama je porastao, a kapaciteti nisu prošireni, niti je njihov kvalitet poboljšan (*Blic*, 7. jul, str. 17). U zatvorskim ustanovama boravi oko 8.500 osuđenika, a po evropskim standardima, mesta ima za 4.500 ljudi (*Večernje novosti*, 28. oktobar, str. 4–5).

2.11.9. *Izvršavanje odluka međunarodnih tela za zaštitu ljudskih prava.* – U srbijanskom pravnom poretku još uvek ne postoji efikasan i zakonom definisan mehanizam za izvršavanje obavezujućih odluka ovih tela, me u kojima su i odluke komiteta Ujedinjenih nacija i Evropskog suda za ljudska prava.

Više od godinu dana posle donošenja odluke Komiteta za ljudska prava u slučaju *Bodrožić protiv Srbije i Crne Gore*, naši državni organi nisu ispunili obavezu iz ove odluke kojom je utvrđena povreda garantija slobode izražavanja iz PGP i naloženo otklanjanje posledica te povrede. Naše pravosuđe, a naročito Ministarstvo pravde kao nadležan organ za izvršavanje ove obaveze, nisu preduzeli potrebne mere za sprovođenje odluke komiteta. Domaći organi su se sli no ponašali i u nekim drugim odlukama međunarodnih organa protiv naše zemlje.

Srbija je od 2004. godine država članica Evropskog suda za ljudska prava i pred ovim sudom se vode postupci u velikom broju slučajeva u kojima je naša zemlja navodno učinila kršenje nekog od prava predviđenih EKPS. Bilo bi veoma štetno ako naši državni organi ne budu bili u stanju da izvrše presude ovog tela. Odnos prema odlukama nadzornih tela za zaštitu ljudskih prava pokazuje, pre svega, odnos države prema sopstvenim građanima i spremnost da se pravda zadovolji.

2.11.10. *Presude Evropskog suda za ljudska prava u predmetima protiv Srbije.* – Evropski sud za ljudska prava je do kraja 2007. doneo 15 presuda u predmetima protiv Srbije. Prva presuda doneta je 2006. godine, u predmetu *Matijašević protiv Srbije*,⁷⁴⁷ gde je Sud našao da je prekršen član 6 EKPS zbog nepoštovanja pretpostavke nevinosti. Ostale presude donete su tokom 2007. godine.

U svim presudama Sud je našao povredu nekog prava iz EKPS, a najveći broj povreda odnosi se na prava iz člana 6 kojim se garantuje pravo na pravično suđenje (vidi 2.11.2.). Tako je Sud u predmetima *Samardžić i AD Plastika protiv Srbije* i *Popović protiv Srbije* utvrdio povredu ovog prava, dok je u predmetima *Mikuljanac, Mališić i Šafar protiv Srbije*, *Stevanović protiv Srbije*, kao i *Jovičević protiv Srbije* pored povrede prava na suđenje u razumnom roku, utvrđena i povreda prava na delotvoran pravni lek. U predmetu *Preduzeće EVT protiv Srbije* utvrđena je povreda prava na pravično suđenje i prava na mirno uživanje imovine (1.1, Protokola 1).

746 Loši uslovi u zatvorima bili su jedan od razloga za prošlogodišnje nemire u ovim ustanovama. Vidi *Izveštaj 2006*, II.2.3.4.

747 *Matijašević protiv Srbije*, ECHR, App. No. 23037/04.

Pored povrede prava na pravi no su enje i prava na delotvoran pravni lek Sud je utvrdio i povrede drugih prava zajem enih EKPS u slede im predmetima: u predmetima *V. A. M. protiv Srbije* i *Tomić protiv Srbije*, koji su se odnosili na pitanje starateljstva nad detetom, Sud je našao i povredu prava na porodi ni život (l. 8), u predmetu *Jevremović protiv Srbije*, koji se ticao utvr ivanja o instva i davanja izdržavanja za dete, utvr eno je da je nerazumna dužina trajanja postupka dovela je i do povrede prava na privatnost, dok je u predmetima *Preduzeće ZIT protiv Srbije*, kao i u predmetu *Ilić protiv Srbije*, koji se ticao nacionalizovane imovine, utvr ena i povreda prava na mirno uživanje imovine.

U predmetu *Lepojić protiv Srbije*, Sud je utvrdio kršenje prava na slobodu izražavanja (l. 10), jer je podnosilac osu en za klevetu po objavljivanju lanka u lokalnim novinama o gradona elniku Babušnice. Sud je našao da mešanje u slobodu izražavanja podnosioca u ovom slu aju nije bilo „neophodno u demokratskom društvu“. Istu povredu Sud je utvrdio i u predmetu *Filipović protiv Srbije*, gde je podnosilac predstave, lan DHSS iz Babušnice, tako e osu en za klevetu protiv gradona elnika. U predmetu *Marčić i drugi protiv Srbije*, Sud je našao da je povre- eno pravo na mirno uživanje imovine zbog neizvršavanja presude kojom je podnoscima dodeljena naknada za rad u inostranstvu.⁷⁴⁸

2.12. Sloboda izražavanja

U estalost kršenja slobode izražavanja i broj prekršaja profesionalnih standarda u Srbiji u 2007. su porasli, što je nastavak trenda zapo etog 2004. U izveštaju o stepenu slobode štampe, koji je objavila organizacija Reporteri bez granica (*Reporters sans frontières*), Srbija zauzima tek 67. mesto u konkurenciji 169 zemalja (*Blic*, 17. oktobar, str. 5).⁷⁴⁹ Istovremeno, po istraživanju Nezavisnog udruženja novinara Srbije (NUNS), novinari u Srbiji su na dnu lestvice po ugledu koji uživaju i iza njih su samo trgovci i politiri (*Večernje novosti*, 19. jul, str. 6)

Medijska situacija je i u 2007. bila haoti na. Prodati tiraž dnevnih novina je oko 800 000, registrovano je 207 štampanih medija, a samo devet odsto gra ana se informiše preko štampe (*Vreme*, 18. oktobar, str. 40 i *Politika*, 27. oktobar, str. 5). Situaciju u oblasti rada elektronskih medija dodatno pogoršavaju odnosi medija, pravosu a i Saveta Republi ke radiodifuzne agencije (RRA). Nakon poništavanja nekih odluka o dodeli frekvencija, RRA je optužila Vrhovni sud Srbije za nezakonit rad i za „školski primer državnog udara u politiri koj teoriji i praksi“ (*Politika*, 5. april, 22. maj, 6. jun i 12. jul, str. 8 i 7; *Večernje novosti*, 4. april, str. 7 i *Kurir*, 9. jul, str. 7). Vrhovni sud je konstatovao da RRA ne dozvoljava preispitivanje sop-

748 *Lepojić protiv Srbije*, ECHR, App. No. 13909/05, *Filipović protiv Srbije*, ECHR, App. No. 27935/05, *Marčić i drugi protiv Srbije*, ECHR, App. No. 17556/05.

749 Srbija zauzima poslednje mesto me u bivšim jugoslovenskim društvima uklju uju i i Kosovo, koje je zauzelo 60. mesto.

stvenih odluka zasnovanih na slobodnoj proceni i zatražio da ga državni organi zaštite od takvog ponašanja (*Politika*, 14. jul, str. 7).

Nejasna primena propisanih kriterijuma RRA bila je vidljiva i kod dodele regionalnih televizijskih frekvencija. Frekvencije nisu dobile niška *TV 5*, koja se žalila na nedodeljivanje nacionalne frekvencije, *RTV Kragujevac*, jedna od najpopularnijih lokalnih televizija i *TV Pančevo*, daleko poznatija od *TV Santos* iz Zrenjanina koja je frekvenciju dobila (*Press*, 23. jun, str. 7 i *Politika*, 22. jun i 12. oktobar, str. 8 i 18). RRA je u julu usvojila obavezuju i kodeks ponašanja emitera, a da nije uvažila nijednu od primedbi profesionalnih organizacija (*Vreme*, 14. jun i 12. jul, str. 28 i 29 i *Politika* 22. i 23. jun, str. 8).

Radio televizija Srbije (RTS) je u septembru prekinula direktne prenose zasedanja srbijanskog parlamenta, uz obrazloženje da to remeti programsku šemu. U me uvremenu je RRA naložila RTS da prenosi sednice od 10 do 18 asova, ocenjuju i to kao tekovinu novog srpskog višestrana kog sistema. Upravni odbor *RTS* je saopštio da to nije u skladu s evropskom praksom a RRA je ponovila da su njene odluke neprikosnovene (*Press*, 25. septembar, str. 4 i *Politika* 25. i 29. septembar, str. 6 i 8). U me uvremenu je RTS podneo tužbu Vrhovnom sudu a RRA je prekvalifikovala svoju odluku u „preporuku“ (*Večernje novosti*, 21. novembar, str. 7).

2.12.1. *Napadi na novinare*. – Jedan od najdrasti njih slu ajeva kršenja slobode izražavanja i napada na novinare je spre avanje tribine o emisiji Peš anik *Radija B92* u Aran elovcu u novembru i decembru. Prva promocija je bila zakazana za 19. novembar a regionalna *RTV Šumadija* je tog dana uživo emitovala emisiju, koja nije bila u programskoj šemi, a u kojoj su pripadnici udruženja Naši, koja okuplja Ravnogorski pokret, Udruženje Svetozar Mileti i Našu Šumadiju, zahtevali otkazivanje tribine, pozvali građane na protest i poru ili gostima iz Peš anika da im „Soroš zakupi drugu lokaciju da promovišu homoseksualizam“. Opštinski funkcioner Milan Podgorac je u pratnji tri osobe, posle 20 minuta, prekinuo emisiju a direktor *RTV Šumadija* Nataša Živanovi je za to optužila LDP i *B92*. Posle toga je rukovodstvo Doma kulture otkazalo tribinu, a lider udruženja Naši, verou itelj Ivan Ivanovi je negirao da je saopštenje u kome je Peš anik nazvan antisrpskom emisijom delo njegovog udruženja koje, kako je rekao, nije ultradesni arsko i fašisti koje se temelji na „svetosavlju i srpskom patriotizmu“ (*Vesti B92*, 19. novembar i *Kurir*, 20, 21. i 22. novembar, str. 3, 6 i 6 i *Vreme*, 22. novembar, str. 7 i 45).

Slede a promocija Peš anika zakazana je za 3. decembar, ali je njeno održavanje onemogu ilo više stotina građana Aran elovca i Topole, lanova Nove Srbije, SRS, SDPO i udruženja Naši, koje je predvodio Dragan Jovanovi , potpredsednik Nove Srbije i predsednik opštine Topola. Autori Peš anika bili su spremni da ipak održe tribinu u sali Doma kulture u koju je policija ve pustila više desetina demonstranata koji su verbalno pa i fizi ki napadali neistomišljenike, ali je skup ipak otokazan zbog bezbednosne procene policije. Jovanovi je dva dana kasnije, u intervjuu *Politici* izjavio da *B92* preti opasnost od „onih koji misle da Srbija nije ono što

nude Soroš, Nataša Kandi , eda...“ i zapretio paljenjem B92 re ima „ jednu TV Bastilju sam ve palio“. Beogradski centar za ljudska prava je ovim povodom 7. decembra podneo krivi nu prijavu protiv Jovanovi a zbog izvršenja krivi nog dela rasne i druge diskriminacije (l. 387, st. 2 KZ). Predsednik Srbije, DS, LDP, G17 plus, više nevladinih organizacija i NUNS osudili su ovaj incident. Njegov vinovnik Jovanovi je, tri dana posle ovog doga aja, izjavio da e romsko naselje u Topoli biti ogr a eno zidovima i žicom zbog suseda koji strahuju za svoju bezbednost. „Vama garantujem da nikakve neželjene kontakte sa njima ne ete imati“, obe ao je on gra anima Topole (*Blic*, 4. 5. i 8. decembar, str. 5, 2 i 9; *Večernje novosti*, 4. decembar, str. 30; *Politika*, 6. decembar, str. 9 i *Vreme*, 6. decembar, str. 26).

Ni u 2007. nisu otkrivene ubice Slavka uruvije, novinara i vlasnika *Dnevnog telegrafa*, likvidiranog 11. aprila 1999. godine (*Press*, 16. jun, str. 16 i *Blic*, 23. jun, str. 14). Nije rešeno ni ubistvo novinara Milana Panti a iz juna 2001, a zabeležen je pokušaj ubistva novinara nedeljnika *Vreme* Dejana Anastasijevi a. Polovinom aprila na prozor njegovog stana stavljena je ru na bomba a u eksploziji nije bilo povre enih. Posle žestokih reakcija javnosti, to delo je okvalifikovano kao akt terorizma a ne, kako je prvobitno nameravano, kao izazivanje opšte opasnosti (*Politika*, 15. april, str. 1 i *Blic*, 28. april, str 15). Ministar policije Dragan Jo i je polovinom septembra izjavio da pomaka u istrazi nema jer „nije tako lako otkriti nešto za šta nema povoda“ (*Blic*, 12. septembar, str. 20), a Anastasijevi je u oktobru obavestio javnost da ima indikacija da je pokušaj ubistva deo procesa zastrašivanja i likvidacije potencijalnih svedoka u postupcima koji se pred Haškim tribunalom vode protiv Vojislava Šešelja i Jovice Staniši a (*Blic*, 19. oktobar, str. 17).

U 2007. su zabeleženi fizi ki napadi na novinare u Gornjem Milanovcu (*Press*, 22. mart i 5. jun, str. 9 i 11), Novom Sadu (*Večernje novosti*, 28. avgust, str. 7), Leskovcu (*Večernje novosti*, 1. april i 28. avgust, str. 7), Nišu (*Press*, 3. jul, str. 4), Beogradu (*Kurir*, 2. oktobar, str. 11), Novom Pazaru (*Politika*, 23. april i 9. oktobar str. 12 i 8 i *Kurir*, 11. oktobar, str. 5) i u okolini a ka, na imanju ministra Velimira Ili a koji je izjavio da su novinari seksualno uznemiravali njegove ovce (*Blic*, 4. oktobar, str. 14 i *Press*, 26. oktobar, str. 6). Ina e, po podacima NUNS, od decembra 2006. do kraja aprila 2007, zabeleženo je više od 100 napada na novinare i aktiviste nevladinih organizacija (*Politika*, 25. april, str. 8).

2.12.2. *Suđenja, pritisci i uvrede.* – U septembru su tabloid *Kurir* i njegovi urednici osu eni da isplate milion dinara odštete ministru Mla anu Dinki u zbog „kontinuiranog objavljivanja neistinitih informacija“ (*Kurir*, 15. septembar, str. 11). U februaru su policajci iz Požarevca tužili dopisnika *Kurira* zbog narušavanja ugleda (*Kurir*, 4. februar, str. 11).

Slu aj kikindskog novinara Željka Bodroži a nije dobio adekvatan sudski epilog ni u 2007. godini. Iako je Komitet za ljudska prava UN još u novembru 2005. naložio da se sporne presude doma ih sudova kojima je Bodroži u prekršena sloboda izražavanja preina e i da se Bodroži u nadoknadi nastala šteta, to se do

kraja 2007. nije dogodilo.⁷⁵⁰ Bez obzira na postojanje odluke Komiteta, u aprilu je opštinski sud u Kikindi jednu od Bodroži evih kazni preinačio iz novine u zatvorsku (*Politika*, 4. april, str. 9). Bodroži se spasao odlaska na izdržavanje kazne tako što su njegovi prijatelji prikupili potrebni iznos i platili ranije određenu novanu kaznu.

Najdrastičnijim pritiskom lokalnih vlasti je zabrana ulaska na konferenciju za štampu povodom posete šefa kancelarije Evropske komisije, dopisniku *FONET*-a iz Novog Pazara Enesu Haliloviću, zbog nezadovoljstva njegovim izveštavanjem (*Politika*, 28. septembar, str. 8 i *FONET*, 27. septembar).

I u 2007. je zabeleženo više pretnji novinarima. Dva puta je prenet smrtonosna poruka vlasniku *TNT TV* iz Bele Crkve (*Press*, 5. maj, str. 7 i *Kurir*, 11. avgust, str. 2), dopisniku *Bete* iz Novog Sada (*Blic*, 7–8. april, str. 7), glavnom i odgovornom uredniku *TV B92* (*Blic*, 7–8. april, str. 14) i uredniku *Subotičkih novina* (*Politika*, 11. septembar, str. 12). Povodom pretnji Stefanu Cvetkoviću, vlasniku *TNT TV*, protest je uputila i *South East Europe Media Organisation* (*SEEMO Protest Serbia and Press Release Slovakia*, 13. avgust).

Pojedini političari su i u 2007. nastavili da vređaju novinare pa je tako generalni sekretar SRS Aleksandar Vučić za novinara *NIN* Radmilu Stanković izjavio da „nju može svako da kupi za 100 evra i tanjir kupusa sa kolenicom“ (*Kurir*, 20. maj, str. 3). Generalni sekretar SRS je uvrede uputio i na račun Dejana Anastisijevića povodom njegovih tvrdnji da je bombaški napad deo procesa zastrašivanja potencijalnih svedoka protiv Vojislava Šešelja. Vučić je na konferenciji za medije izjavio da takve tekstove objavljuje „najbezobzirniji ološ koji lupeta gluposti i optužuje druge za pokušaj ubistva bez ikakvih dokaza“ (*BETA*, 18. oktobar).

2.12.3. Nepoštovanje profesionalnih standarda i etičkih normi. – Novinari i mediji su u 2007. i više nego ranije, kršili pravila novinarske etike. Navodimo nekoliko primera iz medija koje su pratili saradnici Beogradskog centra.

Tabloid *Kurir* je u aprilu optužio četiri nevladine organizacije za izdaju zbog drugačijeg stava o saradnji s Haškim tribunalom (*Kurir*, 4. april, str. 4) a u avgustu je neovlašćeno objavio veliku fotografiju ostataka dveka koga su rastrgli medvedi u beogradskom zoološkom vrtu (*Kurir*, 20. avgust, str. 11). Isti list je u septembru napao glumicu Mirjanu Karanović i proglasio je izdajnicom zbog činjenice da u jednom filmu glumi Albanku (*Kurir*, 21. i 22. septembar, str. 17 i 2).

Tabloid *Press* je u avgustu objavio priču o silovanju u zatvoru u Leskovcu, bez navođenja izvora informacije i imena osuđenika, osim činjenice da su i pet silovatelja i silovani Romi (*Press*, 8. avgust, str. 11). Isti tabloid je u septembru, uz preteću konotaciju, najavio skup homoseksualaca u Beogradu na Evrosongu 2008 (*Press*, 2. septembar, str. 5).

Radio Fokus u svom programu stalno širi govor mržnje, fašizam, rasizam i poziva na netrpeljivost i linč onih koji drugačije misle. Nekoliko zahteva NUNS da

750 Vidi više u *Izveštaj 2006*, II.2.8.1.

preispita rad ovog radija RRA je odbila isti u i da nema dovoljno konkretnih podataka. Direktor *Radio Fokus* Obren Joksimovi je odbio te optužbe i ocenio da napadi dolaze od onih koji mrze sve što je srpsko (*Vreme*, 30. avgust, str. 8 i *Politika*, 28. avgust, str. 8).

Eti ki kodeks a i zakon prekršio je i direktor RTS objavljuju i u emisiji „48 sati svadba“ javno priznanje mladoženje da tu e mladu. Direktor RTS Aleksandar Tijani je odbacio kritike javnosti i ocenio da je u pitanju „izvanredna sociopsihološka analiza a ne oda nasilju“ (*Blic*, 4. oktobar, str. 2 i *Politika*, 5. oktobar, str. 1).⁷⁵¹ Povodom ovog događaja LDP je podneo prijavu protiv RTS Savetu RRA u kojoj traži izricanje zakonskih mera prema ovom mediju zbog višestrukog kršenja Zakona o radiodifuziji. Do zaključka enja ovog izveštaja nije bilo reakcije RRA povodom podnete predstavke.⁷⁵²

2.12.4. Ponašanje medija u osetljivim sudskim postupcima. – Kao i prethodnih godina, i u 2007. godini su pojedini mediji kršili pravila struke i osnovna načela poštovanja nezavisnosti sudstva. Ovakva praksa je bila naročito ista u odnosu na istrage i suđenja u predmetima koji imaju političku konotaciju ili su povezana sa kršenjem prava u ratnim sukobima na teritoriji bivše Jugoslavije. Medijske zloupotrebe koje su najčešći i motiv ovakvog izveštavanja medija se mogu podeliti u nekoliko kategorija.

U septembru su beogradski dnevni listovi *Kurir* i *Glas javnosti* (koji su delovi iste kompanije) počinili da objavljuju „megaintervju“ s Miloradom Ulemekom Legijom, nepravdosnažno osuđenim za ubistvo premijera Zorana Djindjića i a. Ulemek je osuđen i na dugogodišnje kazne zatvora zbog ubistva političkih protivnika na Ibarskoj magistrali, ubistva Ivana Stambolića u avgustu 2000. godine i pokušaja ubistva Vuka Draškovića u Budvi (*Kurir*, 17. septembar, str. 3). Ulemek je u ovom intervjuu, više u formi ispovesti nego kroz uobičajeni oblik odgovora na novinarska pitanja, nedeljama iznosio brojne optužbe na račun pripadnika drugih kriminalnih grupa ali i prema učesnicima u srbijanskom političkom životu. Nije jasno kako je toliki tekst dospelo do novinara i urednika medija koji su ga objavili. Do završetka rada na ovom izveštaju javnost nije saznala kako je Ulemek, koji se nalazi u posebnom odeljenju Centralnog zatvora, dao ovaj intervju.

Inače, Savet RRA je u maju doneo opšte obavezujuće uputstvo „o objavljivanju sadržaja zapisnika izdvojenih u krivično-sudskom postupku“.⁷⁵³ Ovo uputstvo koje se odnosi na elektronske medije obavezuje emitere da „u svom radu i obaveštavanju javnosti o krivičnim sudskim postupcima poštuju sudske odluke o izdvojanju zapisnika o iskazima okrivljenih, svedoka ili veštaka kada se na istima ne može

751 Tijani je, inače, u maju upao u emisiju svog programa koja je išla uživo, lupao šakom po stolu, preuzeo ulogu voditelja i vrećao i voditelja i goste a takvo ponašanje je pravdao iznerviranošću zbog prisustva muve u studiju (*Kurir*, 16. maj, str. 12).

752 <http://www.ldp.org.yu/info/news.jsp?id=430>; pristupljeno 26. novembra 2007.

753 <http://www.rra.org.yu/srpski/zapisnici.htm>; pristupljeno 26. novembra 2007.

zasnovati sudska odluka“. Pored toga, u uputstvu je naglašeno da su sve stanice dužne da „svojim programskim sadržajem zaštite publiku i javnost od objavljivanja sadržine zapisnika koje je sud izdvojio u krivi nim sudskim postupcima i na taj na in izbegavaju senzacionalizam i sve ono što oveka ini potencijalnim objektom manipulacije“. Ipak, problem u praksi nastaje kada štampani mediji, naj eš e kroz serije tekstova koje poprimaju oblik kampanje, objavljuju autentni ne ili izmišljene delove ovakvih delova sudskih spisa.

2.13. Posebna zaštita porodice i deteta⁷⁵⁴

2.13.1. Nasilje u porodici

2.13.1.1. *Opšte.* – Iako je nasilje u porodici inkriminisano u Krivi nom zakonu⁷⁵⁵ istraživanja pokazuju da se žrtvama ne pruža adekvatna zaštita kao i da se nasilje u velikom procentu ne prijavljuje. Uzroci neprijavljivanja su strah od osude sredine u kojoj žrtva živi, strah od nasilnika i nepoverenje u pravni sistem. Nevladina organizacija Praksis na tribini „Zaštita od nasilja u porodici u izbegli koj i raseljeni koj populaciji u Republici Srbiji“ iznela je podatak da se u Srbiji prijavljuje tek svako dvadeseto nasilje, a rezultati Visokog komesarijata za izbeglice ukazuju da se najve i broj rodnog i seksualnog nasilja javlja kod izbeglica, raseljenih lica, me u licima koja traže azil i licima bez državljanstva.⁷⁵⁶

Postoji nekoliko vrsta nasilja u porodici. Naj eš i oblik je fizi ko, a zatim slede psihološko, seksualno i ekonomsko nasilje.

Prema istraživanju Autonomnog ženskog centra, po inioci nasilja su uglavnom muškarci (91,5 odsto slu ajeva), 48 odsto nasilnika negira da je po inilo krivi no delo, oko 31 odsto po inilaca smatra da je žrtva odgovorna za nasilje, a samo 10 odsto prihvata odgovornost.⁷⁵⁷ Žrtve nasilja su uglavnom žene i deca, a deca se javljaju i kao sekundarne žrtve. Veoma je mali broj slu ajeva u kojima su žrtve nasilja roditelji.⁷⁵⁸

Savetovalište protiv nasilja u porodici u 2006. godini je zabeležilo porast broja poziva zbog nasilja u porodici (2005. godine je zabeleženo 3.500 poziva; 2006. godine 4.558 ljudi je zatražilo pomo), što ne ukazuje na porast nasilja, ve na bolju informisanost žrtava i porast poverenja u Savetovalište.

754 Ovaj tekst je rezultat celogodišnjeg rada saradnika Beogradskog centra za ljudska prava u okviru projekta „Monitoring i izveštavanje o aktivnostima pravnih institucija u Srbiji u oblastima organizovanog kriminala, ratnih zlo ina, diskriminacije i nasilja u porodici“. Vidi napomenu 574.

755 *Sl. glasnik RS*, 85/05.

756 *Vesti B92*, 11. oktobar, www.b92.net.

757 Internet stranica *B92, Život, Vesti*, 2. novembar, www.b92.net.

758 Tribina „Iskustva u pružanju besplatne pravne pomo i ženama koje su žrtve nasilja“, Gradska opština Zvezdara, 20. novembar.

2.13.1.2. *Karakteristike sudskog postupka.* – Mada je Porodi nim zakonom⁷⁵⁹ predvi ena hitnost postupka, ipak ona nije dovoljno zagarantovana jer se ne postavlja rok za drugo ro ište. Zbog propusta zakonodavca procesi traju veoma dugo (ak i po sedam meseci). Prvo ro ište se, u ve ini slu ajeva, zakazuje u propisanim rokovima, ali se svako slede e odre uje za više od mesec dana. Zbog toga žrtve esto odustanu od daljeg postupka, a tužilaštva retko procesuiraju slu ajeve nasilja.

Tokom monitoringa su enja u kome su u estvovali saradnici Beogradskog centra prime eno je da sudije imaju osu uju i stav prema žrtvama, a u pojedinim slu ajevima su i direktno okrivile žrtve da su prouzrokovale nasilje.

Kao svedoci naj eš e se pojavljuju lanovi uže porodice, komšije, nevladine organizacije (ukoliko im se žrtva obratila za pomo), centri za socijalni rad i policija. Za razliku od prethodnih godina izjave nevladinih organizacija imaju veliki zna aj za donošenje presude.

Tako e, važno je ista i uo enu razliku u vo enju postupka od strane sudija u zavisnosti od toga da li su imali dodatnu edukaciju u oblasti nasilja u porodici ili ne. To se najviše ogleda u na inu postavljanja pitanja okrivljenom, žrtvi i svedocima, zatim odvajanju bitnih od nebitnih injenica tokom su enja, rokovima u kojima se zakazuju ro išta, kao i okon anju postupka.

2.13.1.3. *Kazne za nasilnike.* – Sudska praksa govori o veoma retkom izricanju mera zaštite predvi enih Porodi nim zakonom i veoma niskim kaznama koje se izri u na osnovu Krivi nog zakonika. Istraživa i Beogradskog centra za ljudska prava su tokom monitoringa su enja za nasilje u porodici zaklju ili da postoji veliki otpor sudija prema izricanju mere zaštite iseljenja iz stana, kao i zabrane približavanja mestu stanovanja i radnom mestu. Sudovi još uvek ne prihvataju ove mere kao efikasne sankcije za nasilnika i zbog toga ih retko izri u. Svrha mera zaštite je pomo žrtvama za vreme trajanja postupka ili pokušaj da se uti e na dalje ponašanje nasilnika (nalog za iseljenje, zabrana približavanja). Me utim, o pozitivnom dome tu mera zaštite može se govoriti jedino ukoliko ih sudovi budu izricali u ve em broju.

Kazne koje se naj eš e izri u su kazne zatvora do jedne godine uslovno na dve godine što govori o ekstremno blagoj kaznenoj politici sudova. Jedna od najbitnijih karakteristika presuda je da se u malom broju slu ajeva odre uju mere bezbednosti ak i ukoliko se dokaže da je nasilnik više puta po inio nasilje u alkoholisanom stanju. Na izricanje blagih kazni uti e „iskreno kajanje“ po inioca i obe anje da se nasilje ne e ponoviti.

Neizricanje mera zaštite i dugotrajni procesi ne pružaju adekvatnu zaštitu žrtvi nasilja. S druge strane, otvara se mogu nost da se nasilje ponovi.

Jednu od najzna ajnih presuda za sudsku praksu doneo je Okružni sud u Beogradu i njene najvažnije karakteristike su slede e: prvo, sud je po žalbi tužioca (žrtve) preina io presudu, a nije je vratio prvostepenom sudu; drugo, usvojio je novu meru

759 Sl. glasnik RS, 18/05.

zaštite (umesto zabrane prilaska nasilnika žrtvi na jedan metar, odredio je iseljenje iz stana i zabranu prilaska mestu stanovanja na trideset metara); treće, sud je utvrdio ekonomsko nasilje (nasilnik je izbegavao plaćanje ratne) i odredio kaznu. Presuda doneta u Okružnom sudu u Beogradu ukazuje na shvatanje značajnih mera kao i primenu adekvatne zaštitne mere. Prva zaštitna mera (zabrana prilaska nasilnika žrtvi na jedan metar u stanu površine 40m²) nije se mogla primeniti i kontrolisati tako da je najprimerenija mera a mera zaštite bila iseljenje iz stana.

Najviše pažnje u medijima izazvala je presuda Mališi Jeftovi i Ani Filipovi za ubistvo Anine maloletne devojke Katarine Janković (3). Okružni sud u Beogradu Mališi Jeftovi je izrekao maksimalnu kaznu zatvora, četrdeset godina, a Ani Filipovi 37 godina (*Press*, 10. maj, str. 11 i *Večernje novosti*, 10. maj, str. 11).

Drugu najtežu kaznu od 40 godina zatvora, Aleksandru Đorđeviću za ubistvo bivše supruge, tašte i tasta, izrekao je Okružni sud u Nišu.⁷⁶⁰

2.13.1.4. *Zahtev za pristup informacijama od javnog značaja*. – Istraživači Beogradskog centra za ljudska prava su na osnovu Zakona o pristupu informacijama od javnog značaja poslali opštinskim sudovima u različitim regionima Srbije zahtev za pristup informacijama o postupcima koji se vode za nasilje u porodici. Od 20 izabranih sudova 19 je poslalo odgovore. Pored podataka o broju postupaka koji su u toku većina sudova je poslala kopije pravnosnažnih presuda. Analizom presuda istraživači su doneli zaključke o kaznenoj politici sudova u Srbiji (vidi 2.13.1.3).

2.13.1.5. *Sigurna kuća*. – Nakon zajedničke kampanje B92 i Savetovališta protiv nasilja u porodici u novembru je otvorena sigurna kuća u Beogradu. U njoj može da boravi 28 osoba, žena i dece žrtava nasilja. Za osobe koje se nalaze u sigurnoj kući predviđeni su edukativni programi i pružanje raznih vrsta pomoći.⁷⁶¹

Početkom godine sigurna kuća je otvorena i u Šapcu. Osnovni kriterijum za boravak u kući je da je nasilje prijavljeno policiji i da je dalje procesuirano. Pored sigurne kuće organizovan je rad SOS telefona i mobilnih timova.⁷⁶²

Veliki napredak za zaštitu žrtava nasilja na području Vojvodine ima ugovor o izgradnji sigurne kuće u Zrenjaninu koji su potpisali Goran Knežević – predsednik Skupštine opštine Zrenjanin, Snežana Lakićević – sekretarka za rad Vojvodine, Vesna Stanković – direktorka Centra za socijalni rad iz Zrenjanina i Veran Matić – predsednik Upravnog odbora Fonda B92.⁷⁶³

2.13.1.6. *Besplatna pravna pomoć*. – Na konferenciji „Iskustva u pružanju besplatne pravne pomoći ženama koje su žrtve nasilja“ koju su organizovale GO Zvezdara i Autonomni ženski centar predstavljani su rezultati Kancelarije za be-

760 *Vesti B92*, 8. februar, www.b92.net.

761 *Vesti B92*, 22. novembar, www.b92.net.

762 *Danas*, 19. mart, www.danas.co.yu.

763 *Vesti B92*, 14. maj, www.b92.net.

splatnu pravnu pomoć i psihosocijalnu pomoć žrtvama nasilja u porodici. Kancelarija je za tri meseca imala 150 stranaka, napisano je 150 tužbi i 40 drugih podnesaka. Pomoć strankama ogleđa se kroz davanje saveta, ali ne podrazumeva zastupanje pred sudom.⁷⁶⁴

2.13.1.7. *Istraživanje sudija za prekršaje*. – Rezultati istraživanja u oblasti nasilja u porodici koje je Udruženje sudija za prekršaje Republike Srbije sprovedo 2005. godine u saradnji s Američkim udruženjem pravnika (ABA/CEELI) predstavljani su u izveštaju „Istraživanje prekršaja sa elementima nasilja u porodici za područje Republike Srbije, 2004. godina“.⁷⁶⁵

Istraživanje je pokazalo da je kod ovih prekršaja broj izvršilaca muškog pola mnogo veći (6.728) od broja izvršilaca ženskog pola (814) što očigledno ukazuje da su žene na teritoriji Srbije uglavnom žrtve nasilja bez obzira na regione i jedinice lokalne samouprave.

Kada je u pitanju starosna struktura podaci su veoma varijabilni. U pojedinim gradovima (Beograd, Zaječar, Užice) starosna granica počinilaca je od 40 do 50 godina, u Valjevu i Smederevu od 50 do 60, a u trećoj grupi (Leskovac, Niš, Novi Sad) od 30 do 40 godina starosti. Žrtve su obično lica starosti od 40 do 50 godina, a u Zaječaru, Nišu i Smederevu od 18 do 30 godina. Od 7.556 izrečenih sankcija, 505 su opomene, 6.746 su novčane kazne, a 305 je kazni zatvora.

Prema parametru koji je nazvan *odnos prema žrtvi* najučestalije je partnersko nasilje, zatim srodničko, nasilje dece prema roditeljima, roditelja prema deci i međusobno nasilje dece.

Stepen obrazovanja žrtve i počinilaca nije pokazao nikakve pravilnosti u uticaju na problem nasilja. Nasilje je zabeleženo u svim društvenim slojevima. Prethodna konstatacija u pogledu stepena obrazovanja je bazirana na činjenici da, pored toga što pojedini pokazatelji govore da je nasilje češće kod osoba sa nižim obrazovanjem, nema jasnih podataka o nasilju u krugovima osoba visokog obrazovanja.

Peti parametar, nezaposlenost, nema uticaja na procenat nasilja ni u jednoj sredini. Okrivljeni veoma često navodi da nije zaposlen, ali se ta činjenica koristi radi izricanja blažih kazni.

Pitanje da li se nasilje češće vrši u gradskim ili seoskim sredinama otvorilo je niz dodatnih pitanja, mada je istraživanje pokazalo da je veći procenat nasilja u selima. Prvo pitanje je vezano za uslove života, zatim odnosa u porodici i lakšeg ili težeg odlučivanja na razvod braka ili razvrgavanje zajednice. Kada se govori o stanju svesti u kojem se nalazio počinilac ne mogu se sa sigurnošću uzeti podaci dobijeni istraživanjem. Okrivljeni, plaše se visokih kazni, negiraju da su koristili alkohol.

764 Tribina „Iskustva u pružanju besplatne pravne pomoći ženama koje su žrtve nasilja“, Gradska opština Zvezdara, 20. novembar.

765 Vidi <http://www.usudprek.org.yu/projekti.html>

Na teritoriji Srbije, bez Kosova i Metohije, postoji 161 opština za koju je oformljeno 27 policijskih uprava. Svih 27 policijskih uprava zabeležilo je 50.127 slu ajeva nasilja u periodu od 2004. do 2006. godine. Me utim, problem verodostojnosti tih podataka ogleđa se kroz pojam „broj intervencija“. Pojedine stanice pod ovim pojmom podrazumevaju upozorenja, prekršajne prijave i krivi ne prijave, dok druge samo direktni izlazak na lice mesta. Ovo istraživanje je pod pojmom intervencije podrazumevalo svako obra anje žrtve policiji.

Osnovni cilj Udruženja sudija je da se uspostavi jedinstvena baza podataka o nasilju u porodici na teritoriji Republike Srbije na osnovu koje bi se mogli utvrditi na ini efikasnog suzbijanja nasilja, da se daju preporuke za bolju saradnju državnih organa – sudova, policije i centara za socijalni rad kao i da se uti e na zakonodavnu vlast kako bi se bolje zaštitile žrtve nasilja.⁷⁶⁶

2.13.1.8. Mediji. – Veliku pažnju javnosti privukao je slu aj s emisijom „48 sati svadba“ koja se prikazuje na RTS. U epizodi koja je prikazana 2. oktobra mladoženja je izjavio da ponekad šamara svoju devojkę, ali da to ne uti e na njihovu vezu. Nakon prikazivanja epizode u kojoj se javno podsti e i odobrava nasilje u porodici Odbor za ravnopravnost polova Skupštine Srbije uputio je zahtev direktoru RTS Aleksandru Tijani u da podnese ostavku i Upravnom odboru RTS da ga razreši te funkcije.⁷⁶⁷ O ovom predlogu raspravljalo se i u Skupštini.⁷⁶⁸ Me utim, Aleksandar Tijani je demantovao da je prikazivanjem emisije promovisano nasilje u porodici jer je mladi u narednoj epizodi izrazio kajanje za svoje postupke i obe ao da e prestati sa svojim nasilni kim ponašanjem.⁷⁶⁹

Emitovanje emisije s elementima nasilja u porodici osudile su mnoge nevladine organizacije kao i veliki broj poslanika u Narodnoj skupštini. Najoštrije kritike iznele su poslanice Liberalno-demokratske partije i Demokratske stranke.

Me utim, nekoliko dana posle sednice Odbora za ravnopravnost polova na kojoj je jednoglasno usvojen zahtev za smenu Aleksandra Tijani a došlo je do sukoba izme u lanica odbora. Predstavnice Demokratske stranke Srbije i Nove Srbije demantovale su da su glasale za ovaj zahtev.⁷⁷⁰

2.13.2. Položaj žena

Po etkom 2007. godine održano je 38. zasedanje Komiteta UN za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena, na kojoj je Srbija predstavila inicijalni izveštaj o sprovo enju Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena. Komitetu je podnet i alternativni izveštaj o sprovo enju Konvencije („Druga iji glas iz Srbije“)

766 *Ibid.*

767 *Danas*, 5. oktobar, www.danas.co.yu.

768 *Danas*, 4. oktobar, www.danas.co.yu.

769 *Ibid.*

770 *Danas*, 9. oktobar, www.danas.co.yu.

u ijoj su izradi u estvovala nevladine organizacije iz Srbije: Glas razlike, Autonomni ženski centar, Astra, Incest trauma centar i Žene u crnom.⁷⁷¹

Preporuke koje je Komitet uputio našoj zemlji⁷⁷² zasnovane su u velikoj meri na podacima iz alternativnog izveštaja. Za ovakvu odluku postoji više razloga: ozbiljnost u shvatanju problema nasilja u Srbiji, koncepcija izveštaja, period koji je obuhvaća en izveštajem, spremnost da se organizuju akcije za sprečavanje daljeg nasilja prema ženama i deci i drugo. Alternativni izveštaj pokriva period od 1992. do 2006. godine, dok se inicijalni izveštaj odnosi na period od 1992. do 2003. godine.

Sadržina uvodnog dela inicijalnog izveštaja isti je značajna domaće zakonodavstva, a posebno odredbe Ustava, kako bi se pokazalo da je zaštita prava žena regulisana na „jedan uopšten način i najvišim aktom države“ ne navode i loša rešenja iz drugih posebnih zakona. Alternativni izveštaj upoređuje meunarodne standarde u zaštiti žena i dece s domaćim propisima i isti je da se ne primenjuju odredbe Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena. Alternativni izveštaj daje preporuke državi i navodi planove za borbu protiv nasilja prema ženama.

Istraživanja su pokazala da su najveći problemi u praksi vezani za lošu saradnju između institucija državnog sektora (policije, sudova i centara za socijalni rad), kao i saradnju državnog i civilnog sektora, zatim, duge sudske postupke, izricanje minimalnih kazni za počinioce nasilja i nepostojanje jedinstvenog sistema zaštite žrtava (žena i dece).

2.13.3. Položaj dece

2.13.3.1. *Izveštaj UNICEF-a o stanju dece u Srbiji.* – Početkom godine UNICEF je predstavio svoj izveštaj o stanju dece u Srbiji za 2006. godinu. Pored svih pokušaja tokom poslednjih godina da se prava deteta zaštite, statistički podaci u izveštaju UNICEF pokazuju da preko 300 hiljada dece u Srbiji živi u siromaštvu ili na ivici siromaštva. Ovaj podatak je zasnovan na anketnom istraživanju višestrukih pokazatelja stanja i položaja dece (*Multiple Indicator Cluster Survey – MICS*) u Srbiji.

Posebno su ugrožena deca romske nacionalnosti: preko 80 odsto dece koja žive u romskim naseljima je siromašno, samo 4 odsto pohađaju predškolske ustanove, četiri puta više romske dece je zaostalo u razvoju u odnosu na nacionalni prosek, stope smrtnosti odojčadi i dece do 5 godina starosti tri puta su veće u romskom decom nego u opštoj populaciji. I u ovom slučaju postoje razlike u stepenu siromaštva: siromašnija su romska deca koja žive u mestima udaljenim od grada i njihovim porodicama nemaju ni osnovno obrazovanje.

Na lokalnom nivou problem dece sa smetnjama u razvoju je velikog inteziteta zbog nedostataka savetovaništva, stručnog kadra, neinformisanosti roditelja i pre-

771 Vidi <http://www.womenngo.org.yu/content/view/258>

772 Vidi <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/cedaw38/cc/Serbia.pdf>.

drasuda (16 odsto roditelja ne želi da njihova deca idu u školu sa decom sa smetnjama u razvoju).

Pored nasilja nad decom u porodici, izveštaj ukazuje i na visok procenat nasilja u školama od strane nastavnika kao i od strane vršnjaka (četvrtina dece u osnovnim školama je bila žrtva nasilja). Nastavnici smatraju da takvo ponašanje potiče iz porodice i da predstavlja veliki problem. Kao glavni uzrok nasilnog ponašanja dece navodi se činjenica da roditelji primenjuju, kao vaspitnu metodu, kažnjavanje batinama i smatraju je najefikasnijom, a takvi stavovi roditelja nemaju osudu u javnosti.⁷⁷³

2.13.3.2. *Alternativni izveštaj o pravima deteta.* – U septembru 2007. Centar za prava deteta okupio je *ad hoc* koaliciju nevladinih organizacija u Srbiji i je zadatak prikupljanje podataka o stanju dece u Srbiji, obrada podataka, sastavljanje Alternativnog izveštaja o sprovođenju Konvencije o pravima deteta u Srbiji i njegovo predstavljanje Komitetu za prava deteta 2008. godine u Ženevi. Beogradski centar za ljudska prava je učestvovao u izradi ovog izveštaja.

Alternativni izveštaj ukazuje da se efikasna zaštita prava deteta može ostvariti ukoliko se formira zaštitnik prava deteta na republičkom nivou, ukoliko se povećava udeo u državnom budžetu namenjen deci, zatim ukoliko se sprovede reforma obrazovanja, poboljša zdravstvena zaštita mladih i formira adekvatan sistem zaštite dece od zlostavljanja. Pored predloga za poboljšanje zaštite dece u izveštaju su navedeni i pozitivni primeri koji se odnose na donošenje velikog broja strategija u oblasti zaštite dece od zlostavljanja, prava osoba s invaliditetom, zaštite dece od eksploatacije, zaštite dece od trgovine ljudskim bićima, inkluzije Roma i razvoja i zdravlja mladih. Međutim, istaknuto je da loša saradnja između državnog i civilnog sektora negativno utiče na implementaciju navedenih strategija.

2.13.3.3. *Slučajevi čedomorstva.* – Po etkom marta u Srbiji je zabeleženo nekoliko slučajeva čedomorstva (*Blic*, 6. mart, str. 15, 7. mart, str. 15; *Večernje novosti*, 6. mart, str. 11, 7. mart, str. 13, 21. mart, str. 11 i *Politika*, 7. mart, str. A12). Glavni razlozi za čedomorstvo su osuda sredine ukoliko je u pitanju vanbračno dete i postporođajni stres koji prouzrokuje smanjenu emocionalnu uljivost.

2.13.3.4. *Seksualno zlostavljanje dece.* – Incest trauma centar je prikazao statističke podatke o seksualnom zlostavljanju dece u periodu od septembra 2006. do septembra 2007. godine.

Istraživanje je obavljeno na uzorku od kojih su 47,06 odsto dece do 18 godina koja su preživela seksualno zlostavljanje, a 52,94 odsto punoletne osobe koje su preživele seksualno zlostavljanje. Istraživanje je pokazalo da je mnogo veći broj dece koja su preživele seksualno zlostavljanje (88,24 odsto) od dečaka (11,76

773 The State of Children in Serbia Report 2006: Poor and Excluded Children, 8. februar, Medija centar.

odsto). Po inioi su uglavnom muškarci (92,11 odsto slu ajeva), dok su žene po inioi u 7,89 odsto slu ajeva. Uobi ajeno je da je po inilac osoba koja je poznata detetu, otac (36,86 odsto), o uh (10,53 odsto), deda (7,88 odsto) i majka (2,63 odsto).

Seksualno zlostavljanje se naj eš e vrši nad decom koja imaju šest godina i može da traje više meseci (u 14,71 odsto slu ajeva) ili nekoliko godina (u 85,29 odsto slu ajeva).⁷⁷⁴

U 2007. mediji su zabeležili više slu ajeva hapšenja zbog seksualnog zlostavljanja maloletnika, izme u ostalog u Užicu (*Večernje novosti*, 25. januar, str. 12; *Kurir*, 25. januar, str. 11), u selu Lubnice kod Zaje ara (*Press*, 20. mart, str. 11; *Kurir*, 20. mart, str. 11 i 23. mart, str. 11), u Ba kom Gradištu (*Press*, 1. avgust, str. 9), u Aleksincu (*Blic*, 20. avgust, str. 15, *Večernje novosti*, 21. avgust, str. 12 i *Politika*, 24. avgust, str. A12) u Boru (*Večernje novosti*, 26. septembar, str. 13; *Blic*, 26. septembar, str. 17; *Press*, 26. septembar, str. 14; *Kurir*, 27. septembar, str. 11) i u Ostoji evu (*Večernje novosti*, 27. novembar, str. 13 i 28. novembar, str. 12; *Blic*, 28. novembar, str. 17; *Kurir*, 28. novembar, str. 10). Mediji su preneli i slu ajeve podizanja optužnice, izme u ostalog, u Lazarevcu (*Press*, 1. februar, str. 9) i Beogradu (*Politika*, 5. jun, str. A12 i *Večernje novosti*, 5. jun, str. 12), kao i izricanje presuda zbog seksualnog zlostavljanja maloletnika, izme u ostalog, u Beogradu (*Press*, 25. januar, str. 10; *Kurir*, 25. januar, str. 11; *Politika*, 6. jul, str. A12 i *Večernje novosti*, 6. jul, str. 13), Somboru (*Press*, 14. februar, str. 9), Obrenovcu (*Press*, 27. april, str. 11) i Novom Sadu (*Kurir*, 4. jul, str. 11).

2.14. Ekonomska, socijalna i kulturna prava

2.14.1. *Nezaposlenost.* – Prema podacima Nacionalne službe za zapošljavanje u Srbiji je oko 913.000 ljudi nezaposleno. Na posao se eka u proseku 49 meseci, a ak 55 odsto osoba na spisku ove službe je dugoro no nezaposleno. Prose na starost nezaposlenih je 37 godina, a 54 odsto nezaposlenih lica ine žene (*Blic*, 14. jun, str. 8). Iako je me u nezaposlenima najmanje osoba sa visokom stru nom spremom, podaci iz novembra pokazuju da se na listi nezaposlenih koje vodi ova Služba nalazi 45 doktora nauka i 32.552 osobe sa sedmim stepenom stru ne spreme (*Novosti*, 2. novembar, str. 5). Prema saopštenju državnog sekretara za zapošljavanje broj nezaposlenih je u decembru, prvi put posle sedam godina, smanjen na oko 797.000 (*Blic*, 6. decembar, str. 5).

2.14.2. *Zaštita na radu.* – Tokom letnjih meseci 2007. poja ane su kontrole na gradilištima u Beogradu i Novom Sadu. Rezultat ovih kontrola je smanjenje povreda na gradilištima za 60 odsto u odnosu na prethodnu godinu. U prvih 9 me-

774 Vidi http://www.incesttraumacentar.org.yu/letters_reports/Statistike%202006-2007.pdf

seci prošle godine život je izgubilo 16 lica, dok je u istom periodu ove godine bilo 5 povreda na gradilištima sa smrtnim ishodom (*Večernje novosti*, 25. oktobar, str. 6). Podaci ukazuju da neadekvatna zaštita na radu predstavlja veliki problem u Srbiji pa bi ovakav nadzor trebalo sprovesti kontinuirano tokom cele godine, a ne samo u okviru kampanja u pojedinim mesecima.

Prema statistici o povredama na radu u proteklih 40 godina koju je sa inio Dragan Spasi , dekan Fakulteta zaštite na radu u Nišu, u Srbiji svakog drugog radnog dana jedan radnik izgubi život. Dalje, on upozorava da bi ova statistika bila još daleko poraznija ukoliko bi se u kategoriju smrtnih povreda ra unali i oni slu ajevi kada radnik umre nekoliko dana nakon zadobijanja povrede. U kojoj meri se zaštita na radu ne poštuje u Srbiji vidi se i iz injenica da svaki tre i penzioner prima invalidsku naknadu za svoj rad. Prema ovom istraživanju broj povreda je opao poslednjih petnaestak godina, ali ne zato što je ulagano u zaštitu na radu, ve zato što nije bilo privredne i industrijske delatnosti (*Blic*, 29. novembar, str. 16).

Dva radnika Energoprojekta Ljubomir Vidovi i Tomislav Risti , stradala su u novembru prilikom urušavanja tunela Straževica, koji se gradi na obilaznici oko Beograda u Resniku.⁷⁷⁵ Nastradali radnici nisu bili stru no osposobljeni za rad u tunelu jer su u Energoprojekt primljeni da bi radili druge poslove. Inspektorat za rad ustanovio je da nije potpuno poštovan Zakon o bezbednosti i zdravlju.⁷⁷⁶

Uparedna analiza broja uvi aja povreda na radu ukazuje da je ukupan broj smrtnih povreda na radu, kojih je u ovoj godini bilo 22, smanjen za oko 55 odsto u odnosu na isti period prošle godine. Najviše nesre a dogodilo se u industriji i rudarstvu, a zatim u gra evinarstvu. Povre eni su naj eš e u starosnoj dobi od 41 do 55 godina, i to zaposleni sa srednjom stru nom spremom ili nekvalifikovani radnici. Naj eš i uzroci zbog kojih se doga aju nesre e jesu rad na neobezbe enoj visini i ivici objekta, na nepropisno obezbe enom objektu, kao i rad bez sredstava i opreme za li nu zaštitu, kao što su kaciga i pojas.⁷⁷⁷

Ministarstvo rada i socijalne politike demantovalo je informacije o broju povreda na radu u 2005. godini i prvih sedam meseci 2006. godine koje je u medijima izneo sindikat Nezavisnost i saopštilo da je u 2005. godini bilo ukupno 43 smrtno povrede na radu, dok je teških povreda na radu bilo ukupno 933. U periodu januar – jul 2006. godine desilo se 27 smrtnih povreda na radu od ega 5 u gra evinarstvu i 533 teške povrede na radu, od ega 158 u oblasti gra evinarstva.⁷⁷⁸

2.14.3. *Šikaniranje na radnom mestu.* – Zlostavljanje i maltretiranje na radnom mestu je veoma prisutan problem koji je tek od nedavno zna ajnije prisutan u javnosti. Prema istraživanjima ove pojave koje je u Beogradu sproveda klini ki psi-

775 *Vesti B92*, 23. novembar, www.b92.net.

776 *Vesti B92*, 30. novembar, www.b92.net.

777 *Vesti B92*, 23. novembar, www.b92.net.

778 Saopštenje *Podaci o smrtnim i drugim povredama na radu*, <http://www.minrzs.sr.gov.yu>

holog Mirjana Vuksanovi , a u centralnoj i južnoj Srbiji Vesna Baltazarevi , svaki drugi muškarac i svaka druga žena izloženi su nekoj vrsti šikaniranja. Po tim istraživanjima, svaki etnaesti muškarac je tokom radnog veka jednom bio žrtva seksualnog zlostavljanja, dok se kod žena to dešavalo tri puta (*Blic*, 10. jun, str. 4). Posebnu pažnju javnosti izazvao je slučaj Verice Marin i , novinara televizije *Sveti Đorđe* iz In ije, koja je tužila vlasnika ove televizije Živana Joji a zbog zlostavljanja na poslu. On je zaposlenima pretio ubistvima, zatvaranjem u gepek, vezivanjem za automobil i vu enjem kroz njive, se enjem glava i ruku, kao i lomljenjem nogu. Marin i eva je bila primorana da sedi u podrumu ili da stoji na jednoj nozi u kancelariji pored kabineta vlasnika televizije.⁷⁷⁹ Nevladina organizacija Antimobing tvrdi da se u fabrikama Sunce, Vital i Jumko sprovodi sistematsko zlostavljanje radnika o emu svedo i i podatak da ta organizacija dobija dnevno od pet do deset prijava (*Kurir*, 19. novembar, str. 6).

Sindikata Nezavisnost je u decembru obavestio javnost o sve ve em broju slučajeva mobinga u najve em domu em izvozniku US Steel Srbija. Oni su istakli da rukovodstvo ovog preduze a deli zaposlene žene na mlade radnice i „babe“. Jednu od radnica, Vukosavu Milosavljevi , koja ima 32 godine radnog staža bez ijednog dana odsustva, je njen šef toliko vre ao da je ona, ina e dijabeti ar, izgubila svest i preba ena je na Urgentni centar smederevske bolnice. Rukovodstvo kompanije US Steel Srbija je saopštilo da su ljudi njihova najve a snaga i najvažnija vrednost, ali nisu odgovorili na zahteve sindikata da se ispituju slučajevi mobinga i da se on spre i (*Večernje novosti*, 17. decembar, str. 7).

Mobinga ima i u javnim ustanovama. U opštinskom sudu u Ba koj Palanci po elo je su enje Dariji Šajin, ranijoj na elnici opštinske uprave u tom mestu, a sada na elnici Južnoba kog okruga. Ona se tereti da je tokom 2005. godine dok je obavljala funkciju na elnice Opštinske uprave zlostavljala šestoro radnika i prema njima postupala na na in koji vre a njihovo dostojanstvo (*Večernje novosti*, 27. novembar, str. 32).

Predstavnice sindikata, u esnice okruglog stola organizovanog u skupštini Vojvodine u septembru, navele su da su naj eš e žrtve mobinga mladi, novozaposleni, zaposleni na odre eno vreme i stariji radnici. Pomo nica vojvo anskog sekretara za rad i zapošljavanje Jelica Raja i - apakovi saopštila je da e Izvršno ve e formirati radnu grupu za izmene zakona, koje bi omogu ile kažnjavanje mobinga.⁷⁸⁰

2.14.4. Siromaštvo. – I u 2007. siromaštvo je bilo jedan od najve ih problema građana Srbije. U Srbiji ima više od 450.000 osoba koje primaju neku vrstu socijalne pomo i (*Press*, 13. novembar, str. 10). Srbija je u julu od Svetske banke dobila donaciju od pola miliona evra za smanjenje siromaštva. Vlada je u avgustu usvojila

779 *Vesti B92*, 19. novembar, www.b92.net.

780 *Vesti B92*, 25. septembar, www.b92.net.

drugi izveštaj o implementaciji strategije za smanjenje siromaštva.⁷⁸¹ Prema podacima iz izveštaja skoro devet posto stanovnika živi s manje od 6.000 dinara mese - no dok je granica siromaštva 6.221 dinar. Stanovništvo u unutrašnjosti tri puta je siromašnije od stanovništva Beograda.

Regionalno su najugroženiji stanovnici juga Srbije, a etni ki romska manji - na. Prema podacima UNICEF zbog siromaštva i socijalne isklju enosti 65,8 odsto romskih žena nema završenu ni osnovnu školu, 32 odsto ima samo osnovno obra - zovanje, a samo 3,9 odsto romske dece ide u predškolske ustanove. Me u siromaš - nima u Srbiji Roma je šest puta više nego ostalih. Zbog toga nije udno što ak 70 odsto romske dece odbija da ide u školu zato što nema pristojnu ode u, a 60 odsto veruje da ne e dobiti posao ak iako završi školu (*NIN*, 2. avgust, str. 32 i 33).

Posebno zabrinjava injenica da su u 2007. godini deca ispod 13 godina naj - zastupljenija kategorija siromašnih od kojih se ak 21 odsto nalazi na ivici egzisten - cije (*Večernje novosti*, 30. novembar, str. 6).

2.14.5. *Životni standard*. – Prema podacima Republi kog zavoda za statistiku troškovi života su od decembra 2006. do oktobra 2007. porasli za 8,6 odsto. U ok - tobru je prose na neto zarada iznosila 28.270 dinara (oko 353 evra) (*Večernje no - vosti*, 3. novembar, str. 9).

Kupovna mo gra ana je u oktobru neznatno smanjena u odnosu na prethod - ni mesec. Prema istraživanju Ministarstva trgovine mese na neto zarada bila je do - voljna za pokri e minimalne, ali ne i prose ne potroša ke korpe. Za pokri e prose - ne potroša ke korpe bilo je potrebno 1,02 prose ne neto zarade, a za pokri e minimalne korpe – 0,65 zarade. Prose na potroša ka korpa za oktobar bila je 29.389,70 dinara (oko 367 evra), a minimalna 18.659,70 dinara (oko 233 evra).⁷⁸²

Prema podacima Republi kog zavoda za statistiku u novembru je prose na zarada iznosila 29.373 dinara (oko 374 evra). Novembarska plata je od oktobarske realno ve a za 0,66 odsto, a nominalno za 2,27 odsto. Prose na novembarska plata, bez poreza i doprinosa, realno je ve a za 14,94 odsto a nominalno za 26,89 odsto nego prose na zarada ispla ena u istom mesecu prošle godine.⁷⁸³

Statistika pokazuje da gra ani Srbije 40 odsto prihoda troše na hranu, oko 24 odsto na komunalije i oko 12 odsto na saobra aj. To konkretno zna i da im za zdravstvene, kulturne i ostale potrebe ostaje izme u 6.000 i 7.000 dinara (od oko 75 do oko 87,5 evra). Pokret za zaštu potroša a ukazuje da su ak i ovi sumorni pod - aci proizvod statisti ke manipulacije i tvrdi da je stvarno stanje još teže. Porastu troškova života doprinosi i stalan porast cena osnovnih životnih namirnica, posebno poskupljenje hrane. Visoke cene osnovnih životnih namirnica su, izme u ostalog, i

781 Strategija za smanjenje siromaštva usvojena je 2003. i ima za cilj da prepolovi broj siromašnih u Srbiji do 2010. godine.

782 17. decembar, www.24sata.co.yu.

783 *Vesti B92*, 20. decembar, www.b92.net.

rezultat visokih trgovačkih marži koje dostižu i 70 odsto od cene proizvoda. Ovako visoke marže potkrepljuju stav da u Srbiji postoji monopol. To je posredno priznala i srbijanska vlada koja je krajem 2007. formirala tim koji treba da utvrdi kako se formiraju i zašto su toliko visoke cene osnovnih životnih namirnica (*Vreme*, 6. decembar, str. 24 i 25).

2.14.6. *Štrajkovi.* – U 2007. godini u Srbiji je socijalno nezadovoljstvo u daljem porastu. Zaposleni u javnom sektoru su u više navrata tražili povećanje primanja i poboljšanje uslova rada. Dogovori Vlade i reprezentativnih sindikata nisu bili uspešni pa je usledila serija štrajkova koji su obeležili celu godinu. U privatnom sektoru je takođe bilo sindikalnih aktivnosti iako u znatno manjem obimu.

2.14.6.1. *Sindikalne aktivnosti u javnom sektoru.* – Krajem januara članovi Nezavisnog sindikata policije najavili su štrajk nezadovoljni odlukom Vlade da se pripadnicima policije ne isplati 13. plata. Tom prilikom se ispred zgrade Vlade Republike Srbije okupilo oko petsto pripadnika policije. Skup su održali u uniformama a bez oružja. Posle neuspešnih pregovora s Vladom, protest policajaca je okončan. Iako su pregovori bili neuspešni štrajk se nije nastavio. (*Press*, 19. januar, str. 2).

U aprilu su predstavnici svih šest sindikalnih centrala metalaca Kragujevca (Samostalni sindikat, ASNS, Sindikat automobilske industrije Srbije, Nezavisnost, Udruženje nezavisnih sindikata Šumadija i Solidarnost) doputovali u Beograd da bi predsedniku Vlade uručili svoje zahteve da se prestane s otpuštanjem radnika i da se usvoji strategija razvoja metalske industrije Kragujevca. Predstavnik je primila delegacija Vlade Republike Srbije na čelu s tadašnjim ministrom za rad i zapošljavanje Slobodanom Lalovićem. Delegacija vlade je podržala sve inu zahteva predstavnika sindikata (*Večernje novosti*, 11. april, str. 61).

Krajem jula usledio je novi skup Nezavisnog sindikata policije. Oko 400 članova ovog sindikata okupilo se protestuju i zbog toga što nije ispoštovan dogovor koji su u januaru postigli s ministrom unutrašnjih poslova Draganom Jočićem (*Blic*, 25. jul, str. 15 i *Press*, 30. jul, str. 5).

Krajem avgusta su masovno štrajkovali radnici Zavoda za zapošljavanje i obrazovanje koji je radio u okviru kragujevke Zastave. Radnici su izrazili nezadovoljstvo odlukom Vlade da Zavod ugasi i otpusti oko četiri hiljade radnika. Ministar za ekonomiju i socijalni razvoj, Milan Dinkić izjavio je da će radnici koji se ne prijave za stimulativne otpremnine do 27. avgusta, izgubiti pravo na nju. U ministarstvu je rečeno da će se Zavod ugasiti 31. avgusta i da poreski obveznici ne mogu više da plaćaju radnike koji ne rade. Oko stotinu radnika koji nisu prihvatili Vladin program otpremnina najavili su štrajk glavu ali su od njega odustali i najavili tužbe protiv države (*Politika*, 21. avgust, str. 14, 23. avgust, str. 1 i 29. avgust, str. 13 i *Press*, 21. avgust, str. 7).

Posle etkom septembra počeo je štrajk zaposlenih u pravosuđu. Tokom septembra štrajk upozorenja je prerastao u delimičnu a potom i potpunu obustavu rada.

Sindikata zaposlenih u pravosu u zahtevao je pove anje plata za sto odsto, potpisivanje kolektivnog ugovora i suspenziju Zakona o državnim službenicima i platama. Štrajk je završen dogovorom Vlade i sindikata koji podrazumeva otpuštanje dela radnika, a potom pove anje plata za trideset odsto (*Press*, 14. septembar, str. 9 i *Kurir* 21. septembar, str. 8).

Po etkom septembra po eo je i štrajk zaposlenih u prosveti, najpre u formi štrajka upozorenja da bi po etkom novembra prerastao u „zakonski“ štrajk koji podrazumeva skra ene asove od trideset minuta. Zaposleni su zahtevali pove anje zarada.⁷⁸⁴ Štrajk je završen po etkom decembra dogovorom dva reprezentativna sindikata i Vlade. Po sporazumu, zaposleni u prosveti e dobiti pove anje plata od najviše 5 odsto u 2008. godini.

Krajem oktobra i zaposleni u javnoj upravi su najavili sindikalne akcije nezadovoljni svojim zaradama. Tako e su zahtevali i hitne izmene Zakona o državnim službenicima i potpisivanje kolektivnog ugovora. U vreme zaklju enja rada na ovom izveštaju, pregovori s Vladom su još uvek u toku (*Večernje novosti*, 24. oktobar, str. 6)

2.14.6.2. *Sindikalne aktivnosti u privatnom sektoru.* – Po etkom juna oko stotinu radnika Fabrike automobilskih delova (FAD) iz Gornjeg Milanovca stupilo je u generalni štrajk. Nezadovoljni platama, radnici su tražili pove anje od etrdeset odsto i redovnu isplatu. Mogu nost generalnog štrajka radnici su najavili posle štrajka upozorenja, a u slu aju da im se zahtevi ne ispune. Poslodavac je reagovao tako što je lanovima štrajka kog odbora zabranjen ulaz u fabri ki krug. Potom su se ostali radnici solidarisali sa štrajka ima i zapo et je generalni štrajk (*Politika*, 5. jun, str. 14; *Večernje novosti*, 5. jun, str. 6 i *Kurir*, 5. jun, str. 7).

U oktobru je došlo do problema u vranjanskoj fabrici Jumko jer deo radnika nije želeo da potpiše ugovor s britanskom firmom Zamber koja je zakupila prostorije ove fabrike kada je s Ministarstvom za ekonomiju i regionalni razvoj dogovoreno da Zamber preuzme i radnike Jumka. Samo deo radnika je potpisao ugovor o radu. Nezadovoljni radnici su tvrdili da su plate koje ispla uje Zamber ispod proseka i da oni s njima ne mogu da prežive, pa su zahtevali da Vlada raskine ugovor o zakupu. S druge strane, ministar za ekonomiju i regionalni razvoj Mla an Dinki je istakao da e radnici koji ne potpišu ugovor o radu s firmom Zamber dobiti otkaz i da ne e imati pravo na otpremninu i dodao da su plate ve e od onih koje su dobijali u Jumku. Radnici su reagovali i održali protest u hali Jumka. Protestni skup je organizovan i u Beogradu, ispred zgrade Vlade Republike Srbije. Na kraju je deo radnika ostao pri stavu da ne e potpisati ugovor o radu a deo je prihvatio potpisivanje (*Politika*, 19. oktobar, str. 13 i 20. oktobar, str. 8 i *Večernje novosti*, 20. oktobar, str. 8).

2.14.6.3. *Štrajkovi glađu.* – U toku 2007. godine zabeležen je i veliki broj štrajkova gla u.

784 *Vesti B92*, 3. decembar, www.b92.net.

U martu je radnik fabrike Zorka nemetali iz Šapca Borivoje Vu ini , koji je štrajkovao gla u na ulazu u ovu fabriku zbog odluke da se deo radnika proglasi tehnološkim viškom, preminuo (*Blic*, 28. mart, str. 15).

U septembru je 78 radnika Jugoremedije iz Zrenjanina zapo elo štrajk gla u. Radnici su bili nezadovoljni odlukom o otpuštanju, osporili su dokapitalizaciju ovog preduze a i zahtevali da država arbitrira u njihovom sporu s upravom fabrike. Štrajk je završen kada je radnicima koji su protestovali zabranjen ulaz u fabriku.⁷⁸⁵

2.14.6.4. Nedoizvoljene sindikalne aktivnosti. – Krajem marta zakupci i vlasnici privremenih objekata iz udruženja Opstanak prekinuli su rad Skupštine opštine Novi Beograd. Povod za to bila je odluka Skupštine opštine da nastavi rušenje nelegalno podignutih privremenih objekata. Tom prilikom je prekinuta sednica a red nije uspela da zavede ni policija. Odbornici su napustili zgradu a u njoj su ostali samo predstavnici pomenutog udruženja. Na ovaj na in je grupa gra ana pokušala da nasilnim putem ostvari svoje ciljeve (*Večernje novosti*, 28. mart, str. 18).

U septembru su štrajkovali i taksi voza i. Povod je bila odluka Skupštine grada Beograda po kojoj je potrebno smanjiti broj taksi vozila na nešto ispod pet hiljada. Udruženja taksi voza a koja nisu bila zadovoljna ovakvom odlukom najavila su blokadu ulica dok se odluka ne poništi. Usledila je blokada centralnih gradskih ulica u Beogradu koja je trajala nekoliko sati i koja je potpuno paralisala saobra aj u centru grada (*Blic*, 24. septembar, str. B1 i *Politika* 25. oktobar, str. 23).

Intenziviranje sindikalnih aktivnosti je posledica tranzicije ka tržišnoj ekonomiji. U 2007. godini bila je prisutna velika tenzija izme u interesa radnika i interesa poslodavaca. Problem leži i u tome što je država i dalje poslodavac velikom broju ljudi što prirodno navodi radnike da ostvarenje i zaštitu svojih prava zahtevaju od Vlade. S druge strane, država pokušava da restriktivnijom ekonomskom politikom ubrza tranziciju što je interes koji je u suprotnosti s interesima radnika. Na kraju je važno ista i da država i radnici moraju da unaprede dijalog i da zajedni ki rešavaju probleme, ali na na in koji e obezbediti trajnija rešenja. Tako e, potrebno je preduzeti mere kako bi se srbijansko društvo što pre naviklo na tržišnu ekonomiju i nove ekonomske odnose.

785 *Vesti B92*, 8. septembar, www.b92.net.

Dodatak I

Najvažniji ugovori o ljudskim pravima koji obavezuju Srbiju

- Dodatni protokol uz Krivi nopravnu konvenciju o korupciji, *Sl. glasnik RS*, 102/07.
- Dopunska Konvencija o ukidanju ropstva, trgovine robljem i ustanova i prakse sli nih ropstvu, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 7/58.
- Drugi fakultativni protokol uz Me unarodni pakt o gra anskim i politi kim pravima, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 4/01.
- Evropska konvencija o ekstradiciji s dodatnim protokolima, *Sl. list (Međunarodni ugovori)*, 10/01.
- Evropska konvencija o me unarodnom važenju krivi nih presuda, sa dodacima, *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 18/05.
- Evropska konvencija o priznanju i izvršenju odluka o staranju o deci i o ponovnom uspostavljanju odnosa staranja, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 1/02.
- Evropska konvencija o spre avanju mu enja i ne ove nih ili ponižavaju ih postupaka i kažnjavanja, izmenjene i dopunjene protokolom 2 uz Konvenciju, *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 9/03.
- Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 9/03.
- Evropska povelja o lokalnoj samoupravi, *Sl. glasnik RS*, 70/07.
- Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima, *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 18/05.
- Fakultativni protokol uz Me unarodni pakt o gra anskim i politi kim pravima, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 4/01.
- Fakultativni protokol o u eš u dece u oružanim sukobima uz Konvenciju o pravima deteta, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 7/02.
- Fakultativni protokol o prodaji dece, de joj prostituciji i de joj pornografiji uz Konvenciju o pravima deteta, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 7/02.
- Gra anskopravna konvencija o korupciji, *Sl. glasnik RS*, 102/07.
- Kjoto protokol uz Okvirnu konvenciju Ujedinjenih nacija o promeni klime, *Sl. glasnik RS*, 88/07.
- Konvencija o državljanstvu udate žene, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 7/58.

- Konvencija MOR br. 3 o zapošljavanju žena pre i posle poro aja, *Sl. novine Kraljevine SHS*, 95–XXII/27.
- Konvencija MOR br. 11 o pravima udruživanja i koaliranja poljoprivrednih radnika, *Sl. novine Kraljevine Jugoslavije*, 44–XVI/30.
- Konvencija MOR br. 14 o nedeljnom odmoru u industrijskim preduze ima, *Sl. novine Kraljevine SHS*, 95–XXII/27.
- Konvencija MOR br. 16 o obaveznom lekarskom pregledu dece i mladi a pre zaposlenja na brodovima, *Narodne novine Kraljevine SHS*, 95–XXII/27.
- Konvencija MOR br. 17 o obešte ivanju nesre nih slu ajeva pri radu, *Sl. novine Kraljevine SHS*, 95–XXII/27.
- Konvencija MOR br. 18 o obešte ivanju usled profesionalnih oboljenja, *Sl. novine Kraljevine SHS*, 95–XXII/27.
- Konvencija MOR br. 19 o jednakom tretmanu stranih i doma ih radnika u pogledu obešte enja nesre nih slu ajeva pri radu, *Sl. novine Kraljevine SHS*, 95–XXII/27.
- Konvencija MOR br. 29 o prinudnom radu, *Sl. novine Kraljevine Jugoslavije*, 297/32.
- Konvencija MOR br. 45 o zapošljavanju žena na podzemnim radovima u rudnicima svih kategorija, *Sl. vesnik Prezidijuma Skupštine FNRJ*, 12/52.
- Konvencija MOR br. 81 o inspekciji rada u industriji i trgovini, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 5/56.
- Konvencija MOR br. 87 o sindikalnim slobodama i zaštiti sindikalnih prava, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 8/58.
- Konvencija MOR br. 89 o no nom radu žena u industriji (revidirana), *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 12/56.
- Konvencija MOR br. 90 o no nom radu dece u industriji (revidirana), *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 12/56.
- Konvencija MOR br. 91 o pla enom odmoru pomoraca (revidirana), *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 7/67.
- Konvencija MOR br. 98 o primeni principa prava organizovanja i kolektivnog pregovaranja, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 11/58.
- Konvencija MOR br. 100 o jednakom nagra ivanju muške i ženske radne snage za rad jednake vrednosti, *Sl. list FNRJ (Međunarodni ugovori)*, 11/52.
- Konvencija MOR br. 103 o zaštiti materinstva (revidirana), *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 9/55.
- Konvencija MOR br. 105 koja se odnosi na ukidanje prinudnog rada, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 13/02.

- Konvencija MOR br. 106 o nedeljnom odmoru u trgovini i biroima, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 12/58.
- Konvencija MOR br. 109 o platama, radnom vremenu i brojnem stanju posade (revidirana), *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 10/65.
- Konvencija MOR br. 111 koja se odnosi na diskriminaciju u pogledu zapošljavanja i zanimanja, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 3/61.
- Konvencija MOR br. 121 o davanjima za slučaj nesreće na poslu i profesionalnih oboljenja, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 27/70.
- Konvencija MOR br. 122 o politici zapošljavanja, *Sl. list SFRJ*, 34/71.
- Konvencija MOR br. 129 o inspekciji rada u poljoprivredi, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 22/75.
- Konvencija MOR br. 131 o utvrđivanju minimalnih plata, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 14/82.
- Konvencija MOR br. 132 o plaćenom godišnjem odmoru (revidirana), *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 52/73.
- Konvencija MOR br. 135 o radničkim predstavnicima, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 14/82.
- Konvencija MOR br. 138 o minimalnoj starosti za zasnivanje radnog odnosa, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 14/82.
- Konvencija MOR br. 140 o plaćenom odsustvu za obrazovne svrhe, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 14/82.
- Konvencija MOR br. 144 o tripartitnim konsultacijama (standardima rada), *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 1/05.
- Konvencija MOR br. 155 o zaštiti na radu, zdravstvenoj zaštiti i radnoj sredini, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 7/87.
- Konvencija MOR br. 156 o jednakim mogućnostima i tretmanu za radnike i radnice (radnici sa porodičnim obavezama), *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 7/87.
- Konvencija MOR br. 161 o službi medicine rada, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 14/89.
- Konvencija MOR br. 182 o najgorim oblicima dečjeg rada, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 2/03.
- Konvencija o nezastarevanju ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 50/70.
- Konvencija o policijskoj saradnji u Jugoistočnoj Evropi, *Sl. glasnik RS*, 70/07.
- Konvencija o političkim pravima žena, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 7/54.

- Konvencija o pranju, traženju i zapleni i konfiskaciji prihoda ste enih kriminalom, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 7/02, 18/05.
- Konvencija o pravima deteta, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 15/90; *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 4/96, 2/97.
- Konvencija o pravnom položaju lica bez državljanstva i završni akt konferencije Ujedinjenih nacija o pravnom položaju lica bez državljanstva, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 9/59; *Sl. list SFRJ (Dodatak)*, 2/64.
- Konvencija o pravu mora, *Sl. list SFRJ (Dodatak)*, 1/86.
- Konvencija o pristanku na brak, minimalnoj starosti za sklapanje braka i o registraciji brakova, *Sl. list SFRJ (Dodatak)*, 13/64.
- Konvencija o proceni uticaja na životnu sredinu u prekograni nom kontekstu, *Sl. glasnik RS*, 102/07.
- Konvencija protiv mu enja i drugih surovih neljudskih ili ponižavaju ih kazni ili postupaka, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 9/91.
- Konvencija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 6/01.
- Konvencija o ropstvu, *Sl. novine Kraljevine Jugoslavije*, god. XI–1929, br. 234.
- Konvencija o spre avanju i kažnjavanju zlo ina genocida, *Sl. vesnik Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ*, 2/50.
- Konvencija o statusu izbeglica, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 7/60.
- Konvencija o suzbijanju trgovine odraslim ženama, *Sl. list FNRJ*, 41/50.
- Konvencija o suzbijanju i ukidanju trgovine licima i eksploataciji drugih, *Sl. list FNRJ*, 2/51.
- Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 11/81.
- Konvencija Ujedinjenih nacija protiv korupcije, *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 12/05.
- Konvencija UNESCO protiv diskriminacije u pogledu obrazovanja, *Sl. list SFRJ (Dodatak)*, 4/64.
- Krivi nopravna konvencija o korupciji, *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 18/05.
- Me unarodna konvencija o suzbijanju i kažnjavanju zlo ina aparthejda, *Sl. list SFRJ*, 14/75.
- Me unarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 6/67.
- Me unarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, *Sl. list SFRJ*, 7/71.

- Meunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, *Sl. list SFRJ*, 7/71.
- Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 6/98.
- Opcioni protokol uz Konvenciju o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 13/02.
- Opcioni protokol uz Konvenciju protiv mučenja i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka, *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 16/05.
- Protokol br. 14 uz Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, kojim se menja kontrolni sistem Konvencije, *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 5/05, 7/05.
- Protokol iz 1953. kojim se menja Konvencija o ropstvu iz 1926, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 6/55.
- Protokol kojim se menja Konvencija za suzbijanje trgovine ženama i decom i Konvencija o suzbijanju trgovine odraslim ženama, *Sl. list FNRJ*, 41/50.
- Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom, koji dopunjava Konvenciju protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovor)*, 6/01.
- Protokol protiv krijumčarenja migranata kopnom, morem i vazduhom, koji predstavlja dopunu Konvencije protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, *Sl. list SRJ*, 6/01.
- Protokol o statusu izbeglica, *Sl. list SFRJ (Dodatak)*, 15/67.
- Sporazum izme u Republike Srbije i Evropske zajednice o olakšanoj proceduri za izdavanje viza, *Sl. glasnik RS*, 103/07.
- Sporazum izme u Republike Srbije i Evropske zajednice o readmisiji lica koja nezakonito borave, *Sl. glasnik RS*, 103/07.
- Sporazum o izmeni i pristupanju sporazumu o slobodnoj trgovini u centralnoj Evropi – CEFTA 2006.
- Statut Meunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 5/01.
- Zakon o izmenama Zakona o ratifikaciji Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 5/05.

Dodatak II

Indeks propisa u Srbiji koji se pominju u ovoj knjizi

- Krivi ni zakonik, *Sl. glasnik RS*, 85/05.
- Odluka o Pokrajinskom ombudsmanu, *Sl. list AP Vojvodine*, 23/02.
- Porodi ni zakon, *Sl. glasnik RS*, 18/05.
- Pravilnik o ku nom redu za primenu mere pritvora, *Sl. glasnik RS*, 35/99.
- Pravilnik o merama za održavanje reda i bezbednosti u zavodima za izvršenje zavodskih sankcija, *Sl. glasnik*, 105/06.
- Pravilnik o sadržini i na inu vo enja Registra crkava i verskih zajednica, *Sl. glasnik RS*, 64/06.
- Pravilnik o upisu sindikalnih organizacija u registar, *Sl. glasnik RS*, 6/97, 33/97, 49/00, 18/01 i 64/04.
- Pravilnik o uslovima i na inu ostvarivanja prava nezaposlenih lica, *Sl. glasnik RS*, 35/97, 39/97, 52/97, 22/98, 8/00, 29/00, 49/01 i 28/02.
- Pravilnik o uslovima i na inu upotrebe sredstava prinude, *Sl. glasnik RS*, 133/04.
- Strategija borbe protiv trgovine ljudima u Republici Srbiji, *Sl. glasnik RS*, 111/06.
- Uputstvo o policijskoj etici i na inu obavljanja poslova policije, *Sl. glasnik RS*, 41/03.
- Uputstvo za sprovo enje Zakona o izboru narodnih poslanika, *Sl. glasnik RS*, 113/03, 119/03 i 126/03.
- Uredba o izmenama Uredbe o skidanju oznake poverljivosti s dosijea vo enih o gra anima Srbije u Službi državne bezbednosti, *Sl. glasnik RS*, 31/01.
- Uredba o skidanju oznake poverljivosti s dosijea vo enih o gra anima Srbije u Službi državne bezbednosti, *Sl. glasnik RS*, 30/01.
- Uredba o vršenju vojne obaveze, *Sl. list SRJ*, 36/94, 7/98 i *Sl. list SCG*, 37/03, 4/05.
- Uredba o zastupniku SCG pred Evropskim sudom za ljudska prava u Strazburu *Sl. list SCG*, 7/05; *Sl. glasnik RS*, 49/06.
- Ustav Republike Srbije, *Sl. glasnik RS*, 83/06.

- Ustavni zakon za sprovođenje Ustava Republike Srbije, *Sl. glasnik RS*, 98/06.
- Zakon o advokaturi, *Sl. glasnik SRJ*, 24/98, 26/98, 69/00, 11/02 i 72/02.
- Zakon o azilu, *Sl. glasnik RS*, 109/07.
- Zakon o Bezbednosno-informativnoj agenciji, *Sl. glasnik RS*, 42/02.
- Zakon o bezbednosti i zdravlju na radu, *Sl. glasnik RS*, 101/05.
- Zakon o crkvama i verskim zajednicama, *Sl. glasnik RS*, 36/06.
- Zakon o delatnostima od opšteg interesa u oblasti kulture, *Sl. glasnik RS*, 49/92.
- Zakon o dobrovoljnim penzijskim fondovima i penzijskim planovima, *Sl. glasnik RS*, 85/05.
- Zakon o društvenim organizacijama i udruženjima građana, *Sl. glasnik SRS*, 24/82, 39/83, 17/84, 50/84, 45/8, 12/89 i *Sl. glasnik RS*, 53/93, 67/93, 48/94.
- Zakon o državljanstvu Srbije, *Sl. glasnik RS*, 135/04 i 90/07.
- Zakon o državnoj upravi, *Sl. glasnik RS*, 79/05.
- Zakon o eksproprijaciji, *Sl. glasnik SRS*, 40/84, 53/87, 22/89 i *Sl. glasnik RS*, 6/90, 15/90, 53/95, 23/01.
- Zakon o finansijskoj podršci porodici sa decom, *Sl. glasnik RS*, 16/02.
- Zakon o finansiranju političkih stranaka, *Sl. glasnik RS*, 72/03, 75/03.
- Zakon o ispravnosti životnih namirnica i predmeta opšte upotrebe, *Sl. list SRJ*, 24/94, 28/96 i 37/02.
- Zakon o izboru narodnih poslanika, *Sl. glasnik RS*, 35/00, 57/03 i 18/04.
- Zakon o izboru predsednika Republike, *Sl. glasnik RS*, 111/07.
- Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, *Sl. glasnik RS*, 85/05.
- Zakon o javnom informisanju, *Sl. glasnik RS*, 43/03.
- Zakon o javnom redu i miru, *Sl. glasnik RS*, 51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 85/05 i 101/05.
- Zakon o javnom tužilaštvu, *Sl. glasnik RS*, 63/01, 42/02, 39/03, 44/04, 51/04 i 61/05.
- Zakon o kretanju i boravku stranaca, *Sl. list SFRJ*, 56/80, 53/85, 30/89, 26/90, 53/91 i *Sl. list SRJ*, 16/93, 31/93, 41/93, 53/93, 24/94, 28/96, 68/02, 12/05 i 101/05.
- Zakon o lokalnoj samoupravi, *Sl. glasnik RS*, 9/02, 33/02 i 33/04.
- Zakon o lokalnim izborima, *Sl. glasnik RS*, 33/02.
- Zakon o matičnim knjigama, *Sl. glasnik RS*, 57/03.
- Zakon o maloletnim uinicima krivičnih dela i krivičnog postupka zaštićenih maloletnih lica, *Sl. glasnik RS*, 85/05.

- Zakon o merama za slučaj vanrednog stanja, *Sl. glasnik RS*, 19/91.
- Zakon o mirnom rešavanju radnih sporova, *Sl. glasnik RS*, 125/04.
- Zakon o načinu i uslovima priznavanja prava i vraćanju zemljišta koje je prešlo u društvenu svojinu po osnovu poljoprivrednog zemljišnog fonda i konfiskacijom zbog neizvršenih obaveza iz obaveznog otkupa poljoprivrednih proizvoda, *Sl. glasnik RS*, 18/91, 20/92 i 42/98.
- Zakon o odbrani, *Sl. glasnik RS*, 116/07.
- Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava, *Sl. glasnik RS*, 58/03 i 61/03.
- Zakon o okupljanju građana, *Sl. glasnik RS*, 51/92, 53/93, 67/93, 48/94 i 29/01.
- Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku protiv uinilaca ratnih zločina, *Sl. glasnik RS*, 67/03, 135/04, 61/05, 101/07.
- Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, *Sl. glasnik RS*, 42/02, 27/03, 39/03, 67/03, 29/04 i 58/04.
- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, *Sl. glasnik RS*, 62/03, 64/03, 58/04 i 62/04.
- Zakon o osnovama svojinskopravnih odnosa, *Sl. list SFRJ*, 6/80, 36/90 i *Sl. list SRJ*, 29/96.
- Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije *Sl. glasnik RS*, 116/07.
- Zakon o osnovnoj školi, *Sl. glasnik RS*, 50/92, 53/93, 67/93, 48/94, 66/94, 22/02 i 62/03.
- Zakon o parničnom postupku, *Sl. glasnik RS*, 125/04.
- Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju, *Sl. glasnik RS*, 34/03, 64/04, 84/04 i 85/05.
- Zakon o planiranju i izgradnji, *Sl. glasnik RS*, 47/05.
- Zakon o policiji, *Sl. glasnik RS*, 101/05.
- Zakon o političkim organizacijama, *Sl. glasnik RS*, 37/90, 30/92, 53/93, 67/93 i 48/94.
- Zakon o poreskom postupku i poreskoj administraciji, *Sl. glasnik RS*, 80/02.
- Zakon o posredovanju – medijaciji, *Sl. glasnik RS*, 18/05.
- Zakon o postupku prekida trudnoće u zdravstvenoj ustanovi, *Sl. glasnik RS*, 16/95.
- Zakon o prekršajima, *Sl. glasnik RS*, 101/05.
- Zakon o prijavljivanju i evidentiranju oduzete imovine, *Sl. glasnik RS*, 45/05.
- Zakon o privrednim društvima, *Sl. glasnik RS*, 125/04

- Zakon o programu zaštite u esnika u krivi nom postupku, *Sl. glasnik RS*, 85/05.
- Zakon o putnim ispravama, *Sl. glasnik RS*, 90/07.
- Zakon o putnim ispravama jugoslovenskih državljana, *Sl. list SRJ*, 33/96, 49/96, 12/98, 44/99, 15/00, 95/00, 71/01, 22/02, 23/02, 53/02, 68/02, 5/03 i 101/05.
- Zakon o radiodifuziji, *Sl. glasnik RS*, 42/02, 97/04 i 76/05.
- Zakon o radnom osposobljavanju i zapošljavanju invalida, *Sl. glasnik RS*, 25/96 i 101/05.
- Zakon o radu, *Sl. glasnik RS*, 24/05, 61/05.
- Zakon o saradnji Srbije i Crne Gore s Me unarodnim tribunalom za krivi no gonjenje lica odgovornih za teška kršenja me unarodnog humanitarnog prava po injena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine, *Sl. list SRJ*, 18/02 i *Sl. list SCG*, 16/03.
- Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog zna aja, *Sl. glasnik RS*, 120/04 i 54/07.
- Zakon o službama bezbednosti SRJ, *Sl. list SRJ*, 37/02 i *Sl. list SCG*, 17/04.
- Zakon o socijalnoj zaštiti i obezbe ivanju socijalne sigurnosti gra ana, *Sl. glasnik RS*, 36/91, 79/91, 33/93, 53/93, 67/93, 46/94, 48/94, 52/96, 29/01 i 84/04.
- Zakon o spre avanju diskriminacije osoba sa invaliditetom, *Sl. glasnik RS*, 33/06.
- Zakon o spre avanju nasilja i nedoli nog ponašanja na sportskim priredbama *Sl. glasnik RS*, 67/03 i 90/07.
- Zakon o spre avanju sukoba interesa pri vršenju javnih funkcija, *Sl. glasnik RS*, 43/04.
- Zakon o srednjoj školi, *Sl. glasnik RS*, 50/92, 53/93, 67/93, 48/94, 24/96, 23/02, 25/02, 62/03 i 64/04.
- Zakon o sredstvima u svojini Republike Srbije, *Sl. glasnik RS*, 54/96.
- Zakon o stanovanju, *Sl. glasnik RS*, 50/92, 76/92, 84/92, 33/93, 53/83, 67/93, 46/94, 47/94, 48/94, 44/95, 49/95, 16/97, 46/98 i 26/01.
- Zakon o ste ajnom postupku, *Sl. glasnik RS*, 84/04.
- Zakon o štrajku, *Sl. list SRJ*, 29/96.
- Zakon o sudijama, *Sl. glasnik RS*, 63/01, 42/02, 17/03, 27/03, 29/04, 44/04 i 61/05.
- Zakon o telekomunikacijama, *Sl. glasnik RS*, 44/03.
- Zakon o Ustavnom sudu, *Sl. glasnik RS*, 109/07.
- Zakon o upravnim sporovima, *Sl. list SRJ*, 46/96.

- Zakon o uređenju sudova, *Sl. glasnik RS*, 63/01, 42/02, 17/03, 27/03, 29/04, 48/05, 101/05 i 46/06.
- Zakon o uslovima za uzimanje i presađivanje delova ljudskog tela, *Sl. list SFRJ*, 63/90, 22/91; *Sl. list SRJ*, 16/93, 31/93, 41/93, 50/93, 24/94, 28/96 i *Sl. glasnik RS*, 101/05.
- Zakon o utvrđivanju nadležnosti AP Vojvodine, *Sl. glasnik RS*, 6/02.
- Zakon o vanparničnom postupku, *Sl. glasnik RS*, 25/82, 48/88.
- Zakon o visokom obrazovanju, *Sl. glasnik RS*, 76/05.
- Zakon o Vojski Jugoslavije, *Sl. list SRJ*, 43/94, 28/96, 44/99, 74/99, 3/02, 37/02 i *Sl. list SCG* 7/05, 44/05.
- Zakon o Vojski Srbije, *Sl. glasnik RS*, 116/07.
- Zakon o vraćanju (restituciji) imovine crkvama i verskim zajednicama, *Sl. glasnik RS*, 46/06.
- Zakon o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti, *Sl. glasnik RS*, 71/03 i 83/04.
- Zakon o zaštiti podataka o ličnosti, *Sl. list SRJ*, 24/98 i 26/98.
- Zakon o zaštiti sloboda i prava nacionalnih manjina, *Sl. list SRJ*, 11/02.
- Zakon o zaštiti životne sredine, *Sl. glasnik RS*, 135/04.
- Zakon o Zaštitniku građana, *Sl. glasnik RS*, 79/05, 54/07.
- Zakon o zdravstvenoj zaštiti, *Sl. glasnik RS*, 107/05.
- Zakon o zdravstvenom nadzoru nad životnim namirnicama i predmetima opšte upotrebe, *Sl. glasnik SRS*, 48/77, 29/88 i *Sl. glasnik RS*, 44/91, 53/93, 67/93 i 48/94.
- Zakon o zdravstvenom osiguranju, *Sl. glasnik RS*, 17/05.
- Zakonik o krivičnom postupku *Sl. glasnik RS*, 46/06 i 49/07.
- Zakonik o krivičnom postupku *Sl. list SRJ*, 70/01, 68/02 i *Sl. glasnik RS*, 58/04, 85/05, 115/05 i 49/07.

